

અમારો ભાદ્રપદનો અંક જલદી મળશે.

ભાદ્રપદનો અંક અમારાં બધાંજ આહુકોને બરાબર વખતસર પહોંચી
લાય તેટલા સારૂ અમે તે સત્વર તૈયાર કરવા માંડ્યો છે. આવશ્યુનો અંક
મળ્યા પછી જે આહુકોનાં લવાજમો આવ્યાં નહિ હશે, તેમને એકાદ અકવા-
લીયા પછી ભાદરવાનો અંક વી. પી. થી એકલવામાં આવશે, માટે તેનો
સ્વીકાર કરી આહુકો અમારા કાર્યને સરળ કરી આપવા કૃપા કરશે.

S. S. President, Lincoln.

6th July 1912.

AN EVENING IN ATLANTIC.

An Extempore Effort.

(Goverdhan I. Patel, B. A.)

Towering high over clouds deep blue,
The Sun throws down his rays on peak;
And tinges waves in splendid hue,
Of Lake-like sheet of Atlantic.
He smiles in *pride* of victory,
And soon repents for sudden fall.
For death-like clouds the Sun bury
And push him *down* the blackish wall.
Look! how struggles he to rise,
Above the heights with double force;
With vengeance wild he further tries,
But takes the lower downward course.
Wounded deep in spirit and Pride,
Grows he red with anger keen;
And throws himself in ocean wide,
While *blackened* clouds the victory win.

* અમારા અમેરિકાના પ્રવાસે ગયેલા પ્રતિનિધિ શ્રીયુગ ગોવરધનપાસે ઉપરમાણ પોરતું શબ્દોને યોગ્યતાથી ઉપયુગ પડે તેમ નથી એમના હોયેલા આ માહિતીમાં અત્યંતે આનંદ થયે છે તે સર્વે બહુવં છે.

*" THE RESERVOIR OF BLISS " **

— Kundan. —

Gentlemen! Once when I was passing by a high road in a village, I saw crowds of people going towards a certain direction. I, who felt somewhat curious, enquired into the matter, and finding that they were going to see a Mahatma who was said to possess miraculous powers, followed the mob.

In a considerably spacious Mandap I took my seat with the rest that had already come there. After a little while the Mahatma came in and the visitors greeted him heartily.

I thought he was to preach a sermon to the audience; but to my great astonishment he on the contrary began conferring boons on the supplicants. On my being asked as to what I wanted, I who prided myself as being the wisest man present there, intended to ask for something that should embrace many things; and I asked for " Bliss " accordingly. Then the Mahatma questioned " What is Bliss? What thing will you call Bliss?" I was suddenly nonplussed and was obliged to leave the Mandap empty-handed, for I could not tell what I wanted in sooth.

From that golden day I have constantly been meditating upon " Bliss " and after a deliberate investigation into the question, to day I will put before you some of the simplest thoughts that have struck my imagination.

Brothers! We shall begin our investigation with a child. A child finds everything by the side of its mother. The mother's affectionate arms and bosom form a complete Bliss for the child. But when it grows a little older, where is its Bliss? Toys, bells, pipes and drums are everything to it. Its Bliss lies in these several things now. Ah! and it would even be ready to quarrel with its mother the former Bliss—, for the sake of its toys. Few years afterwards, out-door games form Bliss for that child and it can find little Bliss in the things which afforded complete Bliss a few months back.

* An Abstract from the lecture delivered at the Gujarat College, Ahmedabad.

As a boy he goes to school and finds Bliss in books of fables and stories. As a college—student his Bliss resides in Sciences, Philosophy and Literature. But lo ! all these turn to nothing in a few months and he looks to the University degree and lucrative and honourable post for Bliss. Money draws his attention soon after; and when he has a sufficient amount of money his Bliss turns into something else.

It is the wife, the charming and soothing image of Bliss that absorbs his mind now. Time rolls on and wife loses a good deal of charm, and the youth yearns for something else. He consults reputed doctors, consults monks and nuns and showers wealth earned with hard labour on quacks. Friends! he imagines Bliss in a son. Thanks to His Holiness! he fortunately enjoys that Bliss too. But is it the son that is Bliss? No, my friends! If you were to enter a dark mansion with a blazing lamp in your hand you find a considerable light in the first parlour as you enter it. Next you find the same in the second, third and so on as you pass along them; but will a reasonable head proclaim, there was light in the different halls of that mansion. It was the lamp that illumined them. There was nothing in the several halls of their own that gave light. The same is the case with Bliss. The mother, the toys, the games, the fables, the sciences, money, the wife and the son have nothing in themselves of their own that constitutes Bliss, but it is something quite different.

If a man were asked to choose between himself and his son, (leaving aside exceptions) I dare say he will choose in favour of himself. Every body gives up a smaller Bliss for the greater one. One's self is the cause then, of his loving the son and the wife but these things are not lived for themselves.

Now brothers! what is this Self that seems a superior sort of Bliss? Is it the limbs of the body that is Bliss? No, for if a particular limb were suffering from some disease, it would readily be cut off, if this could save the rest. Is it life then, that

is bliss? No, for when an individual passes through some hard ordeals, he is heard to speak out "When will I get rid of this life?"

Now then it is something that thinks which is in itself a superior Bliss in life. Thus at last it is Mind—the thinking organ—that is the Reservoir from which flows Bliss into several objects. And this current of Bliss flows into an object at the command of the Self—the Rational Self.

Dearest friends! let your Rational Self command your Reservoir to flow into a thing and that thing is Bliss to you. Let the Self command it to flow into your friends and friends are Bliss unto you. Let your Self allow your Reservoir of Bliss to flow over the Universe and the whole Universe is Bliss for you. Seek and you will find Bliss everywhere, with the help of your Rational Self.

“કાન્ત અને કેતકી.” *

કોન્ત—“અરે પેલી બારીમાંથી અજક પ્રકાશો રીસેને,
અહા તે કાંઈ પૂર્વ દેશ ને પ્રિય મુખ તે સુંબે છે;
અરુણ અરુણ હૃદય યા ને ચંદ્રિકા લગ્નમંત્રને,
તે ચંદ્રિકા ને દુઃખોથી અસહ્ય પીડિત યાય છે.
કે દુઃખેની બાળકી કાંઈક તેજ અજકાવતી,
મા યતી તું કાસી એની છાંયે નવાળે બળતી;
એતો મારી પ્રિય રસિકા એતો મારી પ્રેમીલી,
અરે એ શું નાણતી કે અંતર વસી એ કંથની.
થસુ ક્યાં ચમકાર કરે હૃદયને તલપાવતી,
અંતર ઉર્મી જીકતી કે શું મને બોલાવતી;
નાચતાં દરહીનાં નયનો નવિન તેજ ખીલવતાં,
અખીલ આકાશોથી બે મુખ કિરણો ફેંકતાં.
અરે શી લાલક એની સુહિર્મા શી ચંબકતી,
પક્ષીઓ સંગીત કરે અરે લાલ રાત્રીનું બુલી;
કામળ દરત ટેકવી સુંદર સુંદર સુવાળા માલને,
મૃદુ દસ્ત પર હું મુદ્રિકા હજી હજી પુરી પાડેને.”

કેતકી—“અરે પ્રમુ.

* ‘રોહસપીયર ના ‘રેમીઓ-નુલીએટ’ નાટકમાં રેમીઓ પ્રિય નુલીએટને મધ્ય રાત્રીએ મળે છે તે ચોતારું વર્ણન.’

કાન્ત—“અરે કામળ વચનો કેનાં મેહની ફરી બોલને,
રાત્રી સમયે રક્ષિતા મુજ સીરપર શું ખાન કરે.”

કેતકી—“કાન્ત ? કાન્ત ? શું કયાં હરો બુલી ગયાં શું પ્રિયને,
નામ દુન તજ દેહ ઊંચકી લેને મુજ દીનને;
એમ નહિ તો કાન્ત મારા એકજ પ્રિયા મને બહે,
તો નામ મારું તજ દેહ અર્પી છપરા દેહ દુનને.”

કાન્ત—“સમય કેવો સમય છે, જોઈ શીતળ યદ્ય બધા,
હૃદયને સળગાવીને પરમ શીપાં ટપકતાં.

કેતકી—“કાન્ત શું એ નામ તારું કંટક સમું મુજ માતને,
પણ નામ મારે ફેર શું કહું કાન્ત કે ચંદ્ર તને;
એજ મુખ એજ કાન્તી એજ નયનો તારાં,
દાસ્ય પણ તેજ છે કાન્ત કે ચંદ્રતાં ને વળી એજ મુદુલતા.
ચંપા કળીને ભેળને ગુલ છકી ભે કોઇ કહે,
મંદ વાસના તે ફુલની તો પણ એની એ રહે;
તેમ પ્રિય પ્રેમીલા વીસારી દે દુન નામને,
પ્રિયે દસ્ત પડી લેઇ કામળ હૃદયે ચાંપને.”

કાન્ત—“કેતકી પ્રિય કેતકી નામ મારું વિચારીયું,
દુન પ્રિયતા નામથી હવે જોળખાઇયું હું;”

કેતકી—“હાય ! હાય ! અરે કાલુ છે કઈ જાતીમાં બસાઇને,
મારી શીતળ ચાંદીને ભરમાવેરે તુ શીદને;”

કાન્ત—“પ્રિય શું કહોને જોળખાણું નામ મુજ કંટક સમું,
હૃદયથી ભે સત્ય સંમિશ્રું એક પ્રેમી કહી બોલાવું હું.”

કેતકી—“સ્વર રો મધુર લાગે મુલ્યો છે મેં કાંઈકવાર,
પણ એ સ્વર તે પ્રેમીને હૃદય પર ખંજર નાંખનાર;
કેવી રીતે અંહી આળ્યા હોય પ્રિય રો ખેલ રચ્યો,
કંટક મયી આ રક્ષિતા જાજ ક્યાં જોળખીયો.
ભણ્યો ભે તાલ મારા દાણુ યરો પ્રિય તારી,
શું કરીય બ્દાલા વિના એ રવખથી હું બ્દાવરી.”

કાન્ત—“પ્રેમને રે પાંખ છે તે વડે લડી આવીને,
કંટક રક્ષિતા ક્યાં રહી બાન નથી રે મુજને.”

કેતકી—“દેખરો ભે કાઈ તને ત્વર પ્રિય વધિરો,
તો તો હાય દીન વિનવી છજ પ્રિય રક્ષણ કરે.”

કાન્ત—“શાન્ત-શાન્ત-પ્રિયા બ્દાવરી કામણુ કટોરો તારાં,
લક્ષ ખંજર નાંખીને હૃદયના કંકર કરતાં;
એક મધુર ચમકાર ભે તે નયનોમાંથી ચમકે,
કાંઈક દુઃખનો સંદારના આ તરવાર સમયે છે.”

કેતકી—“નિશાન કોણે આપ્યું અહો બોલો પ્રેમી બ્દાલાં,
જાજ કોણે જતાળ્યાં મને કંઠોને પ્રિય ચાણા.”

કાન્ત—“પ્રેમ પોપટ મારો બોલે અંતર મહોં,
પ્રિય મંદીર જતાળ્યું તો બીજા ભડું ક્યાંય.”

is bliss ? No, for when an individual passes through some hard ordeals, he is heard to speak out " When will I get rid of this life ? "

Now then it is something that thinks which is in itself a superior Bliss in life. Thus at last it is Mind—the thinking organ—that is the Reservoir from which flows Bliss into several objects. And this current of Bliss flows into an object at the command of the Self—the Rational Self.

Dearest friends ! let your Rational Self command your Reservoir to flow into a thing and that thing is Bliss to you. Let the Self command it to flow into your friends and friends are Bliss unto you. Let your Self allow your Reservoir of Bliss to flow over the Universe and the whole Universe is Bliss for you. Seek and you will find Bliss everywhere, with the help of your Rational Self.

“ કાન્ત અને કેતકી. ” *

કેતકી—“ અરે પેલી બારીમાંથી જબક પ્રકારો રીદને,
અહા તે કાઠ પૂર્વે હોય ને પ્રિય મુખ તે સુવે છે;
અરણુ અરણુ બિંદય થા ને ચંદ્રિમા લગ્નલવને,
તે ચંદ્રિમા ને દુઃખીથી અસલ પીડિત થાય છે.
કે તું તેની બાળણી કાંઈક તેજ જબકાવતી,
મા થતી તું દાસી એની ઈર્ષા નવાળે બળતી;
એતો મારી પ્રિય રસિકા એતો મારી પ્રેમીલી,
અરે એ શું ભણતી કે અંતર વસી એ કંચની,
ચક્ષુ ક્યાં ચમકાર કરે હૃદયને તલપાવતી,
અંતર ઉમીં ભડતી કે શું મને બોલાવતી;
નાચતાં હરણીનાં નયનો નવિન તેજ ખીલવતાં,
અખીલ આકારોથી બે મુખ ડિરણું ફેંકતાં.
અરે સી બસક એનાં સુષિમાં સી ચળકતી,
પક્ષીઓ સંજીત કરે અરે લાંબ રાત્રીનું કુલી;
કામળ હસ્ત ટેકવી સુંદર સુંદર સુવાળા ગાલને,
મૃદુ હસ્ત પર હું મુદ્રિલ છટ છચ્છા પુરી પાડેને. ”

કેતકી—“ અરે પ્રભુ.

* “ રોકસપીયર ના ‘ રેખાઓ-નુલીએટ ’ નાટકમાં રેખાઓ પ્રથમ નુલીએટેને મધ્ય રાત્રીએ મળે છે તે ચોતારાનું વર્ણન. ”

કાન્ત—“અરે કામળ વચનો કેવાં મેઢની ફરી બોલને,
રાત્રી સમયે રસિકા મુજ શીરપર શું ગાન કરે.”

દેતકી—“કાન્ત ? કાન્ત ? તું ક્યાં દરો બુલી ગયો શું પ્રિયને,
નામં તુજ તણ દેધ બેયકી લેને મુજ દીનને.
એમ નહિ તો કાન્ત મારા એકજ પ્રિયાં મને ગણે;
તો નામ મારું તણ દેધ અર્પી દુશરા દેધ તુજને.”

કાન્ત—“સમય કેવો સમય છે, જોઈ સીતળ થઇ ગયા,
હૃદયને સળગાવીને પરસ ટીપાં ટપકતાં.

દેતકી—“કાન્ત શું એ નામ તારું કંટક સમું મુજ માતને,
પણ નામ મારે ફેર શું કહું કાન્ત કે ચંદ્ર તને;
એજ મુખ એજ કાન્તી એજ નયનો તારાં,
દાસ્ય પણ તેજ છે કાન્ત કે ચંદ્રનું ને વળી એજ મુદસતા,
ચંપા કળીને ભેળને શલ છડી ને કાઢ કહે,
મંદ વાસના તે પુલની તો પણ એની એ રહે;
તેમ પ્રિય પ્રેમીલા વીસારી દે તું નામને,
પ્રિય દસ્ત પકડી લેધ કામળ હૃદયે ચાંપને.”

કાન્ત—“દેતકી પ્રિય-દેતકી નામ મારું વિસારીયું,
તુજ પ્રિયના નામથી દબે જોળખાઇરા હું;”

દેતકી—“હાય ! હાય ! અરે કાણુ છે કેઈ આંખમાં ભરાઇને,
મારી સીતળ સાંતીને ભરમાવેરે તુ શીઠને;”

કાન્ત—“પ્રિય શું કહીને જોળખાણું નામ મુજ કંટક સમું,
કર્ણથી ને સત્ય સાંભળ્યું એક પ્રેમી કહી જોલાવું હું.”

દેતકી—“સ્વર રો મધુર લાગે સુણ્યો છે એ કાંઈકવાર,
પણ એ સ્વર તે પ્રેમીની હૃદય પર ખંજર નાંખનાર;
કેવી રીતે અંદી આંખ્યા કહો પ્રિય રો એત રચ્યો,
કંટક મયી આ રક્ષિકા જાય કર્યાં જોળગાયો.
જણુરો ને તાત મારા દાણુ ધરો પ્રિય તારી,
શું કરીરા બ્દાલા વિના એ રવખથી છું બહાવરી.”

કાન્ત—“પ્રેમને રે પાંખ છે તે વડે વડી આવીને,
કંટક રક્ષિકા ક્યાં રહી ભાન નથી રે મુજને.”

દેતકી—“દેખરો ને કાંઈ તને જરૂર પ્રિય વીધરો,
તો તો હાય દીન વિનંતી ઇષ્ટ પ્રિય રક્ષણુ કરે.”

કાન્ત—“શાન્ત-શાન્ત-પ્રિયા બહાવરી કામણુ કરાશે તારાં,
લણ ખંજર નાંખીને હૃદયના કઢકા કરતાં;
એક મધુર ચમકાર ને તે નયનોમાંથી ચમકે,
• કાંઈક દુરમનો સંહારવા આ તરવાર સમય છે.”

દેતકી—“નિશાન કાણું આપ્યું અહો જોલો પ્રેમી બ્દાલાં,
ખાગ કાણુ બતાવ્યો મને કહોને પ્રિય સાણા.”

કાન્ત—“પ્રેમ પોપટ મારો જોલો અંતર બહાંચ,
પ્રિય મંદીર બતાવ્યું તો બીજે બહાંચું ક્યાંય.”

કેતકી—“ રત્નનીએ હાથ નાખી છે મ્હાન મારા મુખપર,
 નહીં તે પ્રિય ભેત તું હાથ રોરડા આવપર;
 હાથ પાંચુ મું બોલી હું ન બોલી હોત તો કેવું,
 પણ વ્યર્થ એ વાદ મુખી દલ પ્રેમી વિષ્ણુ-લગ્ન નકામું.”

“ હું પ્રિયતું પ્રેમાળ છે કવચિત તું તો હા કહે,
 મધુર રાખ બોલીને બંધાવા તું તો સમ લીધે,
 પણ પ્રેમી સર્વ કૃતધ્વી છે તેણું પ્રિય તું હું કહે;
 પ્રેમાળપ્રયને બરમાવીને પ્રેમી સર્વ ત્યાગ કરે.”
 પ્રેમ હોય ને સત્ય તારો એક વારન બોલને,
 ફરી ફરી તલસાવતા નહીં રોકિત દુઃખી અળખાને;
 કવચિત ને એમ લાગે પ્રેમ મારો તુચ્છ છે.
 મધુ ભેદને મુખડું તારું હૃદય મારું વૃષિત છે.
 હું કરે પ્રિય સાંભળ્યા બિદ્યાર મારા હૃદયના,
 સંતાવીને હવે કયાં બંજી ભવકમા અંતરના મહદા;”

કાન્ત—“ ને ને પેલી અંદ્રિકા કેવી રીતળ રોકતી,
 પ્રેમ મારો અરપું અને હું અંદ્રિકાના સમ લઈ.”

કેતકી—“ ના ના એ અંદ્રિકા તો અહો અતી કૃતમ્ન છે,
 એક માસે કોઈકવાર મુખપ્રતિ બદલાય છે
 સમ ને લેવા હોય તો લેને પ્રિય તુજ નામના,
 તું મુજ દેવ મંદીર મારાં અંતરસ્થાનમાં.”

કાન્ત—“ ઇચ્છા તારી કહેને પ્રિય આમ તું રારમાય છું,
 પ્રાણ સમ મુજ બંધાવી તું કહે તેજ સમ લઈશ હું.”

કેતકી—“ ના ના પ્રિય, સમ નહીં લે વિશ્વાસ છે મને તારો,
 વચન તારું પ્રિય મને છે પ્રિય અતિપ્રિય તું મારો;
 રત્નની અંધારી વિભાવરી સાફી કરને મારી,
 હવે પ્રિય સાથે લગ્નધાર્યું હું એક પ્રેમ રેખા બાંધી.
 હવે પ્રિય હું બંજી ફરી મળેરે કોઈકવાર,
 બરમાવી છે તે પ્રિય મને બહેલો આવને એકવાર.”

કાન્ત—“ હું પ્રિયા આમજ નરો જાણી રહે એક પળવાર,
 તુજ મુખનું દર્શન દઇ સ્વપ્ન રહેવા કે સ્વદનવાર.”

કેતકી—“ મન્ત વચન સંભારને બુલતો નહીં આ કીંકરીને-
 હાં-હાં-તુજ હૃદયમાં પાથ છું પ્રિય તે તું મુજને કહે.”

કાન્ત—“ કેતકી એ શીદ કહું સમજાય નથી પડતી મને-
 પણ-અંતર રમે તુજ પ્રતિમા ને પ્રેમનું એ માન કરે.”

કેતકી—“ આવને પ્રિય આવને સ્વર કોઈક અહીં આવતો,
 નામ મુજ મુખે લઈને મને ત્યાં બોલાવતો;
 ના ના બોલારે કાન્ત મારા સ્વદનવારે આવીશ,
 અંધારો થતો નહીં પ્રેમીરે પળવારમાં હું સાર લઈશ.”

X X X (અંદર જાય છે.)
 X X X (પાછી આવતી)

“ કાન્ત ! કાન્ત ! અરે કેવો કૂર પડ્યો પડે,
નામ મારા પ્રિયનું કેવો ધોર ભયંકર ભયારે. ”

કાન્ત—અહો પ્રિય પાછી બોલાવતી લલ્લી રહી,
શી મધુરતા એ કંઠની સંગીત કરતી મોહિની.

કેતકી—“ કાન્ત-કાન્ત-જઈસ મધ્ય રાતે ફરી મળજે,
ત્વાં સુધી દુઃખ નામની જાપમાળ જાપીરા અરે;
હસ્ત મારો પ્રિય ગૃહી વચન ફરી આપને,
પ્રેમાળ પ્રેમી બાળાને કાન્ત શીતળ-કરજે. ”

કાન્ત—“ કામળ કર હસ્તે લઈ ચુંબન કરી પ્રિય હસ્તને,
અર્પી દીધી પ્રિય કેતકી સર્વસ્વ આ દેહ તને. ”

કેતકી—“ બસ બસ જવાહે કાન્ત કોઈ મને બોલાવરો,
મધ્યરાત્રીએ ફરી આવજો બુલતો નહી પ્રિય મને. ”

કાન્ત—“ એકવાર—ફરી એકવાર—પ્રિય હસ્ત દુઃખ આપને,
અદાદા—ચુંબનની શી મધુરતા છેદ્યું પ્રિયા હૃદયને. ”

“ આવજો આવજો ”

(Cupid.)

— કાવ્ય અને તે કેમ જાણવું ? —

(કુન્દન; સુહૃદસંસદ.)

કાવ્યના લક્ષણુ બાબત ધણા ધણા ચિન્ન મતો છે. દરેક લક્ષણુની તરફેણમાં તેમજ વિરૂદ્ધમાં જૂદા જૂદા વિદ્વાનોને કંઈ નહિ તો કંઈ પણ કહેવાતું તો હોયજ છે; જેથી પ્રથમ તો કાવ્યનું લક્ષણુ શું હોવું તેજ મુશ્કેલ અને વિવાદમય બાબત છે. આપણે વિવાદમાં ન ઉતરતાં જે લક્ષણુ, વિદ્વાનોમાં ઝાઝી વ્યક્તિઓના પ્ધાનમાં ઉતર્યું છે તે સ્વિકારીયું.

કાવ્ય—રસાત્મક વાક્યં । જે જે કૃતિમાં રસ છે તે બધી કૃતિઓ કાવ્ય કહેવાય. રસ તે કાવ્યનો આત્મા છે અર્થાત્ દરેક કાવ્યમાં રસ પ્રધાન હોવો જોઈએ.

રસ, આઠ પ્રકારના ગણાય છે. શૃંગાર, હાસ્ય, કરુણ, રૈન્દ્ર, વીર, ભયાનક, બિમ્ભ-ત્સ અને અદ્ભૂત. આમાંના કોઈ પણ રસ સખાણુમાં પ્રધાન હોઈ, વાંચકની રસજ્ઞતિ પોષે તે કાવ્ય કહેવાય.

કોઈ પણ કૃતિ કાવ્ય છે કે નહિ તે જાણતો નિર્ણય, ત્રણ રીતે કરવામાં આવે છે. (૧) ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી, (૨) વ્યક્તિથી, (૩) વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી. આમ પહેલી બે રીતિ તે વ્યાજબી રીતિઓ નથી, પરંતુ ત્રીજી માત્ર સ્પષ્ટરૂઢ રીતિ છે.

(૧) અમુક અમુક સખાણુ ભાષાની પ્રાથમિક દશામાં ઉદ્ભવ પામેલું હોવાથી, તે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી ધણુજ ઉપયોગી હોઈ શકે, પરંતુ તે, કાવ્ય ગણાય કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવામાં તેની ઉપત્તિના સમયને લક્ષમાં રાખવો ન જોઈએ.

(૨) કોઈ પણ કૃતિના નિરીક્ષણમાં, તેના કર્તાનો, કર્તાના નિવાસસ્થાનનો અથવા કર્તાના ધંધા, હોદ્દાનો વિચાર, બેળવવો ન જોઈએ. કારણ તેમ યતાં, ગમે તેવી કૃતિ કાવ્ય

ગણુધર્મ જવા અને ખરૂં કાવ્ય વખોડાઈ જવા ધણું સંભવ છે. નિરક્ષકનો જો કરતાં સંખ્યા ધી હોય, તો તે કર્તાની કૃતિ નિરક્ષકને કાવ્યજ્ઞ જણાવાની. તેવીજ રીતે નિવાસસ્થાન હોદ્દો વિગેરે ગમે તેવી કૃતિને કાવ્ય ગણાવવામાં રૂઢાવજૂન થવા સંભવ રહે છે. એથી ઉટકું જો કરતાં અને નિરક્ષકમાં વિરોધ હોય તો અગર કર્તા કોઈ હલકા હોદ્દાની વ્યક્તિ હોય તો તેનું ઉત્તમ કાર્ય પણ વખોડાઈ જવાનો ધણું સંભવ છે. આમ હોવાથી પહેલી રીતિ પ્રમાણે આ બીજી પણ કાર્યની પરિક્ષામાં ખરા માપનું કામ કરતી નથી.

(૩) ઉપરની બંને રીતિઓને જાણીએ મુકી કૃતિનેજ તપાસવાથી આપણને સત્ જણાય છે. આ તપાસ કરવા માટે સારા સારા ગણુવેદી કાવ્યમાંના સારા સારા ભાગનો ખાસ અભ્યાસ કરી બાદ, તપાસવા માટેની કૃતિને અભ્યાસ કરેલી કૃતિઓ સાથે સરખાવવાથી બંનેનો તફાવત જણાતાં નથી કૃતિ કાવ્ય ગણાય કે નહિ? તે આપોઆપ સ્પષ્ટ થાય છે.

કાવ્ય જાણ્યા પછી તે કંઈ પંક્તિનું છે. તે જાણવું આવશ્યક છે. આપણે કાવ્યની બે પંક્તિઓ પાડીશું. ઉત્તમ અને સાધારણ (કરણ હલકું) કાવ્ય તે કાવ્યમાં ગણવાજ જરૂર નથી).

જે કાવ્ય રસવૃત્તિ પોષવા સાથે સાથે કંઈ પણ ઉપદેશ આપે છે, તે ઉત્તમ કાવ્ય ગણાવું જોઈએ. અને જે માત્ર રસ વૃત્તિનેજ પ્રેરે છે તે સાધારણ ગણાવું જોઈએ.

કાન્તાસંમિતસયોષદેશયુજે ૧. એ ઉત્તમ કાવ્યનું લક્ષણ છે, જેથી ઉપદેશ સાથે રસ બંને ઉત્તમ કૃતિમાં પ્રધાન હોવા જરૂર છે.

ઉપરની રીતિથી તપાસતાં ઉત્તમ કાવ્ય ગણાતી, કેટલીક કૃતિઓમાં અન્નકારાદિની વિવેક, રહિત થોજના, તે કૃતિને કાવ્યના વર્ગ બહાર કાઢી નાખે છે. એક અંગ્રેજી દાખલા પરથી તે સ્પષ્ટ થશે.

“ Sir, Sir, I smell a rat;

It is floating in the air:

I will nip it in the bud. ”

કંઈક છુપાઈની ચોળના પકડતાં, પકડનાર કહે છે. “ હું ઉંદરનો, પરીમળ અનુભવું છું. તે હવામાં ઉડે છે, તેને કળીની અવસ્થામાં હું છુંડી નાખવાથી વક્તાનો ઉદ્દેશ સધાતો નથી. એકની એક વસ્તુને ઉંદર, પક્ષી, અને પુલ તરિકે જણાવવામાં એકમેકના સામનો વિચાર રાખ્યા વિના વક્તાએ ખરા ખીચડે બનાવી દીધા છે !!!

આવી રીતે, કેટલીક કૃતિઓ ઉપદેશક તથા રસમય હોવા છતાં વિવેક રહિત અન્નકારવાળી હોવાથી તેમાં રસનો લોપ થાય છે. અને લોપ થતાં તે કાવ્યની ગણનામાંથી દૂર થાય છે.

કાવ્ય પરખવાના આ સાધારણ નિયમ છે, પણ તે નિયમો પરિક્ષકના કાર્યમાં સત્ય સદાય અર્પે છે.

વિનંતિ.

શ્રી ભક્ત માસિકનો બહોળો ફેલાવો કરવા સારૂ

મી. સી. એમ. ત્રિવેદીને સોલ એજન્ટ નીમવામાં આવ્યા છે માટે ગ્રાહકો મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરનાર સંસ્થાનોએ નીચેને સરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવા કૃપા કરવી. કમિશનથી કામ કરવા ઇચ્છનાર સંસ્થાને સારૂ કમિશન આપવામાં આવશે.

સી. એમ. ત્રિવેદી.

ચાંદવારટીટ

અમદાવાદ.

ગ્રાહકોને નિવેદન.

શ્રી ભક્ત સચિત્ર માસિકની ફોરોનેશન વર્ષની ભેટ અમારાં ગ્રાહકોને વી. પી. થી પ્રતિદિન મોકલવામાં આવે છે. ગ્રાહકોની સંખ્યા મોટી હોવાને લીધે ભેટનું પુસ્તક મળવામાં થોડા દિવસ વાર લાગે તો ગ્રાહકોએ થોડું ધરવા કૃપા કરવી. અમે ધારતા હતા કે આ શ્રાવણી પૂર્ણિમા સુધીમાં બધાજ ગ્રાહકોને ભેટ પહોંચાવવાને અમે શક્તિવાન થઈશું, પણ તેમ ઘણાં કારણોને લીધે બની શક્યું નથી. ગ્રાહકોનો વધારો અસાધારણ છે અને તે આ ભેટના પુસ્તકની માગણી કરે છે. તેથી તેઓ સારૂ બીજી આવૃત્તિ છાપવાની અમે તૈયારી કરીએ છીએ. માટે નવાં ગ્રાહકોએ પોતાનું નામ નોંધાવવા કૃપા કરવી. જુનાં ગ્રાહકોને તેમની ભેટ શ્રાવણ માસ પુરો થતા સુધીમાં પહોંચી જશે.

સૂચના:—જ્યુ. ગ્રાહકો એક એ મહિના વહી ગયા પછી પોતાને અંક ન મળ્યાની ફરીયાદ કરે છે અને પાછળથી અંકો ખત્રાસ થતાં નિરાશ થવું પડે છે. માટે સર્વ ગ્રાહકોને વિનંતી કરવાની કે પોતાને અંક ન મળે અથવા મોટો મળે તો પૂર્ણિમા પછી દશથી વિશ દિવસમાં અમારી એ-ક્સિપર પત્ર લખી મોકલવા કૃપા કરવી.

અધિપતિ અને પ્રકાશક.

શ્રી ભક્ત એક્સિસ.

અમદાવાદ.

ખીજીઓ કરતાં ગોદરેજની તીજેરીઓ

સસ્તી હોવાનાં કારણ

થોડા વખત ઉપર મુંબઈની મરચાંટ એક માટે ગોદરેજે ત્રણ હજાર રૂપયાની બે તીજેરીઓ બનાવી હતી, સરદાર બહાદુર શીવલાલ મોતીલાલ માટે રૂ. ૨૧૦૦ ની એક બનાવી હતી; શેઠે, ગોરધનદાસ ભગત ૧. સોનાવાળા માટે રૂ. ૨૦૦૦ ની એક બનાવી હતી. આ ત્રણે વખત મુંબઈના ખીજ તીજેરી વાળાઓનો ભાવ કાઢવામાં આવ્યો હતો અને ગોદરેજથી અતી વધુ હતા.

તીજેરીની બનાવટ એવી હોય છે કે જે કામ સાંચાથી એક કલાકમાં થાય તે હાથે કરતાં બે દહાડે પણ થાય નહીં.

ગોદરેજ રૂ. ૮૦,૦૦૦ નાં સંપુરણ સાંચાકામની મદદથી તીજેરીઓ બનાવે છે.

વળી હાથે કામ કરનારની તીજેરી મજબુત પણ હોય શકે નહીં કારણ જાડી પ્લેટ સાંચા વીના વાળી શકાય નહીં અને તેથી હાથે કામ કરનાર પાતળી પ્લેટ વાપરે. તીજેરી બેઠાઈ રહ્યા પછી એક કારીગર પોતે પણ કઠી શકે નહીં કે બનાવટ હલકી છે એ જાણી.

ગોદરેજે તીજેરીઓ બનાવવા માંડી તે પહેલાં

આર આર પતરાંના દુકાડા બેઠીને બનાવવામાં આવતી હતી અને પીઠ સુધી વળગાવડવામાં આવતી હતી એટલે ફક્ત એક ડીસપીસથી જ તીજેરી ફેડી શકાય.

ફાયરપ્રૂફ કરવા માટે તીજેરીઓમાં અગરક. અરવામાં આવતો હતો. જોકે અગરકથી તીજેરીની અંદરની રીંચો, અરવા કલાકની આગમાં પણ બળી જાય.

કળો ચાખની વાપરવામાં આવતી હતી. જોકે ચાખ પોત પોતાની ચોખડીમાં લાગે છે કે અમે તીજેરીની કળ વેચતા નથી, પણ લોકડાંમાં આંતાને લગાડવાની નાની નાજુક કળો વેચીએ છીએ અને એ કળો તીજેરી માટે લાયક નથી.

ગોદરેજે કામ શરૂ કર્યું ત્યાર પછીનાં પ્રદરશનોમાં ખીજીઓની તીજેરીઓને ઉત્તરતી હોખવામાં આવવાનું કારણ ઉપલું છે.

ગોદરેજે અગીઆર પ્રદરશનોમાં પોતાની તીજેરીઓ બતાવી છે અને દરેક વેળા પેહિલાં ઇનામ મળવામાં છે.

ગોદરેજની તીજેરીઓ સાંચાથી બને છે એટલે મજબુત તેમજ ખીજી ઓછી સસ્તી હોવાના સબબથી જ્યારે

ગોદરેજને ત્યાં ૪૫૦ માણસ જાથુક-કામ કરે છે

ત્યારે ખીજાં કારખાનાઓમાં ૬૦ થી વધુ હોતાં નથી.

—કારખાનું—

ગેસ કંપની પાસે, પરેલ મુંબઈ.

દુકાન—રોજ મેન સોટ, મુજલ બેઠા કાપડ બજારની સામે, મુંબઈ.

નારાયણ હેમચન્દ્ર.

(શ્રીયુત નરસિંહરાવ લોળાનાથ દીવટિયા.)

માર્ચ ૧૯૧૧ ના બુદ્ધિપ્રકાશના અંકમાં “સ્વ. સાધુચરિત નારાયણ હેમચન્દ્ર” વિશેનો લેખ રા. રમણીકે અ. મ્હેતાનો લખેલો વાંચીને આ લેખ લખવાની સ્પુરણા મ્હને થઈછે. રા. રમણીકેના નારાયણ સાથેના પરિચય ઈ. સ. ૧૯૦૩થી શરૂ થયેલો જણાયછે, અર્થાત્ બેએક વર્ષનો જ હેમને પરિચય જણાયછે, મ્હારો સ્વ. નારાયણ સાથે સંબંધ ઈ. સ. ૧૮૮૬ થી ૧૮૯૯ સુધી બહુ અંશે સતત હતો, અને હેના અનેક સ્મરણો નેધિવા લાયક અને શુભર પ્રજાને રસ પડે હેવાં મ્હારી કને હોવાથી, શુભર સાહિત્યમાં વિચિત્ર પ્રકારનાં પુસ્તકોની રેલ રેલાવનાર એ “વિચિત્ર પુરુષ વિશે ‘ધૃટક સ્મરણો’ રૂપ લેખ લખવાની યોગ્યતાનો હું દાવો કરું તો અનુચિત નહિ” જણાય.

આરમ્ભમાં એક વાતનો ખુલાસો કરવાની જરૂર છે. ‘કુસુમમાળા’ મ્હેં નારાયણને અર્પણ કરી હતી; એ અર્પણમાં “સાધુચરિત નારાયણ હેમચન્દ્ર” એમ સંબોધન હતું. ખીજી આવૃત્તિમાં એ જ અર્પણ (એ સંબોધનસહિત) કાલમ રાખીને “મ્હેલી આવૃત્તિની અર્પણપત્રિકા” એમ મ્હેં મથાણું મૂક્યુંછે. તે ઉપરથી રા. રમણીકેને સંશય ઉત્પન્ન થયોછે કે નારાયણ માટેના અભિપ્રાય મ્હેં બદલ્યો હોવો જોઈએ. આ સંશય ટટલેક અંશે સાધાર છે; પરંતુ હેના અર્થ એમ હોય કે નારાયણ તરફનો મ્હારો રનેહભાવ ધટ્યો હતો, તો તે ખરું નથી. અભિપ્રાય માત્ર હેમના સ્વભાવ ગુણને સંબંધે બદલાયો હતો અને તે માટે કારણ હું આગળ ઉપર પુરાવા સાથે આપીશ. અહિં માત્ર એટલુંજ કહું છું કે આ લેખ લખવાનો આરમ્ભ હું કરું છું તે ઉપરથી જ જણાશે કે નારાયણનું નામ શુભર સાહિત્યના ઇતિહાસમાં સારું સ્થાન પામવાને યોગ્ય છે એમ હજી પણ હું માનું છું, તેમ જ હેના અનેક સદ્ગુણો માટે મ્હારી માનવૃત્તિ અચ્ચલ છે.

આ અગ્રિય વાત હાલ ઊંડી દેતા મ્હેલાં એક શબ્દ નારાયણને ન્યાય ખાતર ઉમેરવાની જરૂર છે. નારાયણ તરફની વૃત્તિ બદલાવાને સંબંધે નારાયણે મ્હને મરતા સુધી દોષ દોષો નથી એટલું જ નહિ, પણ નારાયણને મ્હારે માટે ધણું જ માન હતું, અને મ્હને પૂરો ગૃહસ્થ ઉવટ સુધી એ માની રહેલા, એમ રા. રમણીકેના આ લેખમાંથી પ્રથમ જ મ્હને માહિતી મળી અને તે સાથે જ નારાયણ ઉપર મ્હારી પૂર્વ કાળની ઊર્મિ સ્પુરી આવી; અને આ લેખ લખવાની ઇચ્છા પ્રજાળ થઈ.

નારાયણ જોડે જાતે ઝાળખાણ મ્હારે ઈ. સ. ૧૮૮૬માં થયું—એ ખરું; પરંતુ હેમનું પરાક્ષ ઝાળખાણ તો લગભગ ઈ. સ. ૧૮૭૫-૭૬થી હતું. એ સમયથી મ્હારા સ્વર્ગસ્થ પિતાની જોડે હેને મુલાકાત પ્રથમ થઈ હતી; અને બાકી નવીનચન્દ્રના પુત્રવત્ થયેલા

પુવક તરીકે હેમને હંમે સર્વે નામથી બળ્યતાં હતાં. મહારા પિતા જોડે એ પોતાની વિચિત્ર દોષોવાળી સંસ્કૃત-બંગાળી-ગુજરાતી ભાષામાં પત્રવ્યવહાર સતત ચલાવતા હતા; તે એટલે સુધી કે હંમેને કંટાળો આવતો કે આ કોઈ અડધા બંગલી મનુષ્યને કાજળો લખી નકાસું ટિકિટખર્ચ શું કામ કરતા હશે. મહે' અદ્યાપિ નજરે તો હેને જોયો જ નહોતો; નારાયણ હેમચન્દ્રનું અસ્તિત્વ માત્ર નામ રૂપે જ હતું; અને તે કોઈ ગૂઢ ભેદમય મૂર્તિરૂપે જ.

ઈ. સ. ૧૮૮૬ માં મહારા પિતાના મરણ પછી ચોમાસામાં મહારા કેટલાક સ્નેહી સંબંધીઓની સાથે નારાયણ શોલાપુર મહારી ખાસે થોડાક સમય માળવાને આવ્યો અને એકાએક સ્નેહસંબંધ છિપ્ત થવાથી, અન્યોન્ય ઉપર રુચિ વધવાથી, બધાં વધાય થયા પછી મહે' હેને સુ'બાઈથી પાછો બોલાવ્યાથી કેટલીક મુદતે પાછો આવ્યો, અને મહારી સાથે રહ્યો. મહારા સરકારી કામને અંગે જિલ્લામાં હું ફરવા નીકળ્યો ત્યારે પણ મહારી સાથે એ ફરતો હતો. આ સમયમાં અનેક સાહિત્ય વિષયક રચનાઓ થઈ; કેમકે હેવું કાર-ખાણું તો અવિરત ચાલતું જ હતું. મહારી ગતિ તો મન્દ હતી.

'કુસુમમાળા'નાં કાવ્યો હજી બધાં આ વખત રચાયાં નહોતાં, કેટલાંક થયાં હતાં તે હેને વંચાવેલાં. પછી કવિતાઓ લખવી બંધ થઈ હતી, તે ખાતે વારંવાર મહેને નારાયણ ટોકણી ક્યાં કરતો હતો કે—“મહાશય ! કાંઈ કાવ્ય હવે રચો ને.” હું ચીઠાતો કે એમ તે વળી કાવ્ય કાઢને કયે રચાતાં હશે ? ઈ. સ. ૧૮૮૬ માં દીવાળીને ખીતે દિવસે નવા વર્ષ ખાતે કાંઈ કાવ્ય રચીને અમદાવાદ મહારા બંધુ વગેરેને મોકલવાની હેણે પ્રેરણા કરી. આ વખત મહારા શરીરમાં તાવ ભરેલો હતો; પણ જાણે તાવની ઉશ્કેરણથી લોહીની સ્થિતિમાં અપૂર્ણ જીર્મિ આવી અને પ્રેરણા છિપ્ત થઈ, અને નારાયણની હેઠણીને જોરે ‘અભિનન્દનાશ્લક’ લખાયું. પછી કાવ્યપ્રવાહ ચાલ્યો. અને ‘મહારું’ ‘કુસુમમાળા’ ‘તુ’ ‘અર્પણ’—લાંબી મુદત પછી—રચાયું છે તેમાં એ પ્રસંગને અનુલક્ષીને જ

ભમન્તો દેશમાં અજળ કહોં જાગર તહિં,
ચઢ્યો આવી સાધું દોઢીં સરિત રૂપી રણ મહિં;
ભણી મન્ત્રો મોંઘા કહણ પયરે દંડ પ્રહરોં,
અને જો ! ચાલ્યો તહાં જોહણી બજાવેજે જળજરો.

હત્યાદિ કલ્પના રચાઈ હતી.

આ વખતે મહારી જોડે શોલાપુર જિલ્લામાં નારાયણ રૂપે તે અરસામાં હેનાં બંગાળી પુસ્તકોનાં ભાષાન્તરોની ભાષાને ગુજરાતી બનાવવાનું કાર્ય મહેને એ આપતો હતો. કેટલાં અને કયાં પુસ્તકો તે અત્યાર સમયમાં નથી, પણ ન્હાનાં મોટાં અનેક હતાં. એ કશ્વની વિપમતાને અનુભવ મુપેલો હોય તોને જ હેની કલ્પના આવી સકે. બંગાળી ભાષાની રૂઢિ, વિચિત્રતા, કલ્પાર્થને ત્યાગ ક્યાં વિના જ ક્રિયાપદાદિકને અને પ્રત્યયોને ગુજરાતી બનાવી રહીને હસવા જેવું મિથ્ય જરિને નારાયણ તો ચૂકે. આ સ્થિતિ ઉપરાંત બંગાળી ભાષાનું ‘મહારું’ આગળ એ વિપમતામાં ઉમેરો કરવું. બંગાળી ભાષામાં કેટલીક બહુ જ કદંગી વિચિત્ર.

તાઓ—દૂધણૂપ જ છે, *તે વિશે હું કંઈક કંટાળો અને અરુચિ અતાવતો—અનેક વાર એ વિચિત્રતા ઉપર હું ચીંતાતો—તે વખત, જાણે કોઈ પોતાનાં સગાંને અપમાન થવું હોય તેમ નારાયણને ખોટું લાગતું ! હું તે જોઈને હસતો; અને પછી તો એ ટેવો જઈને પોતે પણ હસવામાં કોઈ કોઈવાર શામેલ થતો.

ભાષાની ખાખતમાં નારાયણનાં ભાષાન્તરોમાં ઉપર કહેલાં કારણોથી હોય આવતા હતા, હેમાં એક ખાસ કારણ એ હતું કે હેને જેમ અને તેમ જલદી અને સંખ્યામન્ધ પુસ્તકો પ્રગટ કરવાની ઉતાવળ અત્યંત યેદાઈભરેલી હતી. એક દિવસમાં એક 'કરમા' નેટલું ભાષાન્તર કરવું જ એમ પ્રતનિયમ જેવું જ હેને હતું—અને એ એમ કહેતો જ. હુંના

* બંગાળી કદંબાર્થ ચાર પ્રકારની નજરે પડેછે:—

(૧) નિત્યની વપરાયના સંસ્કૃત શબ્દો છોડી દઈને અપરિચિત અને ઓછા પ્રચારના સંસ્કૃત શબ્દો વાપરવા;

(૨) સંસ્કૃત શબ્દો મૂળ અર્થમાં દોષ તે છોડી કઈ નવા જ કલ્પિત અને ખોટા અર્થમાં વાપરવા;

(૩) બ્યાકરણરૂપવાળા શબ્દો યોજવા;

(૪) નવા શબ્દ પડી કાઢવામાં અર્થદોષ, કદંબાપણ, અવિશદ્ધત, અથવા કસિય આણવા.

(૧) નું ઉદાહરણ:—સુવર્ણ ને બદલે સ્વર્ણ;

(૨) નાં ઉદાહરણ:—યાચ્ય-obliged, compelled; ઉપન્યાસ novel;

(૩) નાં ઉદાહરણ.

(a) આશ્ચર્ય—વિશેષણ તરીકે; 'આશ્ચર્યજનક'ના અર્થમાં;

(b) સંમત, અસંમત તે પણ વિશેષણ તરીકે, સંભવિત, અસંભવિતના અર્થમાં;

(c) નારાયણકર્તૃકપ્રણીત (અથવા-કર્તૃક અનુવાદિત, અથવા—કર્તૃક પ્રકાશિત). અર્થ માત્ર એટલો કે નારાયણે ભાષાન્તર કરેલું પ્રકાશિત કરેલું, પ્રત્યાદિ. કર્તૃક તે બહુબીધિનું ઉત્તરપદ કેવળ અંગ્રેજી "by" ને ટેકાણે જ ભમથી માની લીધું દરો.

(૪) નાં ઉદાહરણ:—

વિશ્વવિદ્યાલય—University;

સ્તંભ—a column of a Newspaper;

દાયિત્વ—duty;

સાધારણ—the public; people. (અંગ્રેજીમાં વિશેષણ નામરૂપે આમ વપરાયછે હેની નકલ કરી સંસ્કૃતમાં ખોટી રીતે ઉપયોગ.)

આ બધાં ઉદાહરણો માત્ર યોગ્ય નમૂના રૂપ છે. અનેક ખીળ જડશે.

એક પુસ્તકનું દૂકું અવલોકન લેતાં મહેં નારાયણના અપાસને પુસ્તકોના 'કારખાના'નું નામ આપ્યું હતું, તે શબ્દસઃ ખરું હતું. આ કારણથી મૂળ ભાષા તરફ લક્ષની ખામીને વિશેષ દોરોની પુષ્ટિ મળતી; આગળથી જ શુભરાત્રી કોડીને બંગાળી કુટુંબમાં વાસ અને સહવાસ થવાથી શુભરાત્રી ભાષા ગાળત ખામી નારાયણમાં આવી હશે એમ પણ અનુમાન થાય છે. "સંન્યાસી" નામની ઉત્તમ શૃંગોથી ભરેલી વાર્તાનું સવિસ્તર વિવેચન કરતી વેળાએ એ વાર્તાના અનુપમ શૃંગોનું સાન્ન પ્રદર્શન કરીને એ શૃંગોવાળું પુસ્તક આ ભાષા-દોષથી ક્લુષિત થયું હતું તે માટે મહેં દૂકામાં પણ સખળ શબ્દોમાં ખેદ બતાવ્યો હતો.

નારાયણનાં પુસ્તકો ઉપરાઉપરી ઝડપથી કાઢવા માટે ઉત્તનપાત માટે હું હેને બહુ વાર કહેતો કે જૂના વિચારનાં માખાપોને છોડી ન્હાનપણમાં પવણાવી દેવાની ઉતાવળ હોય છે હોવી જ ઉતાવળ ત્વમે પુસ્તકો છપાવી દેવામાં કરોછો;—એ વેટલો જ અંપરાધ કહેવાય. એ સાંભળી એ ફક્ત દસતો !—પણ દોષ કબૂલ કરતો.

ભાષા બાબતના આ દોષ નારાયણના ભાષાન્તરોમાં વિશેષ આવતા; કેમકે મૂળ બંગાળીના સંસ્કારોનું બન્ધન હેમાં નહતું. સ્વરચિત પુસ્તક હેલે જવલ્લે જ લખાઈ—પણ તે પ્રસંગે ભાષામાં બંગાળીસંસ્કૃતમયતા શિવાય બીજા દોષ આવતા નહિં. પરંતુ વાતચીતમાં નારાયણની રીત્ય પ્રથમ દર્શને તો લગભગ લવારા જેવી જ હતી. હેની વાત સાંભળીને કોઈ માને પણ નહિં કે આ હાવાં પુસ્તકો (ભાષાન્તરો પણ) લખતો હશે. સ્વ. ગોવર્ધનભાઈ હેને વિશે કહેતા કે—“Some people talk like idiots, and write like angels”—એ ન્યાય નારાયણને લાગૂ પડે છે.”

રા. રમણીકના મન ઉપર નારાયણના વાર્તાકારથી ભુદા જ પ્રકારની અસર શી રીતે થઈ હશે, હેમને એ વાર્તાકારમાં *mighty mind of the hero* ધ્યાનિકનું દર્શન શી રીતે થયું હશે,—તે સમજાઈ નથી.

નારાયણનાં વાર્તાકારમાં હેના ગરબડિયા ઉચ્ચારો પણ દૂષણ ઉમેરના; બોલતે લોચા વળતા તે ઉપરાંત કેટલાક અક્ષરોનો ઉચ્ચાર કરવાની અચક્તિ જ હેનામાં હતી. “મથો”ને બદલે “મથો” ધ્યાનિક વિચક્ષણતા તો હતી જ; પણ કેટલાક અક્ષરો બોલી જ સકાતા નહિં; એને બદલે હા જ બોલાવે ! લખનામાં પણ હેના ગરબડિયા અને ઉતાવળિયા સ્વભાવનું એક પરિણામ એ થતું કે અતુરવાર કોઈ ઠેકણે એ મૂકતો નહિં. તેથી હું નારાયણને ‘અતુરવારચક્ર’ કહીને દસતો, પોને દસતો—પણ સુધારવાની વાત નહિં !

બીજા એક હેને વિચિત્રદેવ એ હતી કે છોડરાના નામને બદલે બાપનું જ નામ હેને વાર રહેતું અને બાપના નામથી જ બહુ વખત છોડરાનો નામોચ્ચાર કરતો. એ હરિદાસ કહે તો આપણે ન્હોનાભાઈ હરિદાસ સમજવું !

બીજા વળી હેની એક ખાસિયત હતી. એ ખાસિયત હેની પેઠે બીજા દૂધી નમરના (short-sighted) ગાજુસોમાં પછીવાર ફ્લેક્ટિ એ સીધોમાં *equilibration*

સાતમું જ્ઞાનેન્દ્રિય કાંઈકે ખાલીવાળું દરો, તેથી રસ્તામાં આપણી અમુક બાજુએ રહીને આપણી સાથે ચાલે ત્યારે આપણું શરીર જોડે અથડા અંધડા કરે. મ્હારી જોડે ફરવા જતે ધણીવાર મ્હને એ રીતે અંગણુતા ધક્કા મારતો મારતો છેક રસ્તાની ગટર સુધી એ લઈ જતો! પછી મ્હને કુચી જડી; હેની બીજી બાજુ રહીને જ મ્હારે ચાલવું; પછી એ પરિણામ નહોતું આવતું.

ભાષાન્તર કરવામાં ઉતારણને પરિણામે મૂળ તરફ સત્યદષ્ટિનો આદર ના રાખનાં મમે તેમ તરજૂમો ધસડી કાઢવાને લીધે ધણીવાર રમૂજ નમૂના ઉત્પન્ન થતાં. સર્વમાં હારથ ઉપગમનારો એક નમૂના નોંધવા જેવો છે. “અશ્રુમંતી નાટક”નું ભાષાન્તર નારાયણે પ્રથમ “વિદ્યાનવિલાસ”માં કે બીજા કોઈક માસિકમાં કડકે કડકે છપાવ્યું હતું—તે ગણ્યામાં અપૂર્ણ હતું. હેને પુસ્તકાકારમાં પ્રગટ કરવાને વિચાર મ્હને હેણે જણાવ્યો, અને મૂળ અન્યત્ર ગદ્યમાં જ હોતો, હોમાંથી કાવ્યક્ષમ ભાગને કવિતામાં મૂકવાનું કાર્ય નારાયણે મ્હને સોંપ્યું હતું. તે પ્રમાણે મ્હેં કર્યું હતું. હું આ કામ હમે એ એ ભાષાન્તર સાથે વાંચીને કરતા હતા. હેવામાં એ માસિકમાં છપાઈ ચૂકેલા ભાગમાં નીચેનું વાક્ય દીઠું:—

“ક્યામન ક્યામન પારા છે.”

ફૂતો છેક યઈ ગયો! મ્હે પૂછ્યું—“આ શું? આ યુજરાતી ન્હાય.”

નારાયણ:—“મહારાજ, જે છે તે એ છે; હું નથી જાણતો. મૂળ બંગાળીમાં એ વચન છે. તે શું તે હું જાણતો નથી.”

આ જોઈને મ્હને કોઈ અને હારથ બંને ઉત્પન્ન થતાં. આખરે બંગાળીના અધ્યાત્મને લીધે નવું જ વાક્ય જોડી કાઢીને મૂકવું પડ્યું. મદા મ્હનેને ઉછેરીને મ્હોટી કરીછે—કે હેવું કાંઈક મૂક્યું.*

‘કુસુમમાળા’નું અર્પણ નારાયણને મ્હે પોતાની ભિંમંથી કર્યું હતું; અને હેની પ્રત બેંટ તરીકે નારાયણને મ્હે મોકલી હેની પૂર્ણ સ્વીકારતાં, કોષના આવેશવાળો ઉત્તર મ્હારા ઉપર હેણે લખ્યો. હેણે લખ્યું કે:—“મ્હેં દુનિયાદારીના બેધાર જેવો ધંધો

ખાત્ર લે ગોતો “મડન કુસુમ કુંજમાં જ” અને “સુખદ આ વસન્તમાં”—એ લે ગોતોનાં મૂળ બંગાળી પદ્યમાં હતાં.

હું “સાહીના સાહિત્યનું દિગ્દર્શન” નામના પોતે લખેલા અન્યમાં શ્રી. હાશાભાઈ દેવસરી-એ આ ‘અશ્રુમંતી નાટક’ માટે. બધો જસ મ્હને જ આપ્યો; ‘જયુંજ’ નામે લખી ‘આપ્યું’; હાથા પ્રકાશને રસ રેશને અને લેખ પ્રકાશ પાત્રતા જાળવીને આ નાટક સંવાનુસવકવિત્વમય કરી દીધું છે.”—એમ લખ્યું છે. આ વચાર્ય નથી. પણ ભાગમાં ભાષાના સુધારા નારાયણના અન્ય અન્યોમાં હું કરતો તેથી કાંઈક વિરોધ કર્યો હતા એમ્હુંજ. રસ, પાત્રતા, કલ્યાદિ અંશોમાં તો મૂળ લેખક જયોતિરિન્દ્રનાથ ટાગોરને જ માન છે.

* ‘અશ્રુમંતી’નું પુસ્તક તપાસ્યું તો જણાયું કે એ વાક્ય જ નારાયણે છપાવતી વખત કાઢી નાંખ્યું દરો.

હવે દીઠો. હું નહોતો ધારતો કે આમ બદલો વાગવાનો બંહેવાર ત્હમે કરશો.” ઇત્યાદિ. પ્રથમતો આ હું કાંઈ સમજી સક્યો નહિ, કેમકે “અશ્રુમતી નાટક” તે જ અરસામાં હેણે પ્રગટ કર્યું તે મ્હારા જ્ઞેષ્ઠામાં આબુ નહોતું. હેણે મોકલ્યું તો જગ્યાયું કે એ નાટક હેણે મ્હને અર્પણ કર્યું હતું. મ્હેં હેને ઉત્તર લખી ખાતરી આપી કે કામ પળ રીતે બદલો વાગવાનો મ્હારો હેતુ હતો જ નહિ, કેમકે “અશ્રુમતી”ના અર્પણથી હું તદ્દન અગણ્ય હતો. ત્હાર પછી હેને ખાતરી થઈ સંતોષ થયો.

શોલાપુરમાં મ્હારાથી છૂટા પડતા મ્હેણાં નારાયણે મ્હારા ફોટોગ્રાફ માટે વારંવાર માગણી કરી હતી. “મહાશય ! ત્હમરો ફોટો એક મ્હારે જોઈયે.” એમ ઉપરા ઉપરી મ્હને ટકારા માર્પે જ જતો હતો. મ્હેં કહ્યું “ત્હમરે વળી ફટીરને એ વસ્તુની શી જરૂર ? કપ્ડાં સાચવી રાખશો !” તોપણ માગણી ચાલુ રાખી. મ્હેં છબિ ના જ આપી એટલે પાછળથી મુંબઈ જઈને એક મિત્ર કનેથી મ્હારી છબિ મ્હારાથી છાતી લીધી અને “અશ્રુમતી નાટક”ની એક પ્રત સુન્દર મારોકડો ચામડાથી બાંધવા, અને સુનેરી ચિત્રામણથી શોભિત પૂઠામાં બાંધવાને મ્હને મોકલી, તેના ઉપરના પૂઠામાં લંબગોળ બાકુ-સુનેરી નકશીની કિનારીવાળું-રખાવી કાચ મુકાવી, તે પાછળ પેલી જ મ્હારી છબિ નખાવીને મોકલી; ત્હારે જ હેની બાળકની જક જેવી માગણીને હેતુ હું સમજ્યો. એ પુરતક મ્હેં હેના રમણ તરીકે સંધરી રાખ્યું છે.

ઉપર રથે સ્થળે “મહાશય” શબ્દ વાપર્યો છે હેનો ઇતિહાસ જરાક આપવા લાયક છે. એ શબ્દ નારાયણને જ મુખે પ્રથમ મ્હેં સાંભળ્યો અને ગુર્જર સાહિત્યમાં એ શબ્દને પ્રવેશ તે વખત સુધી મળ્યો નહોતો. મ્હેં પૂછ્યું ‘મહાશય’ શબ્દ શા અર્થમાં વાપરે છે ? તો કહે જંગાળીમાં દેમોસા ‘સાહેબ’ના અર્થમાં એ શબ્દ વપરાય છે તે હું ઉપ-યોગમાં લઈ છું. હેની આ શબ્દ વાતચીતમાં વારંવાર વાપરવાની ટેવને લીધે હેતું નામ જ હમારા મંડળમાં ‘મહાશય’ એમ પરી ગયું હતું. પ્રેમાનન્દની કહેવાતાં નાટકોમાંના એકમાં (‘તપત્યાખ્યાન’માં) આ શબ્દ વપરાયેલો જોઈને મ્હેં શંકાતું કારણ એ આધારે પણ દર્શાવ્યું છે.* આ શબ્દ નારાયણે આ સમયમાં જ એટલે ઈ. સ. ૧૮૮૬ અથવા તે અરસામાં જ ગુર્જર બાષામાં લખાવ કર્યો; અને પ્રેમાનન્દને નામે નાટકો ઈ. સ. ૧૮૯૧-૯૨ માં પ્રગટ થયાં.

ઈ. સ. ૧૮૮૬ નું ચોમાસું અને ઈ. સ. ૧૮૮૭ના દુનાળાનો શુભાર-એટલે વખત સુધી નારાયણ મ્હારી સાથે રહ્યો અને ખિસ્લામાં થયો; પછી તે મુંબઈ ચાલ્યો ગયો.

આ ૧૮૮૬-૮૭ના અરસામાં ‘જોડણી’ વિશેના મ્હારો નિબંધ હું લખતો હતો ત્હમાં એ વિષયની ચર્ચાથી મ્હારી સાથે કરીને કેટલીક ઉપયોગી સૂચના નારાયણે મ્હને કરી. ‘ત્હાં’ ‘ત્હાં’ ‘કપ્ડાં’ એ શબ્દોમાં હજારના રમણોનો નિર્ણય કરવામાં હેની સૂચનાની સહાયના કાર્તિક હતી, પણ જાણવામાં ટાંધપની અડચણ પડશે એમ મ્હેં કહ્યું તો નારાયણ કહે—એ યોજના થઈ સકશે; અને તે પછી જ મ્હેં એ શબ્દોમાં હજાર છપાવવા ચર કર્યો એમ યાદ છે.

* “પ્રેમાનન્દના નાટકો” વિશેના મ્હારા નિબંધના પૃષ્ઠ ૩૭-૩૮ જુઓ.

આ સમયમાં નારાયણનું પુસ્તકોનું કારખાનું ધમધાકાર ચાલતું હતું. હું એક દિવસે સાંજે કોઈ મિત્રને ત્યાં આઠેક વાગ્યા સુધી રોકાયેલા હતા; નારાયણ તો ઘેર હેના કારખાનામાં મશગુલ હમિશ માફક હશે એમ હું ધારતો હતો. પણ ઘેર આવીને જોઈંધું તો નારાયણ ના મળે. હેણે ચિઢી મૂકી હતી તેથી—કે પછીથી તરત કાગળ લખ્યો હતો તેથી—જવણું કે એ સુંબાઈ ચાલ્યો ગયો હતો; પ્રેસમાં કે બીજે કોઈ પુસ્તકો સંબંધી વ્યવસ્થા કરવાનું જરૂરનું કામ હતું. નારાયણના પૈસા મ્હારી કને હતા તેથી સત્યેન્દ્રનાથ ટાગોર જજી ત્યાં હતા તે હેના ધણા મિત્ર હતા ત્હેમની કનેથી દસ રૂપિયા ઉછીતા લઈને સુંબાઈ ચાલ્યો ગયો; મ્હને જોલાવીને રૂપિયા લેવા જોટલો વખત ન્હોતો, તેમ જ, હું હેને રોકું એમ ભય પણ કાંઈક હતો. કામ પૂરું કરીને તરત નારાયણ પાછો મ્હારે ત્યાં આવ્યો અને કારખાનું ચાલુ થયું. મ્હારી સાથે જિલ્લામાં વધારે ફરવા માટે મ્હેં બહુ આગ્રહ કર્યો પણ નારાયણે માન્યું નહિ, અને સુંબાઈ ગયો. હેના “છોકરાં પરણાવવાનું” કામ—બહુ જરૂરનું ને ઉતાવળનું હતું.

આ સમયમાં નારાયણના મનમાં એમ ઊર્મિ સ્ફુરી આવી કે કોઈ પણ પ્રકારે ઈંગ્લાણડ જવું; મ્હેં કહ્યું—“ત્હમને અંગ્રેજી નથી આવડતું તે શું કરશે?” આ અકચણ ટાળવા માટે અંગ્રેજીનો અભ્યાસ હેણે શરૂ કર્યો; અંગ્રેજી પ્રાપ્તિ સર્જને શબ્દો ગોખતો હેને હું જોતો, તે વખતે કાંઈક દારણ, કાંઈક દયા, અને કાંઈક માનની વૃત્તિ, એમ મિત્ર ભાવ વિકસન થતા. હેણે પણ કંટાળીને એ રીતનો ગોખણનો પ્રકાર છોડી દીધો. મ્હોટી ઉમરે એ પદ્ધતિ નિષ્ફળ જ ધણે ભાગે નીવડે આ પછી એક બે વર્ષમાં ઈ. સ. ૧૮૮૫-ના આખર ભાગમાં નારાયણ ઈંગ્લાણડ જવાને ઊપડી ગયો. ત્યાં ગયો તે વખત સુધી અંગ્રેજી હેને આવડતું ન્હોતું. મિસ મેનિંગને એ મળ્યો હશે, તેણે સુંબાઈમાં એક મિત્ર ઊપર કાગળ લખી લખ્યું કે આ માણસ અહિં આવ્યો છે, પણ હેને અંગ્રેજી સગારે આવડતું નથી, હેનું શું થશે? વખતે મરી જશે તો એ હેનું કાંઈ નથી, માટે બહેતર છે કે હેને હિન્દુસ્થાન પાછો જોલાવી લેવો. આમ છતાં એ આગ્રહ પકડી રાખીને ઈંગ્લાણડ લાંબી મુદત રહ્યો; અને પાછો આવ્યો ત્હારે ભાગૂતડું અંગ્રેજી I do spanish (સ્પાનિશ) do; I do French do (અર્થાત—હું સ્પેનિશમાંથી ભાષાન્તરો કરું છું; ફ્રેન્ચમાંથી ભાષાન્તરો કરું છું;)—એમ જોણતો થયો હતો; થોડુંક જર્મન પણ શીખી આવ્યો હતો—જર્મનીમાં જન્મે રહીનેX ગમે તે રીતે પણ અંગ્રેજી ભાષામાંથી કેટલાંક રતોને સંગ્રહ કરી Sayings of Sages નામે પુસ્તક હેણે પ્રગટ કર્યું. હેમાં ઉપોદ્ધાત મ્હારી કને હેણે લખાવ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૯૫ ના માર્ચ માસમાં એ ઉપોદ્ધાત મ્હેં લખેલો હતો. અને સમયરિતમાંથી કાંઈક ભાગ હેણે પ્રગટ કરવો ધારેલો ત્હેમાં થોડાંક ભાગ પઘના ખૂટતો હતો, અને અંગ્રેજી ગદ્યમાં હેની કને હતો, તે અંગ્રેજી પદ્યમાં મ્હારી કને હેણે મૂકાવ્યો હતો.

* કારવારથી હમે ગેરસપ્પાના ધોધ જોઈને પાછા કારવાર આવતા હતા તે વખતે સ્ત્રીમરમાં એક જર્મન મિશનનો પાદરી મળ્યો ત્હેની જોડે નારાયણ જર્મનમાં કપાટાબંધ વાદ કરતો હતો તે જોઈને એટલું કાંઈક લાગ્યું કે અંગ્રેજી કરતાં જર્મન હેણે સારું શીખી લીધું હશે. પછી ભાષાના સમગ્રવાને લીધે હોય તો કાણ જાણે.

આ ભાગ ખૂટવાનું કારણ એ હતું કે નારાયણ હમેશાં વર્તમાનપત્રો, માસિકો, ધર્માદિમાંથી પોતાને ઉપયોગી ભાગ કાપી લઈને એ કંડાઓનાં પડીકા બાંધીને સંગ્રહ રાખી ચૂકતો. હેમાંથી આ ભાગ કાંઈક ગૂંમ થયેલો. દારા પડીકાના ગાંસડા મુંઝાઈમાં, અમદાવાદમાં, વગેરે ઠેર ઠેર એ મૂકીને બધે ભાટકતો હતો.

ઈંગ્લાન્ડ જવાની પૂર્વના વખતમાં નારાયણે પોતાના જીવનની અનેક વાતો મૂકે તથા મહારા કુટુંબમંડળમાં કરેલી;—કુટુંબના માણસ તરીકે જ એ હળીમળી ગયો હતો. એ વાતો એટલી ગંધી રસિક હતી કે હમે હેને ધણીવાર કહેતાં કે તહમારું આત્મજીવન લખો અને પ્રસિદ્ધ કરો. એ સૂચના બહુ વર્ષે હેણે અમલમાં આણી; અને “હું પોતે”* એ મથાળાથી એ વૃત્તાન્ત પ્રગટ કર્યો. એ પુસ્તકમાં કેટલાક અનિષ્ટ અંશને પ્રવેશ મળ્યો છે એ બહુ ખેદની વાત છે. “આલિયા ફરીર” ને જેમ બધાને ગાળો દેવાનો હક મનાય છે હેણે કાંઈક હક નારાયણ કાણુ બાણુ કરતો હશે. પરંતુ આ સાથે આપણે વિશેષ પ્રસંગ નથી.

હેની આત્મજીવનની વાતો અહિં લખવાની જરૂર નથી; વખતે ‘, હું પોતે’ માં તે આવી ગઈ હશે. પરંતુ એક એ વાતો નોંધવાનું મન થાય છે. બાણુ નવીનચન્દ્રરાયે નારાયણને ખેડવા પાસે પોતે લીધેલી જમીનમાં ખેડતો વસાવી ગામ વસાવવાને મોકલ્યો. તે વખતે પગ રસ્તે લાંબી મુસાફરીમાં રૂપિયા પોતે અનાજના કેપળા કે માટલામાં ભરીને રાખતો—હેની ઉંમર તે વખત ચોવીસ વર્ષની હશે; એ મુસાફરીમાં એક ગામમાં મુકામ કર્યો ત્યારે ગામના લોકો દૂધ નહોતા આપતા તે વખત નારાયણે ધામધૂમ કરી જખરદસ્તીથી લોકોને ધમકાવી બ્હીવરાવીને દૂધ વગેરે આપ્યું; એકવાર જંગલમાં સહામુરી* રીંછ મળ્યું એટલે બ્હીકથી જ હેનાથી “હો ! હો ! હો ! હો !” એમ અવાજ ધઈ ગયો તેથી રીંછ જ ભડકીને નાહું;—પ્રસાદિ અનેક વાતો નારાયણ હેની ‘ પેટ’ટ’ યુગરતીમાં હમને કહેતો અને હેમાં બહુ રસ પડતો, તે હેની ભાગ્યશી નહિ, પણ હેના વૃત્તાન્તથી અને હેના સરલતા ઇત્યાદિ સદ્ગુણથી.

આ વાતોમાં “બાણુ” એટલે નવીનચન્દ્રરાય, “પહાડ” એટલે હિમાલય, ‘ગામ’ એટલે (નવીનચન્દ્રરાયે વસાવેલું—ખેડવા પાસેનું) અજગ્રામ—એમ હમારે સમજી લેવાનું હતું. એ હેની સાંકેતિક સંજ્ઞાઓ યદ્ય ગઈ હતી. હિમાલયમાં દશણી જંગલ પ્લેરીને બરફમાં મુસાફરી કરેલી, ટિપ્પેટ જવા નીકળ્યો અને સરકારી અમલદારોએ હેને પાછો વાળ્યો, વગેરે વૃત્તાન્તોપણ હેને મુખે સાંભળવાની મઝા પડતી.

(અપૂર્ણ).

નરસિંહરાય લોખાનાથ.

* આ મથાળું નારાયણે મહારી પોતાની ખાનગી નોંધપાથી ઉપરનું જોઈને ઉપાડી લીધું હતું. હું એ ચોરી માટે હેને મહાએ રૂપકો પણ દેતો હતો.

हिंदी नेशनल काँग्रेसना पिता मि. शुभ.

મહાત્મા એલન.

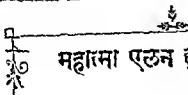
ભારતીની સુંદર વીણાના તારને
 સ્પર્શી દેવા આજે પાનજો,
 કર બે જોડી વિનવું છું મારા હૃદયે;
 જે પાનેથી ગાઈ એલન ગાનજો.—
 જોસફના મોટા આત્માનું બિગ્ગ વૃંદઃ
 બાળ પ્રકારે દીધી થોડી આશજો,
 પણ મધ્યાન્હે સૂઈ સમો ઝળકી રહેા,
 ના ગણકાર્યો બંડ-વાદળનો ત્રાસજો.—
 ત્હારા એ સુખદાતા તેજ પ્રતાપથી;
 નાચ પમાડ્યું દિલ્લે અપ્તાનજો,
 નેજનલ ડેવિસે સ્થાય ધણી કરી;
 વળી ઉજવાળ્યો સરકારી કાર્યભારજો.—
 ત્હારા અસ્તે આજ નવન બીડ્યા ધણી,
 ક્યાંથી મળવો એ તુજ અવલ પ્રકાશજો;
 કોઈક ચંદ્રે તારા કિરણો પ્રેરીને,
 જૂદી રીતે કરજો નેત્ર વિકાસજો.—

* * * * *

ઉદાર વૃંદ આત્માને, શાંતિ મળજો એવું સૌ ઈચ્છે,
 ભારતનાં સંતાનો, “ ડેવિસના પિતા ” સંભારીને.

—કુન્ડન—

મહાત્મા એલન જીમ હિંદની પ્રજાસત્તા સેવા બળતી અમર કીર્તિ પામ્યા છે.
 તેમને ધણી હિંદવાસીઓ “ ડેવિસના પિતા ” તરીકે ઓળખે છે.

મહાત્મા એલન હુમનું જીવનવૃત્ત.

—જન્મ, સંકલ્પસંકર—

ઠાઈ પણ મનુષ્યની શુદ્ધિ તથા સકલિત્તો સ્વાર્થને બદલે કુટુંબના અન્ય જનના લાભમાં ઉપયોગ પ્રદર્શનીય છે, તે કરતાં તેની માતિના લાભમાં સકલિત્તિઓને ઉપયોગ વધુ પ્રદર્શનીય છે. માતિ કરતાં પોતાના દેશીય બાંધવોના લાભમાં મનુષ્યનો પ્રયાસ અત્યુત્તમ છે. પણ આ બધું કરતાં વધી, વિદેશીય માનવ બાંધવોના હિતમાં માટે ઊત્તરીય પ્રયત્ન કરનારના હૃદયમાં મહાત્માનો આત્મા નિવાસ કરતો હોય છે.

જોસફ હુમ, ઇંગ્લાન્ડના લુધા લુધા પ્રજાના જૂઠા જૂઠા શહેર તરફથી જિન્ન મિન્ન સમયે પાર્લામેન્ટના એમ્બર તરિકે સુદાયારાત્રે માન પામ્યા હતા. આ મહા પુરુષને હિંદુસ્તાન માટે ધણીજ સારી લાભણી હતી. પાર્લામેન્ટમાં હિંદુસ્તાનના પદમાં વારંવાર તે હિંદા રહેતા. જ્યારે સત્તાવાની સભાને અગ્રેષ્ઠ અમલદારોએ દિંદમાં કબજો કરી હતી ત્યારે જોસફ હુમે પાર્લામેન્ટમાં સત્તાને ને ન્યાય આપવા માટે બારે હીલચાલ કરી હતી. આવા ઉદારચિત્ત નરરીરના પુત્ર રાન-આગ એલન હુમ હતા. “*Such a father such a son*—આપ તેવા બેટા અને વડ તેવા રેહા.”

મહાત્મા એલનનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૨૯ માં થયો હતો. બચપણમાં તેઓ પશ્ચાત્ત રમતીયાળ અને તોશાની હતા રમત અમત આગળ વિદ્યાભ્યાસ તરફ દુર્લભ આપવાથી દોશીઆર અને સાત વિદ્યાર્થી તરિકે માન તેઓ મેળવી શક્યા નહિ. લગભગ તેર વર્ષની ઉંમરે તેમણે એકાદ વટાણુપર સાધારણ નોકરી મેળવી, તેમાં આનંદ માન્યો. પરંતુ તેમના પિતાને આથી ધણીજ માહુ લાગ્યું અને મહા પ્રયત્ને જન્મ તેમ કરી તે નોકરી છોડાવી એલન હુમને તેમના પિતાએ ધણું ધણું સમજાવી ફરીથી અભ્યાસ માટે જવરયા કરી.

વિદ્યાભ્યાસ કરી કારવી એલન હુમે લગભગ વીસ વર્ષની ઉંમરે તદ્દન જૂઠાજ પ્રકારના સ્વભાવને ધારણ કર્યાં હતા. હવે તે યત, અંબીર અને હિંદાર જન્મા હતા. તેમને લાગ્યું કે દેશ્વામજી પડી રહેવા કરતાં હિંદુસ્તાનમાં “*હટ્ટ હટ્ટીઆ કું*” માં નોકરી મેળવવી વધારે સારી કહેવાય.

ઈ. સ. ૧૮૪૬ માં “*ઈટ્ટ હટ્ટીઆ કું*” ના નોકર તરિકે તેઓ કલકત્તા આવ્યા. રૂઝઆનમાં કામ કાળના માહેનગર ન હોવાથી, ઈમેલવાર તરિકે જૂઠાં જૂઠાં ખાતામાં આ-લાગી બરી નોકરી જળવી. પછડી તેમને આર્સિસ્ટન્ટ માસ્ટરટ્રેટની જગ્યા મળી. તેમની કામનાના અને વાચ પ્રાંતમાં, ઈ. સ. ૧૮૫૬ માં, ઈટાવાના કલેક્ટરની જગ્યા તેમને મળી. તેમના કાંન, અંબીર અને હિંદાર સ્વભાવથી ઈટાવાની પ્રજાની પ્રીતિ તેમણે મેળવી લીધી. તેમના માથાગુ સ્વભાવથી પ્રજામાં તેમના તરફ માનસ વિચાર દેવાઈ ગયા અને નાના મોટા સર્વના તે પ્રેમપાત્ર જન્મા.

ઈ. સ. ૧૮૫૭ ના મળવા વેળાએ તેઓ ઇટાવામાંજ હતા કાળી લરકરી ટુકડીઆએ

લય અને ત્રાસ સર્વત્ર ફેલાવા માંડ્યો હતો, એવા સમયમાં સરકારી ત્રીજેરી છટાવામાં રાખવી તે તેમને સહીસલામત જણાયું નહિ. તેમના માયાશુ સ્વભાવથી તેઓએ કેટલાક દેશી કુંવરો સાથે મૈત્રી બાંધી હતી અને આવા અસંગે લજમનસિંહ અને અન્ય પ્રતાપ-નેરના કુંવરોની સહાયથી મહાત્મા એક્સને સરકારી ત્રીજેરી આપા મોકલાવી દીધી હતી.

પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરવા છતાં, તેઓ સરકારી અમલદાર હોવાથી બંડખોર બદમાશોએ તેમને દાઢમાં ધ.લ્યા હતા. દરેક પછે તેમની જીંદગી જોખમમાં હતી, અને જો તેમના એક નિમક હલાણ સીપાર્થની સહાય ન મળી હોત તો પરિણામ વિપરીતજ આવત. પરંતુ સત્યનો સહાયક શ્રી હરી છે,

તેમના એક બાહોશ અને નિમક હલાણ સિપાર્થ ગયાદીન સમય વર્તી ગયો. તેણે સાહેબની જીંદગીનું જોખમ લક્ષમાં લઈ એક યુક્તિ શોધી કાઢી. બંડખોરમાંથી પસાર થઈ જવા માટે વેશ બદલવાની જરૂર તેને જણાઈ; અને સાહેબને મુસલમાનનો પહેરવેશ સળવી ગયાદીને બંડખોરની મધ્યમાં થઈને સહી સલામત પસાર કરી દીધા.

થોડો સમય વીત્યા બાદ બંડખોરનું બળ જોડું થયું ત્યારે એક્સન સાહેબે પાછા આવી છટાવામાં અંગ્રેજ સત્તા બેસારી. પણ બળવાખોરોએ ફરીથી હુલ્લ કયું. ગ્વાલી-પરથી ફરેશી લશ્કરી કાળી ટુકડી છટાવા આવી પહોંચતાં બારે બળવો થવા સંભવ હોવાથી તેમણે ત્રીસ યુરોપીયન સૈન્યો અને બાળકોને પ્રતાપનેરના મિત્રોની સહાયથી આપા પહોંચતાં ક્યાં, બળવાખોરનું જોર વધતાં જુલાઈ માસમાં તેઓ પાછા આપા ગયા; જ્યાંથી બળવો શરૂ થઈ પડતા આવી સત્તા હાથમાં લીધી. આ સમયમાં અનેક આપત્તિમાં તેઓ તેમના અવશુ-નીય સ્વભાવના પ્રતાપે સહાય મેળવી શક્યા હતા.

તેમણે ના. સરકારની—ગેરનમેન્ટની નિમકહલાકી બરી બોહોશ નોકરી કરી, પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી અને તેઓ ઈ-સ-૧૮૬૧ માં રજા પર ઈંગ્લાંડ ગયા. ત્યાં તેમને ધણુંજ માન મળ્યું હતું. તેમને ધણી ધણી સારી માન બારી જગ્યાએ લેવા વિનવવામાં આપ્યા હતા, પણ તે કશાની દરકાર ન રાખતાં તે હિંદુસ્તાન પાછા આપ્યા. હિંદમાં તેમને થોડા ખાતાના મુખ્ય અધિકારીની જગ્યા આપવામાં આવી.

કેટલોક વખત મીઠા ખાતામાં સતોષકારક નોકરી બન્યા પછી લૅડઝ મેયોએ તેમને હિંદુસ્તાનમાં સેક્રેટરીને હાથે આપ્યો હતો. સેક્રેટરી તરીકે તેમણે હોમ ડીપાર્ટમેન્ટમાં ધણીજ કાળજી પૂર્વક કામ કયું હતું. રેવન્યુ, ખેતીવાડી વગેરેમાં તેમણે ધણું સફળ આપ્યું હતું. ખેતીવાડી સંબંધમાં ના. સરકારનું ધ્યાન તેમણે પારંવાર ખેંચ્યું હતું. સેક્રેટરીને ઉચ્ચ હોદ્દો તેમણે દસ વર્ષ સુધી બોગળ્યો હતો.

ના. સરકાર તરફથી તેમને લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરનો હોદ્દો આપવાનું જણાવવામાં આવ્યું હતું. પણ મહાત્મા એક્સને પોતાનું બાકીનું જીવન હોદ્દા બોગવવાને બદલે હિંદના બધા મટે, હિંદની સેવામાં ગાળવાને પ્રશંસનીય નિશ્ચય કરવાથી, તે માગણી સ્વીકારી નહિ. ઇ. સ. ૧૮૮૨માં તેમણે નોકરી પરથી ઉતરી પેન્શન સ્વીકાર્યું અને હિંદની સેવા શરૂ કરી.

મહાત્મા એક્સનને હિંદના લિન્ન લિન્ન તિલાગના પ્રતિનિધીઓએ બેગા મળી રાજ્ય કીય બાબતમાં—સરકારને જણાવવા યોગ્ય વિચારોની ચર્ચા કરી તે વિચારોને અરજી દ્વારા ના. સરકાર સમક્ષ મૂકવા માટે એકાદ મંડળની જરૂર જણાઈ. ના. સરકારના પવિત્ર શાંત રાજ્યમાં પ્રજા સુખી હોવા છતાં, સત્તાના હાથે અજુબજુતાં પ્રજાને અન્યાય મળવાના

સંસ્કૃત મહાત્મા એવનને જણાયા, જેથી ના. સરકારને સહાય કરવા પ્રગતી ભાગતી અર્થે, દિંદના જુદા જુદા વિભાગમાં ફરી તે તે વિભાગના પ્રતિનિધીઓ મેળવી, ઇ. સ. ૧૮૮૫ના ડીસેમ્બર માસમાં, મુંબઈમાં, ૭૫ પ્રતિનિધીની, બાપુ બોમ્બેશયદ્ બેતરજના પ્રમુખ પશુ નિચે એક મહાન સમર્થ સભા મેળવી. તેનું નામ “ ધી ઇન્ડિઅન નેશનલ કોંગ્રેસ ” રાખવામાં આવ્યું.

ઉત્તરોત્તર કોંગ્રેસની પ્રગતી વધતી ચાલી. ઇ. સ. ૧૯૦૮ સુધી તેની પ્રગતી અરખ. સિત થતી ચાલી. જગી મંડ્યો, વિદ્વા ભર્ષો બાપુના વિગેરેથી તે પ્રગતિ મ્વાન એથી રહી. પ્રતિનિધીની સંખ્યા ભગભગ ૧૫૦૦થી ૨૦૦૦ સુધી વધતી ચાલી અને સભાજનોની સંખ્યા ૧૦૦૦ થી ૭૦૦૦ સુધી આવી પહોંચી, ના. સરકારને આથી ઘણી સહાય મળી અને તેનું કાર્ય સરળ થવા પામ્યું.

મહાત્મા એવનને કોંગ્રેસ રચાવી ત્યારે કેટલાંક રજવાડાં તથા અંગ્રેજ અમલદારોએ આ ચળવળ ને સાબ્યદોષી કારવાવા જખખર પ્રયત્ન કયો હતો, પરંતુ હુમના પક્ષકારોની સંખ્યા તથા કોંગ્રેસની સાહનુભૂતિવાળા સરચાને તથા અંગ્રેજ અમલદારોની સંખ્યા વધારે હતી અને તેથી દુસ્મનોનું કંઈ ચાલ્યું નહિ. સત્યનો જય થયો.

ઈંગ્લાંડના પ્રખ્યાત પ્રધાન મહાત્મા ડેવિડ હોર્ડેનને કોંગ્રેસની તરફથી ખણેજ સારા મત હતો અને તે મહાત્માએ કોંગ્રેસની રૂપેક ઇચ્છી હતી.

ઇ. સ. ૧૮૮૫થી ૧૮૯૨ સુધી એવન હુમે “ ધી ઇન્ડિઅન નેશનલ કોંગ્રેસ ” ના જનરલ સેક્રેટરીનું કાર્ય ધણી દીક્ષી અને હોશીઆરીથી કર્યું હતું, એમ કહેવાય છે કે તે મહાત્માએ કોંગ્રેસના માટે પીતાના ખીરસામાંથી સુમારે વીસદજાર રૂપિયા ખર્ચ્યા છે.

ઇ. સ. ૧૮૯૨માં એવન સાહેબને શરીર બગડવાથી મરણ વિશ્વ દિંદના કાઠિ ત્યજી ઈંગ્લેન્ડ જવું પડ્યું. આ વેળાએ તેમણે અનેક દિંદવાસીનાં ચિત્ત હરી ધીધાં હતાં. દિંદવાસીઓએ તે સમયે તેમની પુક નિગળતાં નયને જોઈ હતી; અને બોખરે સાટે “ ગુડ બાય ” ઉચ્ચાર્યાં હતા. મહાત્મા એવનની પશુ તેવીજ સ્થિતિ ચર્ષ હતી. તેમના હૃદય શબ્દો હૃદય વેધક તેમજ પ્રીતિ ભર્ષાં હતા. તેમણે જણાવ્યું હતું કે તેમનું બોળીયું ઇંગ્લેન્ડ જવું હતું છતાં તેમને આત્મા દિંદમાં રહેતો હતો; અને ખરેખર તેમણે ગઈ તા. ૩૧ માર્ચે તેમના મૃત્યુ પર્વત તેમનું દીવ દિંદના વિચારમાં રોક્યું હતું. તેમણે ૮૪ વર્ષની ઉત્તમ જીંદગીના અંતે દિંદના કમલાએ આ સંસાર ત્યજ્યો છે. તેમના મહાન આત્માને ઇશ્વર શાંતિ આપો !!! મસ્તુ.

બુકર ટી વૉશીંગટન.

શ્રીયુત કે. એચ. વપ્પીય. બી. એ શાન્તાકુંડ.

(ગત વર્ષના વૈશાખ, પૃષ્ઠ ૪૨૪ થી ચાલુ.)

કર ટી વૉશીંગટન ત્યાં
મેન્સ્યુએટ થયો ત્યારે તહેની પાસે
રાતી પાઈ પલુ ન્હોળી અને એ
કારણને લીધેજ લાચારીએ તહેને બટલરની
નોકરી થોડાક મહિના કરવી પડી. થોડાક
વખત આવી રીતે કામ ન્કયા પછી તે
પોતાને ગામ ગયો. ત્યાં તહેને સીધીએને
શીખવવા માટે શિક્ષક તરીકે સુંદી ક્લાસવામાં
આવ્યો. બુકર ટી વૉશીંગટન
જામે છે કે મ્હારા જીવનના સુખી
દિવસોની આ શરૂઆત હતી
મ્હારા ગામના લોકોને ઉચ્ચ
જીવન ગાળતાં શીખવવાને આ
એક તક હતી એમ મ્હને
લાગ્યું. ગામના અગ્રાન યુવક
વર્ગને પુસ્તક જ્ઞાન શિવાય
બીજું પલુ શીખવવાનો મ્હે
પ્રથમથીજ વિચાર કર્યો. એ
અગ્રાન વર્ગને માત્ર પુસ્તક
જ્ઞાનની જરૂર ન્હોળી. મ્હારું
કામ સ્વધારના આદર્શો તે

રાત્રીના દસ વાગ્યા લગી ચાલતું હતું, એ
અરસામાં મ્હારા શિષ્યોને સુઘડતાના નીયમો
શીખવવાનું પલુ હું ચુકતો નહીં. સ્ત્રી
પુરૂષોને દિવસના કામમાં શેકતું પડતું
હતું; એટલે એક રાત્રીશાળાની પલુ જરૂર
પડી. તે તરતજ ઉઘાડવામાં આવી અને
તેમાં પલુ દિવસની શાળા જેટલીજ ભીડ
થવા માંડી. રાત્રીશાળામાં વચ્ચાસ વર્ષની
ઉમરનાં સ્ત્રીપુરૂષો પલુ કેળવણીનો લાભ લેવા
વચખાં મારતાં હતાં. તે જોઈ તેઓનો આવો
ખેદ થેલા ઉત્સાહ જોઈ મ્હારું હૃદય પીગળી

જતું હતું. પગારની સ્કેજ પલુ આશા કે
વિચાર વગર હું કાઢને પલુ મ્હારી શક્તિ
પ્રમાણે મદદ કરવા શીખવવા તત્પર હતો
હું બીજાને મદદ કરું છું એ વિચારજ મ્હને
સંતોષ પમાડતો હતો.

હું જે સમયે હેમ્પટનમાં હતો તે સમયે
એક એ વિચારોએ હમારા અગ્રાન બંધુઓના
મનમાં જાદુજ ઉદય પાથત કરી મૂકી હતી
એ એ વિચારોમાં એક તો
ક્રીક અને લેટીન ભાષા જેમ
તેમ શીખવાની ઘેશાર્ફ અને
બીજો વિચાર ઓફિસમાં નો-
કરી લેવાની ઉનાવળ —
જે પ્રજાએ યુગયુગાંતર
શુભાભીની કુંસરી ખેચ-
વામાં અને અજ્ઞાનતાના
અંધકારમાં ગાથાં ખાવા-
માં ગાળ્યાં હોય તે પ્રજા
કેળવણીનો ખરો અર્થ.
સહસ્ય કે મહીમા એકદમ
કેમ સહમજી શકે? દસિલમાં

દરેક ગ્રંહેર તથા ગામડામાં આતુર વિદ્યાર્થીઓની ભરતી ભરાવા માંડી, પલુ તેમાંના
ધણકોને તો એવો ખોટોજ ખ્યાલ પેગી
ગયો હતો કે કેળવણીના સ્કેજ પ્રસાદથી
દુનિઆની હાડમારીમાંથી મુક્ત થઈશું અને
મ્હેનત કે મજુરી તો અવળામાં પલુ ન
કરવી પડે. એવીજ રીતે ક્રીક અને લેટીન
વિષે લોકોને ખોટા વિચારો આવના હતા.
પરિણામ એ આવ્યું કે થોડું શીખેલા ક્યાં
તો શિક્ષક ગયા કે ક્યાં તો ધર્મ ગુરૂમાં
અપી ગયા અથી દોગી ધર્મ ગુરૂઓ અને

સંભવ મહાત્મા એકલને જાણ્યા, જેથી ના. સરકારને સહાય કરવા પ્રગતી જામતી અર્થે, દિંદેના જૂદા જૂદા વિભાગમાં ફરી તે તે વિકાસના પ્રતિનિધીઓ મેળવી, ઇ. સ. ૧૮૮૫ના દીસેમ્બર માસમાં, મુંબઈમાં, ૭૫ પ્રતિનિધીની, બાણુ ઓમેશચંદ્ર બેનરજીના પ્રમુખ પદ્ધતિએ એક મહાન સમર્થ સભા મેળવી. તેનું નામ “ ધી ઇન્ડિઅન નેશનલ કોંગ્રેસ ” રાખવામાં આવ્યું.

ઉત્તરોત્તર કોંગ્રેસની પ્રગતી વધતી ચાલી. ઇ. સ. ૧૯૦૮ સુધી તેની પ્રગતી અસખ્ય સિત થતી ચાલી. જંગી મંડળો, વિદ્વાત બર્ણો વ્યાખ્યાને વિગેરેથી તે પ્રગતિ પ્થાન ઝેડી રહી. પ્રતિનિધીની સંખ્યા લગભગ ૧૧૦૦થી ૨૦૦૦ સુધી વધતી ચાતી અને સભાજનોની સંખ્યા ૧૦૦૦ થી ૭૦૦૦ સુધી આવી પહોંચી. ના. સરકારને આથી ધણી સહાય મળી અને તેનું કાર્ય સરળ થવા પામ્યું.

મહાત્મા એકલને કોંગ્રેસ રચાવી ત્યારે ઇટલાંટ રજવાડાં તથા અંગ્રેજ અમલદારોએ આ મળવળ ને રાજ્યદોષી ઠરાવવા જખ્ખર પ્રયત્ન કર્યો હતો, પરંતુ હુંમના પક્ષકારોની સંખ્યા તથા કોંગ્રેસની સાહાનુભૂતિવાળી સંસ્થાઓ તથા અંગ્રેજ અમલદારોની સંખ્યા વધારે હતી અને તેથી દૂરમનેત્રું કંઈ આશ્ચર્ય નહિ. સ્વપનો જમ થયો.

ઈંગ્લાંડના પ્રખ્યાત પ્રધાન મહાત્મા ગ્લેડસ્ટેનને કોંગ્રેસની તરફેણમાં ધણીજ કારો મત હતો અને તે મહાત્માએ કોંગ્રેસની રૂતેદ ઇચ્છી હતી.

ઇ. સ. ૧૮૮૫થી ૧૮૯૨ સુધી એકલ હુએ “ ધી ઇન્ડિઅન નેશનલ કોંગ્રેસ ” ના જનરલ સેક્રેટરીનું કાર્ય ધણીજ દીલથી અને હોંશીઆરીથી કર્યું હતું. એમ કહેવાય છે કે તે મહાત્માએ કોંગ્રેસના માટે પોતાના ખીરસામાંથી સુમારે વીસકરગર રૂપિયા ખચ્યા છે.

ઇ. સ. ૧૮૯૨માં એકલ સાહેબને શરીર બગડવાથી મરજી વિરૂદ્ધ દિંદેનો કાંઠા ત્વજી ઈંગ્લેન્ડ જવું પડ્યું. આ વેળાએ તેમણે અનેક દિંદવાસીનાં ચિત્ત દરી લીધાં હતાં. દિંદવાસીઓએ તે સમયે તેમની યુદ્ધ નિગળતા નયને જોષ દતી; અને ઓખરે સાદે “ યુદ્ધ બાય ” ઉચ્ચાર્યાં હતા. મહાત્મા એકલની પદ્ધતિથી રિયતિ થઈ હતી. તેમના હેલ્થ ચખ્ખો હલ્લ વેધક તેમજ પ્રીતિ ભર્યાં હતા. તેમણે જખ્ખાનું હલ્લું કે તેમનું ઓખીયું ઇંગ્લેન્ડ જવું હતું છતાં તેમને આત્મા દિંદમાં રહેતો હતો; અને ખરજ તેમણે ગઈ તા. ૩૧ મીએ તેમના મૃત્યુ પર્વત તેમનું દીવ દિંદના ચિચારમાં રોકાયું હતું. તેમણે ૮૪ વર્ષની ઉત્તમ જીંદગીના અંતે દિંદના કમલાએ આ સંસાર ત્વજી છે. નેમના મહાન આત્માને ઇશ્વર માતિ અપો ! ! ! અસ્તુ.

કપડાં ધોઈ ચલાવતા હતા. અને એજ પૈસામાંથી એ ઉદાર માતાએ પોતાની પુત્રી-
એને કેળવણીનો લાભ આપતાં દૂર શાળામાં મોકલતી હતી. જ્યારે આ કન્યાએ શાળા-
માં જઈ ૭ સાત વર્ષે વિદ્યાભ્યાસ પુરો કરી પોતાને ઘેર પાછી ફરતી ત્યારે ગરીબ
માતાએની ઉપાધીમાં ઉમેરો થતો હતો અને આ બહેનના વર્ગ માટે કીમતી પોપાક,
કીમતી ટોપીઓ, અને કીમતી શુદ્ધ પુરાપાડવાની મોટી ગ્રંથવશુ યજ્ઞ પડતી. હુંકમાં કહીએ
તો શોખનું પ્રમાણ તેઓની કમાવવાની સક્તિના પ્રમાણ કરતા મોટું હતું. ૭ વર્ષના
પુરતક યોનથી માતાએના નીચ લાગના ધંધાપર તેઓને કંટાળો આવતો હતો અને એજ
કારણને લીધે તેઓ કેટલીકવાર કુમારે ઉતરી પડતી હતી. પુરતક જ્ઞાન સાથે આ
નિર્દોષ બાલુએને ઉપયોગી ધંધા શીખવ્યા હોય (તો કેવું સાફ!) તો કેળવણી
વગોવાય નહિ, ખર્ચાણુ ટેવ પડે નહિ, કુમારે ઉતરાય નહિ અને કોઈ
પણ પ્રમાણિક ધંધો કરતાં બાળાએ અચકાય નહિ.

વૉશિંગ્ટન થોડાક મહિના અભ્યાસ કરી, તાની કેળવણીની પદ્ધતિ જોઈ, કેળવણી
લેવાની કુટેવો અને કઠંગી રિયતિ જોઈ હું મ્હારા ગામ તરફ ફર્યો ત્યાંથી મ્હને જનરલ
આર્મસ્ટ્રોંગે હેમ્પટનમાં શિક્ષકનું કામ કરવા બોલાવ્યો. જંગલી રેડ્ડનીયનોને શીખવવાનું
કામ મ્હને સંપવામાં આવ્યું હતું. એ કામ મ્હે ઉત્સાહની ઉપાડી લીધું અને એ વર્ષ
તેઓની સાથે માયાકુટ કરી બજાવ્યા, ત્યારે મ્હને લાગ્યું કે ગમે તેવા જંગલી મનુષ્યો પણ
ખરેખરી ઉત્તમ કેળવણીની મદદથી પોતાનું જીવન સુધારી શકે છે. હેમ્પટનની શાખા
અને જનરલ આર્મસ્ટ્રોંગનું નામ પ્રખ્યાત હતું એટલે મોઝને પણ શાખા ઉધાડવી હોય
વાતો શિક્ષક જોઈતો હોય તો તે જનરલ આર્મસ્ટ્રોંગની સલાહ પુછતા. એક દીવસ જનરલ
આર્મસ્ટ્રોંગે મ્હને આશીસમાં બોલાવી ટરકીજના લોકોને વિચાર ત્યાં શાળા ઉધાડવાનો
છે અને ત્યાં એક સારા શિક્ષકની જરૂર છે એમ જણાવી મ્હને એ કામ ઉપાડી લેવાનું
હતું. મ્હે હા કહી અને ટરકીજ ને હમારા ગામથી થોડુંક દૂર હતું ત્યાં જવાની
તૈયારી કરી.

ટરકીજ મ્હેંઆ પહેલાં મ્હને એવો ખ્યાલ હતો કે મ્હારી શાખા માટે મકાન વિગેરે-
ની સર્વ સામગ્રીઓ ત્યાં તૈયાર હશે, પણ હું ત્યાં મ્હેંઆ ત્યારે મ્હને માલમ પડ્યું કે
સર્વ હવાઈ કીલ્લા હતા. મકાન વગેરેની ગોડવણ ત્યાં બીલકુલ માલમ પડી નહિ; વળી
મકાન કે ગમે તેવી કિમતી સામગ્રી પુરી ન પાડી શકે એવું કાંઈક મ્હે ત્યાં
જોયું. મ્હે સેંકડો આટુર જુખ્યા ઉત્સાહી આત્માને જ્ઞાન મેળવવા માટે તર-
ફડીયા મારતા જોયા. આવો ઉત્સાહ જોઈ મ્હારો બપ ઉત્સાહમાં ફેરવાઈ ગયો. પહેલાં
તો શાળા માટે મકાનની પંચાતી પડી. અતે એક જુના દેવળની આગળ બગેલા ઘુટેલા
સુપડામાં શાળા બોલવાનો મ્હે વિચાર કર્યો અને ખંડીયર દેવળની પણ થોડીક જગ્યા હમારા
કામ માટે રેડ્ડી. એ સુપડીમાં પહેલાં હમને બહુજ મુશ્કેલી પડી. જ્યારે પરસાદ પડતો ત્યારે
એક વિદ્યાર્થી ઉઠી પોતાના પાક ઊડી, છત્રી પકડી મ્હને સીખવવા સમવડ કરી આપતો.
કેટલીક વાર મ્હારું મોજન પણ આવીજ રીતે લેવાનું હતું.

દરકીલની શાળા માટે મ્હારે ગામેગામ ખચ્ચર પર કે ખટારામાં રખડું પડતું હતું. પણ એ રખડવાથી મ્હને ત્યાંના લોકોની રિયતિ અને તેઓના જીવનને અભ્યાસ કરવાની તક મળી. એકજ ન્હાના ખોરડામાં મ્હેં આખા કુટુંબને એકની પાસે એક એમ જોડા જોડા સુતાં જોયાં. ન્હાવાની સોજ પણ કોઈ પણ ઠેકાણે હતી નહિ. રંધવાનું પણ તેજ ખોરડામાં થતું હતું. તેઓના ખોરાક પણ એટલોજ ખરાબ હતો; કારણ કે કપાસ ઉગાડવાના લોકોમાં સાકલાજી ખનાવવાનું તેઓને સજાતું નહિ. આનાં નિર્ધન કુટુંબો પૈસાની વ્યવસ્થા બરાબર કરી શકતા નહિ. કેટલેક ઠેકાણે એક ખુણામાં નકામા સીવવાના સાંચા પડી રહેતા. કેટલેક ઠેકાણે લપકાળખ ધરીવાળો ગોઠવેલાં હતો અને વળી કેટલાકોએ તો આર્ગન વાળાં પણ મૂક્યા હતા આમાંના ધણાખરા સામાનના પૈસા દર મહિને થોડું થોડું આપી તેઓ આંકડો સુકવતા એ પૈસા એ લોકો નકામા વેરી નાખતા હતા એમ કહીએ તો ખોટું નહિ; કારણ કે સીવવાના સાંચાને ઉપયોગ એમાંના ધણા થોડાને આવડતો હતો. ધરીવાળામાં વખત જોતાં રાત્રેને આગડતું ન્હોતું અને આર્ગન-વાળાં તો ફક્ત દિવાનખાનાના ચણગાર તરીકેજ મૂકાતાં. ધરમાં જ્યાં શાકભાજી અને વાસણોના ડ્રાં ડ્રાં ત્યાં આવો લપકો અને ડોળદમામ જોઈ હું છક થઈ ગયો ! આ રિયતિ અને આવું જીવન જોઈ મ્હારા ઉત્સાહમાં ઉમેરો થયો નહિ. મ્હને લાગ્યું કે આવી નીચી રિયતિએ પહેલેલા સોફને ઉચી રિયતિનું જ્ઞાન દરાવવાનું કામ મ્હારા એકલા માટે અસંભવિત હતું, તો પણ એ કામ મ્હેં માથે લીધું હતું, એટલે હું પાછો હઠપો નહિ. કાચ અને નિરાશાના ચિન્હો જ્યાં ત્યાં જોવામાં આવતાં હતાં. ગોરા લોકોને દમારી આ યોજના પસંદ પડી નહિ. તેઓને એમ લાગ્યું કે સીદીઓ છોડી જરી અને ધરમાં આકર રહેવા માટે ના પાડશે.

જે રહવાના મ્હેં દરકીલમાં ચાખા ઉધાડી તે રહવાના ત્રીસ વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થયા. આ વિદ્યાર્થીઓમાં સ્ત્રી પુરુષોની સંખ્યા સગળમ સરખી હતી આ વિદ્યાર્થીઓના મ્હોટા ભાગ તો અસપાસના ગામડાના શિક્ષકોને હતા. તેમાં કેટલાક તો ચાળીસ વર્ષના પણ હતા. શિક્ષકો સાથે હોમના વિદ્યાર્થીઓ પણ શાળામાં દાખલ થયા હતા. કેટલીકવાર એવું બનતું હતું કે શિક્ષકો અને શિષ્યોની પરિક્ષામાં શિષ્યો ઊંચા ક્લાસ માટે લાયક રતા. કેટલાકો મ્હોટી ચોપડીઓ તથા જેમ બને તેમ મ્હોટા નામ ગોખી લાવતા હતા. તેઓને એવો ખ્યાલ હતો કે જેમ મ્હોટી ચોપડી અને ચોપડીનું મ્હોટું નામ તેમ મ્હોટા વિદ્વાન ! કેટલાકે વ્યાકરણ અને ગણિતના નિયમો મ્હોડે ર્યાં હતા અને કેટલાક "એન્ડીંગ" લગી પણ પહેંની ગયા હતા; પણ આ સર્વ ઉપર ટપકે જુગ્મ ગાન હતું કારણ કે એન્ડીંગના પુરતક ઉપસાવનાર વિદ્યાર્થીને ચણકારતું જ્ઞાન ન્હોતું અને મ્હોટા મ્હોટા ગ્રીક અને લેટીન વ્યાકરણ કીખનારને પોતાનું નામ લખવા માટે પણ પચાસ પડતી હતી. ન્હાની બાળાઓને સ્કારાના જંગલ અને ચીનની રાજ્યધાનીનું કાષ્ઠક જ્ઞાન હતું; પણ પોતાના ગામની જુગોળમાં તેઓ તદ્દન અજાન હતી, તો પણ આ ગ્રિય વિદ્યાર્થીઓના જેવા ઉત્સાહી અને ઉમંગી વિદ્યાર્થીઓ મને ઘણી થોડીજવાર મળ્યા છે. ખરું શું તે તેઓ સમજતા ન્હોતા, તોપણ જ્યારે ખરા ખોટાની સમજ પાડવામાં આવતી હતી ત્યારે ખરું મહણ કરવામાં તેઓ વાર ન્હોતા લગાડતા. શાળાના સુભાએ દમને થોડા મહિનામાં મીસ ડેવીડસન નામની હોશિયાર નમ્ર મહેનતુ અને સદયુષી ઊંચાશક્ત મળી આવી.

અપૂર્ણ.

દાખલો.

અરજદાર હીરજી પ્રભાઈકરની તા. ૨૬-૩-૧૧ ની અરજી નીચે હ. પ. આ. નં. ૪૪૨૦ તા. ૩-૭-૧૧ ની નકલ આપવા હ. પ. આ. નં. ૧૧૮૮ તા. ૨૬-૧૧-૧૧ થી દુકમ યનાં તે દુકમની નકલ. હ. પ. આ. નં. ૪૪૨૦

૬૬૪.

અરજદારની માગણી મુજબ સદરજુ જમીન દરજારી મંદીર લોકેશર સાથે બેગવવાની સરતે ગાવત્રી દેવીનું મંદીર બાંધવા માટે ધર્માદા ઉપયોગ અર્થે ધર્માદા તરીકે રાવળા દરબજે આપવાનું મંજૂર કરવામાં આવે છે. તે ઉપર આ ધર્માદા કાર્પ રીચાય બીજા મે ધનો હક રહેશે નહીં, તેમ તેના બીજા કાષ્ટ પણ રીતે બીજા કાષ્ટ ઉપયોગ કરી શકશે નહીં. અરજદાર તે જગ્યાના કમ્પાઉન્ડ રોડ તરફથી બંધારી આપવા માગણી કરે છે તે પ્રમાણે ઘષ્ટ શકશે નહિ. તે કામ પણ તેજે કરવું જોઈએ. તા. ૩ જુલાઈ ૧૯૧૧ સંવત ૧૯૬૭ ના અષાઢ સુદ ૭.

Sd. Vaisuryala.

અભીનીસ્ટેટર સે. પારખ'દર.

નકલ કરી તા. ૨૮-૧૧-૧૧

ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ.

સર્વો

સરવેયર

અર્થ

સ્ટેટ મામલતદાર,

દાખલો આપવામાં આવે છે કે પોરબંદરના સ્થીય નેહી હીરજી પ્રભાઈકર અને શ્રી આપત્રી દેવીજી દેવજી બંધાવવા વારતે હાજો કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આજ મુધી હાજોની ભેગી પચ્ચીસીXXXX૨૬૫ તેમજે રોટ ત્રીજીરીમાં અનામત જમા કરાવેલી છે. અને દવે પછી ને ને વિધાન ભેગી પાપ તે વિવર મુજબ રોટ ત્રીજીરીમાં હાજો એકંદર પુરા થના મુધી તેજો અનામત રાખવા ધારે છે. તા. ૧૩-૧૧-૧૧ Sd. Vajsurvala.

।गुनीअर ओडभीनीस्ट्रेटर, २५ पोरमंदर.

व्यातुर्भासिना पूष्टयनिमित्त.

શ્રી પોરણદરમાં શ્રી ગાયત્રી મંદિર ગાંધવા માટેના કુડમાં
જે સદ્ગૃહસ્થને નાણાં ભરવાનાં હોય તેમણે નીચેને સ્થળે હુ-
ડીથી, મનીઓડરથી અથવા પોતાને સગવડ હોય તે રીતે ગો-
ઠલી આપવા કૃપા કરવી.

શ્રી ગોવિંદજીભાઈ ડાહ્યાભાઈ લાખાણી.

પડીશ.

पारम्परिक.

મુખર્ષી ખાતે:—

ધીરજશાસિ પૃન્દાવનદાસ,

भगनसास इतिपत्तनाम अष्टपर,

टिप्पणी:—शिवशालादेव अष्टभुज निमित्तम्. पेशट निर्याम—भु'वर्ध.

[illegible]

જે ગ્રાહકોનાં ચાહુ સાલનાં લવાજમ આવ્યાં નહિ હશે તેમને આવતો અંક, વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે માટે તેનો સ્વીકાર કરી અમારાં ગ્રાહકો અમને આભારી કરશે. અધિપતિ.

ખાસ વિશિષ્ટિ.

અમારા ગ્રાહકોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં શ્રી ગૌરાંગ મહાપ્રભુ નામનું બેટનું પુસ્તક છપાવ્યું હતું, પરંતુ આ પુસ્તક છપાવું હતું અને ચિત્રો તૈયાર થતાં હતાં તે સંબંધમાં ધણાઓનાં જાણવામાં આવવાથી હેતુ મહિનાઓમાં શ્રીલક્ષ્મી સચિત્ર માસિકના ગ્રાહકોની સંખ્યા ધણીજ વધી પડી. અમારા ગ્રાહકોની સંખ્યા વધવાજ નતી હતી અને તેને પહોંચી વળવા અમારી બેટની ચોપડીની સંખ્યા પુરતી થશે નહિ એવો અમને પ્રથમથી ભય હતો અને તે ખરો પડ્યો. ધણા ગ્રાહકોને અમારે દીલગીરી સાથે આહમા વર્ષના આદ્ય તરીકે રીકારવાની ના કહેવી પડી છે. તેમાંના ધણા સર્જનો નવમા વર્ષથી અમારા ગ્રાહક થયા છે. વળી આ પુસ્તકની ધણા તરફથી માગણી પણ કરવામાં આવે છે તેથી અમારે.

શ્રી ગૌરાંગ મહાપ્રભુના

સચિત્ર ચરિતા મૃતની

સુધારા વધારા સાથે બીજી આવૃત્તિ જલદીજ બહાર પાડવી પડશે એમ લાગે છે, અમારા નવા ગ્રાહકોને આ બીજી આવૃત્તિ અમે અડધી કિમતે, એટલે માત્ર રૂ ૧-૮-૦માં આપીશું અને બીજા સર્જનો જેઓ અમારા માસિકના ગ્રાહક નહિ હશે તેમને તે રૂ ૩-૦-૦માં આપવામાં આવશે પેકીંગ પોસ્ટેજ જુદું પડશે.

કેટલી નકલો છપાવવી તે પ્રથમથી નક્કી કરવામાં સુગમ પડે માટે વાચક વર્ગને વિશિષ્ટિ કરવામાં આવે છે કે જેમને આ પુસ્તક ભેટનું હોય તેમણે અમને એક પોસ્ટ કાર્ડથી લખીને ખબર આપવા કૃપા કરવી અથવા જેમને અર્ધી કિમતે એ પુસ્તક લેવું હોય તેમણે શ્રીલક્ષ્મી સચિત્ર માસિકના સત્વર ગ્રાહક થવા કૃપા કરવી પાછળથી ઇચ્છા કરનારને પુસ્તક માટે ત્રીજી આવૃત્તિ બહાર પડતા સુધી ધીરજ ધરવી પડશે. માટે સત્વર ગ્રાહક થવા કૃપા કરવી.

નવમા વર્ષ માટે આહમા વર્ષ કરતાં વધારે સુંદર બેટ તૈયાર થાય છે.

શ્રી વલ્લભાચાર્યજી મહાપ્રભુનું

સચિત્ર લીલામૃત, લખો. અધિપતિ અને પ્રકાશક શ્રીલક્ષ્મી સચિત્ર માસિક, રામપર—અમદાવાદ.

નૂરજહાં.

(નવિનકાન્ત બોળાનાથ દીવદિયા)

ગતાકથા ચાલુ.

પ્રકરણ ૨ જી.

મલેકમાસુદ તે વીશીમાં, ગયાસબેગની સ્ત્રીનું દુઃખ આશુનું થયા પછી નીકળવાનું ધારીને પંદર દહાડા રહ્યા. ત્હને (ગયાસબેગની સ્ત્રીને) શક્તિ આવ્યા પછી તે લોકો ઉપડ્યા. તે લોકો સૂર્યોદય પેલાં જગ્ગરે અસંખ્ય પક્ષીઓ દહાડાને જાણે આવકાર આપતાં હોય તેમ અવાજ કરતાં તે વખત ઉપડતાં, ને બહુ તાપ થઈ જતા પેલાં હેમના મુકામે પહોંચતાં. પાછાં રાત્રે જગ્ગરે ચન્દ્ર પીળા મૃદુ અજવાળાથી હિન્દુસ્થાનના ઉચ્ચ આકાશની સુંદરતામાં ઉમેરો કરતો હતો, ને શીતળવાયુવાતા લીલાતરીવાળાં ખેતરોમાં પોતાનું શાન્તિ ભરેલું અજવાળું નાખતો હેવે વખતે ઉપડતાં હતાં. મોડી રાત્રે એકાદ વીશીમાં તેઓ ચોક્કસ, ત્યાં ત્હમને લોકો ને ખર્ચે જમવા કરવાનું મળતું એમ કડકે, કડકે કુચ કરતાં એક સુંદર રહવારે ગયાસબેગ, મલેક, ને ગયાસબેગની સ્ત્રી લાડોર આવી પહોંચ્યાં. આ વખત મહાન અકબર પોતાનો દરબાર અહિં ભરતો હતો. જગ્ગરે તે લોકો રસ્તા ઉપર થઈને જતાં હતાં ત્યાં જ ગયાસબેગ તે શહેરમાં દેખાવેલા આનન્દ ને ખુશ મિત્રશ્રી પણ જોઈને ખુશ થતો હતો. જુવાનીવાની ટોળીઓ અરફેજેવાં સફેદ વસ્ત્ર પહેરીને, શુભાખ જળ મેળવેલાં રંગબેરંગી ને સુગંધીદાર પાણી અને શુક્રખાર રંગેનાં ભૂંડાં એક બીજા ઉપર છાંટતા હતા. રસ્તાની બે બાજુએ આવતાં ધરોમાંથી વાછંતના ને ગાયનના મધૂર સુરો સંભળાતા હતા. ને વાતાવરણને મીઠાશથી ભરપૂર કરતા હતા. આદશાહી હજુરીયાઓને સીપા-ધર્મી તેમના ચળકતા સોનેરી રંગના પોષાકો પહેરીને મગફરીથી કૂકડાની પેટાં અકકડ ચાલતા હતા. ને વચમાં કોઈ ખૂબસુરત પાન વેચનારી જોડે અથવા તો કોઈ-પોતાની જાતના સ્વભાવ પ્રમાણે-આકર્ષણ વારાંગનાની મશકરી કરવા લાગ્યા રહેતા. કોઈ કોઈ વખત ઉમરાવાના એક એક કરતાં ઠાંકને ભપકામાં ચડીવાતા રસાસા જતા હતા, ત્યાં જુવો ત્યાં આનન્દ, ભપકો ને ઠાંક હતાં.

ગયાસબેગે કહ્યું, “ધણુંજ સરસ, આ ધણુંજ સુંદર શહેર છે, ને ગમ્મત અને આનન્દ રેલી રહ્યા છે.”

મલેકે કહ્યું “તે લોકો હોળી તેમ જ નવું વર્ષ ઉજવે છે. આપણે બરોબર વખતે આવ્યા છીએ. શહેનશાહ આવતી કાલે દરબાર ભરવાના છે. તે વખતે હું ત્હમને ત્હમની હજુરમાં લઈ જવાનું ધારું છું. બધા શહેનશાહને એટલા બધા મ્હાય છે કે બધા બેસતું વર્ષ ઉજવવામાં લાગ લે છે.”

ગયાસબેગે કહ્યું. “બધા હર્ષથી ભરપૂર જણાય છે. ને મ્હને ત્હમે શહેનશાહની હજુરમાં લઈ જનાર છો એ જાણી ત્હમારો આભાર માનવાને મ્હને શબ્દ જડતા નથી. મ્હારા શરીરનાં બધાં રંગોનાં જો જીભ બને તો પણ ત્હમારો ઉપકાર માનવાને તે પુરતી નથી. સાહેબ તમારા શહેરમાં હાલો ઠાંક હોવા છતાં પણ તે સુખદાયક શહેર લાગે છે.

મલેકે કહ્યું. “અહિં ત્હમારું થોડીવાર પછી રહેવાનું સ્થાન થશે ને પછી ત્હમને વળી વધારે ગમશે.”

દરમ્યાન મલેકને આવકાર આપવાને મિત્રો અને ચાકરોનું ટોળું આવ્યું.

મલેક જાંટ ઉપરથી હિતરો એક પછી એક મિત્રોને બેટી રજા પછી પોતાના નોકરો જોડે મીઠાસાથી બોલ્યો. નોકરોએ માન પૂર્વક નમન કર્યો ને પાછળ એક બાજુએ જઈને બિભા. મલેક પોતાના સગા રનેહીયા, અને મિત્રો સાથે ગયાસબેગને પોતાના બેસવાના ખંડમાં લઈ ગયો, ને ત્યાં સર્વે ગાદી તકીયે બેઠા. તરત પાન સોપારી બહેચવામાં આગ્યા; ને સુન્દર કાતરણી વાળી ચાંદીની ધૂપદાનીમાંના ધૂપના સુવાસિત ધુમાડાથી ખંડ બરાઈ ગયો. પોતાના મિત્રો જોડે થોડીવાર સુધી વાતો કર્યા પછી ગયાસબેગને માટે ખાસ તૈયાર કરાવેલા ખંડમાં ગયાસબેગને તેડી મેલ્યા.

પોતાના મિત્રોને મળવાને આવતુર હોવાથી મલેકે કહ્યું “હાન તરત તો સલામ આપણે કાઢ્યે તે મૌલિકે પ્રસંગે શેહેનશાહ કને જઈશું. દરમ્યાન આ હમારું પોતાનું ઘર બંધીને નિરાતે રહે.”

મલેકના ગયા પછી એક ચાકરે આવી નમન કરીને તે ખંડમાં જોડેલી પેટીઓ હતી તેની કુચીઓ ગયાસબેગને આપી.

ગયાસબેગે કહ્યું, “આ કુચીઓ મ્હારી નથી તે ત્હારા શેરને લઈ જઈને આપ્ય.”

તે નોકરે ગંભીરતાથી નમન કરીને કહ્યું “મ્હારા બધા શેર કહ્યું છે કે તે હમારી છે,” એમ કહીને તે જતો રહ્યો. ગયાસબેગે મ્હોં ફેરવીને પોતાની બી તરફ પ્રાપ્ત પૂછ તા ચેહરે બેઠું.

તેની બીએ કહ્યું “તે હમારી છે. તે માયાણ મલેક આ બધું તમને બેટ આપ્યું છે.”

ગયાસબેગે કહ્યું, આપણે આપણા મિત્રની દયા અને હિદાયતને શી રીતે ખદલો વાળી શું?

તેની બીએ કહ્યું, “હવેર મદાન છે, તે આપણને કાંઈક દહાડો તો એ મલેકનો ખદલો વાળવાને સક્તિવાન કરશે.”

ગયાસબેગે પેટીઓ ઉઘાડી. અંદર તહેણે પોતાને માટે તથા પોતાની બેગમ માટે ફરજીયાતમાં જતી વખત પહેરવાના ને બીજા સાધારણ પોષાકો જોવા; શય્યાગારની બીણી બીણી વસ્તુઓ પણ ખાટા રાખી નહોતી.

ગયાસબેગે ને તેની બેગમે હુંટણીએ પડીને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને તેની યા માટે ઉપકાર માંગ્યો, ને જમી રહીને તે રાત્ર સુખમાં ગાળી.

બીજે દહાડે સ્વવારે ગયાસબેગને તેનો મિત્ર મલેકઆસુદ એક સરસ રથમાં ચેરીને શેહેરમાં ધઈને ગયા. આ રથને જોડેલા બે ઘોડાનો સામાન ધણોજ સરસ હતો. અંદર બેઠેલાઓનો પોષાક પણ સરસ હતો. ગયાસબેગ એક પેશાદાર માણસ જેવો જ જણાવા લાગ્યો.

શેહેરમાંથી તે કિલ્લા સુધીને ત્યાંથી તે જાવણી સુધી બધે ખૂબ દમામને બપોરો હતો. બપોરમાં ને હમામ ખાનાઓમાં બધે કોમતી ખાદી પાછડેલી હતી. સરસ પોષાક પહેરેલા જુવાનીઓ સ્વાસિન ફૂલો બધે વેરતા જતા હતા. તેની સુગંધ બધે બેસતાનથી કસ્ટુરીની

પોઝીવો આવી હોય તેમ બધે રેવાઈ ગઈ હતી. શેહેનશાહે બસેલા અધિકારના ચિહ્નથી થી પ્રખ્યાત જણાતા બહાદુર રામજી અને રજાત ઉમરાવો જતા હતા. તેમની આગળ રૂપાની પટ્ટી મઢેલી રામદોસો હતી અને સરસ પોષાક પહેરેલા નોકરો. રૂપાની લઠાઈની કુદાડીઓ ને નકકુર સોનાની છડીઓ હાથમાં લઈને ચાલતા હતા, રૂપાની પાકળીઓ ઉપર સોનાના અનજાસ હતાં. ભરતકામની ઝુલોવાળા હાથીઓ પોતાની ઉપર ન્હાની અસલી ઘાટની દેહેરાના આકારની અંખાડીઓ લઈ જતા હતા. ને તે અંખાડીની અંદર મગર રજપૂત કુંવરો બેઠા હતા. આ બધાથી દેખાવ બહો જ બપકાદારને સુંદર દેખાતો હતો. પણ શેહેરની ખંદાર ગયા પછી જે દેખાવ તેમની નજરે પડ્યો હતો તે નો અવર્ણનીય હતો.

કિલ્લો જાણે સોનેરી કપડામાં વિંટી લીધો હોય તેવો જણાતો હતો. ને તેના ઉપર સૂર્યનાં કિરણો પડતાં ત્યારે બહુ સરસ જણાતો હતો. ને અંદરથી મંડપના ધુમ્મટો તારાતી પેઠે અળકતા હતા, અથવા નો જ્યારે સૂર્યનાં કિરણો તેમની ઉપર પડતાં ત્યારે વિજળીની પેઠે અળકતા હતા. મોહિં પડધમોના અવાજ ધઈ રહ્યા હતા તે ઉપરથી જણાતું કે કાંઈ ખૂબ ધામધૂમ થતી હશે. રાત્રીનદીના શાન્ત પાણી ઉપર સો બસો સોનાની કીડા નોકાઓ ચાલતી હતી. તેમના રંગ બેરંગી વાવટાઓથી રાત્રીનદીના દાદવવાળા પાણીમાં પણ મેઘ ધનુષ્યના રંગો થતા હતા;

કિલ્લાના તે ભાગમાંથી દિવાને આમમાં જવાના દરવાજાથી થોડે દૂર ગયાસમેગને મસેક રથમાંથી ઉતર્યા અને ત્યાંથી અકબર જે મંડપમાં દરબાર બરવાનો હતો ત્યાં જનારા સરસ ઝાડની ધટાવાળા રસ્તા ઉપર યઈને તે લોકો ધીમા ધીમા ચાલવા મંડ્યા. ત્યાં પહોંચતા પહેલાં તે લોકો ધણીજ સરસ રીતે શણગારેલા ખંડમાં યઈને એક મોટા ખંડમાં આબ્યા. ત્યાં રાજ્યાધિકારીઓ ને ઉમરાવો બેઠા હતા. અહિં તેઓને (ગયાસમેગ અને મસેકને) થોડીવાર પછી દરબારનો વ્યવસ્થાપિત-ફૈઝી-મળ્યો. તે મસેકને બેઠ્યો ને તેની સાથે વાતચિત કરવા મંડ્યો. ફૈઝીએ કહ્યું, “ આજ મ્હને શી ખુશાલી યઈ છે, મ્હને નવા વર્ષને દહાડે પણ ત્હને મળવાની આશા ન્હોતી તે તું અહિં ક્યાંથી ? શેહેનશાહ ત્હારે માટે ઘડીએ ઘડીએ પૂજતા હતા. ”

મસેક માસુદે જવાબ દીધો “ તું ધણીજ માયાળુ છે. રખડનારો હેની મેગે આખર આબ્યો, પણ જે મ્હારો ખારો મિત્ર મ્હને આત્યારે જોઈને એટલો બધો ખુશી થાય છે તેણે (ફૈઝીએ) મ્હને એક પણ પોતાની તરફ આકર્ષનરો શબ્દ લખ્યો નથી. ! ”

ફૈઝીએ વ્હાલથી કહ્યું, ઇશ્વર મ્હારો સાક્ષી છે. તું હમેશાં મ્હારા અંતઃકરણમાં જ નિવાસ કરી રહ્યો હતો. જ્યારે મ્હને મરજી થતી ત્યારે હું ત્હારું મનન કરતો. ને મ્હારું અંતઃકરણ મ્હારા મિત્રના કાનમાં કહેતું. ત્હારે પછી હું શા માટે લખું ? ”

મસેકે કહ્યું, “ મ્હારા મીઠી છત્રવાળા પોપટ ! તું દિવ્યદૂતને પણ પ્રીતી બતાવી સકે. જો કે હું ત્હારી જોડે રોજ વાનો કરતો હતો, ને ત્હારી મારફત પરમેશ્વર જોડે વાનો કરતો હતો, તો પણ ત્હારા હોઠમાંથી નીકળના મધુર શબ્દો સાંભળીને મ્હને બહુ ખુશી થાય છે. ”

દરબારને જોઈએ નહીં કરેલી મંગળ ઘડીએ અકબર ન્હાયો, ને દિવ્દુ અને મુસલ-

માન રીતીના નાચને માનતાન આસતા હતાં ત્હારે બાદશાહી પોષાક પહેયો. બ્હારે તે શુભ મુહુર્ત આગ્યું ત્હારે તે ગારી ઉપર બેઠો. તતુકાના અવાજને તોષોના ધડાકા ઉપરથી બધાને ખબર પડી કે શેહેનશાહ ગાદીએ બેઠા. મ્હોટાં બધ ધાવ ઉધડે હેવાં (Flooded) બાસ્થાં બિઘડ્યાં ને દરબારમાં આવનારા લોકો દરબાર મંડપમાં આગ્યા. બધાએ કુરનીશ કરીને પોતાની પદવી પ્રમાણે ગાદીની આસપાસ પોતપોતાની બેઠક ઉપર આસન લીધાં.

અકબર એક બળ્ય સુનાના ને રૂપાના સિંહાસન ઉપર બેઠો હતો. ગાદીની નીચે ચાર રૂપાના સિંહ હતા ને તેના ઉપર સુનાનું હીરા-જડિત છત્ર હતું. તે છત્ર ઉપરથી મોતીની માળાઓને ચળકતા સુનાના ને રૂપાના ગોળાઓ લટકતા હતા. શેહેનશાહે ધણી જ સરસ પોષાક પહેરેલો હતો. તેને ફસરી રંગના લાંબો ઝબોલો હતો મજબુત શરીરની આસપાસ ધણી કરચોડીઓ વળીને પડ્યો હતો. તેને કમરે એક રત્ન જડિત પકાંથી બાંધ્યો હતો. તેની પાંધડી ઉપર સાચાં ને કીમતીમાં કીમતી હીરાને માની જડિત મુગટ હતો. પણ સૌ કરતાં ભેગા લાપક તો અકબર શેહેનશાહ પોતે હતો. તે કાંઈ ખાસ બહુ બિચોએ નહોતો પણ મધ્યમ ઉચ્ચાર કરતાં સ્હેજ બિચો હતો, આથી તે બધા કરતાં વરત જબુર્દ આવતો. તેની છાતી એટલી બધી ખીંચી નીકળેલી ને મ્હોળી હતી કે આગ્યું મકકરવું લશ્કર તેના ઉપર યઈને કુચ કરી ભાવ તોએ ભાર ન લાગે. તેના ઝંખાની બધેએસતી બાંહામાંથી લોખંડની ગાંઠોના જેવા તેના હાથના રનાયુઓ બહુતા હતા. તેના શરીરના આકાર કરતાંએ તેવું મ્હોં સારું હતું. તેને મ્હેરો સિંહ જેવા ને દંદ હતો; પણ તેના હસતા અને મલકાતા હોદથી તે એક માયાશુ પિતા જેવા બહુતા હતા. તેના ઉપાસા મ્હોળા કપાળ ઉપર દિવ્ય ભપકો બહુઈ આવતો હતો. તેની મળી જતી ધાંડી ભમરો નીચેથી તેની બહાસસોઈ આંખો બહુઈ આવતી હતી.

શેહેનશાહની ઢાખી બાબૂએ શાહબદો સહીમ બેઠો હતો. તેની ઉમ્મર ત્રણ વર્ષની હતી. તેના વાળ કાળા હતા, ને તેની આંખો પણ કાળીને સરસ હતી. તે સ્વરૂપે પણ દેખાવડો હતો. કાનમાં તેને સુનાનાં લવીંગીયાં સહીમે ચીસ્ટી નામના પીરના દાસતર તરીકે પેરવેલો હતાં. સહીમનાં માગ્રાપ આ પીરની મેદરખાનીથી સહીમને જન્મ થયો એમ માનતાં હતાં.

ગાદીની જમણી બાબૂએ પ્રખ્યાત રાજમંત્રીને તત્વજ્ઞાની અમુલકઅલ, રાજદરબારમાં પેરવાને લાંબો ઝબોલો પેરિને પૂર દમામંથી બેઠો હતો; ને તેની કને તેને બાઈ, રાજ કવિ ફેઝી હતો. તે વ્યવસ્થાધિશ હતો. ઢાખી બાબૂએ ખુશમિનજી રાજ્યદારીએ એક હાઈમાં બિસા હતા. ને દરેક સબ્બે નમન કરતા. જમણી બાબૂએ મગરર, રજપૂત રાજ્યો ફસરી રંગની પાંધડીઓ પેરિને એક હાથે મુઝ મરડતા ને બીજી હાથે તલવાર હાકીને બિસા હતા. તે રાગ્યો, ત્રિંદ પોતાના ચિકર ઉપર તલપ મારવાને તૈયાર હોય ત્હારે જેવો નિકાળ દેખાય તેવા દેખાતા હતા તખ્તની પાછળ પંખા નાંખનારાઓ અને નકીય પોકારનારાઓ બિસા હતા. નકીય પોકારનારાઓ બ્હારે કોઈ કુરનીશ કરવા આવતો ત્હારે તેવું નામ ને ઈલકાળ તોરથી બોલના બ્હારે બધા સરદાર લોકો પોતાની કુરનીશો પુરી કરી રહ્યા ને બેઠે. શેહેનશાહના રાજ્યાસન કને મૂડી રહ્યા ત્હારે મતેકમાસુદ ને

ગણસભે આગળ આજ્ઞા નહીં લેવાનાં નામ જોઈતી પુઠાઈ. તે લોકો રાજ્યાસન સામે ઘુટળીએ પડ્યા, ને પોતાનો જમણો હાથ કપાળે અડાડીને ત્રણવાર નમન કર્યાં. મહેલે પોતાના નોકર પાસેથી એક કૂચેને જવાદિરથી બનેલો ટોપસો લીધો ને ત્રાટીની આસપાસ (આરતી ઉતારતો હોય તેવી રીતે) ત્રણવાર ફેરવ્યો, ને તેની નીચે પડેલા જવાદિરના ઢગલા ઉપર મૂક્યો.

શેઠનચાહે તે લોકોને ઉઠાવું કહ્યું ને રહેમંતી પૂછ્યું. "તમ પાછા આત્યા ખરા, અને તમારી બહુ ખોટા પડ્યાં હતી. ને તમ પાછા આત્યા તેથી દુઃખ બહુ થયો હશે. અરે ! પણ આ જીવન મૃત્યુ તમારી સાથે છે તે જાણ છે ?"

મહેલે કહ્યું. મહા દયાળુ શેઠનચાહે ! સર્વ જગ્યાં સુધી તમે તદાં સુધી આપનું આયુષ્ય દળે ને ખીન્ન નેટલું આપનું, આયુષ્ય દળે. આપના હાથે તેની જોડે આપના દરવાજાની ધુલ્ય ને સુગંધ કરવા છાંડ્યા એક ધંધાના ઉમરાવને આજુવાની દિગ્મન ધરી છે, તેનું નામ ગણસભેજે ને તે તેદમાદા રાખના વખતમાં ધરાવના રાજમંત્રી મિરઝા મદમદ કરીશ જે હુમાયુન રાખતી (જેના વાસથી રત્ન પ્રકાશિત દળે.) જ્યારે તે શેઠનચાહે ધરાવ ગણ દના ત્યારે જે આકરી કરવાને નમીતાર દનો તેને આ ઊકારે છે. તે શેઠનચાહે તેને તેની નોકરીના વખાણવાનો એક કાગળ લખીને આપ્યો. દનેલ જોમ એક પત્રિયું લીધાથી આકાર્ય છે તેમ આ આપના પ્રકાશિત તપ્ત આગ પોતાનો જોમ આપના આપ્યો છે.

ગણસભે પાકો ઘુટળીએ પડ્યો, પોતાનું કપાળ જમીનને અડાડ્યું ને જોમ ધર્મને કાગળ અનુકરણને આપ્યો. તે તેજે માનપૂર્વક લીધો, ને ધીમે ધીમે અંજાર ને વાંતી સંભળાવ્યો.

અંજારે તે પત્ર અનુકરણ કનેથી લીધો, તેને સુગંધ કર્યાં ને તપ્ત ઉપર મૂક્યો, પછી ગણસભે તરફ જોઈને કહ્યું. "સાથે તમને પ્રીતિથી દુઃખ અત્યાર આપું છું, જે માણસે મદાર પિતાની વિષ્ણુમાં નોકરી કરી છે તેના ઊકારાને મદારી કને માનવાને મરજી દે છે."

શેઠનચાહે અનુકરણને નિશાની કરી. તરત જ કીમતી જમ્યા, અને જોડો લઈને નોકર આવ્યો. અનુકરણને આ બધું ગણસભેને આપીને કહ્યું. શેઠનચાહે તમને લેવાના પોતાના અધિકારી મંડળમાં નીમવાની પ્રીતિ જતાતી છે. ને દુઃખ શેઠનચાહેની પ્રીતિ તમને દર્શાવવાને મરજી પ્રીતિ થશે છું."

ગણસભે નમ્યો ને જોઈયો. "મદારનાથી શેઠનચાહે ! આપું વધારવા આપના વખાણથી બરપૂર છે તે પછી મદારે મદારે ઉપાર કાં તખાલ્ફ કરીને જતાવશે ? ને મુર્ખ પણ આપને દુઃખ માને છે." આપ કહી પૂકે ફેરવ્યા વગર તે પાકો પોતાની વેડે ગયો.

જ્યારે જમ્યા મુજબ કરી રવાને જમી આગખાજ કારવાની કીમતી રહી ત્યારે અંજાર ઉઠ્યો થયો અને રત્નપૂત રાત્રિ વિરાજ જમ્યાએ સર્વે રત્નપૂત મુજબ કર્યાં. શેઠનચાહે જમ્યાને ઉઠાવું કહ્યું. ને જમી મંડળી સદિત જીવન મંડળમાં ગયો. શેઠનચાહેની પાસીમાં લીધેલો શીરપેશ દનો ને તેના અંગમાં લીધેલો મેટી પ્રગટનાં દનાં. તે મંડળમાં એક

ત્રાજવામાં તે શેહેનશાહ એક પછી એક એમ બાર વખત સુના રૂપાને સુગન્ધમય પદાર્થોથી જોખાયો. ત્રાજવાની દાંડી પણ સુનાની હતી. તે જ સુના રૂપા વગેરેથી તે જોખાયો હતો તે તથા ગાદી પાસે મૂકેલા જવાહિર સોડામાં વેપાં, તે લેવાને હાથમાં હાવકા રાત્રિયાધિકારીઓ મંડી ગયા આ બધું ઘડું રહ્યા પછી શેહેનશાહ અણુચક્રમના હાથ ઉપર ટેકાને જમમાં જતા દાદરા ઉપર ચઢ્યો, ને ત્યાં સુખડના સુનાના જવ વાળા મિંદાસન ઉપર બેઠો જેવા બહારની દીવાલ આગળના લોડોના ટોળાએ શેહેનશાહને જોયો કે ૧૨૧ આકાશ સૂધી પહોંચે એટલા નેરથી ખુશાલીના પોકારો છૂંકા. અકબરે તેના બદલામાં પોતાની હમેશની રીત પ્રમાણે નમન કર્યું. આ બધા પછી ૫૦૦૦૦ શણગારેલા હાથીઓ સરખસના આકારમાં ચાલ્યા ગયા. દરેક ટોળીના પહેલા હાથીને કપાળે ને છાતીએ સુનાના પતરાંની ચકતીઓ પહેરાવેલી હતી. હાથી પછી ૧૨૦૦૦ ધણીજ સરસરીયે શણગારેલા ઘોડાઓ ચાલ્યા ગયા પછી: ગેંડીઓ, સિંહો, વાઘ, ચિત્તા, દિપડા, શિકારી કુતરા, ને શકરા એમ એક પછી એક ગયા. સરખસને છેડે મોટું પાપલ ને ઘોડેસ્વારનું લરકર સરસ સોનેરી બરત બરેલા પોપાક પેરીને આદ્યું બધું. પછી શેહેનશાહ આરામ લેવાને ગયા. ને મહેમાનો તથા અમીર ઉમરાવોને સુમન્ધીદાર ચરખો, મીઠાઈઓ અને સરસ જાત્યનાં ફળો આણીને નોકરીએ આપ્યાં. અને પછી બધા વાતચિત કરવા મંડી ગયા.

મલેક માસુદે ગવાસએમને કહ્યું, હું તને ખરા અંતઃકરણથી મુશ્કારકબાદી આપું છું. ને તને ત્યારી નવી નોકરીમાં દરેક બાજતમાં ફતેહ હાંધું છું. "

ગવાસએમે કહ્યું, "મહારા બદાશા મિત્ર હું કોણ છું? એ હું જાણું છું. એ બધું ત્યારે લીધે જ છે. આ બધું મને સ્વના જેવું લાગે છે. "

દરમ્યાન એક જડા સરસ હનમત કરેલા માથુસે કહ્યું, "આ શું હું સ્વપ્ન જોઉં છું? કે ખરેખર મહારી રહામે મહારો જૂનો મિત્ર જોયો છે? "

મલેક માસુદે કહ્યું, અરે! બિરજલ તું તે આકાશમાંથી પડ્યો કે શું? હું તને બધે સોધી સોધીને યાકયો. "

રાજા બિરજલે કહ્યું, "તહમારું મગજ કાંઈ સ્વર્ગલોકમાં જમતું હશે, નહિતો તહમે મને શેહેનશાહની પાસેની મહારી હમેશની જગ્યાએ જોયોજા હોત ફેઝી! હું ત્યાં હતો કે નહિ? "

મલેક માસુદે કહ્યું "અહા! તહમે કદી પૂછા ન પડનારા બે જણા છે. હું ખરેખર આંધોજા જ હતો કે તહમને ન જોયા, ચાલો હું તહમને લેહેરાનના મિરજા ગવાસએમ સાથે આજખાણ કરાવું. "

રાજા બિરજલ અને ફેઝી તેની જોડે આજખાણ કરાયા પછી ખુશી દર્શાવવાને નમ્યા. બિરજલે મલેકને પૂછ્યું "આટલો બધો વખત હું શું કરતો હતો? હું ધારું છું કે હવે તહારું રખડવાનું પૂરું થયું હશે ને ઘોડા વખત સૂધી અહિં રહીશ. "

ફેઝીએ કહ્યું, "તે અશક્ય છે. આપણો મલેક એક પણ જગ્યાએ રહી સકતો નથી, તે કુંગરી ઝરા જેવો છે, તેને હરહમેશ ચાલ્યા જ કરવું પડે છે. "

બિરજલે કહ્યું, "મને પણ થોડુંક ફરવું તો પડે છે મહારી પેલાંની સ્વતન્ત્ર

હાંથી ગાળવાનું મન થાયછે, પણ શેહેનશાહ મહેને લોહસુગ્રામની પેઠે આકર્ષેછે અને તેથી હું તેમ કરવાને બળદોનહું.”

ફૈઝી કમકમી ખાઈને બચડ્યો, “ ખરેખર મહેતાની હાંદગી ! જ્વાહરે-શેખ-ઉલ્લ-સદર જોડે અશુભફેઝલ વાદવિવાદ કરતો હતો ત્હારે મહેં કહ્યું હતું કે હું વિશ્વાસિ અને પાખંડ મત માનનાર વચ્ચે વાદવિવાદ થનો સામ્રાજી અચરજ પામુંહું. કારણ મરજહ અને દેદરા ઉપર એક જ સૂર્ય પ્રકાશેછે એમ મહેં કહ્યું ત્હારે મહેને ધરમાંથી કાઢી મૂક્યો !

ખિરખલે હસતે મ્હોએ કહ્યું, “ ત્હમે ત્હમારું વેર વાળ્યુંછે. બિચારો ધરડો શેખ મકેકે હજ કરવા ગયોછે. ”

ફૈઝીએ કહ્યું, “ પણ મ્હારા બાઈના તત્તવાત્તાન બરેલા વાદવિવાદ કરતા ત્હારા હાજર જવામે ત્હેવું અંતઃકરણ વધારે દુખબુદ્ધિ. ”

મનેકે કહ્યું “ ખરીવાત કારણ કે ખિરખલે જે તીર ફેકમાં હતો તે હેના અંતઃકરણમાં જઈને છેક વાઝાં. કેવું અજબ નસીબ ! થોડા દલાલ ઉપર જ તે રાખની દલુરમાં હતો તે આજ મકાને રસ્તેછે. ”

ફૈઝીએ કહ્યું “ હેને લાયક બધું થાયછે હેવો બાકિતવાન પુરખ તો પરમેશ્વરના ધરની પાસે જ જોઈએ. ”

ખિરખલે હસીને કહ્યું, અરે નાસ્તિક ! ત્હને ત્હારા નાસ્તિકપણાનું ને ત્હારી કલ્પના શક્તિ બહુ જ દોડાવવાનું ફળ મળ્યા વગર રહેશે જ નહિ. ”

ફૈઝીએ કહ્યું, “ અરર ! તે લોકોનું પોતપોતાના ધર્મથી કલ્પણ થાયો. હું તો પીઠાનાં ખારણાની તપડમાંથી દિવ્ય અજવાળું જોઉંહું. લોકોને મન જે પીઠું તે મ્હારે મન દેવધરછે. ”

ગયાસખેજે અચંબો પામીને પૂછ્યું “ શું ? ત્હારા કહેવાની હેવી મતલબ છે કે ત્હને મઘપાન બહુ ગમે છે. ”

ફૈઝીએ કહ્યું મ્હારા મિત્ર હું દારના ખાલામાં મ્હારી પ્રિયાના મ્હોનું અતિ મિમ્મ જ્લેઉંહું ને તેથી મહેને મઘપાન બહુ ગમેછે. તું પણ શેહેનશાહે વશાદાર માણસો માટે પડાવેલો દાર પીચ ત્હારે ખખર પડશે.

હાંના પછી મિજબાની આપવાના ખંડનું ખારણું બિપડ્યું ને શેહેનશાહ આવીને એક આરસના રાખાસન ઉપર બિરાજમાન થયા. સુગન્ધીદાર મિજબતીઆપી ને ઉત્તમોત્તમ ફૂલોની સુગન્ધથી તે ખંડ લરપૂર હતો. ફૂલોથી લરપૂર ઝાડના આકારની મિજબતીઆ મૂકવાની દીવીઆ હતી. એક ઉપર કબુતર બેઠેલું હતું. હેવી જાલ જાલની દીવીઆમાંથી કરતુરી જેવાં સુગન્ધ આવતી હતી.

ઉત્તમ રીતે ચીનરેલી ને ઢેંગ ચઢાવેલી જામાંથી મ્હોટાં બપકાદાર મુમ્બેરા લટકનાં હતાં. ને બધા એકલા થયેલા સદૃશદરથોના પોષાકમાંના જવાહિરોને પ્રકાશમાન કરતાં. દસ્તરખાન ઉપર જાલ જાલનાં આખ્યોને અને મનને લચાવે ત્હેવા મેવા, મીઠાઈ હતાં. શેહેનશાહ હમેશની રીત મૂકી દબને ખૂચ વાદોચિતો કરવા મંડ્યા. ધણી જ ખૂચસુરત અને પોતાની દગામાં પ્રતીજ એક વાર્તાગાની ટેળી ઝીણા સુન્દર રેશમી લેસ લગાડેલા પોષાક પ્હેરીને નૃત્ય કરવા આવી. ત્હેમનું શુક્રશુક્ર જેવા મધુર સુરવાળું ગાયન ને પુષ્પોની

સુગન્ધથી બધું ભરપૂર હતું. બધા મહેમાનો આ પૃથ્વીપરના સ્વર્ગીય આનન્દમાં એટલા બધા તસ્લિન થઈ ગયા હતા કે સહવાર થવાની પડધમો વાગી ત્હારે તે લોકો સ્વપ્નામાંથી જાગૃત થયા. પછી શેહેનશાહ આરામ લેવા ગયા ને બધા પોતપોતાના ઘર તરફ વળ્યા.

મલેકે ન્હારે ગયાસબેગ ત્હેની જોડે રથમાં બેસતો હતો ત્હારે પૂછ્યું “ કેમ આજ ત્હેને મઝા પડી કે ?

ગયાસબેગે કહ્યું “ મ્હારી જીંદગી, મ્હારી હાથની પદવીને માન બધું ત્હારે લીધે જ છે. મ્હારું સર્વસ્વ ત્હારે લીધે જ છે. શેહેનશાહ કે’વા પૈસાદાર, માયાળુ, ને પંદોપધારી છે ? ”

મલેકે કહ્યું “ તે એટલોજાણી પૈસાદાર છે કે એક વખત ત્હેનો ખજાનો, ધરણી ને જવાહિરો જોખવાને ૪૦૦ ગાજવાં એક સામઠાં કામે લાગ્યાં હતાં, તે પાંચ મહીના સુધી ત્હેનો એકંદર સરવાળો ન્હોતો થયો. તે બધા ખજાનો તે વખત શીતર કરાડ હતો. ને ત્હાર પછી તે વધતો જ ગયો ને દુમણાં કેટલો હતો તે તો કોણ જાણે. તે બધાને તે લાયક છે. તે માયાળુ શેઠ, સાચો મિત્રને બાપના જે’વા ક્ષમા કરનાર છે. પરમેશ્વર ત્હેને ત્હેની પ્રજાને સંભાળવાને ધણું વર્ષ જીવતો રાખો ! ”

ગયાસબેગે કહ્યું “ તથાસ્તુ ” તે પછી તે બંને આરામ લેવાને ગયા.

પ્રકરણ ૩ જી.

બીજે દહાડે સહવારે ગયાસબેગ અધિકારી મંડળમાં દાખલ થયો. થોડા દહાડામાં ત્હેને કારભારીની જગ્યા મળી. ત્હેની હુકિયારીને શક્તિ એટલી બધી હતી કે સ્થાનકે ત્હેને ત્રણ વર્ષ પછી (૧૦૦૦) થોડે સ્વારની ટુકડીને ઉપરી બનાવ્યો, ને એકાદ બે વરસ પછી ત્હેને ધરને ખાતગી કારભારી બનાવ્યો. પંદર વર્ષ પછી ત્હેની હુકિયારીથી ને સારા નરૂંજથી તે મૂખ્ય ખજાનગી થયો ને ઇતમદ ઉદ્-દૌલાનો ખિતાબ મળ્યો. એ રીતે, જે, રજુમાં જૂખ અને તરશથી મરવાની તૈયારીમાં હતો તે પંદર વર્ષમાં એક મૂખ્ય માણસ થયો. સ્થાનકે બાદશાહની રજપૂત પટરાણી અને સલીમની મા, ગયાસબેગની બેગમ ને પોતાની સગી બ્હેન ગણુતી, ને તે બે જાણું કલાકના કલાક સુધી વાનો કર્યા કરતાં હતાં, અને મિહાર-ઉત્ર-નિસા મહેલમાં રમ્યા કરતી હતી.

પંદર વર્ષમાં તે ન્હાણું બાળક મટી એક મોટી ખૂબસૂરત છોકરી થઈ હતી. તે એક સુંદર બીચા સરોના ઝાડ જે’વી હતી. ત્હેના મુખ ઉપર અનેક જાલનાં આકર્ષક ચિહ્ન હતાં. દરેક જોણ જોલતી વખતે ત્હેની મુખ સુદા જાલવાતી, જેથી વળી ખૂબ સુરતીમાં જોમેરો થતો. ત્હેની કાળી આંખો હરણીની આંખોની પેઠે ખારથી ભરપૂર હતી, ને ત્હેની ઉપર સુંદર કમાનદાર આંખો કરતાં પણ કાળી ભરમરો વધારે સુંદર દેખાતી હતી. ત્હેની આંખો અને ભરમરો ત્હેના સુંદર મોહાને સફેદ કપાળ જોડે સરખાવતાં ધણું સરસ દેખાતાં હતાં અને કપાળ ઉપર ત્હેના સુંદરને લાંબા વાળ ચુંગ્યાં થઈને આવતા હતા, ત્હેવું ઘાટદાર નાક, ન્હાનાં સરખા હોઠ, સરસ રીલે વળેલા કાન, ને લાંબીને સુંદર હડપચી એ બધાં એટલાં સુંદર હતાં કે ઇરાનના મહાકવિઓ પણ ત્હેવું વર્ણન કરી સકે નહિ. તે એટલી બધી ખૂબસૂરત હતી કે ત્હેવું મલેકમાસુદે મિહાર-ઉત્ર-નિસા (સીઆમાં સર્વ.) નામ પાડ્યું હતું. તે થોડા જ દવ્.

जापानना महुम शहेनशाह सिकाहो.

જાપાનના સહેનશાહ મીકાડો.

જેઓ ધાર્મિક દૃષ્ટિથી દરેક પ્રશ્નનો વિચાર કરે છે. તેઓના જાણવામાં આવતું જ નેપ્ત્યે કે વિશ્વવ્યવસ્થા દેવીશક્તિઓના હાથમાં છે કોઈ પણ દેશનો ઉચ્ચ મરતો હોય છે, ત્યારે તેના નાણામાં બે ચાર પુરૂષો એવા જન્મે છે કે જે તદ્દન નિરત્યાર્ય હોય છે, અને જે પોતાનું સઘનું બળ દેશના હિતમાંજ વાપરે છે. નિરત્યાર્યતા અને શુદ્ધિમગ્ન ધરાવનાર ચોક્કસ પુરૂષો દેશનું કલ્યાણ કેવી રીતે કરી શકે છે, તેના પુરાવો શોધવાને આપણે દૂર જવું પડે તેમ નથી. જાપાનનો સહેનશાહ મીકાડો તે સિદ્ધાંતના અપૂર્વ દર્શનરૂપ છે. જાપાનના ઉદયના અને પ્રગતિના કારણરૂપ, તેમજ ખીલના મહાન રાજ્યોમાં તે દેશની સમાન પંક્તિની પ્રાપ્તિના નિદાનરૂપ મીકાડો સહેનશાહ મુત્સુ હીટો હતો.

જાપાનના સહેનશાહ મુત્સુ હીટોનો જન્મ ૧૮૫૨ ના નવેમ્બરની ત્રીજી તારીખે થયો હતો. ૧૮૬૭ માં તેના પિતા ઓસા હીટો મરણ પામ્યા, ત્યારે તે તખ્તનહીન થયો અને રાજ્યાભિષેક ૧૮૬૮ માં થયો. આ રાજકુટુંબ દેવી પુરૂષોમાંથી ઉતરી આવેલું મનાવ છે, તેમાં પ્રથમ સાન દેવી રાજ્યો ઉત્પન્ન થયા. પછી અધો મનુષ્ય અને અધો દેવી એવા પાંચ રાજ્યો મયા, તે પછી માનુષી રાજ્યો ઉત્પન્ન થયા, તેમાં આ ચરિત્રનાયક ૧૨૧ માં વંશજ હતો.

ત્યારે તે મીકાડો ગાદીએ બેઠો. ત્યારે તેનું વય માત્ર ૧૫ વર્ષનું હતું. તેના પિતાના અને તેના આગળના રાજ્યોના વખતમાં મોટી સત્તા રાજ્યના હાથમાં નહિ પણ શોગન નામના લોકોના હાથમાં હતી. જેવી રીતે મરાઠા સત્તા રાજ્યોના હસ્તક નહિ પણ પેશ્વાના હસ્તક હતી, તેવી રીતે જાપાનની પણ સ્થિતિ હતી. આ સ્થિતિ દૂર કરવાને આગલા રાજ્યો કેટલોક પ્રયત્ન કર્યો હતો. તે શોગન લોકોએ કેટલાક બંદરો પડેલીઓને વેપાર કરવાને ખુલાસું કર્યું હતું, તેથી આ તકવાર મઈ હતી. નવા સહેનશાહે કહ્યું "પડેલીઓ સાથે વ્યાપાર સંબંધ વધારવામાં હું કોઈ પણ વિષ્ણુ જોનો નથી. પણ તેથી આપણા દેશને લાભજ નેઈ છું." સને ૧૮૬૮ માં પોતાની સમક્ષ જુદા જુદા દેશના પ્રતિનિધિઓને બોલાવ્યા હતા.

પોતાના દેશને આજ્ઞા કરવાને જે જે યોજનાઓ જડે તેના વિચાર કરવા, અને યોગ્ય કાગે તો તેના અમલ કરવા તે નિરંતર તત્પર રહેતો હતો. તેના રાજ્યકારભારનાં પાંચ સૂત્રો આ પ્રમાણે હતા.

- (૧) વિદ્યાળ અર્થમાં જેને લોકમત હતું છે તે પ્રમાણે રાજ્યવહીવટનાં પગલાં કરી શકાય, તે માટે વિદ્યાળ ધારણે વિચાર ચલાવનારી સમાજને સ્થાપવી.
- (૨) રાજ્યના સર્વ કટાકટીના પ્રસંગે સમાજના સર્વ વર્ગોના એકમનને માન આપવું, એ રાજ્યવહીવટનો પ્રથમ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.
- (૩) કોઈ પણ વર્ણુ કે જાતિનો ભેદ રાખ્યા વિના સઘળી વ્યક્તિઓની હાથકેસર હમ્દાઓને આગળ વધારવાનાં સાધનો યોજવાં.
- (૪) સઘળાં હેતુ વગરનાં પહેલાનાં દશતિ અને અનુપયોગી રૂઝીઓને કાઢી નાખેલી હોવાથી ન્યાય અને સામાન્ય વિવેકશક્તિને સર્વ કાષોમાં માર્ગદર્શક ગણવું.

(૫) જાપાનના સામ્રાજ્યનો મોટો વિશેષ ઉચ્ચેને ઉચ્ચે વધતો જાય, તે માટે સમય દુનિયામાંથી જ્ઞાન અને વિદ્યા (Science) ની ઝોળ કરવી.

આ પાંચ નિયમોને પોતાના રાજ્યના હવન સ્વરૂપ ગણી સર્વ પ્રકારના સુધારા તેણે કર્યા હતા.

જાપાનમાં ભાષાતી વર્ગની સત્તા બેઠક હતી; અને તે લોકો અતિશય conservative પ્રાચીનસંરક્ષક વૃત્તિવાળા અને અતુલાર સ્વભાવના હતા. જ્યાં સુધી તેમના હાથમાં સત્તા રહે, ત્યાં સુધી જાપાનના ઉદ્યતી આશા રાખવી એ આકાશકુમુદવત હતું. માટે મીકાડોએ પ્રથમ તો પ્રગતિના વિરોધી ભાષાત વર્ગની સત્તા ઘાટી કરવાને કેટલીક યોજનાઓ ધરી કાઢી અને નીકરપણે તેને અમલમાં મૂકી.

આ કામમાં ડેચમ્પો લોકના મોટા ભાગે તેને સંપૂર્ણ ટેકા આપ્યો હતો. તેઓએ પોતાની સત્તા, જગીર અને હકો સર્વ શહેનશાહને સમર્પણ કરી દીધાં. આથી મીકાડોની સત્તા વધી અને ભાષાત વર્ગની સત્તા નજળી પડી. અહીંથી પ્રગતિનું બીજું શોધાવું.

જાપાને સધળી યુરોપીયન બાબતોની નકલ કરવા માંડી. જૂઠા જૂઠા દેશોમાં પોતાના કામલ અને નિપુણ માણસોને જૂઠા જૂઠા હુન્નરો, કલાઓ, બનાવટો વગેરે શિખવા મોકલ્યા. જ્યાં ત્યાં યુરોપના રીવાજનું અતુલકરણ થવા લાગ્યું, તે એટલે સુધી કે અમલદારો પેટાંત લેખરના છુટા અને ફેક્ટોર પહેરવા લાગી ગયા.

નવા રાજ્ય અમલમાં લેવાને શારીરિક વ્યથા આપવાની રીત નાણુદ કરવામાં આવી. અને નેપોલીયનની ધારાપોથીના આધારે કેટલાક કાયદાઓ ઘડવામાં આવ્યા. ૧૮૭૨ માં પ્રથમ ટોકીઓથી યોકોહામા સુધી રેલવેનો આરંભ થયો.

દેશના ઉદ્યતે વાસ્તે કેળવણી એ પ્રથમનું અને અગત્યનું સાધન છે, એ સૂત્રને અવલંબી જર્મની, ઇંગ્લેન્ડ વગેરેદેશોમાંથી જૂઠા જૂઠા ખાતાઓનાં નિપુણ મનુષ્યોને તેણે પોતાના રાજ્યમાં સારો પગાર આપી બોલાવરાવ્યા; અને તેમના હાથ નીચે પોતાના મનુષ્યોને તૈયાર કર્યા. કેળવણી સંબંધીત શહેનશાહનું ફરમાન એ હતું કે કેળવાયેલા કુટુંબો વગરનું એક પણ નગર ન હોવું જોઈએ, અને કેળવાયેલી વ્યક્તિઓ વગરનું કોઈ પણ કુટુંબ ન હોવું જોઈએ, અર્થાત દરેક વ્યક્તિને કેળવણી મળવી જોઈએ. આ કારણથી દરેકને અમુક વર્ષ સુધી ફરજિયાત કેળવણી મળવી જોઈએ, એવા નિયમો રચવામાં આવ્યા છે; ત્યાંની સ્ત્રીઓ પણ બધી કેળવાયેલી હોય છે, અને રેલ્વેમાં, ટપાલમાં, તારખાતામાં તથા દરેક ઉપયોગી ખાતામાં સ્ત્રીઓ પણ પુરૂષો સાથે દરીદ્રાઈ કરી શકે છે, અને કેટલીકવાર તો પુરૂષોને પણ હંશાવી દે છે. ત્યાં કોઈ પણ સ્ત્રી નવરી જેસી રહેતી નથી. કોઈ પણ પ્રકારનો હુન્નર તો તે સિખેલી જ હોય છે. આવા સંજોગોમાં તે દેશનો ઉદ્યત થાય તો એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું!

પરદેશી રાજ્યો સાથેના કાલકરાર સુધારવાની યોજના હાથ ધરવામાં આવી, પણ તે નિષ્ફળ નિવડી. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે દરેક બીજા દેશની વસ્તુઓ સામે વિરોધ જાગૃત થયો, અને જાપાનના લોકોએ પોતેજ નવાં હુન્નરનાં કારખાનાંઓ જૂઠા જૂઠા ભાગમાં રચાવ્યાં.

૧૮૮૧ ની સાલ સુધી ઘણા જમાનાથી આવી આવતી સત્તા એકલા રાજાના હાથમાં હતી. તે નિરંકુશ સત્તાનો જુલમી રાજાના વખતમાં ફરપોજ થવાનો મોટો સંભવ હોય છે,

માટે તે સત્તા મીકાડોએ પ્રજાવર્ગને સંપિવાની કૃપા દર્શાવી, આ તેનું 'મોટામાં મોટું' ઉદાર અને ખરા રાજનીતિનું પુરૂષને છાજે તેનું ઉચ્ચ કામ હતું. પ્રજા અને રાજની સત્તાની હદ બાંધવામાં આવી, અને તે પ્રચારે પોતે છેક અંત સુધી રાજ ચલાવ્યા ક્યું.

આપણે ઉપર વિચારી ગયા કે જાપાન બીજી પરદેશી પ્રજાઓ સાથે ક્રાંતકાર કરવામાં પ્રથમ નિષ્ફળ નીવડ્યું હતું. પણ ધીમે ધીમે જાપાનનું જોર વધતું ગયું, અને ૧૮૬૪ માં ચીન સાથે થયેલા યુદ્ધમાં તેણે પ્રજા ઉત્સાહ દર્શાવ્યો હતો. ત્યારપછી દસ વર્ષે ૧૮૭૪ માં રૂશીઆ જોડે જાપાને યુદ્ધ ક્યું. અને તે સમયે જાપાને જે અપૂર્વ વીરતા અને ધૈર્ય દર્શાવ્યું, તે આજુ બનાવોને વાંચનારાના રમરણમાંથી હજુ બૂસાર્ધ ગયું નહિ હોય.

મીકાડોએ પોતાની પ્રજાને જાપાન વર્ગના બંધનમાંથી મુક્ત કરી અને શ્રેટશીટન જેવી સાર્વભૌમસત્તા સાથે ક્રાંતકારથી જોડનાર 'પ્રથમ વર્ગની સત્તા' બનાવી તે મીકાડોની રાજ્ય વહીવટ કળાની પરાકાષ્ઠા હતી. રૂશીઆ સાથે યુદ્ધ કરતી વખતે શ્રેટશીટનની સાથે શાંતિના ક્રાંતકાર છે, તે વિચારે તે જાપાન નિર્મલ બન્યું હતું, અને વિજયી નીવડ્યું હતું. એ મદાન વિગ્રહમાં મળેલા વિજય મોટે ભાગે મીકાડોની કુનેહ, હૃદય રાજનીતિ અને પ્રજાના તેની પરના પ્રેમને આભારી છે; અને એ યુદ્ધથી જાપાન દુનિયાની બીજા પ્રજાઓમાં પ્રથમ વર્ગની સત્તા ગણવામાં આવે છે.

હાકિસ ઓફ કોમન્સમાં મીકાડોના મરણના સંબંધમાં શોક પ્રદર્શિત કરતાં મી. એક્કરીએ ઉચ્ચારેલા શબ્દ રમરણમાં રાખવા લાયક છે.

While we join in the general tribute of the whole civilized world, we may be permitted to add a special acknowledgement of our own. Ten years ago Japan became bound to us by a treaty of alliance. Twice since then the alliance has been renewed and extended and after the test of experience it rests today upon a firm enduring foundation (cheers.) It is an alliance not for aggression or for provocation, but for the defence of common interests, the development of human ideals and preservation of peace.

આખી સુધરેલી પ્રજાએ મીકાડોને જે માન આપ્યું છે, તેમાં આપણે ભાગ લેઈએ છીએ; તે છતાં આપણે આપણી તરફથી કાંઈક ખાસ ઉમેરો કરીએ. દસ વર્ષ અગાઉ જાપાન આપણી સાથે સંધિના ક્રાંતકારથી જોડાયું, તે પછી એ વાર તે ક્રાંતકારને તાજે કાંડમાં આવ્યો છે, અને વધારવામાં આવ્યો છે, અને કમોડોરીના પ્રસંગે અનુભવ્યા પછી હાલ અગ્ર પાયાપર તે ટોલો છે. (જુલાઈના પોકાંગે). આ ક્રાંતકાર બીજી પ્રજાઓપર દર્શાવે કરવા માટે નથી, તેમજ બીજી પ્રજાઓને ચીડવવા ખાતર નથી, પણ સામાન્ય દ્વિતના બચાવ ખાતર, મનુષ્યોની ઉચ્ચ ભાવનાના નિરાશ અર્થે અને શાંતિના રક્ષણ ખાતર છે.

આ રીતે જાપાનની પ્રગતિ કરનાર મહુમ શ્વેનચક્ર મીકાડો લોક દષ્ટિએ દેવ સમાન ગણાતો હતો અને તેની નિરુપચારતા અને પરદૃષ્ટિશુદ્ધિ એ ખરેખર દૈવીશક્તિ હતા.

આ તેના રાજકીય જીવનમાંથી બીજી દિશામાં વળી આપણે દુકાણમાં તેનું સામાજિક અને કેટલુંક જીવન તપાસીએ, કારણ કે મનુષ્યની મહત્તાની પરીક્ષા તેના દરેરાજના જીવન પ્રસંગોમાંથી સારી રીતે બધું શકે છે.

તે રાજ હતો, પણ મોજશીખી ન હતો. કરકસરથી પોતાના મોભાને યોગ્ય ખર્ચ કરતો હતો, અને જે કાંઈ બચતું તેમાંથી લોકોના કલ્યાણ અર્થે તે વાપરતો હતો. અનેક ધર્મદાખ્યાતાને, કેળવણીખ્યાતાને, અને હુન્નર હિલોમ વારતે તે બચેલી રકમમાંથી રાખી તે ખર્ચતો હતો. તેનું શરીરબધારણ સારા પ્રકારનું હતું. પણ ખાછળથી એક રોગ લાગ પડ્યો હતો, જેથી કેટલાંક વર્ષથી તબીબત નેષ્ટએ તેની સારી ન હતી.

યુવાવસ્થામાં તેણે સાયન્સ અને સાર્વિકને સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. અને દરેક ખાતામાં પોતાની હાજરી આપી કિમતી સલાહ તે આપ્યાજ કરતો હતો. તે શાણો, દલનિશી, પ્રગતિના વિચાર કરનાર, અને મહત્વાકાંક્ષાવાળો નરવીર હતો. તે રાગનીનિષ્ઠ પુરોગામી દરેક બાજતમાં સલાહ લેતો, અને પોતાના વિચારોને અમલમાં મૂકતાં તે જરાપણ કમવાવિના કામ કરતો હતો. પોતાનાજ વખતમાં પોનેજ રાપેત્રા બીજનું ફળ ચાખવાને સુપ્રસંગ જે કાંઈ રાજને પ્રાપ્ત થયો હોય તો તે મીકારેનેજ છે, અને તેનું નામ ઇતિહાસમાં અમર રદી જશે. અને જાપાનની મીચી કાઉન્સિલે આ રાજ્યને “Era of Good Works” “સારા કામોના જમાનો” એવું જે નામ આપ્યું છે, તે યથાર્થ છે. કારણ કે તેના રાજ્યમાં અનેક સારાં કામો થયા પાયાં છે. આવા એક મહાન નરપતિનું આ દુકું જીવન ચરિત્ર છે.

દેવી શક્તિઓની પ્રજ્ઞાવિકા તરીકે કામ કરીને જાપાનને પ્રગતિ આપનાર તે મીકારો ઉપર પ્રજાનો પ્રેમ અપૂર્વ હતો. રાજા પ્રજારક્ષનલક્ષ્મણે પ્રજાને રંજન કરીને કીર્તિ મેળવનાર તે રાજનું નામ ઇતિહાસમાં અમર રહે, અને તેમને પુત્ર જાપાનને નવો શહે નસાહ પોતાના પિતાના પગને ચાલી ઐતરુણીય સાથે ઉચ્ચ શાંતિભર્યો સંબંધ દેવાથી રાખી મનુષ્ય જાતિના કલ્યાણમાં ભાગ લેનાર થાઓ, એવી ભાવના સાથે આ દુકું ચરિત્ર પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

શ્રી લક્ષ્મી આદીસ.

તમે કર્તવ્યપરાયણ છો ?

(શ્રીકૃત સુનીલાલ મગનલાલ દેસાઈ. બી. એ. વડોદરા.)

તમે વ્યાપારી હો કે નોકર હો, શ્રીમંત હો કે ગરીબ હો, શિક્ષક હો કે પરીક્ષક હો, વૈદ્ય હો કે ડોક્ટર હો, તમે જમે તે હો તો પણ આ પ્રશ્નના વિચાર કરવાની તમારે ધણીજ જરૂર છે. તમે સુખને માટે અધ્યાત્મ અપલ કરો છો, દર દેશાવર જવાને પણ હિંમત કરો છો, અને એવા અનેક જોખમો ખેડવાને પણ તમે તત્પર થાઓ છો, તે સુખ તમને આ પ્રશ્નના વિચાર કરવાનો અને તદનુસાર વર્તવાથી પ્રાપ્ત થાય એમ છે. અને તેમ હોવાથીજ તમને આ સંબંધી વિચાર કરવાની આવશ્યકતા છે.

તમે ભારતવર્ષની પ્રાચીન ઉન્નતિને વિચાર કરો અને તેનાં કારણો શોધી શકો. તમને અવશ્ય ખાતરી થશે કે આ દેશમાં તે પ્રસંગે કર્તવ્યપરાયણ પુરોગામી હતા અને

તેથીજ આ દેશ ઉન્નતિને સિખરે પહોંચ્યો હતો, ક્ષાલિતો પોતાના કર્તવ્યમાં હમેશાં તત્પર રહેતા અને વિદ્યા ભણવા ભણાવવાના, યજ્ઞ કરવાના, અને પ્રજાને ધાર્મિક બનાવવાના પોતાના કાર્યમાં સંપૂર્ણ લક્ષ આપતા અને તેને પરિણામે ધાર્મિક બાજતોમાં જે મહાન વિજય થયો છે તે આપણે સર્વ જાણીએ છીએ, કોઇપણ દેશમાં તત્કાલ સંબંધી અહિંના જેટલા ઉત્તમ મંથો લખાયા નથી અને આટલા પરિવર્તનો છતાં, અનેક પ્રકારના પરદર્શિઓના પ્રયત્નો છતાં, હજી તેમાં લેણ પણ ફેરફાર થયો નથી તે તે સમયના ધર્મવિપયમાં કર્તવ્ય-પરાયણ પુરુષોનાજ પ્રતાપ છે.

ક્ષત્રીય રાજાઓ પોતાના કર્તવ્યમાં જ્યાં સુધી તત્પર રહ્યા અને પ્રજાનું સુખ એજ રાજાનું સુખ એ નિયમ લક્ષમાં રાખી પ્રજાને પોતાના સંતાનો પ્રમાણે ગણતા હતા, ત્યાં સુધી તેમનો વિજય સર્વત્ર જોવામાં આવતો. ત્યારથી ક્ષત્રીય વીરો કર્તવ્યમથ્ત થયા ત્યારથી તેમની પડતીને આરંભ થયો તે આપણે ઇતિહાસદ્વારા જાણીએ છીએ, બીજી વર્ણો પણ જે પ્રમાણમાં તે કર્તવ્યમથ્ત થઇ છે તેજ પ્રમાણમાં આપણે વિનિપાત થયેલા જોઇએ છીએ.

જ્યાં ધર્મ છે ત્યાંજ જય છે એ અર્થને સૂચવતું આપણું મહા વાક્ય ચતો ધર્મસ્તતો જયઃ ધ્યાનમાં લાવો. પોતાનું કર્તવ્ય બરાબર કરવું એજ ખરો ધર્મ છે અને તેમાંજ જય છે. આપણા શસ્ત્રોએ આપણા મન ઉપર તેની મહત્તા કસાવવાને અનેક દર્શાવેલા આપણને પૂર્ણ પાઠ્યા છે. શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને કર્તવ્ય સંબંધી જે જાણ કર્યો છે તે દરેકને મનન કરવા યોગ્ય છે. બીજમ્પિતામહે પોતાના પિતા પ્રત્યેના પોતાના ધર્મને ખાતર જે આત્મત્યાગ બતાવ્યો છે તે ખરેખર અનુકરણીય છે. શ્રી કૃષ્ણે પોતાના યુરુ પ્રત્યેના કર્તવ્યમાં, જે સેવા કરી છે, તેનું રમરણ કરનાં શું આપણને આજો આનંદ યાગ છે. શ્રી રામે પોતાના પિતાના વચનના પાલન અર્થે, સીતાશ્રમે પોતાના પત્ની ધર્મને અનુસરીને, અને લક્ષ્મણે પોતાના બ્રાહ્મધર્મને ખાતર, જે દુઃખો વેઠ્યા છે તે સર્વને જાણીતાં છે અને તેને અતે તેમને જે ફળ મળ્યું છે તે કંઈ જોણું મહત્વનું નથી. આટલા વર્ષ થયા છતાં પણ આપણે તેમના પુણ્ય નામને અત્યંત પ્રેમથી પૂજીએ છીએ અને આપણે એજ દેશમાં જન્મ્યા છીએ એથી ગૌરવ ધારણ કરીએ છીએ.

આપણી એ મહત્તા ક્યાં ગઇ ? આપણા ઉપર એવો કયો દોષ ચઢી બેઠો છે કે આપણને તે મહત્તાને પ્રાપ્ત કરવા દેતો નથી. આપણી પાસે સાધનો સઘળાંજ છે, સર્વત્ર શાંતિ છે અને આપણા પોતાના કર્મમાં ધ્યાનપૂર્વક કામ કરવાની સર્વ સગવડ છે, તેમ છતાં આપણે આપણા કર્તવ્યમાં મંદ છીએ એ કયા દોષને પ્રતાપે ?

એ દોષ તે આલસ છે. શસ્ત્રોએ આલસને મહાન શત્રુ ગણેલો છે તે સ્પષ્ટ જ છે. તે આપણા શરીરમાં રહીને આપણને શત્રુની ઝરજ સાથે એવો તે મિત્રશત્રુ છે. તેને હજી ક્યાં સુધી રાખી રહેશે ! હવે જાગૃત થાઓ અને તે દોષને તરતજે દાંડી કાઢો, અને તમારા કર્તવ્યમાં તત્પર થઇ જાઓ.

તમે જે લીધા કરતા હો તે લીધામાં બરાબર મન પડેલો. કોઇ પણ કામ અલક્ષ્યરો ગનવી, અલક્ષ્યરો આંસવો તે આંસવો એવી શક્તિએ ન દે. જે કામ હાથમાં લો તે પૂર્ણ વિચાર કરીને લો, પરંતુ તે લીધા પછી, તેને ખરા ગનવી પૂર્ણ કરતા સુધી કદી પણ ત્યજો નહિ. આપણા દેશના અનેક ઉલોચેની, આ પ્રમાણે ન કરનારી, પડતી પડતી છે.

આપણે લોકો શરૂઆતમાં એકાદ ઉદ્યોગને આરંભ કરીએ છીએ, થોડો વખત ઉત્સાહથી કામ કરીએ છીએ, અને વળી પાછા ' ગલ્લી ક્યાં ગયાહો ? ઘેરને ઘેર ' એવી સ્થિતિમાં આવી પડીએ છીએ તેનું કારણ માત્ર કર્તવ્યપરાયણતાનો અભાવ, એજ છે.

આપણે યુરોપીયન લોકો પાસેથી જે અનેક સદૃશ્યો મદ્ય કરવાના છે, તેમાંથી તેમનો આ મહાન સદૃશ્ય આપણે પ્રથમ મદ્ય કરવો જોઈએ. તે લોકોની Sense of Duty કર્તવ્યપરાયણતા એવી દૃઢ છે કે "અર્થ" સાધ્યામિ વા દેહં પાત્યામિ" એ વચનાનુસાર, તેઓ પોતાના લીધેલા કાર્યને કદી પાછું હેઠું ચૂકતા નથી. મરણ પચારીપર હોય છતાં પણ તેના વિચાર પોતાના કર્તવ્યનાજ હોય છે, નેલસને પોતાના મરણ વખતે પણ શા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા ? England expects every man to do his duty, ઈંગ્લાંડ પોતાના દરેક મનુષ્યે પોતાની ફરજ બજાવવી જોઈએ એમ આશા રાખે છે. આ વાક્ય તેની આખી પ્રજાનો મુદ્દાલેખ છે અને અંગ્રેજો તે શબ્દોનું રમરમ કરીને આનંદ માને છે અને ઉત્સાહ ધારણ કરી પોતાના કર્તવ્યમાં અધિક વેગથી માર્ગ કાપતા જાય છે.

એ દેશમાં એવા નર રત્નોના અનેક જીવનદત્તો બહાર પડ્યાં છે અને તે વાંચી તેમની કર્તવ્યનિષ્ઠા માટે આપણને ધણીજ માનજીવિ હિતવન્ન થાય છે. આપણે ત્યાં પણ એવા અનેક નર રત્નો હતા અને છે પરંતુ આપણામાં હજી એવી જાગૃતિ આવી નથી કે તેમના જીવનદત્તો આપણે સર્વને સુસજ્જ કરી શકીએ. સમય બદલાતો જાય છે ક્ષીટીસા સામ્રાજ્યની અપૂર્વ શાંતિવાળી હાથમાં, કેળવણીના પ્રસારને લીધે, આપણી આસસ ઉડવા માંડી છે, પરંતુ હજી આપણે તે પ્રજાના સદૃશ્યોનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા નથી. તેમના સહવાસથી આપણે તેમના જેવા પોષાક પહેરતાં શીખ્યા છીએ, તેમની પેઠે ચાહા, કોશીને સીંગારેટના સેવકો બન્યા છીએ, તથા ખીલ એવા અનેક અનુકરણો કરતાં શીખ્યા છીએ, પરંતુ તેમના ' કર્તવ્યપરાયણ, રૂપી સદૃશ્યનું અનુકરણ કંતા નથી એ આપણું નવાઈ જેવું નથી.

તમે કહેશો કે અમે અમાર કામ દરેકજ કરીએ છીએ અને શું અમે કર્તવ્યપરાયણ નથી? હું કહું છું કે તમે યથાર્થ કર્તવ્યનિષ્ઠ નથી. તમે જે ધર્મો કરો છો તેમાં હજી એટલું બધું તમારે કરવાનું છે અને એટલું બધું ઊંડા ઉતરવાનું છે કે હજી તમે તેના ખ્યાલ પણ બાંધ્યો નથી. જો તમે કર્તવ્યપરાયણ હો તો તમારે પછી વલ્લવલાટ અને જે કંટાળો તમે પ્રસંગે બતાવો છો તે કદી રહેજ નહિ. પેટલર અનાજ ખાઈએ અને શું ભૂખ્યા રહીએ એ બનવું સંભવિત છે. તે જેમ સંભવિત નથી તેમ કર્તવ્યપરાયણ યશ્ન, અને કોઈ પણ જાતનાં દાંડાં રૂપાં પડે તે એજ સૂચક છે કે તમે તમારા કાર્યમાં કર્તવ્યપરાયણ નથી.

તમે સરીરે રોગી છો ? જો હા તો તમે તમારા સરીરપ્રતિના કર્તવ્યને વિસારી ચૂક્યું છે અને તેનું પરિણામ તમે ભોગવો છો, તમારા તે કર્તવ્યમાં સત્જ્ઞ થાઓ એટલે રોગનું કારણ શોધી કાઢો, અને તે દૂર કરો તથા સરીરને વ્યાયામ વગેરેની તથા યોગ્ય ખોરાકની તથા આહાર વિહારના નિયમો જાળુવાની જે તમારી ફરજ છે તે જાણો અને તે પ્રમાણે વર્તો અને તમને સમજશે કે તમે કદી રોગી નહિ બને.

તમને તમારા ધર્મામાં પ્રતિકૂળતા લાગતી હોય અને તેમાં તમને રક્ષ ન પડતો હોય તો તેને માટે પણ તેજ ઉપાય છે. તે કાર્યમાં અત્યંત તક્ષીન યશ્ન જાઓ અને તેમાં રહેલી ખુ-

ખી તથા આનંદ તમને સમજશે અને તમે પ્રીતી કદી કંટાળો ખતાવશો નહિ.

તમે કર્તવ્યપરાયણ થાઓ છો તેથી તમને પોતાને જે લાભ થાય છે તે ઉપરાંત તમે જે લાભ અન્યને કરો છો તેની કિંમત પણ ઓછી નથી. તમારા કુટુંબીઓ તમારા દૃષ્ટાન્તને અનુસરે છે અને તમારા આશ્રિતોને તમારે કર્તવ્યપરાયણ કરવા એ તમારી પ્રજા છે. જો તમે તમારા દૃષ્ટાન્તથી અને સમયાનુસાર યોધથી, તમારા બાળકોમાં આ બીજ વાવો છો તો તેનું જે મહાન ફળ ભવિષ્યમાં તમને અને તમારી પ્રજાને મળે છે, તેની કિંમત તમે ગમે તેટલો વારસો પાછળ મૂકી જાઓ તેના કરતાં વધારે છે. માટે તમારા બાળકોને પ્રથમથીજ દરેક કામ, ફરજ તરીકે કરવાની ટેવ પાડો, પછી તે હલકું હોય કે ભારે હોય, તો પણ તે કાર્ય ખરા દીલથી થવું જોઈએ એમ તેને સમજાવો અને તેની પાસેથી તે પ્રમાણે કામ લો.

આ પ્રમાણે કરવાની જો તમે ટેવ પાડી દશો તો તે પોતાના બીજા સર્વ કાર્યો તે દૃષ્ટિથી કરશે અને તેના પરિણામે તેને વિજય મળે એ દેખીતું જ છે.

આટલા વિવેચન ઉપરથી તમારી ખાત્રી થઈ દરો કે કર્તવ્યપરાયણ થવાની કેટલી આવશ્યકતા છે. પ્રિય વાંચક, તમે જે ધર્મ કરતા હો તે ધર્મ આજથી કર્તવ્યનિષ્ઠ થઈને કરો અને તમને અદ્ય સમયમાં તેમાં રહેલો આનંદ જણાઈ આવશે અને તમારા ધર્મમાં તમને શિસાદ અને વિજય દેખાશે. પરમાત્માના અનુમદથી આપણે સર્વ પોતાના કાર્યમાં તત્પર થઈએ અને પ્રાપ્ત્યને પ્રાપ્ત કરીએ એજ શુભેચ્છા છે.

પુણ્યસલિલા ભાગીરથી.

(લેખક. ચિપિત. બી. એ. મુદ્રાસંસદ. મુંબઈ).

તુરગવિચયવ્યગ્રાનુર્વીભિદઃ સગરાધ્વરે

કપિલમહસામર્પીત્પ્લુષ્ટાન્પુરા મપિતામહાન ।

અગણિતતનૂતાપં તપ્સ્વા તપાંસિ ભગીરથો

ભગવતિ તત્ત્વ સ્પૃષ્ટાન્નદ્ધિશ્ચિરાદુદધીયત્ ॥

હે ભગવન ! ભગીરથે (રાજાએ) શરીર દુઃખની અવગણના કરીને સખ્ત તપ આદ્યું અને સગર (રાજા) ના યજ્ઞેળા અધની શેષમાં અગ્રજની જ્વલિ ઓડતા તેના પિતામહો કે જેઓ કપિલમહાશયીના દોષથી દગ્ધ થઈ ગયા હતા તેઓનો તારા જળના સિંચનથી લાંબા વખતે ઉદ્ધાર કર્યો.

પૃથ્વરને રાવનાર, વજ્ર જેવા સખ્ત અંતકરણને ભાગનાર કશ્ચારસનું પૂર્ણ આત્મ-ખન કરનાર કવિ ભવમુનિએ પવિત્ર ગંગા નદીના સંબંધમાં ઉપલોચક ઉત્તર રામ ચરિતમાં લખ્યો છે. મદાભારતમાંથી પણ આપણે શીખીએ છીએ કે ભગીરથ રાજાએ સાડા હજાર વર્ષ તપ કરી ગંગા નદીના પવિત્ર જલવડે પોતાના પૂર્વજોનો ઉદ્ધાર કર્યો.

આ યુગમાં જડવાદ (Materialism) વધારે પ્રચરતો જાય છે. જડવાદિઓ આ વાત ને સત્ય તરીકે સ્વીકારવા ના પાડે છે. પોતાની નજરે જેટલું જુએ તેટલુંજ તેઓ માને છે,

બીજા કેટલાક માને છે બગીચે મનમાં નિશ્ચય બળ કીધા હતા કે પોતાના પૂર્વજને તારવ. આ નિશ્ચય બળતા પરિણામેજ તેઓને ઉદ્ધાર થયો હતો અને ગંગા નદી તો માત્ર એક સાધન થઈ પડી હતી. આથીન આર્પમતને અનુસરનારાઓ આ ઉદ્ધાર ગંગા નદીનેજ આપ-મીક રીતે અર્પે છે અને એને કાલ્પત માનનારને નાસ્તિક ગણે છે. મેક્ષમૂવર ને બીજા પાશ્ચાત્ય પાંડિતો એને રૂપકવાર્તા (Allegory) માને છે. આ પ્રમાણે બાગીચીના પુષ્પ સલિલ સંબંધ મતમતાંતરે ચાલે છે; પણ એમાંના સત્ય મતનો નિર્ણય કરવાનું આ સ્થળ નથી.

એટલું તો સત્ય જ છે હાંબા સમયથી ગંગા નદીનું જળ પવિત્ર ગણાય છે. હજારો યાત્રાળુઓ ત્યાંની યાત્રા કરીને ગંગા નદીનું જળ ગમે તેટલી અગવડ વેડીને પણ પોતાને નિવાસ લઈ જાય છે. વળી ગંગા નદી પાપમેત્વીની ગણાય છે. એક રીતે જોતાં તો એ પાપમેત્વીની છે એમ હવે સર્વત્ર સ્વીકારાય એવું છે.:

પવિત્ર કાશી ક્ષેત્રની નજદીકના ગંગા જળનું અલ્પ સમય ઉપર પૃથકકરણ કરવામાં આવ્યું હતું અને તેની પરીક્ષા કરતાં એમ માલૂમ પડ્યું છે કે ગંગાજળમાં બેક્ટીરીઆ નામના સૂક્ષ્મ જંતુઓ ધણા પ્રમાણમાં હોય છે હવે આ જંતુઓ કોલેરા 'અધામણ' Cholera અને "દાષ્ટક" "Typhoid" જેવા જીવલેણ દરદાના કદા સત્તુઓ છે. જે બ્યાધિગ્રસ્ત હિંદુ એ સરિતામાં સ્નાન કરવા ઉતરે છે અને થોડાક ઘુંટડાં જળ પણ પી જાય છે તે આથી કરીને પોતાની કાયામાં આ ઉપયોગી સૂક્ષ્મ જંતુઓનું એક મોટું ભંડાર દાખલ કરે છે, જે જંતુઓ રોગના જીવલેણ જંતુઓને શરીરની અંદર મૂકાયા કરી દે છે અને અતે શરીર રાજ્યમાંથી તેને દૂર દાંડી મૂકે છે.

હૃદયતના કાપદાના લંગડું તથા આરોગ્યતાના નિયમોના લંગડું પરિણામજ રોગમાં પ્રવેતે છે અને તેથી કરીને એ કાપદાનો લંગડે જે એક પાપ છે-કરનારને પાપ કરનાર કહી શકાય. આ પાપનું પરિણામ દુર કરનાર પવિત્ર ગંગા નદી તેટલા માટે અવશ્ય પાપ-મેત્વીની સરિતા છે.

પવિત્ર ગંગાજળની આ ઉપયોગિતા ઉપર ટીકા કરીને ધો ટ્રીબ્યુન "Tribune" પત્ર લખે છે કે 'we are glad to note that after all the medical line has found the advantages of the sacred water of the river Ganges.'

"વેદક વર્ગે ગંગા નદીના પવિત્ર જળના લાભો શોધી કહાડ્યા તે જાણીને હમે હર્ષિત થયા છીએ."

અને મહાભારત રામાયણ આદિ પ્રાચીન પુસ્તકોમાં લખવામાં આવેલાં વર્ણનો કપો-જકલ્પિત નથી પણ સત્યના આધાર ઉપર રચાયેલાં છે એ જાણીને આપણે પણ હર્ષિત થઈશું.

શ્રી બુદ્ધચરિત્ર.

(લેખક. દોશી. મણિલાલ નયુભાઈ. બી. એ.)

છ માસમાં તેની ૫૦૦૦ નકલની ચાર આદર્શિઓ થવા પામી છે, અને જે ગાયકવાડી રાજવણી ખાતાએ લાલચેરી તથા ઇન્દામ માટે મંજૂર કર્યું છે, તે શુદ્ધમહાત્માનું અપૂર્વ ચરિત્ર પાશ્ચાત્ય તથા પૂર્વના વિદ્વાન અનેક લેખકોના અગ્રેણે આધારે લખવામાં આવ્યું છે. હવા અને પદોપકાર કરવાને પ્રેરનાર આ ચરિત્રના સંબંધમાં વિશેષ લખવું અધિક છે.

કિ. ર. ૦—૮—૦.

મળવાનું કેસણ કર્ણા પાસેથી-સ્તપોળ.—અમદાવાદ.

આરામ થયા બાદ પૈસા લેવા.

“ દરસના મસાના દરદના ”

ઈલાજ વાડકાપ વગરના બીન જોખમી. ઢેડી દવા લગાડી દરદ ખેરવી કાઢી છુટીને માટે નીરમૂળ ઠીધા બાદ દવાના પૈસા લેવાની સરત કરી એ છીએ.

ખાત્રીને માટે નમુનો મફત.

વીસ ભતના પ્રમેહ-ચાદી-વીસ ફોડીક, સંધીના, શ્રીઓના પ્રદર રોગ-રતવા સોલી બીગાડ, હઠીયાં દમ-દમ-ને ખાંસી ને માટે અકસીર ઈલાજ છે. પોટ ખર્ચ ૦-૧-૦ મોકલી દર્શીકલ લખો.

વેદ. ડી. એલ. અખ્વાર સાંકડી રોરી. ૧૭૦૫

અમદાવાદ.

એ. એમ. પટેલની કું:

એડવર ટાઈઝીંગ એજન્ટો.

જાહેર ખબર લખનારા,

સગવડ પ્રક્ટી રીતે જાહેર ખબરની ઉત્તમ ગોઠવણ કરી આપનારા—અને સસ્તી રીતે જાહેર ખબર કેમ કરવી તેની નવી નવી સ્કીમ તૈયાર કરી આપનારા. લખો અથવા મળો.

પોસ્ટ નં. ૯ મુંબઈ.

“ પાગલ હરનાથ દિવ્ય પ્રેમથી ભરપૂર છે. ” એની બીસન્ટ.

પાગલ હરનાથ. ભા. ૧.

મહાત્મા હરનાથજી કૃષ્ણભક્તિ અને પ્રેમથી ભરપૂર અમૃતધારા જેવા પત્રોનું જંગમી ઉપરથી જાપાનનાર. એકવાર વાંચ્યો તો ભક્તિથી તમે જરૂર ચક્રવર્તી થઈ જશો. જાનિ અને જીવનનિરિત્ત સદિન. પૃષ્ઠ ૧૫૦. મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦. મળવાનું ઢેકાણું:—

નર્મદાસાંકર બાળાસાંકર. શાહપોર—સુરત.

પી. પી. રેલો અને કંપની.

રખર સ્ટૅપ મેકર્સ અને એન્ગ્રેવ્સ વિગેરે.

૧૯૯ કાલકાટેવી રોડ, મુંબઈ.

જાત જાતના રખરી શીશાના નમુના-પેટી, બંધ અને શાર્પ સાથે નમોની કીમતમાં મળશે.

નં. ૪૧૭ રૂ. ૪-૦-૦

નં. ૫૧૪ રૂ. ૩-૦-૦

Dr. B. B. BANIKERI,
Twentieth Century
MEDICAL DISPENSARY,
No. 140, Main St., POONA.

લાખને માટે પીતળના સ્તંભ.

બે અક્ષરોના મોનોગ્રામની કીમત રૂ. ૨-૮-૦
ત્રણ અક્ષરોના મોનોગ્રામની કીમત રૂ. ૩-૦-૦

સ્થાયી પેન.

ફક્ત એકવાર સાદી ભરવાથી ૧૦૦૦૦ શબ્દ
જડાવવા લખાય શકે.

કીમત આના રૂ. ૧૫. રૂ. ૧૫

અંગુઠો
છાપ.
દસ્તાવેજ
નેવા કો.
મતી કાગ.

ઘોષર અમણુ લોકોના અંગુઠો છાપી
લેવામાં બહુજ ઊપયોગી પડે છે.
અંગુઠોની નિશાની હોવા વગર તે
કાગળ કાપડાસર ચતો નથી.
નં. ૧ (સામાન સાથે) કીમત આના ૧૨
નં. ૨ રૂ. ૧-૦-૦ નં. ૩ રૂ. ૩-૦-૦
નં. ૩ ની સાથે પ્લેટ, રખરો રોલર
સાદીની શિશી અને સુરી આવશે.

એક નાની પેટી વિજળીના લાઈટ
સાથે રોજ થોડીવાર સુધી બળતી
સાખવાથી ઘણા મહીના સુધી ટકે છે.
કી. રૂ. ૧૦ તથા ઇલેક્ટ્રીક ડ્રાયબેટરી,
પોકેટ લેમ્પ અને કાલબેલ વિગેરે
અમારે અહીંયા મળશે.

આતંક નિગ્રહ ગોળીઓ.

આતંકનિગ્રહ, ગોળીઓ આરોગ્યની દેવી છે, - પૌષ્ટિક દવાઓની મહારાણી છે. ડાક્ટરો અને વૈદ્યોનું અમોઘ હથિયાર છે, વીર્યની ઉત્પત્તિનો ઝરો છે, શક્તિનો અપૂર્વ ખજાનો છે, સ્મરણશક્તિનો સાગર છે, છુટ્ટાઓને જુવાનીનો મંત્ર છે, દુખિઓને આશિર્વાદ છે અને દુકામાં મનુષ્યમાત્રનું જીવન છે.

શુભ થયેલી યાદદારત, શુભ થયેલો મરદાઈ તત્વ, તથા શુભ થયેલ તાકાતને પાછી મેળવવા માટે, મગજને પુષ્ટિ આપવા માટે, જ્ઞાન તંત્રીઓને તેજ કરવા માટે, ધાતુવિકારને દૂર કરવા માટે, આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ બિનહરીફ ઇલાજ છે.

કિંમત ગોળી ૩૨ ની ડબી ૧ નો રૂપિયો ૧ બ્લેક.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

હુડ ઓફીસ—જામનગર કાઠીયાવાડ.

માલિક—આતંકનિગ્રહ ઔપચારિક.

પ્રાંચ મુખ્ય કાલબારિશીશ. પોષ્ટ નંબર ૨

સાધણી જાતના નૈતિક અને શારીરિક લયમાંથી

મુક્ત રહેવા માટે મહેરબાની કરી

“કામશાસ્ત્ર”

નામનું અગ્રણ્ય પુસ્તક વાંચો, તે આરોગ્ય, દોહત અને

આબાદીના ઉત્તમ માર્ગો દેખાડનારું છે.

જરૂર આવૃત્તિઓ ખાનગર પડેલા આજ પુખ્તિમાં રેલી આતંક સ્વરૂપ કષ્ટતાં વધારે પ્રતો વહેંચાઈ ચુકી છે.

તે પુસ્તક

ઈંગ્રેજી, મરાઠી, ગુજરાતી, હિંદી, ઉર્દુ (ગુજરાતી લીપીમાં) તથા ઉર્દુમાં બંગાળી અને તામીલ ભાષામાં તૈયાર છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી

જામનગર કાઠીયાવાડ.

અઢીસો રૂપીઆમાં અમર નામ.

પુન્યશીલ દાતાએ માટે ઉત્તમ તક

[અત્યાર સુધીમાં ૨૦ દાતાઓએ પોતાના નામની ઓરડીઓ ખંધાવી છે.]

નડીઆદ હિંદુ અનાથ આશ્રમમાં અનાથો અને 'અપંગો'ની સંખ્યામાં મોટો વધારો થવાથી અનાથોને રહેવા વિગેરે માટે ઘણી અગવડ પડતી હોવાથી, આશ્રમના મધ્યસ્થળમાં વધારાનું મકાન બાંધવાની જરૂર છે, આ નવા મકાનની નીચેની ઓરડીઓમાં અનાથ, અપંગો વિગેરેનો સમાસ કરવામાં આવશે. મકાનને લગતી દરેક ઓરડી બાંધતાં લગભગ પાંચસો રૂપીઆ ખર્ચ થાય છે. તથાપી કોઈ દાતા ગૃહસ્થ એકી વખતે રૂ. ૨૫૦) આપશે તો તે ગૃહસ્થના નામની એક ઓરડી બાંધી તેનાં મુખદ્વાર ઉપર આરસપાણીની તખ્તી ચોટી તે સખી દાતાનું નામ અમર કરવામાં આવશે. આ મકાન બાંધતાં ચાર હજાર રૂપીઆ સુધી ખર્ચ થાય તેમ છે; પરંતુ કોઈ શ્રીમંત સખી ગૃહસ્થ ત્રણ હજાર રૂપીઆ સામટા દાન આપશે તો તે એ આખું મકાન એ દાતાના નામથી ખંધાવી અમે કૃતાર્થ થઈશું; આ મકાન આશ્રમમાં ઘણાજ આગળ પડતા સ્થળમાં ઘોડાજ સમયમાં બંધાવનાર હોવાથી દાનશીલ સત્જનો આ ઉત્તમ તકનો લાભ લેવા ચુકશે નહીં એવી આશા છે, વધુ વિગત માટે લખો.

મંત્રી હિન્દુ અનાથ આશ્રમ નડીઆદ.

જીવીતદાન આપનાર સો પાળક પાણુ નહીં નીકળે !

દીન વત્સલો ! ! પ્રભુની ખાતર દયા લાવો અને અનાથોના પાળક બનો. દર માસે રૂ. ૭) આપનાર ધર્માત્માના નામથી બાર વર્ષથી મોટી ઉમરના અનાથને, અને દર માસે રૂ. ૩-૮-૦ આપનાર ધર્માત્માના નામથી એથી નાની ઉમરના અનાથને પાળી વિદ્યાદાન આપી સનાથ બનાવીશું. આ પૂન્ય ભૂમિ-માંથી અનાથના પ્રાણદાતા એવા માત્ર સો (૧૦૦) પાલક પણુ નહિ નીકળે ? જરૂર દયા લાવી લખો—

મંત્રી હિન્દુ અનાથ આશ્રમ નડીઆદ.

ખાસ રૂદ્રાક્ષની સાચી માળાઓ. નપાલની.

મોટા તથા જુદા મરી જેટલા ઘણા. ખોટી કરે પૈસા પાછા, કેટલોય મફત.

સુગંધીદાર ઉંચી અગરબત્તી

આખા ઘરને મધમધાદ કરી મુકનાર, સસ્તામાં સસ્તી, આખા દિવસ
સ્તાનમાં વધારેમાં વધારે વપરાતી. કેટલોય મફત.

જીવનરસાયનદવાઓ. Biochemical Medicines.

આળસ, ઓળસ, જુદો, સર્વના રોગ ઉપર તાકાલિક અસર કરનાર,
ઉત્તમમાં ઉત્તમ, વૈદ્યશાસ્ત્રે છેલ્લામાં છેલ્લી શોધતી, આજ અરથવાણી વેદ
કે દાકતરની સલાહ વિના જાને વાપરી શકાય તેવી, માત્ર આજ દવાઓ છે.
વિશેષ ખુશાસી પણ લખવાથી કરવામાં આવે છે.

ગ્રામોફોન તથા રેકર્ડ.

તમામ જાતના ગ્રામોફોન તથા તમામ જાતની રેકર્ડની મોટી અને
બેદલ સસ્તી દુકાન માલ ખપાવનારને ધણું સારું કમીશન મળે છે.
પત્રથી ખુશાસી કરો.

જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની

ઢાવર; વડોદરા.

પૂજની પેટી.

આ પેટીમાં પંચપાત્ર, તરભાણું, આયમની, દીતી, અગરબત્તી ૬, આરતી, માળા,
ભરમ, અગરબત્તી, રેશર, વગેરે તમામ પૂજનો સામાન આવે છે. આ પેટી ધણી સુશોભિત,
કીમતમાં ધણી સસ્તી તથા બદલ ફોર્મ જવા માટે ધણીજ અનુકૂળ છે. કિંમત માત્ર
રૂ. ૫) પેસ્ટેજ કે રેલ્વે ગ્રાન્ટ તથા પેટીંગ જુદું.

જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

ઢાવર વડોદરા.

વિવિધ બોધજનક વિષયો.

આ પુસ્તકમાં વિવિધ બોધજનક તથા જીવનમાં અત્યંત ઉપયોગી વિષયો આપેલા
છે. વિષયોની અનુક્રમણિકા મફત મોકલવામાં આવે છે, કિંમત રૂ. ૧૦૦ પેસ્ટેજ જુદું.

વ્યવસ્થાપક ધર્મધ્વજ વડોદરા.

હાલ અમારા બાલોનું ઘણી નકલો નીકળેલી છે; માટે અમારું બાલોનું ખરીદતી વખતે તે ડોંગરેનું જ છે, એ વીધે શોક્ષ ખાત્રી કરી ખરીદવું. બાટલીની ઠીમત ૨ આના, ટ. ખ. ૪ આના.

કે. ટી. ડોંગરેની કં. ગીરગામ—મુંબઈ.

બાલોનું ઉત્તમ રીતે જતન કરવા.

—માટે—

નારાયણ હેઅર ઓઈલ.

સરવેથી ઉત્તમ સાબીત થઈ ચુક્યું છે.

આએ તેલ તમારા બાલોનું દરેક રીતે જતન કરશે, ૧૫ દીવસ ચાલુ વાપરવાથી તમારા સફેદ બાલ એકદમ કાળા થશે અને તે ફરીવાર સફેદ થશે નહિ. માથાનો દુઃખાવો દૂર કરી મગજને ખુદી આપી ચાદ્દાસ્તને તેજ કરે છે. કીમત મોટી શીશીના રૂ. ૩-૦-૦, મધ્યમ કદની શીશીના રૂ. ૧-૧૨-૦, નાની શીશીના રૂ. ૧-૦-૦ ખાંસીની અકસીર ગોળી.

આએ ગોળી મોઢામાં રાખી ચુસવાથી કાંઈ પણ બાતની ખાંસી તરતજ નરમ પડી જશે. કીમત શીશીના આના રૂ.

—દરેક ઘરમાં રાખવાની ખાસ જરૂર છે—

લખા:—પી. ડી. ડાકટર, છવાસદેલી—સીદ્ધપુર—નોર્થ ગુજરાત.

“લુ-લુ” આંખનાં ટોપાં.

આંખના દરદોનો ચોક્કસ ખાતો ભરેલો હંડક આપનાર અકસીર ઈલાજ છે. આંખના દરદોને એક દીવસમાં ફાટો કરે છે. કી રૂ. ૧.

મુંબઈમાં ફક્ત અમારે ત્યાંજ ચચામણી આંખની મુશ્કેલ ખાંભીઓ મુધારવા વેલાતની ત્રણ આંખની ઇન્ડિપદાલના અમારા ડાકતર દીનશાહ દસ્તુર મફત આંખ તપાસે છે. વળી આંખના દરદોની દવા અને ઓપરેશનો કરવામાં આવે છે.

દીનશાહ એમ. દસ્તુર ફા. “ધુરાંણી પેલી” નાંમના પાટિયા ઉપર જુઓ. કેદમાં એરાપ્લેનેડ રોડ, કાલા પથરની કરનચી બેંક પાસે

FOR PHOTO-LIKE PICTURES

APPLY TO

GOMES & LAWRIE

BOMBAY.

કેમ્બ્રીક કેસમીરની નવી ડીઝાઇનો હાજર છે.

કોલરનાં ટાઈઝ લેન્ડસ્કેપીફસ.

અને

આર્ગિટટીટર્સને લગતી દરેક ચીજો.

જાણીતા મુદરેયા અને કદરવાના માદકોમાં તેમજ રાજસ્થાનમાં લમારો કર એવી અવાજો વખાણાય છે ખાત્રી કરો.

ડી. વાડીસાલની ફે. હાઉસ મરચાંટસ.

ડેલર્સ અને આર્ગિટટીટર્સ.

ડેલર્સ અને આર્ગિટટીટર્સ.

ટેલીફોન નં. ૧૨૫૦.

રેડીયો ફોન ખુલી રહેલું

કાલબાદિરી-પ્રિનસેરા સ્ટ્રીટ, ભરૂચા બિલ્ડીંગ.

નમુનો મફત
સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને બાલકો માટે માથામાં નાખવાનું ખુશખોદાર તેલ

કામીનીઆ ઓઇલ

છે. આ સરવૈભવ ગુણકારક તેલ, હાલમાં હિંદુસ્તાનના દરેક ભાગના સઘળા લોકો વાપરે છે. કાન્થ કે એમાં કામતી વસાણાઓ પડેલાં છે, તેથી વાપરનારાઓને થાણું સંતોષકારક પરીણામ આપે છે. કામીનીઆ ઓઇલ માથામાં નાખવાથી માથું ઠંડુગાર રહે છે, તેથી વીદ્યારથીઓને, મગજ સંબંધી કામ કરનારાઓને અને જેઓને માથામાં ચાણુ દુઃખારો રહેતો હોય તેઓને માટે એ બેમુલ્ય તેલ છે.

કામીનીઆ ઓઇલ-માથાનો ખોડો દુર કરી ખરી પડતા વાળને ચટકાવી નીમાળા કાળા સુંદર ચકચકાત અને સુંવાળા બનાવે છે. હાલમાં બજારમાં વેચાતાં ઘણી હલકી ગતનાં તેલો માથાના વાળને અને મગજને ખરાબ કરે છે, તેવાં નુકસાનકારક તેલો વાપરવા કરતાં તમે હમેશા સરવૈભવ કામીનીઆ ઓઇલ વાપરો. એની સ્વચ્છ બનાવટ માટે હિંદી માહસોરના પ્રદર્શનમાં,

સોનાનો ચાંદ

તેમજ અશ્વાદળાના પ્રદર્શનમાં સગીરીકેટ ઓફ મેરીટ આપવામાં આવેલ છે. તેમજ આ તેલ સંબંધી બીજા હજારો અભીપ્રાયો મળેલા છે.

કી બાટલી ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦ વી. પી. ૩. ૦-૪ ૦

કી બાટલી ૨ નો રૂ. ૦-૧-૦-૦ વી. પી. ૩ ૦-૭-૦

તા. ક. -કેટલાક વેપારીઓ હલકા માલમાં સારો નફો મળવાની આશાએ હલકી ગતનું તેલ સાફ અને સરતું છે-એમ કહી આપવાને કોશિષ કરે છે, તે માટે ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઇલની સીકબંધ બાટલી ખરીદજો.

દી લ બ હા ૨ હે ૨ ઓ ઈ લ.

આ તેલનો ગુણ કામીનીઆ ઓઇલના જોવાએ છે. સુગંધમાં ઘણું મધુર છે. સુગંધ જુદી હોવાથી સોસાયટીમાં દરેકને પસંદ પડેલ છે; કી. બાટલીનો ૩. ૧) આ આનાની પોષ્ટની ડીકીટ મોકલનારને નમુનો મફત મોકલવામાં આવશે.

સોલ એજન્ટ :- ધી એંગ્લો ઈરીયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપ, દરેક ગતની દવાઓ વેચનારા, જુમા મર્ગદ-મુંબઈ.

શ્રી ભક્ત સચિત્ર માસિક.

વિષયાવલોકન.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
કાવ્યો.		છવનવૃત્ત.	
An Early morn.	૮૯	નારાયણ દેવમંદ.	૯૭
Search after God.	૯૦	ભુકરી વૈદ્યાનંદ.	૧૦૨
મોદિની અને મદાદેવ.	૯૦	મદનત્રી ગુરુપ્રસાદ.	૧૨૫
સુનર્ણદાન.	૧૦૪	મદામા દરનાથ.	
ભારતીય તારો.	૧૨૮	સામાજિક.	
શ્રી ચિત્રકાર		અભોજન અને સમાજ સેવા.	૯૪
ધર્મ.		પ્રકીર્ણ.	
સુસંદિતા.	૧૦૫	પરમત સદિષ્ટતા અને વિદ્યાગદ્ય.	૧૦૯
સાહિત્ય.		મદામા દરનાથનો પત્ર.	
ગુરુદાન.	૧૧૫		

મેસર્સ. એ. એમ. પટેલ અને કંપનીને

અમારા એનર્લોઈડીંગ કામના

સોલ એજન્ટ નીમ્યા છે.

માટે શ્રી ભક્તમાં ભદેર ખજાર આપવા દેવંજી સભા-
નાં એમને લખવા કૃપા કરવી. જુઓ તેમની ભદેર ખજાર.
અધિપતિ.

નવા વર્ષ માટે મેટ

એવી તો

સુંદર અને ઉપયોગી થશે કે જેની તમે
હીજ જોઈ નથી.

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી

મહાપ્રભુજીનું

સચિત્ર લીલામૃત

દરેક માદકને બેટ આપવામાં આવી.
બેટને સદગુણ આપવા માટે શ્રીગોરંગ
મહાપ્રભુ વાળી બેટ જોવા કૃપા કરવી.

અધિપતિ.

નવાં ગ્રાહકોને વચામળી

અમારા છુનાં આદરેને

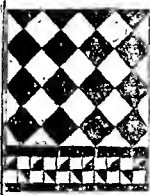
શ્રીગોરંગ મહા પ્રભુજીના ચરિત્ર-
મૃત્તી બેટ આપવામાં આવી છે.

આ પુસ્તક નવા માદકો ખરીદ કરવા
માટે છે, પણ પડેલી આરતિ ખાસ
ચર્ચા આપવાને અગત્ય લાગે. તેમ
સમયમાં તેની બીજી આરતિ બહાર પાડ-
વામાં આવશે અને તે અર્ધી કિંમતે નવાં
માદકોને આપવામાં આવશે. જે શ્રી ભક્તમાં
માદક નદિ દશે તેમને પુરેપુરી કિંમત
પડશે. જુઓ ખાસ વિગતિ.

અધિપતિ.

આ માસિક શ્રી 'સચિત્ર' ગ્રંથમાં આ સાંસ્કૃતિક દરિયાને અધિપતિ અને

પ્રાજ્ઞને મારે મુલિન વર્ણ છે. પાંચાવાનન દરવાજા-અમદાવાદ.

ધી બોમ્બે તાઇલ કંપની.

આરસપહાણ, પથ્થર, જમીનમાં બેસાડવાની
ફેનસી લાદીઓ અને સીમેન્ટ સપ્લાયર્સ.

૧૬૭ ડનકન રોડ.

મુંબઈ નં. ૪.

કમતાકાદ અને બીમાર બચ્ચાંઓની શક્તિ અને
તનદુરસ્તી બળવવા માટે
ડૉ. ગોખલેજી પ્રખ્યાત થયેલું

બાલામૃત—સરવેથી

પહેલી—જુની—ઉત્તમ—અને

ધરધતુ દવા છે !

જે ખાસ શુદ્ધ વનસ્પતિમાંથી બને છે.

આમિ બાલામૃત નીચે જણાવેલા દરેક બિપર ચમકારીક અસર કરે છે.

બિધરસ-કરમ-દમ-આંકડી-મોટું પેટ-અપચો-ઉલટી-પીગાસ-ઝાડાનું વાસ મારણ-
આંચળી-ખસ-ધારણુથી થયેલી નબળાઈ વગેરે.

બચ્ચાંમિને સાધારણ રીતે રોગ આપવાથી લોહીને સુધારશે અને શરીરમાં માંસ અને
લોહીનો વધારો કરી શરીરનો બધો મજબુત બનાવશે.

કોમત બાટલી ૧ ના આના ૧૨ ટપાલ ખરચ ૪ આના.

લખો:—ધી હિન્દુ ફેમીલી મેડીકલ હોલ, માધવજી ગીરગમ—મુંબઈ.

કોકેર પ્રસાદ નાનાલાલ ભટ્ટ.

જનરલ મરચેન્ટ. ત્રણ દરવાજા.

ફકાન નંબર. ૪૯૬૫. અમદાવાદ.

નાનાલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ.

જડુગોલી બામની સામે ત્રણ કમાલ.

વરોદરા.

* અમારે ત્યાંથી દરેક ભતની અર્થેજ દવાઓ, પેખલના ચરમા.
દોષોથીપથીક દવાઓ તેમજ મીઠામાં કમચોગી તમામ ભતનાં કેમી-
કલસ લીધાવત માવે મળશે.

આ પુસ્તક માટે અમોને ઘણા ઉચ્ચ અભિપ્રાય મળેલા છે.

સુખી થવાનું અમોધ સાધન.

ફક્ત બાર ઔપધથી સર્વ રોગ સારા કરવાની માર્ગદર્શિકા.

આરોગ્યની કુંચી.

આ પુસ્તકના કુલ ૪૦ પ્રકરણ અને ત્રણ ભાગનું એક વોલ્યુમ બાંધેલું છે. તેમાં શરીર રચના શરીરમાં ક્યાં તત્વ ખુદવાથી કેવા બ્યાધિ થાય છે, બ્યાધિ, લક્ષણ અને ઔપધ એમ ડી. પદ્ધતિનાર ડોક્ટરોના અભિપ્રાય દર્શાવનાર પાકા પૂઠાનું ઉત્તમ પુસ્તક. કિંમત રૂ. ૧-૦-૦. આ પુસ્તક ખરીદ કરવાથી તમે બીજું પુસ્તક ભાગ્યે જ પસંદ કરશો. ૨૦૦૦ કોપીમાં માત્ર જુજ નકલ શીયીક છે. આ પુસ્તક દરેક કુટુંબ તેમજ લાવચેરીમાં રાખવા લાયક છે. સર્વ ગ્રહસ્થ આ પુસ્તકનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

પુસ્તક મળવાનાં } અમદાવાદ-માંડવી સ્ટ્રીટ-ગતરાકની પોળ પાસે, સી. જી. ગાધી.
ઢેકાણા

વેપાર ઉદ્યોગ અને ખેતીવાડીના વિષયો ચર્ચાવતું

એકલું ગુજરાતી માસિક.

દેશી વેપારી એમ્પરનું માસિક

આ વેપાર અને ઉદ્યોગના જમાનામાં તમારે આગળ વધવું હોય તો આ માસિક મંગાવો.

વાર્ષિક લવાજમ મુબઈ માટે—

રૂ. ત્રણ.

મદાર ગામ માટે—

રૂ. ત્રણને છ આના.

છુટક નકલ—

આના ચાર.

જાહેર ખબર માટે આ પત્ર ઉત્તમ સાધન છે, કારણ દરેક આગેવાન વેપારીને ત્યાં તે જાય છે.

વધુ વિગત માટે પુછો.

રેકૅટરી.

ધી ઈન્ડિયન મચેન્ટ એન્ડ એજેન્ટ

૭૭-૭૮ એપોલોસ્ટ્રીટ ક્રોસ-મુબઈ.

સત્ય ધર્મ જ્ઞાનશિક્ષા ભાગ પ્રથમ.

શું તમારે અસાધ્ય સંસારમાં ખરું સુખ આનંદ અને ઇશ્વરી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, ઇશ્વરને પ્રસન્ન કરી અદ્યય પદ પ્રાપ્ત કરવું છે? શું તમારે તમારા બાળકોને નીતિ અને બુદ્ધિના રસ્તે દેરી સંસારમાં જ સ્વર્ગનું સુખ આપવું છે? જો આપવું હોય તો—

સત્ય ધર્મ શિક્ષા ભાગ ૧ લો.

સત્તર ખરીદો, વાંચો, વિચારો અને તે પ્રમાણે વર્તો. અદ્યય સુખ અને આનંદ તમને અવશ્ય મળશે.

કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

પેરેટજ જુદું.

લક્ષ્મી ધનેશ્વર બાળગોવિંદ તાજપુર, તાકડની

દાખલો.

અરજદાર હીરજી પ્રભાસંકરની તા. ૨૬-૩-૧૧ ની અરજી નીચે હ. પ. આ. નં. ૪૪૨૦ તા. ૩-૭-૧૧ ની નકલ આપવા હ. પ. આ. નં. ૧૧૮૮ તા. ૨૬-૧૧-૧૧ થી હુકમ થતાં તે હુકમની નકલ. હ. પ. આ. નં. ૪૪૨૦

હુકમ.

અરજદારની માગણી મુજબ સદરહુ જમીન દરગારી મંદીર લોકેશ્વર સાથે બેળવવાની અરતે ગાયત્રી દેવીનું મંદીર બાંધવા માટે ધર્મોદા ઉપયોગ અર્થે ધર્મોદા તરફ રાવળા દરજી આપવાનું મંજૂર કરવામાં આવે છે. તે ઉપર આ ધર્મોદા કાર્ય શીવાય બીજા કોઈ ધર્મના હક રહેશે નહીં, તેમ તેના બીજી કોઈ પણ રીતે બીજા કોઈ ઉપયોગ કરી શકશે નહીં. અરજદાર તે જમીનો કંપાઉન્ડ રોટ તરફથી બંધાવી આપવા માગણી કરે છે તે પ્રમાણે યથા શક્ય નહિ. તે કામ પણ તેણે કરવું જોઈએ. તા. ૩ જુલાઈ ૧૯૧૧ સંવત ૧૯૭૭ ના અશ્વાઢ સુદ ૭.

Sd. Vajsurvala.

એડમીનીસ્ટ્રેટર સે, પોરબંદર.

નકલ કરી તા. ૨૮-૧૧-૧૧

ખરી નકલ.

સહી

સરવેયર

સહી

સહીર મામલતદાર.

દાખલો આપવામાં આવે છે કે પોરબંદરના સ્થિત જોડી હીરજી પ્રભાસંકર અને શ્રી ગાયત્રી દેવીનું દેવળ બંધાવવા વાસ્તે ફાળો કરવાનો પ્રપત્ત કરે છે. આજ સુધી ફાળાની બેળી ચમ્પલીXXXXX૨૨૬૫ તેમજ રોટ તરફથી અનામત જમા કરાવેલી છે, અને હવે પછી જે જે ઉપરાંત બેળી થાય તે ઉપર મુજબ રોટ તરફથી ફાળો એકંદર પુરા થતા સુધી તેથી અનામત રાખવા ધારે છે. તા. ૧૩-૧૧-૧૧ Sd. Vajsurvala.

સિનીઅર એડમીનીસ્ટ્રેટર, સ્વ. પોરબંદર.

ચાતુર્માસના પૂણ્યનિમિત્ત.

શ્રી પોરબંદરમાં શ્રી ગાયત્રી મંદિર બાંધવા માટેનાં ફંડમાં જે સફળરૂપે નાણાં લવવાનાં હોય તેમજ નીચેને સ્થળે હુન્ની ધીધી, મનીઓડરથી અથવા પોતાને સગવડ હોય તે રીતે મોકલી આપવા કૃપા કરવી.

શ્રી ગોવિંદજીલાલ હાહ્યાભાઈ લાખાણી.

વકીલ.

પોરબંદર.

ચુંબક ખાતે:—

ધિરજલાલ વૃન્દાવનદાસ,

મગનલાલ દલપતરામ અખ્ખર,

જાણ:—રાવસાહેબ અખ્ખર મિલિંગ્સ. પોસ્ટ ગિરગામ—ચુંબક.

श्रीयुत महंतगुरुप्रसाद हरिदास कृष्णदास

जन्म सं. १९२२ महर्ना फाल्गुन सु. ११.

“ *AN EARLY MORN.* ”

— Kundan —

An early morn was I a-bed,
In open air with sky a-head.
Great wonders stood before mine eye.
The airy vault in patches all,
Was decked with silver tablet' small,
And all beneath was sheet of blue;
Where, in its deep the gazer stood.
But lo ! with watche's hand a-pace,
A golden ball in sheet does rise;
With it the blue in bright arraya.
The Gazer's eye in sea of light,
Rolls with the wave; and upward sees.
The many fragments in the vault,
In one bright light absorbe'd are.
This is the truth of many forms,
That rise in dark of *ignorance*;
When truth divine arises there,
In *One* alone the many shine.

* *SEARCH AFTER GOD.*

(Goverdhan I. Patel B. A.).

S. S. President Lincoln. 5th July, 12.

Everywhere are seen such men,
 Who ask with heart in sorrow's line;
 "Have some mercy and show us when,
 And where to see the God Divine."
 The fishes ask "show us the sea!"
 They play in ocean all the while;
 Yet pity 'tis that don't see,
 And ask for water though stay in Nile,
 Birds are asking "show us air—,
 We want to have some breezes cool;"
 They fly in air yet ask 'tis where,
 'Tis evil fate that doth befool.
 People play and live in God,
 And never can they be apart;
 Yet feeling false that's thus abroad,
 Burns their thus deluded heart.
 The Key to see Almighty's Face,
 Is to see this world (as) divine.

* મોહિની અને માહાદેવ.

(શ્રીયુત જ્ઞાનપ્રિપાસ.)

અતુટપ.

'હો મારો લીધો કોણે?' વદતી એમ પ્રેમદા,
 મરાલી મધ્યમાં આવી, ઉભી નંદન બાગમાં.

દ્રુત વિલંબિત.

નીકરના સરમાં ધ્વનિ આથડયો,

કરજના ગીતરાગ મંદી જગ્યો;

પવનમાં ઉતરી ગણીયો કયો,

પણ પ્રતિધ્વનિ ના કહીયો મજ્યો.

૨

* શ્રીમન્ જોગલાલ જીવજીલાલ ભાસ્કર સાહેબના "ઈસર ક્યાં અમો રોધુ?" એ વાતનું સહસ્રા શાપાંતર—સદીમરપરના મિત્રવર્ગની સમજૂત મારે." મિ. પટેલ.

X કાવ્યનો પ્રસંગ પૌરાણિક છે. શાગવત પુરાણમાં આ કથા સુપ્રસિદ્ધ છે. કથા એવી છે કે જે સમયે સમુદ્ર મન્થન થયું, અને ચૌદ રત્ન નીકળ્યાં, તેમાં અમૃત પણ નીકળ્યું. આ અમૃત મારે દેવો તથા દૈત્યો વચ્ચે એ કોણે લેવું તે સંઘર્ષમાં કલક ઉત્પન્ન થયો. ત્યારે અમૃત દેવોને અપાવવા વિષ્ણુ એ મોહિની સ્વરૂપ લીધું અને દેવોને ભોળવી અમૃત દેવોને અપાવ્યું. આ

વારિધીને સરિતના જલને રસતો,
અંબોજની ખીલવતો, વિરહી નડતો;
વન્દિ વિરોધિ તદપિ સ્વરૂપે કરતો,
વચ્ચે નભેય શશિરાજ ધણો સુહતો.

૩

મંદાકાન્તા

વાઘીમાંદી, કંઈક વિટપો, કેલી માંદી રહ્યાં છે,
છુટે બાજે, ખડ ખડ હસે, માંડવો માંદીયો છે;
સ્નેહે ઘેલાં મધુર મધુરી, દૂધ ટોષી રહ્યાં છે,
ને અગ્નિથી, કુરૂત કુજનો, કાઠિલાના યથા છે.

૪

અનુક્રુપ.

‘હતરે ના મળ્યો દેવ !’ પુનરુજિ યહ ત્યદાં,
મોહિની મુખ પુષ્પેથી, મુર્ચ્ચિ સખ નિસર્ચા.
હરિણી.

ચપલ ચપલા, કહેવી એવું, અહીંથી તહીં ફરે,
સરલી સરલા, વાઘીમાં ત્યાં, રાત્રિ સખ તે દીસે;
ઝીવની વપરે, માણ નાંખી, અરણ્યની દેવી શી,
પિતૃ વપરના, કોયે રાતી, સતી સખ દીસતી.

૧

મંદાકાન્તા.

સાડી ધારી, લલિત વપુએ, પુષ્પની નેણીમાથે,
નહ જુઠ, મનહર ધરી, જોરખા શુંધી કાને;
મેલી રાતી, પખ પર દીસે, ચારતાથી સુહતી,
ને ખેરી છે, કઠીપર રૂઝી, મેખલા શુભ ફેરી.

૭

અનુક્રુપ.

નગેલી બાંડથી કોયે, દીસે છે બાલસિંહજી,
ખડિત નાયિકા જેવી, કામિની દિસતી હતી.

૮

મંદાકાન્તા.

ચાલે ધીમી, વદન વિલ ને, નેણીની સેર છરી,
લાંબી કાળી વધી ધવલકો, ચંદ્રીકાથી જણાવી;
ધારી ધારી, સુખમનયના, આમથી તેમ જુએ,
કિન્તુ કાઠ, નતર ન પડે, કામિની કાન બધે.

૯

દ્રુતાવલંબિત.

તણ ગયો રાત્રિ અમૃત ધારને,
ધન ગમીર મહીં મુખ સ્વામથી;

પ્રસન્ન યહ રહ્યા પછી ચંદ્ર નેમલે આ સ્વરૂપ નેણું ન દહું તેમને તે સ્વરૂપ નેવાની ઇચ્છા થઈ, તેથી તેઓએ વિષ્ણુ પાસે જઈ વંદન અને સ્તુતિ કરી તે સ્વરૂપ નેવાની ધ્યાન કરી. સમવાન વિષ્ણુએ તેમને ધણી ના કલા છતાં ચિત્તને તે સ્વરૂપ નેવાનો મોહ હતો નહીં ત્યારે અતે વિષ્ણુ તેમની માગણીનો સ્વીકાર કરી કન્દુકની રમત રમતી સોજ સત્તર વર્ષની નવયૌવના સુદરી બની નંદન વનમાં આવ્યા મહાદેવ આરું ચિત્તોર્ધ્વક સ્વરૂપ નિહાળી મુગ્ધ બન્યા અને મોહિનીને કામ પીડત યહ પકડવા ભય છે તેવામાં આત્મ સ્વરૂપે પ્રકાર્યા એટલે ચિવલ જાણવાણ પરી પથાતાપ કરતા હતા. કયા આવી છે. છતાં લેખકે મોહિનીનો કન્દુક ખોવાયો એમ રચના કરીને ચત્રાત કરી છે અને કેટલીક ઉચિત રૂપના ઉમેરી છે.

પણ તિમિર પ્રકાશનથી દણી,
વિપુલ તેજથી એ પ્રકટ ફરી. ૧૦
શિખરિણી.

મદા થાગી તેવે, ત્રિભુવન પ્રમાને દેહવતે,
ચણિ ખારી ભાણે, ગગન યણિને મેદાવે ફેરવે;
હસો આવી સામે, પામિ તપ તેજે જગતો,
બુધી પલે ભોળો, મનસિન દેહેણે નમવતો. ૧૧

અનુક્રુપ.

ધરાડે નૂરણે બાણે । દ્રવ્યનું ભાન બુધીને,
ચોર કનુકનો છું છું, ચિહ્ન છું કર ને મટે. ૧૨
શિખરિણી.

રસિકે મુનેત્રે, । મન અહીં ક્યાનું રીજવતાં ?
મધુરી એ મેના, મદ અહીં ક્યાને થડવતાં ?
સજ સાજ સોણે, ચલિત મન કોનું કરતાં ?
ક્યાંજિ દે કાન્તે । રમત અહીં રોનાથી રમતાં ? ૧૩

અનુક્રુપ.

ધીમને જોગિયા રપરો, વિવ વિધૂપમાં ભણે,
અડધ્યા યજ્ઞ એવા એ, કુદરી કણે પુરને. ૧૪
વસંતતિલકા.

પ્રેમાંથી દો કંદિ બંધે સુરે રાત્નવંશી,
દો પ્રેમ પ્રેમ નવતા પ્રીત થામે ધારી;
દોને પિયુ રેતિ વંદિ સચિ પાવતીના,
કનુક ચોર અહું છું તમને અમારા. ૧૫

અનુક્રુપ.

ચોર છું ને તમે બાણે, જુડું રો આવડું વેળો,
ચોર કનુકનો છું છું, ચિત્તનાં ચોર છો તમે. ૧૬

*

*

*

*

મંદાકાન્તા.

એવે ફરે, હડકડ ચંઈ, પાપ મોટો ધિવોથી,
પત્રો હોંધ્યાં, તરવર મુક્યાં, પૃથ્વી તે સોવ ઢોંઢી;
રવામા પેલી, ભયભીત બની, હસો તે દિસ ભેલી,
ચાલી તેવે, સરર હંવણી, બોલોલો ઓમ રોંડી. ૧૭

અનુક્રુપ.

“ જમર સોગી આ બુખ્યા, કાન્તે ઉત્તમથી કહ્યું,
કુતુમાધરનો પ્યાસી, આલીંગન દો એરણું. ” ૧૮

વસંતતિલકા.

નલે પડયું મીન નહે નવમ દોડી નાસે,
પાશથી દસ્ત મૂઝવી નવમ દોડી ભાંગે;
મેથથી છોડી ચપંદા સરતી તરણી,
તેવો દેહથી ધસી દંભત જંબવણી. ૧૯

અનુક્રુપ.

“જય છે ન્દાસી ક્યાં બાણે ! કામાનુર મને મુખી,
ઉભારે’ ઉભારે’ કહેતાં, પિનાણી ધસિયા પછી.”

૨૦

અનુક્રુપ.

જલવા શારદાને થાં, અખ્ખરુ રોડતા દરો !
દરો થાં ઇચ્છુ રશિમએ, ક્યાના મોદથી ધસો !

૨૧

માલિની.

સરર સરર રોડે, ઘોડને વાડ કુરે,
ફર ફરદી નામે, ગોળ બુલાતી મૂમે;
‘અરર અરર દાણે, દાણ આવેલી બાણે’
વહી પથપતિ એકું, ફાલ લાંબી બરે ઠે.

૨૨

અનુક્રુપ.

મુંદરી મુખની લાલી, આદી ઠે ભમથી વધી,
બીંદુ પ્રસ્નેદનાં બાક્યાં, દાંતી ઉભી ત્યાં રહી.

૨૩

વસંતવિલાસ.

દંડા પ્રસારી પકટે કચપાણ ભેગ,
ધાપે અદસ્ય વનની મુગતિ અનેરી.

૨૪

* * *

જવા સમી વદધિને જલ થાં લપાઈ !

અનુક્રુપ.

“પટે ના આમ મો બ્દાલી ! મુંદરી આમ ના પટે,
ગોલ ! ક્યાં ઠો ? બરે ! ક્યાં ઠો ? સંભળી દાણ ક્યાં રહે.

૨૫

વસંતવિલાસ.

બાણે’ જાલ ફાલી ને જળી પ્રાણુખારી,
જળી કપાલ અડતા જાલ કુલગાળો;
શોભિત તાર મુખનાં મનમાં વિચારે,
આમન્ત્રણે વિરપથી રમિયા કદારે.

૨૬

અનુક્રુપ.

ફર્ધાન મોદિની પાંખી ઉભી વિષ્ણુ રૂપમાં
સ્નન્ધ સંકુ વધ ઉમા વિભાસી જલ વિષમમાં.

૨૭

શિખરિણી.

કુખા, સાંતિ, સિંચ, મરન મંદલમાં વિદરીને,
દસિંહીલા જેની રિચિર વધ અસ્ત્રવલ મયો;
ભ્રમે વિભાસતેલ સિંચિર લખ્યું મેં સિદ્ધ અરે,
નદીતો આ રિચિર, અનુમતું નદી’ કું’ કું’ બરે.

૨૮

* * *

ઉદિયા અધરેલી ઠે, દગમે દાણમાં રહે.
દાણ ભે ના લગમે તો, પાટી અધપાટને;
આત્માપુષ મને ના તો, યે છોડે અનિદને,
દંબા યે કાચી મેલ, રેથી પાન પ્રાણ હં.

૨૯

૩૦

પણુ તિમિર પ્રકાશનથી હણી,
વિપુલ તેજથી એ પ્રજ્ઞ ફરી. ૧૦

શિખરિણી.

મદા યોગી તેવે, ત્રિશૂલન પ્રધાને હેઠવંતો,
ચાચિ ધારી શાલે, ગગન યરિને મેઘાતે ફેરવો;
હસો આવી સામે, પરંમ તપ તેજે અજકતો,
બુદ્ધી પેલો બોલો, મનસિજ દેહેલો નયવતો. ૧૧

અનુક્રુપ.

પટાડે નૂરસે ખાલે ! દ્રગ્ધુ' કાન બુદ્ધીને,
ચાર કન્દુકનો કું' છ', શિક્ષા છું કર ને થટે. ૧૨

શિખરિણી.

ચસિકે મુનેત્રે, ! મન અહીં કયાનું રીઝવતાં ?
મધુરી એ મેના, મદ અહીં કયાને ચડવંતાં ?
સજી સાજી સોણે, ચલિત મન કોનું જ કરતાં ?
કુશાગિ હે કાન્તે ! રમત અહીં કોનાથી રમતાં ? ૧૩

અનુક્રુપ.

દીક્ષુને ઝળિયાથી સ્પર્શી, વિષ પિયુંમાં બણે,
અડક્યા શબ્દ એવા એ, કુર્કરી કણું પુટને. ૧૪

વસંતતિલકા.

પ્રેમાશી હો કંદિ બંસે સુરે રાનંવંરીતી,
હો પ્રેમ પ્રેમ નયંતા પ્રીત યોગ ધારી;
હેને પિયુ રતિ વંદિ રાધિ પીવંતીના,
કન્દુક ચાર ગણું છું તમને અમારા. ૧૫

અનુક્રુપ.

ચાર છુંને તમે ખાલે, છૂકું રો આવડું વોત,
ચાર કન્દુકનો કું' છ', ચિતનાં ચાર ઠા તમે. ૧૬

*

*

*

*

મંદાકાન્તા.

એવે ફરે, હાહા પછી, પાપ મોટા ધવાથી,
પત્રો હાંધ્યાં, તરવર મુક્યાં, પૃથ્વી તે સોષ ઢોંઢી;
રચામા પેલી, કચલીત બની, વશી તે દિશ ભેલી,
શુદ્ધી તેવે, સરર જંચણી, બોલીયા આંખ દોંઢી. ૧૭

અનુક્રુપ.

" જામર કોગી આ બુખ્યા, ઇચ્છે છે તમથી 'કળે',
કુસુમાધરનો પ્યાસી, આલીંગન હો એટલું. " ૧૮

વસંતતિલકા.

ભલે પડયું મીન નલે નયમ દોડી નાસે,
પાસથી હસ્ત મૂગલી નયમ દોડી ભાગે;
મેયેથી કુંડી ચેપેલા સરલી ત્વચંથી,
તેવો હેઠાળી ખસી હંમત અંબાણી. ૧૯

અનુક્રુપ.

“જય છે ન્દાસી ક્યાં જાયે ! કામાતુર મને મુખી,
ઉભારે’ ઉભારે’ કહેતાં, પિતાબી ધસિયા પછી.”

૨૦

અનુક્રુપ.

જાણવા ચારફાને શું, અબ્જભૂ દોડતા દરો !
દરો શું ઉપ્પુ રશિમએ, ઉપાના મોદયી ધરો !

૨૧

માલિની.

સર સર રોડે, છાંડને વાડ ફરે,
ફરે ફરે નાચે, ગોળ બહાલી મયે;
‘અર અર દાયે, દાય આવેલી ભયે’
વરી પશુપતિ એવું, ફાળ લાંબી બરે ત.

૨૨

અનુક્રુપ.

મુંદરી મુખની લાલી, ચડી છે અમથી વધી,
બોલુ પ્રસ્નેહનાં બાક્યાં. દાંડીની ઉમી ત્યાં રહી.

૨૩

વસંતલિલકા.

દસ્ત પ્રસારી પડે કમપાસ જેવા,
યાયે અદસ્ય વનની યુવતિ અનેરી.

૨૪

* * * *

જ્યા સમી ઉદયિને જલ શું લપાઈ ! !

અનુક્રુપ.

“ધરે ના આમ એ બદલી ! મુંદરી આમ ના ધરે,
ગોલ ! ક્યાં ઠા ? અરે ! ક્યાં ઠા ? સંભારી દાય ક્યાં ફરે.

૨૫

વસંતલિલકા.

બાહે’ જઈ કદલી ને બળી પ્રાણુધારી,
બળી કપોલ અડતા જઈ યુલકાળી;
કાઠિલ નાક મુજાતાં મનમાં વિચારે,
આમન્ત્રણે વિટપથી દવિતા કઢાવે.

૨૬

અનુક્રુપ.

ફપાનર મોદિની પામી વચ્ચે વિષ્ણુ ફપમાં
સ્તબ્ધ શબ્દ ઘડ વસા, વિમાસી કૃત્ય ચિત્તમાં.

૨૭

શિખરિણી.

મુખા, છાંતિ, સિંચી, જનન મંડલમાં વિદરીને,
સાચી લીલા રેખી શિવિય ઘડ અસ્ત્રાયલ ગયો;
જેમો વિમાસતો, શિખરિણી તન્યું મેં શિદ્ધ અરે
નદીતો આ સ્થિતિ, અમુમવું નદી’ ફું ફું અરે.

૨૮

* * * *

ઉદ્વિગ્ધો અધરેલી છે, લગ્યમે દાયમાં રહે,
દાય જે ના લગ્યમે તો, પાડવી અધપાલને;
આત્માંત્રય મળે ના તો, રો છોડે અનિદને,
ઉંખા રો કદી એવી, નેથી પોલ પ્રમાય હું.

૨૯

૩૦

આત્મોન્નતિ અને સમાજસેવા.

(લેખક-ઉત્સુક).

‘ ખરોધર્મ ’ એટલે શું, એ પ્રશ્ન એટલો વિકટ છે કે તેનો નિર્ણય ત્રિકાલસ ખવિ મુનિઓ કિંવા આધુનિક કૌલેજીમાં તત્ત્વજ્ઞાન શીખવનાર પ્રોફેસરો તેમજ મોટા મોટા વિદ્વાનો કરી શક્યા નથી. હજી સુધી જૂદા જૂદા પ્રકારના વિદ્વાનોમાં ‘ ખરા ધર્મ ’ વિષે મોટા મતભેદ પડેલા છે; અનાદિ કાળથી આ મતભેદ ચાલ્યો આજે છે અને જગત્તા અંત સુધીમાં સર્વ વિદ્વાનો તે વિષે એકમત થશે કે કેમ તે વિષે કાંઈ ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. પ્રાતઃકાળમાં સૂર્યોદય થયા પૂર્વે શય્યા ત્યાગ કરીને મુખમાર્ગનાદિ પ્રાતર્વિધિ પરિપૂર્ણ કરી શરીર શુદ્ધિ માટે સ્નાન કરવું, મનોનિગ્રહને અર્થે પ્રાણુભયમુક્ત સંખ્યા વંદન કરવું, ચિત્તશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી લેવાને જપ તપ, લાજન પૂજન કિંવા કથાશ્રવણ કરવું અને છેવટે નામરૂપાદિ ઉપાધિ શૂન્ય બ્રહ્મ સ્વરૂપની સાથે તાદાત્મ્ય પામવું એ ખરોધર્મ છે કે દુઃખથી ત્રાસી ગએલા લોકોને દુઃખમુક્ત કરવાને સ્વાર્થત્યાગ કરી પોતાનું જીવિતસર્વસ્વ અર્પણ કરવું એ મોક્ષનો ખરો માર્ગ છે, એ સંબંધે સમગ્રમાણે મત બાંધવું તે કાંઈ સહેલું કાર્ય નથી. આવા વિવાદાત્મક પ્રશ્ન સંબંધે તો અધિકારમુક્ત બ્યક્તિ તરફથી જે કાંઈ નિર્ણય આપવામાં આવે અને જે આપણા મનને રચે તેજ નિર્ણય ખરો માનવો જરૂરનો છે.

પૂર્વે ભરતખંડમાં સુતપ અને સુદ્ય એવા એ મોટા ઋષિઓ યજ્ઞ ગયા. તેઓમાંના સુતપને પોતાનીજ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરી લેવાની વધારે ચિન્તા હતી અને તેથી ધર્મની વૈપક્ષિતક તથા સ્વાર્થી બાજુનું તેમને વિશેષ મહત્ત્વ જણાતું હતું. તે આત્મોન્નતિ કિંવા મોક્ષના વિષયમાંજ વધારે કાળજીવાળા જણાતા હતા. તે રોજ જ વખત ઉપાસના કરતા હતા અને મહિતામાં અનેકવાર ઉપવાસ પણ કરતા હતા. કર્મ પ્રધાન અને જ્ઞાન પ્રધાન પૈકીના એક કિંવા જન્મે માર્ગે ધર્મ સાધન કરીને પોતાના આત્માને ચોરાશીતા ફેરામાંથી મુક્ત કરી લેવો એજ તેમનું ધ્યેય હતું. સુદ્ય તેથી કેવળ જુદેજ માર્ગે જનારા ઋષિ હતા. તે પોતાનું આધુન્ય સમાજસેવામાંજ ગાળતા હતા. પોતાના સદૃશને પ્રસન્ન કરવા માટે ગરીબ ગરજાને અને દીન દુઃખીને તે મદદ કરતા, રાત્રીઓની સુશ્રૂષામાં પોતાનો વખત ગાળતા, જ્યાં કાંઈ અન્યાય થતો હોય ત્યાંથી તે દૂર કરવાને પ્રયત્ન કરતા અને બાળકો પ્રતિ હમેશાં મમતાથી વર્તતા હતા. ધર્મના સામાજિક સ્વરૂપને તે અધિક મહત્ત્વ આપતા હતા.

એક દિવસ એ કે આ જન્મે પૃથ્વી પરની પોતાની જીવન માત્રા પૂર્ણ કરીશાદ ભગવાન નારાયણની મુલાકાતને લાભ લેવાને વૈકુંઠ લોકમાં ગયા. સુતપ ત્યાં થોડો વખત સુદ્ય કરતાં વહેલા પહોંચ્યા તેથી તે એકલાજ દર્શન ગયા. કુશલ પ્રશ્ન થયા પછી ભગવાને સુતપને પૂછ્યું: “ સુતપ ! વૈકુંઠ લોકને માર્ગે આક્રમણ કરતાં તમે વચ્ચમાં કાંઈ જોયું કે ? ”

“ ભગવાન ! હું અહીં આવતો હતો, તે વખતે મેં એક ગાડીવાતને પોતાના ગાડાનું પેકું કાઢવામાં ખુબી ગએલું હતું તે બદાર કાઢવાને મહેનત કરતો જોયો હતો. ”

“ તારે તમે તેને મદદ કરી કે ? ” પૂછ્યું.

“ ના ભગવાન ! હું આપના પુણ્યદારક દર્શનાર્થે નીકળેલો હતો તેથી મારાં સ્વચ્છ બક્ષે ગદા ન થાય તેટલા માટે હું સીધો અહીંજ આગ્યો. ” સુતપે હિતર આપ્યો.

એટલામાં કાઢવથી ખરડાએલા શરીર અને વજીરોસાથે સુદ્ય ઋષિ ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

નારાયણે તેમને પૂછ્યું: “મુદ્ધ ! તમારાં વસ્ત્રો ઉપર આ ડાઘ શેના પડેલા છે ?”
મુદ્ધે ઉત્તર આપ્યો: “ભગવન ! કાલવામાં ખુચેલા માણસાના એક માણસાને
મેં માઠાનું પૈડું બદાર કાઢીને ગાર્ગમાં નેચ્યો. તેને મદદ કરતાં મેં તેના પૈડાને ખાંધ લગાડી
ગાડું બદાર કાઢી આપ્યું, તેથી મારાં વસ્ત્રો કાલવાથી ખરડાઈયાં છે. ”

આ સંભળીને વિપ્લવ ભગવાન બોલ્યા: મુદ્ધ ! તમે બહુ સારું કર્યું.

ત્યાર પછી બન્ને રૂઝિયા અને ભગવાન વચ્ચે ફટકુંક સંભાળણ ચાલુ રહ્યું. ઉંચે
બન્ને ઝડપિયા જતા લાગ્યા એટલે ભગવાન બોલ્યા: “ મુનષ ! તમે તમારાં ઉત્તરો વલ્લો
સ્વચ્છ રાખવાનેજ કાળજી રાખી અને શરીર શુદ્ધિ વિષે આરથા દસીરી તેથી દિવસમાં
એકવાર દર્શન દેવાનો દઢ દુનું તમને આપું છું; અને મુદ્ધ ! તમે ક્રીયકમાં પડેલા પોતાના
બાંધવને તેનું ગાડું બદાર કાઢવામાં મદદ કરી તે બદલ રોજ ચાર વેળા દર્શન આપવાનું
અભિવચન આપીને દુનું તમારું સન્માન કરું છું. ”

આ હંતકથા રૂપકાત્મક છે અને તેનો બાવ પણ ખુલ્લોજ છે. જે ધર્મ મરીતોઈ રૂપ
કાલવામાં ખુચેલા સોકોને તેમાંથી બદાર કાઢવાને મદદ કરે છે, તેનેજ ધર્મરતી અનુમતિ છે
અને તેનોજ ઉંચે વિજય થાય છે. આપણા દિંદુ ધર્મની અને ઇતર ધર્મોની વૈષદિક
અને સામાજિક ક્ષેત્રી બે મિલ્ન સ્થિતિ દેખાય છે અને તેનું સ્પષ્ટીકરણ ઉપર આપેલા
રૂપકથી સારી રીતે થાય છે. પડેલામાં પોતાના આત્માની ઉન્નતિ, પોતાની મોક્ષપ્રાપ્તિ,
શરીર શુદ્ધિ અને મન: શુદ્ધિ તેને વધારે મદત આપવામાં આપ્યું છે. તેને વૈષદિક ધર્મ
કદી સકાય. સમાજ સેવાની તરફસારી કરવાના આવેશમાં તે વૈષદિક ધર્મનું મદત્ત તેની
યોગ્યતા કરતાં ક્યાંયું કરીને બનાવતું તે કીક નહિ. શરીરની અને મનની શુદ્ધિ ઉપરજ
સર્વ ધર્મોના પાયો રચાયેલો છે, તથા પૂર્વના સાધુઓએ અને ધર્મિઓએ જીવન શુદ્ધિને
અર્થે અસાધિક સ્વાર્થ ત્યાગ કરેલો છે. પરન્તુ આ આત્મોન્નતિની કલ્પના જેમજેમ આપક
ધની જાય, તેમ તેમ તેનું વૈષદિક સ્વરૂપ અદ્યય ધતું જતું જોઈએ. માનવી આત્માની
સાથે જેવી રીતે તાદાશ્ય ધરો જાય અને જીવ માત્રનો એક જ બાવ જેમ જેમ મનમાં
પ્રતિબિંબિત થતો જાય, તે પ્રમાણે તેનો દીન બધુઓ સંબધી પ્રેમ અને તેની બૂનલ્યા
શુદ્ધિમા થતી જોઈએ. તેઓનાં દુઃખથી તેના ચિત્તમાં પણ દુઃખ પેદા થતું જોઈએ. તેઓ
ને ધના અન્યાયથી તેઓને ક્રોધ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ, તેઓનાં દિનને અર્થે મુશ્કેલી વેઠવાનો
તથા આશર્થ શુદ્ધિથી પ્રેરિત થઈને તેઓને માટે પોતાની સંપત્તિ આપી દેવાનો ઉત્સાહ પેદા
થવો જોઈએ. ઉંચે તે દીન અને દુઃખી માનવ બધુઓમાં જે કંઈ પણ શુભ દોષ તે મુશ-
નો લાગ તેઓ અતઃ સુધી સેધને તેઓના જીવનને સુખપૂર્વક ચલાવી શકે તે માટે તેણે
મહેનત કરતી જોઈએ અને કિજ સામાજિક અમરા સમાજ સેવાનો ધર્મ છે. તે ધર્મનું
મદત્ત આપણા મનપર રીતે તે દાલના સમયમાં અતિ આવશ્યક છે.

આપણા ધર્મનું વલણ વૈષદિક આત્મોન્નતિ તરફ વિશેષ પ્રમાણમાં છે તે આપણે કઃ
જીમ ન કરવું જોઈએ. સમાજોન્નતિ તરફ ધર્મનો બહુજ અલ્પ પ્રમાણમાં ઉપયોગ થાય
છે એ વાત તો સદજ જોઈ સકાય તેવી છે. ધર્મથી બ્રહ્મિના આત્માની ઉન્નતિ થાય છે
તેવીજ સમાજની અને રાજ્યની થતી જોઈએ. દિંદુધર્મમાં પરદુઃખદરણના પુરવઠાકર સ્વરૂપ-
નું ધર્મને વર્ણન કરવામાં આપ્યું છે, પરન્તુ આપણા હૃદયના ધર્મવિષાદીઓ તરફથી દયા
ધર્મના શમને આપણા કાલસંવમાં સમાવેશ કરવામાં આવેલો ક્યાંય પણ જોવામાં આવેલો
નથી. જનસમુદાયની ઉન્નતિને માટે અને પ્રગતિને માટે જે ધર્મને સાધનમૂલ કરવો હોય અને
ધર્મના ખરા લગ વિષે જનસમુદાય ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર હોય તો ધર્મની અને

ધર્મધિકારીઓના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા અધિક વ્યાપક થવી જોઈએ. ધર્મના યોગથી બંધિતના આત્માની ઉન્નતિ યદનિજ ત્યાંથી અટકવું જોઈએ નહિ; પરંતુ તેની સાહાય્યથી ગરીબોનાં દુઃખો નષ્ટ થવાં જોઈએ. મધ્યપીઓને, અનીતિથી વર્તનારાઓને કિંવા બીજાં મહાપાતક કરનારાઓને તેથી લાગતા પ્રાધિક્ષતની વાત કરવાથીજ ધર્મની ઇનિકર્તવ્યતા થતી નથી. સામાજિક પરિસ્થિતિ અનુકૂળ થયા સિવાય લોકોની જેનિક સુધારણા શક્ય નથી, તેથી સામાજિક પરિસ્થિતિ સુધારવાનું મહત્ત્વ અધિક છે એ તત્ત્વની અસર હિંદુ લોકોનાં મનપર ધણી યદ છે, પરંતુ પોતાની મોક્ષપ્રાપ્તિની બીજી બાજુએ હિંદુધર્મીનુપાધીઓનું લક્ષ દૃઢ જવું નથી. આપણા સમાજમાં—આપણાં નાનાં મોટાં વગરેમાં જે ગરીબાઈ જેવામાં આવે છે તે થોડે ધણે અંશે પશુ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો સિવાય ધર્મોક્તા પાળવાનું ક્ષેત્ર આપણને પ્રાપ્ત થશે નહિ એવું ધર્મધિકારીઓને તથા ધાર્મિક પુરોહિતે લાગી આવવું જોઈએ. આપણા સમાજમાં વ્યાધિમસ્ત થએલા પરંતુ આપણાપચાર તથા બીજી વ્યવસ્થા ન થવાથી કષ્ટમય સ્થિતિમાં ગમ્મી પડેલા, દારૂબાજી અને બીજાં વ્યસનોને અધીન થઈને પોતાના અને પોતાના કુટુંબનાં સર્વસ્વનોનાશ કરનારા સેંકડો લોકો ઠેકાણે ઠેકાણે મળી આવશે. હિંદુ વર્ગની હિંદુ વિધવાઓની ગરીબાઈનું વર્ણન કરવાની તો કાંઈજ જરૂર નથી. પરંતુ આપણાં હાલનાં ધર્મ કૃત્યોમાં લોકોની સામાજિક સ્થિતિની સુધારણાની આવશ્યકતાને સમાવેશ થતો નથી, એ સ્થિતિ બદલવાની જરૂર છે. ધર્માભિમાનની નકામી વાતો કરવાથી કાંઈ ધર્મસાધના થતી નથી. તેને માટે સમાજસેવા અને સ્વાર્થત્યાગ એજ પગથીયાં છે. જે મનુષ્યોના જીવનક્રમમાં એ જ તરવો અમલમાં મુકાએલાં હોય છે તેજ ખરો ધર્મધિકારી છે. તેજ મનુષ્ય બીજાંઓને પશુ ખરા ધર્મ તરફ વાળીને તેઓને ઇશ્વર પ્રાપ્તિના અધિકારી બનાવી શકશે.

એક એવી વાત છે કે એકવાર એક પરાંપકારી સાધુ દુઃખીઓનું દુઃખહરણ અને ધર્મોપદેશ કરતો કરતો આ જૂતલપર સંચાર કરતો હતો, તેણે રજુબંધિપર ધ્યાન યદને થયું ની વેદના ભોગવતો એક સિપાઈ જોયો. મરણ સમયે ઇશ્વરના રમરણથી તેને ઉત્તમ અતિ પ્રાપ્ત થાય તેવા ઉદ્દેશથી તે સાધુએ તે સિપાઈને પૂછ્યું: “ભાઈ ! હું તને ગીતાનો કાંઈક ભાગ વાંચી સંભળાવું ?”

“ મને તમારી ગીતા—બીતાનું કશું કામ નથી, પશુ મને તો પાણી જોઈએ છે. ” તે દુઃખી સિપાઈએ ત્રાસીને એ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો. આ તિરસ્કાર ભરેલા શબ્દોથી જરા પશુ ક્રોધ નહિ પામતાં તે સાધુ પુરવે તેને પાણી લાવી આપ્યું. પાણી પીને તે સિપાઈ બોલ્યો: “ કૃપા કરીને આપ મારું માથુંજરા ઉંચું કરશો ? ”

તે સાધુએ દુરતજ પોતાનાં કેટલાંક વસ્ત્રો કાઢીને તેને બાંધી આસીકા જેવું બનાવ્યું અને તે સિપાઈના માથાને જરા ઉંચું કરી તે આસીકું તેના માથા હેઠળ મેથ્યું. પછી તે ધ્યાન યદેલો સિપાઈ બોલ્યો: “ હવે મને કાંઈક ઠીક લાગે છે. પશુ ટાઢથી મારા હાથપગ અકડાઈ ગયા છે. ”

તે સાધુ પુરવે એટલામાં નજર કરી, પરંતુ તે સિપાઈની ટાઢ ઉઠાડી સહે તેવાં કાંઈ વસ્ત્રો જેવામાં આવ્યાં નહિ. તેણે દુરતજ પોતાના ચરિર ઉપરથી કાઢી કાઢી અને તે સિપાઈને આઠાડી. તેજ ક્ષણે તે મરણ પામતા સિપાઈની આંખમાં આંસુ આવ્યાં અને તે બોલ્યો: “ સાધુ મહારાજ ! આજ સુધી મેં કાંઈ ધર્મ પુસ્તકો વાંચ્યાં નથી; પરંતુ તમે આજ જે પ્રમાણે મારી આકરી કરી છે તે પ્રમાણે પ્રાણી માનની સેવા કરવાની શુદ્ધિ જે વાંચનથી મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થતી હોય તો મને તમે તમારા હાથમાંની ગીતાનો એક અધ્યાય વાંચી સંભળાવો. ”

ધર્મ શુદ્ધિ જાગૃત કરવાની અને મોક્ષનાં દ્વાર ઉઘાડવાની આજ શરુ કુંચી છે !

—स्त्री चित्रकार—

स्त्री चित्रकार.

अंगुलीमा, पिम्पिळा धारी नानी,
रंगो नाना, हरन जीणे धरेला;
गोड्यां यमु, अंतरे रोधवामां,
डोळ भुर्नि, चित्तमा डोनरेली.

चंटांनी दक्षता कार्ये, सक्षता यमु जेडनी,
ओ चित्रकार हो जेतां, चित्तना तार दोडना

युवति विरही डोळ, नाथने चिन्हे शु !
नयन समीप जेता, भुर्नि चित्तेड डेरी.
अवत नवव रंगो, पुरवा आनी दोडो !
उरव इक्षिणेना, एसांनी त्याजी विष्णु।

ફલકમાં સખીના પતિ શું સખી !
અમુર બાણ તણે રિપુ ચિતરે
ચિતરવા નવધા જન બાલને,
વિધિસુતા મન ચિતવતી હશે !

સકિત આવી, સહિ કર્તા તણી શું !
નાના રંગે, સહિને ચિત્રવાને,
પ્રકૃતિ શું ! બહાની બેડી આઢે !
મોટી મોટી, સહિઆ નિર્મવાને !

કપોલે હસ્ત દેખને, ઉભીંતી સખી પાસમાં,
કાંઈ તેને કહેતી એ, પિચ્છિકા ઉર ચાપીને.

“ ફલકમાં પુરતાં રંગો,
ઝરતાં આંચળીયી આ,
પસિનાબિંદુડાં જૂસે,
જામી એ સ્વામની મારા.”

“ મથીને જો બનાવશે,
ડરે છું અમુના ત્રાસે,
નવનને લેપશે આવી,
જામી તો એ ન દેખાવી.”

“ હૃદયમાં કોતરેલી આ,
પ્રભુની ભૂતિ મારીને,
નવનથી બીડીને જોતાં,
ન હાંકે કે ન જૂસે કો.”

અંતરે પેરિત, જીવ—અમુજા, એ નિહાળતી,
શ્રી ચિત્રકાર બેડી એ, સંધમી સર્વ ઇન્દ્રિયા.

આજના અંકના વધારા

રોયલ રાણ ફોર્મનું માસિક
સત્યવિજય.

આ માસિક ૨૨ જુલાઈ માસની ૧૫ મીએ પ્રકટ થાય છે. તેમાં તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ, સાહિત્ય,
ચારી, આયુર્વાજ્ઞેય સમાચાર વગેરે અનેક ઉપયોગી વાજતો આવે છે.
આવેલો 'પરચાલન' નો વિષય આજ મતન કરવા લાયક છે. ૨૨૨ જુલાઈ
પ્રાદેશને એક ઉમદા પુસ્તક ભેટ મળે છે. આ વર્ષે—

સ્વામિ વિવેકાનંદ ફત્ત.
ભક્તિયોગનું ભાષાંતર.

૨૪ જુલાઈના રોજ થાય છે. ભેટ આપવાનું છે.
આ વસ્તુઓનું મંડળ રાંચી પ્રાકટ થાશે. વધિક લેવાજમ પોસ્ટેજ માલે રૂ. ૧-૪-૦
જે સ્થાં હોય તેમની મળી રાકશે. અને નામ નોંધાવે. જો યોગિયો
સત્યવિજય ઓફીસ.
પંચમલા તથા દરવાજા—અમદાવાદ

નારાયણ હેમચંદ્ર.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૬૪ થી.)

(નરસિંહરાવ સોળાનાથ.)

નારાયણને ૯૭ સૂધી ધનના લોભે સ્પર્ષ થયો ન્હેતો; અને હેની ૯૬ શ્રદ્ધા હતી કે ઈશ્વર ગમે તે રીતે હેને ભોક્ષતા ધનની વજ્ર કરી આપશે;—ધન આકાશમાંથી વરસાવીને નહિ, પરંતુ હેના મિત્રોના મનમાં હેને મદદ કરવાની ભૂમિ પ્રેરાઈને. આ હેનો શ્રદ્ધાનો સિદ્ધાન્ત ખરો પડતો. અલગત તે માટે હાથ પગ ભેટીને બેસી રહે તો તો કંઈ ના થાય, અને નારાયણ ક્યમ ના કરતાં થોડા પ્રસંગે થોડા દંડમાં માગણી કરતો જ. ઇંગ્લાંડમાં પ્રથમ પાંચ વર્ષ એ રહેા ત્યારે ખરચી ખૂટી જવા વખત આવી ત્યારેવામાં કોઈ સદૃશ્યકર્ય તરફથી થોડીક મદદ મળી, અને પોતે એક મિત્રને હિન્દુસ્થાનમાં પત્ર લખી પોતાની સ્થિતિ જણાવી, અને તે મિત્રે તરતજ ૧-૩-૭ પાઉન્ડ મનીઓડરથી મોકલી દીધા હાવા પ્રકારેમાં કોઈ વાર ક્યમ પછુ પ્રસંગ આવેલો કે પ્રથમ માગણીએ કરેલાનાં પરિણામ લાગે કાળે આવી, જે વખત આશા પછુ નહિ તે વખતે-અણીને વખતે-તે માગણીને પરિણામ મદદ મળેલી. આ સંયોગોમાં એ ઈશ્વરનો હાથ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી ભેતો હતો. પછી કેટલીકવાર એ શ્રદ્ધાને દસવા જેવા રૂપમાં પેસે છેડે પછુ એ લઈ જતો. પોતાને જાણે જી 'ખાવાનું' કે ભાજીયાં 'ખાવાનું' મન થાય અને અણુધાર્યા તે પદાર્થ મળી જાય ત્યારે પછુ ઈશ્વરની સાક્ષાત્ મદદ એ દર્શવતો અને હમે પુષ્ટિયે તો કહેતો કે—“ અલગત, ઈશ્વર ક્યમ ભોક્ષતા વસ્તુઓ બધી આપે જ ! ”

ઇંગ્લાંડ, અમેરિકા, વગેરે પૃથ્વીના દૂર દૂર પ્રદેશોમાં ફરીને નારાયણ ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં પાછો હિન્દુસ્થાન આવ્યો. આવ્યો કે લગભગ તરત જ એ મુંબાઈથી મ્હારે ત્યાં-કાર-વારમાં હું તે વખત હતો ત્યાં-આવ્યો. મ્હને સૂચના આપેલી હતી: તેથી અડધી રાત્રે પછી સ્ટીમર આવતી હતી તે ઉપર હેને તેડવાને માણસ મોકલ્યું; માણસે આવતીને કહ્યું—એ તો નથી આવ્યા. રહવારમાં ભીડને ભેળવું તો જંગલના બ્હારના લાંબા વરંડા ઉપર એક દાંડીવાળો વિચિત્ર માણસ એક છેડેથી બીજે છેડે આંટા મારતો જણાયો ! કોણ ? નારાયણ ? એ જ. આનંદથી હું મળ્યો. ઇંગ્લાંડ ગયા તે પ્હેલાં દાંડી કદી હેણે મ્હારા ભેતામાં રાખેલી નહિ*, તેથી ક્ષણભર ભૂલ્ય થઈ; ત્યારે માણસે ખેટી ખજર આપેલી તેથી પછુ પુષ્ટિ મળેલી. માણસનો વાંકે ભાગ્યે દરો; હેણે તો કાંઈ મ્હોટો-ધન, અધિકારાદિકની દૃષ્ટિયે મ્હોટો-માણસ આવવો ધારીને ફર્ટ ક્લાસ કેકમાં તપાસ કરી દરો. અને આતો ફાંચરી હાલનો પેસેન્જર !

મ્હેં પૂછ્યું—“ સામાન ક્યાં ? ” તો કહે;—જાણી લાગ્યો છું ને ! ” હું સમજ્યો નહિ. અમેરિકામાંથી એક મ્હોટી મ્હોટી જાળીઆ પાડી દોરાથી ગૂંથેલો ન્હાનો ઢાંચો પોતે

* “ હું પેતે ” પૃ. ૩૨૬ ઉપરથી જણાવ્યું કે અસલ એ દાંડી રાખતો. પણ મ્હારે યોગબાણ વધુ તે વખતથી તો દાંડી નિવાસો ભેળેલો. આ વખત જ દાંડી રીડી.

લાવેલા તેમાં થોડાંક કપડાં-ધાતિયું* પેરણુ-ચોપડિયા વગેરે શેળમેળ બાર હતો. ખીજે સામાન એ અર્ધસંન્યાસીને હોય શી ? ઇંગ્લાંડથી પાછા આવીને મુખાર્ધ બંદરે ઊતરતી વખતે, સફર શરૂ કરતે એક-ચેર મોતે ફીધેલી તે એક ખલાસીને આપી દીધી હતી, એકાદ કપડાંના 'સુટ' (હેના શબ્દોમાં) "તેયારી ઉપર આવેલા."—એટલે શાદી ધસાર્ધ જૂનો થયેલા તે પણ એક ખલાસીને આપી દીધા હતા. નારાયણ હમેશાં કહેતો કે "અભાવ" (want) જેટલા વધારિયે એટલા વધે, ને ઘટાડિયે એટલા ઘટે. "હેને એકવાર એક મિત્રે કહ્યું—“ મહાશય ! ત્હમે એક આપડી રાખીને મુખાર્ધમાં રહે ", એટલે એ બાલ્યો—“ કાલ્ય તો ત્હમે કહેશો આપડી પચણી લાવો ! ”

આ વખત કારવારમાં નારાયણુ: હમારી સાથે દોઢ પૂણ્યા મહિના રહ્યો. ડિસ્ટ્રિક્ટમાં પણ સાથે સાથે રૂયો, કાનડા જિલ્લાની સમુદ્રની અને દિનારાના પવનોની ભૂમિની સુંદરતાથી હેને બહુ આનન્દ થયો. કારવારથી અઠ્ઠાસે જતાં જળાશયી સહિરચના નેઈને હેને મૌન્ટી-કાલોના દેખાવતું રમરણુ ચર્ધ આવતું હતું.

આ અરસામાં નારાયણુને મુખેથી ઇંગ્લાંડ, અમેરિકા, યુરોપખંડ ખ્યાદિના પોતાના અનુભવોની વાતો સાંભળવાથી હમને બહુ આનન્દ તથા શોધ મળતો ; છુદા છુદા દેશોમાં, છુદે છુદે પ્રસંગે, અનેક જથ્થે જોડે મિત્રતા સરલહાય નારાયણુને થયેલી તે વાતો કહેતો, અને હિન્દુસ્થાનમાં પણ હેવા અનેક મિત્રો હેના હતા તે વાદ આવતું, તે વખત મહારા મનમાં એમ જ થતું કે—ખરે, હાવા સર્વવ્યાપક, દુનિયાના વાસી (citizens of the world) ને ધરખારની જરૂર જ શી ? ' હવાચરિતાનાં તુ વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ ' એ વચનતું હાઈ આ પ્રસંગે છુદે જ રૂપે પ્રતક્ષ થતું જણાતું હતું.

કાનડા જિલ્લામાં હમારી સાથે સવારીમાં નારાયણુ ફરતો તે વખત છોકરાં જોડે "દમણી" (બળદના સગરામ)માં એ મુસાફરી કરતો, અને હું થોડા ઉપર ધણે ભાગે જતો. દમણીમાં બેઠે બેઠે છોકરાંને અનેક ગમ્મતની, યાનની, બોધની વાતો નારાયણુ કનેથી સાંભળવાનો લાભ થતો, અને " નારાયણુરાવ "× તે છોકરાંના બરોબરિયા અતિપ્રિય મિત્ર ચર્ધ પડયા હતા. છોકરાંને હેમની અનેક ખાસિયતોમાંની એક એ ગમ્મત આપતી કે મુસાફરીમાં કાયમને માટે નેટણુક કલમ અને ખડિયો પોતાના ગૂંઝામાં લઈને જ એ ફરતા. (શાહી ટોળાઈ ના જાવ હેવો ખડિયો ગૂંઝામાં રાખતા. પછી વખતે શાહીથી ગૂંઝા રંગાય પણ ખરા !)

* કંઠંગા રાખ્દોની ચોજના બંગાળી ભાષામાં થાયછે, ત્હેનું વળી એક ઉદાહરણુ આ 'અભાવ' રાખ્દમાં મળેછે.

× નારાયણુ પ્રથમ શોલાપુર આવ્યા તે વખતના યુમારથી હેને 'નારાયણુરાવ' કહીને ભોલાવવાનું—માનમટિ—રાખ્યું હતું. ખાજી એ તો સાદો ' નારાયણુ હેમચન્દ્ર ' જ હતો. ' રાવ ' ઉપલક્ષણુ કેવળ દક્ષિણતું હતું. તે કહી હેના નામને મૂળથી લગાડયું ન્હોતું. આ 'રાવ' લગાડવાને લીધે એક રમણ પશ્ચિમ આવર્ધ હતું. મહારે એક નોકર નારાયણુ નામનો હતો; હમે નારાયણુ-રાવ કરીને નારાયણુ હેમચન્દ્રને બૂમ પાડિયે એટલે થેલો 'ઓ' કે 'હ' કરીને આવીને બેસે રહેતો ! હમે પછી હેને ધમકાવતા કે તું 'રાવ' કે દહાડાનો ?

નારાયણને દીડવાનો ધણો જ રોક અને અભ્યાસ હતો;—જણ્યામાં એકવાર મુખાર્ધ થી પૂને (બધા ભાગ કે થોડા ભાગ) પગે ચાલીને મુસાફરી કરી હતી; (અને પછી એકલા અંજીર ખા ખા કરીને મરિા પડ્યો હતો; ખાવાનો એ બહુ ચોટીન હતો,—હૃદયપાર) એકવાર કાનડા જિલ્લામાં એ અને હું સવારીમાં ફરતા હતા; કુટુંબ ગાડીરસ્તે કારવાર ગયું હતું; તે વખત અંકાવારી કારવાર વચમાં દૂરે રસ્તે ૧૮ માણસ આવતાં ૧૩ માણસ સૂંધી એ અને હું દોડતા આવ્યા હતા—દરિયાકિનારાનો અને પર્વતોનો દેખાવ ઉત્સાહપૂરક હતો; પછી એક ગામડામાંથી “ ગામડિયા લેમોનેડ ” હમે પીધું;—પૈયા આપી નાજિયેરી ઊપરથી એ નાજિયેર લીલાં જીતરાની હેમાનું પાણી હમે પીધું; એ હમારું “ગામડિયા લેમોનેડ ” અમૃત જેવું હતું. ખાણીના ૫ માણસ પણ નારાયણ તો દીડ્યો જ; મ્હારે લીયણે પાંચ સાત દિવસ પેલાં સખ્ત ઇલા યથેચ્છી હતી તેથી હું એ પાંચ માણસ થોડા ઊપર આવ્યો.

ઈ. સ. ૧૮૯૪ ના રીસેમ્બરમાં નારાયણ હમારી જોડે કાનડા જિલ્લાની છેક દક્ષિણ સરહદે આવેલા જગતિપ્પાન ગેરસપ્પા ના ધાધ જોવાને આવ્યો હતો. તે વખતે હું, નારાયણ, મ્હારા બન્ધુ કૃષ્ણરાવ તથા હેમનું કુટુંબ, એટલાં હતાં. એ ધાધ લગભગ ૮૫૦ ફૂટની જાંઘાઈથી નીચે ખીણમાં પડેલે; તે ડેકાણે તળાવડા જેવું ધાણે. ત્યાં જીનરીને જપાનો માર્ગ મ્હોટા મ્હોટા પથરાથી કારેડો અને સખત ઉતારનો દોવાથી વિરમ છે. પરંતુ ત્યાંથી જાંઘેના ધાધાનો દેખાવ, ધાધના જળકણથી બનતાં ઇન્દ્રધનુષ્યોનો દેખાવ, ઇલાદિ અવર્ણ્ય સુંદર છે. તે જોવાને નારાયણ હું અને એક અંગ્રેજ મિત્ર ત્યાં આવી ચડ્યો હતો તે, એટલા તણ જણ ખીણમાં જીનયાં દક્ષણી જોડા જેવા અગત્યમરેલા સાધનથી નારાયણ સુખથી જીતરતો હતો; પછી પથરામાં વખતો વખત અથડાવ ફૂટાવ તો ખરો જ.—નારાયણ એમ માનતો કે ચડતા કરતાં જીતરવું હમેંમાં રહેલું; પણ ચડવામાં આવના શ્રમ સિવાય લપસવાનો કમ નહિ તે હેના મનમાં જીતરવું જ નહિ.—નીચે ધાધના તળાવડા સૂંધી પેલાં નારાયણ છેક પાણીની તેડ સૂંધી ગયો. પણ લપસ્યો અને પાણીમાં પડ્યો ! એટલે બેગમેનું નાહી જ લીધું; પચિયું અડધું પેરી અડધે છેડેથી નીચેની ચકન્ડું, પાછા ઉઠે બલ્લી બીજે બાળ નીચોચો; એ જોઈને પૈયા અંગ્રેજ મિત્રને આશ્ચર્ય લાગ્યું કે ધાનિયું તદન કાઢી નાંખ્યા વિના કેવા આ યુક્તિથી નીચેવેલે. નારાયણ ચાલવા કરતા વગેરેમાં બહુ લપલપિયો હતો; મ્હારા બન્ધુ કૃષ્ણરાવે એકવાર કહેલું—“મદારાવ ! તમે બહુ લપલપાટ કરાડો !” તો નારાયણ મદારાવે બોલ્યા—“ મદારાજ ! બધો * યં. બવ ના હોય ત્યાં લપલપાટ અવસ્ય કરવો જોઈએ ” ! એ લપલપાટનું જગ પૈયા તળાવડામાં લપસી પડીને બોગનું તે માટે હમે દેખતા એ “ લપલપાટ ” અને “લપલપાટ” ના સંબંધના સિદ્ધાન્ત બાળક બહુ મરકરી કરતા અને હસતા હેને તો આનન્દ જ થતો.

આમ ૬૭ સૂંધી નારાયણ હેમચંદ્રનું સંકુલરૂપ, નિર્દોષ, બાગક જેવા આનન્દ-યુક્ત, ખામી વિનાનું રહ્યું હતું. માત્ર આ પછી કેટલીક મુત્તે હેના સ્વભાવમાં નિન્દક વર્તિયે

* જંગલી સંપર્કથી એ યાત્રોત્સાહી હતો, પણ ધનુષ્યાર સાર પણ બેસતો.

કાંઈક પ્રવેશ કર્યો હતો. (આ વૃત્તિનાં બીજા ચોક્કસ વર્ષ પૂર્વે વવાયાં હતાં, પણ તે બીજી વિકાસ પામવાના પ્રસંગ મળ્યા નહોતા.). પરંતુ હજી એ વૃત્તિમાં જગતના લોકોનાં અનાચાર, કપટ, અસત્ય, ઇલાદિ ઉપર અક્ષમાથી ઉત્પન્ન થતા ક્રોધને લીધે એ કલા પ્રગટ થઈ હતી; માત્ર તે સામાન્ય રૂપે ના હોઈ અમુક વ્યક્તિયોને અનુલક્ષીને પ્રચરિત થવાથી નિન્દાનું અનિરૂપ આણું આણું પ્રગટ થયું હતું. જણાતાં આ અરસામાં જ હેને ગુજ. વ. સોસાઈટીનાં વ્યવસ્થાપક મંડળને જોડે વિરોધ થયો હતો. એ વિરોધનું મૂળ જોતાં નારાયણને ચોક્કસ ક્ષમા આપી સકાય એમ છે. સોસાઈટી તરફથી ઇનામ લઈને હાવવા માટે નારાયણે લખેલાં આર ઉપરાંત પુસ્તકોમાંથી અમુક માટે ઇનામના આંકડા માટે જ પક્ષ વચ્ચે મતદાર થવાથી, એ બધાં હેને પાછાં આપવાનો ઠરાવ થયો, અને એક શિવાય બાકીનાં બધાં પાછાં મળ્યાં; બાકી રહેલું એક “ હિન્દુ ધર્મનાં ઇતિહાસ ” એ નામનું પુસ્તક સોસાઈટીની આંદોલનમાંથી કે કોઈક રચયેથી ગ્રામ થયું. આ કારણથી નારાયણને ક્રોધ ઉદ્ભવ્યો, આ પ્રકારે દાનિ યાચ તો મનને તીવ્ર ઉદ્વેગથી યાચ એ અસ્વાભાવિક નથી. પરંતુ એ આવેરાનાં જોરમાં નારાયણે ક્રોધનાં પ્રવાહ અનિયંત્રિત બહેલકાળ્યો એ હેની વિરુદ્ધ વાત બની. એ પ્રસંગે સોસાઈટીની વ્યવસ્થાપક મંડળીનાં મેમ્બરો ઉપર હાથેલા પત્ર હેણે મોકલ્યો હતો. તેની એક પ્રત આ ક્ષણે મ્હારી સમક્ષ છે. સાદાંત વાંચી જોતાં જણાય છે કે હકીકતની બાજતો હેમાં જણાવેલી ખરી હોય તો હેના પક્ષ નિર્બળ નહોતો. પરંતુ તે જ પત્રમાં સેક્રેટરી વગેરે ઉપર અયોગ્ય અપમાન કરેલાં અને કાંઈક અન્યાયયુક્ત આક્ષેપવચનો રચે રચે વેરાય છે તેથી એ પત્રને અલોપ્ય લાગ્ગન લાગ્યું કેમકે, અને તેથી હેના પક્ષનું બળ ઘટી ગયું છે.

હવે એટલું કહેવું ન્યાયજરૂર છે કે નારાયણનો, ક્રોધ દેવમૂલક નહોતો, હૃદયમાં કદા બાવથી પ્રેરાયેલો નહોતો, કેવળ ન્દાનાં છોકરાં જેવો અવિચારી અને બાલિશ હતો; આ અને અન્ય સર્વ પ્રસંગે જેવો હતો. અને તેથી જ હેના ક્રોધને હેની સાધુતાની વિશ્લેષિનાં લોપક હું ગણી સકતો નથી. એ હેની ખામીથી એટલું જ જણાશે કે એ દિવ્ય પુરુષ નહોતો, માનવ જીવ હતો, અને માનવ સાધુ હતો.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની સાથે હેને તકરાર થઈ તેમાં હેના પક્ષની નિર્બળતા કારણ અને કાલ્પની દૃષ્ટિએ સંપૂર્ણ હતી; અને હેના ક્રોધ તે પ્રસંગે પણ ઉપર રૂપ ધારણ કર્યું તેમાં ગુણદોષની પરીક્ષા ઉપરનાં મારણે જ થઈ સકે એમ છે. માત્ર એ પ્રસંગે એક વિશેષ દ્રષ્ટ્ય પ્રગટ થયું હતું. ત્રિપાઠી કંપનીને પોતાના કુલ એજન્ટ નીમ્યા બાજત પુરાવા તરીકે હાથેલી જાહેર ખજાર હેને બતાવવામાં આવી ત્યારે મ્હારે મ્હોએ નારાયણે કહ્યું:—“ એ તો હાથેલી સહી મ્હારી છે. મ્હારા હાથની સહી બતાવો ! ” આ જરાક વાંકું જોવા જેવું હતું, કેમકે એ જાહેર ખજાર માટે પોતે સંમતિ નહોતી આપી એમ એ કહી કહી સકયો નહિ. પરંતુ આ ‘ વાંકું જોવાયું ’ થયું તે બેપારી લોક અથવા દુનિયાદારીમાં પચેલા લોકના જેવું બાણી જોઈને રીઝ પાપી હૃદયથી ઉત્પન્ન થયેલું નહોતું જ. માત્ર પોતાના પક્ષનાં અયોગ્ય આવેશમાં આવી જઈને ક્રોધી લાવારો જ એ હતો.

આ વિરોધનું મૂળ તપાસવાનું આપણે પ્રયોજન નથી. નારાયણની દૃષ્ટિથી, જેની વ્યવહારની જાડી કૃત્રીઓની અપરિચિતતાને લીધે, અનેક ઝીણા ઝીણા ઉચ્ચરણોના પ્રસંગો હેને વખતે મળ્યા પછી હશે. પરંતુ એકંદરે જોતાં હેના, કોષાવેશ આ પ્રસંગે તો—અને ખાસ કરીને સ્વર્ગસ્થ ગોવર્ધનરામને પંચ તરીકે સ્વીકારી પછી પોતાની વિરુદ્ધ કરાવ થતાં હેમની તરફ કોષવર્ધનથી કહ્યું હેમાં તો—અણધારતો અને હેની સાધુતામાં, ન્યાયદૃષ્ટિની ખામીને લીધે, ઉપર કહેલા ગુજ. વ. જ્ઞા. ના પ્રસંગની પેઠે જ, કાંઈક જનતા આશુનાદે જ લાગે છે.

ઈ. સ. ૧૮૯૬ ના ડીસેમ્બરમાં નારાયણ દમરે ત્યાં હૈદરાબાદ (સિંધ) માં આવ્યો. કેટલાક મદિના હમરી સાથે હૈદરાબાદ તળમાં રહી તથા ગિલ્લામાં સવારીમાં પણ ફર્યો. છોકરાંની સાથે સવારીમાં મુકામ બદલતે ખાસ એ ગમ્મતમાં વખત ગાળતો; છોકરાંના જાંટની સાથે સાથે પોતાનું જાંટ રખાવે અને છોકરાંને ચીડવી, દસાવી, આનંદ કરે. ત્યાં જાંટ ઉપર મુસાફરી કરવાની સગવડ સુલભ હતી. એ છોકરાં એક બાજુ ઉપર મેં રાખીને એકઠાં બેસી સહે હેવી જોડિયા ખુરશીને કાઢે કરાવ્યો હતો; એટલે નારાયણની તરફ અને સાથેલાં જોઈ સકતાં. નારાયણને છોકરાંની જોડે આનંદપ્રીત અને સમસાવનું એક સમાન સાધન હતું:—ખાવાનો, ગળ્યું, મીઠાઈ ખાવાનો ચોક. જેમ અન્ય અનેક બાબતમાં નિર્દોષતામાં, કૌશલિકમાં, તેમ આ બાબતમાં પણ નારાયણ બાળક જેવો જ હતો. હેના ખાવાનો ચોક જરા દૃઢ ઉપરાંત હતો; અને મેં હેને માટે લખિય જાણ્યું હતું કે કોઈ દલાડો એ ખાવામાં ને ખાવામાં મરશે. પણ પેલે એ લખિય જોડું પાડ્યું. * અમદાવાદમાં એક વખત હમારા ઘરમાં લગન વખતે રહેતા ત્યારે નારાયણને જોઈને એક નોકરાણી બોલી:—“ અરે આ અહિં? હામને તો મેં કદાંઈ આજ્યમાં રસ્તામાં આલેતે આલેતે બરસી ખાતા દીઠાંતા. ” X કદી લુપટી મિલજાય. ત્યાંદો જલો જલો જાય ॥ હેવી હેની વગર ગાંડાછે ગાંડા જેવી રિયતિ જણાતી. એ ધણીવાર કહેતો—“ મદારાય ! હું તો પાગલ છું.”

(અપૂર્ણ.)

નરસિંહરાવ જોળાનાથ.

● આ વચન તો સદજ મરહરીનું છે. પરંતુ નારાયણના મરણનો પ્રસંગ હેના જમણા ઉદય-ને પ્રગટ કરે છે અને આત્મજીવિદાનનો જોડો નમૂનો દર્શાવે છે. ચારે બાજુ પ્યેત આલેતો હતો; ધરમાં જાંટ પ્યેતથી મરતા હતા; પરંતુ પોતાનો જાણ ખાસલાવતો હતો, તેથી હેને મૂડીને, દેની માંદગીમાં ચાકરી કરવાનું મૂડીને, કદાં જાંટ ? કરીને નારાયણે પ્યેતના જાંટવાળા ધરનો ત્યાગ ના ક્યો. પરિણામ એ થયું કે નારાયણ પ્યેતનો જોગ થયો. હેને પ્યેત-દ્રષ્ટિપતાળમાં મોહી નહોતો પ્યેતે પોતાને ખરેખરે રખાવીને રોક દામોદરદાસ ગોવર્ધનદાસ ગુખડવાળાએ દેની સારવાર માટે સંપૂર્ણ ચોળના રખાવી હતી. અતે નારાયણ દ્રષ્ટિપતાળમાં ગુજરી ગયો. તે પછી એકાદ માસે હેમનો કાઈ વિકૃત પોતાના લાંબા રોગથી મરણ પામ્યો.

ઉપરની દૃષ્ટિકત નારાયણના મરણ પછી તરત જ એક હમારા સમાન મિત્ર તરફથી મેં જાણી હતી. અને દાહ નારાયણના લગ્નિલ વનમાળી કનેથી, તેમ જ નારાયણના મરણ વખતે અને તે પહેલે દેના નિકટના સદવાસી એક દેના મિત્ર કનેથી તે વિશે ખાતરી કરી લીધી છે.

X સિવરાત્રિ માદાત્મ્ય—દિવાન રણકોડજી અમરજી દત. ૬૩. ૭૮

બુકરટી વોર્શીંગ્ટન.

(શ્રીયુત કે. એચ. વધીલ બી એ. શાન્તાકુમ્.)

(ગતીકથી ચાલુ.)

મીસ. ડેવીડસનને અચાનક અંગને ધણો અતુલ્ય હતો અને ફેળવણી માટે તેને અને મ્હારો અભિપ્રાય એકજ હતો. હમારી ખાત્રી હતી કે જો હમે શાળામાં માત્ર પુ. સ્તક જ્ઞાન આપીશું તો તેટલો વખત વ્યર્થ જશે, અને એજ કારણને લીધે મ્હેં તથા મીસ ડેવીડસને શાળા કેવા પાયાપર મુકવી તેનો વિચાર કરવા માંડ્યો. સર્વથી પહેલાં હમે વિદ્યાર્થીઓને શરીરની સંભાળ લેતાં, ન્હાતાં કપડાં પહેરતાં વિગેરે સુધકતાના નીયમે શીખવ્યા. હમારી શાળા છાડ્યા પછી તેઓ આળમુ ન બેસી રહે માટે તેઓને હુન્નર ઉદ્યોગ અને ફરકસર કરતાં શીખવવાનું પણ હમે નહીં કર્યું. વિદ્યાર્થીઓનો મ્હારો ભાગ આસપાસના ગામડાંના એકુત વર્ગમાંથી આવ્યો હતો અને એજ કારણને લીધે ખેતીના પોતાના કષ્ટોપર તેઓને કંટાળો ન આવે તેની હમે ખૂબી મંજૂર લીધી, તેઓ ખેતીવાડીમાં પણ ફેળવણીને આધારે સુધારો કરી વધારે સારી મદદ કરી શકે એવી ફેળવણી આપવાનો હમે નિશ્ચય કર્યો; પણ આ સર્વ વિચાર ક્યારે અમલમાં મુકારો તેને માટે હમે રાત્રી દીવસ ચિંતા થયા કરતી હતી, કારણ કે દીવસે દીવસે વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં વધારો થતો હતો અને હમારા ગમે એવા ઉદ્દેશ છતાં તેઓના મ્હોટા ભાગને તો એવોજ ખ્યાલ હતો કે ફેળવણીના પ્રતાપથી મ્હેનત મજૂરી કરવી નહિ પડે, તથા મદિના જેમ તેમ માડું ગળાડાવ્યા પછી હમે ખબર પડી કે એક જુનું ખંડીયર અને મ્હોટી પડતર જગ્યા ૫૦૦ ડોલરની જુજ રકમ માટે વેચાવાની છે. આ જગ્યા હમારી શાળા માટે લાયક હતી તોપણ ૫૦૦ ડોલર જેટલી જુજ રકમ પણ મેળવવા હમે મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યા. આખરે એ જગ્યાના માલિકે હમે ૨૫૦ ડોલર બદલ એ જગ્યા વાપરવા દેવાની હા પાડી અને બાકીના ૨૫૦ ડોલર એક વર્ષમાં પુરા પાડવાનું હમારી પાસે વચન લીધું. મ્હારા એક મિત્રને અરજ કરવાથી તેણે મ્હને મ્હારી પોતાની જોખમદારીપર ૨૫૦ ડોલર મોકલી આપ્યા.

હમે તરતજ શાળાને નવી જગ્યા પર ખસેડી ગયા. હમે ગયા ત્યારે ત્યાં આગળ એક તળેલો, એક રસોડું, અને એક મરઘાં બતકાં રાખવાનો ચ્યારડો બનેલો. તળેલો તથા મરઘાં રાખવાનો ચ્યારડો હમે નિરાળના વપરાસ માટે સાફ કરવા માંડ્યો. એક દીવસ રહવાના મ્હેં પાસે રહેતા એક છુટ્ટાને તળેલો સાફ કરવા મ્હને મદદ કરવાનું કહ્યું કારણ કે વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા હવે ખુબ વધી હતી. આ છુટ્ટો મ્હારી આ વાત સાંભળી મ્હારી સ્હાણું બેઠું રહ્યું અને મ્હને કહ્યું તળેલો ત્હમારે હાથ ધોળો દીવસે સાફ કરવા માંગો છો? ફેળવણી અને ફેળવાયલા ભોડા માટે તે વખત લોકોમાં કેવા વિચાર હતા તે આ છુટ્ટાના સર્વાલ પરથી કાંઈક જણાશે. રહજના ત્યારે સર્વ વિદ્યાર્થી કામમાંથી છુટા થતા ત્યારે દરેક જણ પડતર જગ્યા અને ભાગેલાં મકાન સાફ કરવામાં ચોકતા હતા કેટલાકને પ્રથમ આ વિચાર બનેલો નહિ, તેઓને આ કામમાં નામેદારી લાગી. ફેળવણી અને જગ્યા સાફ કરવા વચ્ચે કાંઈ પણ સંબંધ હોય એમ તેઓને લાગ્યું નહિ પણ જ્યારે મ્હને કોઠાળી લઈ જંગલ સાફ

કરતો તેઓએ જોયો ત્યારે સર્વની નામોદી દુર યજ્ઞ અને યોદ્ધા દીવસમાં હમે વીસ એ. કર જમીન સાફ કરી વાવેતર કર્યું.

મીસ ડેવીડસન પણ નિશાળ માટે પૈસા એકઠા કરવાના કામમાં રાત્રી દીવસ મહેનત કરતી હતી, ન્યાં ન્યાં મીસ ડેવીડસન ફરતી હતી ત્યાંથી કાંઈ ને કાંઈ વિદ્યાર્થીઓ માટે ઉપાડી લાવતી હતી. જેઓએ આખી જીંદગી ગુલામી કરી હતી તેવા જુદા પુરુષો પણ ફેગવણી માટે ફેટલા આપી રહ્યા હતા તે હેમની મોકલેલી બેટ પરથી જાણ્યાં આવતું હતું. એક દીવસ એક ૭૦ વર્ષની સ્ત્રી યોડગતી યોડગતી લાકડીના ટેકા મુકતી હમારા ચારમામાં મદદ કરવા માટે આવી. તેનાં કપડાં શરેલાં પણ સ્વચ્છ હતાં તે છુટક છુટક ચપ્પો ધોતી હતી “ વોશીંગ્ટન મ્હારી જીંદગી ગુલામીમાં ગઈ છે. હું અજ્ઞાન અને ગરીબ છું, તમને અને મીસ ડેવીડસન આપણા લોકો માટે શું કરવા માગો છો તે હું જાણું છું. હું જાણું છું કે તમને આપણા કાળા લોકોને સુધારી વધારે સારા સ્ત્રી પુરુષ બનાવવા માગીએ. પ્રભુએ મને પૈસા નથી આપ્યો પણ આ છ ઈંડાં ત્રણે એક મહે તમારે માટે સાચાં છે, એવું જે ઉપજે તે આપણા છોકરા છોકરીની ફેગવણી માટે વાપરજો ” આ ૭૦ વર્ષની જુદા સ્ત્રીના મુજબતા શબ્દોથી મ્હારું હૃદય પીગાળ્યું. આવા લોકો પણ ફેગવણી માટે આટલા આપણે દુરો તે મ્હેં ત્યારે જ જાણ્યું અને ફેગવણી માટે ઉત્સાહ આપ્યો બધા વધ્યો છે એ જાણી હું હર્ષલેણા થઈ ગયો. મ્હારી ચિંતાનો સર્વ ભાર આ વયોવૃદ્ધ સ્ત્રીના છુટક છુટક શબ્દોએ ઓછો કર્યો. મ્હારી ચાળા માટે મ્હને ધણા પૈસા મળ્યા ધણી બેટા મળી પણ આ જુદા સ્ત્રીની બેટ અને તેના ચપ્પોથી જેટલી અસર અને જેટલો ઉત્સાહ મ્હને થયો તેટલો બાળ્યે જાણવાર થયો દુરો.

શુકર દી વોશીંગ્ટનનો ફેગવણી માટેનો અનુભવ આપણી હાલની સ્થિતિ પર ફેટલેક અંશે અજાણી પાડે છે. ફેગવણીનો ખરો અર્થ હાલ ફેટલા સ્મરને છે ! ફેગવણી વર્ગમાંથી ફેટલા બીજાને સીખવવા મદાણી લઈ મલુરી કરવા ઉતરી પડે ! ચાળાનું કામ ચલાવવા તબેલા પણ સાફ કરવા ફેટલા તત્પર થશે ! ફેગવણીની જુથો તો ધણી પડે છે અને તેને માટે પૈસા પણ એકઠા થાય છે પણ તેમાંથી ફેટલા તેને ખરો ઉપયોગ કરતા દુરો ! ફેટલી ચાળાના બન્ધ મકાનની અંદર પોતપોત કારભાર ચાલેલા દુરો ! વોશીંગ્ટનના ફેગવણીના યુવક વર્ગના ઉંચા વિચારો, ખર્ચાનું કુટેવા અને નિર્માણ જીવન માટે શુકર દી વોશીંગ્ટન અસહાય કરે છે. આપણા ફેગવણીના યુવક વર્ગમાં એવા ફેટલા સિન્દો સ્પષ્ટ દેખાય છે પણ તેનો મને દાવ આસિસ ! જંગલી અજ્ઞાન ગુલામી પ્રજામાં ફેગવણી નો ઉત્સાહ આપણે જોયો. દિંદુસ્થાનમાં ફેટલી માતાઓ પોતાની પુત્રીઓને ફેગવણીનો લાભ આપવા બીજાઓનાં કપડાં પણ ધોઈ તૈયાર થશે ! ફેગવણી માટે મને ખરો ઉત્સાહ કે આશા છે ! ૭૦ વર્ષની જુદા સ્ત્રીએ ફેગવણીને ઉત્તેજન આપવા પ્રયાસ કર્યો હોય એવું આપણા ઇતિહાસમાં મુલાખે દબ્બુ લખાયું નથી ! શુકર દી વોશીંગ્ટન ચાળાનું કામ કેમ કરે છે તે આપણે જોયું. એ ન્દાનકરી ચાળામાંથી એક મકાન ઉઘાડ ચાળા કેમ ઉત્તેજન થઈ તે દલે પડી જોઈયું.

અપૂર્ણ.

શ્રી સુદામાપુરી ગાયત્રિ મંદીરનું ધર્માદા ફન્ડ.

સર્વે ધર્માનુરાગી મહાશયોને આથી વિદિત કરવામાં આવે છે કે કચ્છ, કાઠિયાવાડ, તથા ગુજરાતમાં શ્રી ગાયત્રિ માતાનું મંદિર નહિ હોવાને લીધે અનેક સદ્ગૃહસ્થોની ઇચ્છાનુસાર શ્રી સુદામાપુરી (પોરબંદર) મધ્યે શ્રી ગાયત્રિ માતાનું મંદિર બાંધવાના કાર્યનો પ્રારંભ કરવામાં આવેલો છે. તેને માટે શ્રી પોરબંદરના અંકમીનીસ્ટ્રેટર હરભાઈ શ્રી વાજમુરવાળા સાહેબ તરફથી શ્રી લકેશ્વર મહાદેવની, જેડમાં આસરે રૂ. ૩૦૦૦) ની જગા કૃપાની રાહે ધર્માદા આપવામાં આવેલી છે, અને તેના કમ્પાઉન્ડને લગતી દિવાલ મુંબઈના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ સદ્ગત શેઠ. વૃન્દાવનદાસ પુરુષોત્તમદાસના સત્પુત્ર તરફથી બાંધાવી આપવામાં આવી છે. આ ફન્ડના ટ્રેઝરર તરિકે કામ કરવાને શેઠ ધીરજલાલ વૃન્દાવનદાસ તથા શેઠ. મગનલાલ દલપતરામ ખખખરે કબુલેલું છે. આ મંદિરને લગતો વ્રાહ્મણોને માટે વેદાભ્યાસ અર્થે એક ધર્મશાળા તથા પુસ્તકાલય પંજી સ્થાપવાની આવશ્યકતા છે. એ સર્વેનો અડસટો લગભગ રૂ. ૭૦૦૦) ધારવામાં આવેલો છે. જે કોઈ સખી ગૃહસ્થ રૂ. ૩૫૦) ની ઉમદા સંજાવત કરશે તેના નામનો એક ચોરડો બાંધી આપવામાં આવશે. માટે સર્વે ઉદાર ગૃહસ્થોને વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે આ ધર્મ કાર્યની અંદર ઉદારદીલથી જે કોઈ મદદ કરશે તે પોતાના દ્રવ્યનો સદ્વ્યય થશે એમાં કંઈ સંશય નથી. આ ધર્મ કાર્ય જોશી હીરજી પ્રભાશંકર માથે લીધું છે અને તન મનથી સતત પ્રયાસ કરે છે.

લી૦ સેવકો.

ધીરજલાલ વૃન્દાવનદાસ.

જમનાદાસ, માણેકચંદ ગોરા ગાંધી.

મગનલાલ દલપતરામ ખખખર.

નરોત્તમ મનજી.

ગોવિંદજી અદાલાઈ લાખણી વકીલ.

કલ્યાણરાય છપીલદાસ વકીલ.

શા. મોતીચંદ કપુરચંદ ગાંધી.

ખાસ વિનંતિ.

શ્રી ભક્ત માસિકનો ખહેળો ફેલાવો કરવા સારૂ

મી. સી. એમ. ત્રિવેદીને સોલ એજન્ટ નીમવામાં આવ્યા છે માટે આહુકો મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરનાર સભ્યનોએ નીચેના સરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવા કૃપા કરવી. કમિશનથી કામ કરવા ઇચ્છનાર સભ્યનને સારૂ કમિશન આપવામાં આવશે.

પેટ્રીંગ પોસ્ટેજ માટે એક આનાની ટીકીટ મોકલી આપનારને નીચેની વાર્તા વગેરે પુસ્તકો મફત મોકલવામાં આવશે.

શ્રી મહાલક્ષ્મી સ્તોત્ર. લાલાભક્ત. રુકમિણી વિવાહ. શશિકલા. સુજનસિંહ.

સી. એમ. ત્રિવેદી.

ચાંદિયારડી.

અમદાવાદ.

ખાસ વિજ્ઞાપિત.

બેટનું પુસ્તક ખાસ યવાળી ધણા આહુકાને અમારે દીવગીરી સાથે આહમા વર્ષના આહક તરીકે સ્વીકારવાની ના રહેતી પડી છે. તેમાંના ધણા સર્જનો નવમા વર્ષથી અમારા આહક થયા છે. તેમની તરફથી આહમા વર્ષની બેટ ખરીદવાની માગણી કરવામાં આવે છે તેથી અમારે

શ્રી ગૌરાંગ મહાપ્રભુજીના

સચિત્ર ચરિતા મૃતની

મુધારા ધધારા સાથે બીજી આવૃત્તિ જલદીજ બહાર પાડવી પડશે એમ લાગે છે.

અમારા નવા આહુકાને આ બીજી આવૃત્તિ અને અડધી કિમતે એટલે માત્ર રૂ ૧-૮-૦માં આપીશું અને બીજા સર્જનો જેઓ અમારા માસિકના આહક નહિ હોય તેમને તે રૂ ૩-૦-૦માં આપવામાં આવશે. પેટ્રીંગ પોસ્ટેજ છુટું પડશે.

કેટલી નકલો છપાવવી તે પ્રથમથી નક્કી કરવામાં સુગમ પડે માટે વાચક વર્ગને વિજ્ઞાપિત કરવામાં આવે છે કે જેમને આ પુસ્તક બેટનું હોય તેમણે અમને એક પોસ્ટ કાર્ડથી લખીને બહાર આપવા કૃપા કરવી. અથવા જેમને અર્ધ કિમતે એ પુસ્તક લેવું હોય તેમણે શ્રીભક્ત સચિત્ર માસિકના સત્વર આહક થવા કૃપા કરવી. પાછળથી ઇચ્છા કરનારને પુસ્તક માટે ત્રીજી આવૃત્તિ બહાર પડતા સુધી ધીરજ ધરવી પડશે. માટે સત્વર આહક થવા કૃપા કરવી.

નવમા વર્ષ માટે આહમા વર્ષ કરતાં વધારે સુંદર જેટ તૈયાર થાય છે.

શ્રી વલ્લભાચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું

સચિત્ર લીલામૃત. લખો. અધિપતિ અને પ્રકાશક

શ્રીભક્ત સચિત્ર માસિક. રાજપર-અમદાવાદ.

બીજાઓ કરતાં ગોદરેજની તીજેરીઓ

સસ્તી હોવાનાં કારણ

ગોડા વખત ઉપર મુંબઈની મરચાંટ બેંકે માટે ગોદરેજે ત્રણ હજાર રૂપયાની બે તીજેરીઓ બનાવી હતી, સરદાર બહાદુર શીવલાલ મોતીલાલ માટે રૂ. ૨૧૦૦ ની એક બનાવી હતી; શેઠ ગોરધનદાસ લગત સોનાવાળા માટે રૂ. ૨૦૦૦ ની એક બનાવી હતી. આ ત્રણે વખત મુંબઈના બીજા તીજેરી વાળાઓનો ભાવ કાઢવામાં આવ્યો હતો અને ગોદરેજથી અતી વધુ હતા.

તીજેરીની બનાવટ એવી હોય છે કે જે કામ સાંચાથી એક કલાકમાં થાય તે હોયે કરતાં બે દહાડે પણ થાય નહીં.

ગોદરેજ રૂ. ૮૦,૦૦૦ નાં સંપૂર્ણ સાંચાકામની મદદથી તીજેરીઓ બનાવે છે.

વળી હોયે કામ કરનારની તીજેરી મજબુત પણ હોય શકે નહીં, કારણ જાડી પ્લેટ સાંચા વીના વાળી શકાય નહીં અને તેથી હોયે કામ કરનાર પાતળી પ્લેટ વાપરે. તીજેરી જોડાય રહ્યા પછી એક કારીગર પોતે પણ કહી શકે નહીં કે બનાવટ હલકી છે વા ઉચી.

ગોદરેજે તીજેરીઓ બનાવવા માંડી તે પહેલાં

આર આર પતરાંના ટુકડા જોડીને બનાવવામાં આવતી હતી અને પીક રફુથી વળગાવડવામાં આવતી હતી એટલે ફક્ત એક ડીસપીસધીજ તીજેરી ફાડી શકાય.

ફાયરપ્રુફ કરવા માટે તીજેરીઓમાં અગરક ભરવામાં આવતો હતો જોકે અગરકથી તીજેરીની અંદરની ચીજો અરધા કલાકની આગમાં પણ બળી જાય.

કળો ચાખની વાપરવામાં આવતી હતી. જોકે અથ પોત પોતાની ચોપડીમાં લાગે છે કે અથ તીજેરીની કળ વેચતા નથી, પણ લોકડાંનાં ખાંદાને લગાડવાની નાની નાળુક કળો વેચીએ છીએ અને એ કળો તીજેરી માટે લાયક નથી.

ગોદરેજે કામ શરૂ કર્યું ત્યાર પછીનાં પ્રદરશનોમાં બીજાઓની તીજેરીઓને ઉતરતી લેખવામાં આવવાનું કારણ ઉપલું છે.

ગોદરેજે અગીઆર પ્રદરશનોમાં પોતાની તીજેરીઓ બતાવી છે અને દરેક વેળા પહેલાં ધનામ જણવ્યાં છે.

ગોદરેજની તીજેરીઓ સાંચાથી બને છે એટલે મજબુત તેમજ બીજાઓથી સસ્તી હોવાના સબબથી જ્યારે

ગોદરેજને ત્યાં ૪૫૦ માણસ જથ્થક કામ કરે છે

ત્યારે બીજાં કારખાનાઓમાં ૬૦ થી વધુ હોતાં નથી.

—કારખાનું—

ગેસ કે પની પાસે, પરેલ મુંબઈ.

દુકાન—શીખ મેમ્લ સ્ટ્રીટ, મુળજી જેઠા કાપડ બજારની સામે, મુંબઈ.

શ્રી સદ્ગુરુએ પરમાત્મને નમઃ

શ્રી સૂત્રસંહિતા.

આપાદ પૃષ્ઠ ૧૨ થી ચાલુ.

(શ્રીયુત દુર્ગેશ્વર નટવરજી બી.એ. સીડી મેન્ડરેટ્ટ સુરત.)

સત્યવતીના પુત્ર શ્રી વ્યાસ ભગવાને અરાઢ પુરાણો ક્યાં તેના ચાર સાખ સ્થોત્ર છે, એ (૧) બ્રહ્મ (૨) યજુ (૩) વિષ્ણુ (૪) શિવ (૫) ભાગવત (૬) ભવિષ્ય (૭) નારદ (૮) માર્કંડેય (૯) અગ્નિ (૧૦) બ્રહ્મ વૈવર્ત (૧૧) સિંગ (૧૨) વરાહ (૧૩) રકંદ (૧૪) વામન (૧૫) કૃષ્ણ (૧૬) મત્સ્ય (૧૭) ગરુડ અને (૧૮) બ્રહ્માંડ પુરાણ એ તેમનાં નામ છે. શ્રી વ્યાસ પોતે શ્રી મહાશ્વરનાજ અવતાર હતા. મહાદેવે કામિક કારણ વિગેરે આગમ સંહિતાઓ કરેલી છે, તેથી તે જોડતાં શ્રદ્ધાને પાત્ર છે તેટલીજ શ્રદ્ધાને પાત્ર આ પુરાણો શ્રી નારાયણાવતાર રૂપ શ્રી વ્યાસ ભગવાને રચેલાં હોવાથી તે પશુ છે. એ પુરાણોને આધારે જુદા જુદા મુનિઓએ ઉપપુરાણો કર્યા છે. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) સનતકુમાર (૨) નારસિંહ (૩) નાન્દ (૪) શિવ ધર્મ (૫) દુર્વાસા (૬) નારદ (૭) કપિલ (૮) માનવ (૯) ઇશનસ્ (૧૦) બ્રહ્માંડ (૧૧) વરુણ (૧૨) કાલી (૧૩) વસિષ્ઠનું ઉત્તમ મહાશ્વર સંબંધી સિંગ પુરાણ (૧૪) સાંખ (૧૫) સૌર (૧૬) પાશર (૧૭) મરીચ અને (૧૮) ભાર્ગવ પુરાણ, એ રીતે અરાઢ ઉપપુરાણોના મળીને એક સાખ સ્થોત્ર છે.

આ પુરાણોમાં તેરમું રકંદ પુરાણ છે, તેની ૭ સંહિતાઓ મળીને ૫૦ ખંડ છે. તેમાં પહેલી સનતકુમાર સંહિતાના ૫૫૦૦૦ સ્થોત્ર છે. બીજી સુત્ર સંહિતા છે તેના સ્થોત્ર ૬૦૦૦ છે. ત્રીજી ચાંકરી સંહિતાના ૩૦૦૦૦, ચોથી વૈષ્ણવી સંહિતાના ૫૦૦૦, પાંચમી બ્રાહ્મી સંહિતાના ૩૦૦૦ સ્થોત્ર અને છઠ્ઠી સૌર સંહિતાના ૧૦૦૦ સ્થોત્ર છે. બીજી જો સૂત્રસંહિતા છે તેના ચાર ખંડ છે. પહેલો શિવ મહાત્મખંડ છે તેમાં તેર અધ્યાય મળીને ૭૦૦ સ્થોત્ર છે. તે અધ્યાય આ પ્રમાણે છે (૧) મંથાવતાર (૫૪), (૨) પશુપતમન (૪૫), (૩) નંદીશ્વર અને વિષ્ણુ ભગવાનના સંવાદ રૂપે હૃષ્ણ પ્રતિપાદન (૫૬), (૪) હૃષ્ણ પૂજની તથા દેવ પૂજની વિધિ (૫૪), (૫) શક્તિ પૂજની વિધિ (૨૦), શિવ સક્તની પૂજ (૫૮), (૭) મુક્તિનું સાધન (૫૩), (૮) કાલનું મોપ તથા જે સ્વરૂપની મર્પાદા કાલ નથી બાંધી શકતો તે સ્વરૂપનું વર્ણન (૫૬), (૯) પૃથ્વિને ઉદાર (૩૯), (૧૦) બ્રહ્માએ કહેલી સૃષ્ટિ (૪૦), (૧૨) જાતિ નિર્ણય (૬૦), (૧૩) તીર્થ માહાત્મ્ય (૧૨૪), જ્ઞાનયોગ નામનો બીજો ખંડ છે તેમાં જ્ઞાનના ઉપાયો કયા છે. તેના ૨૦ અધ્યાય અને ૭૩૭ સ્થોત્ર છે. તેનાં એક જ્ઞાનયોગ સપ્રકાશની પરંપરા (૨૮), (૨) આત્મા વડે સૃષ્ટિ (૩૪), (૩) બ્રહ્મચર્યાશ્રમ (૨૫), (૪) ગૃહસ્થાશ્રમ (૩૨), (૫) વાનપ્રસ્થાશ્રમ (૧૦), (૬) સંન્યાસ (૪૩), (૭) પ્રાણમિત્ર (૪૧), (૮) જ્ઞાન ધર્મ કથન (૪૭), (૯)

પાપ કર્મનું ફલ (૩૮), (૧૦) પિંહની ઉત્પત્તિ (૫૫), (૧૧) નાદી ચક્ર (૮૩), (૧૨) નાદીઓની શુદ્ધિ (૨૦), (૧૩) અર્થાગ્ર યોગમાનું યમ નામનું અંગ (૨૩), (૧૪) નિયમ અંગ (૩૦), (૧૫) આસન (૧૭), (૧૬) પ્રાણાયમ (૬૭), (૧૭) પ્રત્યાહાર (૧૬), (૧૮) ધારણા (૧૭), (૧૯) ધ્યાન (૪૧), અને (૨૦) સમાધિ (૬૦). ત્રીજો મુક્તિ ખંડ છે. તેમાં નવ અધ્યાય અને ૧૬૩ શ્લોક છે. તેમાં (૧) મુક્તિ-મુક્તિનો ઉપાય મુક્તિને આપનાર અને મુક્તિને આપનાર પર શિવને મેળવી આપનાર શ્રી સદ્ગુરુ એ ચારનાં સ્વરૂપ વિષય પ્રશ્ન (૪૦), (૨) મુક્તિના પ્રકાર (૬૫), (૩) મુક્તિના ઉપાય (૧૦૭), (૪) મુક્તિને આપનારું સ્વરૂપ (૫૨), (૫) મુક્તિને આપનારનો મેળાપ કરાવનાર સદ્ગુરુનું સ્વરૂપ (૫૦), (૬) જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ (૩૮), (૭) ગુરુને ઘેર રહીને તેમની સેવા કરવાનો મહિમા (૮૪), (૮) શ્રી વ્યાધપુરમાં દેવાને અપાયેલો, ઉપદેશ (૫૬), (૯) શ્રી મહેશ્વરનાં નૃત્યનું દર્શન. (૭૬). ચોથો યજ્ઞ વૈભવ ખંડ છે, તેમાં જ્ઞાન યજ્ઞનો પ્રભાવ વર્ણવેલો છે; તેના પૂર્વે ને ઉત્તરે બે વિભાગ છે. પૂર્વ વિભાગના ૧૭ અધ્યાય ને શ્લોક (૨૫૦૮) અને ઉત્તર ભાગના ૨૦ અધ્યાય અને શ્લોક (૧૫૧૫) છે. તે મળીને કુલ ૬૭ અધ્યાય અને ૪૦૨૩ શ્લોક છે. આખા વેદનું આ સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ છે. પૂર્વ ભાગમાં એક (૧) સર્વ વેદના અર્થ સંબંધી પ્રશ્ન (૨૦), (૨) વેદના પર અર્થ તથા અપર અર્થનો વિચાર (૮૬), (૩) કર્મ યજ્ઞમાં વૈભવ (૨૬), (૪) વાચિકયજ્ઞ (૩૫), (૫) બ્રહ્મવિચાર (૪૧), (૬) ગાયત્રી પ્રશ્ન (૬૦), (૭) આત્મમંત્ર (૪૩), (૮) પશ્ચર વિચાર (૪૯), (૯) ધ્યાન યજ્ઞ (૫૨), (૧૦) જ્ઞાનયજ્ઞ (૭૩), (૧૧) થી (૧૫) વિશેષ જ્ઞાન યજ્ઞ (૩૮-૨૯-૫૬-૬૧-૩૧), (૧૬) જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું કારણ (૫૦), (૧૭) વૈરાગ્ય વિચાર (૭૪), (૧૮) અનિત્ય વસ્તુ સંબંધી વિચાર (૮૩), (૧૯) નિત્ય વસ્તુ વિચાર (૨૮), (૨૦) વશિષ્ઠ ધર્મ વિચાર (૪૯), (૨૧) મુક્તિ સાધન વિચાર (૪૦), (૨૨) માર્ગ પ્રમાણ (૨૪), (૨૩) શંકરનો પ્રસાદ (૫૦), (૨૪-૨૫) પ્રસાદ વૈભવ (૨૭-૫૯), (૨૬) શિવ ભક્તિ વિચાર (૪૦), (૨૭) પરમપદના સ્વરૂપનો વિચાર (૪૨), (૨૮) શિવલિંગ સ્વરૂપ (૫૦), (૨૯) શિવનાં રથાનો (૧૦૬), (૩૦) ભરમ ધારણનો મહિમા (૬૦), (૩૧) જીવ તથા બ્રહ્મની એકતા રૂપ શિવસાક્ષાત્કાર કરાવનાર જ્ઞાન (૩૪), (૩૨) ભક્તિના અભાવનું કારણ (૪૭), (૩૩) પરતત્વનાં નામોનો વિચાર (૩૩), (૩૪) મહાદેવના પ્રસાદનું કારણ (૨૯), (૩૫) સપ્રદાય પરંપરા વિચાર (૨૯), (૩૬) સદ્ગોમુક્તિ જ્ઞાનનો મહિમા (૪૯), (૩૭) મુક્તિનો ઉપાય (૩૨), (૩૮) મુક્તિનાં સાધનો (૧૦૮), (૩૯) વેદોમાં અવિરોધ (૯૫), (૪૦) સર્વ સિદ્ધિકર ધર્મ (૨૫), (૪૧) પાતક વિચાર (૪૧), (૪૨) પ્રાયશ્ચિત વિચાર (૧૨૧), (૪૩) પાપ શુદ્ધિના ઉપાય (૧૦૮), (૪૪) દ્રવ્ય શુદ્ધિ (૬૯), (૪૫) અભેદ્ય વિચાર (૬૧), (૪૬) નૃત્ય સૂચક (૬૬), (૪૭) અવશિ પાપના સ્વરૂપનું કથન (૭૧), એ રીતે પૂર્વ ભાગ છે. ઉત્તર ભાગમાં બ્રહ્મ ગીતાના ૧૨ અધ્યાય મળી (૧૦૫૭) શ્લોક છે. તથા સુત્ર ગીતાના ૮ અધ્યાયના (૪૫૮) શ્લોક છે. તે મળી એકલે ૨૦ અધ્યાયના શ્લોક (૧૫૧૫) છે, તેમાં બ્રહ્મ ગીતામાં (૧), બ્રહ્મ ગીતિ (૬૦), (૨) વેદાર્થ (૬૦), (૩) સાક્ષી શિવનું સ્વરૂપ

(૧૧૮), (૪) સાક્ષીત્વ (૧૫૪), (૫) આદેશ (૧૬૧), (૬) દહરોપાસના (૫૮), (૭) વસ્તુ સ્વરૂપ (૬૫), (૮) તત્ત્વ વેદન વિધિ (૫૪), (૯) આનંદનું સ્વરૂપ (૫૭), (૧૦) આત્મા એજ અક્ષતત્ત્વ છે એવું પ્રતિપાદન (૫૬), (૧૧) સર્વ શરીરમાં અક્ષતની રિધિ (૭૨), (૧૨) અહંપ્રત્યયના આશ્રયરૂપ શિવની ઉપાસના (૭૭), એ રીતે અક્ષતગીતા છે. સૂત્રગીતામાં (૧) સૂત્રગીતિ (૨૮), (૨) આત્માવડે સૃષ્ટિ (૮૦), (૩) સામાન્ય સૃષ્ટિ (૧૫), (૪) વિશેષ સૃષ્ટિ (૪૬), (૫) આદ્યમસ્વરૂપ (૭૪), (૬) સર્વ શાસ્ત્રાર્થસંગ્રહ (૩૭), (૭) રહસ્ય વિચાર (૩૪), અને (૮) સર્વ વેદાંતસંગ્રહ (૬૧), એ રીતે સૂત્રગીતા છે. વેદને અનુસરીને પુરાણનાં પાંચ લક્ષણો હોય છે.

(૧) સર્ગ, (૨) પ્રલય અને ત્રણ રિધિનાં લક્ષણો. (૩) વંશ, (૪) મન્વંતર (૫) વંશાનુ ચરિત્ર. વેદોને સમજાવવાનું કામ ધર્ષજ કરીને છે, માટે તેનો અર્થ પુરાણોમાં વિસ્તારથી સમજાવ્યો છે. ચારે વેદોને જાણનારો વિગ્ર હોય પણ તે જો એ વેદોના તાત્પર્યને વિસ્તારથી સમજાવનારા પુરાણોને અર્થ સંદિત જાણતો નથી તો તેને જોઈને તે વેદો પણ બપથી કંપે છે કે આ વિગ્ર અમને વેદોને જાણગી જશે. માટેજ ઇનિદાસ તથા પુરાણોવડે વેદના બહોળા અર્થને સમજાવવાનો છે. પ્રથમ પ્રમાણુ વેદ પોતેજ છે. સ્મૃતિ, પુરાણ, ભારત તથા અન્ય શાસ્ત્રો વેદમૂલક હોવાથી વેદથી વિરોધી હોય નહિ તેટલે દરજ્જે તે પણ પ્રમાણરૂપ છે. તેમનું બીજું રીતે નથી. સ્મૃતિ આદિનું મૂળ વેદ છે. અને વેદ પ્રમાણુ છે માટેજ તે અનુમાનથી જ સ્મૃતિ આદિ પ્રમાણુ રૂપ છે. માટે જ્યાં તે સ્મૃતિ આદિ વેદથી વિરૂદ્ધ હોય ત્યાં તેટલો ભાગ વેદ મૂલક છે એવું અનુમાન થઈ શકતુંજ નથી માટે વેદ મૂલક નહિ હોવાથી તે અપ્રમાણુ છે. વાસ્તે વેદ એક છે અને તેનો અર્થ પણ એક છે છતાં, શાખાઓના બેદને લીધે તેમાં અનેકત્વ દેખાય છે. કારણકે વેદ અપરિમિત છે તેથી એકરૂપે તેમનું અધ્યયન કરવાનું તથા તેના અર્થનું અનુશાન કરવાનું બની શકે તેમ નથી. તેથી ત્રગ્, યુલુર, સ્વામ, અથર્વ એ રીતે ચાર અને તેમાં એતરેય આદિ શાખાએ અનેકબેદ પાડ્યા છે એ વેદોવડે જાણવાનો મહેશ્વર એકજ છે પોતેજ અદૃતરૂપ છે ને તેમાં સર્વ અનેકત્વ માયામય એટલે કલ્પેલું છે. માટે તે અનેકત્વ વાસ્તવ નથી તેથી તેનો વિરોધ નથી આવતો. આતું ક્યાંદી જોવામાં નથી આવતું માટેજ તેને દેવનો ચમત્કાર-માયા કહે છે. તે તેમનું બૂલજ છે. હોય નથી. સક્ષ વેદોને મદજુ કરવાને સમર્થ એવા અક્ષરૂપે પોતેજ પોતાને લીલારૂપે રચેલા છે. અને પોતાને વિષેજ નિત્ય નિરાત કરીને રહેલા જે વેદો છે તે વેદો પોતે અક્ષતને આપ્યા છે. અન્ય ઉપાધ્યાય તો કાષ્ઠ બીજા ગુરુ પાસેથી અધ્યયન કરીને પોતે મદજુ કરેલા વેદોનુંજ શિક્ષણ આપી શકે છે. મહેશ્વર તો પોતાને વિષે જે સર્વ વેદો નિત્ય સિદ્ધ છે તેવા વેદોનું જ્ઞાન કરે છે. હર્મ અને જ્ઞાન એવા વેદના બે ભાગ છે. શિવની આજ્ઞાથી અક્ષત સ્મૃતિઓ કરી છે. તેનો પ્રધાન વિષય હર્મ એટલે ધર્મ છે, તેથી તે બાજતમાં તેમનું પ્રમાણુ પ્રયગ છે. પ્રસંગ વચાત્ તેમાં જ્ઞાનના વિષય આવે છે. તેજ રીતે તે માહેશ્વરની આજ્ઞાથી થી વિષય બજવાને મારા ગુરુ શ્રીઆસ બજવાનેનો અવતાર લીધા.

મહાન વેદને અલ્પમતિવાળા જીવો મદજુ કરી શકે તેમ ન હોવાથી તેમણે શ્રી અગ્નિકાપનિના

પ્રસાદથી તે વેદના સંક્ષેપમાં ચાર ભાગ કર્યા તેમનાં નામ ઋગ્, યજુર્, સ્વામ, અથર્વ છે. પછી તેમણે તે ઋગ્વેદની ૨૧, યજુર્ વેદની ૧૦૦, અથર્વ વેદ ૧૯ અને ગીતિરૂપ સ્વામ-વેદની ૧૦૦૦ શાખાઓ કરી. એ રીતે એમણે વેદને વ્યસ્ત કર્યો એટલે વેદના ભાગ પાંચમાં માટેજ પોતે, વેદવ્યાસ કહેવાય છે, તે સર્વજ્ઞ ઇશ્વરરૂપ મહાયોગી છે. સર્વ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપ ચારે પુરુષાર્થોને પ્રકાશનાર મહાભારત પણ તેમણેજ રચ્યું છે. શ્રી વ્યાસ ભગવાને પોતાના શિષ્યો, પૈલ, વૈશંપાયન, જૈમિનિ અને સુમન્તુ ને શ્રુતિઓનો ઉપદેશ કરીને તેમનાદ્વારા સંપ્રદાય પરંપરા સ્થાપી અને તેને અનુસરીને વર્ણાશ્રમ ધર્મોને પ્રવર્તાવ્યા. મને તેમણે પુરાણો કહેવા માટે નિમંત્રેલા છે તેથી હું પુરાણોને કહું છું તેને તમે શ્રદ્ધા પૂર્વક સાંભળજો.

આ વાર્તા અવશ્ય કરીને મુનિઓએ શ્રી યત્ ભગવાનને પ્રણામ કર્યા અને તેમનું પૂજન કર્યું. પરમેશ્વર જે ઉપાદાનરૂપે સર્વ જગતના હેતુરૂપ છે. પરમેશ્વરરૂપે નિયંત્રારૂપ છે. અજ્ઞાનના પતિશ્રી ધ્યાનરૂપે લીલાવતારી છે.; અનંત આનંદ ચિદ્રૂપરૂપે નિઃકલંક બ્રહ્મ છે, તેવા શિવનું દીર્ઘકાલ સુધી ધ્યાન કરના શ્રીમુત ભગવાન પરવશ થઈ ગયા અને સદાયિવની સ્તુતિ કરવા મંડી પડ્યા. પૃથ્વી આદિ તમારી જે સાન શ્રુતિઓ છે તેમાં સાતમી ચંદ્રમૂર્તિ રૂપ તમે સોમ છો, ઉમાસહ રહેા છો. માટે પણ સોમ છો. રૂદ્ર જે અનિષ્ટ તેના તમે દ્રવ્ય એટલે રસ કરો છો માટે રૂદ્ર છો. એટલે તમે અનિષ્ટ માત્રને નિવૃત્ત કરો છો. તમે શં એટલે ધૃષ્ટ તેને કરનાર શંકર છો. ભક્તિ વિના હનરો ઉપાયોવડે પણ આપની પ્રાપ્તિ નથી થતી. આપનો પ્રભાવ નિરતિશય છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, તથા હંદ્રને પણ ધ્યાનદ્વારાજ ગમ્ય છે. દેવોના ઉપર અનુગ્રહ કરીને એકસમયે આપ શ્રી મહાેશ્વરે અસુરોને હરાવ્યા. એ ઉપરથી દેવો કુલાવા કે આ પરાક્રમ અમે કયું. વિનાશના હેતુરૂપ એ દેવોના મદને દૂર કરવામાટે દૂરથી દિવ્ય એટલે જ્યોતિર્મયરૂપે પ્રકટ થયા. આપના મક્ષ એટલે યજ્ઞ કરવા યોગ્યસ્વરૂપને દેવો સમજ્યા નહિ અને અશિ તથા વાયુ દારીને લગભગ સહિત પાછા આવ્યા અને ઈંદ્રને તો દર્શન પણ ન આપ્યાં તેથી તેનો મદ ઉતરી ગયો, અને નિરતિશય ભક્તિ જગૃત થઈ એટલે ત્યાં જગદંબા ઉમા હૈમવતી રૂપે અવતાર લઇને આ-વ્યાં અને બોલ્યા કે તમારો મદ નાચનો હેતુ છે નેને દૂર કરવા માટે અને તમારા ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે મારાપતિ શ્રી મહેશ્વર મક્ષ સ્વરૂપે પ્રકટ થયા હતા. એ રીતે જગદં-બા શ્રી ઉમાના ઉપદેશવડે દેવોના ધ્યાનમાં આપ આવેલા હતા. શક્તિ-ભક્તિગમ્ય છે, ભક્તિના ફળરૂપે જે વિદ્વાનોને જ્ઞાનનો યોગપ્રાપ્ત છે તેમને આત્મરૂપે અનુભવમાં આપ આવો છે. અન્ય પ્રકાશ વિનાજ આપ સ્વતંત્ર રીતે જાણેા છો. આપનાથી અતિરિક્ત સર્વના જ્ઞાનના આપ હેતુ છો. સ્વ એટલે પોતાનાજ અનુભવવડે પ્રસિદ્ધ છો. સર્વના સાક્ષી છો. એવા આપ શ્રી મહેશ્વરને હું પ્રણામ કરું છું.

મંથાવતાર નામનો અધ્યાય ૧ સંપૂર્ણ.

અપૂર્ણ.

પરમત સહિષ્ણુતા યાને વિશાળ દષ્ટિ (Tolerance.)

(લેખક. દોશી મણિલાલ નયુભાઈ. બી. એ. અમદાવાદ.)

Seek out the way, seek it not by one road. To each temperament there is one road which seems the most desirable. But the way is not found by devotion alone, by religious contemplation alone, by ardent progress, by self sacrificing labour, by studious observation of life. None alone can take the disciple more than one step onwards. All steps are necessary to make up the ladder,

—*Light on the Path.*—

માર્ગ શોધો, તે એક જ રીતે શોધતા નહિ. દરેકના સ્વભાવ પ્રમાણે અમુક રીત વધારે ઇચ્છ ગણાય. પણ તે મુમુક્ષુને માર્ગ કેવળ ભક્તિથી, કેવળ, ધ્યાનથી, કેવળ તીવ્ર અભ્યાસથી, કેવળ આત્માભોગવાળી મહેનતથી, અને કેવળ જીવનને બારીક અભ્યાસ કરવાથી જડતો નથી, આમાંની દરેક રીત મુમુક્ષુને એક કરતાં વધારે પગથિયાં આગળ લેઈ શકે નહિ, પણ જો આખી નિસરણી બનાવવી હોય તો આ બધાં પગથિયાં અગત્યનાં છે.

બધા મનુષ્યોના એક વિચાર હોઈ શકે જ નહિ. મનુષ્યોનાં મન ભિન્ન પ્રકારનાં છે. મનુષ્યો જુદી જુદી રીતે ઉન્નતિ પામેલા છે. બધા મનુષ્યો ઉન્નતિક્રમના એક પગથિયાપર ઉભેલા નથી. તેઓ સર્વ બૂતકાળમાં અને પૂર્વ જન્મોમાં અનેક જૂદા જૂદા અનુભવોમાં પસાર થયેલા છે. જો આમ છે તો પછી બધાના વિચાર એકસરખા હોય એમ આશા રાખવી એ શું મનુષ્યજાતિ સંબંધીનું અજ્ઞાન નહિ તો બીજું શું ? કહું છે કે,

वेदा विभिन्नाः श्रुतयो विभिन्नाः

વેદમાં પણ મતભેદ છે, અને શ્રુતિમાં પણ ભેદ છે. મુખ્યે મુખ્યે મતિર્ભિન્નાઃ દરેક મગજમાં જુદાજ પ્રકારની શુદ્ધિ હોય છે. 'અથવા કપાળે કપાળે જુદીમત' એ કહેવત પણ આ વિચારને જ પુષ્ટિ આપે છે.

આ પ્રમાણે મનુષ્યોના વિચારોમાં જે મતભેદ જણાય છે તે અગત્યનો છે. તે ઉપ-યોગી છે પણ નિરર્થક નથી. કારણ કે સત્ય એટલું વિશાળ છે, એટલું ભવ્ય છે, એટલી બધી અપેક્ષાવાળું છે, કે કોઈ પણ મનુષ્ય તેને સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં જોઈ શકે નહિ તો પછી દર્શાવીતો શું શકે ! સત્યની દરેક નવી અપેક્ષા જાણવાથી આપણા જ્ઞાનમાં વધારો થાય છે, પણ અડચણ આવતી નથી. આપણા કરતાં જુદો અભિપ્રાય ધરાવનારનું દષ્ટિબિન્દુ તપાસવાથી, અને તે જે દષ્ટિએ જુએ છે તે દષ્ટિએ જોવાથી આપણી સત્ય પારખવાની શક્તિ ખીલતી જાય છે કે જેના પ્રતાપે એક દિવસ આપણે સત્યના અમુક વિભાગને નહિ પણ

સત્યને તેની સર્વ અપેક્ષાથી જોતાં શિખીશું. જેમ જેમ આપણે વધારે દષ્ટિમિ-દુષ્ટી કાઢી પશુ વસ્તુને તપાસીએ છીએ, તેમ તેમ આપણને તે બાબત સંબંધીતું વિશેષ ને વિશેષ જ્ઞાન મળે છે.

જે મનુષ્યો એમ વિચારે છે કે વિશ્વમાં એક જ ધર્મ, એકજ તત્ત્વવિદ્યા અને એકજ જીવનવ્યવસ્થા હોવી જોઈએ, તેઓ એવું માનનારાના જેવા છે કે સૂર્યના રંગ ધોળા છે, માટે જગતમાં એકજ રંગ હોવો જોઈએ. પણ જુદા જુદા રંગોથી જેમ કુદરતની શોભામાં વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ સત્યની જુદી જુદી અપેક્ષાઓ સમજવાથી આપણું સત્યનું જ્ઞાન વિશાળને વિશાળ થતું જાય છે. વિવિધતા એ કુદરતી ક્રમ છે, અને તેમાં એકતા જોવી તે આત્મજ્ઞાન છે. આ કારણથીજ આ વિશ્વમાં જુદા જુદા ધર્મોની ઉત્પત્તિ થયેલી છે. તેઓ સત્યની અમુક અપેક્ષા ઉપર વિશેષ ભાર મૂકે છે. પણ સંપૂર્ણ સત્યનો બધી અપેક્ષાઓ સમજવામાં રહેલું છે. પારસી ધર્મ પવિત્રતાને મહત્વની ગણે છે, જૈનધર્મ અહિંસાને પ્રાધાન્ય આપે છે, હિંદુ ધર્મ ભક્તિને અગત્યની માને છે; બુદ્ધધર્મ શુદ્ધચિત્તને વિશેષતા આપે છે; ખ્રીસ્તી ધર્મ આત્મમોક્ષમાં અધિકતા જુએ છે. ઇસ્લામધર્મ શ્રદ્ધામાંજ સર્વેશ આવી રહેલું સ્વીકારે છે. આમ જુદી જુદી વિચારધર્મોઓ અમુક અમુક તત્ત્વને મહત્વતા આપે છે. જ્યાં સુધી તેઓ તેને મહત્વતા આપે છે, ત્યાં સુધી તેઓ પોતાની હદમાં સદીસલામત માર્ગે વિચરે છે, પણ જ્યારે પોતાની હદ ઓળંગી બીજા ધર્મની વિશેષતા નહિ સમજવાથી તેની નિંદા કરવા મડિ છે, ત્યારે જોખમ ભરેલો માર્ગે પગ મૂકે છે.

They are right when they affirm, but they run into danger, when they deny.

“ જ્યાંસુધી તેઓ પ્રતિપ્રાદન કરે છે, ત્યાં સુધી તેઓ ખરા છે, પણ જ્યારે બીજાને નિષેધ કરવા મડિ છે, ત્યારે તેઓ જોખમમાં ઉતરે છે. ” આ વિચાર જો દરેક ધર્મને અનુયાયી સ્વીકારે તો ધર્મનદીનો પ્રવાહ અત્યંત શાન્તરીતે વહેવા મડિ, અને ધર્મને નામે જે કસેલ કંકાસ, ખુનરેણ, વિગ્રહ યત્ના પામ્યા છે અને થાય છે, તે કદાપિ થાય નહિ.

બીજાઓના વિચારોને સહન ન કરવા, અથવા બીજાના વિચારોમાં રહેલું સત્ય ન મેળું એ પરમત અસહિષ્ણુતા છે; અને જૂઠાણમાં તેથી જે અનર્થો થયા છે, લોહી રડાયાં છે, લાખો જીવોનો સંહાર થયો છે, તેનો જ્યારે આપણે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણને પારાવાર ખેદ થાય છે. આ અસહિષ્ણુતા નાશ કરવાનો શ્રુત એકજ માર્ગ છે; અને તે જ્ઞાન છે. જેમ જેમ આપણને વિશેષ જ્ઞાન થતું જાય છે, તેમ તેમ આપણને વિવિધતાની ખુબી સમજાય છે, અને બીજાના વિચારોમાં સત્ય ક્યાં રહેલું છે, તે તરફ આપણે દષ્ટિ ફેરવીએ છીએ. મનુષ્યની પ્રકૃતિ જુદી હોવાથી, અને મનુષ્યો ઉન્નતિક્રમના જુદા જુદા પંથોમાં પર ઉભેલા હોવાથી દરેક મનુષ્યને પોતાને સ્વતંત્ર અભિપ્રાય બાંધવાને પૂર્ણ અધિકાર છે. આ વિચાર લક્ષમાં રાખીનેજ એક સુરીએ કહ્યું છે કે. The ways to God are as many as there are breaths of the children of men. મનુષ્યોને જેટલા શ્વાસ છે, તેટલા પરમાત્મપદ પામવાના માર્ગ છે; અને શ્રી કૃષ્ણે પણ ભગવદ્ગીતામાં

તેજ વિચારને સમર્થન કરતાં કહ્યું છે કે “મનુષ્ય જે જે રસ્તે મને મળે છે, તે તે રસ્તે હું તેને મળું છું”, કારણ કે સધળા રસ્તા મારા છે.” મહાન અશોકના શિલા-લેખમાં પણ કહ્યું છે કે:—

“ બીજા પથોપર આક્રોષ કરવો નહિ, તેમજ નિષ્કારણ તે પથોની અપ્રતિષ્ઠા કરવી નહિ, પણ તેથી ઉદ્વેગ જે જે કારણોને લીધે માન આપવું થયું હોય તે તે કારણોસર બીજા પથોને માન આપવું. આ રીતે વર્તવાથી બંને ધર્મને લાભ થાય છે, પોતાના ધર્મની ઉન્નતિ થાય છે અને બીજા ધર્મને હાયદો થાય છે. હું મારા ધર્મની ડાઁતિ વધારું છું એવું સમજીને, પોતાના ધર્મ ઉપરના અતિશય રાગને લીધે બીજા ધર્મની નિંદા કરીને જે પોતાના ધર્મને માન આપે છે, તે પોતાના આવા વર્તનથી પોતાનાજ ધર્મને બારે દાનિ પહેંચાડે છે.” વળી મતાતરોના સર્વ ધર્મો પણ શુદ્ધ ધર્મમાં લખ્યું છે કે—

“ જે મનુષ્ય તત્ત્વ જ્ઞાનની એક વિચાર શ્રેણીને વળગી રહીને જળાયે છે કે આ ઉત્તમોત્તમ છે, અને તેને સોથી એક ગણી તેનાથી બિન્ન એવી દરેક વિચારપદ્ધતિને દલકી ગણે છે, તે મનુષ્યે હજી વાદવિવાદની વૃત્તિ પર જય મેળવ્યો નથી. ”

જો હવે આ વાદવિવાદની વૃત્તિપર તમારે જય મેળવવો હોય, બીજા ધર્મોમાં રહેલું સત્ય જાણવું હોય, આ રીતે તમારા સત્ય સંબંધીના જ્ઞાનને વધારે વિશાળ બનાવવું હોય તો તે વિચારશ્રેણીને તેના ભક્તો જેવા ભાવથી લુચ્છે છે, તેવા ભાવથી જ્ઞેતાં શિષ્યા દિલ-શોભિતા ઠાંઈ પણ ધર્મ, અથવા વિચારશ્રેણીના અભ્યાસ કરવો એ તેનું અપમાન કરવારૂપ છે. પણ જો તમે ભાવથી નેરો તો તેમાં કદાપિ નહિ અનુભવેલી સુંદરતા જોઈ શકશો. અને શા કારણથી બીજાઓને તે ધર્મ આટલો બધો પ્રિય લાગે છે, તેનું કારણ પણ તમે સમજી શકશો.

તમારા સરખા વિચારવાળા પુસ્તકો નહિ પણ મોટે ભાગે તમારી વિચારશ્રેણીથી વિરૂદ્ધ લાગતી વિચારશ્રેણીઓનો અભ્યાસ કરો અને તેને માનનારાઓ કેવા દષ્ટિબિન્દુથી તે લુચ્છે છે તે સમજતાં શિષ્યા. આ રીતે તમે બહુજ વિશાળ દષ્ટિવાળા થતા જશો. અને જેમ જેમ તમારી સત્યને સમજવાની અપેક્ષાઓ વધતી જશે, તેમ તેમ તમે વધારે ઉદાર થતા જશો. કારણકે જે સર્વ અપેક્ષાઓ સમજે છે તે સર્વજ છે, અને જે સર્વજ છે, તે જ્ઞાનોન્માન્ય હોય છે. આ રીતે ઘણી અપેક્ષાઓ સમજવાથી તમારામાં ઉચ્ચ પ્રકારની જ્ઞાના ભવિષ્ય થશે.

તમારા વિચારો તમને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ લાગતા હોય, છતાં બીજાઓ પાસે પરાજી મનાવરાવવાનો તમને અધિકાર નથી. દરેક આત્માને પોતાનો માર્ગ પસંદ કરવાની છુટ છે. તેમ દરેક ધર્મવાળાને પોતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલવાની છુટ છે. જો તમને એમ લાગતું હોય કે બીજાઓ અજ્ઞાનથી ખોટે માર્ગે જાય છે, અને તમારી પાસે તેમને આપવા લાયક સાફ જ્ઞાન છે તો તમારું જ્ઞાન—તમારી ઉચ્ચ ભાવના બીજાઓ સંપ્રેમ રજી કરો. તમારું જ્ઞાન અને ભાવનાને તેના ભવ્ય સ્વરૂપમાં દર્શાવો. બીજાઓને સમજાવવાનો, સત્ય માર્ગે જાવવાનો તમને અધિકાર છે, પણ તે તમારા વિચાર ન સ્વીકારે તો તેને વિનયપૂર્વક

અધિકાર નથી શું તમને સત્યનો ઇન્કાર મળ્યો છે ? શું તેને જે સત્ય જણાયું તે પ્રમાણે ચાલવાનો હક્ક નથી । ખરેખર હજી, અને તેથીજ વિશાળ દૃષ્ટિવાળા પુરુષની દૃષ્ટિ સત્ય માર્ગની ઉદ્દેશપણ કરવામાંજ પર્યાપ્ત થાય છે.

એક ટુંકી લીંટી હોય, તમને તે તમારી અપેક્ષાએ ટુંકી લાગતી હોય પણ તેને ટુંકી વહી વખોડવાનો તમને હક્ક નથી. તમે તેની જોડે લાંબી લીંટી દેરા, એટલે તેની મેળે તે ટુંકી જણાશે. તેમ તમારી પાસે વિશેષ જ્ઞાન હોય તો તે આપો, પણ જે બધા આત્માઓ પોતાની ટુંકી લીંટીથી સંતોષ માને છે, તેમના તરફ દ્રેષની નજરથી જોતા નહિ. કારણકે તે ટુંકી લીંટી પણ વિશ્વવ્યવસ્થા પ્રમાણે તેમને ઉપયોગી હોવાથીજ તેમને મળેલી છે, અને તેમની પાસે છે.

આપણે આ બાબત એક ટુંક દૃષ્ટાન્ત લેઈ વિચારીએ.

સરતમાં એક અવેરી હતો, જેનું નામ વીરચંદ્ર હતું અને તે પોતાની પાછળ એક સ્ત્રી અને પુત્ર મુકી મરી ગયો. તેના મરણ પછી ધરની વસ્તુઓની શોધખોળ કરતાં એક પોટકું તેની સ્ત્રીને હાથ લાગ્યું. તેમાં હીરાનાં કર્ણીમાં જેવું કાંઈ માલુમ પડ્યું. તેમાં શું છે, તે જાણવાને તેણે પોતાના પુત્રને તેના મામા રાવચંદ્રને ઘેર મોકલ્યો. રાવચંદ્ર પણ અવેરાતમાં બહુ નિપુણ હતો. તેણે પોટકું જોયું તો તેમાં કાચના કકડા માલુમ પડ્યા, પણ તેણે આ પ્રમાણે વિચાર્યું “જો હું અમારા ભાણેજને કહીશ કે આ કાચના કકડા છે, તો મારો ભાણેજ એમ વિચારશે કે મામાની દાનત ખગડી છે. માટે હું તેને આ વ્યાપારમાં નાખું કે જેથી તે વ્યાપારમાં નિપુણ થવાથી પોતાની મેળે તેની કિંમત સમજી શકે. આવી ભાવનાથી તેણે ભાણેજને કહ્યું “ભાઈ ! આની કિંમત હાલ આવે તેમ નથી. માટે તેને રાખી મૂકજે. ભણે આવ સારા યશો ત્યારે આપણે વેચવાનો વિચાર કરીશું. હાલ તો તું મારી સાથે આ અવેરાતના વ્યાપારમાં પડ.” તે ભાણેજ તે ઉપરથી વ્યાપારમાં જોડાયો, અને તેની જુદી કુશાલતા હોવાથી થોડા સમયમાં તે પોતાના મામાને પણ ટકર મારે તેવો અવેરાતમાં કુશળ થયો. મામાએ એક દહાડો અવસર વિચારી કહ્યું “ભાઈ, પેલા હીરા લાવ. હવે આવ સારા આવે છે.” પેલા ભાણેજ ઘેર ગયો અને પોટકું ઊઠી જતે જોતાં જણાયું કે આતો કાચના કકડા છે, તેથી તેણે તરતજ દેંકી દીધા.

આ કુત્રિત દરેક ધર્મચર્ય અને ધર્મના ઉપદેશો રમણમાં રાખવા યોગ્ય છે. તમે સારું જતાવો એટલે નરસાને તે ત્યાગ કરશે. પણ અમુક વસ્તુ અશુભ કહેવાથી અને તેની નિંદા કરવાથી કદાપિ કેાઈ તે તજ દેશે નહિ.

જગતમાં અશુભ હજી નહિ. જે તમને અશુભ લાગે છે તે અપ્રકટ શુભ છે. આપણે એક કાચું ફળ લેઈએ. હવે તે કાચા ફળને નિન્દવાનો આપણને અધિકાર નથી, કારણકે જે આજે કાચું છે, તે કાલે પાકું થશે, તેમાંથી ક્યાસ ચાલી જશે, એટલે તેનું પાકાપણ પ્રકટ થશે. તેમ કેાઈ મનુષ્યમાં દોષ જણાય તો વિચારવું કે તે દોષ એ ક્ષણિક છે, એ ઉપાધિને લગતો છે, માટે તે ચાલ્યો જશે, પણ અંદર રહેલો આત્મા અને તેના શુભ એ સાંધત હોવાથી સદાકાળને માટે ટકશે. માટે મનુષ્યોના સદૃશ્યો તરફ જુઓ, પુરુષમાં રહેલી ખુબીઓ નિહાળો, દરેક સંનિગ્રોમાં રહેલું શુભ ફળ તપાસો. કારણ કે

તેજ આત્માને લગની વસ્તુઓ છે, અને તેજ ટકી શકશે. જેમ જેમ તમે કાંઈ મનુષ્યના સદ્ગુણો જોઈ શકો છો, તેમ તેમ તમે મન અને શરીરદ્વારા પોતાની શક્તિઓ પ્રકટ કરતા આત્માને જોઈ શકો છો. અને તેના દોષો તે તો સૂર્યને આવરણ કરનારા વાદળો છે. જેમ સૂર્ય વધારે પ્રકાશે છે, તેમ વાદળોને બેઠી નાંખે છે, અને વાદળો વિલય પામે છે, તેમ આત્માની શક્તિઓ વિશેષ પ્રકટ થતાં સર્વ દોષ સ્વયમેવ નાશ પામી જાય છે. માટે દરેક આત્મામાં તમે પ્રકટ થયેલા અને થતા ગુણો તરફ દષ્ટિ કરો; અને દરેક ધર્મમાં પણ રહેલી સત્યની અપેક્ષા સમજવા પ્રયત્ન કરો; કારણકે તે સત્યની અપેક્ષાને લીધેજ દરેક ધર્મ ટકી રહેલો છે. માટે તે સત્યની અપેક્ષા ખાતર અને તેને પાળનારી વ્યક્તિઓના આત્મામાં રહેલા અસંખ્ય ગુણો ખાતર હે પ્રિયજનશ્રીઓ ! હું આપને વિનંતી કરું છું કે તમારા મુખમાંથી, તમારા વિચારમાંથી, નાસ્તિક, ગેરવૃત્ત, કાફર, દુર્વિદ્વંસ, યવન, મિ-આલી, નિન્દુવ એવા ધર્મને તદ્દન ન છોડતા શબ્દોને દેશવટો દો, કારણકે ગ્રંથ મનુષ્યો બનતા પરમાત્માઓ છે. (All are Gods in the making). આવા શબ્દો બોલીને અને બીજા ધર્મ પાળનારા તરફ દ્રેષના વિચાર કરીને આપણે એક બીજાની વચ્ચે દિવાલ ખડી કરીએ છીએ કે જે દિવાળ આપણને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં ખાસ અડચણ રૂપ થાય છે.

ધણા ધર્મવાળાઓ, અને જૂદી જૂદી વિચારશ્રેણીઓના ઉપાસકો એમ જણાવે છે કે 'જેનું' વચન યુક્તિયુક્ત (Reasonable) હોય તે સ્વીકારવાને અમે તૈયાર છીએ. છતાં તેમના હૃદયને પૂછશો તો જણાશે કે તેઓ પોતાના ધર્મનેજ સાચો માને છે, અને બીજા બધા ધર્મને અસત્ય માને છે. પણ શું તેમને ત્યાં સત્યનો ઇન્કારો છે ? કાંઈએ સત્યનો ઇન્કારો લીધો નથી, અને લેઈ શકે પણ નહિ. નાની નાની વસ્તુઓના ઇન્કારો લેઈ શકાય. કાંઈ મીઠુબત્તીનો ઇન્કારો લે તો કાંઈ તાળાનો ઇન્કારો લે, પણ કાંઈએ હથોળો ઇન્કારો લીધો સાંભળ્યો છે ? કાંઈએ આશયના તારાનો ઇન્કારો લીધો છે ? કાંઈએ મેઘનો ઇન્કારો લીધો છે ? એ વસ્તુઓ એટલી મોટી અને સર્વવ્યાપી છે કે કાંઈ અમુક વ્યક્તિના તાત્કાલિક આવી શકે નહિ, તેમ સત્ય પણ એટલું બધું, વિરાજ, ગંભીર, અને જૂદી જૂદી અપેક્ષાવાળું છે કે ઇન્કારો મનુષ્યો જૂદી જૂદી રીતે તે દર્શાવે છતાં તેઓ પરમ અખંડ સત્યરૂપી સમુદ્રનું એક ત્રિન્દુજ દર્શકો રહે. ત્યાં સ્થિતિ આવી છે, ત્યાં પછી કોણ એમ કહી શકે કે અમેજ ખરા, અને બીજા ખોટા, અમારોજ ધર્મ સાચો અને બીજા બધા ધર્મ ખોટા. કાંઈધર્મ ખોટો નથી, બધા ખરા છે. બધામાં સત્યની અમુક અમુક અપેક્ષાઓ રહેલી છે. અને એ બધી અપેક્ષાઓ ભેગી કરવામાં આવે તો પરમ સત્યની કાંઈક છાંખી આપણે પામી શકીએ. તો પછી નજીવા વિચારોના મતભેદો સારૂ દહડડુ, વાદવિવાદ કરવો, એક બીજાપર દ્રેષ કરવો એ અગ્રાનતા નહિ તો બીજું શું ? ખરેખર એ અગ્રાનતા બહુજ દયા પાત્ર છે, ત્યારે દવે કરવું શું !

કાંઈ તમને તમારો ધર્મ હોડવાનું કહેવું નથી, કાંઈ તમને તમારી માન્યતાઓ ત્યજવાનું ફરમાવડું નથી. જે કાંઈ કહેવામાં આવે છે, તે એટલુંજ કે બીજા ધર્મોમાં પણ સત્યની જૂદી જૂદી અપેક્ષાઓ રહેલી છે, બીજા વિચારશ્રેણીઓમાં પણ સત્યના જૂદા જૂદા

દૃષ્ટિમિન્દુઆ આવેલા છે. માટે તેમના તિરસ્કાર ન કરતાં તેમની અપેક્ષાઓ સન્નુભાવે નહિ મિત્ર બાવે સમજતાં શિષ્યો; આથી તમારી સત્યની વ્યાખ્યા વિશાળ થશે, અને તમારે વિચારક્ષેત્ર પણ બહોળું થશે. જૂદા જૂદા મહાન પુરુષો જુદી જુદી રીતે એકજ સત્યને કથી ગયા છે, તેથી ગેરલાભ નહિ પણ લાભજ છે, માટે તે લાભથી આનંદ માનો, અને કાષ્ટ પણ વિચારશ્રેણીની અવગણના કરતાં પહેલાં ખુબ વિચાર કરે. તેમાં રહેલા શુભો તપાસો એટલે તમે તેની નિંદા કરવાનું બૂલી જશો, અને તમે એક કાષ્ટ વાસ્તે આખી શેત્રંજીને ક્રોધી દેના હતા તેવી બૂલ કરશો નહિ. કારણ કે કાષો એ શેત્રંજીનો સ્વાભાવિક અંગ નથી, પણ અદારથી આવેલો છે. માટે તે વાસ્તો જશે. પણ તે કાષા ખાતર જે તમે શેત્રંજીનો તિરસ્કાર કર્યો હોત તો તે શેત્રંજીમાં ચિતરેલાં અનેક ચિત્રો જોવાનો, અને જમીન પર તેને પાથરવાનો લાભ પ્રમાણ; માટે કદાચ કાષ્ટ રચ્યો તમને દોષ બહુલ તો તે ઉપર લક્ષ નહિ આપતાં તેમાં રહેલાં અનેક શુભો તરફ નજર કરો અને વિશાળ હૃદયના બનો. મારું તે મારું નહિ માનતાં સારતે મારું ગણતાં શિષ્યો, અને ઉદાર અને વિશાળ દૃષ્ટિથી જગત્તા ધર્મો તથા મનુષ્યો તરફ જુઓ. કારણ કે તે રીતે જોવામાં તમે સત્યની અને પ્રજાની સમીપ આવશો. તેવો સમય સર્વને વાસ્તે સમીપ આવે. અને પરમતત્ત્વસાક્ષિપણ્ણતાથી હિપ્ત થતા વેરવિરોધનો જલ્દી અંત આવે એવી ભાવના સહિત આ વિધ્યને લગતું એક ઉત્તમ કાવ્ય આપી પ્રસ્તુતલેખ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

Let there be many windows in your soul,
That all the glory of the universe
May beautify it. Not the narrow pane
Of one poor creed can catch the radiant rays
That shine from countless sources. Tear away
The blinds of superstition; let the light pour
Through fair windows, broad as truth itself,
And high as heaven.....And your heart.
Shall turn to truth and goodness as the plant
Turns to the sun.....Be not afraid
To thrust aside half truths and grasp the whole.

વિષયનો પ્રકાશ તમારા આત્માને સુંદર બનાવે તેટલા માટે તમારા આત્માને વાસ્તે પ્રકાશ આવનારી અનેક ખારીઓ રાખો. અસંખ્ય રચ્યોમાંથી પ્રકાશના તેજોમય કિરણો મદલ્ય કંવાને એક અમુક પંથરથી કાચ સમર્થ નથી. તેમના ખોટી બ્રાન્તિઓના પડકારોને ચીરી નાખો. સત્ય જેટલી વિશાળ અને રચ્ય જેટલી હિચી સુંદર ખારીઓ દ્વારા પ્રકાશને અંદર આવવાદો; અને જેવી રીતે એક છાંયેા સર્વ તરફ પડે છે, તેમ તમારું હૃદય સત્યની અભિમુખ સ્વપમેવ થઈ જશે અર્થે સત્યનો (અમુક અપેક્ષાવતળા સત્યનો) ત્યાગ કરી સં-પૂર્ણ (સર્વ અપેક્ષાવાળું) સત્ય મદલ્ય કરતા જરા પણ ગભરાતા નહિ.

નૂરજહાન.

(નસિનકાન્ત બોળાનાય દીવદિયા)

ગાંધી ચાલુ.

એક સુંદર રદવારે જનાનાની ઓઝી લેમના સુવાસિન બગિચામાં " મિના બગર " બરવાને એકઠી થઈ હતી. તે બગિચો ધણો જ સરસ હતો. આરસપદ્માણી ફરસ બન્ધી-વાળા રસ્તાની બે બાજુએ માટીના ક્યારાઓમાં રંગબેરંગી ને સુવાસિત ફૂલો ખીલ્યાં હતાં. આરસની નીકમાંથી બગિચામાં પાણી જતું. તે બગિચામાં એક આરસનો ફવારો હતો. તેમાંથી મોતીના દાણાની પેઠે પાણી ખુશબોદાર ફૂલોના ક્યારામાં પડતું હતું.

એક બાજુએ રૂપાના તારથી વીટેલા દ્રશ્યના વેલાના મંડપો હતા. વચમાં વચમાં દાદમનાં ઝાડ હતાં. અસંખ્ય શુભાંગના ઊડના સુવાસથી વાતાવરણ બરપૂર હતું. વચમાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ સુના રૂપાના મેજ ઉપર લુદી લુદી જાતનાં ફળ અને બરફથી ઠંડા કરેલા ચરબતો હતા. પણ આ બધા કરતાં એ જગ્યાને પૃથ્વી ઉપરનું સ્વર્ગ બનાવનાર તો તેમાં પતંગિયાની પેઠે આમથી તેમ જતી આરતી ખૂનસુરત ઓઝી હતી. અકબર ધણું ખર્ચ પોતાની રાણી સાથે કોઈ એક શાન્ત ખુણામાં બેસતો. પોતાના રાજ્યમાં હાલ ખૂન-સુરત માણસો હતાં તેથી મગફળને ખુશ જણાતો હતો, ને તેમને ઉત્પન્ન કરનારની ખુશી વ-ખાણતો હતો. કોઈવાર કોઈ ચગકતા રેશમી પોષાક પહેરેલી ખૂનસુરત ઓઝી તેની કનેથી જતી ત્યારે તેના માથા ઉપરની કરોળીયાનાં જળાં જેવી જળી, જે જાણે કે ન્હારી જતા સૂર્યનાં કિરણને રોકવાને માટે હોય તેમ મહો ઉપર નાંખતી તે રીતે જાતજાતના સુંદર પોષાક પહેરેલી ઓઝીને લીધે આ જગ્યા સ્વર્ગ જેવી જ જણાતી હતી અને તેથી જ ન્હારે કોઈ કવિ કહે છે કે " જો પૃથ્વીઉપર સ્વર્ગ હોય તો તે આ જ છે, " તો તેની બુદ્ધ નહોતી.

બધા દેખાવ ગમતને સંગીતથી ધણો જ બરપૂર હતો. કોઈક જ વાર જોવામાં આવે તેવી વસ્તુઓની હાટો આગળ કેટલીક ખૂનસુરત ઓઝી વાતો કરતી હતી, વળી કેટલીક ઓઝી રેશમનાં રોપકાંથી બાંધેલા દીવચકા ઉપર બેસીને દીવચકા ખાતી હતી. મિદાર-ઉમ-નિસા ને તેની મા પણ અદિ આવેલાં હતાં, પોતાની મા રાણી સાથે વાતો કરતી હતી ત્યારે મિદાર-ઉમ-નિસા એક ફવારા આગળ બેસી પોતાના પગ તેના નિર્મળ પાણીમાં બોળતી હતી. તેણે ધણો બહાદાર પોષાક પહેર્યો હતો. તેનું પોતાના હાથથી જ કરેલું સુંદર કેશન તેના એક સરખા આકારને ધણું જ દીપાવતું હતું. તેમાં તેનો બૂનો રેશમી ચણીયો, ને તેના ખભા ઉપર પડતી કીણી મજલીની જળી બેઘેરા કરતાં હતાં.

સહીમ એક ખાનગીદારથી ધીમે રહીને તે જગ્યામાં આવ્યો. થોડીકવાર સૂધી તો તે આ સ્વર્ગીય દેખાવ જોવાને આમ તેમ રૂચે ને પછી ઓઝીથી દૂર રહી સહાય દેવી રીતે ચોખાનવું ચકર ફરીને વચસે ફવારે જતાં સંક્રમ રસ્તા ઉપર થઈને ચાલ્યો. બે બાજુ ઉપરના ઝાડ મળી જવાથી તેનું સૂર્યથી રક્ષણ થતું હતું.

સહીમ, અઠાર વર્ષનો, પાનજો ને બોચો હતો. તેના કરીરના આકારમાં કોઈ પણ ખામી નહોતી. તેની છાતી પોળી ને કમર પાનજી હતી. તપ્પામાં ફરવાને લીધે તેના

મહેરો જરાક કાળાશ પડતો હતો. તેના કાળાવાળા ચુંછળાં ચુંછળાં યર્ધ ને તેના બળ્ય અને સુન્દર કપાળની ઉપર પડતા હતા. તેની આંખો કાળારંગની હતી, ને ભમ્મરો પણ કાળારંગની હતી. તેણે નાક પોપટની ચાંચ જેવું હતું. તેના સરસ વાંકવાળા હોઠ ઉપરથી તેનો દઢ સ્વભાવ જણાઈ આવતો. તેને જીવાન હોવાને લીધે ગમ્મત ને આવેશ બહુ ગમતાં. તે બાલવા ચાલવામાં સખ્ય, સ્વભાવમાં ખુશમિજબ, ને પરોપકારી પણ બહુ સ્વાર્થી હતો. એક આરામ તેને બહુ ગમતો હોવાથી તે ઘણુંખરું રાત્ર દહાડો મદ્યપાન કરતો હતો. તેણે સાદો પણ છટાદાર પોષાક પહેર્યો હતો.

તે આમતેમ જોતો જોતો ફરતો હતો. એટલામાં મિહાર-ઉત્ત-નિસા ન્હાં બેડી બેડી પારદર્શક પાણીમાં પોતાના પગ જોળતી હતી ત્યાં આવી ચડ્યો. તે શાહજાદાને આવતો જોઈ તેણે પોતાની મઝલીનની જાળી મ્હોં ઉપર નાંખી દીધી ને બાજુએ ખસી ગઈ. ત્યાં જોગલાં ફોલામાંનું એક ફૂલ લેવાનું સક્ષીમને મન થયું. પણ તેના બે હાથમાં કબુતરો હતો તેથી તે કાઢને આપ્યા વગર તોડાય એમ નહોતું તેણે આસપાસ જોયું ને મિહાર-ઉત્ત-નિસાને કુવારા પાસે બેઠેલી જોઈ ને ત્યાં આબો ને નમ્રતાથી કહ્યું. “બહેન હું એક ફૂલ લઈ આવું ત્યાં સુધી આ કબુતરને પકડી રાખીશ ?”

મિહાર-ઉત્ત-નિસાએ કંઈ પણ જવાબ દીધા વગર પોતાના સુન્દર હાથ લંબાવ્યા તે શાહજાદા કબુતરો તેને આપીને પોતાને ગમતું ફૂલ તોડવાને ગયો. થોડીવાર પછી તે આબો ને કબુતર માગ્યાં. મિહાર-ઉત્ત-નિસાએ કંઈ પણ કહ્યા વગર પોતાનો હાથ એક જ કબુતર સહિત જાચો કર્યો.

સક્ષીમ—“શું એક જ કબુતર ત્હારી કને છે ? બીજું ક્યાં ગયું ?”

મિહાર—ઉત્ત-નિસાએ મધુર અવાજે કહ્યું “ઉડી ગયું.”

સક્ષીમે જરાક અચંપો પામી ઉત્ક્રાંધને પૂછ્યું “પણ શી રીતે ?”

મિહાર—ઉત્ત-નિસાએ પોતાના હાથમાંનું કબુતર ઉરાડી દઈ કહ્યું “આમ.”

અને તેમ કરતાં ગભરાટમાં તેના મ્હોં ઉપરથી જાળી ખસી ગઈ ને તેનો ખૂનસરત મહેરો જળકા ઊઠ્યો. તેની ચમત્કાળ આંખો સક્ષીમ ઉપર ગઈને તેના અતંતરણમાં પ્રેમ ભાવ ઉત્પન્ન કર્યો. તે શાહજાદા સ્તબ્ધ યર્ધ ને જોતો રહ્યો. તે જ વખતે ઘટાદાર ઝાઝ જેમણે જાણે કે આ વખત માટે બધા તડો સંધરી રાખ્યો હોય તેમ એકદમ સૂર્યના કિરણ ફેલાયા; અને તેમનાં સુન્દર પાંદડાં ને ગિલોરના રંગના કુવારા ઉપર તથા વાતાવરણને ખુશબોથી ભરપૂર કરનારાં ફૂલો ઉપર કિરણો આવવાથી સરસ દીપી નીકળ્યાં, બધા દેખાવ રમ્ય થયો.

મિહાર—ઉત્ત-નિસાએ શરમાઈને કહ્યું. “સાહેબ મ્હને ક્ષમા કરો કબુતર મ્હારા હાથમાંથી બૂલ્યથી ઉડી ગયું.”

તે શાહજાદાએ ગાંડા માણસની પેઠે કહ્યું. અંદા ! શું કબુતર ? તેની વાત ‘દ્ર’ ન કઈ, પણ મ્હને મેહેરોનાની કરીને કહે કે ‘દ્ર’ આ પૃથ્વીની મુલાકાત લેવા આવેલી અપ્સરા છે કે શું ?

મિહાર—ઉત્ત-નિસાએ મોળા દીકરી કહ્યું. “ મ્હારો બાપ મુખ્ય ખાનનથી છે. તેનું નામ મિરજા ગયાસખેગ ઇતમદ-ઉદ-દૌલા છે. સાહેબ, મ્હને માફ કરજો પણ મ્હારે મ્હારી મા પાસે જવું જોઈએ ”

સલીમે તેનો હાથ ઝાલ્યો ને કહ્યું. “ અરે નિર્દય ! ત્હેં મ્હારું કષ્ટતર ઊરાડી દીધું પણ મ્હારું અંતઃકરણ છતી લીધું છે. અરે ! જરીક વધારે વાર રહે. ”

મિહાર—ઉત્ત-નિસાએ પોતાનો હાથ છોડવીને કહ્યું. મેહેરબાની કરી મ્હને જવા દો. ”

સલીમે કરગરને અવાજે કહ્યું. “ અરે ! ના, મ્હને એકદમ મારવાની તો ત્હારી ઇચ્છા નથી ને ? મ્હેં શું કોયું છે તે હું સમજી શકતો નથી. મ્હારી અક્ષતને પાંચા આવી છે ને આ ગાંડાઈ માટે કામદેવે મ્હને કાનમાં મુખારકગાદી આપી છે. ”

મિહાર—ઉત્ત-નિસાએ અધીરાઈથી કહ્યું. “ મ્હારે જવું જોઈએ. ત્હમે શું કહો છો તે હું સમજતી નથી. મ્હને પરાંણે રાખવાની ત્હમારી મરજી છે ? ”

સલીમે કષ્ટરસવાળે અવાજે કહ્યું, “ ત્હારા પગ જે ધુલ્ય ને અડકે છે તેને પણ સુખ્યન કરે હંવો હું તે ત્હને શી રીતે મ્હરાણું રાખું ? ”

મિહાર—ઉત્ત-નિસાએ નીચું જોઈને કહ્યું, “ શાહજાદા ! ત્હારા કહેવાની શી મતલબ છે ? ત્હને આમ મ્હને રાડી રાખવાનો હક નથી ”

સલીમે કહ્યું, “ ત્હેં પોતે જ ત્હારી આંખોમાંથી છૂટતાં તીરાવડે મ્હને ધાવણ કર્યો છે, ને વળી પૂછે છે કે શું છે ? શું હું મ્હારું અંતઃકરણ કહે છે તેમ ત્હને કહું છું કે હું ત્હને મ્હાઈ છું. તેણે જવાબની વાટ જોઈ પણ કાંઈ પણ જવાબ ન મળ્યાથી ઉમેયું. “ કેટલીક વખતે શાહજાદાએ હાવા વિષયે ઉપર જમ્હારે સુંદર હોડો ત્હને કાંઈ જવાબ નથી આપતા ને શકવાળી નજરથી જુવે છે ત્હારે ધણી કડંગી રિયતિમાં મૂકે છે. ” આટલું કહ્યા છતાં પણ જવાબ ન મળવાથી તેણે ત્રેમમય અવાજે પૂછ્યું. “ મ્હેં ત્હારું અપમાન થાય હેવું કાંઈ કહ્યું છે ? મ્હને માફ કર્યું હું અક્ષત ખોઈ બેઠો છું. ફરીથી મ્હારા રહાસ્ય જો કે મ્હને કાન આવે. ”

મિહાર—ઉત્ત-નિસાએ તે શાહજાદાને આ રિયતિમાં જોઈને મધુર અવાજે કહ્યું. “ મ્હને લાગે છે કે ત્હમે એક મૂર્ખ કુમારિકાની લાગણી જોડે બહુ રમત કરી છે. ”

સલીમે—“ મૂર્ખ કુમારિકા ? અરે નહિ, નહિ. હું તો ત્હને મ્હારા સહવારના તારા જોવી ગઈ છું. મ્હેં ત્હને જોઈ ત્હારી ફનિયા મ્હારા મનથી બદલાઈ ગઈ છે. હું મ્હને પીડા કરે છે ને વળી કહે છે કે હું ત્હારી લાગણી જોડે રમત કરું છું કહેવી નવાઈની વાત ?

મિહાર—ઉત્ત-નિસાએ ધીમે રહીને કહ્યું “ શાહજાદા, હું એક ગરીબ માણસની છા-કરી છું. મ્હને મેહેરબાની કરીને જવા દો તો સાહે. ”

શાહજાદાએ તેના જવાબના વિચારથી જ ફુગ્ગી થઈને કહ્યું “ હું ત્હને જવા દઈ ? હું તો ત્હારા હાથમાં છું. મ્હારું જે કરવું હોય તે કર્યું. ”

મિહાર-ઉન્ન-નિસાએ કહ્યું, મ્હને મેહેરખાતી કરી છોડો મ્હને કાઈ ત્હમારી જો
કેખશે તો મ્હારું આવી બન્યું. ત્હમને કાણ કહે ? ”

સલીમે દહતાથી કહ્યું. “ ત્હારું નામ કાણ દેછે જોજિતો ખરો. મ્હારામાં જ્યાં સુધી
જીવ છે ત્હારાં સુધી હું ત્હને મ્હારા હૃદયના દરેક ધબકારે મ્હારાં ને પતંગિયાની પેઠે ત્હારા
તેજ વગર આરામ સર્પ સપીસ નહિં.

મિહાર-ઉન્ન-નિસાએ કહ્યું ત્હમે જે કહો છો તે ત્હમારા મનમાં નથી ખરું ને !
“ ત્હમે મ્હને બતાવો છો માટે કૃપા કરીને મ્હને જવા દો. ”

સલીમે કહ્યું “ હું ત્હને ખરા અતઃકરણથી મ્હારું છું ને ત્હેનો સાક્ષી ધધિરછે.
મ્હને ત્હારી સમક્ષ જ રહેવું ગમેછે. સાચેસાચું કહું છું કે ત્હેં જેટલી મ્હારા મન
ઉપર અસર કરી છે તેટલી કાષ્ટએ કરી નથી. મ્હેં ત્હને જોઈ ત્હારથી મ્હરા મનમાં આનંદ
છે કે ઘું મ્હારે માટે છે. ”

મિહાર-ઉન્ન-નિસાએ ધીમે ધીમે કહ્યું. “ ત્હમે મ્હને ત્હમારા મ્હારા ઉપરના પ્રેમની
પુરતી સાખીતી આપીછે. અને હું કશુંક કરું છું કે હું ત્હને નિવારવાને માટે અશક્ત
છું. પણ મ્હને નથી લાગતું કે આ પ્રેમ ખરો ટકાઈ હોય. મ્હને તો લાગેછે કે આ
ફક્ત કાંઈ બચ્ચર ધૂન છે, તે થોડા દહાડામાં જતી રહેશે. ”

સલીમે કહ્યું. “ માણસ જાત જોટલો ખરેખરો પ્રેમ બતાવી સકે તેટલો હું બતાવું
છું. ને મ્હારા પ્રેમની વધારે સાખીતી હવે જે જીવ મ્હારો નથી ત્હેનો નારા કરવાથી બચાવી
આપીશ. ” એમ કહી તેણે પોતાના પોષાકમાંથી અળકતી કટારી કઢાડી ને તે પો-
તાના હૃદયમાં બોકવા જતો હતો. એટલામાં મિહાર-ઉન્ન-નિસાએ એકદમ ઉછળીને ત્હેનો
હાથમાંથી કટારી ખુસ્વી સર્પ પ્રેમમય અવાજે કહ્યું. “ શાહજાદા ! જો ત્હમે મ્હને માનનીય
પ્રેમ બતાવો છો તો ત્હેનો બદલામાં હું પણ ત્હમને સમર્પિત પ્રેમથી મ્હારું સકીશ. ”

સલીમે કહ્યું. “ એમ ઘું કહેછે ! મ્હને મ્હાલાને ઘું વચન આપેછે ? ”

મિહાર-ઉન્ન-નિસાએ કહ્યું. હા. હું કાંઈ દેવી બેઅકલ નથી કે આટલી સાખીતી
પછી પણ ત્હમારા જેવાને ન મ્હારું. પણ ત્હમને ખચર જ છે કે હું સ્વતંત્ર નથી. મ્હારા
આપના હાથમાં હોવાથી તે સીકા ત્હમને ગમે તે કરે. ”

સલીમે કહ્યું “ તે મ્હારા હાથમાં છે ” તે બહુ ખુશ ખુશ થયો ને ત્હને
પાસિંગન દીધું.

મિહાર-ઉન્ન-નિસાએ છુટી પડી ને પ્રેમથી ધડકતી જાતી સહિત નીચું નોંધને
હું. “ હું ત્હમારી ચર્ચણ પણ હમણાં મ્હને જવા દો. ”

તે શાહજાદાએ તરત માન્યુને જતો રહ્યો.

મિહાર-ઉન્ન-નિસા પણ લુગડાં કીડકાક કરીને પોતાની મા હતી ત્યાં ગઈ અને
સાંઘે બધાં પાલખીઓમાં પોતપોતાને ઘેર ગયાં.

પ્રકરણ ૪ થું.

એક પ્રુથુમા રાતે વરસાદના એક આપટાએ બધી ધુલ્ય બેસાડી દીધી હતી. નિર્મળ જુરા આકાશમાં તારા ચળકતા હતા. ને ચંદ્રના કેમળ અજવાળાથી ધણી જ સુંદરતા ને શાન્તિ પ્રસરી રહ્યાં હતાં. ત્યારે ગાયાસબેગ ને તેની પત્નિ પોતાના ઘરની અગાશીમાં બેઠાં હતાં. તે ઘર અગાડીથી બેઠેલી નદીનું પાણી તે લોકોના શ્રમ હરી લેતું હતું. થોડાક દહાડા અગાઉના હુના પવનથી કંટાળી ગયેલાં હતાં. તેમના અંતઃકરણમાં શીતળ વાયુથી આનન્દ ઉત્પન્ન થતો હતો.

ગાયાસબેગની બેગમે કહ્યું “ કેવી રમ્મ રજનિ છે. મ્હને અજવાળી રાત પસંદ છે. ”

ગાયાસબેગે કહ્યું, “ ધણી જ સરસ છે પણ આપણે એક રાત્રે રજનતાં હતાં ને સુંદર ચન્દ્ર પણ આપણી તરફ ધુરંડીયાં કરતો હોય હેવું લાગતું હતું. ને પૃથ્વી આપણને કંઈપણ આશરો નહોતી આપતી તે યાદ છે ? આકાશની દાવી સુંદર વસ્તુઓ પણ ઝીણાં ઝીણાં કારણોને લીધે અસ્વસ્થ થયેલા મનને શાન્તિ નથી આપી સકતી. એ કેવી નવાઈની વાત છે ? ”

તેની પત્નિએ કહ્યું. “ હાની રળીયામણી રાત્રે વળી એ દુઃખી દહાડાનું કપ્પા સ્મરણ કરો છો ? ત્હમે મ્હારા મનને એ દુઃખી દહાડા સંભારીને બચાવે કરો છો. આપણે આ બાળ કાળે તજી દેવાનું પાણી હતું તે બેઠું ક્યું હતું પણ મિહાર-ઉન્ન-નિસા જન્મી ત્યારથી જ આપણને સંભાળનાર મળી આવ્યું એ કેવી નવાઈની વાત છે ! ”

ગાયાસબેગે કહ્યું. તે ભવિષ્યમાં કોઈ ઉંચી પદવીએ મ્હડરો એમ અત્યારથી જ બાગે છે. તે હજી તો પંદર વરસની જ છે ને એટલી સમજણવાળી છે કે આપણા કરતાં રીત્ય ભાત્ય વગેરે તે વધારે જાણે છે. તે બહુ વિચારવંત છોકરી છે. ને કાંઈ કાંઈ નવી વસ્તુઓ સોંધી કહાડવાની તેનામાં જુદી છે. તે હેવી સરસ જાતના નમુના સોંધી કહાડીને ભરે છે કે હેવા મ્હેં કદી જોયા જ નથી. પરીની ખૂબસૂરતી વાળી છોકરી, અમકર જેવા માયાળુ ને સારો માલિક અને ત્યારે જેવી મનેહર પત્નિ મળ્યાં છે તેથી મ્હારે પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનવો જોઈએ. ”

બેગમે કહ્યું. “ મ્હારે પણ ત્હમારા જેવા સારાને પ્રેમાળ પતિ મળ્યા છે તેથી પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનવો જોઈએ. મ્હારી મિહાર-ઉન્ન-નિસા પૂર્ણિમાના ચન્દ્ર જેવી એક ખૂબસૂરત. સ્ત્રી થતા લાગી છે. હવે રેને. મારે આપણે એક સારો વર સોંધવો જોઈએ. ”

ગાયાસબેગે કહ્યું. “ હા હું પણ તે વિશે ધણી વખતથી વિચાર કરું છું ને આખરે મ્હેં એક સોંધી કહાડ્યો છે ને મ્હને આશા છે કે તું મ્હારા વિચારને મળતી આવીશ. ત્હેં અક્ષીકુલીબેગનું નામ સંભળ્યું છે ખરું ! તે ઘણો માયાળુ સ્વભાવનો છે ને વળી ધરાનનો જ છે. મ્હેં ત્હેને મિહાર-ઉન્ન-નિસાને પરણાવવાનું વચન આપ્યું છે. ”

બેગમે કહ્યું. “ હા પણ આપણું સારું કરનારે ભવિષ્ય ભાખ્યું છે કે મિહાર-ઉન્ન નિસા એક રાણી થશે. પણ શાહજાદો સક્ષીમ તો પરણી ગયો છે. ”

ગાયાસબેગે મ્હોડાઈ જઈને કહ્યું. અંહ, શાહજાદો સક્ષીમ ! તે તો મોજરોડને મ્હાનારો દારૂડિયો તે વિષય છે. ત્હેને પરણાવવા કરતાં હું મરી જઈ તો સારું. ત્હેને મારી

પુત્રી પરણાવવા કરતાં હું મહેલાની પેઠે ધરખાર વગરનો રખડોતો રહેવાનું વધારે પસંદ કરું છું. હેનો પ્રેમ અપવિત્ર અને અસત્ય છે. "

એગમ—હે ઉમદા પતિ ! ઓઆ પોતાના પતિના અખંડિત ખારખને પોતાની જાતને નિઃશ્ચિંત રાખવી એ એ વાનાં જ વધારે મ્હાય છે. આપણે કાંઈ શાહજાદાના પૈશા માટે આપણી પુત્રીનું સુખ હેના સસ પ્રેમ વગર વેચવાનાં નથી.

ગયાસબેગ—સત્ય પ્રેમ ? સલીમ કનેથી હેની તો હું આશા રાખતો જ નથી. હેને તો મોજશોક ને ઊડાઉપણું ગમે છે હેને ખરો પ્રેમ શી વસ્તુ છે હેનો વિચાર જ કરવાને હેની રમત ગમતમાંથી વખત મળતો નહિં હોય. તે આટલો ન્હાનો છે છતાં વિધવા છે. અને વળી મ્હેં મ્હારી પુત્રી આપવાને અમીરકુલીબેગને વચન આપ્યું છે. તે એક બહાદુર લડવૈયો છે ને તે મિહાર-ઉલ્લ-નિસાને એક સિપાઈ જેવી સારી રીતે મ્હાઈ સોંપે તેવી રીતે મ્હારો ને પોતાની આંખોની ડીકની પેઠે સંભાળશે. ને મિહાર-ઉલ્લ-નિસા હેને હેના બદલામાં સારી રીતે મ્હારો એમ હું ધારું છું.

એગમ—ત્હમે ધણા ડાલા છે ને મ્હને ખાતી છે કે આથી મિહાર-ઉલ્લ-નિસા સુખી થશે.

ગયાસબેગ—અમીરકુલીબેગ ધણે સારો છેકરો છે. તે આપણી મિહાર-ઉલ્લ-નિસા કરતાં મ્હેરો છે, તે જીવાન છે છતાં હેના જેવો લશ્કરમાં પ્રખ્યાત કાંઈ નથી.

એગમ—હા મ્હેં ધણી વખત ત્હમને હેનાં વખાણ કરતાં સાંભળ્યા છે ને તે બહાદુર હોય. એમ પણ કહેવાય છે. પણ તે આપણી મિહાર-ઉલ્લ-નિસા જેવો દેખાવડો છે ?

ગયાસબેગ—ના, હેના જેટલો જ દેખાવડો તો નથી, પણ થોડોક દેખાવડો છે ખરો, ને મિહાર-ઉલ્લ-નિસા હેનો સ્વભાવ જેમ જેમ જાણતી જશે તેમ તેમ હેને વધારે મ્હારો. તે પણ રાત્રીનીય ઊંચલાયકને લીધે ન્હારી આવેલો છે. તે ન્હારે લશ્કરમાં રાખલ થયો ત્હારે આપણા જેવો ગરીબ હતો, પણ હવે તો પોતાની દુશિયારીથી તે સારી સ્થિતિમાં છે. શેહેનશાહે હેના તાબામાં એક હજાર ઘોડે સ્વારનું લશ્કર આપ્યું છે.

એગમ—ત્હારે તો હવે વિધિનુસાર મિહાર-ઉલ્લ-નિસાનો વિવાહ કરવાનું જ ખાતી રહ્યું છે.

ગયાસબેગ—હા, ને હેમાં જ બધી ખાતી ધામધુમ કરવાની છે. અને મ્હને શાન્તિ ગમે છે. ગરબાટ ને ધામધુમથી કંટાળ્યું, હું ધારું છું કે આ બધું મ્હારે ખમવું પડશે.

એગમ—હાસ્તો, વળી અલખત, આપણી છોકરીનું લગ્ન ત્હમારી પદવીને લાયક ધામધુમથી કરવું જ જોઈ એ ને.

ગયાસબેગ—પ્રિયે ! હું જાણતી નથી કે મ્હને આ બધું જ કેટલો ધક્કો નાંખશે. ખર્ચ ખાતત મ્હારે વધી નથી પણ ગરબાટને અગત્યની એક કલાકની પણ શાન્તિ નહિં મળે ને મરતો જાણે કે વીશી જ જોઈ થયો. આમ થવાનું.

એગમ—ના, ના, હેવું તો છેક નથી હેવું, પણ આપણે અહિં આવેલા પુરોજાની પુરોજાગતતો આપણે કરવી જ જોઈ એ. હેમની મોજશોકને માટે રમત ગમતો પણ જોઈ એ કની ! ને મિહાર-ઉલ્લ-નિસાની બ્હેનપણીએને પણ ગમત પડતી જોઈ એ ને. એ

બધું મહાર કામ છે. ને હું કરીશ. ત્હમે ગમે તો ત્હમારા પુરુષ મ્હરોણાએને લઈ ને એક ખંડમાં બેસીને તત્વજ્ઞાનની વાતો કયાં કરવે.

ગયાસબેગ—હું ધારું છું કે મહારા મિત્રો પણ એકલી તત્વજ્ઞાનની વાતોથી રમુજ નહિ પામે ને ત્હમને પણ રમત ગમતો જોઈશે ત્હને ખદોઅસ્ત હું કરીશ.

બેગમ—હું આ બાબત મિહાર-ઉન્ન-નિસાને વાત કરીશ. તે કેટલી બાહોશ છે. કરી છે કે ત્હને પૂછીએ તો સારું એમ મ્હને લાગે છે. કહે છે કે હિન્દુલોકો પોતાની પુત્રી-આને પોતાની મેળે વર પસંદ કરવા દેતા.

ગયાસબેગ—હા, તેમ કરતા. પણ તે લોકોને પોતાની બૃત્ય જથ્થાઈ, ને આખરે તે રીવાજ મૂકી દેવો પડ્યો. એક જુવાન છેકરી ગુણ જોયા વગર રૂપથી મોડીને એક દયાહીન માણસને પસંદ કરે. અને આપણા રિવાજ પ્રમાણે તો છેકરીઆને પોતાના માખાપની પક્કી પસંદગીના લાભ મળે છે. ન્હાનીને સમજણ વગરની છેકરીઆ કરતાં ત્હમનાં માખાપ કીયો માણસ પોતાની પુત્રીને વધારે લાયક છે તે વધારે સારી રીતે સમજી સકે છે. તેથી મિહાર-ઉન્ન-નિસાને આ વાત પૂછવાની કાંઈ જરૂર નથી. તે કલાગરી છેકરી છે ને આપણે જ્ઞાં ત્હને પરણાવીશું ત્હાં તે પરણશે.

બેગમ—ખરી વાત, પણ માખાપ, પોતાની છેકરીનું સારું ઇચ્છવાને બદલે કોઈવાર બીજા વિચારોથી આડાં દોરાય છે. છેકરાનો પૈશા, આખર અને પદવી ત્હમના મનમાં ત્હના ગુણો કરતાં મ્હેલાં આવે છે ને પોતાની છેકરીનું સુખ ત્હમાં જવું રહે છે, ને તે આખી જીંદગી કુખમાં ને કંટાળાથી ગાળે છે; ને માખાપને ત્હને માટે કપડાં આપે છે. હિન્દુ રિવાજ પ્રમાણે તો છેકરી જ્ઞે નહારો વર પસંદ કરે તો તે પોતાને જ કપડાં આપે છે.

ગયાસબેગ—તું કહે છે તે કેટલેક અંશે ખરું છે, પણ છેકરીને પોતાની મેળે વર સાધી લેવાનો રિવાજ મ્હને પસંદ નથી. તે તો ગમે ત્હવા સ્વભાવનો પણ સારા દેખાવનો હોય ત્હને પસંદ કરે. માખાપ કેટલીક વાર પૈશા ટકાથી અંગર્થ જઈ ને નાલાયક વર સાથે પોતાની છેકરીને પરણાવે છે તે હું કબુલ કરું છું. પણ હિન્દુઆને પોતાનો રિવાજ ખોટો લાગ્યો હશે. તેથી જ ત્હમણે કહાડી નાંખ્યો હશે; નહિ તો તેમ ન કરત.

બેગમ—ત્હમારે એટલું તો કબુલ કરવું પડશે કે હિન્દુઆ સ્ત્રીઆને હાથપણને ન્યાય શક્તિવાળી ધારતા હતા, ને ત્હમે તો ત્હમને કચમાં એ ગણતા નથી. તે લોકો આટલું બધું છતાં પુરુષો ઉપર રાજ્ય કરી સકે છે ને તાજે રાખી સકે છે તે માટે પુરુષોના કૌશલ નથી માનવાનો પણ ત્હમના પોતાના કીમતી સ્વભાવનો ઉપકાર માનવાનો છે.

ગયાસબેગ—હા મહારી રાણી, જેમ તું મહારા જીવર ઉપર રાજ્ય કરે છે તેમ, પણ જ્ઞે સ્ત્રીઆ પોતાની મેળે વર પસંદ કરવામાં ન્યાયશક્તિને હાથપણ વાપરતી હોત, તો હિન્દુઆ જો રિવાજને ચીવડ રીતે વળગી રહ્યા હતા તે કેમ ઊડી દીધો ?

બેગમ—હિન્દુઆમાંથી જ્ઞહારે જ્ઞાન અને સત્ય ગયાં ત્હારે હાથ જોઈએ છીએ જેવી ત્હમની સ્થિતિ થઈ છે. રિવાજમાં કશી ખામીને લીધે ઊડી દેવો પડ્યો એમ નથી, પણ મુસલમાન મુસ્લિમોનાં અવિચારી કૃત્યોથી ઊડી દેવો પડ્યો. ત્હમનાં કૃત્યોથી હિન્દુઆમાં, એટલાં તો દુઃખ, લય, માડી નિધાનો શક ને અનર્થ થયાં કે તેઓને પોતાના બેરા છેકરાં

ને બધે બારણે તેઓની આબરૂના રક્ષણાર્થે રાખવાં પડ્યાં.

ગયાસબેગ—હા ખેલ બેલા મુસલમાનો હિન્દુસ્થાનમાં આવ્યા ત્યારે તે લોકો વિકાળ પશુની પેઠે વર્તી હતા તે કબુલ કરતાં મ્હને શરમ આવે છે. ને નિર્દોષ પુરુષો અને સ્ત્રીઓની કુર કતલ તો મનને બહુ જ કમકમાટ ઉપજાવે છે. મ્હને લાગે છે કે તેઓનાં અંતઃકરણ પર્યટનમાં બનેલાં હશે. કારણ કે તે લોકો પોતે ફત્તેહની ખુશાલીમાં જે રીતની ઊભીરૂઝી કરતા હતા તેને માટે તેઓને ખીલકૂલ દુઃખ લાગતું નહિં.

બેગમ—શું શિકારીને તે જે હરણને બાંસી મારવાનો હોય છે તેને માટે કાંઈ પણ લાગણી થાય છે ? તેહનું મન પોતાના સ્વાર્થમાં ઝેટલું બહુ હોય છે કે બીજાની પીડાની તે દરકાર કરતો નથી. તે જ જાતનું સ્વાર્થપણું છતનારા મુસલમાનોમાં પ્રાપ્તપણ ન હોયું જોઈએ.

ગયાસબેગ—હા તેમ જ હોયું જોઈએ. પણ પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનો કે કેટલાક ખરેખરા સારા રાજાઓ થઈ ગયા છે. તેઓ પોતાના નિષ્પક્ષપાતેપણથી ને ન્યાયવૃત્તિથી પોતાની પ્રજાને બહાલા યપા છે ને તે પ્રજાનું માન પામેલા છે.

બેગમ—તે તો કોણ જાણે. કારણ કેટલાક મુસલમાનો તેમના કુર 'રાજાઓ' માટે મગર છે. એક દહાડો હું શેખ-ઉલ્લ-સદરની બેગમ જોડે વાત કરતી હતી ત્યારે તે કુર રાજાઓને વખાણતી હતી ને આપણા ઉમદા ને બહાલા શેહેનશાહને પાખંડ મત માનનાર કહેતી હતી, હું કેટલીક વાર સૂંધી તો આ ખમી રહી પણ આખરે મ્હાગાથી રહેવાયું નહિં ને તેના વિચારો માટેના મ્હારા અભિપ્રાય જણાવ્યા. આ જગત જ હેયું છે કે આપણા શેહેનશાહ અકબર જેવા સારા ને ન્યાયી માણસો પણ નિંદામાંથી ખચી સકતા નથી.

ગયાસબેગ—આપણા શેહેનશાહને જે લોકો નિન્દે છે તે આપમતલબી હોવા જોઈએ. ખદારના લોકો, આપણા શેહેનશાહ પોતાની પ્રજાના કલ્યાણાર્થે કેટલી મહેનત કરે છે તે જાણતા નથી. તેના મનમાં તો ઊંચી જાનના જ વિચારો આવે છે, તેવા વિચારો સાધારણ માણસોના મનમાં તો નહિં જ આવતા હોય. હેના કરતાં શું વધારે જોઈએ ? આપણા શેહેનશાહ પોતાને માટે નહિં પણ પોતાની પ્રજાને માટે રાજ્ય કરે છે. તેણે બધી રાજ્યપદ્ધતિ બદલી નાખી છે. તે ધણીવાર કહે છે કે “ પરમેશ્વર મ્હને મ્હારી પોતાની કમળાઓ તૃપ્ત કરવાને નહિં પણ મ્હારી પ્રજાની કમળાઓ તૃપ્ત કરવાને મોકલ્યા છે. ” ને તે વિખતીય લોકોને એક કરવાને ધણી મહેનત કરે છે. આપણા શેહેનશાહ મોઝા ઊંધી જાય છે ને રહવારે બેલા ચાર વાગે કામે મડે છે તેની કા'ને ખબર છે ?

બેગમ—આપણા શેહેનશાહે ધર્મચુરત મુસલમાનો જોડેના સંબંધ તોડ્યો તે તેણે ખાદું કર્યું એમ લોકો નથી ધારતા ?

ગયાસબેગ—તેમાં હેના ઉપાય નહોતો. તેણે ધણા વખત સૂંધી તો સંબંધ કાયમ રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ શેખ-ઉલ્લ-સદર લોકોને પીડતો હતો તે હેનાથી ન ખમાયું. અને હેનાથી દોષી પણ ન થઈ સકાયું, હેણે દરેક ધર્મમાંથી સારા સિદ્ધાન્તો ટાળી કાઢ્યા ને તે બધા ઉપરથી પોતાનો ધર્મ સંખ્યો. હેની નજરમાં તો હિન્દુ અને મુસલમાનો સરખા જ છે. એક કુતરો પણ સ્વચ્છ છે, ને મલબાન જેને કરડું દોષ તે કરે ને કુકરડું માંસ

ખાણું હોય તો ખાય, હેવા અભિગ્રાહ છે. જેને જ્યાં સુધી સત્ય અને સદ્ગુણનો રસતો કાઢી શકે તે જ્યાં સુધી ગમે તે કરે તેની અડચણ નથી.

બેગમ—હેની સત્તા નિચે આપો દેશ કે'વા સુખી છે. એક જાદુગરની પેઠે હેના હાથ ક્યાંથી પ્રદેશ એક બગીચા જે'વા થયો છે. ને લોકો કહે છે તેમ હેના મનમાં સુધનું કિરણ પેહું છે. તેને કોઈ એ અસ્તવ્યમથી સત્ય સોધી કહાડે છે ને દરેક માણસની ખરી કીમત જાણી શકે છે. આપણે ધરખાર વિનાનાં ને રજાતા રખડતાં આવ્યાં ને હેણે તમને તમારે લાયક પદવીએ મહાગ્યા છે.

ગયાસબેગ—“ હું કોણ છું તે મને ખબર છે. હું મહારા દેશમાં નિર્માલ્યપણા માટે પ્રખ્યાત હતો તે જ છું પણ શહેનશાહ એક લોહસુખની પેઠે મોટા માણસોને પોતાની તરફ આકર્ષે છે હેમાં તો શક નથી. અશુભકૃત્ત જે'વા મહા તર્કશાસ્ત્રી, ફેઝી જે'વા કવિઓ, દોડરમલ જે'વા, કાશાધ્યક્ષ, માનસિંહ જે'વા સેનિયોને, બિરખલ જે'વા મંત્રીઓ હેના દરખારને શોભાવે છે. પોતાના શહેનશાહની પેઠે આ લોકોને મન પણ પોતાની પ્રજાનું નિસ્વાર્થપણે કલ્યાણ કરવું એ મુખ્યકામ છે. હાતા મહાન નરોવાળા દેશનું ભવિષ્ય ખરેખર મોટું જ હોયું જોઈએ. ”

બેગમે—“ મેં ફેઝીનાં બધાં કાવ્યો વાંચ્યાં છે. તેના ચિત્તાર ધણા ઉત્તમ છે ને તેની વાણી શુભશુભના જે'વી મીઠી છે. ”

ગયાસબેગ—“ ફેઝી તો જન્મથી જ કવિ છે, એક વખત તેને કદ કરીને શહેનશાહ આગળ આણ્યો હતો, ને જ્યારે શહેનશાહે તેને સવાલો પૂછ્યા ત્યારે એકદમ નીચેનું રસિક કાવ્ય બોલી ઉઠ્યો. શહેનશાહ એથી બહુ ખુશ થઈ ગયો. ને તે દિવસથી તેને પોતાના દરખારમાં રાખ્યો ને તેનાથી કદી છુટો પડ્યો નથી. ”

(ઉપભતિ.)

પૂરો મને હે તુપ પાંજરામાં,
કૃપા કરી દે ઉડવા હવામાં;
છું પંખી પોથી મધુ ભારી;—ગાઉં
વિશેષ મીઠું, યદિ મુક્ત થાઉં.

બેગમે—ફેઝી તો હેનાં કાવ્યો લખવાની દગમમાં ખૂબીદાર છે. પણ તેનો ભાઈ અશુભ કૃત્ત તો કાવ્ય તર્કશાસ્ત્રી છે. તે મને ગમતો નથી. તે પોતાના ચિત્તારો અમર્યાદ રીતે દર્શાવે છે. ને ફેઝી તો સાદી રીતે બોલે છે ને આપણા મનમાં તરત હસાની દે છે. ”

ગયાસબેગ—ફેઝી તો કવિ છે. તે પોતાના આટલાં રૂપો હૃદયમાં તાત્કાલિક ગાનથી બધી વસ્તુઓ જીવે છે. તે દરેક વસ્તુઓની અંદરની ખૂબીઓ જીવે છે ને તેણે મિત્ર આપણને અક્ષરના આકારમાં બતાવે છે. ને એ રીતે આપણી શુદ્ધિની પેઠેય ઉપરાંતની જે દુનિયા છે તે આપણી આગળ પ્રદર્શિત કરે છે. અશુભકૃત્તની રીત અક્ષરવાગી છે પણ યુવવાગમરેલી ને કહ્યું છે.

બેગમ—“ એમ જ હશે તમને હમણાં બિરખલને ધારાસભાનો સમાસદી કસો પણ તે તો હેના અક્ષરરેલા હાજરજવાબીપણા માટે ને હેના મન મોહપણા માટે પ્રખ્યાત છે. ”

ગુણસમૃદ્ધિ—“ શુ” તું એમ ધારે છે કે અકબર જેવા રાજા રક્ત ત્વેના હાજર જવાબીપણા માટે જ રાખે. બિરબલ દીર્ઘદ્રષ્ટિવાળો માણસ છે, ને ત્વેની અકબરને લીધે તે દરેક સવાલની બંને બાજુઓ જોઈ સકે છે. ધણીવાર બધા મંત્રીઓ કાંઈ સવાલની બંને બાજુઓની તપાસ કરીને આખર નિર્ણય ઉપર આવે છે, ત્હારે બિરબલ પોતાની મરકરી ભરેલી રીતે તે બધું રદ કરી નાંખે છે ને ત્વેમાંની ખોટો બતાવે છે. ”

બેગમ ગયાસે મગરૂરીથી કહ્યું “ તમે મ્હારા જાતિ પણ શેહેનશાહનો દરબાર શોભાવનારાઓમાંના એક છો. ”

ગુણસમૃદ્ધિ—“ હું” મ્હારા કામકાજમાં શેહેનશાહની મરજી સાચવવાનું મ્હારાથી બનતું કરું છું પણ અપ્રસાસ ! કે સલાહ, શાન્તિ, બહાલ અને ન્યાયનું મંદીર જે શેહેનશાહે બાંધ્યું છે ત્વેનો પાપો રેતીમાંછે. ને ત્હારે ત્વેને સંભાળનાર, ત્વેને હાવી જાતી પદવીએ મહાવનાર અને ત્વેનો બાધનાર મરજી પામશે ત્હારે ખચિત તે જાગી પડશે. ઉમદા મનના માણસોએ કરેલું શાન્તિને પ્રેમનું દેવાલય એક મહા પ્રલયથી નાશ પામશે. પરમેશ્વરે ત્વેના લોકોને તાબામાં રાખવા જોઈએ ત્વેને ખદસે આમ થવા દે છે તેથી મને તો નવાઈ લાગે છે. ”

બેગમ—“ તે આપણા કરતાં વધારે જાણે છે આપણી બુદ્ધિ અંતવાન છે તેથી આપણે ત્વેની અનંત બુદ્ધિથી કરેલાં કામો સમજી સકતાં નથી. ત્વેનો પ્રેમ પણ અનંત છે. અકબર બાદશાહ જે શિખરે છે તે હાલ લોકો શીખતા નથી પણ આખરે ત્વેનું સારું પરિણામ તે લોકોને જણાશે. ”

ગુણસમૃદ્ધિ—વંશપરંપરાની રાજ્યપદ્ધતિ ખોટી છે, તેહમાંના રાજા મ્હારા પિતાને પોતાના બાહુની પોટે મ્હાતા હતા, ને ત્વેના ઊકરાએ મને પોતાના રાજ્યમાંથી કઢાડી મૂક્યો. તેહેમાંના સારાને કાલ્યા માણસો પસંદ હતા ને ત્વેના ઊકરાને તુરગીને વિષથી માણસો ગમે છે, ત્વેને લીધે રાજ્યકારણને તુકસાન થાયછે. પહેલાં દિન્દુઓ અમુક વખત માટે રાજ્યો પસંદ કરી સકતા હતા, ને તેથી તે લોકો રાજ્યને લાયક નર પસંદ કરી સકતા, અને લોકોનો પોતાનો સ્વાર્થ હોવાથી તે લોકો રાજ્યમાં ભાગ લઈ સકતા હતા ને સુખી થતા હતા.

બેગમ—હા, ત્હમે કહ્યો છો તે ખરી વાત છે હેવી પદ્ધતિ હોય તો વંશપરંપરાની પદ્ધતિથી યતું અનિયમિતપણું અટકે. મ્હેં સાંભળ્યું છે કે ઈંગ્લાંડમાં હેવી રાજ્યપદ્ધતિ છે તેથી કેટલા સૈકાથી તે લોકો સલાહ શાન્તિ અને સ્વતંત્રતા બેગવતા આવ્યા છે, ને બીજા દેશોમાં એટલી બધી નથી. ઈંગ્લાંડના લોકો જહાદુર ગણાતા મ્હેં સાંભળ્યા છે.

ગુણસમૃદ્ધિ—આપણો શાહનંદો સક્ષીમ તો વંડી ગયેલો ને તંરગી છે. હું પરમેશ્વર કને એટલું જ માથું છું કે તે ત્વેને ખરે માર્ગે મ્હાલવે, એટલે અકબર અને ત્વેના મંત્રીઓએ કરેલાં કામની મેહેનત રદ ગય નહિં.

આ વાતો કરતાં હતાં ત્વેમાંનાં એક મ્હોટી ગર્જના થઈ તે લોકો વાતોમાં એટલાં તક્તિન હતાં કે વાદળાં આવ્યાં હતાં ને ચન્દ્રને દંડી દીધી હતો ત્વેની તેઓને કશી ખબર પડી નહોતી, ને હવે વીજળી અને ગર્જના ને ઠંડા પવનના ઝપાટા સાથે વરસાદ આવ્યો. ગુણસમૃદ્ધિને ત્વેની સ્ત્રી ધુંટણીએ પડી પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી સુવા ગયાં.

શ્રીયુત મહંત ગુરુપ્રસાદ હરિદાસ કૃષ્ણદાસ.*

મનુષ્યની દષ્ટિ સમિપ જે જે વસ્તુઓ, સ્થિતિઓ તથા ભાવો સ્થપાય છે તે સર્વની અસરો તેના અંતઃકરણમાં પરિણામ ઉપજાવ્યાવિના રહેતાં નથી. જે સ્થપાયેલી વસ્તુ, સ્થિતિ, અથવા ભાવ ઉચ્ચ હોય છે તે પરિણામ ઉચ્ચ પ્રકટે છે, મધ્યમ હોય છે તે પરિણામ સામાન્ય પ્રકટે છે અને કનિષ્ઠ હોય છે તે પરિણામ કનિષ્ઠ પ્રકટે છે.

આમ હોવાથી મનુષ્યના સંબંધમાં શુદ્ધિપૂર્વક મૂંઝવામાં આવતી વસ્તુઓ, સ્થિતિઓ તથા ભાવો ઉચ્ચ પરિણામો પ્રકટાવે તદર્થે જે ઉચ્ચ, ઉચ્ચતર અથવા ઉચ્ચતમ હોય તેજ પસંદ કરવામાં સત્યપુરોષે સાવધાનતા સેવવી અગત્યની છે.

જીવનવૃત્ત ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે. કનિષ્ઠ, મધ્યમ અને ઉત્તમ. અને આદર્શરૂપ જીવન-વૃત્ત બ્યવહારનાં મનુષ્યનાં જેટલાં ઉચ્ચ હોય છે, તે કરતાં અધિક ઉચ્ચ પરમાર્થપરાયણ મહાત્માઓનાં હોય છે. તેથી આવાં ઉચ્ચ જીવનોનો સર્વ ભાષાઓમાં સન્નિદ કરવામાં આવે છે.

આ જીવનવૃત્તો કયો વાચક આદરપૂર્વક નહિ વાંચે ! ડાણુ તેમાં રહેલા ઉત્તમ સદ્ગુણોનું મનન નહિ કરે ? અને ડાણુ તેવા સદ્ગુણો પોતાનામાં પ્રકટાવવાને પ્રયત્ન-શીલ નહિ થાય !

શ્રીયુત મહંત ગુરુપ્રસાદ હરિદાસ કૃષ્ણદાસનું સંક્ષિપ્ત જીવન મનુષ્યની મતિને પવિત્ર કરનાર હોવાથી તે અત્ર આપણું યોગ્ય મરણું છે.

આ મહાત્માના પૂણ્યતનુનો પ્રાદુર્ભાવ સંવત ૧૯૨૨ ના ફાલ્ગુનની શુક્લ એકાદશીના પરમ પવિત્ર દિવસે થયો હતો. વસંત ઋતુને અને વસંતમાં આવતા તહેવારોનો મહિમા ડાનો અગમ્યો છે !

બાલ્યાવસ્થાથીજ એમને જગત પર માનસિક પ્રેમ નહોતો. શ્રીમાન સરયુપારા બ્રાહ્મણ કૂલના શૂણ્યરૂપ હોવા છતાં તેમને સંપત્તિપર જરા પણ પ્રીતિ નહતી. એક સમયે ભાગ લાગ માટે એમના વડીલના ભાષણોમાં કલહ થયો અને મારા મારીમાં એક કાકાનો પ્રાણ ગયો. આ જોઈ બાળક મહાત્માના અંતઃકરણપર જગતના મિથ્યાત્વની ખાતરી થઈ અને પોતાનામાં રહેલા નિગૂઢ વેરાન્ય એકાએક બહાર છળકી નીકળ્યો. પોતાની માલ મતા-ભાગ લાગ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી તેમણે તીર્થાટણ કરવાનો આરંભ કર્યો. રસ્તામાં જતાં આટલી નાની ઉંમરના બાળક બ્રાહ્મણ કુમારને જોઈ એક પ્રસિદ્ધ ડાક્ટરને તેમના ઉપર બહુજ પ્રીતિ ઉપજી. શ્રીમાન કુટુંબમાં જેમને જન્મ થયો હતો તેમને પૂર્વના પૂણ્યસંસ્કારનાં સુખો ભોગવવાંજ પડ્યાં. આ ડાક્ટરે તેમની અત્યંત પ્રેમથી આસના વાસના કરી અને અત્યંત સુખ અને વૈભવમાં તેમને તે પોતાની સાથે વિદેશ લઈ ગયો.

થોડાક સમય પૂર્વસંસ્કારનો ક્ષય કરી પુનઃ તેઓ ભારત વર્ષમાં પધાર્યા અને અનેક સ્થળોને પોતાનાં પવિત્ર ચરણોથી પાવન કરી, જગતના નાના પ્રકારના સર્વ બ્યવહારથી ઉપરામ પામેલા હોવા છતાં, માત્ર ધર્મપરાયણ આચરણ કરતા હાલ પોને મુખ્યમાં શ્રીમદ્વાલકમીના પૂણ્ય તીર્થ સમિપમાં નિવાસ કરે છે.

* મહાત્માઓનાં જીવનવૃત્ત લખવામાં વિગતો મેળવવામાં થતી મુશ્કેલીઓ હોય છે. તે નિર-લિમાન મહાત્મા જણાવતા નથી. જેથી ભવિષ્યમાં પુરતી વિગતો સાથે આ ઉપયોગી લેખ આપવામાં આવશે.

છું. ' ' હાલમાં આપણા દેશમાં હાકુર હરનાથ. બેનરજી નામે એક ઉચ્ચતમ કોલિના ભક્ત અને અલૌકિક શક્તિ સંપન્ન મહાત્મા શાંત અને અનિ શુભ રીતે જીવન ગાળે છે. X X X X અમે એ મહાત્મા સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવીએ છીએ. ખરા સંતને જાજે એવી નમ્રતાપૂર્વક તેમણે અમને લખ્યું છે કે ખાસ જરૂરી પ્રસંગ સિવાય મારું સરનામું શું રાખજો. નહિ તો મને ખબર રહે છે કે હજારો માણસો મારા શાંતિ નિવાસ ઉપર ધસારો કરશે."

સૂર્ય ઉગ્યા પછી તે શુભ રહી શકતો નથી. કરતુરીનું પાન ઉધક્યા પછી તેનો પરિભ્રમ અજ્ઞાત રહી શકતો નથી. કમળ વિકસે છે એટલે તરત જમરાનાં ટોળેટોળાં તેની આસપાસ યુગ્મરૂપ કરી રહે છે. તેમ જેવું અહંકારનું પક લુટી ગયું છે, જેની મમતાની અને જિન-તાની દિવાલો વિશુદ્ધ રનેહની ભરતીથી ધોવાઈ ગઈ છે તેવા આત્માનો પ્રકાશ ઝાટિ પ્રપત્તે પણ દાંડી શકતો નથી. ગુરુ થવાને અર્થે આતુર એક યુવકને મહાત્મા રામકૃષ્ણ પરમહંસજીએ કહ્યું હતું કે પ્રથમ તું તારી આત્મજ્યોતિ પ્રકટાવ એટલે પતંગીઆં આપોઆપ તારી પાસે જાડી આવશે. તારે પતંગીઆંને શોધવા ગમેગામ નહિ જવું પડે, આ મહા નિયમ પ્રમાણે અપ્રસિદ્ધ રહેવા ઇચ્છનાર હરનાથજી અપ્રસિદ્ધ રહી શક્યા નહિ. ધીમે ધીમે એક પછી એક તૃષાતુર આત્માઓ એમની કૃપાનું પાન કરવા લાગ્યા. તેમાંના એકે એમણે લખેલા પત્રો એકઠા કરી પ્રસિદ્ધ કર્યાં. ત્યારથી તે ખુલી પ્રસિદ્ધિને પામ્યા છે.

એમનો જન્મ અંગાણાના સોનામુખી ગામમાં થયો હતો. બે વર્ષની વયે એમને પિતાનો હમેશને માટે વિયોગ થયો તેથી મૂર્તિમતી ભક્તિ જેવાં તેમનાં માતાની સંભાળ નીચેજ તે મોટા થયા અને કેળવ્યા. આ દેશના તેમજ બીજા દેશના મહાત્માઓ વિષે કહેવાય છે તેવા અલૌકિક બનાવો એમના બાળપણથીજ જોવામાં આવ્યા હતા. જેને વિશ્વદ્રષ્ટિ અથવા અંગ્રેજીમાં Clairvoyance કહે છે તે શક્તિ હરનાથજીમાં જન્મથી છે. અપારદર્શક વસ્તુઓની પેઠીપાર તે બાળપણથીજ જોઈ શકે છે. તેમને આ શક્તિ સ્વાભાવિક છે. તે પોતે કહે છે કે મારી પરીક્ષા લેવા મારાં માતા મને ઘરની બહાર મોકલી વસ્તુઓ સંતાડતાં અને પછી મને જોળી કહાડવાનું કહેતાં ત્યારે હું તરત તે ચીજો લાવી આપતો. આ અસામાન્ય સિદ્ધિ છે એવું તેમને મોટી ઉંમરે જ્ઞાન થયું. ચાર વર્ષની ઉંમરે એક મહાત્માનાં તેમને દર્શન થયાં. હરનાથજી પૈતાના મોટા ભાઈ સાથે જાણીને ઘેર આવતા હતા, સાંજ પડી ચૂકો હતી, ઘર ઘણું દૂર ન હતું, એવામાં એમના મોટા ભાઈની નજર એક પ્રકાંડ, ગૌર, દેહિય-માન આકૃતિ ઉપર પડી. હરનાથજીએ તેમને પ્રજ્ઞામ કર્યાં પણ તે મહાપુરુષ તરતજ એક પુષ્કરિણી ઉપર યઇને ચાલ્યા ગયા.

હરનાથજી કલકત્તાની એક કોલેજમાં ભણતા ત્યારે પણ એકવાર એવોજ પ્રસંગ બન્યો હતો. પછી ત્યારે તે બી. એ. ક્લાસમાં હતા ત્યારે તેમને ક્ષયરોગ લાગ્યું પડ્યો. કોઈ પણ ઔષધોપચાર કર્યા વગર માત્ર કૃષ્ણ નામ જપથી જ એ અજન્મ બાધિનો તેમણે પરાજય કર્યો. આ સમયે તેમની માનસિક રિયલિટી દેખાતી રીતે ગાંઠ જેવી હતી. કોલેજ બંધ થયા પછી પણ અધાર્ મતાં સુધી તે પાટલી પર બેસી રહેતા અને જ્યારે પટ્ટાવાળો તેમને ઘેર મોકલતો ત્યારે રસ્તામાં તદ્દન બેભાન અવસ્થામાં ચાલતા ચાલતા ઘેર જતા. એમનું જીવન તદ્દન ચંત્રવત હતું. સર્વને સ્પષ્ટ માલમ પડ્યું કે કોઈ દિવ્યશક્તિ એમના દેહદારા સર્વ કાર્ય કરાવતી હતી. તેવામાંજ એક પ્રસંગથી સર્વની ખાતરી થઈ. (અપૂર્ણ.)

સત્યવિજય

પુસ્તક ૬ કું.

સને ૧૯૧૨ માહે સપ્ટેમ્બર.

અંક ૬ કું.

પાછા કદી પડવું નહિ.

૭૬ હરિગીત.

આકાંક્ષાપડે દુટ્ટી પડે ચકચર પૃથ્વીતાળ કરે,
આજેજ મૃત્યુ યાય કે સો વર્ષ લગ્યાનું ઠરે;
લેકમીપડે ધનવન્ત હો કે દમડિ પાસ ન હો કંઈ,
શિવ-સત્યમાર્ગ-સિધાવતાં પાછા કદી પડશે નહી. ૧.

નિજભાવ રાખી ભિતરમાં દુર્જન ભલે નિન્દા કરે,
મહદાત્મજન મહિ ઉપરે કે સ્વર્ગમાં સ્તુતિ ઉચરે;
જડબ્યક્તિની ખીચાણુ એ નિર્લેપનરમાં કયાં રહી!
શિવ-સત્ય-માર્ગ સિધાવતાં પાછા કદી પડશે નહી.

સંબંધીઓ સંબંધ નિજ ત્યાગી ભલે દુસ્મન ઠરે,
મહુ બહુ વિપત્તિ આપીને મગરૂર થઈ છાને કરે;
અનલોચ-વજ સમાન-સત્યુપ્પ સ્વાત્મની ઇચ્છા મહી,
શિવ-સત્યમાર્ગ સિધાવતાં પાછા કદી પડશે નહી. ૨.

જડ ભાવના પરિણામ તો જડમાં સહુ પરિણામશે,
૩૦ ચોર વાદળ લેલી દિનકર ઉદય ન કદી પામશે;
રૂપે તિમિર રવિ કિરણથી ત્યમ જૂઠું દૂર ચારે સહી,
શિવ-સત્યમાર્ગ સિધાવતાં પાછા કદી પડશે નહી. ૩.

મહિ થઈ ગયો છે અમર થઈ કુન્તા તણા વડદીકરો,
ભાષિરાજા ધર્મનો ભણુકાર વાગે હજી ખરો;
હેલી વિપત્તિ વેલી અનો સેન અરિની હાલી ગઈ,
શિવ-સત્યમાર્ગ સિધાવતાં પાછા કદી પડશે નહી. ૪.

બુદ્ધ ધર્મને લગતી કેટલીક વૌધક વાર્તાઓ.

એક સમયે જ્યેષ્ઠ (વૃદ્ધ) નીચે બેસી જુદા ભગવાન આ પ્રમાણે વિચાર કરતા હતા. “જે આદિમાં પ્રકાશિત છે, મધ્યમાં પ્રકાશિત છે, અને અંતમાં પંચુ પ્રકાશિત છે, એવા સિદ્ધિતાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. જો કે આ સિદ્ધિતા ધણી સાદા છે, તે પંચ લોકો તે સમજી શકતા નથી. મારે તેમની ભાષામાં તે કહેવા જોઈએ. તેઓ સમજે તેવા રૂપમાં તે જણાવવા જોઈએ. તેઓ બાળકના જેવા છે, અને તેમને કથાઓ બહુ ગમે છે. મારે આ ધર્મની ખુબી સમજાવવાને હું તેમને કેટલીક વાર્તાઓ કહીશ. જો કે જે દલીલાથી એ આકર્ષીત થઈ શકે છે, તે તેઓ સમજી શકશે નહિ, પણ જો તેમને રૂપકમાં કહેવામાં આવશે તો તેમાંના ધણી ખરા તે સમજી શકશે.”

બળતું શુદ્ધ.

એક ધનવાન મનુષ્ય હતો. તેને જુદું પંચ મોહન મળ્યું. તેના ચાલણા શકી ગયા હતા, તેવું છાપર કમગી ગયું હતું અને એટલું નીચું આવી ગયું હતું, કે જરા અગ્નિ લાગે કે ભડક સળગી ઉઠે. આવી સ્થિતિમાં એકએક તે ઘરમાંથી અગ્નિનો ધૂમકો નીકળ્યો. માલધણી ધરતી જહાર આવ્યો, અને જુએ છે તો છાપર ભડક બળતું તેના જીવામાં આવ્યું. તે ગભરાઈ ગયો, શરણ કે તે પોતાના બાળકો તરફ બેઠું પ્રેમાળ હતો, અર્થે બાલકો આ લપના અપાને હોય તેમ તે મોટા મંડાનમાં બેઠેલા હતા. તે ગભરાઈ ગયેલા બાપે વિચાર્યું, મારે શું કરવું જોઈએ. બાળકો આવીને છે, અને તેમને બેઠેલા ચેતવણી આપવી તે નકામી છે. જો હું તેમને ચકડવા દોહું, અને મારા હાથમાં પકડી લઉં, તો તેઓ નાસવા માંડશે, અને કદાચ એકાદને હું જીવાવી શકું પણ બીજા તો આ લાપના ભડકામાં બળીને ખાખ થઈ જશે. તરત તેને એક વિચાર સૂઝ્યો. મારા બાળકોને રમકડાં બહુ વહાલાં લાગે છે, જો હું તેમને રમકડાં આપવાનું વચન આપું તો તેઓ મારાં કહેવા પર ધ્યાન આપશે.

પછી તે મોટી બાલી ઉઠ્યો, “બાળકો! જહાર આવો, તેમને વારતે તમારા પિતાએ જે ગીજવાની તૈયાર કરી છે, તે જુએ. તમે જોવા હોય તેનાં કરતાં પણ વધારે સુંદર રમકડાં આ તમારે વારતે તૈયાર રહ્યાં. જલ્દીથી જહાર આવો! જલ્દીથી જહાર આવો! નહિ તો પછી રહી જશો, અને જુએ! આ શબ્દો સાંભળતાં જ તે બળતા ઘરમાંથી બાળકો ઝપાટો ખેંચી જહાર ફેંકી, ત્યાંથી રમકડાં જે સુખદેએ તેમનું ધ્યાન ખેંચ્યું. પછી તેમના પ્રેમાળ પિતાએ તેમને સુંદર રમકડાં લાવી આપ્યાં, અને બપોરે તેમણે તે ઘરને બળતું જોયું, ત્યારે આમ કરવામાં તેમના પિતાનો કેવો ઉચ્ચ આશય હતો, તે તરતજ તેમના સમજવામાં આવ્યું.

તેઓ બાપના મનની પ્રશંસા કરવા લાગી ગયા તથાગન (બુદ્ધ ભગવાન) જાણે છે કે જ્યતના બાળકો સંસારિક સુખરૂપી રમકડાં પર પ્રીતિ રાખે છે. તે તેમને ધર્મનું ફળ દર્શાવે છે, તેમના આત્માને દલકી સ્થિતિમાં પહોંચાડે છે, અને તેમને સત્યનો અખંડ ખમનો આપે છે.”

૨. અધ્યા મનુષ્ય.

એક મનુષ્ય આંધળો હતો. તેણે કહ્યું, “હું પ્રકાશ, રંગ વગેરેને માનતો નથી. મળ-

કતાં અને કાંઈ કાંઈ પણ રંગ નથી, સૂંઘ નથી, ચંદ્ર નથી, તારાં નથી. આવી યીજી કાંઈએ જોઈ નથી, અને કાંઈ જોઈ શકે નહિ. ”

તેના મિત્રોએ તેને સમગ્રવવાને અને આત્મભાંગે લાવવાને ધણીએ પ્રયત્ન કર્યો; પણ તે નિષ્ફળ નીવડ્યો. તે કહેતો કે “તમે કહો છો કે અમે જોઈએ છીએ, તે બધી બ્રમણ્ય છે. જો રંગ હોય તો હું તે કેમ ન દેખી શકું ? રંગ જેવી વસ્તુ બધી, તે કેવળ અસત છે. ”

ત્યાં એક વેદ આવી પહોંચ્યો, જે આંધળાને દેખતાં કરવાની, વિદ્યા નીચુતો હતો તેણે ચાર દવાઓ ભેગી કરી અને તેને દેખતો બનાવ્યો; એટલે પોતાની મેળે સર્વ દુઃખિત માનવા લાગી ગયો.

ત્યાંગત તે વેદ છે; અને ચાર દવાઓ તે ચાર ઉપદેશ સંતો છે. એ ચાર ઉપદેશ સંતોષકે જગતના અધઃમુખ્યો ગાની બને છે.

૩ બોવાયલો પુત્ર.

એક ગૃહસ્થનો પુત્ર દૂર દેશ ચાલ્યો ગયો, અને જો કે તેના બાપે તો પુષ્કળ ધન એકઠું કર્યું પણ તે પુત્ર તો પરદેશમાં ધણુંજ દુઃખ પામ્યો. અન્ન વસ્ત્રને સાર કાંઈ મારતો તે પુત્ર ભાગ્યવશથી જે દેશમાં તેના પિતા બહુ ધનવાન તરીકે રહેતો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેના પિતાએ દૂરથી તેને જોયો, આજખ્યો, અને તેની ઠગાવ અને દુઃખભરી હાલત નિહાળી પોતાના કેટલાક નોકરને તેને બોલાવવાને કહ્યું.

ત્યારે તે નોકરો તેને મહેલ બધી લેઈ જતા હતા, ત્યારે તે પુત્રે વિચાર્યું. “કાંઈ મોટા મનુષ્યની, આરા પર કંતરાજ યથા હશે, અને કદાચ તે પકડીને મને કેદમાં નંખાવશે. ” આવા વિચારથી તે શેઠ-તેના પિતા દષ્ટિએ પડે તે પેલા ત્યાંથી નાસવા માંડ્યો.

તેના પિતાએ તેને પકડી લાવવાને બીજા કેટલાક માણસોને મોકલ્યા, અને જો કે તે રડતો હતો, અને દિલગીર ચેતો હતો, છતાં તેના પિતા પાસે તેને લાવવામાં આજ્યો તેના પિતાએ નોકરોને તેની સાથે કરાણીથી વર્તવાને ફરમાવ્યું; અને તે છોકરાની જ સ્થિતિ અને પદવીવાળા નોકરને તેના કામમાં મદદગાર તરીકે તે છોકરાને રાખવાને ફરમાવ્યું.

તે છોકરો પોતાની આ નવી સ્થિતિથી સતોષ પામ્યો. મહેલની ખારીએથી તે પિતા પુત્રને નિહાળતો, અને ત્યારે તેણે જોયું કે હવે તે પુત્ર પ્રમાણિક અને ઉદાગીર થયો છે, ત્યારે તેણે હસીને તે હસી પાવરીએ ચલાવ્યો.

ધણી વર્ષ પછી તેણે તેના પુત્રને બોલાવ્યો. અને તેના સંધર્ભ નોકરોને એકઠું કર્યું, અને તે પોતાનો પુત્ર છે, એમ પ્રકટ કર્યું. પછી તે શરીરે છોકરો અત્યંત દુષિત થયો, અને પિતાને મળવાથી આનંદો બન્યો. હિમ્મ સંયોને વારતે ધીમે ધીમે મનુષ્યોના હૃદય કેળવાવાં જોઈએ.

૪. ચાર પ્રકારનાં પુત્ર.

બુદ્ધ બંધુવાનના સમયમાં એક શ્રીમંત હતો કે જે પડોશના સંધર્ભો બોલવાને આમ તથા આપતો હતો, તેમને દશિણા આપતો હતો અને દેવાને બલિદાન આપતો હતો.

આ ઉપરથી બુદ્ધ લોકવાને કહ્યું. “જો કાંઈ મનુષ્ય દરમિદને દગ્ગર યથા કરે, અને નિરંતર બલિદાન આપી કરે, છતાં જેનું મન ધર્મ પર એક ધણુતર પણ લાગ્યું છે તેની તોએ આવી શકે નહિ.

ફરતા તેઓ, માટી, મીઠું કે કંતમંજનથી. પોતાનું કુખ સાફ કરે છે તો, આ બ્રમાણે તપા સરીરની અંદરની મલીનતા દૂર થઈ જાય છે. હવે બાણ, મલીનતા દૂર કરવાને સારું સ્નાનની જરૂર છે અને દરેકજા, અને તો સાગ્રણે નદાવું, અને નદાવાને સારું સાસામાં સારો વખત સવારનો છે, પરંતુ જો માણસો ફરે, ફરનાર છે, અથવા તો આજો દિવસ કામ કરીને યાદી ગયેલા, દોષ તેમને તો, સાંજે જ સ્નાન કરવું જરૂર છે. દારણ કે તેથી આખા દિવસના મેલ દૂર થાય છે, અંદરનું બિંદુ પણ યાક પણ ઉત્તરી જાય છે. નદાવાને સારું પાણી સ્વચ્છ જોઈએ અને અને તો, દોષ હિતર આદિ દરેક પણ સાથે લઈ નદાવું. માંદા માણસે, નદાવું નહિ, અને જો જાણુ જરૂર છે તો એક લુગડું બીડું કરી ધીમે ધીમે સરીરને પલાળવું અને તે બાગ લુછીને સારું પાણી બીડી બાગને અડકવું; જદુ છુટી જગામાં નદાવું. નહિ, નદાવાને સારું અને તો ગરમાં એક અલાયદી જગ્યા રાખવી.

તંદુરસ્ત અને જીવાન માણસે અને તો ટાંદા પાણીએ નદાવું અને પછી પોતાનું સરીર એક દુવાલ કે લુગડાવડી બરાબર લુછી નાખવું. જો તેમ ક્યાં પછી હંટી લાગે તો કુંદાએ પાણીએ નદાવું પછુ જોમ અને તેમ કડે પાણીએ નદાવું તે સારું છે. જળી કેટલાક પાણી, ધારણ છે કે, સરીરનો ઉપરનો ભાગ ટાંદા પાણીથી ધોવો અને હેઠળનો ભાગ ગરમ પાણીથી ધોવો. દારણ કે જો ગરમ પાણી માથા પર રહેવામાં આવે તો, કેસ અને પશુનું બળ, દારણ જાય છે. ગરમ પાણીવડે નદાવાથી ખસ, લુખસ કે બીજાં આમરીનાં દરદ થતા નથી. મોજન ક્યાં પછી તરત નદાવું નહિ, દારણ કે તેથી પાચનશક્તિ મંદ થાય છે. અને તો ઉનાળામાં સ્નાન કરવા સારું કુંદું પાણી વાપરવું અને શિયાળામાં અને ચોમાસામાં ગરમ વાપરવું.

આખા પછી તરત નદાવું નહિ. આગરની માણસોએ તદ્દન જીવંત પેટે નદાવું નહિ સરીર થાકી ગયેલું દોષ તો તરત નદાવું નહિ. થોડીવાર આરામ લેઈ નદાવું; નદાવા પછી સરીરને ઉંધાડું રાખવું નહિ અથવા કડે પવન લાગવા દેવો નહિ. તરતજ સરીરને લુગડાવડી લુછી નાખવું.

પરોપકારી સુશીલા.

દુરના જાડમાં સુખ લોકમાં દરદી સત્તાકંઈ રમનો સંખ્યાસુરિમાં કેમાનજીવનો અવમાનનો દોષ તેમ દૂર દૂર નાસતો સંખ્યાને માણે સુરખી હતી. હવેમાં નિરાશા હતી. પણ અંતરનો પ્રેમબીડું હતું, પાસે માતાજીની આરતીના પંદાનાદ-સંભળાના; અતે સંખ્યાને ઊડી, સુખ ઉપા સાથે લમ કરવા, ગુરુદેવસમ માતાની આરતીની આરાને પણ અવમાનીને નારી થયો.

આ ચિત્રની બાપ હવેમાં આરેખની મુકામગ પુણ્ય જેવી સુશીલા માનચતુરનેજ પિતા સમજ તેનાં પ્રેમરોમાં નિર્ભય રીતે બાલમિત્ર મનુ સાથે નિર્દોષ આનંદથી વિદરની માનચતુરનું વલસાય જન્ને બાકો તરફ સરખું જ દેસતવું. અને તેમને સાથે જોડને ગ-નમાં ઉમંગી, થઈ આવનો કે તે જને સ્નેહલક્ષ્મીને સાથે અંતરનો ઉમંગી વખતે વખતે

માનચતુર ન દેખાતી શકતો, અને અર્ધચંદ્ર વામોમાં તેડું બોલી જતો. પણ પાછળથી સમ-
યની રાહ જોઇ માન થતો.

બાલકાથી આ વાત અનુભવી નહતી. તેઓ આવું સંભળી ચરમાતા અને ઈન્દ્રા કે
અનિચ્છાપૂર્વક બને બહાં પડતાં સુશીલાને આવું ચરમાતું ગમતું, પણ અનુથી જુદું પ-
ડતું ન ગમતું. તે બહાં પડતાં પડતાં પણ મનુ તરફ જ જોઇ રહેતી; અને મનુ ન સમજી
શકતો તોપણ રેનેહસદેશાચ્ચ દર્શિદસા મોકલાવતી. પણ સુશીલાની સંહાર્યતા મનુને સ્પર્શ
ન કરતી-સુશીલાને તે રમતની સોજાંતી ગણતો, પણ તે સદાની સોજાંતી રહે એ તેને વિચાર
પણ ન થતો. સ્નેહનાં આમંત્રણને પરિણામે સ્નેહ નહિ પણ આશંકા ઉદ્ભવતી.

રાત્રિના ત્રણનો સમય હતો. બેહાર વર્ષાદનાં ઝાંપટાં પર ઝાંપટાં આવતાં હતાં. પવન
સુસવાટા કરતો કુકોતો હતો, પ્રકૃતિ માત્રમાં કંઈ ઉત્પાત હોય તેમ સર્વ સત્ત્વો તોફાની
બની ગયાં હતાં.

શિકાગેક માનચતુર ચમકી ઉઠ્યો. તેને કંઈ કુત્સવમ થયું હતું. પંદર વર્ષની વાત
આજે હૃદયમાં ફરી ઉછળી આવી હતી. મિત્રપર જોડી શંકા લાવી રેનેહજયન તોડી વઢોડી,
બાલમિત્ર તથા સતી પત્નીના સાજ કપો હતો, તે વિચારે હૃદય કમ્પી ઉઠતું હતું. ધણી
અર્થન કપો પણ મન ચાંત ન થયું. નિદ્રા પણ ન આવી. અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે પોતાની
સર્વ મિશ્કતની ગદદેરી તરીકે મુહુદ પુત્રી સુશીલાને સ્થાપવી. અને તેની સેવામાં પોતાની
મનુને મનુને પૂજારી રૂપે બનાવી, રેનેહસઅથી રેનેહધાતનું પ્રાપ્તિ પૂર્ણ કરવું. આથી મનને
કંઈક ચાંતિ થઈ.

માનસિક તોફાન ચાંત થતાં સાથે કુદરતનાં કૃતિમાં પણ ફેરફાર લાગ્યો. વર્ષા અને
પેવનનાં તોફાનો તેને પ્રિમોકેડિ જેવાં લાગ્યાં. અને આઠસે વર્ષે પણ તેની સમસ્તૃતિ બ-
રૂત થઈ, અને તેની સાથે તેના મ્હેપર ગભિર શોક અને વિપાદની છાયા હતી ત્યાં અંચળ
રિમત અને આનંદ પથરાયા, પણ તે જોઇને આનંદ પામનાર ગૃહિણીની ખામી જણાઈ.

હમેસાં બધાં માણસો જાગી, એવા સામગ્રીની તૈયારી કરી પછી માનચતુરને જગાડતાં;
તેને બદલે માનચતુરે મોતે જ સર્વના જાગ્યા પહેલાં આજે બધું કામ પરવારી લીધું. પોતે
ન્દાપો, પૂજ કરી, માગા ફેરવી, પણ સવાર ન થયું. પછી તો ન રહી શકાયાથી તેણે મનુ
તથા સુશીલાને જગાડ્યાં. મનુ રહેજ ચીડીઓ હતો, એટલે આમ બેહુ જાગવું પડ્યું તેથી
તેની સુખમુદ્રા પર તે ભાવ પ્રકટી નીકળ્યો. સુશીલા જાગી કે તુલજ હમેસના રિવાજ સુ-
જળ જાનીમતી મનુનું સુખદર્શન કરવા આવી પણ ત્યાં આનંદને બદલે કોષપુકત તિરસ્કા-
રનો ભાવ જોતાં તે મનમાં વ્હેમાંઈ ને પાછી હડી ગઈ. માનચતુર આ સર્વ સમજી ન
હંકયો; ને બને આગેકાને પોતાની પાસે બોલાવ્યાં, ને બદુજ પ્રિમથી પોતાનો વિચાર દર્શા-
વ્યો. બનેને આથી જુદી જુદી અસર થઈ. સુશીલા આનંદના ઉમંગકાથી અથવાતો શર-
મથી માન જ થઈ ગઈ, તેનાં મોંપરની ચચગતા હીડને આંખમાં ભરાઈ ગઈ, અને મોંપર
એટલી લાધી ચડી આવી કે એ ભાવ ચરમનો હતો કે કોષનો, તે માનચતુર તો સમજી
ન શક્યો, અને મનુએ સમજવાનો અર્થન પણ ન કર્યો.

મનુના મનમાં અમે તે વિચારો હોય, પણ તેડું એ સ્વરૂપ આ વખતે તો જુદું થઈ

ગયું. ગમે તો પહેલાંની અવગણના કરવાની ટેવથી, અથવા તો અત્યારે પોતાના મનમાં રમી રહેલ વિચારોથી, ગમે તે કારણથી પણ, તેણે માન્યમને બહુજ દુઃકમાં જણાવી દીધું, કે “ મૃત્યુ થતાં પણ હું સુશીલાની સાથે તો નહિજ પરણું. ”

*

*

*

*

નાનુક કેળવર જેમ એકાએક કુદાગ્રને બા પડે, તેમ માનચતુરના પ્રેમાગ હૃદયમાં આ ચબ્દોથી આઘાત થયો, તેના પુત્રરનેહનું દાર એકાએક બંધ થઇ ગયું. કદી પણ નહિ પ્રકટેલી એવી ક્રોધજ્વાળા મનુ મારે આજે તેના હૃદયમાં ઉદ્ભવી. તેણે એકદમ દસ્તરથ-ળીએ પીરી, આંખમાં અગાર વર્ષાવી એકાએક મર્જના કરી કે “ ઉદ્ધત છોકરા ! તું આવો ઉત્તર દેવાની હિંમત કરે છે ! અમારા વખનમાં પિતાની ઇચ્છા એજ કાલેદો હતો; અને અત્યારે પણ તેમજ થશે, મારે એક માસપર્યંત વિચાર કરી કતિ મ્હારી આઘા-નુકલ ઉત્તર આપ, અથવા તો મારા પુત્રનરીકિને તારો સર્વ સંબંધ છોડી અદ્વિથી ચાલ્યો જા. ”

મનુને લાગ્યા વિચાર કરવાનો જ નહોતો. તેણે આજે જે કશું તેજ તેને એક માસ પછી પણ કહેવાતું હતું. બહુજ દડ વિચારો પણ કેક દાગ જતાં બદલાઇ જાય છે તે ન ગણકારતાં, ગમે તે વિચારે પણ અત્યારે તેને સુશીલા તરફ તિરકાર ધૂંટ્યો; અને તેનો તથા પિતાનો સર્વ સંબંધ છોડી તે તુર્તજ ચાલ્યો ગયો. માનચતુર ઇચ્છાવિરુદ્ધ પ્રયત્ન કરી પુત્રને બંધી ગયો, પણ સુશીલાથી તે ન જની શક્યું.

મનુનું મન એટલું ઉરોરાવણું હતું કે, તેણે તુર્ત જ અર્ધદગ્ધરનેહ કિંવા ધિક્કાર-સહિત પણ એક મનુરની કન્યા સરલા સાથે લગ્ન કર્યાં. અને જીવનચક્રને સુખ કે દુઃખ ગમે તે માર્ગમાં તેની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલવા પડું મૂકી દીધું.

લગ્ન સમયે જ માનચતુરે પોતાના રનેહ માત્રનાં રચનરપ સુશીલાને બોલ્યા. તેના તરફ પૂર્ણ નિષ્વાસમરી દૃષ્ટિએ જેમ રહ્યો, અને બોલ્યો; “ બેટા, મારી આઘા ઉલ્લંઘીને, પહેલાં ક્રોધ કાગે મારો પુત્ર હતો તે નાદાન મનુ સાથે, અથવા તો જેમાં તેણે પોતાનું રનેહ-રચાન કર્યું છે, તે સરલા સાથે તારી દૃષ્ટિ પણ મગશે, તો તું મને અને મ્હારાં સર્વસ્વને ગુમાવી બેસીશ. ”

કેંક કુજ, બ્દીક કિંવા નમ્ર ભાવની સુશીલા એઆઘાને આંધીન થની દોષ તેમ માયું ન-માયું; અને હૃદયમાં ઇચ્છયું કે “ પ્રમુ ભવિષ્યમાં, એ એકવચની માનચતુરનું હૃદય પીગાવે. ”

*

*

*

*

દરપજે બદલાતો દાગ બદલાયો. મનુ પણ પિતા કહેવાયો, પોતાના દુરાગ્રહે તે એવી રિપતિમાં આવી ગયો હતો કે સરલા અને મનુ જન્મે મનુરી કરતાં ત્યારે તેમનો વ્યવહાર ચાલી શકેતો. અત્યારે દુઃકાગ હતો અને બેન બદલે જણ જણતું પોતાજ તેને એકલાને કરતું બહુ મુશ્કેલ પડ્યું. જીવનગાત્રા મદા મુશ્કેલીએ પૂરી કરવા મથતો. આરામજ મનુ હામેલાં પિતાના ઘર પાસે નીકળતો, અને ઉડો નિષ્વાસ નાંખી ચાલ્યો જતો. માનચતુર આ સર્વ જ્ઞેતો પણ તેની દરકાર સરખીએ ન કરતો, નિર્ધન નિરાપાર પુત્રને મદદ ન કર-તો. સુશીલા આ વાન જણતી અને તેની હૃદયબધા નિરંતર વધ્યા કરતી. તે મદા મુશ્કેલી-થી કાંકકાંક પૈસા મેળવી, સરલા-મનુનું યુગલ ન સમજી શકે તેમ તેને મોઢલા કરતી. પણ

તી વખતેના અત્યારે આહાસ થતો. કિનારા પરની રૂપેરી રેતી સમ - વચ્ચે ધારણ કરી, તે રેતીમાંજ મળી જતી હોય તેવી યુવાન વિધવા—સરલા—ઘડીમાં નદી તરફ તો ઘડીમાં આહાસ તરફ એમ વારા ફરતી જ્યાં દરતી હતી; પોતાની નિયતિ કૃષ્ણની ત્રિયોગિની માતા દેવકી સાથે સરખાવતી, અને પોતે ગોઠુલ મોકલેલ પોતાના બાલકૃષ્ણના સમાચાર મેળવવાં વિનુકતાથી રાહ જોઈ બેઠી હતી.

બીજી દિવસ થવા છતાં સુશીલા પાછી ન આવી, તેથી આ બહાણેલી માતા તેની સામે જવા નીકળી હતી; ત્યાં નદીના આ ભાગમાં આવતાં તેને પતિ સાથે માણેલ સુખના દિવસો યાદ આવ્યા, ને દુઃખભારથી તે આગળ ન આવી શકત. તે ધણીવાર સુધી આહાસ તરફ કંઈ અદસ્ય વસ્તુ જોવા પ્રયત્ન કરતી હોય તેમ તાકી રહી હતી; ત્યાંથી એકાએક અમકી, બેઠી થઈને, કોઈ આપઘાત કરવા તૈયાર થઈને રહી ગઈ હતી. તેની નદીમાંથી અર્ધ બીજેલ બહાર ખેંચી લાવી. તે એ સરલાનાં સફેદ વસ્ત્રોથી ચાંદનીમાં - તેને ન જોઈ શકી, એટલેજ આવી રીતે આપઘાત કરતાં પકડાઈ ગઈ. તેના અંતરમાં કંઈ અસહ્ય વેદના થતી હોય, તેમ તેના વિભરાયલા વાળ અને અથુભીની સૂણ ગચ્છેલ આંખોથી લાગતું હતું. સરલા તેના ચહેરા જોતાંજ બોલી ઉઠી, “ સુશીલા ! આ શું ? મારો પુત્ર ક્યાં ? ”

સુશીલા બોલી ન શકી. તેણે દેખું જરાઈ આપ્યું. તેને શું જવાબ દેવો તે સૂઝ્યું જ નહિ, આથી સરલાને કંઈ અમંગલ શંકા આવી ને તે વધારેને વધારે પ્રશ્નો પૂછવા લાગી. અંતે સુશીલા હૃદયનો ઉઘરો દબાવી કંઈક શાંત થઈ બોલી; “ બહેન, છોડો તો તેના દાદા પાસે છે; પણ દેવે આપણે એ સાથેજ રહીશું ! અહિં આવવા માટે માનચતુરે મારો ત્યાગ કર્યો છે. ” સુશીલાથી વધારે ન બોલાયું, તે રડવા લાગી. સરલા તેને હૃદય સરસી ચાંપી બોલી, “ સુશીલા તેં અમારે માટે બધું કર્યું, બહુ દુઃખ સહન કર્યું ! દેવે હું તને પાછી રાખવાનું કહીય. છોડો ત્યાં રહેરો તેપણ તેના દાદા જોવા કઠોર હૃદયનો થઈ જશે અને મને તથા તેના પિતાને બૂલી જશે. માટે ચાલો અત્યારેજ આપણે બન્ને ત્યાં પાછા જઈએ; અને હું કહ્યું તેમ કરીએ, માનચતુર કદાચ તને નહિ રાખે, તો આપણે બન્ને સાથે રહીશું, અને મનુનો વંશ રાખવા ખાતર આપણે મનુરી કરીને પણ આપણા પુત્રનું પાલન કરીશું. ”

સરલાનો બહુ આમદ્દ હોવાથી સુશીલા તેની સાથે ચાલી; અને બન્ને દિવસ ઉઝનામાં જ માનચતુરના દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યાં. બાલક તે વખતે જન્મ્યો હતો; અને માનચતુર બહુ જ સ્નેહપૂર્વક, તેને ઝાગામાં બેસાડીને દુધ પાનેા હતો. માનચતુરના ફરીથી પુત્ર વાસસ્થ પ્રકટ્યું હતું. તેની આંખમાં પ્રેમના કિંવા પશ્ચાતાપના અથુઓ છુપાએલાં જોઈ શકાતાં. ગઈ રાત્રિએ કૃષ્ણજન્મની કથા સાંભળી, તેણે હૃદય કંઈક નિર્મળ અને પ્રેમાળ થયું હતું, અને તેમાં જાગૃત્તા રહવાસે નવા જ સંસ્કાર પડવા હતા.

તેઓ બંને અંદર આર્થા એટલે બાળકે “ મા, મા ” એમાં લુપ્ત પાડી એટલે માનચતુરે દુધ પાણું છોડી દઈ, એમના તરફ નજર કરી, આ જોઈ સરલા બોલી; “ પિતાશ, હું મારે માટે, મારા પતિ માટે, અથવા તો આ બાલક માટે કદીયણુ આપની પાસે કંઈ આગવા નથી આતી; પણ આજે સુશીલા માટે મારે આપની પાસે આપણું પડ્યું છે. તેને આપના તરફ પૂર્ણ પ્રેમ છે. તેને આશની સાથે રાખો અને મારા પુત્રને મને પાડો આપો. તે તમારી પાસે રહેશે તો તેના પિતાને બૂલી જશે, એજે અંતકાળ સંનિર્મા પસાર થશે

દેવો, મારી સાથે લગ્ન કરવા માટે તેને અસતોષ નહોતો, પુત્રના હવિષ્ય માટે તેને ચિંતા નહોતી, ફક્ત આપની આરાધના ભંગનો અને સુધીકાના ત્યાગનો તેને પશ્ચાત્તાપ થતો હતો; તેની તમે તેને મારી આપી તેના આત્માને શાંતિ આપશે. ”

સરલા આટલું બોલી શાંત થઈ, સુધીકા તો પોતાનું મોં તેની પાછળ જ છુપાવીને ઉભી હતી. આરડામાં શોકમય શાંતિ પથરાઈ હતી. ઐક્યિક માનસપુર ફાટ્યે ફાટ્યે અવાજે રૂદન કરતો બોલી ઉઠ્યો. “ સર્વ પાપનું મૂળ દુઃખ છું ! મેંજ હક કરીને મારા મનુ-ને મારી નાખ્યો છે. ઓ મનુ ! મનુ ! મેં તારું ખૂન કર્યું છે. પણ હું તારો બાપ છું. મને મારી આપ ! ઓ પ્રભુ ! આ બાળનું મને પ્રાપ્તિ આપે ! મારાં બાલકો આવો ? મને બેટી મારા દલકિત દેહને પાવન કરે. ”

અંતે અસુખને રથને પ્રેમનું સામ્રાજ્ય રથપાતું. માનસપુર પ્રથમનાં કરતાં દસ ગણો પ્રેમાળ થયો, સર્વે આનંદથી રહેવા લાગ્યા, પણ મનુની તો સદાને માટેજ ખોટ પડીજ ગઈ.

આદર્શ-પુરુષ (The Perfect Man).

(વિદુષી મીસીઝ એની બીસેન્ટના ઐક્ય બાળકોના અનુવાદ)

(અનુવાદ-દોષી મંજીલાલ નયુમાઈ. બી. એ)

દુનિયા અને લાગો વધે અગાઉ જે વાક્ય બોલાયું હતું, તે વાક્ય તે સમયે ઉપયોગનું હતું, તેટલુંજ આજે પણ ઉપયોગનું છે. દાત્ર પણ આપણી પાસેથી તેને પ્રયુક્ત ભાગવામાં આવે છે. તે વાક્ય કથોપનિષદમાં આપણે સમજીએ છીએ કે, “ ઉચ્છિદ્ધ, જાગૃત, પ્રાપ્ત્ય વ્રતન્નિવોદ્યત ” ઉઠે ! જગૃત થાઓ ! મદાન શુદ્ધિ શોધી કાઢો અને જ્ઞાન મેળવો. ” તેજ સંદેશ યીઝીસોરીસ શાસ્ત્રીએ સર્વત્ર પ્રદેશિતવાનો છે. શ્રમ જ્ઞાનનાં માર્ગ ખુલ્લો મૂકવો, પ્રત્યેક પુસ્તકોમાં જણાવેલા તરવારની ધાર પર ચાલવા જેવા દુર્ગમ અને સાંકડા માર્ગની લેડોને ખજાર આપવી, આદર્શ-પુરુષ-મદાત્માની-રિધિની કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે તે જણાવવું, અને આત્માની સંપૂર્ણ સંતિઓના કેવી રીતે વિકાસ કરવો તે નિવેદન કરવું તે તેનું કર્તવ્ય છે. શ્રમજ્ઞાનને માર્ગે ક્યે રસ્તે ધણે જવાય, તે બતાવનારા પાટીયા વગરનું પણ સૈકાથી જગત બન્યું હતું. પ્રત્યેક પુસ્તકોમાં કહેવું છે કે, આ માર્ગ અત્યંત ધાર જેવો તેમજ સાંકડો છે. કાઈએ પણ કહ્યું છે કે ‘ Straight is the gate and narrow is the way ’ that leadeth unto life, and few there be that find it. ” ખરા જીવન તરફ લેઈ જનારો દરવાજો તો સિધો છે, પણ માર્ગ સાંકડો છે, અને ધણજ થોડા મનુષ્યો તે શોધી કાઢી શકે છે. ” આ બધા સૈકાઓમાં માર્ગ અરેખર બધે કરવામાં આવ્યો ન દેવો. જેએ શ્રમ જ્ઞાનના મંદિર આગળ જઈ બારણાં ઠાકી શકે, તેમને વાસ્તે દીકાનાં દાર સર્વથા ખુલ્લાં હતાં અને તે વાક્ય ખરૂં છે કે, ‘ ઠોઠા અને ઉપડો, શોધો અને જાણો. ’ પણ પ્રત્યેક વિદુરથાનમાં બ્યારે મુશ્કેલી વધારે પ્રમાણમાં જગત હતી, બ્યારે મદાન શુદ્ધિ આવીને વારંવાર પૃથ્વી પર વસના દેવો, રાજાની સમક્ષિમાં આવના દેવો, સામાન્ય મનુષ્યોના માર્ગમાં ચાલના દેવો, અને થોડા સમય સહેલી પાસેના જંગલમાં વાસ કરતા દેવો, ત્યારે તેમના કિયો તેમની આસપાસ

હુમાંજના રહસ્યો તરફ ધ્યાન યેમ્નું, અને ન્યારે હિંદુસ્થાનમાં લોકોનું - લક્ષ બ્રહ્મવિદ્યા તરફ દોરાયું, અને ન્યારે સોસાયટીમાં પણ તેવાં શિક્ષણોને લગતો ગ્રંથ વિજ્ઞાન રચા- પવામાં આવ્યો; ત્યારે પાછા તે ચબ્દોની ઉદ્દેશ્યશુદ્ધિ શરૂ થઈ છે; " ઉઠા ! જાગૃત થાઓ મહાનપુરુષોને શોધી કાઢો અને જ્ઞાન મેળવો " મહાન ગુરુઓ જગતમાં વિવિધમાન છે, એ વાત ફરીથી જાહેર થઈ. તેઓ મગી પણ શકે છે, તે જાગૃત પણ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી. જે દરવાજામાંથી પસાર થવાથી અંદરના દરવાજા લાણી લઈ જતો માર્ગ જોવામાં આવે, તે તે બહારના દરવાજાનો માર્ગ પણ જતાવવામાં આવ્યો. આ રીતે પ્રાચીન ગ્રંથ માર્ગ કોઈ પણ પ્રકારની શંકા કે આનાકાની વિના જતાવવામાં આવ્યો. તે દિવસથી કેટલાક મંદિરના બહારના ચોકમાં દાખલ થયા છે. વળી કેટલાક મંદિરના અંદરના ચોક સુધી પણ પહોંચ્યા છે; પછી કેટલાક તેથી પણ આગળ વધીને મંદિરના ગર્ભદ્વારમાં ભાઈ મહાન ગુરુઓ દીક્ષા આપવાને ઉત્સાહ હોય છે, ત્યાં પવિત્રમાં પવિત્ર સ્થાનમાં પણ આવી પહોંચ્યા છે. પ્રાચીન રહસ્યોમાં સત્ય હતું, તેના સાક્ષીઓ અમારામાંથી કેટલાક છે, કારણ કે તેમને તે રહસ્યોની દીક્ષા મગી છે; અને દીક્ષાઓ ક્યાં મળે છે, ને તેઓ જાણે છે. અમે ત્યાં ગયેલાં છીએ, અને અમે કોઈ પણ પ્રકારની આનાકાની વિના ખુલા અને સ્પષ્ટ ચબ્દોમાં કરીએ છીએ કે રહસ્યો છે, અને અમે જાણીએ છીએ કે તે છે; અને અમે તેને વિશે તમને કરી પણ ચા- છીએ. અમે જાણીએ છીએ કે તે વિવિધમાન છે, તે ઉપરથીજ કોઈ તેમની હવાતી સિદ્ધ થતી નથી, પણ મહામાઓ સદાશબ્દને માટે વિવિધમાન છે, અને તેઓ શિષ્યોને સ્વીકારે છે. અને આ જાગૃતો સાંભળેલી વાતોપરથી નહિ, પણ જ્ઞાનથી કહીએ છીએ, લોકોની ઉડતી વાતો પરથી નહિ પણ જાતિ અનુભવપરથી કહીએ છીએ. જગતના નાસ્તિક વાતાવરણમાં આ વા- તની સત્યતા રજુ કરવાને મને મેડમબ્લેવેટસ્ટીએ આરા કરી હતી. તેમણે મને કહ્યું હતું કે " જો કે લોકો તમને માને નહિ છતાં જગતમાં જાઓ અને જાહેર કરો કે 'તમે ' દી- ક્ષિત યિથ્વ ' છો કે જેથી કરીને આપણે જે સાચત સત્યો જાણીએ છીએ તેની તમે 'સાક્ષી પૂરી થોકે. " આ કારણને લીધે લોકોની નિંદા-ઉપદ્રાવ છતાં આ જાગૃતની સત્યતા વિશે યોગ્યતામાં મેં કદાપિ પાછી પાની કરી નથી. કેટલાકે સત્ય જણાવવા અને ઉપદ્રાવ સહન કરવા તૈયાર થવું જોઈએ કે જેથી જૂનકાળમાં સત્યને જાણનારા પણ હાલમાં જાગૃત વેરીકે અવતરેલા છવે જૂનકાળના જ્ઞાનનું જેથી સ્મરણ થાય તેવાં જાગૃતિનાં વચનો આ નવા શ- રીરોમાં સ્પષ્ટ રીતે યોગ્યતાં સંજિગી થકે.

જે મહાન ગુરુના ચરણ ઉપડતા દરવાજાના ઉમરા ઉપર છે, તે ગુરુના આ જગતમાં આંખમનને માટે રસ્તો સરલ થઈ જાય, તે માટે આવી જાગૃતો જણાવતી એ જરૂરનું છે. આજ કારણથી તે રહસ્યોનો માર્ગ ફરીથી ખુલ્લો મૂકવામાં આવ્યો છે. આજ કારણથી ભાઈ ત્યાં તે જાગૃતની જાહેરાતનાં વચનો જગતમાં ઘણે સ્થળે યોગ્ય છે; અને પ્રાચીન સમયની માણક દાલમાં પણ તે માર્ગમાં દાખલ થવાનો રસ્તો જાણ છવનમાં જોવામાં આવે છે; મં- દિરના બહારના ચોક તરફ લેઈ જનારો દરવાજો મનુષ્યોની દષ્ટિ આગળ ખુલ્લો મૂકવામાં આવ્યો છે.

તે બહારના દરવાજામાં થઈને આગળ વધવામાં ક્યા ગુજોની જરૂર છે ? ક્યા હેતુથી મનુષ્ય તે દરવાજામાં દાખલ થવાની દૃષ્ટા કરે ? કારણ કે જગતના મનુષ્યો જે શોધે છે, અને જેને વારને તપ્પે છે, તેવું કોઈ પણ આ માર્ગમાં જડતું નથી. નેથી લોકોની પ્રશંસા

મગતી નથી પણ નિહા અને ઉપદારણ મળે છે. તેથી ધન, કે કીર્તિ, કે પદવી મગતી નથી, પણ નિષ્કળતા, અધ્યયોગ અને કુશલ તે માર્ગપર મળે છે. જો આમજ દોષ તો મનુષ્યોએ જન્મતની ક્રોમતી વસ્તુઓના ત્યાગ કરીને જન્મતની દૃષ્ટિએ અનાદ્યોકે ચિત્તી સાધ્ય વસ્તુ વાસ્તે સાસાર પ્રવળ કરવા જોઈએ! ઉચ્ચ જીવનને વાસ્તે જે ગુણો જરૂરનાં છે તેમાં પ્રીત્તિ વેરાજ ને મુખ્ય ગણ્યો છે, તે કળ્પે તરફ તમે વળો તો તરતજ તમે ઉપરની દૃષ્ટિતત્ત્વ કારણ સમગ્ર ચક્રી. તે જગ્યાએ છે કે " વિષયો શરીરમાં રહેનાર વેરાગી. આશ્વાસી દૂર નાસી જાય છે. " અને જ્યારે પરમ અને સનાતન તત્ત્વ (પરમાત્મા) જોવામાં આવે છે, ત્યારે તે વિષયોની ધમ્મ પજુ સર્વથા નાશ પામી જાય છે. જો એકવાર પજુ, કાંપુ કાંપુ પજુ, જો આશ્વાસી અન્યતાત્ત્વ-પરમાત્માના તેજત્ત્વ દર્શન થાય તો પછી જન્મતની સર્વ વસ્તુઓ જાંગકને રમવાના પરપોટા સમાન લાગે છે; અને એક નાની ઊંઘરી પોતાના શરીરને નજીવા આશ્વાસુથી જ-જુગારે તેનાં જોવા જન્મતનાં મુખ તેને લાગે છે.

પજુ જો આ વસ્તુઓમાં ક્રોમતજન દોષ, તો જન્મતના મનુષ્યો સાસાર તેને મેળવવાને આદઆદસો પ્રવાસ કરતા દરો જ્યારે તમને ધન મળે છે, ત્યારે તે ધનના દમ્મતાની વચમાં પજુ તમે ઉદારી જગ્યાએ છે. જ્યારે તમને કીર્તિ મળે છે, ત્યારે પજુ થોડા સમય પછી તમને ગમતું નથી, અને તમારું વલ્લ અસંતુષ્ટ રહે છે.

જ્યારે તમને પદવી મળે છે, ત્યારે સોડા તમારા તરફ ઈર્ષ્યા અને અદેખાઈથી ભુલ્ય છે, અને જોમને તમે મદદ કરવાને ખુશી દો, તેઓ પજુ શંકાશીલ અને અવિશ્વાસી જને છે. આ જન્મતના દરેક પુષ્પની પાછળ સર્થ વિંધાયેલો હોય છે; અને જ્યારે પુષ્પ કરમાય છે, ત્યારે ક્રોમતી વસ્તુને ધારણ કરનારા હાથ ખાલી પડે છે, તે એક સત્ત વસ્તુનું અનુપમ સોદર્શ અને તે સાધનવસ્તુનું (પરમાત્માનું) તેજ એટલું નિશાળ દોષ છે કે તેની આમજ આ જન્મતની વસ્તુઓનું આશ્વજી જઈ રહે છે, અને જન્મતની સાધાની સત્તા તેને અન્ય જનારી યાદની નથી.

ધારો કે તમારામાંથી કોઈ મનુષ્ય, જન્મમાં વસ્ત્વા જ્યાં પરમાત્મા તેજની કાંપી એક પગવાર પામી શક્યો છે. ધારો કે તમને જન્મતની ક્રોમતી વસ્તુઓ ઉપર વેરાજ આવી ગયો છે, ધારો કે તમને ઉચ્ચ દૃષ્ટિ નિન્દુથી જોવાથી આ જીવન મુખ્ય લાગે છે, આવી વિચિત્રતા જદારના દરવાજામાં દાખલ થવાને, તેમજ તે મુખ સહિદા માર્ગે ચાલવા ના ઉમેદવાર થવાને તમારે શું કરવું જોઈએ! તે દરવાજાને દોહવાનો હક્ક એકજ માર્ગ છે, અને તે તમારા જાતિ બંધુઓની સેવા છે. તે રીતે દોહવાથી દરવાજા આમજ ઉ-એલા પ્રતિદારણ પાન ખેંચાય છે. જનસેવા એ એવો સાધનિક કળ છે કે જે સાંસજ-વાથી દરવજ તરતજ દાર ઉપાડી નાખે છે. તમે દશ્ય પૂછી કે " માર્યનાનું શું? ક્યાનનું શું? ધર્મની ક્યાઓ અને આયારનું શું? નિર્ગતનું શું? ત્યામી થઈને જન્મ કે મુશમાં રહેનાર સંજાસીનું શું? તમે તો સેવા વિષે વાતો કરો છે, અને સેવા તો સંસારની પ્રવિત્તિમાં ઘડી શકે, અને તેમાં તો વિચાર કરવા પડે, કમિને બધ કરવો પડે; અને સમય પજુ જલ-સેવા તો મનુષ્યોની વચમાં રહીને કરવી પડે, ત્યારે પછી જનસેવા તે આ દરવાજામાં પેલાનો માર્ગ શી રીતે ઘડી શકે! "

આવા પ્રશ્નના જવાબમાં કહેવાતું છે:—
 “તમે કહો છો એ કીક છે, છતાં જનસેવા એજ માર્ગ છે. જેમને એમ મંદામાં જોઈએ છોએ, તેઓએ સુક્તિ મેળવી છે, તે કારણથી તેઓ આજે, એટલે મુરત બની રહેતા નથી. જો જગતને તેઓએ પાછળ મૂક્યું છે તેના બદલે વારંતે તેઓ નિરંતર કામ કરી જ રહે છે. મનુષ્ય જાતિના કલ્યાણને એજ તેઓની પ્રગતિ સાધતી જ હોય છે. પ્રજાઓ ઉપર જે ભાર પોતે આવી પડ્યો હોય છે, તેને આછો કરવાને અને લોકોના પગલાં ચાલતાના માર્ગ લઘુ દોરવાને તેઓ પ્રયત્ન કરતા જ રહે છે. તેઓએ શા સાર શિષ્યો અંગીકાર કરવા જોઈએ ?

તેઓએ શા સાર આપણા જિવા નિર્જલ મનના, અંધળા, સ્વભાષના, બેદરકાર અને આછી શક્તિવાળા મનુષ્યોને શિષ્યો તરીકે અંગીકાર કરીને, તેમની પાછળ દેશના યુવ-જનને ? તેવું કારણ શક્ય જોઈતું છે કે તેઓ આપણામાં જીજ્ઞાસાને મદદ કરવાની શક્તિ, અંધારામાં મનુષ્ય જાતિની સેવા કરવાની શક્તિ જોઈ શકે છે.” Song of the Lord માં એક ગાયને લખેલું છે કે, “ Our forefathers seeking liberation were intent on the welfare of the people. ” “ જે ક્ષેત્રે હજારો આપણા પૂર્વજો લોકોના કલ્યાણમાં રમ્યા પડ્યા રહેતા. ” હાલમાં ધર્મના ખાણ સ્વરૂપમાં આ વાતને મેટિ લાગે, વહારી-મુશ્કારમાં આવી છે. લોકોના કલ્યાણની દરકાર, નિર્મળાનું પોતાના બ-જાથી રક્ષણ, નિરાધારોને આશ્રય-આશ આપી શરોપકારના કામોથી તે મંદિરના બહારના ચોકમાં આવજા આપે છે, અને અંદર રહેનારા કહે છે કે “ લુકાના જવાર-કાંઈ દરવાજો ફાટી છે. ”

આજેનું શિક્ષણ જે મોટે ભાગે ‘ભૂરી જવામાં આપ્યું’ હતું તે ‘ધર્મસાક્ષીકલ શાસાવરીના સબધમાં સંલગ્ન પડ્યું છે. અમારામાં ધણી સલાહો છે કે જેઓ ધણી સારા મનુષ્યો છે, તેઓનું જીવન નમ્ર, શાન્ત, જીતેન્દ્રિય અને વિચારશીલ હોય છે. તેઓ નિરંતર પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે, અને મનને પૂરમાત્ર તરફ દોરવાને કલાકોના કલાકો પ્યાનમાં પસાર કરે છે. તે છતાં વર્ષ પછી વર્ષ ચાલ્યું જાય છે, છતાં તેઓ બહુજ થોડા આગળ વધે છે. વર્ષ પછી વર્ષ ચાલ્યું જાય છે, છતાં તેઓ આ વિકટ માર્ગપર આગળનું પગ જોડી શકતા નથી. તેઓ શરીરના મોજશોખપર જય મેળવે છે, તેઓ જગતની નજીક વસ્તુઓની રૂપદા સમજતા નથી; પણ તેઓ સીપાકંઠોની માફક આગળ પધ્યા સિવાય એનાં એ માર્ગપર મન કરે છે. આવી રીતે વર્તના સંજ્ઞાઓ, સલાહોને હું, યોગ્ય જુદા વળી જીજ્ઞાસા એવા પણ છે કે જેઓ બહુજ થોડી પ્રાર્થના કરે છે, અને પ્યાન પણ બહુ જાણ કરે છે, છતાં તેઓ જન સેવામાં પોતાની જાતને ભૂરી જાય છે, તેઓ આગળ વધે છે. અને શ્રી મદાન ગુરુઓના ચરણે પહેલી જાય છે. જેઓને બહારના ચોકના દરવાજા સમુખ આવવાની ખુશી હોય અને તે દરવાજો ઉપર અને પોને તેમાં દાખલ થાય, એવી જોઈ હોય, તેમને વારંતે ઉપરના પાક ધણી જરૂરનો છે.

“દર રાત્રિએ તમારી જાતને આ પ્રમાણે પૂછો. “ જીજ્ઞાસાને વારંતે આજે મેં શું કર્યું છે ? ” પણ “ શું હું આગળ વધું છું ? ” અથવા “ ગયા વર્ષે કરતાં હું કેટલો આગળ

વધ્યો !” એવા પ્રશ્નો કદાપિ પૂછવા નહિ. એક નાના, આજીવનનીમાં બીજા વાચ્ય હોય તો તે કેટલું ઉચું છે, તે જોવાને વારંવાર તે રૂપાને ઉખેડી કાઢે છે, તે પ્રમાણે તમે પણ હું કેટલો આગળ વધ્યો છું; તે જોવાને તમારા જીવનના રૂપાને વારંવાર ઉખેડવા નહિ. આનો અર્થ એજ છે કે તમે તમારી જાતને મધ્ય ભિન્નમાં રાખી કુદરતની, આસપાસ ભ્રમીય કંઈ જો. આ રીતે તમે કદાપિ મુશ્કેલ થઈ શકશો નહિ તમે થાકી જશો અને કંટાળી જશો, ત્યાં સુધી તમે આ રીતે રોક્યાં કરો. છતાં તમે કદાપિ આગળ વધી શકશો નહિ. તમારામાંથી જે કોઈની પણ હૃદયની દૃષ્ટિ આ માર્ગે ચાલવાની હોય, તેજે પોતાની જાતને મૂકી જતાં શિષ્યનું જોઈએ. તમારા સંસ્મરણમાં તમારી આસપાસના મનુષ્યોમાંથી જે કંઈ દરેકજ એમ વિચારો કે “બીજાઓની સેવા મારે હું શું કરું ?” આ પ્રશ્ન પૂછવાથી તમારી અંદર સેવા શક્તિ જાગૃત થશે, અને તે સેવા શક્તિ તમને આ માર્ગના બહારના ચોક્કસ દરવાજાઓથી દોર જશે. “સત્સ આશ્રય-ડીવા” “દિગ્દુરધાનના પુત્રો” એ નામના વર્ગમાં દાખલ થનાર દરેક સભાસદ દરેકજ એક પદોપધારનું કામ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેશે; અને આનું પરિણામ એ આવે છે કે કેટલાક વંચત પછી તેનું મનજ સેવાકણી વળે છે, અને તેનું જીવનજ મનુષ્યજનિની સેવાનુંજ એક કામ બને છે. ત્યાંજ તે દરેક જાતના દાખલ થવાનો માર્ગ છે. પોતાની જાતને ભૂલી જવામાં, બીજાની સેવા કરવાને પ્રયત્ન કરવામાં, તમારી આસપાસના વાતાવરણ સંસ્તેગાને મુશ્કેલવામાં અને તમારા જ્ઞાન તથા ભલમજુશાઈના તમામ સંબંધમાં જે જે પુરુષ દિવસમાં આવે તેને લાભ આપવામાં આ સેવા ધર્મ રહેલો છે. આ તદ્દત સાદું અને સામાન્ય સત્ય છે, પણ સુક્ષ્મનું રહસ્ય તે સંબંધમાં છે.

આ જગતના અંધારારૂપી અરવળ તરફ જ્યારે શોધ મદદારમા દિટ્ટિ ફેરવે છે, અને તે અંધકારમાં તેમની દિટ્ટિ જોનાપર ચિપર ચાપ તેજ કોઈ પ્રકારના રથગને સોપે છે, તે વખતે તેમની દિટ્ટિ જે મનુષ્યના હૃદયમાં સેવાનો પ્રદીપ પ્રગટ્યો હોય છે, તે નાના દીપકપર ફેરે છે. અને તે દીપકમાં શક્તિ થવાની રકબતા તે જોઈ શકે છે. પછી તેના દીપકમાં સાદાપનું તેજ તે રહે છે, અને તે દીપક વધારે જોઈથી બગવા લાગે છે, વધારે પ્રકાશિત થાય છે, અને આ પ્રકાશથી તેમના ચરણ જણી જવાને માર્ગ પણ ખુલ્યો જણાઈ આવે છે. મદદારમાંથી કે જે પોતાના ગુરુઓની સેવા કરે છે, અને જે આપણા વર્ણિત બંધુઓ છે, છતાં જે મનુષ્યજનિની સેવાકે છે, તેમની સમીપ જવાની જો તમારી ઇચ્છા હોય તો આ મદદાર વાણનું સત્ય અનુભવવા પ્રયત્ન કરો કે “Let him that is chiefest among you, be as he that doth serve.” “તમામાં જે સૌથી મુખ્ય હોય તેજે વધારે સેવા કરવી જોઈએ.” તે સેવામાર્ગ માર્ગે તમે બહારના ચોક્કસમાં આવી પહોંચશો. દલુ તમે પૂછશો કે “આમ કેમ ?” તો તેને જવાબ એજ છે કે મદદારમાંથી પ્રથમ કામ કરવાનું છે, અને તેથીને મદદારની જરૂર છે. તેથીને આશિર્વાદ આપવાના હોય છે અને આ જગતમાં તે આશિર્વાદ જોમના. દાસ વડે તેની પ્રજ્ઞાસિદ્ધિની તેમને જરૂર છે. જ્યારે તેમને કોઈ સેવામાં આનંદ માનવાનો અને પોતાના વિચાર અને પ્રવૃત્તિ બીજાઓને આનંદી બનાવતો પુરુષ જડી આવે છે, ત્યારે તેઓ તેનામાં આશિર્વાદ-શુભ

નિવારના પ્રવાહો રહે છે, અને તેનાથી તે બહાર વહે છે, અને મનુષ્ય જાતિને વધારે સારીદાથી થાય છે.

ત્યારે હવે તમારો હવાઇ દિલ્લાને જવા દો, જે હુખી 'અને નિરપેક્ષી પ્રતિષ્ઠા જંગતમાં કાંઈપણ સુધારો કરી શકતી નથી, અને જંગતને હવે તેની તે રીયલિટી પડી રહેવા દે છે, તેવી પ્રતિષ્ઠાનો ત્યાગ કરો. સેવાની જરૂર છે એ આજત જાણત થાયો. તમારા જાતિજીવિતને મદદ કરવાને જાણવાનું બને, વળી તમારી આંખો ઉઘડવા માંડશે, અને તમે તમારા મહાન ગુણને તમારી પાસે ઉભેલા જોશો. અને કદાચ જે ગરીબ મનુષ્યને તમે મદદ કરી દોશું તે ગરીબ મનુષ્યમાં, અથવા તે કાંઈ દિલ્લીર મનુષ્યને તમે રક્ષણ આપ્યું હોય, તે દિલ્લીર મનુષ્યમાં તમે કદાચ તે શોધી શકો છો ૩૫ જેમ સકારાત્મક જોશો. જેમજે ગરીબોને વધુ આપ્યા હતાં અને જોજોત આપ્યું હતું, તેમના સંબંધમાં શું કાંઈક નથી કહ્યું કે.

"For as much as ye have done it unto one of the least of these my bretheren; ye have done it unto me." "તમે મારા નાના બંધુઓમાંના એકને વારસે જે કાંઈ કર્યું છે, તે બધું તમે મારે માટે કર્યું છે"—આ પ્રથમ પગથિયું છે.

(અપૂર્ણ)

પરમાત્મજીવન.

(સંખ્યા:-શીવત મહિલાય નંચુભાઈ દોશી બી. એ.)

પ્રસ્તાવ.

આ વિષયમાં બે પ્રકારના મનુષ્યો છે. ડેટલાક શુભદર્શી (Optimist) છે, કે તેઓ દરેક બનાવમાં શુભ પરિણામ જ જુએ છે; જ્યારે બીજાઓ અશુભદર્શી (Pessimist) છે. પ્રકાર અને અંશકાર વચ્ચે જોડસો બેડ છે, તેટલો બેડ આ બે પ્રકારના મનુષ્યો વચ્ચે છે, છતાં બન્ને ખરા છે. પોતાના અમુક દરિદ્રિય-દુષ્ટી અથવા અપેક્ષાથી દેકે ખરો છે, અને આ દરિદ્રિય-દુષ્ટી એ જ દરેકના જીવનનું નિવાસ છે. તેવું જીવન સક્રિયતા કે સક્રિયતાની યોગ્ય શાંતિવાળું કે દુઃખમય યોગ્ય અથવા તે વિચલવાળું કે પરામવવાળું યોગ્ય તે સર્વને આધાર તેના દરિદ્રિય-દુષ્ટ પર રહેલો છે.

શુભદર્શી પુણ્ય વસ્તુઓને તેના સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં અને તેના યોગ્ય સંબંધમાં જોઈ શકે છે. અશુભદર્શી સંકુચિત દરિદ્રિય અને અમુક અપેક્ષાથી તે વસ્તુઓને જુએ છે. શુભદર્શીની જર્મન-સક્રિય જાનના પ્રકારથી જાણત થયેલી દોષ છે, ત્યારે અશુભદર્શી અજ્ઞાનમાં ચોપાંચારે

છે. બન્ને પ્રકારના પુરુષો અંતરમાંથી પોતાની સૃષ્ટિ રચે છે, અને તે રચનાનું ફળ કેવું આવશે તેના આધાર દરેકના દર્શિમિન્દુષ્કર રહેલો છે. શુભદર્શી પોતાના : વિશેષ જ્ઞાનના પ્રકાશથી અને આંતર પ્રતિભાથી 'પોતાનું' સ્વર્ગ રચે છે, અને જે પ્રમાણમાં તે પોતાને સારું સ્વર્ગ રચી શકે છે, તેજ પ્રમાણમાં તે આખા વિશ્વને સારું તે રચવામાં સદાયજૂત થાય છે. અશુભદર્શી પોતાના સંકુચિતપણાના વિચારને લીધે પોતાને વાસ્તે નરક રચે છે, અને જે પ્રમાણમાં તે પોતાને સારું નરક બનાવે છે, તેજ પ્રમાણમાં તે સમગ્ર-મનુષ્યજાતિને સારું નરક બનાવવામાં મદદગાર નીવડે છે.

તમારામાં અને મારામાં દરેકમાં કાં તો શુભદર્શિપણાના વિશેષ શુભો હોય છે, અથવા તો અશુભદર્શિપણાનાં લક્ષણો વિશેષ હોય છે. આ કારણથી દરેક કલાકે આપણે આપણાં વાસ્તે સ્વર્ગ રચીએ છીએ કે નરક બનાવીએ છીએ; અને જે પ્રમાણમાં આપણે આપણે વાસ્તે સ્વર્ગ કે નરક રચીએ છીએ, તેજ પ્રમાણમાં જગતને સારું સ્વર્ગ કે નરક રચવામાં આપણે મદદગાર થઈએ છીએ.

સ્વર્ગ એટલે સંપન્ન-એકવાક્યતા-સંગતિ-સંવાદ-વિશાળતા; અને નરક એટલે બેદગતિ-અસંગતિ-અપ્રવાદ-સંકુચિતતા.

કેાની સાથે સંપન્ન થવાથી-એકવાક્યતા થવાથી મનુષ્ય સ્વર્ગમાં આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે અને કેાની સાથે બેદગતિ થવાથી- કેાની સાથેની એકતાનતા તૂટવાથી મનુષ્યને નરકનું દુઃખ ભોગવવું પડે, એ વિચારવું એ જ આ લેખનો હેતુ છે. કારણકે એ વસ્તુ સમજાવાથી સ્વર્ગ કે નરક પ્રાપ્ત કરવાની કુચી મનુષ્યના હાથમાં આવી જાય છે, જેના વડે તે સ્વર્ગનાં દાર ઉઘાડી દેખ્યે આનંદ અનુભવે છે, અથવા તો નરકના દાર ખોળી દુઃખ અને દુઃખ જ જુએ છે. આ બેમાંથી કયું પસંદ કરવું તે કામ વાચકનું પોતાનું છે.

પ્રકરણ ૧ લું.

વિશ્વનું ઉત્તરોત્તમ કાય.

અનંતજીવન અને અનંત જગતનું તત્ત્વ સવની પાછળ છે, તે સર્વને 'જીવન' આપે છે, તથા સર્વમાં અને સર્વદ્વારા તે ' પ્રકટ થાય છે.' તેજ આ આ વિશ્વનું ઉત્તરોત્તમ કાય છે, તે સ્વયંજૂ તત્ત્વમાંથી સર્વ આપ્યું છે, એટલુંજ નહિ પણ સર્વ નિરંતર તેમાંથી આત્માજી કરે છે. જે વ્યક્તિગત જીવન હોય તો જેમાંથી તે જીવન આવે તેવું 'જીવનનું' અનંત મૂળ પણ ચોક્કસ હોવું જોઈએ. જે આ જગતમાં પ્રેમનો શુભ આદર્શી નગર પડતો હોય તો પ્રેમનું અનંત મૂળ પણ ચોક્કસ હોવું જોઈએ, જે આ જગતમાં શાંતિ માવૃત્ત પડ્યું હોય તો તે શાંતિ જેમાંથી ઉદ્ભવે તેવું જ્ઞાનનું અનંત મૂળ પણ હોવું જોઈએ. આ નિષઠ જગ, શાંતિ અને જગતની જગ વસ્તુઓને પણ એક સરખી-રીતે લાગુ પડે છે.

‘હરી’-આ ઉપરથી-ચોટલુ-સમજવામાં-આવ્યું-‘હરી’-સર્વની પાછળ, અનંત બળ અને જીવનવાળું-આત્મતત્ત્વ રહેલું છે, જે સર્વનું મૂળ-છે. જે, મહાન્-અયળ નિયમો-અને શક્તિઓ-આ વિશ્વમાં વ્યાપી-રહેલાં છે-અને જે-આપણી-આસપાસ-ચારે-બાજુએ આવી રહેલાં છે-તે નિયમો અને તે-શક્તિઓ-દ્વારા આ-અનંત, શક્તિમય-જીવન-દયાતીમાં આવે છે, આમાં-દરેક, અને-અવસ્થા કરે-છે.

આપણે-દરેક-જાના જીવનનું-દરેક ‘કાર્ય’ તે મહાન્-નિયમો અને-શક્તિઓ અનુસાર થાય છે. રસ્તાની બાજુએ ઊગતું દરેક પુષ્પ વધે છે, ખીલે છે-અને-ફરમાય છે, તેમાં ચોક્કસ મહાન્-અયળ નિયમોનું-જ કાર્ય હોય છે. દિવસના ઢગંડા બધાય છે; પડે-છે, આ-ગળે-છે, જંગમ થાય છે, વરાળરૂપ થાય છે, વાદળરૂપ થાય છે; અને હિમ રૂપે-પાછા દહિયો-ર થાય છે, આ સર્વ દિશામાં ‘પણ મહાન્-અયળ નિયમોનું-જ કાર્ય હોય’ છે.

એક-રીતે કહીએ તો આ વિશ્વમાં નિયમ-સિવાય બીજું-કશું-છે-નહિ-ને-આ વાત સત્ય હોય તો આ નિયમોને રચનાર કદીક બળ-કાંઈક તત્ત્વ હોવું જોઈએ અને-તે આ નિયમો-દરેક ‘પણ’-વધારે-સામર્થ્ય ધરાવનાર હોવું જોઈએ. અનંત જીવન અને અનંત બળરૂપી આત્મા જે સર્વની પાછળ છે, તેને આપણે પરમાત્મા કહીશું. તમે-તેને-પ્રકાશ કહો, સર્વ-શક્તિત્વ કહો, ‘પરમતત્ત્વ’ કહો, અથવા બીજું-ગમે-તે નામ આપો તેથી તેમાં ફેરિતી-માત્ર ભેદ-પડતો નથી. જે આપણે આ ‘મુખ્ય આત્મતા વિચારમાં મળતા આવીએ તો ‘પણ’-તમે તેને કયું નામ આપો-તે-બાંધત મહાવતી-નથી.

આ ઉપરથી-સમજ્યું-હશે-કે-પરમાત્મા એજ-અનંત જીવન છે, કે જે-પોતાનીથી વિશ્વને ભરી નાખે-છે, કે જેથી-સર્વ-તેનામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેનામાં રહે-છે, અને તેની બાહ્ય કંઈપણ નથી, વસ્તુતઃ આપણે તે-પરમાત્મામાં-જ રહીએ-છીએ, ફરીએ-છીએ, અને અસ્તિત્વ ધરાવીએ છીએ. તે આપણા જીવનનું જીવન છે, આપણું જીવન જ છે. આપણે તે-પરમાત્મજીવનમાંથી આપણું જીવન-મેળવ્યું છે, અને નિરંતર મેળવ્યા કરીએ છીએ. આપણે પરમાત્મજીવનમાં ભાગ લેનારાં છીએ; અને આપણે વ્યક્તિરૂપે છીએ, અને તે અનંતજીવન છે કે જેમાં આપણે અને-બીજાં-સર્વ આવી જાય છે. એ રીતે આપણામાં અને પરમાત્મજીવનમાં ભેદ છે, છતાં પરમાત્મજીવન અને આપણું વ્યક્તિગત જીવન મૂળસ્વ-રૂપે સમાન છે, તેથી-ના ગુણમાં અને સ્વરૂપમાં ભેદ નથી; ભેદ માત્ર પ્રમાણનો અથવા વ-ધતા-આછાપણાનો છે.

પ્રકાશ, પ્રમેદા, ધણી, એવા-પણ-જીવો છે કે, જેઓ એમ માને છે કે આપણે આ-પણ-જીવન-પરમાત્મજીવનમાંથી દિવ્ય-પ્રવાહની ગાંઠ મેળવીએ છીએ. વળી બીજાં કેટલાક એમ-જણાવે છે કે આપણા જીવનને-પરમાત્મજીવન સાથે એક્ય છે; મનુષ્ય અને પરમાત્મા એકજ છે. આ બંનેમાં-મર-ફેણ-જીવન-ખરા છે. જે ખરાબર સમજવામાં આવે તો બંનેનું-કયન સત્ય છે.

પ્રથમ-શ્રાવ્યના આપણે-વિચારીએ-જે પરમાત્મા-સર્વની-પાછળ-રહેલ-અનંત જીવનવાળો-આત્મા હોય કે-જેમાંથી-સર્વ-ઉદ્ભવી શકે-તો-પછી આપણું-વ્યક્તિગત જીવન આ અનંતજીવનમાંથી દિવ્ય-પ્રવાહવડે નિરંતર વર્ધા કરે છે. જે આપણે બીજા-મત-પ્રમાણે

વિચાર કરીએ અને જો આપણે જોએ માનીએ કે અપિષ્ણા વ્યક્તિગત આત્માઓ આ પર-
માત્માના વિભાગરૂપ છે, તો પછી આપણી વ્યક્તિઓમાં પ્રગટ થયેલું જીવન તેના મૂળ સાથે
અનંત જીવન સાથે એકરૂપ હોય છે એમ, જેની રીતે સમુદ્રમાંથી લીધેલું જલનું બિન્દુ
સ્વરૂપમાં અને લક્ષણમાં તેના મૂળસમુદ્ર સાથે એકરૂપ હોય છે, તેજ નિયમ અહીં પણ લા-
ગુ પડે છે. આ રથને જૂનું યંવાનો સંભવ છે, જો કે પરમાત્મજીવન અને વ્યક્તિજીવન
સ્વરૂપમાં એકસરખા છે, છતાં પરમાત્મજીવન વ્યક્તિજીવન કરતાં એટલું બધું ઉત્કૃષ્ટ છે કે
તેમાં બધું સમાઈ જાય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, સ્વરૂપ-ભેદનો વિચાર કરતાં તો
બંને એકરૂપ છે, પણ કેટલી સક્રિય વ્યક્તિ થઈ છે તેના વિચાર કરતાં તે બંનેમાં ભેદસાર
અંતર દેખાય છે.

જો આ રીતે વિચારીએ તો શું એમ પ્રતીત નથી થતું કે બંને મંતો ખરા છે? ખરા
છે એટલેજ નહિ પણ એકજ ખાખત જાદી રીતે જણાવે છે. આપણે એક દશાના શ્રેષ્ઠ
આ બંને મંતોની એકવાક્યતા સિદ્ધ કરીએ.

પર્વત ઉપર ખૂટે નહિ તેવું એક જળાશય છે, જેમાંથી ખીણમાં રહેલું જળાશય
બાણી મેળવે છે. પર્વત ઉપર રહેલા જળાશયમાંથી વહેતા પ્રવાહને લીધે ખીણમાં રહેલું
જળાશય જળ મેળવે છે. એ વાત પણ ખરી છે કે આ નાના જળાશયમાં રહેલું જળ તેની
ગર્ભિણીમાં—તેના સ્વરૂપમાં—તેના લક્ષણમાં તેના મૂળરૂપ મોટા જળાશય સાથે એક હોય છે,
પણ તેમાં ભેદ અહીં રહેલો છે. પર્વત ઉપર રહેલા જળાશયમાં જળ એટલું બધું ભરેલું
છે કે તે આવા અસંખ્ય જળાશયોને જળ પૂર પાડી શકે તેમ છે અને તે છતાં પણ તેમાં
જળની જોડ કદી પડવાની નથી. આ રીતે તેના જળના જથ્થામાં ભેદ છે.

મુઠ્ઠાપનું જીવન, સંપદમાં પણ એમજ છે. બીજા બાબતોમાં આપણે જુમેતેરેના અત-
ભેદ, ધરાવીએ, છતાં હું ધારું છું કે આપણે સઘળા આ બાબતમાં તો એકમત, પરબાવી
સાકીશું કે સર્વની સાજળ અનંત જીવનરૂપ પરમાત્મા રહેલો છે, જે સર્વનું જીવન છે, અને
તેમાંથી સર્વ જીવન (life) આવે છે; તો પછી તમારું, મારું અને સર્વ કોઈનું વ્યક્તિ-
ગત જીવન દિવ્ય પ્રવાહ વડે જીવનની અનંત મૂળમાંથી આવેલું છે એમ. જો આ બાબત
સંત્ય હોય તો મનુષ્યમાં ચાલતું જીવન ચોક્કસ રીતે તે અનંત જીવનની સાથે સ્વરૂપમાં એક
હોયું એમ. છતાં ભેદ છે; જે ભેદ સ્વરૂપના નથી; માત્ર પ્રમાણ degrees નો છે.

જો આ ખાખત સંત્ય હોય તો શું આ ઉપરથી એમ પ્રક્ષિત થતું નથી કે જે પ્રમા-
ણમાં મનુષ્ય આ અનંત જીવન અભિમુખ વળે છે તે પ્રમાણમાં તે પરમાત્મજીવનની નજીક
દીકમાં આવેલો નથી છે અને જે પ્રમાણમાં તે નજીકમાં આવેલો નથી છે તેજ પ્રમાણમાં
પરમાત્માની સક્રિયતા તેનામાં પ્રગટ થવા માટે છે—એમ શું ફક્ત થતું નથી? અને બ્યારે
પરમાત્મસક્રિયતા અનંત અને અખૂટ છે તો પછી તે મનુષ્યમાં મનુષ્યને જે વિદ્યા
જીવ્યા છે, તે વિદ્યાનો ઉત્પત્તિ કેરનાર પણ તે પોતેજ છે; કારણકે ઉપર કહેલા સર્વનું
તેને જ્ઞાન નથી.

જાળવા જોગ સમાચાર...

—વિદુષી મીસીસ ક્વિનીબ્રાન્ડે આ માસની ૬ થી તારીખે મુંબાઈ આવી બીનારસ ગયા છે. મુંબાઈમાં તેમને માનપત્ર આપવામાં આવ્યા હતા.

—બનારસની તથા અલીગઢની યુનિવર્સિટીઓને લોકલ (સ્થાનિક) યુનિવર્સિટીઓ મળ્યું છે એવો છેલ્લો સરકારી દરાવ બહાર પડ્યો છે.

બુદ્ધિ દરદા ઉપર ફોનોનો થતો ઉપયોગ—જળ ફોનોમાં હવા તરફિનો સરસ કામતી ગુણ હોવાના સમયે તેનો ઉપયોગ કરવાથી ઘણા વીકટ રોગો સાજા થઈ શકે છે. નમળાઈ દુર કરવા માટેનો સૌથી ઝડપી અને ઘણાજ ખાતરી કરેલો ઉપાય છુટથી ફોનોનો ઉપયોગ કરવામાં સમાયેલો છે તે માટે ખાસ કરી તાજ પાકી દરાખ, સફરજન, જમરખ, જોનેરી ફોળા, અંછર વગેરે ફોળા ખાવાં જોઈએ છીએ, કારણ કે તેમાં ખાંડનો પ્રચળ ભાગ આવેલો હોવાથી તે જલદીથી પાચન થઈ શકે છે, અને તેથી આપણી નમળી પડી ગયેલી મનશક્તિ તથા શરીરને આગલી તાજગી અને કોવત પાછું મળવાથી નમળાઈ દુર થાય. મીઠી પીસાબના રોગથી પીડાતા રોગીઓએ ફોળા છુટથી ખાવા જોઈએ પણ એ રોગ હું જોર સખ્ત વધી ગયું હોય ત્યારે તેઓએ ખલ્લો અને અંછરો જેવા પ્રચળ ખાંડવાળા ફળ ખાવાથી પરદેજ રહેવું જોઈએ, મોટી વયના માણસોએ તથા બાળકોએ નરસા ઉપર પાતાની ઉમર મુજબ ચોક્કસ ડોઝ આપીવ જોઈએ. લેવાથી તંદુરસ્તીને ઘણો ફાયદો થાય છે. જોએને ચોક્કસ જોઈએ લેવાને મુજ લાગતી હોય તેઓએ નારંગીના રસ અથવા બીજા કોઈ પણ ફળના રસ સાથે એક સરખા પ્રમાણમાં બેળીને લીધાથી ઘણો ફાયદો થાય છે. ડા. જુરનીઓના જણાવવા મુજબ દરાખનો ઉપયોગ કરવાથી બદલુંજમી તથા હાડપના ચોક્કસ દરદા ઉપર ઘણો ફાયદો થાય છે. વળી દરાખનો ઉપયોગ દુરસ જુરદાના દરદા પીડાતા રોગીએ કરવાથી તેને ઘણો આરામ થાય છે. અને તે એ રોગનો અટકાવ કરી શકે છે. માસના ખોરાક કરતાં ફોનોનો ખોરાક વધારે સારો અને ફાયદાકારક છે.

સત્યવિજયની આ સાલની ભેટ.

અક્ષિયોગ.

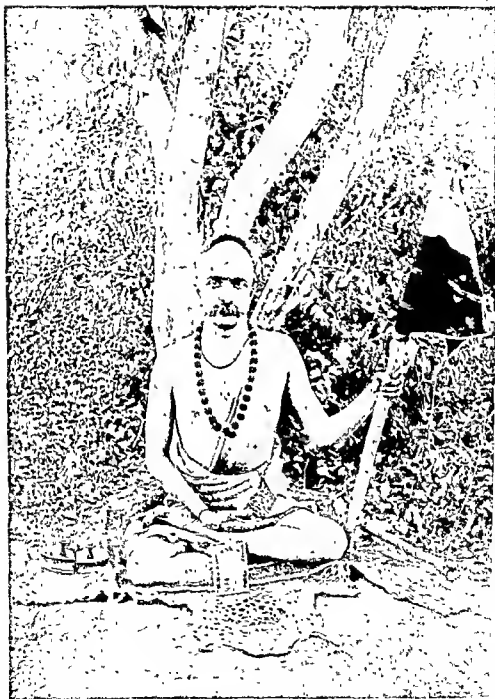
આ સાલમાં સત્યવિજયના આદેશને સ્વામી વિવેકાનંદ રચિત અક્ષિયોગનું બાબતર આપવાને તમારું જે સમિતિનું સ્વચ્છ આ રચના રચુરીતે નજીવતમાં આવ્યું છે તેની કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ છે. તે હાલમાં છપાય છે, અને ચોક્કસતરની ૧૫ થી તારીખ સુધીમાં છપાઈ તેવાર થયે આદેશને વી. પ્રી. થી ચોક્કસ માસિકનું લવાજમ વસુલ કરવામાં આવશે.

લી. યેનેન્ડ. સત્યવિજય.

આ અંકમાં આવેલી 'પરેપકારી મુશીલા'ની વાત 'મધનાદ' માસિકમાંની એક વાર્તાપરથી થોડાક ફેરફાર સાથે લીધેલી છે. તે માટે અમે ઉક્ત વાર્તાના લેખક, શ્રી 'દૂતમી' તથા તે પત્રના પ્રકાશકનો ઉપકાર માનવા રજા લઈએ છીએ.

આ પત્ર. શા. સાંકલચંદ હરીલાલે શ્રી "સત્યવિજય" પ્રોન્દીવ પ્રેક્ષમાં

છાપી પ્રકટ કર્યું. ડૉ. પાંચુલા નવારતાન—અમદાવાદ.

શ્રીસદ્ગુરુ પરમાત્મા શ્રીમાન્ સીતારામ ગણેશ ભટ્ટ.

જન્મ પૌષ ૬. ૭ શકે ૧૭૮૭.

શ્રીભક્ત.

“રાધીકાજીનું પ્રેમ મનન”

(ગરબો)

પીયુ ચરદ પુનેમની રાત્રીએ, જાઉં જોહલી હું વંદાવનમંદી.

* * * * *

મારા વૃજલાસને બેટવારે— (૨)

* * * * *

પેલા આસીપાસવના આપતળે (૨)

મોહનધાળ વ્હાલા કાળે કરમાં ગૃહી, મોહી મીઠમીઠ જોજન આનંદે બરી.

હેતે લાઇ જાજીં મારા કાન કાળે (૨)

પ્રેમ પવને જોડી પીયુને કાળે (૨)

જરી વઝ અલંકાર હર્ષે ધરી—મુકી કેય કાળા છુટા વાણીથી ફરકી.

ડાંચે પીયુની હૃદયને કામજી કરી (૨)

મારે મોહના જાણુ માગ નયનો વળી (૨)

નૃત્ય કરન્નિ, અલખેલી, રસવેલી, બની, જાણે પોવન, ઠળી, પ્રેમ, બાગની મંદી.

કંઠ કોમળ સ્વરે હું ગાન કરતી (૨)

મોહીની મંત્ર મધુરા કાંઈક ફેંકતી (૨)

મારા નટવાર નંદલાસને કોટે વળગી અધર અમૃત પીયુનું રસીક સુખતી.

“રામરાય”

૪૪—ગયે વર્ષે શરદ પુર્ણિમાને પ્રસંગે ‘વસંત’ માં રાધીકાજીનો કૃષ્ણે ત્યાગ કીધો તેના વિદ્વાપ વિષે “સ્વપ્ન” છંપાચું હતું. આ વર્ષે રાધીકાજીને ત્યાગ કરતાં પહેલાં શ્રી કૃષ્ણ પરની અત્યંત મોહનજનમાં લપટાવલા પુર્ણિમાની રાત્રીએ કૃષ્ણને સંકેત પ્રમાણે મળવા જીમંગથી હર્ષનાદ કરતા દર્શો-વેલાં છે—“અરરર—આવા મુખી પ્રેમ સ્વપ્ન સંસારમાં કવચી-તજ હોય”

શરદ્ પૂર્ણિમાની રાત્રિ.

વસંતતિલામૃત.

શેઠા આ દેવનિ અજન્મ ! એ કદીયી સુશાય ?
દેખાય કારણ નહિં પણ સંભળાય;
તીર્થા ચઢાવી ચરકુસુમનાં ધનુષ્યે,
દંકારતો મદનરાજ મદે શું ! ડાલે. ૧

લાંબા સમાયકી હદે ગૂઢ જે રહેલા,
ધીમે ધીમે નિસરતો હરખાય પેલા;
છાતી વિદારી બહુ માનુની માન માટે,
રવચ્છદ ખેલ રમતો રસરાજ કોડે. ૨

સિરાખિના શીલુ સખી અતિ શુભદેહી,
કે માતૃમંડળ તણા સિમતની પ્રભા શી;
આશ્વાદિની, વિચદને હૃદયગમ આ,
સ્નેહી તણી સખી ખીલી શુભિ અંદ્રિકા આ. ૩

પેલું પેલું શ્રુતિમનોહર ગાન માય,
ગાધિવં વૃત્ત કરતા વિવિધે જણાય;
ને દેવિ દેવ તણું જુદું કરે ઊભાસે,
આનંદ રેલી રમીને રમતાં વિલાસે. ૪

આ દક્ષિણા નિલ પલે મંધુરં અસાપે,
મારે દિશે ઝરણુ મંજુલ ગીત ગાયે;
ત્યાં અસરા ગમનથી ઉતરી વિરામે,
રથાને રૂડે રસકીડા રસમેર જામે. ૫

આ ત્યાગીને હરિપ્રિયા કમલાચનેથી,
કુમુદિની ઉપર આસનબદ્ધ યાય;
આપ્તું જડાગડ અરોહ ! રસમુદ્ધ લાગે,
આનંદવારણી ખીને મદધર્ષી મ્હાલે. ૬

આજે સખા ! દિવસ સુંદર પૂર્ણિમાને,
આજે સખા ! ચરદ ઉત્સવ મોહકારી;

સો દેવ માનવ વનોપથી રાસ ખેલે,
અન્યોન્યથી પુરુષ પ્રકૃતિ સંગ રાચે.

૭

*

*

*

વર્ષાન્તની અવધિ નિકટમાં જણાય,
સેકાતણા સમૃદ્ધમાંદિ વિહીન થાય;
આવાં ધણાં રાતક કાંઈ વિરામ પામ્યાં,
સયોગથી સમય ફેરી અનન્તતામાં.

૮

કાલોદધિ ચક્ર તરંગ સમાન અન્ય,
આ વર્ષ આવતું દીસે ધણતું પ્રયાણે;
થાઓ નવિન સુખદાયી સખા ! સહુને,
થાઓ નવિન સચરાચર શ્રેયકારી.

૯

પુરો પ્રભુ કલ્પ વાંછિત વાંછનાઓ,
પુરાય કોડ સૌ ઉત્તમ જે તમારા;
થાજ સખે ! નૂતન ઉત્તતવાદિ સોને,
વિદ્યાન લક્ષ્મી સુખથી અમિનંદતો એ.

૧૦

ઝગતા શરચ્ચંદ્રને.

જરી ઉંચે ઉંચે, ચક્ર જરીકે ઉંચે તરિત વું;
જરી જોવાતી તહારી, ^૧ રજની તણી હારે પ્રગટને.
તહીં જાતો જાત, ^૨ તિમિર દૃષ્ટિ દીપ્તિ વચ્ચે અધિ
હિંમુ આશંખીને, અમિત અવનિને કર દષ્ટ.

૧

નિઠા ઘેરતી આ, મનુજ ઉર અધ્યાન સરખી;
જીવે જોવાતી ના, કુદરત પશુ પક્ષિ તરની.
પદાર્થો સૌ જાત પ્રથમથી, અભાવો સમ થાય;

૧ દષ્ટિ મર્યાદાને રજની કલ્પી છે.

૨ પશિમમાં સૂર્યના આગમ્યા પછી તરતનો પ્રકાશ અને પૂર્વમાં ચંદ્રના ઉદયના પહેલાનો પ્રકાશ. એ જાને પ્રકાશ વચ્ચે તિમિર લટકતું સૂચવેલું છે.

૩ પદાર્થો પ્રથમથી હયાતિમાં હતા જ્યાં તિમિરને લીધે નષ્ટ જેવા થઈ ગયા હતા.

પૂરી કાંતિ તહારી, જીવન જાવ, અસ્તિત્વ દંધને. ૨

અહો ! દેખાયું આ તુજ મુકુટનું એક કિરણું,
અહો ! દેખાયું આ, પીયુષનું ઝીણું એક ઝરણું;
‘વહતાં’ એવાં આ, પ્રભૂની કૃતિનાં જ્ઞાનવદનો,
ચીરી ચાવીકોનાં જડહૃદયનાં સ્વામ તમને. ૩

નકી આજે આવે, તુજ ઉદયથી જ્ઞાન નવું કે;
નકી આવે આજે, નયનપથ વૈરાટની જામી.
ઝીણી રેખાકેશ, તિલક વિભૂવિધ સ્વરૂપને;
લલાટે, ભેઈ હું તિમિરની ભ્રમણા પર રમ્યું. ૪

જરી ઉચ્ચે, ઉચ્ચે, ચઢ જરીકે ઉચ્ચે તરિત તું;
જરી દેખાવાદે, તુજરૂપ રૂકું, પૂર્ણ ચંદન,
ન તમિ, મહારં તો વધી વધતું આત્મક અધીરં;
ઉચ્ચે આવે જરા, જલદી ઉર આજે ઉજાગરું, ૫

‘સમિ ક્ષીરાખિષ્ણુ’ તું તુજતટ સીમા પૂરી કરીદે;
જખાવા દે બદાસા, ઉરગથવનો અંક પરનાં.
સ્વયંભૂતા મનો, તૃપ્તિ શ્રવણે સુશુવરું,
નિરંગ, શ્રીકેશ પદનખ કરો દે મુજધિરે. ૬

ખીલી કાંતિ તહારી, મુજ હૃદય તો હર્ષથી હેસે;
નરા મોહો આજે, અનુભવું આખું શરીર આ,
બની ચમ્પુ સૌએ મુજકરણ બેવા તું રૂપને;
હુદી, સંધાયાં છે, સદૃ જગતનાં અંધન, તુને. ૭

દીસે આજે ધાર્યું, અરૂપ અનિલે સુંદર વપ્તુ;
દીસે આજે જાણ, દિવ્ય ચિત્તલતા તાપ ત્રિવિધ,
જવાયાં સૌન્દર્યો, અરમણીય સૌ રમ્ય બનીયું;
ક્યાં ભાસે આજે, મધુન શુચ, વસતુ સકળના. ૮

[મલયાનિલ.]

૧ નાસ્તિકોના હૃદયના અજ્ઞાન જેવું અંધકારને કહેણું છે; અને ચંદ્રના કિરણને ધંધરની જાવના કણવનાં વહન કહેણું છે.

૨ ચંદ્રને ક્ષીરાખિષ્ણુ રૂપક આપેણું છે.

THE LATE
SHRIMAT RAICHANDRA RAYJIBHAI,

FROM THE PIONEER, THE 22ND MAY 1901.

WE have already quoted a short account from the Bombay papers of Shrimad Rajchandra Rayjibhai, a rising Jain reformer, who died on April 9th, 1901, in Rajkot, Kathiawar, at the premature age of 33. Shrimat had the reputation of being the only *Shata-vadhani* poet of India, when he was only nineteen. *Avadhana* means attention. *Shata-vadhana* means attention to a hundred things at a time. A poet is styled *Shata-vadhani*, when he stores up a hundred things in his memory,—be they verses in different languages whose words are recited to him at random, or some games such as chess, cards, &c., or any other things, and reproduces them in their proper order from memory. During the performance the strokes of a bell are counted and arithmetical problems are solved by the poet. This feat of memory power, coupled with poetic gifts,—for the *Shata-vadhani* poet has also to compose poetry *extempore*,—can be realised better by sight than description.

Shrimad Rajchandra was a living psychological instance of how far memory can be developed. He was considered by his admirers to be one of the greatest moral teachers of our time and country, and the

enlightened portion of the Jain community regarded him as its youngest great philosopher in this *Pancham Kal* (the fifth *yuga*). He was born in Vuvanya, Kuthiawar, in 1867, of *Vanika* parent age. As a boy at school he showed extraordinary powers of memory. He finished within two years the vernacular course of his studies, which generally requires six years to complete. His teachers regarded him as a prodigy of intellect and memory. At a very early age he showed a predilection for poetry. At the age of nine, he wrote small *Ramayan* and *Mahabharat* in Padya (poetry). At the age of twelve he wrote three hundred stanzas on a clock in three days. This shows that Shrimat was a born poet. He also began to contribute to several monthly magazines and newspapers, and wrote an essay on the importance of female education. When he was thirteen he went to Rajkot to study English. At the age of fourteen or fifteen he went to Morvi, and performed an *Astavadhans* (in which eight things are attended to at a time) feat before a circle of friends. He then increased the *Avadhans* from eight to twelve, and gave a public performance of the same. He gradually increased his powers of memory to such an extent that from twelve *Avadhans* he began to perform sixteen and from sixteen to fifty-two and lastly, one hundred, and thus at the age of nineteen he became a *Shataavadhani* poet. He went to Bombay and gave a public performance of his *Shataavadhans*, in the Framji Cownsji Institute and other places. For these wonderful feats of memory he was awarded a gold medal by the Bombay public, and was given the name of *Sakshat Saraswati* (साक्षात् सरस्वति). Mr. Malabari, the well-known social reformer, after witnessing the perfor-

nance wrote in his paper, the *Indian Spectator*, a very admirable article calling Shrimat, "a prodigy of intellect and memory." Shortly after this, at the instance of the late Sir Charles Sargeant, the the Chief Justice of the High Court of Bombay, Dr. Peterson, Mr. Yajnik, and each other well-known citizens, a big public meeting was arranged to witness Shrimat's *Shatavadhana*. The public and the Press expressed their high appreciation and admiration of the young prodigy. Sir Charles advised him to visit Europe and exhibit his powers there, but he could not do so, as he thought, he could not live in Europe as a pure Jain ought to live.

After such public recognition a sudden change seemed to come over him. At the age of twenty, he completely disappeared from the public gaze. He determined to use his powers and abilities for the instruction and enlightenment of his community and the people at large. From his very early age he was a voracious reader. He studied the six schools of religion पदार्थ and other systems of Oriental and Western philosophy. Strange though it might seem it was a fact that a book was required to be read only once in order to be digested, and without any regular study of Sanskrit and Prakrit, he could accurately understand works in those languages and explain them to others, as only learned scholars could be expected to do. Shrimat now began to inculcate his taste for knowledge into others and soon attracted a large number of disciples, whom he guided to the proper study of the Jain philosophy. He found that *Acharayas* (religious teachers) of the time held narrow and sectarian views, and did not appreciate the change of times. Again those who renounced the world were generally lacking in some of

Shrimad had parents, one married brother, four married sisters, a wife, two sons and two daughters all living), he was preparing to renounce the world and lead the life of an ascetic. In the mean time, in his 32nd year, his health gave way. He was treated by a number of competent medical men. Dr. Mehta, one of his followers, who received his medical education in England, came all the way from Rangoon, and under his treatment there was a change for the better. A relapse however, followed, and after an illness of more than a year, in spite of competent medical treatment and good nursing by devoted disciples, he quietly passed away on the 19th ultimo, at Rajkot. During his long and painful illness he never uttered a sigh or a groan. He was cheerful while all others around him were despondent.

Besides scattered poems he has written several works. His *Moksha Mala* has already been published. This work is the keynote of Jainism. This, he had written at the age of seventeen. Among his unpublished works there are *Atma-Sidhi-Upay* and *Panchastikaya*, and several essays on the *Atma* or soul. The corner-stone of the Jain religion and philosophy is the theory of Karma, in which he strongly believed. He thought of writing a convincing treatise on this theory, and a series of works on the principles taught by the Great Mahavira, but unfortunately he was prevented from doing so by his long illness. He had also solved several difficult problems of religion. After careful study of the Jain and the Buddhist literature, he had come to the conclusion that both Mahavira and Buddha were different personages, their principles were quite different and the belief of European scholars that Jainism was the offspring of Buddhism was not well founded. He said that in the Jain manuscripts, of

more than two thousand years old, it was clearly stated that the Great Mahavira and the Great Buddha were hard religious competitors.

Shrimad had also maintained that the chief sects of Jainism,—the Digambara and the Svetamber—were the outcoms of irregular condition of the country.

The above short sketch of his life is sufficient to show that Shrimad Rajchandra was in every way a remarkable man. His mental powers were extraordinary. At the same time the moral elevation of his character was equally striking. His regard for truth, his adherence to the strictest moral principles in business, his determination to do what he believed to be right, in spite of all opposition, and his lofty ideal of duty, inspired and elevated those who came in contact with him. His exterior was not imposing, but he had a serenity and gravity all his own. On account of his vast and accurate knowledge of religious and philosophy, his wonderful powers of exposition and his lucid delivery, his discourses were listened with the utmost attention. His self-control under irritating circumstances was so complete, his persuasive powers so great, and presence so inspiring that those who came to discuss with him in a defiant and combative frame of mind returned quite humiliated and full of admiration.

Shrimad Rajchandra deplored the present condition of India, and was always solicitous for its amelioration. His views on the social and political questions of the day were liberal. He said that there ought not to be anything like caste distinction amongst the Jains, as those who were Jains were all ordered to lead similar life. Among all the agencies for reform, he assigned the highest place to the religious reformer,

working with the purest of motives and without ostentation. He found fault with the religious teachers of the present day because they preached seotarianism, did not realise the change of the times, and often forgot their real sphere in the desire to proclaim themselves as *Avatars* of God, and arrogated to themselves powers which they did not possess. In his later years, it was clear that he was preparing to fulfil his life's mission in that capacity. But unfortunately death intervened and the mission remained unfulfilled. Shrimad had, however, succeeded in creating a new spirit among the Jains in the Bombay Presidency. It is generally believed that had he lived long, he would have revolutionised the whole system of the present Jain religion, and would have taught the people what the Great Mahavira had actually taught. He wanted to do so away with the numerous sects of the Jain religion in order to establish one common religion, founded by Mahavira. That such an useful life should have been cut short at this premature age was a distinct loss to the country.

His admirers have already collected about Rs. 11,000 to perpetuate his memory. A movement is still going on to increase the fund. It is expected that either an institution to collect old manuscripts and to publish the works of the Jain religion, which remain unpublished, in several *Bhandaras*, will be started, or a complete library of the Jain philosophy and literature will be established bearing his honoured name.

It is hoped that some one of his numerous disciples may give the public a comprehensive account of his life and work.

"I should like all Phoenix to read Tolstoy's "Life" and "My Confession." Both are soul stirring books. They can be easily read in two days. The Gujaratis should also read Kavi's (Shrimad Raychandra's) two volumes—the books I have got. The more I consider his life and his writings, the more I consider him to have been the *best Indian* of his times. *Indeed, I put him much higher than Tolstoy in religious perception.* The books I have read have afforded me the highest solace. So far as English books are concerned, Tolstoy is incomparable in my opinion in chastity of thought. Both Kavi and Tolstoy have lived as they have preached. Kavi writes from richer experience."

Mohandas Gandhi.

* "I a Wave of Thee."

(G. I. Patel B. A.)

The sea of Truth art Thou oh Lord

And I a wave of Thee

No more apart than water art Thou

In Unity are We.

I rise sometimes above and high

With Thee in my behind

The force I gain is simply yours

Who art so nobely kind.

May I be one with you oh Lord

Setting back the thought

That I am a wave apart from Thee

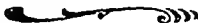
Mooving single aloft.

Softly may I ocean be

Of Holy Holy Bliss

And roar in ecstasy of joy

Being sea of Peace.

HOW MR. STEAD FELT JUST BEFORE AND AFTER PASSING,

An article, which appears in the *Progressive Thinker*, tells us of an address delivered by Mr. Stead, through the wellknown American medium Mrs. Cora L.V. Richmond. It says that after a hymn, there was a palpable change in the medium's appearance and manner. Mr. Stead spoke through the medium as follows:—

Dear Friends: I have been properly introduced to you, but I am no hero. All people are in a measure natural cowards; that is, they are afraid of something. I was not afraid of the "other world," and not afraid of many things in human life; but we all have a shrinking from that intermediate thing that is called "death;" what it may do us; how we shall feel; how we shall be able to meet it: when and where. There is no death. One can only know it by experience. Most people hesitate, dread the change. To me life was one—our earth and beyond.

I don't think I had any "premonition" before leaving England, nor did my hand write, nor did anyone say to me, "Don't go on that ship." I had to go to meet an appointment. I liked the ship because it was the greatest ship, and why not go to the greatest things, even if you go to the other world? That night I was aware when the ship struck. We talked about it among the men. I said I thought there might be too much anxiety, and I was inclined to go to my cabin. I met some people who were afraid, I went down and found there were others who were afraid; and I talked to them, and in talking I was able to comfort them. I don't think I was yet aware especially of doing anything uncommon or unusual, because up to that time there was no pervading thought of danger. This was shortly after mid-night. I was ready. Many were over there first at hand to receive me. But what of those who were afraid of death, who knew not of the life beyond, and whose faith might forsake them in the time of peril?

They must be comforted, soothed, aided, if possible, to stay yet a while in their bodies. And one forgets one's self when ministering to the wants of others. Still, there was such a brief time to prepare—so little real preparation on that gigantic ship for such an emergency.

There was no pervading thought that there was any imminent danger, and when it really came in settling down to the fact that the ship's officers knew, and that there was preparation for taking the women and children, then I said to my self, "I must be busy with these people down here. Those people up there are better disciplined; they have more knowledge; they have society restraints; they understand what is expected; but these more emotional people may not know." As far as I know, I spent my time talking to them, trying to comfort those whom I could make understand me. I spoke no language but English, and so could not speak to the foreigners, but I endeavoured to comfort them; I took hold of them and tried to make them feel that there was no real danger to real life. Then I did go to my cabin, not to sleep, but for that communion that ever was my refuge, with the Infinite, with my unseen loved ones, then came the first warning—writing—that the ship would sink, and I was there when the great cry came, when we knew and all who were not sleeping must have known that the ship would surrender. I felt the giant trembling and the rushing of waters, and the thought came, "Would it be long? Will there be a great period of strain?" But there was not.

When all had been done that could be done, we had to go. The cries of agony were terrible. Death!

And after the first roar—rush of waters—the great surging, suffocating senso—I awoke as one awakening from a horrible dream. My son! My son! Yes, the first to meet me. He was one of the rescuers from that realm where lifeboats are never lacking. I was alive! Awake! Aware! They had found me!

There was just the onset of waters, just the gurgling, babbling, roaring, and I was awakened. I saw people still struggling and I thought I was still trying to help them, but the one form in the midst of all this was my son! Then I knew I was not in the body at all, but I was trying to help those spirits struggling to join their friends who had gone out in little boats—there wives, sisters, mothers. My son said, "Come" "No let's see what we can do for these." And we stayed hours and hours above the spot where the ship went down, following the little boats to try and help the spirits that were struggling and striving still to live in their bodies—those who did not know they were out of their bodies. I realized

there was no fault with the officers; I realized that the crew had done the best they could under such circumstances; I realized afterwards that probably that was the only fault, or principal fault.

But the great light of this morning came to me, the morning of the other life: it was like awakening from a nightmare to a dawn of peace, or from a prison into freedom. And I was welcomed. It seemed as a morning of splendour after the night of earth as wings compared to groping—as bloom and fruition after the bud of silence and darkness. Who can properly describe the indescribable? I could move about. My son went with me everywhere; my dear friends tried to get me away. I said, "No, let us do what we can to help these," and there came throngs of helpers, great orgies of light from this unseen realm to assist the spirits that did not know they were set free.

But these, these who had not known? Those who clung to their bodies; who still in spirit followed the frail boats on the ocean that held their loved ones? Oh, the wrench of having to be severed from them! These had to be comforted, those who had been thrust out in unpreparedness, unwilling, in the realm of the spirits.

We must help them. The great rallying cry is ever to help others. No life goes out into the higher world that some one, or more is not there at hand to meet and greet that one. Many die unattended and forsaken on earth, but none enters the realm beyond unwelcomed.

It was a wrench to be parted thus from those that had to stay. It is a great wrench when in human life (you know by experience, I knew by experience), for a friend to go to the other life, even though you know that he is going to life and not death. It is equally a great wrench for a spirit unprepared, without any notice except a few moments or an hour at best, to be torn from those whom he loves on earth. Spirits do not want to go. They must. It depends entirely on the degree of self possession and self poise whether they will be ready; therefore it is unto a horror that they go. They did not see at first who came—Spiritual friends who were waiting to strengthen them. They turned away unwilling to leave the objects of their devotion, and when happily, as was the case with more than you know, the husband and the wife went together, it was the greatest rejoicing to them to know that they had not been parted by this strain. When whole families go together, it is simply wonder-

ful the joy that they feel in being thus together, not torn apart.

To be welcomed and loved, to think first and all the while of those who miss one and mourn for one, to try to reach them with the invisible, impalpable message of the spirit, to think and to know in one instant the answer to a lifetime of question—

Not yet, not yet. If a hand or brain can be found to convey the meaning and scope of this new life, I may use it after a while. I am grateful for this opportunity to pay my tribute to my fellow voyagers and to the officers of the ship that went down, and to say there can be but two causes for the sinking of the ship and the passing out of so many valiant lives. Over-confidence in the ship's strength and an insufficient number of lifeboats—these are the causes.

When human life is really valued there always will be adequate means of insuring safety. Oh, the rescuers of the heavenly realm! These, these were God's own messengers, helping—saving all.

There are conflicting emotions how to reach those upon the earth; the great wall of material ignorance, the great barrier between the inner realm and the outer world, the great unbridled ignorance; yes, the wall, of ignorance is what we most have to contend with in trying to reach our loved ones. My own household knew, at least they knew that I knew. They did not all know as I knew, but they are glad of what they do know; glad at this hour that it is not all dark; glad that the wall is not closed down utterly.

I thought there was added work to do on earth. I thought there was much still to be done. This great peace movement, that had to be done accomplished by enlightenment. I was not in favor of all of Mr. Carnegie's ideas, disarmament, "peace at any price." I believe in peace born of light, and so when I asked all the rulers and governments of the earth whose representatives were in that last Peace Congress (where I met your pastor, where I was pleased to meet her), I asked them that there might be put aside the underlying causes of war. I don't ask this country, or Great Britain, or any nation, to disarm. Make the way for disarmament possible by an International Court of Arbitration, then there will be no need of armaments.

But that is not why I am here to-day. There will be other times and places to talk about peace; but it is about the light, this

life, this wonderful, beautiful form of spiritual consciousness. No earthly body to take around from place to place; no limitation of eyes that cannot see well; no limitation of the senses. I know in this space of time which I judge by my contact with you is two weeks this very night. I have learned more of answer to all the questions that I have asked in my life than I have learned all my life before, because the answer is inherent in the state, in the life. It is here limited to the senses. We cleave to the senses, we understand with the senses; we measure things with the senses. Not free from the senses, we are compelled to listen with the mind, to interpret, with the spirit. Our voices do not reach far in this human life; our thoughts reach millions of miles. I could think of you in Chicago just as easily as I could think to another dwelling in London, and in spirit I can be there as quickly as I could be in another room. Space, time, all those limitations pass with the body. We have "too much room," unless we are ready for it. A little girl who was taken out to a picnic began to cry. She had never been outside of London, she did not know anything but streets and dirt, and these were grass and flowers, birds and trees, and when she began to cry someone asked, "Why, what is the matter? Aren't you having a good time?" And she said, "I am afraid; it is too much room." And so we have too much room in the spirit world. It is the wonder of it, full of spirits, multitudes of people, not interfering with one another, but such vastness; the wonder of knowing things that are not told you; the wonder of not speaking your question and having it answered instantly. Just think how many times over we have asked the question, "Where is the other world?" And here it is. Take off the veil, your mask; take off the armament of flesh, and here it is. You might know it. You have been told it; all the prophets, poets, seers, sages and philosophers have told you, but you do not know it. It is the vastness that is appalling, but we have all eternity. You become accustomed to the blue sky after you have seen it a little while, but when you have been shut up in a cellar, a dungeon, it seems very large. The gold miners over there I used to talk to sometimes. They did not know the looks of the sky, and it seemed to them so vast and lonesome.

But do not be afraid of being lonely as a spirit. There was not one of those poor waifs, not one of those struggling human beings, that some spirit was not there to meet them there, before they left the body there, instantly; and I saw multitudes of them striving to reach their friends; trying to aid them; and they did aid them, although unseen.

It is the supreme law of spirit that you reach the one whom you intend to reach. The "wireless" of the spirit does not get caught by irresponsible craft that stops the message from going to the intended "receiver." The wireless of the spirit reaches the object intended. And so when questioning, when awakened, I would know all, the answers came flocking to me like flocks of birds, flying to me on the invisible pinions of thought, from Julia from all my dearly loved friends of the household. There they were, waiting for me. I asked, "Did you know I was coming?" and they knew what the question was before it was formed, and they said, "Yes." Then I thought, "Why didn't you tell me?" They said, "It would do no good." Why? "Because your time had come." "Do you mean to say" (and here was the old questioning, the old doubting mind, the old intellect), "that every life has a time?" "We do." "And these that were severed, this wife, that husband?" "We mean it. Admit one accident," said Julia, "in the universal plan, and the universe is not cosmos, but chaos."

And so it is not accident that has brought me here, but a great intention and purpose. I may not have been overripe, nor very full grown; but the time had come, and whatever has been done in human life that has helped in any way to strengthen, uplift, enlighten, I am glad I have had the privilege of living, and glad I have had the privilege of meeting humanity at its best, even if I have met it also at its worst. The worst is not so bad as people claim, the best is not above improvement. And so as spirits we learn our real value. We take with us nothing material but our thought. I haven't even my pen. I may find a hand, I may find another brain. May be I will use this one sometimes, but I want you to know, that, though the body did go, the spirit is alive and just as alert to whatever the interests of humanity require. And

if my son had remained, who was just beginning his life, and who I thought would take up the work for me—here he interrupted my thought—

"Why," he said, "father, I have lived a thousand lives since I came into this world. I have influenced thousands of people."

Thought can go out over the world, and find the one for whom it was intended and to whom adapted. "And we will have our bureau on this side," Julia said, "and see what we can do to make people know of the reality of life beyond the change called death."

And it is this awakening, the gladness of this morning, the forgetting of the way in which it came, and the knowledge of what it is; it is the glorious dawn of that possibility which awaits every human life, and I shall spend whatever opportunities I have in endeavouring to awaken people to it.

Don't talk of death; don't talk of people as dead; don't bow down in sorrow and shut the doors, and say, "Oh, they are gone!" I used to think sometimes in talking to people on this subject that they didn't want their friends to be alive. Sometimes it is inconvenient; if you have done them a wrong, or if a man wants to marry again, he doesn't know just exactly what to do about the spirit of the other one. But don't worry; there are no jealousies in spirit; the larger opportunity for usefulness is always admitted here, and the great strength of spiritual affection is that it is unselfish.

And now let us learn to work together; let us take your hands; be friendly with us; don't put us aside; don't call us dead folks; don't say we are out of the race. We are just in it, and all that we can do is to help, not hinder, to assist, not mar, to make you know of an awakened life; whether you pass out surrounded by your friends and embosomed in flowers, or in the midst of storm or tempests or flood or fire, it is but an instant, and you are set free in the glory of a new-found life.

I thank you. I thank the spiritual friends who have aided me through their chosen instrument to give these few broken words. If I may, sometime I will come again. I am W. T. Stead. What my name will be in the heavenly land I do not know, but for all that life stood for, I am not dead but living. "Nor birth, nor death can change or mar the soul on ministry of good intent."

આજના અંકનો વધારો. રોચલ નાણાં ફોર્મનું માસિક સત્યવિજય.

આ માસિક દર અગ્રીલ માસની ૧૫ ત્રીજી મંકટ થાય છે. તેમાં તત્ત્વગ્રાહ્ય ધર્મ, સાહિત્ય, વાર્તા, નાણાવાણેજ સમાચાર વગેરે અનેક ઉપયોગી બાબતો આવે છે. આ અંકથી આપવામાં આવેલા 'પરમાત્મ ભવન', નો વિષય ખાસ મનન કરવા લાયક છે. દરેક વર્ષે તેના આલોકનો એક ઉમદા પુસ્તક ભેટ મળે છે. આ વર્ષે—

સ્વામિ વિવેકાનંદ ફૂટ. ભક્તિયોગનું ભાષાંતર.

૧૫ એપ્રિલથી શરૂ થાય છે. વાર્ષિક ભેટ આપવાનું છે. આ તુલાનો અંક વાંચી ગ્રાહક ધાત્તો અને તામ નોંધાવો. અંકો શિલિકમાં હશે ત્યાં હેધી મળી શકશે.

સત્યવિજય આશ્રમ.

પાંચમીના તથા દરવાન—અમદાવાદ.

દાવિતા-વિલોભન.

(શ્રી જયમુખરામ પુઠ ભેશીપુરા. M. A. વડોદરા.)

રતિ મંદિરીએ સતિ સંચરીએ, નવરંજ વિલાસ તહી રમીએ,
દસતે વદને પ્રિય । વિદરીએ, વિખવાદ બધો બસ । વીસરીએ. ૧

મુખને સદને, રસ રેલવીએ;
મન હેળવીને; મસ મેળવીએ:-
પ્રિય પાન પીયૂષ તણું કરીએ, મદકંઠીએ ઘેર ઓઘવીએ. ૨

નવભેદ ભલે; રસરાગ સભે—
તરણી ! અમથી તકશર તલે; મુનનાં વધનો મનમાં સમલે;
સમ,—સત્વર આમ ધીમાં પળલે. ૩

શુચિ સ્નેહ તણી; શુદ્ધિણી ઝરણી;
ભવની તરણી, રસની ખરણી,
બસ એમ ગણી તુજને રમણી । નવ કેમ ચઢું મનથી બમણી ? ૪

રસના રસની સરિતા ભરો, સરતી સરતી સુજી રામચે;
શ્રવણેન્દ્રિયમાં; ફરી ઓઘ ધરો, શુભ મુંઢરીએ સરી નીતરો. ૫

રળી એકલડાં; ધધ એકલડાં, કરચું રસપાન છણી મનડાં,
ભભે હગ દો, ભભળાં ઘઈએ, મનસિંહ- પૂન દરએ કરીએ. ૬

અપરાધ યતો નહિ રે ગણુરો, મન લેશ ન કસેશ તમે ધરો,
અનુરાગ પરાગ ફાવણુ આ—ફરમાં ફર મેળવ કામણીઆ. ૭

ગૃદસ્થાશ્રમને ઈંબરે ઉમતાં, નવધોવનનો અશિષેક ઘડાં,
નવી સીડી નંતાં, નવ કંપી નતાં, અચળે રસ દેલી નહિ ઉમતાં. ૮

શું મનુષ્ય પોતાનાં આયુષ્યમાં વધારો કરી શકે છે ?

(શ્રી સુનીલાલ મગનલાલ દેસાઈ બી. એ. વડોદરા.)

હાલમાં કેઈ મનુષ્ય વિવિધ દેશોમાં શું બનાવ બને છે તે જો જાણતો નથી હોતો તો તેને હસી કાઢવામાં આવે છે, અને તેને યલ્પા માણસો બહુચક ગણે છે. પરંતુ તેજ યલ્પા માણસોને તેમના પોતાના શરીર સંબંધી તેઓ કેટલું જાણે છે એમ જો પૂછવામાં આવે તો તેઓ સ્તબ્ધ થઈ જાય છે અને કંઈ જવાબ આપી શકતા નથી, એ આજીવ આશ્ચર્યજનક નથી. મનુષ્યોએ જે જ્ઞાન પ્રથમ મેળવવું જોઈએ, અને જેના ઉપર તેમના સુખ દુઃખનો તેમજ તેમની ભાવિ આશાઓના મુખ્ય આધાર છે તે શરીર સંબંધી અને તેમાં રહેલા અમલકારો સંબંધી તેણે અવસ્થા જાણવું જોઈએ.

કેટલાક કાલથી લેઝિલી માન્યતા એવીજ આવી આવે છે કે આયુષ્ય તો ઇશ્વરે નિર્માણ કરેલું છે અને તેમાં આપણાથી કંઈ ફેરફાર થઈ શકે એમ નથી માટે તે સંબંધી વિચાર કરવો એ નિર્ણયક છે. પરંતુ જ્યારે તેવાજ મનુષ્યો માંદા થાય છે ત્યારે જીવાય તો સાફ એવી તીવ્ર ઇચ્છા તો તેમના અંતઃકરણમાં હોય છે. સૌ વંદેસની ડોશીને પણ મરવાનું કહેતો સાફ લાગતું નથી. અર્થાત્ દરેક મનુષ્યને જીવવાની ઇચ્છા હોયજ છે. માત્ર જે નિયમો તેઓ જાણતા નથી તે અજ્ઞાનનો દોષ ઇશ્વર ઉપર આરાધવા માટે તે દોષ ઇશ્વરને માથે મૂકવામાં આવે છે. જો તેઓ એમજ માનતા હોય કે આયુષ્ય તો નિર્માણ થયેલું છે અને તેમાં કોઈપણ કંઈ પણ ફેરફાર થઈ શકતો નથી તો એજ કે કલેશને ઉપદ્રવ થતાં, શા માટે નાસભાગ કરી મૂકે છે અને ઇશ્વરઉપર શ્રદ્ધા રાખી બેસી રહેતા નથી ! ! અમુક બનાવ બન્યા પછી, તેમાં કંઈ ઉપાય ચાલતો નથી માટે મનની શાંતિ માટે ઇશ્વરે કર્યું તે ખરૂં એમ માનવું બલે ઠીક હોય, પરંતુ તે ઉપરથી ઇશ્વરે તે નિર્માણ કરેલું છે એમ માનવું બૂલ બરેલું છે.

ત્યારે શું મનુષ્યનું આયુષ્ય નિર્માણ થયેલું નથી અને તે તેમાં વધારો કરી શકે છે ? હા, માત્ર તે કેવી રીતે વધારવું તેના નિયમનું તેને જ્ઞાન નથી. બહુન કેવી રીતે ઉડે છે તેના નિયમનું જેને જ્ઞાન ન હોય તેતો એમ કહે કે જાલૂન ઉડી શકેજ નહિ તથા તાર વગર સંદેશ મોકલાય છે એ નિયમોને ન જાણનાર મનુષ્ય કહે કે એમ બની શકે જ નહિ, તો તે સોબળી તેના નિયમોના જાનવાળાને જેમ કંઈ પણ આશ્ચર્યજનકું લાગતું નથી, તેવી રીતે જેમણે શરીર કે આ ઉપાયોથી સુદૃઢ રહી શકે છે અને કયા ઉપાયોથી આયુષ્ય વધારી શકાય છે, તેના અભ્યાસ કર્યો છે તેજાને તે ઉપાયો સ્પષ્ટ હોય છે, અને તેમને તેમ બને છે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય લાગતું નથી.

આ એક મહાન પ્રશ્ન છે અને તેના ચોખ્ખા નિરાકરણથી મનુષ્યની એક મોટી ચિંતા દૂર થઈ શકે એમ છે, કારણ કે દરેકને મૃત્યુની ઝટલી બધી બીક હોય છે કે તેને લીધે તેનાથી કેટલાક કરવા ધારેલા કામોના આરંભ થઈ શકતો નથી.

મનુષ્ય એ ઇશ્વરની સર્વોત્તમ કૃતિ છે. સામાન્ય મનુષ્ય પણ પોતાની કૃતિને જોટલી બને તેટલી પૂર્ણ કરવા પ્રયત્ન કરે છે તો સર્વશક્તિમાન પરમાત્મા પોતાની અત્યંત વહાલી અને

સર્વોત્તમ કૃતિને અપૂર્ણ બનાવે અને તેને મૃત્યુના ભયમાં હમેશને માટે રાખે એ બનવા ભેષુ' નથી. Man is an image of God, એ વાક્ય શું સૂચવે છે? મનુષ્ય ધર્મરતી પ્રતિમા છે. જો તેમ હોય તો મનુષ્યમાં પરમાત્માના સર્વ ગુણો હોવા જોઈએ અને છે પણ તેમજ. પરંતુ મનુષ્યો તે જાણતા નથી. પોતાના ધરમાં અનર્ગળ દ્રવ્ય હોય પરંતુ તે જો જાણવામાં ન હોય તો દરિદ્રતાનું દુઃખ વેઠવું પડે છે, તેમજ પોતાની યોગ્યતા ઠેટલી છે તે મનુષ્ય જાણતો ન હોવાથી, મૃત્યુ વગેરેના દુઃખોને વહેરી લે છે.

આ ઉપરથી એટલું સમજશે કે આયુષ્ય વધારવાના નિયમોનું અજ્ઞાનજ મનુષ્યને મૃત્યુ સન્મુખ લાઇ જાય છે. તે નિયમોનું જ્ઞાન મનુષ્યને મળે અને તે પ્રમાણે આચારમાં મૂકવામાં આવે તો મનુષ્ય અવશ્ય પોતાના આયુષ્યમાં વધારો કરી શકે.

પ્રિય બાલક, બાલક તરફ દૃષ્ટિ કરો અને જુઓ કે તે કેવા કેમ વધતું ચાલ્યું જાય છે. કુદરતના જે નિયમો બાલકમાંથી યુવાન બનાવે છે તેજ નિયમો શરીરમાં હમેશા કામ કરે છે, પરંતુ અમુક વર્ષ પછી, કુદરતના તે કામમાં આપણે એવી અડચણો નાંખીએ છીએ કે કુદરત પોતાનું કામ કરતાં અટકી પડે છે; અને મરણ એ કુદરતની ક્રિયાશક્તિ અટકી પડે છે એજ છે.

તમે કોઇને વાગેલું જોયું હશેજ. વાગેલા ધા ઠેટલી થોડી મુદતમાં રૂઝાઇ જાય છે? એ રજવનાર કંઈ સત્તા છે? એ શરીરમાં રહેલી કુદરતની સત્તા છે જે ધાને જલદી રૂઝ લાવે છે.

શરીર એ અસંખ્ય અણુઓ (cells) નું બનેલું છે. હમેશાં એ અણુઓમાં ફેરફાર થયા કરે છે. જુના અણુઓ બહાર નીકળી જાય છે અને તેને સ્થાને નવા રચાય છે. બાલકના જીર્ણ અણુઓને બદલે નવીન અણુઓ સત્તર રચાય છે અને તે વધે છે. આ પ્રમાણે આગળ ચાલતાં બાલક યુવાન થાય છે. તે ત્રીસ, ચાલીસ વર્ષના થાય છે ત્યાં સુધી તો જીર્ણ અણુઓનો નાશ અને નવીન અણુઓનું રચાવું ક્રમસર ચાલે છે, પરંતુ તેટલાં વયોમાં મનુષ્ય કુદરતના ઠેટલાક નિયમોનો જાગ કરે છે અને જીર્ણ થયેલા અણુઓને સ્થાને નવીન રચાવાની સરળતામાં વિઘ્નો નાંખે છે એટલે જીર્ણ થયેલા અણુઓ શરીરમાં રહે છે અને નવીન ને યોગી જગ્યા મળે છે. તેથી તેની વૃદ્ધિ થતી અટકે છે.

કુદરતના કયા નિયમોનો તે જાગ કરે છે તે પ્રશ્ન સહજ તમને થશે. તેના વિચાર કરતાં મનુષ્ય હાલ એટલો ગંધા કુદરતથી વિરુદ્ધ વર્તન સેવે છે કે આટલું છતાં મનુષ્ય જીવી શકે છે એ કુદરતનો મનુષ્ય ઉપર મોટો ઉપકાર છે.

જેમ જેમ સુંધરો આજળ વધતો જાય છે તેમ તેમ મનુષ્યમાં અનેક રોગો થતાં જોવામાં આવે છે. અસલના વખતમાં સો સો વર્ષના અનેક મનુષ્યો હતા એવું આપણે સાંભળીએ છીએ, પરંતુ હાલમાં તેવી સંખ્યા ગણી શકી છે. આનું કારણ શું? અત્યારે અનેક સગવડો વધી છે, વૈદ્યોની અને ડોક્ટરોની મદદ જોઈએ ત્યારે મળી શકે એમ છે, તેમ છતાં, મનુષ્યોનું આયુષ્ય જુના વખતના જેટલું લાંબુ કેમ જોવામાં આવતું નથી? કારણ એક જ છે કે તે કુદરતથી દૂરને દૂર જતો જાય છે. તેના આહાર વિહારના સઘળા નિયમોમાં તેણે કુદરતના નિયમોનું હિલ્લંધન કર્યું છે અને કુદરતની શિક્ષા તેને ખમવી પડે છે.

મનુષ્યો આહારમાં એટલા બધા બેદરકાર થઇ ગયા છે અને જે પદાર્થો પેટમાં હોમવા ન જોઈએ તેવા પદાર્થો ખેંધક પેટમાં હોયજ ન જાય છે અને તેને પરિણામે, વિવિધ વ્યાધિના

તેમને ભોગ થયું પડે છે. કુદરતે મનુષ્યશરીરને યોગ્ય, સાદા આહારજ નિર્માણ કરેલો છે. તે મૂકાને પોતાની સ્વાદેન્દ્રિયને વશ થઈ, તેમાં ક્યેવો સુધારો મૂક્યો છે કે પરિણામે તે સાદો ખોરાક પણ વિષની ગરજ સારે છે અને જઠરને તેને બહાર કાઢવાનો અધિક શ્રમ કરવો પડે છે. સ્વાદેન્દ્રિયને વશ થઈ તેને તૃપ્ત કરવા અપત્ર ન સેવો, પરંતુ તમને ખરી જૂખ ભાગે ત્યારે, જીર્ણ થયેલા અણુઓની ખોટ પૂરી પાડવાને માટે સાદો અને પોષણ આપે ક્યેવો ખોરાક લો.

કયો આહાર લેવો, કેટલો લેવો વગેરે ચર્ચવાનું આ રથજે પ્રયોજન ન હોવાથી, માત્ર આહાર સંબંધમાં ક્યેટલુંજ કહીશું કે, ખરી જૂખ ભાગે ત્યારે જ અને જૂખના પ્રમાણમાજ સાદો આહાર મહણ કરો. ક્યેથી તમારા જઠરને જે હાલ ત્રાસ પડે છે તે બંધ થશે અને તમારા શરીરમાં રકૃતિ આવેલી તમને જીણશે.

પીવાને માટે પણ કુદરતે પાણી જેટલું નેષ્ટિ તેટલું કરી મૂક્યું છે તે સ્વચ્છ પાણી નોજ ઉપયોગ કરો. ચાહ, ટેરી, વગેરેના પીણાનો હાલ પ્રચાર ક્યેટલો બધો વધી પડ્યો છે કે કેટલાક કુટુંબોમાં તો સવારમાં ઉઠતા પહેલાં તે તૈયાર હોય તોજ તે સાહેબો પથારીમાં બેઠા થાય છે. તે ઠવી રીતે નુકસાન કરે છે, ક્યે સંબંધ અત્ર ચર્ચા ન કરતાં માત્ર કુદરતના નિયમથી તે વિરૂદ્ધ છે, માટે સ્વચ્છ પાણી સિવાય સર્વ પ્રકારના અન્ય પદાર્થો તે કામ માટે યોગ્ય નથી.

સાથી અગત્યનો પ્રશ્ન હવાનો છે. મનુષ્યને થોડા કલાક પાણી સિવાય ચાલી શકે, થોડા દિવસ આહાર વિના પણ તે ચલાવી શકે, પરંતુ હવા વિના તેનાથી ક્ષણ પણ જીવી શકાય ક્યેમ નથી. જે હવા તેને ચોષાસે કલાકનો સાથી છે, તે હવાના સંબંધમાં મનુષ્યની બેદરકારી જીએ. મોટા મોટા શહેરોમાં, નાની સરખી જગ્યામાં, હવાની જ્યાં પૂરી સવડ હોતી નથી ક્યેવા રથજોમાં મનુષ્યને રહેવું પડે છે અને તેવાં રથજોમાં પણ 'ચોર જૂરી જશે તો બાવા થયું' પડશે ક્યેવા બપથી, રાત્રે સૂતી વખતે જ્યારે ખુલ્લી હવાની પ્રવૃત્તિ જરૂર છે ત્યારે બંધ બારણે સૂઈ રહેવું પડે છે. મકાનો ક્યેવાં ગીચોગીચ હોય છે કે સૂર્યનો પ્રકાશ અને તાપ કેટલાંક ધરોમાં તો આવવા પામેજ નહિ. આવી રિતિમાં મનુષ્ય રહે અને પછી તે શરીર નબળો રહે, મરિા રહે અને દોષ આવે પાણીને માથે ક્યે પણ નવાઈજીવું છે. !

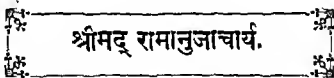
ગામડાંના મનુષ્યો જીએ અને તેમની તંદુરસ્તીમાં અને શહેરના મનુષ્યોની તંદુરસ્તીમાં ફેર કેમ જોવામાં આવે છે ? કયાં ગામડીઆનો તંદુરસ્ત ગુલાખી ચહેરો અને શહેરીનો શીકા પડી ગયેલો માત્ર વાજની ટાપટીપથી મુંદર દેખાતો ચહેરો ? આમાં મુખ્ય કારણ ગામડીઆને સ્વચ્છ હવા વધારે પ્રમાણમાં મળે છે તેજ છે. મુખ્યમાં રહેનાર ઘણા મનુષ્યો પાણી ભાગવાની જૂમ પાડે છે, તે કેટલે અંશે ખરું હશે તે જ્ને કે આપણે કહી ચકતા નથી, પરંતુ તેમની માંદગીનું મુખ્ય કારણ ત્યાંનાં રહેવાનાં અગવડવાળાં મકાનોની અસ્વચ્છ હવામાં રહેવાનું ક્યેજ છે.

મનુષ્ય જેમ જેમ હવાની કિંમત સમજતો જશે તેમ તેમ તેને હવાની જરૂર રહેશે નહિ. ખુદી ચોખી હવા ક્યે શરીર સુધારવામાં અગત્યનો ભાગ લાજવે છે. હવામાં ખરું જીવનતત્ત્વ રહેલું છે અને તે જેટલા પ્રમાણમાં મનુષ્ય મહણ કરે છે તેટલા પ્રમાણમાં તે જીવન મેળવે છે. અસલના ઋષિમુનિઓનાં હિંદાદરણો ઉપરથી આપણે ક્યેટલું જાણી શકીએ છીએ

કે સહેરથી દૂર નદીકિનારાની અને શાંત સ્થળોની શુદ્ધ હવાને લીધેજ તેઓ લાંબુ આયુષ્ય મોગવી શકતા હતા. માટે આયુષ્યને વધારવાની ઇચ્છવાળાએ જેમ અને તેમ શુદ્ધ હવા મદ્ય કરવી જોઈએ. બાળકને ધરમાં ગોધાઇ રહેવું ગમતું નથી, તેને બહાર ખુલામાં કેવા આનંદ થાય છે, તે દરેક માખાપ બાલો છે. બાળકને કુદરત ખુલ્લી હવામાં જવાની પ્રેરણા કરે છે અને તે પ્રમાણે તે વર્તે છે. રસ્તું નાનું બાળક પણ ખુલ્લી હવામાં લઇને ફરતાં તરત જાતું રહે છે અને હસવા લાગે છે. તમારે પણ તેમ કરવાની જરૂર છે. ખુલ્લી હવાના વિવિધ રાગોમાં કેવા લાભ છે તે વિસ્તારથી અત્ર ન જણાવતાં કેટલાંક એટલુંજ કહીશું કે શુદ્ધ હવા એજ જીવન છે અને તે તમે જેટલા પ્રમાણમાં મદ્ય કરો છો તેટલા પ્રમાણમાં તમારું જીવન તમે વધારો છો.

આ પ્રકારે મનુષ્યના પાંચણનાં ત્રણ સાધનો, હવા, પાણી અને આહારનો આપણે વિચાર કર્યો અને તેમાં આપણે હાલ કુદરતના ઉદ્દેશથી કેટલા દૂર જતા રહ્યા છીએ, તે જણાવું. કુદરત દયાળુ છે છતાં એવી ન્યાયવાળી છે કે તે કરેલી બૂલોની કદી ક્ષમા આપતી નથી, તેથી તેની શિક્ષા તરીકે આપણે વિવિધ વ્યાધિ ભોગવવા પડે છે, જે કે કુદરત તો વ્યાધિ લાવવામાં પણ આપણું હિત જ સાધે છે, કારણ કે, વ્યાધિ એ કંઈ નથી પરંતુ જીવું અણગમીનો એકદો યથેસા સમૂહ જેને (Louis Kunbe) લુપ્ત કુંડે વિજીતીય દ્રવ્ય તરીકે ઓળખે છે તેને બહાર કાઢીને શરીરને સ્વચ્છ કરવાનો પ્રયત્ન છે. આપણે જે પાણું આપણું આરોગ્ય મેળવવું હોય તો એજી રસો છે કે કુદરતથી આપણે જેટલા દૂર ગયા છીએ, તેટલા પાછા તેના તરફ વળવું અને આહાર, હવા, પાણીના નિયમોમાં તેના સ્વર સાંભળવો અને તે પ્રમાણે ચાલવાનો પ્રયત્ન કરવો.

અપૂર્ણ.

શ્રીમદ્ રામાનુજાચાર્ય.

શ્રીમાન્ વેદાન્ત સિન્ધૌ કુમતિતતિવચોવીચિમિર્દુર્વિગાદે
 યત્નાદ્રાઢં નિમજ્જનઘણમણીન્ દૂરમન્વિષ્ય લઙ્ઘા ॥
 સૂત્રે દૈપાયનીયે સુમહતિ કલિતૈશ્ચાત્તરાણે નિઘૃષ્ટઃ
 યો વ્રહ્માબૂમુપતૈસ્તમિદં મુનિવરં નૌમિ રામાનુજાર્પમ્ ॥

સાવાર્થ:—કુમતિવાળાઓની વચનાવલીરૂપ મોળગ્યોને લીધે જેમાં કુત્તરી મારવી મુશ્કેલ છે એવા વેદાન્તરૂપ સિન્ધુ (સમુદ્ર)માં ધૂળથી ઉઢી કુત્તરી મારી, આવે સુધી ઓળી, દોષ ચિનાનાં ગુણવાળાં રત્નો પ્રાપ્ત કરીને તેમને મહાન્ શસ્ત્રોરૂપી શાસ્ત્ર (સરાથ્ય) ઉપર ધસી, ગોડવીને તે વડે જે શ્રીમાને દૈપાયન (વ્યાસ) નાં મૂત્રમાં ધક્કને શોભાળ્યો છે તે મુનિવર શ્રીરામાનુજ મહારાજને હું નમસ્કાર કરું છું.

વેદના બ્રાહ્મણુ ભાગમાંની ક્રિયાને ઉદેશીને ધર્મનું સ્વરૂપ સિદ્ધ કરવા માટે ભગવાન
 જૈમિનિએ ધર્મવિચારનાં સૂત્રો અથવા પૂર્વગીર્માસા રચી છે. પરંતુ
બ્રહ્મસૂત્રો. કેવલ ક્રિયા પરમાર્થ નથી, અને જ્ઞાન એજ પરમાર્થ છે એ ઉદ્દેશ બ-
 હ્મમાં રાખી ભગવાન ખાદરાયણે (વ્યાસે) વેદના ઉપનિષદ્ ભાગના
 જ્ઞાનને અવલંબી બ્રહ્મવિચારનાં સૂત્રો અથવા ઉત્તરગીર્માસા રચી છે. પૂર્વગીર્માસાના અધ્યય-
 નથી જ્ઞાનના અધિકારી યતાનો માર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ઉત્તર ગીર્માસાના અધ્યયનથી
 આખરનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથીજ એને વેદાન્ત કહે છે. અને ગીર્માસાશાસ્ત્રનો પર-
 સ્પર સંબંધ પાયા અને ઇમારતના જેવો છે. ઉત્તરગીર્માસાને વ્યાસ સૂત્ર, વેદાન્તસૂત્ર
 અને બ્રહ્મસૂત્ર પણ કહે છે. બ્રહ્મ વિચારથીજ પરમ પુરુષાર્થ—મોક્ષ—પ્રમાણ છે એમ સર્વ
 ધર્મવાળા સ્વીકારતા હોવાથી વેદાન્ત સૂત્રો ઉપર પ્રાચીન સર્વ ધર્મચાર્યોએ બાંધ્યો લખેલાં
 છે, અને તેમાં પોતાનો સંપ્રદાય ઉપનિષદ્, વેદાન્ત સૂત્રો અને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાએ
 અને બ્રહ્મસૂત્રોને અનુસરી નેજા છે એમ દર્શાવેલું છે, ઉપનિષદ્, વેદાન્ત સૂત્રો અને શ્રીમદ્
 ભગવદ્ ગીતા એ ત્રણે પ્રધાનત્રય કહે છે અને એ ત્રણે ઉપર બાંધ્ય લખી પોતાનું મત રચાવે
 તે આચાર્ય કહેવાય.

એ પ્રધાનત્રય ઉપર આઠ આચાર્યોએ બાંધ્ય લખેલાં છે, તેમાં નીચેના મુખ્ય છે:—
 (૧) શંકરાચાર્ય, (૨) રામાનુજાચાર્ય, (૩) મધ્વાચાર્ય; અને
બાંધ્યકરો. (૪) વલ્લભાચાર્ય બીજા બાંધ્યકરો નિઝાઈ, ભાસ્કર, વિજ્ઞાન
 બિશુ વગેરે છે.

સૌથી પ્રાચીન બાંધ્યકર ભગવાન શંકરાચાર્ય છે. તે ઇ. સ. ના સાતમા આઠમા સદ-
 શમાં યજ્ઞ ગયા. એમના અનુયાયીઓ એમને *શંકરનો અવતાર માને
 છે. એમનો સિદ્ધાંત અદૈત અથવા કેવલાદૈત છે. એટલે કેવલ બ્રહ્મ
 કેવલાદૈત, સિવાય અન્ય કંઈ વસ્તુનું તે અસ્તિત્વ સ્વીકારતા નથી. જ્ઞાન સત્ય
 જગન્નિમિષ્ટા જીવો વહ્નિવ નાપરઃ । બ્રહ્મ સત્ય છે અને જગત્ મિ-
 થા છે તથા જીવ બ્રહ્મ છે, બીજા કંઈ નથી; સર્વમેવ વસ્તુ ચિત્સ્વરૂપ નાન્યદત્તોદ્વિતી
 યમોસ્ત્ । સર્વ કંઈ વસ્તુ ચિત્સ્વરૂપ છે, બીજા કંઈ નથી, આથી તે અદ્વિતીય છે. એમનું
 બાંધ્ય શારીરકામાય તરીકે જોળખાય છે.

શંકરના કેવલાદૈતના જોવાજ પણ કાંઈક સાંખ્યને મળેલો વિજ્ઞાનબિશુનો સિદ્ધાંત છે
 અને તે અવિજ્ઞાનાદૈત તરીકે જોળખાય છે. તે એવું માને છે કે
બિશુ અને અવિ- જડ અને ચેતન બંનેનો પરમ અજેડ નથી તેમજ ભેદ પણ નથી,
ભાગાદૈત. એટલે જેમ દૂધ અને જળ અન્યોન્યમાં સાથે રહે એવી તત્ત્વવ્યવસ્થા;
 પ્રકૃતિથી બ્રહ્મ હમેશાં અવિભક્તજ તે ગણે છે.

* શંકર શંકરાચાર્ય કેશવ વાદરાયણમ્ ।

સૂત્રમાપ્યકૃતૌ વન્દે ભગવન્તૌ પુનઃ પુનઃ ॥

ભાવાર્થ:—બાંધ્ય અને સૂત્રના કર્તા શંકરજી શંકરાચાર્ય અને કેશવ (વિષ્ણુ) રૂપ
 ખાદરાયણ એ બંને ભગવાનોને હું ફરી ફરીને વન્દન કરું છું.

શમ્પો મૂર્તિશરતિ મુવને શંકરાચાર્પરૂપા ॥

ભાવાર્થ:—શંકરાચાર્યનું રૂપ ધરીને શંકરની મૂર્તિ મુખીપર ચાલે છે.

આ સિવાયના બાધ્યકારો વૈષ્ણવ સંપ્રદાયોના પ્રવર્તક છે. એમાં શ્રીમાન રામાનુજયાર્થ મુખ્ય છે. તે ભગવાન શંકરાચાર્ય પછી આચારે બેસે વર્ષે યથા છે. મધ્વાચાર્ય અને એમના અનુયાયીઓ દક્ષિણમાં વિશેષ છે. એમના પછી આનંદતીર્થ થયા એજ આનંદતીર્થ મધ્વાચાર્યના નામથી પણ પ્રસિદ્ધ છે. તે ઇ. સ.

ના બારમા સદ્ગામી થઈ ગયા એમ મનાય છે. બીજા તથા હનુમાન જેમ વાયુદેવના અવતાર ગણાય છે તેમ એમને પણ એમના અનુયાયીઓ માને છે. આદિયા વગેરે તરફ એમના મતાનુયાયીઓ વિશેષ છે. કહે છે કે ચાલુક્ય રાજા કુમારપાળ જેન ધર્મી હતો તેને મધ્વાચાર્યે વૈષ્ણવ દીક્ષા આપી હતી. આનંદતીર્થ પ્રથમ શંકર મતના સંન્યાસી હતા, પરંતુ તેમના અદ્વૈત સિદ્ધાંત તથા શ્રીરામાનુજયાર્થનો વિશિષ્ટદ્વૈત સિદ્ધાંત તેમને રૂચતા નહીં આવવાથી તેમણે દ્વૈત સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કર્યો. તેણે નિશ્ચય કરાવ્યો કે તત્વ બે પ્રકારનું જ હોઈ શકે: સ્વતંત્ર અને અસ્વતંત્ર. અશેષ સદૃશ્ય મુક્ત વિષય ભગવાન તે સ્વતંત્ર તત્વ, અને તેની છત્રાધી પ્રજા યત્ન તેને અધીન જે જીવ વગેરે તે અસ્વતંત્ર તત્વ. જીવતત્વ આધ્યાત્મિક નથી પણ પારમાર્થિક છે, કેમકે ભેદની પ્રતીતિ સ્વતંત્ર સિદ્ધ પ્રત્યક્ષ થઈ શકે છે. પરબદ્ધરૂપ વિષયની સેવા કરી વૈકુંઠ પામવું એજ મુક્તિ છે. એમનો સંપ્રદાય પૂર્ણપ્રજ્ઞ સંપ્રદાય અથવા પ્રજ્ઞ સંપ્રદાય કહેવાય છે.

શ્રી મધ્વાચાર્ય પછી નિમ્બાર્ક, કારકર અને એક બીજા બાધ્યકાર થયા. શ્રી નિમ્બાર્ક અને કારકરનો સિદ્ધાંત દ્વૈતાદ્વૈત છે, એટલે દ્વૈત અને અદ્વૈત બંને વ્યવસ્થા માની પોતાનો જીવો રીટા ચલાવે છે. બીજા એક થયલા બાધ્યકારનો સિદ્ધાંત શ્રી રામાનુજયાર્થ જેવોજ એટલે વિશિષ્ટાદ્વૈત છે, પરંતુ દેટલોક તફાવત હોવાને લીધે તે પણ જીવો સંપ્રદાય ગણાય છે. આ સંપ્રદાયોને અનુસરનારા બહુ નથી. ત્રણેમાં શ્રી નિમ્બાર્કના અનુયાયીઓ વિશેષ છે.

ઉલ્લા બાધ્યકાર શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય (આચાર્યજી મદ્દાપ્રમુખ) ઇ. સ. ૧૦૦૦ સોળમા સદ્ગામી થયા. એમનો સિદ્ધાંત શુદ્ધાદ્વૈત છે. શ્રી મધ્વાચાર્યની વલ્લભાચાર્ય અને પેટ તેઓ દ્વૈતભેદની વારાવરિયા રીતે છે, પરંતુ ચિન્મય તત્વ સર્વમાં હોવાથી અભેદ પણ માને છે. મુખ્ય અને ચંદ્રના જેવો એ ભેદભેદ

છે: આનંદ આપના રૂપ ધર્મે બંને અભિન્ન છે છતાં વસ્તુતઃ ભિન્ન છે, એમ જીવેશ્વરાદિ દ્વૈત પણ મિત્રાભિન્ન છે. આ સંપ્રદાયને પુરિમાર્ગ કહે છે. કેવલાદ્વૈતમાં માયાથી સંહિને નિર્વાહ છે તેમ શુદ્ધાદ્વૈતમાં નથી. ચિન્મય સદૃશ જગતમાં અચિન્મય અને અસદૃશ માયા સંભવેજ નહીં, માયામાં જમાવતો જગત અશુદ્ધ હોઈ મોક્ષ આપી શકે નહીં માટે માયાની મહિનતા વગરનું શુદ્ધ જગત તે સ્વીકારે છે. સમિપ્તઆનંદ સ્વતંત્ર જગત પોતેજ રચેલાથી સંહિને આનંદાચર, તિરોભાવ પમાડી રચે છે એમ તેઓ માને છે; એમના બાધ્યને અણુમાપ્ય કહે છે.

બાધ્યકારે મોણ મોણ થયા છે અને તેમના સિદ્ધાંતો જ્યાં છે તેનો કંઈક પરિચય આ પ્રમાણે કરી દેવે શ્રી રામાનુજયાર્થ જેમણે શ્રી શંકરાચાર્ય પછી લેખનું પ્રયોજન. બાધ્ય કહ્યું છે તેમનું સંક્ષિપ્ત રીતે જીવન તથા કાર્ય જોઈએ. આજના જન્મવાળું છે કે વૈષ્ણવસંપ્રદાયપ્રવર્તક આત્માયોમાં તેમનું

ભાષ્ય મુખ્ય છે. તેમના ધણા અનુયાયીઓ મુજરાતમાં છે અને તેમની સ્થાપેલી ઐક શિષ્ય-
પીઠ પણ નર્મદાકાંઠે ચંદિદમાં છે, તેથી તેમના સંબંધી દેટલીક માહિતિ આ સેખરારા
આપવા પ્રયાસ કર્યો છે.

(અપૂર્ણ.)

પત્ની ભક્ત પતિ.

૧

સ્મરણ મહીં, છળીમાં, પ્રત્યક્ષ,
ન દર્શન સૌંદર્યનું મળે.
તે નિદ્રાવશ ધ્યાની દેવીને
નમર્યાં વદને વિલસે ?

૨

“કાષ્ઠ જીવનું ભણું કેમ હું કરું”
એમ ઠીર રટણ કરે—
જીવી પ્રસન્ન મુખી પત્નીને
પતિ ભક્ત બની ભરત રહે !

૩

અલંકારને પેરી અલંકૃત
બનાવતી સુંદર સ્યામા !
સકળકળા તુજ મુખની સોરે
સાવણવરણ સંહિમાં.

૪

ચિંતામણિ બહાલી ! તું મ્હારે
આવ શુભાવું દેવામાં !
ધન્ય પ્રભુ ! મુજ ગૃહસહમીના
હૃદય અપાવે છે આવા !

સંલિપ.

સાંતા કૃષ્ણ.

૧૮-૬-૧૨.

આલો દિવસ પોતાનો ચાલુ ઉદ્યોગ કરવા ઉપરાંત માત્ર એકં અથવા બે કલાકજ કામ કરવાથી પોતાની રોજની ઉપજ કરતાં વેવડી અથવા ત્રણ ગણી કમાઈ કરી શકાય છે.

અમારા કેટલાક સર્વ એજન્ટો પ્રથમ નોકરી કરતા હતા અને તે સાથે અમારું પણ કામ કરતા હતા. પણ જ્યારે તેમની ધાત્રી થઈ કે નોકરી કરવા કરતાં અમારા કામમાં તેમને ત્રણથી ચારગણી વધારે આવક થાય છે ત્યારે તેમણે પોતાની દશ દશ વર્ષની નોકરી-ઓ છોડી દઈ વધો સમય અમારા કામમાં રોકવા માંડ્યો અને હાલ તેઓ સ્વતંત્રપણે ધણી સારી પેંદાશ કરે છે.

જેમને અમારા સર્વ એજન્ટ તરીકે

શ્રી ભક્ત સચિત્ર માસિકના

ગ્રાહકો મેળવવાનું કામ કરવા મરજી હોય તેમણે નીચેને સરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવો.

પોતાના વ્યવહાર માટે પૈસા કમાવા ઉપરાંત સાહિત્યની સેવાનું મહદ્ પૂણ્ય પણ તેઓ મેળવે છે. વઢી પ્રજામાં ધર્મ-જ્ઞાન-ધોગ-ભક્તિ અને વ્યવહારનું ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન ફેલાવે છે.

સારું કમીશન આપવામાં આવે છે. લાલો:—

સી. ઇમ ધિવેદી.

શ્રી ભક્ત સચિત્ર માસિકના સોલ એજન્ટ.

ચાંદા સ્ટ્રીટ, અમદાવાદ.

શ્રી સુદામાપુરી ગાયત્રિ મંદીરનું ધર્માદા ફંડ.

સર્વે ધર્માતુરાગી મહાશયોને આથી વિદિત કરવામાં આવે છે કે કચ્છ, કાઠિયાવાડ, તથા ગુજરાતમાં શ્રી ગાયત્રિ માતાનું મંદિર નહિ હોવાને લીધે અનેક સદ્ગૃહસ્થોની ઇચ્છાનુસાર શ્રી સુદામાપુરી (પોર-બંદર) મધ્યે શ્રી ગાયત્રિ માતાનું મંદિર બાંધવાના કાર્યનો પ્રારંભ કરવામાં આવેલો છે. તેને માટે શ્રી પોરબંદરના ઍડમીનીસ્ટ્રેટર દરબાર શ્રી વાળમુરવાળા સાહેબ તરફથી શ્રી લંકેશ્વર મહાદેવની, જોડમાં આસરે રૂ. ૩૦૦૦) ની જગા કૃપાની સહે ધર્માદા આપવામાં આવેલી છે, અને તેના કમ્પાઉન્ડને લગતી દિવાલ સુગંધિયા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ સદ્ગત શેઠ. વૃન્દાવનદાસ પુરૂષોત્તમદાસના સત્પુત્રો તરફથી બાંધાવી આપવામાં આવી છે. આ ફંડના ટ્રેઝરર તરિકે કામ કરવાને શેઠ ધીરજલાલ વૃન્દાવનદાસ તથા શેઠ. મગનલાલ દલપતરામ ખખખરે કબુલેલું છે. આ મંદિરને લગતો બ્રાહ્મણોને માટે વેદાભ્યાસ અર્થે એક ધર્મશાળા તથા પુસ્તકાલય પણ સ્થાપવાની આવશ્યકતા છે. એ સર્વેનો અડસટો લગભગ રૂ. ૭૦૦૦) ધારવામાં આવેલો છે. જે કોઈ સખી ગૃહસ્થ રૂ ૩૫૦) ની ઉમદા સખાવત કરશે તેના નામનો એક ચોરડો ગાંધી આપવામાં આવશે. માટે સર્વે ઉદાર ગૃહસ્થોને વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે આ ધર્મ કાર્યની અંદર ઉદાર-દીલથી જો કોઈ મદદ કરશે તો પોતાના દ્રવ્યનો સદ્વ્યય થશે એમાં કંઈ સંશય નથી. આ ધર્મ કાર્ય જોશી હીરજી પ્રસાદકરે માથે લીધું છે અને તન મનથી સતત પ્રયાસ કરે છે.

લીંબ સેવકો.

ધીરજલાલ વૃન્દાવનદાસ.

જમનાદાસ માણેકચંદ ગોરા ગાંધી.

મગનલાલ દલપતરામ ખખખર.

નરોત્તમ મનજી.

ગોવિંદજી ગહાભાઈ લાખણી વકીલ.

કલ્યાણરાય છબીલદાસ વકીલ.

શા. મોતીચંદ કપુરચંદ ગાંધી.

નવા વર્ષ માટે મેટ
એવી તો

સુંદર અને ઉપયોગી થશે કે જેવી તમે
કદીજ નહીં નથી.

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી

મહાપ્રભુજીનું

સચિત્ર લીલામૃત

દરેક માહકને બેટ આપવામાં આવશે.
મેટને સદગુણાત્મ આપવા માટે શ્રીગૌરાંગ
મહાપ્રભુ વાળી બેટ જેવા કૃપા કરવી.

અધિપતિ.

નવાં ગ્રાહકોને વધામણી

અમારા છુનાં ગ્રાહકોને

શ્રીગૌરાંગ મહા પ્રભુજીના ચરિતા-
મૃતતી બેટ આપવામાં આવી છે.

આ પુસ્તક નવા ગ્રાહકો ખરીદ કરવા
માગે છે, પણ પહેલી આટલિ ખસાસ
થવાથી આપવાને અશક્ત છીએ. થોડા
સમયમાં તેની બીજી આવૃત્તિ બહાર પાડ-
વામાં આવશે અને તે અર્ધા કિંમતે નવાં
ગ્રાહકોને આપવામાં આવશે. જે શ્રી ભક્તના
ગ્રાહક નહિ હશે તેમને પુરેપુરી કિંમત
પડશે. છુઓ ખાસ વિગતિ.

અધિપતિ.

પેટ્રીંગ પોસ્ટેજ માટે ચોક્ક આનાની ટીકીટ મોકલી આપનારને નીચેની
વાર્તા વગેરે પુસ્તકો મફત મોકલવામાં આવશે.

શ્રી મહાલક્ષ્મી સ્તોત્ર લાલાસજી. રુકમિણી વિવાહ. શશિકલા. મુળનસિંહ.

પ્રતિતીપ્તિ અને જ્ઞાત એજન્ટ

શ્રીમદ્ સચિત્ર માસિક.

સી. એમ. ત્રિવેદી.

ચાંદલારટીટ. અમદાવાદ.

ખાસ વિગતિ.

મેટનું પુસ્તક ખસાસ થવાથી ઘણા ગ્રાહકોને અમારે દોષભીરી સાથે આદમા વર્ગના
ગ્રાહક તરીકે સ્વીકારવાની ના કહેવી પડી છે. તેમાંના ઘણા ગ્રાહકો નવા વર્ષથી અમારા
ગ્રાહક થયા છે. તેમની તરફથી આદમા વર્ગની બેટ ખરીદવાની માગણી કરવામાં આવે
છે તેથી અમારે

શ્રી ગૌરાંગ મહાપ્રભુજીના સચિત્ર ચરિતા મૃતતી

મુધારા વધારા સાથે બીજી આવૃત્તિ જલદીજ બહાર પાડવી પડશે એમ લાગે છે.

અમારા નવા ગ્રાહકોને આ બીજી આવૃત્તિ અમે અંડધી કિમતે એટલે માત્ર રૂ
૧-૮-૦માં આપીશું અને બીજા સર્જનો જેઓ અમારા માસિકના ગ્રાહક નહિ
હશે તેમને તે રૂ ૩-૦-૦માં આપવામાં આવશે. પેટ્રીંગ પોસ્ટેજ છુડું પડશે.

કેટલી નકલો છપાવવી તે પ્રયત્નથી નક્કી કરવામાં મુગમ પડે માટે
વાચક વર્ગને વિગતિ કરવામાં આવે છે કે જેમને આ પુસ્તક ભેળવું
હોય તેમણે અમને એક પોસ્ટ કાર્ડથી લખીને ખબર આપવા કૃપા કરવી.
અથવા જેમને અર્ધા કિમતે એ પુસ્તક લેવું હોય તેમણે શ્રીભક્ત સચિત્ર
માસિકના સત્વર ગ્રાહક થવા કૃપા કરવી. પાછળથી ઇચ્છા કરનારને પુસ્તક
માટે ત્રીજી આવૃત્તિ બહાર પડતા મુખી ધીરજ ધરવી પડશે. માટે સત્વર
ગ્રાહક થવા કૃપા કરવી.

નવા વર્ષ માટે આદમા વર્ગ કરનાં વધારે સુંદર બેટ તૈયાર થાય છે.

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું

સચિત્ર લીલામૃત.

સજ્જા.

આધિપતિ અને પ્રકાશક.

શ્રીભક્ત સચિત્ર માસિક. રાષ્ટ્ર-અમદાવાદ.

ખીજઓ કરતાં ગોદરેજની તીજેરીઓ

સસ્તી હોવાનાં કારણ

થોડા વખત ઉપર મુંગધની મરચાટ એક માટે ગોદરેજે ત્રણ હજાર રૂપયાની બે તીજેરીઓ ખનાવી હતી, સરદાર બહાદુર શીવલાલ મોતીલાલ માટે રૂ. ૨૧૦૦ ની એક ખનાવી હતી; એક ગોરધનદાસ લગત સોનાવાળા માટે રૂ. ૨૦૦૦ ની એક ખનાવી હતી. આ ત્રણે વખત મુંગધના ખીજ તીજેરી વાળાઓનો લાભ કાઢવામાં આવ્યો હતો અને ગોદરેજથી અતી વધુ હતા.

તીજેરીની ખનાવટ એવી હોય છે કે જે કામ સાંચાથી એક કલાકમાં થાય તે હાથે કરતાં બે દહાડે પણ થાય નહીં.

ગોદરેજ રૂ. ૮૦,૦૦૦ નાં સંપુરણ સાંચાકામની મદદથી તીજેરીઓ ખનાવે છે, વળી હાથે કામ કરનારની તીજેરી મજબુત પણ હોય શકે નહીં, કારણ જાડી પ્લેટ સાંચા વીના વાળી શકાય નહીં અને તેથી હાથે કામ કરનાર પાતળી પ્લેટ વાપરે. તીજેરી જોડાઈ રહ્યા પછી એક કારીગર પોતે પણ કહી શકે નહીં કે ખનાવટ હલકી છે આ ઉચી.

ગોદરેજે તીજેરીઓ ખનાવવા માંડી તે પહેલાં

ચાર ચાર પતરાંના ટુકડા ભેડીને ખનાવવામાં આવતી હતી અને પીક રકુથી વળગાડવામાં આવતી હતી એટલે ફક્ત એક ડીસપીસથીજ તીજેરી ફેડી શકાય.

ફાયરપ્રુફ કરવા માટે તીજેરીઓમાં અગરક ભરવામાં આવતો હતો જોકે અગરકથી તીજેરીની અંદરની ચીજો અરધા કલાકની આગમાં પણ બળી જાય.

કળો ચળની વાપરવામાં આવતી હતી. જોકે ચળ પોત પોતાની ચોપડીમાં લગે છે કે અમે તીજેરીની કળ વેચતા નથી, પણ લોકડાંનાં ખાંનાને લગાડવાની નાની નાલુક કળો વેચીએ છીએ અને એ કળો તીજેરી માટે લાયક નથી.

ગોદરેજે કામ શરૂ કર્યું ત્યાર પછીનાં પ્રદર્શનોમાં ખીજઓની તીજેરીઓને ઉતરતી લેખવામાં આવવાનું કારણ ઉપલું છે.

ગોદરેજે અગીઆર પ્રદર્શનોમાં પોતાની તીજેરીઓ ખતાવી છે અને દરેક વેળા પહેલાં ધનામ મેળવ્યાં છે.

ગોદરેજની તીજેરીઓ સાંચાથી બને છે એટલે મજબુત તેમજ ખીજ-ઓથી સસ્તી હોવાના સબબથી જ્યારે

ગોદરેજને ત્યાં ૪૫૦ માણસ જથ્થક કામ કરે છે

ત્યારે ખીજ કારખાનાઓમાં ૬૦ થી વધુ હોતાં નથી.

—કારખાનું—

ગેસ કંપની પાસે, પરેલ મુંબઈ.

ટુકાન—શેખ મેમન સીટ, મુળજ જેઠા કાપાઃ બજારની સામે, મુંબઈ.

નારાયણ હેમચન્દ્ર.

(નરસિંહરાવ મેળાનાથ)

અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૦૧ થી

૭૦૧

હૈદરાબાદ જિલ્લામાં આ વખતે બધે પ્લેગ જોરથી ચાલતો હતો. તેથી નારાયણને બજારમાં જવાની—મીઠાઈ ખાવા લાવવાની—સખત મનાઈ હમે કરી હતી. એ હેતુને બહુ સખત સગ લાગતી હતી. આખરે તો એ આદમથી મુકામ બિપ્લવો અને જામ છોડીને અડધા એક માસ જવા એટલે મહેને જરાક દયા આવી અને કહ્યું—“મહારાજ ! જાઓ મીઠાઈ લઈ આવવી હોય તો અડધું નથી.” તરત ઉત્સાહથી પોતાનું ઊંટ ફેરવાવ્યું, જામમાં ગયા, બજારમાંથી મીઠાઈ લીધી, અને ઝડપથી હમને પાછા પહોંચી પાડ્યા. હેના મુખ ઉપર અપૂર્વ આનંદ છવાયેલો. બેઠું મહેને રમૂજ તથા સંતોષ થયાં.

પણ મીઠાઈના ચોંક છતાં નારાયણમાં એ બાબત સુધિયાની રસિકતા નહોતી. મીઠાઈ હોય એટલે ખસ ! પછી તે મને લેવી હો. હૈદરાબાદમાં એકવાર મીઠાઈ વેચનાર બંને આવે; નારાયણને—એ વિષયના પ્રતીક તરીકે—આપી બેવાનું કહ્યું.—“બાલ્યા—” સરસ છે, મહારાજ ! લ્યો.” લીધી; આપી તો તદ્દન નકારી !—નારાયણ પોતાના મીઠાઈના ચોંકની તરફમાં રામકૃષ્ણ પરમહંસનો દાખલો આપતો હતો. એ કહેતો કે રામકૃષ્ણ પરમહંસને જોશીને બહુ જ ચોંક હતો. તે એટલો કે જમી બિડવા હોય તોપણ જોશી આવે તો તે માટે જગા પેટમાં ધાપ જ; તે માટે એ સ્વામી દશાન્ત રમૂજ આપતા; કહેતા—
જિલ્લી તો રાજા હૈ; રાજાની સ્વારી આવે તો કિત્તની મી ગિરદી હો, સવ લોગ રાજાજીનો માર્ગ કર દેતે હૈ ! ઉસતરાહ જિલ્લીનો લિયે પેટમાં કયા મી હો, આપ હી માર્ગ મિલ જાતા હૈ !

હૈદરાબાદમાં નારાયણ રહ્યો તે મુદતમાં મહારાજી હેના સહવાસનો લાભ બહુ ના લેવાયો. સરકારી કામ અત્યન્ત દુર્ગ; સિવસમાં ૧૩ કલાક કામ કરતાં પણ તાજ આવતો નહિ; તેથી સાંજે સાથે ફરવા જવાનું પણ દુખેમાં બનતું નહિ. નારાયણ એક સુધી મહારી વાટ્ય નેતો; પણ એપ્રિલના તંબૂમાંથી હું આવ્યો જ ના હોઈ. એટલે પછી તો રાત્રે જમ્યા પછી, હાથમાં શાનસ લઈને નારાયણ એકલો જ માઈલ બે માઈલ ફરી આવતો ! સાંજે અધારું થતા સુધી ભાષાન્તરો લખવાનું કામ કરતો. સંજે ૬ થી લખવા વાંચવાનું કામ હેલે કહ્યું નથી. સહારે બેલા બિડવાની ટેવ હેને હતી. હેનો નિયમ હતો કે જમી જવાય પછી સહવારમાં પથારીમાંથી તરત બિડવું. ખાસ બેલા બિડવા સંબંધ મહે એક વાર મહારી ટેવની વાત કરી કે પાંચ વાગ્યે, ચાર વાગ્યે, ત્રણ વાગ્યે જે વખત બિડવું હોય તે વખતનો નિયમ કરીને હું સૂઈ છું એટલે હેની મેળે જ—એકાદમ વગેરેની મદદ વિના જ—તે શુભારમાં હું બીડી બિડવું. તો નારાયણ પોતાના વિદ્યાર્થી ઉપાસની વાત કરી. એ કહે—હું સૂતી વખત એક ઉલ્લું એ કહું કે મહારી જાલને ધટા પાડીને કહું છું—“નારાયણ !”—
“ઓ” (પોતે જ પોતાને ઉત્તર); પછી લમણ ઉપર આંગળીથી એક ટકેરો મારું છું. એમ ત્રણવાર “નારાયણ ! ઓ”—ચર્ચ, ત્રણ ટોરા વગાડી કહું છું—‘દાસ્યે ચાર વાગ્યે

જાણું છે હો।” એટલે તે વખત જાણાય છે. આ રીત હેણે મહારાં છોકરાને શીખવવાનું કયું હતું.

પાછળ નિન્દક વૃત્તિનાં બીજની વાત કરી છે, તે નારાયણમાં કાંઈક વિશેષ અંકુરિત થયેલી આ સમયમાં હમને જણાઈ હતી. કેટલાક અનિષ્ટ સમાગમોને લીધે અન્ય જનોનાં હિતદર્શન, એકની વાત બીજને કહી દેવી, ઇત્યાદિ શુભો હેમનામાં ધીમે ધીમે પેદા થતા. તે એટલે સુધી કે હેમણે ચિત્રમાળા કાઢવા માટે અકુલાઈનાંઓની છગિયો પડાવવાનું આરંભ્યું (જે વિશે થોડીવાર પછી હું વિશેષ કહેવાને ઇચ્છું છું) તે અરસામાં હેવી સ્ત્રીઓને એ પૂછતો કે ત્હારે ત્હાં કાણુ કાણુ આજરૂદર માણસો આવે છે. હેમનાં એકનું નામ સાંભળ્યું તે નામના એ પુરુષો હતા; નારાયણે જમથી ખોટા જ પુરુષ વિશે તે વાત હેના સંજ્ઞાની કરી; તેથી તે જવાન બહુ જ ચીડાયો અને નારાયણને માર મારવાનો લાગસેધવા લાગ્યો. પછીથી ખરી વાત જણાતાં સમાધાન થઈ ગયું. —આ બીના નેધવાનો હેતુ એટલો જ કે અન્યનાં હિત માટે ખાસ બહુખોળ કરવાની ટેવ નારાયણમાં પાછલા વખતમાં આમ અનિષ્ટ છેડે ગઈ હતી તે દર્શાવવું; તે દર્શાવીને ખેદ જ થાય એમ છે.

પણ આપણે ઉતાવળમાં આગળ ધસી ગયા, —પાછા ચાલિયે. હૈંદરાબાદમાંથી નારાયણ છૂટા પડ્યા પછી એ બીજી વાર વિલાપત ગયેા. ત્હાંથી પાછો આવતાં ઈ. સ. ૧૮૯૮—ના ઉત્તરાર્ધના શુભારમાં નારાયણ અમદાવાદમાં મહારે ત્હાં આવ્યો. આ વખત હું મહારો જમણો હાથ ભાગવાથી સિક્ક-રજ ઉપર આવીને અમદાવાદ રહ્યો હતો. નારાયણ વિલાપતમાં આ છેલ્લી વખતે હતો. તે વખતે હેણે મ્હને એક પત્ર હેવો લખ્યો હતો કે એક સાધારણ જેવી બાબતમાં મહારી તરફની વાત સાંભળ્યા વિના જ હેણે મ્હને અન્યાય આપનારું અતુ માન બાંધી દીધું હતું. તેથી મ્હેં હેને દઢતાથી લખ્યું હતું અને એ રીતને અન્યાય આપ્યાથી ખેદ થયેલો દર્શાવ્યો હતો. આ વાતની અસર તો અમદાવાદ આવતા સુધીમાં ઘસાર્ પણ ગઈ હશે. હું તે એ વાત બૂલી ગયો હતો. નારાયણ પણ પૂર્વવત વર્તન રાખતો હતો. પછી થોડીક મુદતે અમદાવાદમાં જ મહારી કાંઈ ખાનગી બાબતમાં મ્હને નારાયણે ઉધાડે અન્યાય આપ્યો; —મહારી તરફની હકીકત જણ્યા અથવા જણવાનો અપત્ત પણ કયો વિના. એક દિવસ રહ્યારે મહારી તરફની હકીકતથી હેને વાકફ કરવાની ઇચ્છાથી રહ્યારમાં ફરવા જવાને નીકળતો વખત મહારી જોડે આવવાનું નારાયણને કહ્યું. પણ હેણે ના કહી. આ ના કહેવામાં હેના મનમાંની વૃત્તિ રપટ જણાઈ આવી. મ્હેં જોયું કે હેને મહારું સાંભળવાની ઇચ્છા ખણુ નથી. આ પ્રથમ જોયાં મનનો પ્રસંગ જાણ્યો. તે પછી થોડીક મુદતે મ્હેં નારાયણને ચિઠ્ઠી લખીને સખત રીતે ચેતવણી આપી કે મહારી ખાનગી બાબતોમાં ત્હમે મ્હને અન્યાય તો આપ્યો જ છે, પરંતુ ત્હેને પરિણામે મહારા લાગતાં વળગતાં બીજાંઓનાં મનમાં ખોટા અઢ બંધાય હેતું કહેશેા કરશેા નહિ; તે માટે સખત ચેતવણી આપું છું. શબ્દો શા હતા તે યાદ નથી. મતલબ ચિઠ્ઠીની એ પ્રમાણે હતી. આ રીતે માર વર્ષની ગાઢ મિત્રતાનો તત્કાળ અંત આવ્યો. છતાં નારાયણ તરફ મહારી અન્તર્વૃત્તિ નિર્નિકાર હતી. ખોટા સંસર્ગાદિકથી હેણે મહારી તરફ વૃત્તિ ફેરવી નાંખી તેથી મહારા જીવને માત્ર દુઃખ થયું. પરંતુ ઉપાય ન્હોતો. હું અમુક બાબતમાં વાંકું જોલ્યો—(નારાયણની સાથેના પ્રસંગમાં નહિ, પણ કાંઈ ત્રાહિતના સંજ્ઞા-ધર્મ)—એમ મહારે વિશે ખોટા આરોપ નારાયણે મૂક્યો હતો—હેના કેવળ ઉતાવળિયા સ્વભાવને લીધે જ—તે વાતથી મહારા મનને ખાસ ક્ષોભ થયો. નારા-

પણ જગતમાં બહુ બહુ ફરેલી, માણસો જુદા જુદા પ્રકારનાં હોયે ઈશ્વરનાં, છતાં હેનામાં માણસની શુભપરીક્ષાની શક્તિમાં ખામી હતી. હેને ઠાંઠા બહારના કાગથી હો તો સહેજમાં ઊગાઈ જાય હેવો હતો. તેમ જ ઠાંઠા પણ માણસ વિશે ઠાંઠાપે હેને પ્રથમ કશું તે એકદમ માની લેતો, ખરું જોડું તપાસવાનો વિચાર જ હેને નહોતો આવતો. આ કારણથી હેનામાં બીજા પક્ષની વાત જાણવાની ઇચ્છા જ નહોતી થતી. બીજાને પોતાના પક્ષનું કહેવાનો પ્રસંગ આવવાનો વિચાર જ હેને આવતો નહોતો. આ કારણથી એકતરફી ન્યાય-ન્યાય નહિ, નિર્ણય-કરી દેવાનો ઉતાવળિયો સ્વભાવ હેનો હતો. આ કેવળ બાળક જેવા ભોગપણનું જ પરિણામ માનું છું. ગમે તેમ હો, હેના એ સ્વભાવે જ હેને મ્હારી તરફ આમ અન્યાયથી વર્તવાને પ્રવૃત્ત કર્યો. નારાયણ આખર માણસ જ હતો, અને આ બાળપણમાં તો અરિથરમાં અરિથર હતો, એ જ સાર લેવાનો છે. નારાયણના બાવપરિવર્તનનો અને મ્હારા મન ઉપર હેના આધાતનો આ સાચેસાચો ઇતિહાસ છે. એ અણમથતા બનાવને હવે વિશેષ ઉધાડીને મનને કલેશ પમાડવામાં સાર નથી. મ્હારા મનના ઉદ્દેશનો બદલો નારાયણે રા. રમણિક મહેતાને મ્હોએ મ્હારે વિશે કહેલાં વચનોથી પૂર્ણ રીતે વાળી લીધા જાણીને મ્હારા મનને અસાધારણ સમાધાન થાયછે; અને નારાયણને હું હજી પણ અચલિત રહેલો જ મ્હારા હૃદયમાં જોયા કરું છું.

આમ હમે એક બીજાથી ૧૮૯૮-૯૯ માં હૃદયથી છૂટા પડ્યા; તે પછી બે ત્રણ વર્ષ પછી મુંબાઈમાં એક મિત્રને ત્યાં હું નારાયણને મળ્યો હતો. હેના મનમાં કાંઈક પોતાના મ્હારી તરફના પાછલા વર્તન માટે ખેદ, પશ્ચાત્તાપ, જેવું થયું હોય એમ જણાતું હતું. હમે ગઈ શુઝરી વાતનું સ્મરણ કરાવિના જ વાતોચીતો કરી, પણ તૂટેલી દોરી પૂર્વવત-વ્યવહારમાં તો-સંધાઈ નહિ. તા. ૮-૪-૦૨ નો એક કાગળ નારાયણનો લખેલો મ્હને જડી આવ્યોછે. પરંતુ ઠાંઠા પાસરી શૂદરથી શુઝરાતી બાથાના સંબંધમાં કેટલાક પ્રશ્નો પૂછેલા તે મ્હને મોકલ્યા બાળપણની હેમાં વાત છે. બીજી કરી વાત નથી. પરંતુ એટલું જણાવું કે હેને પૂર્વની વાત વિસારે નાંખી નવેસરથી સંબંધ સાધવાની કાંઈક ઇચ્છા હતી. મ્હારે કબજ કરવું જોઈએ કે મ્હને મળેલા અન્યાયનો ક્ષોભ મ્હારા હૃદયમાં કાયમ હોવાથી, અને મ્હારામાં હેના પ્રસંગમાં અવિશિષ્ટ ક્ષમાશક્તિની ખામી હોવાથી, નારાયણ સ્પષ્ટ રીતે વર્તન માટે ખેદ ના બતાવે ત્યાં સુધી આગળ ધસારો કરવાની મ્હને રૂચિ ના થઈ. આ માટે મ્હને કાંઈક ખેદ થાયછે. નારાયણે માત્ર ઇશ્વરો કરીને પોતાની બૃહ્દ દર્શાવી હોત, તો હું બધું ભૂલી જાત; પરંતુ આ જીવનમાં હેના ન્હાનાં ન્હાનાં રીસામણી રાખ્યાથી પાછળથી કેવો ખેદ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. નારાયણ શુઝરતા સુધી હમે બે પૂર્વના સંબંધમાં જોડાયા જ નહિ. અને હેના અકાળ મરણે અન્યોન્યના પ્રજ્ઞાસાનો પ્રસંગ જ દાખી નાંખ્યો. હેમાં મ્હને શો લાગ થયો !-એક સમયનો સાચો મિત્ર-લાંઠા સમયનો મિત્ર-મ્હેં જોયો. પણ મ્હારો પોતાનો હેમાં હોય અણ-માત્ર નહોતો, આરગ્ભમાં તો નહોતો જ-એટલો જ મ્હારા મનને સતોષ છે.

નારાયણ સાથે પૂર્વવત સંબંધ જોડવામાં બાધક વાન એક બીજી પણ ઉપજાઈ યઈ હતી. ૧૮૯૮-૯૯ માં ત્રિશયતથી પાછા આવ્યા પછી નારાયણના મનમાં એક નવીન યોજના ઉત્પન્ન થઈ હતી. પારીક્ષની સ્ત્રીની દિનચર્યા દર્શાવનારું રમમય ચિત્રેણું આવજમ પોતે જોયેલું તે નમૂના ઉપર હિન્દુસ્થાનની સ્ત્રીઓનાં ચિત્રેણું પ્રસ્તુત રચીને પ્રગટ કરવાની કલ્પના હેણે દાઢી પ્રથમ તો મ્હેં હેને અનુમોદન કાંઈક આપ્યું. પરંતુ ક્રમે ક્રમે એ યોજનાની

સિદ્ધિ માટે અણુધટતા ઉપાયો લેવાનો આરંભ થયો એટલે હું હેમાથી વિમુખ થયો. મદારા સંબંધના સ્ત્રીમંડળમાંથી કોઈની છબિયોનો ઉપયોગ કરવાની નારાયણને સખત મનાઈ કરી-હેની માગવાની હિંમત જ નહોતી થતી, તે પહેલાં જ મનાઈ કરી-તેથી પણ હેના મનને ગ્લાનિ થઈ હશે. પણ આગળ જતાં તો નારાયણે પોતાના આ આલબ્ધ માટે અકુલાર્જુનાની છબિયો મેળવવાના પ્રયત્ન કર્યા, અને હેમાં એ સફળ થયો; એ સાદૃશ્ય મેળવવા માટે એ વર્ગની સ્ત્રીઓને ત્યાં જાયું, હેમને જોડે માડીમાં બેસાડીને ટ્રોટામાફરને ત્યાં લઈ જવી, ઇલાદિ માર્ગદંડ હેણે સંવન કર્યાં જાણ્યું ત્યારથી મદારો ભાવ વિશેષ બંધી ગયો. છતાં ન્યાય ખાતર કહેવું જોઈએ કે આ રીતે એ વર્ગની સ્ત્રીઓનો ઉપયોગ કરવા છતાં નારાયણની નીતિની વર્તણૂકમાં અણુમાત્ર લાગણ્ય લાગે હેવું હોયે ક્યું નહોતું. જાતે વર્તનમાં નિર્લેપ રહીને આ અકુલાર્જુનાઓને હેણે પ્રસંગ પાડ્યો હતો; કેવળ bhasinoss ને અંગે જ પ્રસંગ પાડ્યો હતો. આ સંબંધ એ પણ કહેવું જોઈએ કે કુલાર્જુનાઓની છબિયો અપ્રાપ્ય થઈ- અને હેવાં ચિત્રો માટે અપ્રાપ્ય થાય જ-તેથી જ અકુલાર્જુનાઓને હેને આશ્રય લેવો પડ્યો. અલબત્ત આ કાંઈ વાજબી બચાવ નથી. માત્ર બનાવવું કારણ બતાવવા માટે જ આ કહું છું. અને આ સર્વ બાજુ દર્શને જણાતા અધઃપતનનો મૂળ પ્રવર્તક હેતુ તપાસવા જઈશું તો નારાયણ તરફ કાંઈક માનવૃત્તિ પણ ઉત્પન્ન થશે, અને કાંઈક નિરાશાજનક માન-ક્ષતિ પણ થશે. આ આલબ્ધમની કલ્પના શરૂ થઈ તે અરસામાં કેટલાક વખત પૂર્વેથી ધનના લોભથી જે વિમુક્ત હતો તે નારાયણને ધનના લોભ લાગ્યો હતો. પૂર્વે પુસ્તકો રચી તેથી ઉત્પન્ન થયેલા નશાનો વિનિયોગ નવાં પુસ્તક છપાવવામાં જ નારાયણ કરતો હતો; હેને હવે ધન એકદમ કરવાનો લોભ લાગ્યો. પરંતુ તે કોને માટે? પોતાને સ્ત્રી કે સંતાન નહોતા; પોતાને પણ વિભવસુખનો લેશ માત્ર લોભ નહોતો; પણ પોતાના લાઈર્ન ઓકરને અસહાય દશામાં તો મૂકી જવાં એમ મનમાં હેને હવે થવા લાગ્યું હતું. લાઈર્ન ઓકર તરફની લાગણીનો અંશ વિચારતા હેના આ ધનલોભનું કાંઈક સમાધાન મળે છે અને તેટલે જ અંશે હેના એ લોભ માટે ક્ષમા આપવાનું મન થાય છે. જગતમાં આ કરતાં અનેક અધમ હેતુથી અધમ લોભને વશ થયેલા કેટકેટલા સજ્જન વર્ગમાં અપનાસને આપણે જોઈએ છીએ ! તો નારાયણને આટલી અંતકાળની ભૂલ માટે શું ક્ષમા નહિં આપિએ ! એ ખરું કે તે ધનપ્રાપ્તિ માટે નારાયણે આ આલબ્ધ, અને અકુલાર્જુનો સંસર્ગ, વગેરે વિચિત્ર સાધનો જ આદર્યા; અને હેમાં પણ હેની સ્વભાવની વિચિત્રતાનું જ દર્શન થાય છે. ગમે તેમ હો, નારાયણના આ છેવટના અરચિકર પ્રસંગમાં પણ નારાયણની નીતિવૃત્તિ અબાધ જ રહીને દીપે જ છે; અને, આખરે, કોઈ પણ મનુષ્યને બીજા માનવબંધુને ન્યાય કરવાનો શો હક છે? અને મદારી જોડે નારાયણનો સાક્ષાત સહવાસ રહ્યો તે સમયમાં તો એ સાધુ પુરુષ આટલા પણ બાહ્ય દોષથી વિમુક્ત જ હતો; અને હું તો હેને અવિકૃત હૃદયલાવણી મદારા સ્મરણમાં ધારણ કરું છું અને કરીશ. આ હેનાં સ્મરણોના આલેખનમાં હેને અનુભૂતા અન્યાય મહેં આપ્યો હોય તો હેનો અમર આત્મા મહેં ક્ષમા કરો. હેને માટે આપણા અનેક “ મહોદા ” પુરુષો કરતાં ધધિરના મંદિરમાં વધારે બેસું સ્થાન છે હેમાં શક નહિં.

વાંદરા

તા. ૭-૧-૧૨

}

નરસિંહરાવ ભોળાનાથ.—

શુદ્ધધર્મનો અષ્ટવિધ ઉમદામાર્ગ.

દોસ્તી મણિલાલ નથુલાલ. બી. એ.-અમદાવાદ.

શ્રીશુદ્ધદેવને બોધિવૃક્ષ નીચે સંપૂર્ણ પ્રકાશ થયો, તે વખતે તેમણે જે ચાર સત્યો અનુભવ્યાં તે ઉપર શુદ્ધધર્મનો પાયો રચાયેલો છે. તે ચાર સત્યો આ પ્રમાણે છે. દુઃખ છે, દુઃખનું મૂળ છે, દુઃખને નાશ છે, દુઃખના નાશનો ઉપાય છે. પ્રથમના ત્રણ સત્ય સર્વને એટલા બધા વિદિત છે કે તે પર કાંઈ કહેવાની જરૂર નથી. જન્મ દુઃખમય છે, મરણ દુઃખમય છે, વૃદ્ધાવસ્થા દુઃખકર છે, રોગ દુઃખકર છે, ઇષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ દુઃખકર છે, અનિષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ દુઃખકર છે. આ રીતે જોતાં સર્વત્ર દુઃખ દુઃખ અને દુઃખજ જણાય છે. તો પછી તે દુઃખનું મૂળ શું? એ બીજા પ્રશ્ન ખડો થાય છે. દુઃખનું મૂળ તૃષ્ણા છે. જીવનતૃષ્ણા અને ભોગેન્દ્રિયા એ દુઃખનાં પરમ કારણો છે; અને આ તૃષ્ણા પણ અજ્ઞાનથી ઉદ્ભવે છે. માટે વસ્તુતઃ અજ્ઞાન એજ દુઃખનું કારણ છે. ત્યારે શું હવે દુઃખનો નાશ થઈ શકે? શુદ્ધ ધર્મ જણાવે છે કે જે કારણથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, તે કારણોનો નાશ કરવાથી દુઃખનો અંત આવી શકે. તૃષ્ણાનો સર્વથા નાશ થાય તો દુઃખનો સર્વથા વિનાશ થાય. ત્યારે હવે એ તૃષ્ણાનો નાશ શી રીતે થાય, તેને વાસ્તે શ્રીશુદ્ધદેવે જણાવ્યું છે કે ઉમદા અષ્ટવિધમાર્ગને અનુસરો.

મહાત્મા શુદ્ધનાં સર્વ શિક્ષણો સંવરણે છે, પણ તે સૂત્રોમાં અનેક રત્નો ભરેલાં હોય છે. ઉપર જે ચાર સત્યો બતાવ્યાં તેના સંબંધમાં અનેક મનો ભરી શકાય, અને બરાબ પાણુ છે, તેમજ આ અષ્ટવિધ માર્ગનાં સંબંધમાં પણ આપણે જેટલા વિસ્તારથી ચર્ચવા ઇચ્છતા હોઈએ, તેવી રીતે ચર્ચી શકીએ, પણ આપણે તો તે આઠ ઉમદા બોધ વચનો—આઠ સદ્ગુણો આપણા જીવનને ટેવી રીતે ઉન્નત બનાવે, અને આપણને પરમ સત્યની સમીપમાં લેઈ જાય, તેજ વિચારવાનું છે. કારણ કે જે જ્ઞાન આપણા ચારિત્રને અસર ન કરે, તે જાણવાથી બહુ લાભ નથી, અથવા ન જાણવાથી ગેરલાભ નથી. પણ આ વિષય તો આપણા જીવનના સંબંધમાં એટલો બધો ઉપયોગી છે કે તે વિષે કેટલુંક સ્પષ્ટીકરણ કરવાને પ્રયત્ન કરવામાં આવશે.

આ ઉમદા અષ્ટવિધ માર્ગમાં આઠ મહાન સત્યો અથવા આઠ નૈતિક નિયમો જણાવેલા છે, જે આપણી ઉન્નતિને વાસ્તે ધણાજ જરૂરનાં છે. તેમના નામ (૧) સદ્જ્ઞાન, (૨) સદ્વિચાર, (૩) સદ્ભાણી, (૪) સત્કાર્ય. (૫) ગુજરાનનાં સત્સાધનો. (૬) સદ્ઉચોગ (૭) સારી સ્મરણ શક્તિ; અને (૮) સદ્ધ્યાન.

ખરો બૌદ્ધ આ આઠ સૂત્રોને પોતાના જીવનચલનમાં ટેવી રીતે યોજે છે, તે હવે આપણે વિચારવાનું છે. પ્રથમ સદ્જ્ઞાન. કેટલીકવાર પ્રથમ પગથિયાને સત્ત્રયદા પણ કહેવામાં આવે છે, પણ ખરી શ્રદ્ધાનો આધાર પણ સદ્જ્ઞાન છે. અનુબ્ય જે બરાબર સમજે છે, તેના પરજ તે શ્રદ્ધા રાખી શકે છે. જ્ઞાન વગરની શ્રદ્ધા એ શ્રદ્ધા નહિ પણ ખોટી અધઃશ્રદ્ધા અથવા મૂર્ખાઈ છે. દાલના વિચાર પ્રમાણે સત્ત્રયદા: આ અષ્ટવિધ માર્ગના પ્રથમ પગથિયા રૂપે મુકાય એટલી બધી અમૂલ્યતા તેને આપી શકાય નહિ, પણ સદ્જ્ઞાન એજ સર્વનો પાયો

છે. વિચાર, વાણી અને કાર્ય સર્વને પામે સદ્ગુણપર રચાયે છે. જે પામે સહેલો હોય, તો પછી તે પાષાપર રચાયેલું મકાન કેટલા દિવસ ટકી શકે ?

ત્યારે હવે પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે સદ્ગુણ એટલે શું ? વિશ્વની સત્ય વસ્તુઓ ઉપર, આપણા પ્રયત્નથી ન બદલી શકાય એવા અચળ નિયમપર તે ગુણ રચાયેલું હોયું જોઈએ. જે નિયમોથી વિશ્વવ્યવસ્થા ચાલે છે, તે નિયમોની સમજણ તેજ સદ્ગુણ છે. કારણ કે જે મનુષ્યો આ નિયમો સમજતા નથી, તેઓ અજ્ઞાનમાંથી જેવી રીતે માર્ગ કરવો તે પણ અણગતા નથી, અને તેથી અજ્ઞાનમાં અજ્ઞાનમાં દોષપણ નામકવિના બાધા કરે છે અને દુઃખી થાય છે.

સદ્ગુણ એ શબ્દમાં જે બધું સમાયેલું છે. તેનું સવિસ્તર વર્ણન કરતાં તો અન્યો બરાબ, પણ આપણે તેમાંના જે મુખ્ય નિયમો જે ધણાજ અગત્યના છે, તે તપાસીશું અને જે જાણવાથી મનુષ્ય પોતાનું જીવન ઉત્તમ બનાવી શકે, અને જેમની વચમાં તે વસે, તે સર્વને હિતકારી થઈ શકે, તે પણ વિચારીશું. તેમાંના પ્રથમ નિયમ કાર્યકારણનો અચળ સંબંધ છે, અથવા જેને આપણે કર્મનો કાયદો કહીએ છીએ તે છે. બીજો નિયમ પરસ્પર વિરૂદ્ધ કાર્ય કરતી શક્તિઓના સંબંધમાં છે. તે નિયમ એમ જણાવે છે કે એક પ્રકારની ધુજરીના સામે તેવાજ પ્રકારની ધુજરી તમે દેલાવો તો તે પ્રથમની ધુજરી મજબૂત થાય છે, અને પછી તેનું બળ અટકાવવું મુશ્કેલ પડે છે. પણ તેને બદલે જે પ્રકારની ધુજરી હોય, તેમાંથી વિરૂદ્ધ પ્રકારની ધુજરી તમે નિપજાવો તો બીજા પ્રકારની ધુજરી પ્રથમ પ્રકારની ધુજરીના અંત લાવે છે. આ નિયમ નૈતિક દૃષ્ટિબિન્દુથી ધણાજ લાભદાયી છે. અપકારને બદલે ઉપકાર અથવા જુઝાઈનો બદલો બસાઈમાં વાળવો—એ આ નિયમનું બીજું નામ છે.

શુદ્ધ ભગવાને આ કર્મનો નિયમ જેની રીતે શિખવ્યો, તે આપણે વિચારીએ. સધળા મનુષ્યો તે સમજી શકે તેવી રીતે નાના નાના દૃષ્ટાંતોથી, અને પરિચિત વસ્તુઓના ઉદાહરણ આપીને તે નિયમનો તેમણે જોષ આપ્યો છે. કર્મનો નિયમ તેમના શબ્દોમાં હુંકમાં કહીએ તો “જે કોઈ મનુષ્ય ખરાબ વિચારથી વર્તે તો ગાડાને એચનાર બળદની પાછળ પેડું ચાલ્યું આવે છે, તેમ તે કાર્યની પાછળ દુઃખ આવે છે,” રસ્તામાં ચાલતો એવો કાંઈ ગામડીએ નહિ હોય, અથવા ખેતરમાં રહેતો એવો કાંઈ ખેડૂત નહિ હોય કે જે આ વાક્ય ન સમજી શકે. બળદની પછવાડે પેડું જવુંજ જોઈએ. તેજ પ્રમાણે ખરાબ વિચાર કે કાર્ય પછવાડે દુઃખ આવવુંજ જોઈએ. કર્મનો નિયમ અવિચળ છે. તમે તેનો કદાપિ ભંગ કરી શકો નહિ. વળી બીજો દાખલો દોષ્યે. “જે કાંઈ મનુષ્ય સારું કામ કરે તો જાણ જેમ મનુષ્યની સાથે જાય છે, તેમ સુખ પણ તેની સાથે જાય છે.” સૂર્યના પ્રકાશમાં ફરનાર બાળક પણ જાણે છે કે મનુષ્ય અને તેની છાયા છુટા પડી શકે નહિ. જ્યાં પુરૂષ ત્યાં છાયા; તેમ જ્યાં નીતિ ત્યાં સુખ.

ધારો કે આ નિયમ સંબંધી સદ્ગુણ તમે મેળવ્યું છે; ધારો કે કાંઈ લાલચમાં ફસાવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તેની (લાલચની) સાથેજ ઉમેલા દુઃખના વિચારથી તમે પાછા દોડો છો; ધારો કે તમને એવું જ્ઞાન મળ્યું છે કે તમારા કર્મના ફળથી કાંઈ તમારો બચાવ કરી શકે નહિ, પણ તમારે તે જાતેજ બેગવડું જાંઈએ; ધારો કે ઉપર જણાવેલું જ્ઞાન તમને મળ્યું છે, પણ તેટલેથી જરૂરે તેમ નથી. તમારું વર્તન શુદ્ધ અને નીતિમય થાય, તે સારું વિશેષ

જ્ઞાનની અપેક્ષા છે. આ સંબંધમાં વિશેષ જ્ઞાન એ બીજા નિયમનું જ્ઞાન છે, જે આપણને જણાવે છે કે “દરેક દુર્ગુણને તેના વિરોધી ગુણની મદદથી છતો.”

સુદધર્મગવાને આ બીજા નિયમ કેવી રીતે શિખવ્યો હતો, તેનું એક ઉદાહરણ અત્રે આપવામાં આવે છે. સુદધર્મમાં એક અતિ પરિચિત વાત છે, પણ પરિચિત છતાં દરેક વખતે તેના વિચાર કરવાથી તેનું સૌંદર્ય આર રીતે ઝળકી ઉઠે છે. તે વાત હવે આ પછે વિચારીએ.

કાશીનારામજી કેશવ દેશનારામપરચકાઈ કરી અને તેને સુદધર્માહરાવ્યો. આ ઉપરથી કેશવ દેશનો રાજા પોતાની રાણી સાથે જંગલમાં નાઠો, અને ત્યાં એકાંત સ્થલમાં રહેકાણુ રોધી કાઢ્યું. પણ એક લોભી અને નિમકહલાલ નોકરે તેમને જસાઆ. તેઓ સહુરાગના પંડામાં આવ્યા, અને તેમને ફાંસીની સજા થઈ. ટોળામાં થઈને તેમનો પુત્ર માતપિતા સંમુખ આવી ઉભો. તે વખતે તેના પિતાએ આ પ્રમાણે બોલ આપ્યો: “પુત્ર ! હાંબો થતો ના, ટુંકો થતો ના, દ્રેષ કદાપિ દ્રેષથી નાશ પામતો નથી પણ પ્રેમથી નાશ પામે છે.” પુત્ર તે શબ્દોનો અર્થ સમજી શક્યો નહિ, તેથી ધણે ગભરાયો. પણ ધણા વયનામૃતો પ્રથમ દૃષ્ટિએ ન સમજાય તેવા હોય છે, તો પણ જીવનના અનુભવો તે વચનોનું સત્ય યથાર્થ સમજાવી શકે છે, તેમ આ કુમારને પણ તે વચનામૃતનું સત્ય અનુભવવાનો સમય વખતજ્ઞતા આવી પહોંચ્યો. જે રાજાએ તેના માતપિતાને ગરદન મરાવ્યા હતા, તેજ રાજાની નોકરીમાં તે આવી વસ્યો. ધીમે ધીમે તેણે રાજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી, અને રાજા તેનાથી એટલો બધો પ્રસન્ન થયો કે ધણીવાર તો તેના બોળામાં માથું મૂકી સૂઈ જતો. એક દિવસ બ્યારે રાજા આ પ્રમાણે પોતાનું માથું તે કુમારના બોળામાં મૂકી સૂતો હતો, તેવામાં તે કુમારને પોતાના માતપિતા સાંભરી આવ્યા, અને તેની સાથે પોતાના માતપિતાને મારનાર આ રાજા છે, એનું પણ સ્મરણ થયું. એ વિચારથી તેનામાં દ્રેષ જાગૃત થયો અને તરવાર ખેંચી માતપિતાનો વધ કરનારનો વધ કરવા તે તત્પર થયો. પણ આ પ્રસંગે તેના પિતાએ મરણ સમયે આપેલો બોલ યાદ આવ્યો “ટુંકો થતો ના”- કાર્ય કરવામાં ઉતાવળો થતો ના. આ વિચારાએ તેનાપર જાદુઈ અસર કરી. તરતજ તેણે તરવાર આનમાં મૂકી દીધી અને ‘દ્રેષ, કદાપિ દ્રેષથી નાશ પામતો નથી’ એ શબ્દોનું સ્મરણ કર્યું. રાજા જાગૃત થયો અને બોલી ઉઠ્યો કે, જે કુંવરના માતપિતાને મેં માર્યા હતા તે કુંવરે મને મારી નાખ્યો એવું સ્વપ્ન મને આવ્યું આવ્યું. તે યુવક તરવાર ખેંચી ઉભો થયો, તેણે પોતાનું ખડ્ગ સ્વરૂપ જાહેર કર્યું અને તરવાર ખેંચી રાજાને જણાવ્યું કે “હે રાજા ! તારી જીંદગી મારા હાથમાં છે.” રાજાએ પોતાની જીંદગી અચાનકને આજીજી કરી. તે સમયે તે રાજકુંવરે જવાબ આપ્યો કે “હે રાજા ! મેં તને મારી નાખવાની ધમકી આપી મારી જીંદગી જોમમમાં નાખી છે, માટે હું તમારી ક્ષમા માથું છું. આ પ્રમાણે જે રાજાની જીંદગીને નાશ તે કરી શક્યો હોત તેને અચાવી અને રાજાએ પણ તેના અપરાધ માફ કર્યો, અને અભયવચન આપ્યું. પછી તે રાજપુત્રે પોતાના પિતાના મરણ સમયના શબ્દો રાજાને કહી સંભળાવ્યા. મારાપિતાએ કહ્યું હતું કે તારે હાંબા થવું નહિ-હાંબા વખત સુધી દ્રેષ રાખવો નહિ; ટુંકો થવું નહિ-કાઠ પણ કામમાં ઉતાવળા-ઉછાંજળા થવું નહિ. અને દ્રેષ દ્રેષથી નહિ પણ પ્રેમથી નાશ પામે છે. કારણ કે જો મેં તને મારી નાખ્યો હોત તો તારા સ્વજનો મને મારી નાખત, અને મારા મિત્રો તારા સ્વજન-

નાને મારી નાખત, એ રીતે પરસ્પર વેરની વૃદ્ધિ થાત. પણ આપણે ઐક્યબીજને અભ્યવચન આપ્યું છે, અને આ રીતે પ્રેમથી આપણા દ્વેષનો અંત આવે છે આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરુદ્ધ કાર્ય કરતી શક્તિઓનો નિયમ (Law of opposites) એવી તો સ્પષ્ટ અને અસરકારક રીતે સમજાવવામાં આવ્યો છે કે આ વાત સાબિતનાર મનમાંથી કદાપિ તે ખરી શકે નહિ. શુદ્ધભગવાને પ્રકટ ચાર ટુંકા વાક્યોમાં તેનો સમાવેશ કરેલો છે. તમે તે નિયમ દરેક પ્રકારની લાગણીને અથવા તમારા બીજાઓ પ્રત્યેના વર્તનને લાગુ પાડી શકો. શુદ્ધ ભગવાને કહ્યું છે કે:-

Let a man overcome anger by love, let him overcome hatred by kindness, let him overcome the greedy by liberality, and the liar by truth. " મનુષ્યે પ્રેમથી ક્રોધને જીતવો, દ્વેષને દયાથી જીતવો, લોભને ઉદારતાથી જીતવો, અને અસત્યને સત્યથી જીતવું.

આટુંકા નિયમમાં અમુક દુર્ગુણના સામે તેના પ્રતિરોધી સદ્ગુણને સ્થાપવામાં આવ્યો છે. ક્રોધ કે ક્રોધ મનુષ્ય તમારા પર ક્રોધ કરે છે, અને જો તમે તેને જગાજ પણ ક્રોધથી આપો છો, તો ક્રોધ બંનેને ધણે દૂર લેઈ જાય છે અને ઐક્ય બીજાથી વિખુટા પાડે છે. પણ જો તમે ક્રોધને બદલે પ્રેમથી જગાજ આપો તો તેના ક્રોધ આવ્યો જાય છે, અને બંને સજીવવાને બદલે મિત્રો બને છે. જો ક્રોધ મનુષ્ય તમને તુકશાન કરે તો તમે તેને તુકશાન કરતા નહિ, અને સાંકડી દણિના મનુષ્યો જેમ સામો ધા કરે છે, અને દુર્ગુણમાં ઉભેરા કરે છે, તેમ તમે કરતા ના. જો ક્રોધ મનુષ્ય લોભી હોય તો તેની સાથે તમે પણ લોભી થતા ના. ઉદાર બનો, અને આ રીતે તેને ઉદારતાનો પાઠ શીખવો. તે કંજીસ હોય તો તમે તેના બહુ ઉદાર બનો, અને તેની સંયુક્ત કંજીસાઈઈ દર્પણ ધરીને નહિ પણ તમારી ઉદારતાઈ દર્પણ ધરીને તેને ઉદાર થતા શિખવો. જો ક્રોધ મનુષ્ય જીલ્ડુ બોલી જાય, માટે તમે તેની સાથે અસત્ય બોલતા નહિ. આપણે ધણીવાર મનુષ્યોને એમ બોલતા સાંભળીએ છીએ કે "તેણે મને જીલ્ડું કહ્યું અને મેં પણ તેને તેવોજ જવાબ પરખાવ્યો." પણ શુદ્ધભગવાને આ સંબંધમાં કહ્યું છે કે, "જો ક્રોધ મનુષ્ય તમારી આગળ અસત્ય બોલે તો તેને સત્ય જવાબ આપો, કે જેથી તે અસત્યવાદી પણ સત્યવાદી બને, અને આ રીતે સત્યનું સામ્રાજ્ય ચારે બાજુએ ફેલાય." આ ઉમદાં સત્યોને આ ઉચ્ચ ધયનામૃતોને તમારા જીવનમાં યોજો, તમારા વ્યાપારમાં પણ કામે લગાડો, તમારા શૃદ્ધસંસારમાં પણ તેમના ઉપયોગ કરો. તમારા જાતિ બંધુઓ સાથેના તમારા વર્તનમાં પણ તે પ્રમાણે આચરણ રાખો. જો ક્રોધ તમને તુકશાન કરે—અપકાર કરે, તો તે અપકારને બદલે ઉપકારથી આપો અને આ રીતે તેને ઉપકારનું માહકરણ શિખવો. Bless them that curse you જે તમને આપ આપે તેમને તમે આશીર્વાદ આપો.

આ પ્રમાણે સદ્ગુણના પાયા રૂમે 'કર્મ'ના અને 'અપકારને બદલે ઉપકાર'ના નિયમ જાણીને હવે આપણે બીજા પગથિયા તરફ—એટલે સદ્વિચાર તરફ વળીએ.

બીજું પગથિયું આપણને જણાવે છે કે આપણા વિચારો બને તેટલો સારા અને સંપૂર્ણ હોવાએકાએક કારણે વિચારમાંથી વાણી ઉદ્ભવે છે. વિચારમાંથી કાર્ય જન્મે છે. જે મનુષ્યના વિચારો અશુદ્ધ હોય છે, તેની વાણી તથા કર્મ અશુદ્ધ જ હોય છે. જે મનુષ્યના વિચારો શુદ્ધ હોય છે, તેની વાણી શુદ્ધ હોય છે, અને કાર્યપણ શુદ્ધ હોય છે, વિચારો તરફ

श्रीबुद्धलग्नान.

ધણીવાર દુર્લભ આપવામાં આવે છે, પણ કાંઈ તથા વચનો કરતાં વિચારો વધારે અગત્યના છે. તમારા વિચારોને શુદ્ધ ગાંધારની કાળજી રાખો અને તમારાં વચનો અને કાંઈ તો સ્વયમેવ શુદ્ધ યદ્ય જશે, પણ જે વિચારોમાં અશુદ્ધતા દાખલ થઈ, તો પછી બધી બાજુ અગડી સમજવી. માટે સદ્ગતિની પાયા ઉપર સદ્વિચારનું મકાન રચવાને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને તેટલા માટે તમારા વિચારોને અને તેટલા ગંભીર, શુદ્ધ અને ચોક્કસ બનાવો. ધર્મપદમાં શ્રી શુદ્ધભગવાને કહ્યું છે કે.

અપમાદો અમતં પદં પમાદો મચ્ચુનોપદં.

અપમાદ એ અમરત્વનો માર્ગ છે, અને પ્રમાદ તે મૃત્યુનો માર્ગ છે; કારણ કે જે પ્રમત છે અને વિચારરહિત છે, તે સદ્ગતિમાં આડેમાર્ગે દોરવાઈ જાય છે. પણ જે અપ્રમત છે અને વિચારશીલ છે, તે પોતાનાં વચનો તથા કાંઈને ચોક્કસ રીતે દોરવી શકે છે. માટેજ સદ્ગતિ પછી બીજા પગથિયા તરીકે સદ્વિચારને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. તમારું બધું તમારા વિચારથી રચાય છે, તમારું ચારિત્ર તમારા વિચારથી બનેલું છે. જેવી રીતે આજે તમે વિચાર કરો છો, તેવી રીતે કાલે જરૂર તમે વર્તશો. તમારા આપતા જન્મના તમારા ચારિત્રનો આધાર તમારા હાલના વિચારો પર રહેલો છે. માટેજ તેની આટલી બધી ઉપયોગિતા છે.

ત્રીજું પગથિયું સદાણી છે. જે વાણી સત્ય છે, તે સદાણી કહેવાય છે. જગતમાં જે અનેક પ્રકારનાં જુદાં પ્રાતઃકાળથી તે રાત્રિ સુધી, અને રાત્રિથી પ્રાતઃકાળ સુધી બોલાય છે, તેના ત્યાગ કરવાનું સદાણી કરાવે છે. નગમાં ગર્ખાં મારવાં એ પણ સદાણીની વિરૂદ્ધ છે. સત્યવાણીમાં જુદાં જુદાં સરખાં પણ બેળ થયો જોઈએ નહિ. તે દયામય હોવી જોઈએ, અને સારી રીતે બોલાવી જોઈએ. જે આ અષ્ટ વિધમાર્ગ પ્રમાણે ચાલવાને છૂટકો હોય તેના મુખ્યમંત્રી ધાતકી, દૂર, અસત્ય, અયવા પરનિંદાના વચનો કદાપિ નીકળવાં જોઈએ નહિ. આ બાબતમાં મનુષ્યે કેમ વર્તે, તેના સંબંધમાં શુદ્ધ ભગવાનનો પોતાનોજ દાખલો અનુપમ અને અનુકરણીય છે. એક મનુષ્ય શુદ્ધ ભગવાનની નિંદા કરતો હતો, અને તેમના પર ખોટાં આજ્ઞા મૂકતો હતો. ત્યાં સુધી પેલા મનુષ્યે દેવાય તેટલી માળો દીધી, ત્યાં સુધી શુદ્ધભગવાન કાંઈપણ બોલ્યા વિના ચાંતિથી સંભળી રહ્યા, અને પછી નમ્રતાથી બોલ્યા.

“ હે પુત્ર ! ત્યારે કાંઈ મનુષ્ય બીજાને દાંધપણ બેટ આપે છે, પણ બેટ આપતી વખતે સમ્યક્તાના નિયમો સાચવતો નથી, ત્યારે સામે મનુષ્ય રીવાજ પ્રમાણે જણાવે છે “તમારી બેટ તમેજ રાખો !” તેમ હું પણ હે પુત્ર ! તારી નિંદાને ગ્રહણ કરતો નથી. માટે તું તે બેટ પાછી લેઈજ. જે ખરાબ મનુષ્યની નિંદા કરે છે, તે આકાશ સામું જોઈ આકાશ બણી થૂંકનારના જેવું કાળું કરે છે. તેથી સ્વર્ગ દૂષિત થતું નથી, પણ તે થૂંક થૂંકનારના શરીરપર પડે છે, અને તેનું પોતાનુંજ શરીર બગડે છે. જે મનુષ્ય કાલ્પમાં પત્યેરો નાખે છે, તે પોતાનાંજ વસ્ત્ર બગાડે છે. ખરાબ મનુષ્યની નિંદાથી સદ્ગુણી મનુષ્યને કદાપિ નુકશાન થતુંજ નથી; તે નુકશાન ખરાબ મનુષ્યે કરેલી વેલણું પડે છે.” શુદ્ધ અને અશુદ્ધ વાણીના સંબંધમાં ૨૫૦૦ વર્ષપર બોલાયેલા આ શબ્દો હજી પણ તેટલાજ ઉપયોગી છે. બીજાએ દીધેલી માળો તમને અસર કરતી નથી, પણ તમે તેના એવાજ શબ્દોમાં જવાબ આપી તમારે માથે તે માળો લેઈ લેા છં. કાંઈએ રસ્તામાં તીર ફેંક્યું, તમે તે તીરને તમારા હાથમાં લેઈ, તમારી છાતીમાં બોંદો છો અને પછી મને તીર વાળું એવી ખૂંચો પાડો છો, પણ જે તમે તેની માળો અથવા નિંદાને તેવા શબ્દોમાં જવાબ ન આપો, પણ દયાથી, નમ્રતાથી, પ્રેમથી જવાબ આપો તો તેના શબ્દો તમને કાંઈ પણ અસર કર્યા વગર

તેના તરફ પાછા વળે છે, અને તેનેજ તુકશાન કરે છે, તે પોતાના ખરાબ ચખ્છોતું ફળ ભોજવે છે, અને તમને જરાપણ તુકશાન થતું નથી. આ બાબતમાં પણ નિયમ ચોક્કસ અને અવિચળ છે.

આ નિયમને પણ તમારા જીવનવ્યવહારમાં ચોક્કસ, આ નિયમ વાતો કરવા માટે નથી, પણ જીવનમાં ઉતારવાને માટે છે. આ નિયમ જાણ્યા પછી જે કોઈ તમારી નિંદા કરે તો ક્ષતિ તેને પ્રેમથી જવાબ આપો. અથવા ખાન ધારણ કરો. તેની નિંદા તેની પાસેજ રહેશે, અને જરા પણ ઇજા અનુભવ્યા સિવાય તમે તમારા માર્ગે સહી સલામત ચાલ્યા જશો.

હવે ચોથું પગથિયું સત્કાર્યનું છે. ન્યાં સદ્ગુણ, સદ્વિચાર અને સદ્દાણી હોય છે, ત્યાં સત્કાર્ય તેમની પછવાડે આવવુંજ જોઈએ. જીવને વશ રાખવી એ કામ અતિ દુષ્કર છે. જે તમારો તમારા વિચારો પર કાણુ હશે, જે તમારી જીભ તમારે સ્વાધીન હશે તો તે પ્રમાણે અવસ્ય કાર્ય થશે—કરીર તો સીધેમાર્ગે તરતજ ચાલવા લાગશે. ક્યાં કામોનો ત્યાગ કરવો તે બાબતમાં શ્રી જુદદેવે જણાવેલાં પંચશીલ પણ સ્મરણમાં રાખવા લાયક છે; કારણ કે તે પ્રમાણે ચાલવાથી મનુષ્ય કદાપિ ખોટુંકામ કરવા દોરવાતો નથી. પ્રથમ શીળ જણાવે છે કે, “ હું કોઈ પણ જીવનો નાશ કરીશ નહિં. માટે કોઈએ પણ માંસ ભક્ષણ કરવું નહિ. જે મનુષ્ય પોતે કોઈ પ્રાણીની કતલ કરતો નથી, પણ ખીજીએ કતલ કરેલા પ્રાણીનું માંસ ખાય છે, તે મનુષ્ય પણ તે પ્રાણીના વધમાં ભાગ લે છે, અને આ રીતે પ્રથમ શીળનો ભંગ કરે છે, માટે કોઈ પણ જુદધર્મનુયાયીએ માંસ ભક્ષણ કરવું નહિ. કોઈ પણ પ્રકારના વ્યભિચારને વાસ્તે અથવા શારીરિક પાપને વાસ્તે સ્થાન મળવું જોઈએ નહિ—અર્થાત્ આ માર્ગ પર ચાલનારે સંપૂર્ણ શરીરશુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. તેણે દારૂનો-મદિરાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. મદિરાત્યાગ એ પાંચમું શીળ છે. માટે આવા પ્રકારના શારીરિક પાપનો ત્યાગ કરીને તેણે શુદ્ધકર્મો કરવાં જોઈએ.

હવે આપણે પંચમા પગથિયા તરફ વળીએ. શુગ્ધરાતનાં સદ્ સાધનો આ ધણી અગત્યની બાબત છે, અને હાલના જમાનામાં આ નિયમ પર ખાસ બાર મૂકવાની જરૂર છે. શુગ્ધરાતનાં શુદ્ધ સાધનો ક્યાં ?

જે સાધનો તમારા જાતિબુદ્ધિએને હેરાન કરતાં નથી, જે તમને, તમારા કુટુંબને, અને તમારા દેશને લાભકારી છે, તેવાં સાધનોને આપણે શુદ્ધ સાધનો તરીકે લેખીશું. જુદધર્મ પ્રતિપાદન કરે છે કે આ અદ્વિવિષ માર્ગે ચાલનારે કોઈને પણ તુકશાન ન કરવું, તેમજ કોઈને પણ ઇજા ન કરવી, અને સદ્સાધનો વડે શુગ્ધરાત મેળવવું. પણ અફસોસ ! હાલના જમાનામાં તે નિયમ ક્યાં નજરે પડે છે !

દરેક મનુષ્ય પોતાનું શુગ્ધરાત મેળવે છે, પણ તે કયે રસ્તે મેળવે છે, તે વિચારવાને તે થોભતો નથી, કેટલાક મનુષ્યોને આપણે કરોડાધિપતીએ થતા સાંભળીએ છીએ, પણ તે ધન ક્યાંથી અને કેવી રીતે મળ્યું, તેના જૂતકાળના ઇતિહાસ ભણી નજર નાખીએ છીએ તો મોટે ભાગે નાશ પામેલા કુટુંબો, નિરાશાથી દુઃખી યથેલી સ્ત્રીઓ, જૂઝ્યાં બાલકો વગેરે તેના કારણજૂત હોય છે. હજારોને યથેલા દુઃખ અને ત્રાસને પરિણામે એક લખપતિ કે કરોડપતિ થાય છે. આવી શ્રીમંતાઇ એ ધનપ્રાપ્તિનો ખોટો માર્ગ છે, ધન મેળવવાની ખોટી યુક્તિ છે. જે મનુષ્યજાતિનું એકલ અને સર્વના બ્રાતૃભાવને સિદ્ધાંત સ્વીકારે છે, તેવા મનુષ્યને વાસ્તે આવી રીતે ધન કમાવું એ તદ્દન અનુચિત છે, અને તે ધર્મની બારાખડી પણ શિખ્યો નથી, એમ કહેવામાં આવે તો તે અવસ્તવિક ગણાશે નહિ. હાલનો જમાનો

રસાકસીનો છે. અને તેથી જે મનુષ્ય પોતે ક્યા સાધનોનો શુભજ્ઞાન મેળવવામાં આશ્રય લે છે, તેનો કાંઈપણ વિચાર કર્યાવિના ગરીબોને દયરે છે, અભણને ઉતરે છે, સરકારી કાયદાની બારીકાઈમાં ન અચાપ, તેટલી સાચવટ રાખી હૃદયના નિયમને વિસારી મૂકે છે, તે મનુષ્ય આ અષ્ટવિધ માર્ગ પર ચાલી શકતો નથી. બસે ને તે વધારે ધનવાન કહેવાય, પણ તેનો આત્મા સદ્ગુણમાં બહુ ગરીબ છે. પણ સદ્ગુણ તે ધન કરતાં વધારે કિમતી છે, કારણ કે તે આત્માની સ્થાયી દોલત છે. માટે શક્તિ ધનને સારૂ સદ્ગુણનો ભોગ આપતા નહિ, તમારા હૃદયના નિયમને વિસારી મૂકતા નહિ.

હવે આપણે છઠ્ઠા પગથિયાનો-સદ્ઉદ્ધમનો-વિચાર કરીએ. કેટલાક તરફથી એમ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે કે સદ્ ઉદ્ધમને પ્રથમ સ્થાન મળવું નોંધ્યું ! ત્યારે તેને છોડ કેમ મૂકવામાં આવ્યો ! તેના જવાબમાં બ્યાબ્યાની રીતે કહી શકાય કે મનુષ્યને ન્યાય સુધી સદ્ગ્જ્ઞાન અને સદ્વિચાર હોય નહિ, ત્યાં સુધી તે સત્કાર્ષમાં કેવી રીતે ઉદ્ધમ કરી શકે ! અગ્નાયી કરેલો ઉદ્ધમ સારા આશયથી કરવામાં આવ્યો હોય તોપણ-ધણીવાર લાભ કરતાં ગેરલાભ વિશેષ કરે છે. સારા આશયવાળો પણ મૂર્ખ મનુષ્ય ધણીવાર બહુજી અનર્થ નીપજનવે છે. જો તમે સદ્ગ્જ્ઞાનની-સદ્નિયમની વિરૂદ્ધ વર્તો તો તમારો આશય ગમે તેવો હિંમત હોય, છતાં તેનું પરિણામ ખરાબજી આવે, એમાં નવાઈ નથી. આ કડવું બોધ છે, પણ અગ્નાય દાળવાને તે પીધા સિવાય છુટકા નથી.

એક મનુષ્ય એક બળતા ધરમાંથી બાળકને બચાવવાને ક્યદકેમ અગ્નિમાં ધસે છે, તેથી શું અગ્નિ તેને નથી બાળતો ! તેણે તેની હિંમતની સાથે ક્ષાપણ પણ વાપરવું નોંધ્યું. જે મનુષ્ય આવા સમયના ભયને સમજે છે, તેણે પોતાના સુખની આસપાસ લુગડું વિંટાળવું નોંધ્યું, અને આ રીતે તે બાળકને અને પોતાને શુભગાઈ મરતાં તે બચાવી દીધે છે. જે મનુષ્યનો આશય સાચો છે, પણ જેનામાં સદ્ગ્જ્ઞાન નથી, તે જે કામ કરી શકે છે, તેના કરતાં સદ્ગ્જ્ઞાનપૂર્વક કરેલો સદ્ઉદ્ધમ ધણેજ લાભકારી નીવડે છે. માટે સદ્ઉદ્ધમની પાછળ સદ્ગ્જ્ઞાન અને સદ્વિચારની જરૂર છે. તમારી બહુ કરવાની શક્તિ હોવી નોંધ્યું, તે સાથે બહુ કેમ થાય તે પણ તમારે જાણવું નોંધ્યું. જગતમાં જે દુઃખો હાલ નજરે પડે છે, તેનો અર્થો ભાગ સારા આશયથી કરેલાં બૂલ ભરેલાં કાયોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. માટે શુદ્ધ ઉદ્ધમ પાછળ શુદ્ધગ્જ્ઞાન હોવું નોંધ્યું.

હવે આપણે સાતમા પગથિયા-શુદ્ધ રમરજીશક્તિ-તરફ વળીએ. આ શબ્દના એ અર્થ કરવામાં આવે છે. જો તેનો પુરેપુરો અર્થ કરીએ તો મનુષ્યના પાછલા સંધના ભવોનું રમરજી, જે શુદ્ધ ભગવાનમાં હવું, તે રમરજી ન્યારે કાંઈ મનુષ્ય તેમને તેમના તે ભવમાં પ્રથમજ વાર મળવા છતાં તેમની નિંદા કરતો અથવા તેમના તરફ ખરાબ રીતે વર્તતો ત્યારે તે પોતાના શિષ્યોને કહેતા હતા કે આ મનુષ્ય મારા અધિક પૂર્વ ભવમાં મને મળ્યો હતો, મેં તેને આ રીતે તુકશાન કર્યું હતું, અને તે કર્મના ફળ તરીકે આ ભવમાં તે મારી તરફ આ રીતે વર્તે છે. ધણીવાર પોતે પોતાના તથા બીજાના પૂર્વભવો જણાવી લાલનાં કાયોનાં કારણો શિષ્યમંડળને નિવેદન કરતા હતા.

પણ સામાન્ય મનુષ્ય કે સ્ત્રી જેને પોતાના પૂર્વભવોનું જ્ઞાન નથી, તેના સંબંધમાં ઉપર જણાવેલો અર્થ બહુ ઉપયોગી નથી. પણ શુદ્ધ રમરજી શક્તિનો બીજો એક અર્થ થાય છે, તે ખરેખર સર્વને લાભકારી છે. કાંઈ મનુષ્યે કરેલું તુકશાન જો બહી જવામાં

આવે. અને તમારાપર કરેલા ઉપકાર તમારી સ્મરણશક્તિમાં આભારની લાગણી સાથે હ-
મેશાં તાજો રાખવામાં આવે તો તમારી અંદર શુદ્ધ સ્મરણશક્તિ છે, જે ખરેખર તમને ધ-
ણીજ ફળપ્રદ છે. એક મહાન હિંદુ રાજા વિષે કહેવામાં આવેલું છે કે કોઈકે તેના તરફ
કરેલાં દુનિયર અપકારનાં કામો સૂઝ રહેલી વખતે તે બૂલી જતો, પણ જો કોઈએ એક ઉપ-
કાર કર્યો હોય તો આખી છુદ્ગી સુધી તે સંભારતો હતો. આનું નામજ શુદ્ધ સ્મરણ-
શક્તિ. કોઈએ કહેલાં કઠોર વચનો, કોઈએ તમારી તરફ બતાવેલી નિષ્કૃષ્ટતા વગેરે બૂલી
જાઓ, પણ તમારું કોઈએ સહેજ પણ બહુ કર્યું હોય તો તે સ્મરણમાં રાખો. જે તમને
દુઃખકારક નીવડ્યું હોય તે બૂલી જાઓ-નેની તરફ તમારી આંખો બંધ કરો. તમારી સ્મરણ-
શક્તિનાં દાર તેની સાથે બંધ કરો, કારણ કે એવા દુઃખદ પ્રસંગોથી સ્મરણશક્તિપર ન
કામો શું કામ ભાર ભરવો જોઈએ ? તેવા વિચારોને જતા કરો. તમારા પૂર્વ કર્મોને લીધે
દુઃખ ભોગવવાના પ્રસંગો જ તમે ઉત્પન્ન ન કર્યા હોય તો કોઈ તમને દુઃખ આપી શકે
નહિ. અને જેના સ્મરણથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય તેનું સ્મરણ રાખવું એ એક પ્રકારની મૂર્ખ-
તા નહિ તો ખીલું શું ? જે તમને દુઃખકારક હોય, જે તમને શોક ઉપજાવતું હોય, જે
તમને અન્યાય ભરેલું લાગતું હોય, તે સઘળું બૂલી જાઓ; પણ ખીજાઓએ તમારાપર જે
ઉપકાર કર્યો હોય તે સર્વદા સ્મરણમાં રાખો. જે આનંદ, લલાઈ, મદદ, દવાનાં કામ વગેરેનું
સ્મરણ રાખે છે તેજ ખરી સ્મરણશક્તિ છે. ખીજાએ કરેલાં નાનો સરખો પણ ઉપકાર તે
ત્રેમભાવથી યાદ રાખે છે તેજ ખરી સ્મરણશક્તિ છે. તમે સ્મરણશક્તિનો આરીતે ઉપ-
યોગ કરો તો નિરંતર તમે આનંદ અને શાન્તિમાં વસી શકો, અને સ્મરણશક્તિમાંથી દુઃખ
ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ ધીમે ધીમે ચાલી જશે.

શુદ્ધ ખ્યાન અથવા સમાધિ એ અદ્વિવિધ ઉત્તમ માર્ગનું આક્રમ્બ અને ઉત્કૃષ્ટ પગ
થિયું છે. આ રચણે પણ બે પ્રકારનો અર્થકરતામાં આવે છે. જેણે પૂર્વભવોમાં આ માર્ગે
ચાલવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય, તેને વાસ્તે ઉચ્ચ સમાધિની શક્યતા છે. તમારું એકાગ્ર થયેલું
મન તમે ધારો તે બાબતપર સ્થિર કરીને તમે તે બાબતનું જ્ઞાન મેળવી શકો. આજ ઉચ્ચ
પ્રકારની સમાધિ છે.

મનને એટલું કેળવવામાં આવે, એટલું વશ કરવામાં આવે, એટલું સ્થિર અને એ-
કાગ્ર બનાવવામાં આવે, કે તમે જ્ઞાનના ગમે તે વિષયપર ધ્યાને તેટલી વખત સ્થિર કરી
શકો, અને તે વિષયનું બાહ્ય તેમજ આંતરિક જ્ઞાન મેળવી શકો. પણ આ ઘણી લઘુસ્થિતિ છે,
અને ઘણા ભવો સુધી ધ્યાન કરવાની ટેવ પાડ્યા પછી તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પણ સામા-
ન્ય મનુષ્યે મનને એકાગ્ર કરવાનો માર્ગ મદદ કરવો જોઈએ છે. દરરોજના જીવનવ્યવહાર-
માં તમારે જે કામ કરવાનું બની આવે, તે તે તમે તમારા સઘળા મનોબળથી, પૂર્ણ એ-
કાગ્રચિત્તથી અને તમારાથી બને તેટલી રાહી રીતે કરો તે સમયે તમારા મનને બટકવા
દેતા નહિ. આડું અવળું રખડવા દેતા નહિ. તેને તમારા કબજામાં રાખો, તેને નિયમિત
બનાવો. જ્યાં સુધી તમે કેટલાંક વર્ષ સુધી મનને એકાગ્ર કરવાની ટેવ પાડી નહિ હોય ત્યાં
સુધી બાહ્ય સંજોગો અને આકર્ષણ કરનારા વિષયોની સામે તમે તમારા મનનાં દારને
બંધ કરી શકશો નહિ.

ત્યારે ઘણાં વર્ષ સુધી તમે મનને એકાગ્ર કરવાની અને જે કામ હાથ ધર્યું હોય તે
સિવાયના ખીજા વિષયપર તે સમયે વિચાર નહિ કરવાની ટેવ પાડશો ત્યારે તમારું મન તમા-
રી ઇચ્છાનુસાર વર્તશે. જે તમે આમ કરી શકો તોજ તમારા ખ્યાનમાં વિજય મળશે, અને

જે મન પાસ વસ્તુઓપર સ્થિર થઈ શકતું હતું તે ધીરે ધીરે જીવનના ઉચ્ચ નિયમોપર ધ્યાન કરતાં શિખરો. માટે તમે શુદ્ધ ખ્યાલ કરવાની ટેવ પાડો. તમે જે જે કામ કરતાહો, તે નાનું હોય કે મોટું હોય-પણ તે દરેક ખાતરમાં મનને એકાગ્ર રાખવાની ટેવ પાડો; અને તમારું મન સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવવાને યોગ્ય સાધનરૂપ થશે; અને આ રીતે તમે સમાધિને વારંવાર લાવક થશો, કે જેનાથી સત્યજ્ઞાનના દ્વાર ઉઘડી જાય છે, અને જગતની માયાવી જંજલોમાંથી મનુષ્ય નિરંતરને વારંવાર મુક્ત થાય છે.

આ ઉપરાંત અષ્ટવિધ માર્ગના આઠ પગથિયાંનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. તે બોદેને માટે કહેવામાં આવ્યા છે, પણ તેને વિચાર કરતાં આપણા સમજવામાં આવે છે કે આ માર્ગ કેવળ બોદેને માટે નથી, પણ સર્વને માટે છે. આ પગથિયાં સર્વને ઉપયોગી છે, અને એક પા બીજી રીતે આ આઠ પગથિયાંપર પગ મૂક્યા સિવાય કોઈથી આગળ વધવાનું નથી. જો આમજ હોય તો પછી વિલંબનું શું કામ છે ? આપણે તે પ્રમાણે ચાલવાનો અભ્યાસ પાડો અને થોડા સમયમાંજ તેનું ઉચ્ચ પરિણામ આપ્યાવિના રહેશે નહિ. શુદ્ધ ભગવાને ૨૫૦૦ વર્ષ પર આપેલો બોધ આજે પણ તેટલોજ ઉપયોગી છે; આજે પણ તેજ ઉપદેશની જરૂર છે. આજે પણ તેવાજ મહાત્માની આ બારતબૂમિને-રે અખિલ વિશ્વને જરૂર છે, તે જરૂર સત્વર પૂરી પડે એવી શુભ ભાવના સાથે આ લેખના મુદ્દાઓ વાંચીને બેસી ન રહેતાં, તે પ્રમાણે ચાલવાનો આગ્રહ કરી આ લેખ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

કેટલાક શાન્ત વિચારો

ચિન્તા કરવાથી શું ફળ થાય છે ? તેથી આવતી કાલનું દુઃખ દૂર થવું નથી; પરંતુ આજનું બળ કમી થાય છે. ચિન્તાથી દુઃખનું નિવારણ થતું નથી; પરંતુ તેને દૂર કરવાની આપણી તાકાત ઘટી જાય છે.

I MacLaren.

જે માણસ પોતાનું જીવન ઉત્સાહથી ગાળે છે, તેજ બીજાઓના જીવનમાં મદદ કરી શકે છે.

Phillips Brooks.

જો તમારે દુઃખી થવું હોય, તો તમારે તમારી જાતનેજ વિચાર કરવો. તમારે શું જોઈએ છે; તમને શું મમે છે; તમને લોભ કેટલું સન્માન આપે છે; એવી એવી ખાતરોને વિચાર કરવો એટલે કશાથી તમને સંતોષ થશે નહિ. તમે જે જે ખાતરોને વિચાર કરશો તેમાંથી કશું તમને સંપૂર્ણ સુખરૂપ લાગશે નહિ; અને મનુષ્યની આપેલી દરેક બક્ષિસમાંથી તમને અફસોસનું કારણ મળશે. આવી રીતે તમે મનમગ્નનું દુઃખ મેળવી શકશો.

C. Kingsley.

જો તમારે ખાર વાળે કોઈ અણુરૂપ કાર્ય કરવાનું હોય, તો નવ અને દસ વાગતાં

થી તેનો વિચાર કરીને વચસો વખત બગાડતા નહિ. પ્રયેક કલાકનું કામ, બવિધના વિચાર વગર કરે, અને શાન્તિથી તેનું રૂળ બોમવે. તેમ કરવાથી અણુરૂપતા કામનો વખત આવી પહોંચતા, તેના ઉકેલ ઝટ પડશે, અને મુશ્કેલીનો નિકાલ જલદી થશે.

G. Macdonald.

* * * *

મિત્રમાં ઉત્તમોત્તમ વેદની કુશળતા અને ખારીક નજર હોય છે; ઉત્તમોત્તમ સેવિકાની (Nurse) તત્પરતા અને સાવચેતી હોય છે; અને ઉત્તમોત્તમ માતાનાં સ્નેહ તથા ધિરજ હોય છે.

Lord Clarendon.

* * * *

આ દુનિઆમાં આપણે દરેક પ્રથક પ્રથક જે ક્ષાં કાર્ય કરીએ, તે જુજ હોય છે. પરંતુ સર્વકાળનાં સધળાં માણસોનાં સારાં કાર્યોનાં જુમદો બધો મોટો થાય છે. પરંતુ લોક-સમસ્તનાં સત્કાર્યો વધુમાં વધુ થવાને માટે દરેક માણસે પોતાના જમાનાની અને તેટલી સારી સેવા કરવી જોઈએ; અને આવતો જમાનો વધારે સારો નીવડે તે માટે પોતે થાય તેટલો યત્ન કરવો જોઈએ.

T. D. Woolsey.

* * * *

મેત્રી અમૃત તુલ્ય છે. ઘોષાટમાં જેવું સંગીત; અધકારમાં જેવો પ્રકાશ, તેવી મેત્રી છે.

P. B. Shelley.

* * * *

આત્મસંયમની ખાતર આત્મસંયમ પાળવાથી કાંઈ સારું રૂળ આવતું નથી, સ્વાત્મા-પંથુની સાથે સ્નેહ જોડાય તો જ ખરું જીવન થાય છે. તોજ જીવન આશિર્વાદરૂપ થાય છે; અને તોજ ખરું મનુષ્યત્વ પ્રકટે છે.

H. W. Robertson.

* * * *

તમારા મિત્ર પ્રત્યે વફાદાર થયેલા તમારું કહાપણુ બતાવવાને તેની જૂસોળીજી આગળ કહેતા નહિ. પરંતુ જે કહેવાતું હોય તે નિખાલસપણે અને નરમાસથી તેનેજ કહેજો. તેની ગમે તેટલી જૂસો હોય, અગર તેનાં ગમે તેટલાં પાપ હોય તે સધળાં માફ કરજો. પરંતુ તેની સ્નેહ પણુ જૂલને વાજળી કરાવવા યત્ન કરશો નહિ. સ્નેહના ખોટા ખ્યાલથી તેના ખોટા મતને અગર તેના ખોટા કાર્યને નાપસંદ કરતાં આચરો ખાશો નહિ. આમ નહિ કરે તો તમારા પોતાના આત્માને હાનિ થશે; અને તમારી નબળાઈમાં ઉમેરો થશે.

L. M. Child.

* * * *

ખરી દિલસોજી સામાના અન્તઃકરણને શુદ્ધ કરે છે. તે સામાને આનંદિત કરે છે. તે તેને ખરો રસ્તો સુઝાડે છે. તે તેના હૃદયના મથુને રૂઝવે છે. તે હૃદયને દૃઢ કરે છે. તે આત્માને ઉન્નત કરી, તેને પ્રજ્ઞની સમીપ આણે છે. તે ખરાબ નિકારાને શાન્ત કરી, પવિત્ર વૃત્તિઓને જાગ્રત કરે છે. તે માણસોની અધમ વૃત્તિઓને ઉત્તેજતી નથી; પરંતુ તેમની ઉત્તમ સામર્થ્યોને ઉત્તેજે છે. હમેશાં તેમાં પ્રજ્ઞસ્નેહનો અંશ રહેલો છે. તેથી રાગમાં વૃદ્ધિ

થતી નથી; કે પાપમાં વધારે. યતો નથી. તે ખળભળેલા અન્તઃકરણને શાન્ત કરે છે. ને પીડાતા અન્તઃકરણને આરામ આપે છે. તેથી માણસ અધમ અને નીચ વાતને ધિકારતો થાય છે; અને ઉચ્ચ તથા રૂઠાં કાર્યને ચઢાતો થાય છે. તેથી માણસ સ્વર્ગવિશ્વવેના સમાગમને અભિલાષી થાય છે. તેનામાં મિષ્ટમાં મિષ્ટ ખોરાક કરતાં વધારે લેહેજત રહેલી છે. તે પ્રકાશ કરતાં વધારે તાજગી આપનારી છે; પુખ્તો કરતાં વધારે સુગંધીદાર છે; અને સંગીત કરતાં વધારે મધુર છે.

H. A. Noble.

દુનિયાને ઉદ્ધારવાનો સોથી સારો રસ્તો એ છે કે પોતાનાં હમેશનાં કર્તવ્યો સારી રીતે બજાવવાં. મોટાં મોટાં અને નહિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવાં કાર્યોની શોધમાં રૂધાં કરવું, તેથી કાંઈ સારું ફળ આવતું નથી.

Kingslay.

દુનિયાનો થોડો પણ અનુભવ જેને હશે તેને સમજાયું હશે કે મિત્રો વચ્ચેના રનેદનો પુરાવો શબ્દ નહિ પણ કાર્યો છે.

G. Washington.

હમેશાં આભારની વૃત્તિ રાખવી. તેથી મન હમેશાં આનંદમાં રહેશે. આપણા માટે બી-લગ્યોએ ક્ષણ જુજ કામ કર્યું છે. એવો વિચાર મનમાં કદી આવવા દેવો નહિ. બીજા-ઓએ આપણા માટે કરેલું જુજ કાર્ય પણ મોટું માનવું. હમેશાં એમજ સમજવું કે એ જુજ ઉપકારને માટે પણ આપણે લાયક નથી, આભારપૂર્ણ હૃદયવાળા માણસને દરેકાઈ કાર્યમાંથી આભારનું કારણ જણશે; અને તારાં કાર્યોને પણ તે મોટાં માની લેશે.

J. R. Macduff.

આપત્તિના કાળમાં જે મિત્રી બધાય છે, તે ખરી મિત્રી છે. તે ખરા પોણાદની તરવાર જેવી છે; અને તેનો કોરોડો રાખવો વાજબી છે.

W. D. Howells.

ખરો મિત્ર વગર સડોએ પોતાની લાગણીઓ પ્રકટ કરે છે; વાજબી સલાહ આપે છે; મદદ કરવામાં તત્પર રહે છે; બહાદુરીથી જોખમ વટોરી લે છે; ધિરજથી બહુ ખમી રહે છે; દિવંમતથી બચાવ કરે છે; અને સર્વકાળમાં મિત્રી કાયમ રાખે છે.

W. D. Howells.

સંપત્તિના સમયમાં મિત્રો ઘોઘાળ્યા આવે છે; પરંતુ આપત્તિમાં અણુઘોઘાળ્યા આવે છે.

H. Drummard.

ઉમદા માણસો તરફ આપણો રુદ્ધ બધાવો એ સધળા દ્રવ્ય માન અને આરોગ્ય કરનાં પણ અધિક છે. કારણ કે ભણાં ઉદાર, અને સારાં દિલ સાથે બૈકલ યવું એ કેટલેક અંશે જાને ભણા, ઉદાર, અને સાચા યવા જેવું છે.

Dr. T. Arnold.

આપણે જેમ વધારે રમેલી થઈએ છીએ; તેમ તેમ આપણે વધારે સારા થઈએ છીએ, અને જેમ જેમ આપણી મૈત્રી વધારે માઠી થતી જાય છે; તેમ તેમ આપણે પ્રભુને વધારે વધારે પ્યારા થઈએ છીએ.

Taylor.

માણસનું આરિય ફેટલું ઘટ્યું છે; તે તેના રનેહના બળથી નેટલું સમજાય છે; તેટલું ખીજા કરાથી સમજાતું નથી.

H. B. Stove.

જેમ અરાધાથી વહેતું પાણી સિઆળામાં ફરી જતું નથી, તેમ હૃદયમાંથી જન્મેલી મૈત્રી વિપત્તિમાં નાશ પામતી નથી.

J. Cooper.

હૃદય એ બળનો નથી, કે જે આપણા ખુદી જનમ; પરંતુ તે એવી શક્તિ છે કે જે રનેહવાનથી વધારે પુષ્ટ અને સમૃદ્ધ થાય છે.

E. Charles.

આજે મારું પોતાનું શું કામ થયું, તેના વિચાર કરવો જોઈએ નહિ; પરંતુ મેં આજે ખીજાને માટે શું કર્યું, તે વિચાર કરવો જોઈએ.

F. D. Blake.

બેડીએ સોનાની બનાવેલી હોય. તો પણ તે બેડીએ જ છે.

G. Macdonald.

કાંઈ પણ જાતની હાનિ થાય, તેમાં નામો રી નથી; પરંતુ નામોશી બરેલું કાંઈ થાય, એ મોટી હાનિ છે.

G. Macdonald.

તમારી હૃદયીયું સુખ તમારા વિચારો ઉપર આધાર રાખે છે.

Marcus Aurelius.

પુસ્તકોનો શોખ મારો મોટામાં મોટો આનંદ અને મારી મોટામાં મોટી કીર્તિ છે. ગમે તેટલા દ્રવ્યને માટે તેના હું ત્યાગ કરીશ નહિ.

Gibbon.

રનેહનું પૂર, જેના ઉપર તે દેહે તેની લાજની સુચવતું નથી; પરંતુ જે આત્મામાંથી તે વહે, તેનું મહત્વ સૂચવે છે.

F. B. Robertson.

મરહુમ મી. બેરામણ એમ. મલબારી.

(ગણિતા મુદારક અને લેખક)

તથા

ફર્સ્ટ એન્ડ સેકન્ડના અધિપતિ

મહુમ મી. મલવારી.

—કુન્દન.—

"How'er it be, it seems to me,
'Tis only noble to be good."

—Tennyson.—

મી. મલવારીના પિતાનું નામ ધનજીભાઈ મહેતા હતું, તેઓ ગાયકવાડી નોકર હતા, અને મી. મલવારીની જ, સાત વર્ષની ઉંમર થતાં ગુજરી ગયા હતા. મી. બહેરામજી મલવારીનાં માતાનું નામ લીખીબાઈ હતું. બીખીબાઈને.

"A tear for pity, and a hand

Open as day for melting charity."

હાજરાહજુર હતાં. હિંદુ તેમજ પારસી બાનુઓ સાથે તેઓ મળી જતાં. તેમને વનસ્પતિનું જ્ઞાન હતું અને આડોશી પાડોશી વચ્ચે સહાયે તેમની સલાહ લેતાં તથા સહાનુભૂતી અનુભવતાં હતાં. તેમના વિશાળ હૃદયનું કંઈક અંશે અવલોકન કરવા મી. મલવારીના "Nature triumphant over caste," નામક અંગ્રેજી કાવ્યની રદાય લખ્યું. એક વેળા તેમના ઘર આગળ એક ટોપલીમાં નાનું બાળક રડતું હતું. લીખીબાઈએ તેની જાતની પરપૂછ કરવામાં વખત ન ગણતાં તે બચ્ચાને ટોપલીમાંથી ઉઠાવી લીધું અને પચગાન કરાવી શાંત પાડ્યું. બચ્ચાને પકડવું તથા હેરવવું ફેરવવું પણ મુશ્કેલ હતું છતાં, આ ઉદાર બાઈએ બચ્ચાની માતા આવતા સુધી તેની કાળજી લીધી. તે બાળક ભગીનું હતું, અને લીખીબાઈને આ જાગત ધણી વખત સુધી લોકનાં ગદેણાં ઢુંણાં સાંભળવાં પડ્યાં હતાં.

લીખીબાઈના ઉદાર શુભોને લીધે તેમને અને તેમની જેઠાણી, જેઓને તેનો મળતાવડો સ્વભાવ ના પસંદ પડ્યો, તેમને ગરંવાર ચડાવડાટ થતો. લીખીબાઈનાં સામુજી તેમનો પક્ષ લેતાં, પણ ધરમાં જેઠાણીનું ચલણ હોવાથી બીખીબાઈએ કેટલાંક વૃધાની સલાહથી તેના માત્ર બે વર્ષના બાળને કાંઈ સુરત પોતાના પીયરે જવા ઉચીત ધાર્યું. આ સમયમાં રહેલે ગાડી હતી નહિ અને મુસાફરીમાં હુંટાડ્યોનો ભાર ત્રાસ હતો, છતાં બીખીબાઈએ સુરત જવાનું સાહસ આપ્યું. રસ્તામાં સુરત નજીકના પ્રદેશમાં હુંટાડ્યોએ તેમનાપર હુમલો કર્યો પણ નાના બાળકની મુખમુદ્રાએ તથા બીખીબાઈના ઉદાર યોગ્યે ચેરોનાં મન હરી લીધાં, અને ચેરોએ બીખીબાઈના હાથની ખીચડી આરોગી, બાઈને તથા બચ્ચાને સુરત પહોંચાડી દીધાં.

પીયરમાં એક પછી એક આશ્વતો આવી પડવાથી ઉંચે, માતા પિતાનો યોગ્યે આજ્ઞા કરવા, તથા પોતાના બાળકની સવડ મારે તેમણે મી. મેરવાનજી નાનાભાઈ મલવારી, જે સૌગંધીક દ્રવ્યો તથા સુખડને વેપારી હતા, તેની સાથે લગ્ન કર્યાં. આ લગ્ન બીખીબાઈને

માટે આત્મભોગ નીવડ્યું હતું, પણ બહેરામની ખાતર તે મને તે રહેવા તૈયાર હતી.

બહેરામની માતા એક માતાજીજી નહિ પણ એક સખીનું સ્થાન સાચવતી હતી. તેણી તેને નાનપણમાં સંબીત તથા ધરમથુ કામ કાજ શીખવતી હતી. તેમના આ સંકેતના સમ-
યમાં રતિ નામે એક (Tomboy) કુવતી તેમને વારંવાર મળવા આવતી. રતિ માંજુ
વગાડે અને બહેરામ કથા કરે, રતિ ચેર થાય અને બહેરામ પોલીસ થાય વિગેરે બાજણે.
છાંચામાં, માતાપુત્રનું કંઈક દુઃખ વિચારે પડતું હતું. રતિ ઘણી વખત આડેશી પાડેશીના
ઠેમનો લાભ મેળવવા ફેટલાક અખતરા કરતી હતી. તે ઘણીવાર પારસી ટોપી પહેરી, છટા-
બાલ રાખી, મુઝાં હિચકનરનો પોષાક પહેરી કોઈ વહેમી પાડેશીને ત્યાં જઈ પૂછતી કે
“આ ધરમાં કેનું મરણ થયું છે?” બીચારી પાડેશી, એકદમ નાસિસલરની સ્તુતિ કરવા
મંડી પડતી, અને તેને નેવેલાદિ આપી ફરીથી ત્યાં ન આવવા આજીજી કરતી, રતિ આવી
અનેક ગમતનો ભંડાર હતી. બહેરામની માતા કેળવણી પામી નહતી પણ ઠેમ તેનાથી
દૂર હતો. માત્ર બપોરે બહેરામને બળીઆ નીકળ્યા હતા ત્યારેજ તેણી ઠેમનો ભોગ યજ્ઞ હતી.

બહેરામ થોડો વખત મીનોચર ફરેને ત્યાં ધાર્મિક શીક્ષણ લેવા જતો હતો. ત્યાર પછી
નરબેરામ મહેતાની સ્કુલમાં ગુજરાતી શીક્ષણ માટે ઘખત થયો હતો. આ સ્કુલમાં ફેટલીક
ગામઠી નિઝાબોનો તેને અનુભવ થયો હતો. મહેતાજીને શિષ્યોપરનો ત્રાસ, તથા તેમની બાળિકા
તરફની વર્તણૂકનો બહેરામ “ઈન્ડિઅન રેપ્રેટેન્ડર”ના ૧૮૮૬ ના જાન્યુઆરી તા. ૩ ના
અંકમાં આગેદુખ ચિતાર, આપે છે. ગુજરાતીનું ફેટલુંક રાત મેળવ્યા પછી તે સુરતની
પારસી પંચાયત સ્કુલમાં ઘખત થયો. આ સ્કુલના દરૂ માસતરના સંબંધમાં મી. મલખારી
જણાવે છે. “A very ungodly-looking man of God, and the terror
of all city imps and street arabs.” મી. ફરેનું વર્ણન મી. મલખારીએ પોતાના
“ઈન્ડિઅન મ્યુઝ”માં આગેદુખ દર્શાવ્યું છે. મી. ફરે તેના શિષ્યોપર ફેર વર્તોવતો એમ
નહિ પણ બીજા આસિસ્ટન્ટપર પણ તેનો જાણે લગાવતો હતો. મી. ફરેને કલાસ પુરો થતો
મી. મલખારી અને બીજા વિદ્યાર્થીઓ છાત્રલાલ મારતરના કલાસમાં જતા. એક વેળા
મી. ફરે પોતાનો કલાસ વધુ વખત લેવાથી વિદ્યાર્થીઓને છગનલાલના કલાસમાં જતાં વાર
યજ્ઞ. વિદ્યાર્થીઓએ છગનલાલને જવાબમાં આજ કારણ જણાવ્યું હતું. થોડીવાર પછી. મી.
ફરે છગનલાલની કલાસમાં આવ્યા અને છગનલાલે તેમને છાત્રોએને વધારેવાર રોડી રાખ-
વાનું કારણ પૂછતાંજ, મી. ફરેએ તેને એક બે ધપ્યા લગાવી દીધા અને બધા વિદ્યાર્થીઓ-
ના રેખતાં છગનને પોતાની બગલમાં દબાવી હથ મચાવી નીખ્યો. બીચારા છગનનું તે દીવ-
સથી વિદ્યાર્થીઓમાં વળન પડ્યું.

મી. મલખારીના નિઝાબોના ગોડીઆરમાં ગુલબાઈ નામે એક લાલી અને હોશીઆર
છોકરી હતી. તેની હોશીઆરી અને તેની બલમનસાઈએ મી. મલખારીની સહાનુભૂતિ
જમત કરી હતી, પણ ગુલાબાઈને મી. ફરેના ધરનું ફેટલુંક કામકાજ કરવા
સ્કુલના ટાઇમ પહેલાં હાજર થવું પડતું હતું. બે કોઈ દિવસ કારણસર પણ ગુલાબાઈ
પોડી આવતી તે મી. ફરેની પત્તાજ તેના માથાપર પડતી-બહેરામને આ બાજત ધણું લાગી
આવતું જેથી તેણીની સાથે બીચારી યયા પછી ઘણી વખત તેણીનું કામ પોતે
હાથી રેતે.

તેના બીજી ગોઠીઆ જમ્બુ હતો. "Jambu was known to have the magnetic current in his hands so highly developed." કે જેને વસ્તુને જમ્બુનો હાથ અડકતો, તેને ચીજ જમ્બુને ખચર પડ્યા વિના તેના ખીસામાંજ આવી પડતી. ત્રીજા ગોઠીઆનું ઉપનામ 'ધાંત્રીનો પોઠીયો' હતું. બધા વિદ્યાર્થી વર્ગને તે ધણેજ ત્રાસદાયક હતો. તેને કપડાંની એક ભેડી હોય પણ હમ્મેશ રાત્રે તે ધાંત્રી બીજે દીવસ સવારમાં અત્રી કરી, તે પહેરી અઠક ફરવાની ટેવ હતી. આ વાત બહેરામ જાણતો, જેથી જો તે બહેરામને સતાવતો તો "કહી કહી કે ?" શબ્દોનો મહા મંત્ર વિજય મેળવતો. બહેરામનો ચોથો ગોઠીઆ ચોરી, હાથચાલાઈ વિગેરેમાં ધણેજ પારંગત હતો. રહેવે ગોઠીપર જઈ પારકા માલ પોતાના તરિકે ઉપાડી લાવતો, કોઈને ઘેર જઈ તે ધરની બાઈની પાસેથી તેના ધણીના નામથી ધડીઆળ તથા એવી ચીજો લઈ આવતો અને હજમ કરતો, કોઈ વેપારી તરફથી રૂની ગાંસડીઆ નમુના તરિકે મગાવી વેચી ખાતો, વિગેરે ધંધામાં તે ધણેજ હોંશીઆર હતો.

મી. મલખારીનું વિદ્યાર્થીજીવન તેમની બાર વર્ષની ઉંમર થતા પહેલાં ધણુંજ અનિયમિત હતું. બહેરામે અંગ્રેજ અધ્યાપક માર્ટે કેટલોક વખત સર જમસીદજી એંગ્લોવર્નીકયુલર રકુલમાં ગાળ્યો. મી. મલખારીને બીજા પાત્રણમાંથી એકદમ ચોથામાં લઈ જવામાં આવ્યા હતા. તેમના દરકત એટલા બધા સારા હતા કે મી. સુરતી, એન્જલેકેનલ ઇન્સ્પેક્ટર મી. મલખારીની કોપીલુક નમુના તરિકે આખા ડીવીઝનમાં ફેરવી હતી.

મી. મલખારીએ પોતાનું બચપણ ધણુંખરં તોફાન મસ્તાકમાંજ માગ્યું હતું. તે તાપીમાં ધણુંખરં તરતા માણુમ પડતા, કેટલીક વેળા ગોઠીઆઓ સાથે એક 'પીપળા બાપણ' જેને લોડા જાતજાતના નેવેલોથી પૂજતા, તેનાં પ્રસાદો વિગેરે સાધનોના ઉપભોગ કરતા માણુમ પડતા, તો ધણી વેળા એક ઉસ્તાદ જે જાદુ તથા કીમીઓ જાણવાનું અભિમાન ધરાવતો તેને અપીલુતી કેદમાં નાંખી તેની વિદ્યા જાણવા મેલીવ કરતા માણુમ પડતા. ખ્યાલીઓની મંડળીઓમાં ખ્યાલ ગાવામાં પણ મી. મલખારી હાજર રહેતા. ખ્યાલની અસર તેમની યજ્ઞતાતી લાગામાં રપટ જણાઈ આવે છે.

મેરવાનજી અને લીખીઆઈનાં લગ્ન થયા પછી મેરવાનજીના એક વહાણના ડુબી જવાથી, કુટુંબ ગરીબ થઈ ગયું હતું. દુકાન બંધ કરી એક નાની દેશી વેદકશાળા જેવું ઉશું કરી મેરવાનજી યોગ ધણા પૈસા કમાઈ કાઢતો હતો. ગરીબાઈને લીધે બહેરામને ત્યાં યોગનું સાધન ન હતું છતાં મી. મલખારી ઘાટે બેસતાં ધણુંજ સારું શીખ્યા હતા. અખડુલ કાંદર નામે એક ધાર્મિક માણસ ટંદુએ કાંડે આવતો. પોતે ધાર્મિક હોવાથી ઉધર-ભજનમાંજ નિમગ્ન રહેતો. બહેરામ અને તેના ગોઠીઆઓ અખડુલના ટંદુઓપર છાની માની વગર કાંડે સ્વારી કરતા. અખડુલ કાંદરને આ જાતની ખચર થતાં પણ ડરસો ચઢતો નહિ. તેનું એક રમરવા લાવક વચન એ હતું કે "તાવને જુખથી અને રખડપટ્ટીથી ન-સાડી મુઠા."

"The child is father of the man." એ સૂત્ર મી. મલખારીની જાત-તમાં સર્વોત્તમ સત્ય હતું. નાનપણથી જાળ-વિધવા તરફ તે દીલસોજી ધરાવતા હતા, મંજી

નામે એક બાળ-વિધવા ધોયણે પોતાની યાત્રિના નિધુર સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું હતું. તેણી નાતબદાર મુકાબાં હતી અને ધણી ખરાં સર્ગો વહાણાંએ દૂર કર્યાં હતાં. માત્ર મંછાનાં નજીક નજીકોઈ, જેઓ પૈસાદાર હતાં તેમણે તેમને રહાય આપી, એક દુકાન ચલાવવા જેટલું ધન આપ્યું. બીજા દુધ વેચનાર દુકાનદારોએ મંછા માટે ગમે તેવી અપ્રવાણો ઉઠાવી તેને ત્યાં જતાં ધરાક અટકાવ્યાં હતાં. જ્યારે આ બાળતની મી. મલખારી, અન્ય વિદ્યાર્થીઓ અને પારસી ગૃહસ્થોને માલમ પડી ત્યારે તેમણે મંછાની દુકાનથી દુધ, દહીં ખરીદવા નિયમ કર્યો. આથી મંછાને ધણી રહાય મળી પણ આખરે નાત લોકના ત્રાસથી કંટાળી મંછા અને તેના ધણી દુકાન ત્યજી કર્યાંક ચાલી ગયાં.

મી. મલખારી નાનપણથી કનૈયા માટે તિરસ્કાર ધરાવતા હતા. એક છુટ્ટો તંબોળી, એક નાની છોકરીને પોતાની પત્નિ તરિકે સુરતમાં લાવ્યો હતો. છોકરીની ઉંમર વર્ષ ૧૫ ની હતી જ્યારે ડોશો વર્ષ ૫૦ નો હતો. મલખારી અને તેના ગોઠીઆ જતાં આવતાં તંબોળીને પૂછતા "કાકા આપનાં પુત્રી ક્યાં છે?" તંબોળી ગુસ્સામાં જવાબ આપતો, "સુખાંઆ! એ તો તમારી મા થાય." એકાદ વિદ્યાર્થી જવાબ આપતો "કીક! કાકા સહેજ, હું મારા બુદ્ધિશાળી પિતાને આ બાળત યાદ કરીશ." કેટલીકવાર છોકરાઓ એથી પણ વધુ. છતાં નિર્દોષ રોળ કરવા ચૂકતા નહિ. એક વેળા બધા છોકરાઓએ પૈસા પૈસા ઉધરાવી તંબોળીની દુકાને આવ્યા. વડે છોકરા બોલ્યો, "અમને એક પાવલાની પાન બીડી જલદીથી આપો." પાનની બીડીનો થોડકો ડોશો આપવા માંડ્યો ત્યારે છોકરે કહ્યું "ના. જી! મારાં કાકીના હાથથી આપો, નહિ તો ન જ્ઞેછએ." ડોશો ધણીએ ચડાવ્યો, પણ આખરે લોકનો માર્પો, તેની બાળ-પત્નિના હાથે પાન અપાવી, પાવલી પામ્યો.

બહેરામ અને તેના મીત્રો રાનિવાર યા બીજા કોઈ દીવસે સવારમાં નિશાળે જવાનું હોય ત્યારે કેટલીક વેળા રસ્તામાં ઉંધતા માણસોના ખાટલા અધધર ઉઠાવી દૂર સુધી આવતા. કેટલાક બહેમી માણસ જગનાં જૂતનો ભય જાહેર કરતા.

આવા તોફાની વિદ્યાર્થીઓને હેડ માસ્તર ધણોજ સખ્ત હતા. એક વેળા તોફાન કરતાં મી. મલખારીનાથી સાળાનું કમાડ તૂટ્યું; હેડ માસ્તરે તેના ગોઠીઆઓને બાર બાર ફટકા લગાવ્યા; અને બહેરામનો વારો આવ્યો. પણ તે ગાંઠ્યો નહિ. આખરે એક ડોશા-જામ માસ્તરે, હેડ માસ્તરને સમજાવી ફટકા લગાવવાનું કામ પોતે માથે લીધું. બહેરામ પણ આ વાત માન્ય રાખી. પહેલાજ ફટકા સાથે બહેરામ ભોંય પડ્યો. માસ્તરો ગભરાયા, અને જેવો બહેરામ સ્વસ્થ થયો કે તુરંતજ પોતાનું દક્તર હેડ-માસ્તરના હેડ પર ફેંકી લાંબી ફક્કે નાણી ગયો.

ઘેર પહોંચ્યા, ત્યાં તેની માતા કાલેરાની બોય થઈ પડી હતી. ત્રણ દીવસ બહેરામ માતાની પચારી આખળ સેવા ચકરી કરતો બેસી રહ્યો. છેવટે માતાએ દેહ છોડ્યો, અને બીજે દીવસથી મલખારીનાજ રાબ્દેમાં. "I became an old man. All my past associations were discarded."

શેકસ્પીઅરના "હેનરી ૪થ" નો પ્રીન્સ હેરી, ક્રોસ્ટાફ વિગેરેથી દૂર થઈ. પ્રયત્ન થ મા હેનરી તરીકે ઝળહળાવડું સાધન તૈયાર કરતો હોય, તેમ આપણા મી. મલખારીએ

નાનપણના ગોઠીઆઓને તિલાંજલી અર્પી તેમના મહાન કાર્યનો રસ્તો, માતાના મૃત્યુ પછી લીધો.

માતાના મૃત્યુ પછી મલખારીને પૈસા સંબંધી દુઃખ આવી પડ્યું. તેઓ સવારે, સાંજ તેમનાથી મોટો તથા નાનો બાળકોને લાણાવતા અને થોડું ધણું પૈસાનું દુઃખ દૂર કરવા શક્તિમાન થયા હતા. એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલ પોતાને દાખલ કરવા ધણીજ ખુશી હતી પણ તેમણે મીરાન સ્કૂલમાં રે. મી. ડીકશનના હાથ નિચે અભ્યાસ કરવાનું રવીકાયું.

આ કસાકસીના સમયે તેમને લાએજ આર ક્લાક ઉધવાનો વખત મળતો. શેકસ્પી-યર, મીસ્ટન, વર્ડઝવર્થ, ટેનીસન, પ્રેમાનંદ, અબ્બા, શામળાબટ અને દ્વારામના કાળોમાં તેમના નવરાચના ધણા ક્લાકો જતા. ગણિતમાં તેઓ ધણા પજાત હતા, છતાં તેઓ ધણી મહેનત કરતા હતા. તેમના દુઃખ અને દીલગીરીમાં દીલસોજી આપનાર ધણું ખૂં હિંદુ તેમજ યુરોપીય બાનુઓ હતી. મીસીસ ડીકશન તેમના પર બહુજ મમતા રાખતાં.

માતાના મૃત્યુ પછી બે વર્ષ સુધીમાં મી. મલખારી મેટ્રીકની પરિક્ષા માટે તૈયાર થયા હતા, પણ પૈસાની મારા મારી હતી. મી. ડીકશન તેમનાપર ધણેજ પ્રેમ રાખતા પણ કોઇ પાસે માગણી કરવા મી. મલખારી રાજી નહતા. પણ એક કંલુસ પૈસા ધીરનાર છવાજી-એ તેમની સ્થિતિ સમજી રૂ. ૨૦) તેમને હાથ ઉછીના આપ્યા. મી. મલખારી મુંબાઇ આપ્યા, પરિક્ષામાં બેઠા, પણ ગણિતે ધણુ વાળ્યો.

મી. મલખારી મુંબાઇ હોર્ટમાં પારસી પ્રોપરાઇટરી સ્કૂલમાં રૂ. ૨૦) ના પગારથી નોકર રહ્યા પણ થોડા વખતમાં પગાર વધતાં તથા ટ્યુશનો મળતાં રૂ. ૧૫૦) દર માસે કમાવા લાગ્યા. આ સમયમાં એક બાઇ, જેને ત્યાં મી. મલખારી મુંબાઇ આપ્યા પછી ઉતર્યા હતા, તેણે પોતાની વીધવા બ્હેન સાથે મી. મલખારીને લગ્ન કરવા સૂચવ્યું. આ વીધવા મી. મલખારી કરતાં ઉંમરે મોટી હતી અને મલખારી માગણી કબૂલ કરે તેવા નહતા. તેમણે પોતાનું રહેઠાણ બદલ્યું.

આખરે ૧૮૭૧ માં મી. મલખારી મેટ્રીક પાસ થયા. મી. (Taylor) ટેબલર તેના એક વિષયના પરિક્ષક હતા. આ ઉદાર મહાત્મા પાસે મલખારી તેમની કેટલીક ગુજરાતી કવિતાઓ લઇ બતાવવા ગયા. મી. ટેબલર કવિતાઓ વાંચી ધણુજ ખુશ થયા. તેમના દ્વારા મી. મલખારીને રે. ડૉ. જોનઃવીલ્સનનું પીજાન થયું. ડૉ. વીલ્સનને કવિતાઓ બતાવતાં તે કવિતાઓના સંગ્રહનું નામ "નિતિવિનોદ" રાખવા સૂચવ્યું અને છપાવવા આગ્રહ જણાવ્યો.

મી. મલખારી તેમના એક વીશમાં વર્ષમાં પરણ્યા. તે બાઇ યુવાન અને સુંદર હતી. મી. મલખારીને આ બાઇના પ્રથમ સમાગમ તેના પાડોશમાં રહેતી ઘરની માલીકના ત્યાં થયો હતો.

"It was a matter of intense devotion on one side & intense pity on the other."

મી. મલખારીના પહેલા અગ્ન્યાના જન્મની સાથે સાથે "નિતિવિનોદ" પણ ઉદ્ભવ પામી. આ કાવ્યમાં બાપા શુદ્ધ ગુજરાતી છે. આ પુસ્તક પાંચ ભાગમાં છે, જેમાંના બીજા ભાગ ધણેજ ઉત્તમ છે. "રાસ ગોવંદાર", "સમસેર બહાદુર", "વિદ્યા મિત્ર" "ગુજરાત

મિત્ર. " ઇન્ડિયન સ્પેક્ટેસમેન, " " યોગ્યે ગેઝેટ " " ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા " વિગેરે પત્રોએ એકે અવાજે " નિતિ વિનોદ " ને વધાવી લીધી હતી.

થોડા વખતમાં " The Indian Muse in English Garb. " નામક અંગ્રેજી કાવ્ય, મી. મલખારીએ બહાર પાડ્યું. આ અંગ્રેજી કાવ્ય અંગ્રેજી વાંચક વર્ગ તરફથી ધણુંજ માન પામ્યું. ધણું અંગ્રેજી મુદ્રકોએ તેના સંબંધમાં ઉત્તમ અભિપ્રાયો સાથે મી. મલખારીને અભિનંદન લખી મોકલ્યાં હતાં.

ઈ. સ. ૧૮૭૬ માં " Indian spectator " જન્મ પામ્યું. તેમાં મી. મલખારી સામાજિક વિષયોપર લેખ આપતા. થોડા વખત પછી તેઓ તે પત્ર (અઠવાડિક) ના સંપાદક તંત્રી થયા. આ કામ તો ચાલતુંજ હતું, તેવામાં તેમને મી. માર્ટિન વુડ, જેમણે " ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા "ની બવરથા થોડી સુલતથી ત્યજી હતી, તેમનું ઓળખાણ થયું. મી. વુડે વર્તમાન પત્ર સંબંધી કેટલીક કેળવણી તેમને આપી. મી. મલખારી અને મી. વુડે મળી, નવું પત્ર ચલાવવા નિશ્ચય કર્યો, અને મી. મલખારીએ પોતાના ખર્ચે ૧૮૭૮ના માર્ચમાં ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડની મુસાફરી, પત્રમાં આપવાના બિન બિન વિષયોની માહિતી માટે, આદરી. " ગુજરાત અને ગુજરાતી " આ મુસાફરીનુંજ ફળ હતું. મી. વુડે " યોગ્યે રીવ્યુ " ચલાવ્યું. પછી પૈસાની તાણથી તે પડી ભાગ્યું. આખરે ' ઇન્ડિયન સ્પેક્ટેટર ' પછી મી. મલખારીને પોતાને ચલાવવાનું થયું. બીજાં ધણાં પત્રો મી. મલખારીને એક કાલમના રૂ. ૨૫) સુધી આપવા તૈયાર હતાં પણ મલખારી પૈસા ખાતર લખતા નહિ. " સ્પેક્ટેટર "ની સંપાદક માટે એક શૈલીઓએ મલખારીને પૈસાની મદદ કરવા હા પાડી હતી, પણ આ કરાર ઓછો વખત ટક્યો નહિ. શેઠ, ઉપતંત્રીને અઠવાડીઆમાં એ વાર પોતાને ત્યાં બોલાવતા. મી. મલખારીએ આ બાબત વાંધા લીધા તો જવાબ મળ્યો, " You see, two men have to ride one horse. One of us must ride behind. " મી. મલખારીએ જવાબ વાળ્યો કે " I am not going to be that one. " " સ્પેક્ટેટર, ' હાય લેવામાં મી. મલખારીને તેને (" people of India's own paper. ") ' હિંદુ પોતાનું ' પત્ર ' બનાવવાનો પ્રયત્ન હતો. આ કામમાં તન, મન અને ધનતા ખર્ચે તેમણે કેતેહ મેળવી હતી. ગ્રેસના અભિપ્રાય જે આ રચણે ટાંકવામાં આવે તો પાનાં પર પાનાં ભરાઈ જાય.

મી. મલખારીને મુસાફરી કરવી ધણીજ પસંદ હતી. તેમના અભિપ્રાય એવો હતો કે હિંદુએ પહેલાં હિંદુસ્થાન જોવું પછીજ બીજા દેસાં જળી જે જોવું તે બરાબર જોવું. અને જે રસ્તે જવું તેનાથી જૂદાંજ રસ્તે પાછા ફરવું. આ અગત્ય બહુ છે, છતાં ધણુંજ યાનવર્ધક છે. મી. મલખારીએ આખા હિંદુસ્થાનમાં મુસાફરી કરી હતી અને યુરોપની મુસાફરી પણ કરી હતી.

મી. મલખારીની સાક્ષર તરીકેની જાહેરી ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજીમાં ધણીજ ઉન્નત છે. આપણે કેટલાંક કાવ્યો આગળ જોયાં તે સિવાય " વિદ્વન્નવિરહ " પછી ધણુંજ ખ્યાતી પામેલું તેમનુંજ કાવ્ય છે. " સરિદિ ઉત્તિશક " માટે ' ગુજરાતી ' પત્ર જણાવે છે કે " It displays the best harmony and the best poetical spirit. " " નિતિ વિનોદ " અને " વિદ્વન્નવિરહ " સંસ્કૃત-ગુજરાતી ભાષામાં છે, બ્યારે " સરોદ "

પર્સીયન-ગુજરાતીમાં લખાયેલું છે. મેક્સમ્યુલર ના "Hibbert Lectures." નાં, હિંદુ-સ્થાનની જૂદી જૂદી ભાષાઓમાં ભાષાન્તરે કરવાનું કામ મી. મલખારીએ માથે લીધું હતું. પૈસા માટે તે જૂદા જૂદા પ્રતિમાં રૂપાં હતી, પણ મદદ ધણીજ થોડી મળી હતી. સ્વાત્મભોગે આ કામ મી. મલખારીએ આગળ ચલાવ્યું હતું. જૂદી જૂદી ભાષા માટે વિદ્વાનો રોડી ભાષાન્તર એક પછી એક બહાર પાડવા માંડ્યાં હતાં. ગુજરાતી ભાષાન્તરમાં અર્ધું મલખારી-એ પોતે કર્યું હતું. મી. મલખારીનું "ગુજરાત અને ગુજરાતી" નામક કાવ્ય ધણુંજ રમુજ અને જ્ઞાનપ્રદ છે. અંગ્રેજોમાં તે ધણુંજ માન પામ્યું છે.

મી. મલખારી પર ક્રીશ્ચિયનોની ઝાઝી અસર થઈ હતી, પણ તેઓ ચોખ્ખો હોરા-રૂઢીયન ધર્મ પાળતા અને હિંદુઓને પણ ધાર્મિક બાબતમાં માત્ર વેદનેજ માન આપવા સત્યવતા હતા.

મી. મલખારી રાજ્યની બાબતમાં ઝાઝો ભાગ લેતા નહિ પણ જરૂરી વખતે સલાહ આપવા ચૂકતા નહિ. મીડીંગોમાં જ્યુ તથા ભાષણો આપવા તેમને પસંદ નહતી છતાં, સામાજિક સમાચાર જાણવામાં તે પછાત રહેતા નહિ.

મી. મલખારીએ હિંદુસ્થાનને તેમના સામાજિક સુધારાથી બારે લાભ આપ્યો છે. તે દરેક અવસરે બાળ-લગ્નની વિરૂદ્ધ અને આપોઆપ થતાં પુનર્લગ્નની (વિધવા લગ્ન) તરફેણમાં લખવા તેમજ સામાજિક હિલચાલ કરવા ચૂકતા નહિ. સરકારને આ બાબતમાં હાથ બાલવા તેઓ વારંવાર સૂચવતા અને જણાવતા કે "What a position for the Government of an empire! It is all very well for English officials to say that the widow & her friends ought to defy the caste." તેઓએ પુરસ્કાર કરી આપ્યું હતું કે બાળ-લગ્ન તથા વિધવાઓની વધતી જતી સંખ્યા ગર્ભપાતના મહાન પાતકનાં મૂળ છે. કુછંદે ચાલતી વિધવાને પતિનો વારસો મળે, ન્યારે માત્ર પુનર્લગ્ન કરનારને ન મળે તે કેવો ગેરકાયદો! આ સિદ્ધાન્ત તેઓ વારંવાર આગળ ધરતા. સ્ત્રી પર તેના પતિનું (ધણી વેળા) સ્ત્રીની મરજી વિરૂદ્ધ, સ્વામિત્વ ગેરકાયદેસર છે; આમ તેમને ધણું લાગતું. મી. મલખારીએ ઈંગ્લેન્ડ તથા હિંદુસ્થાનમાં મહાભારત પ્રચલો કરી ઈંગ્લીશ બાળુઓની રહાયથી 'બાળુઓની ખાર વર્ષની ઉંમર સુધીનો રક્ષક કાયદો' પસાર કરાવ્યો હતો. મી. મલખારીની જૂદી જૂદી સામાજિક સુધારણાઓમાં અનેક પત્રો અને માસિકાએ ઈંગ્લેન્ડમાં સહાનુભૂતિ દર્શાવી છે.

ઉવદમાં આપણને જાણવાને આનંદ થશે કે મી. મલખારી, ધી અર્લ ઓફ નોર્થલૂક લૉર્ડ અને લેડી, રે; મી. હાદાબાઈ નવરાજજી. ટેનીસન અને મોસીસ ટેનીસન; ડીન ઓફ વેસ્ટમીનસ્ટર; મી. યુ. કે. સ્ટેલવર્થ, એમ. પી; વિચરે મહાન વિદ્વાનો અને રાજ્યપુરુષો ની સાથે મિલાચારી ધરાવતા હતા. તેમના ઉમદા મીત્રોનાં માન નામજ આપવામાં આવે તો પાતાં ભરાય તેમ છે.

આ પુરંધર સામાજિક સુધારક અને સાદાર પોતાના આત્મભોગથી હિંદુસ્થાનના કલ્યાણમાં ઉમેરો કરી તા. ૧૧ જુલાઈ ૧૯૧૨ ના દિને લગભગ પદ્દ વર્ષની ઉંમરે આ દુનિયા લાજ ઇશ્વરદરબારમાં હાજર થયા છે. પ્રભુ! આવા આત્માઓને શાંતિ બક્ષો અમરુ.

વાસ્તવિક શું છે ?

(લેખક—શ્રી. સી. કામળવાળા—વડોદરા.)

દૃષ્ટિ, શીત તથા ઉષ્ણતા, ક્ષુધા, તૃષ્ણા ને નિદ્રા, અથવા બારે પદાર્થોના વહનનેજ સહન કરવામાં વાસ્તવિક સહન શક્તિ ગણાતી નથી; પરંતુ સંસારમાં પ્રારબ્ધાનુસાર અનેક પ્રકારના દુઃખો આવી પડે તેને સદા અવિઠળપણે, નિર્ભયપણે, અને આનંદપૂર્વક સહન કરવામાંજ વાસ્તવિક સહનશક્તિ ગણાય છે.

* * * * *

વિવિધ પ્રકારના બ્યવહારો ચલાવવામાં, શત્રુઓનો પરાજય કરવામાં, તથા જનસભા-જમાં મોટા ગણાવવામાં વાસ્તવિક શૌર્ય ગણાતું નથી; પરંતુ પરમાર્થ કામો અધિકાધિક કરવામાં, મન તથા ઇન્દ્રિયોને પોતાના સ્વાધીનમાં લેવામાં, અને જન્મ મૃત્યુનો જય કરવામાંજ વાસ્તવિક શૌર્ય ગણાય છે.

* * * * *

અન્ન, વસ્ત્ર તથા ધનનું દાન આપવું એ વાસ્તવિક દાન ગણાતું નથી; પરંતુ આ લોક તથા પરલોક ઉભયમાં કલ્યાણ થાય એવું જે જ્ઞાન દાન નિઃકામદૃષ્ટિથી આપવું એજ વાસ્તવિક દાન ગણાય છે.

* * * * *

એકાદશી, જાત્રણ, પ્રદોશ વગેરે જુદો વાસ્તવિક ગણાતો નથી; પરંતુ અન્યાય, અનર્થ અહિત શોભા, પરનિંદા, દોષશુદ્ધિ, વ્યેગ્રાસના, વગેરેની ઉપેક્ષા કરવામાંજ વાસ્તવિક જુદ ગણાય છે.

* * * * *

દિવસમાં પાંચ સાત વખત નહાવું, નાભી પછી કદાચ બાજક અડકે તો ચીડીયાં દોંતીયાં કરી ફરીથી નહાવું, ખાંડ કે મીઠું ખાવું નહિ, અથવા ટીલાં છાપા કપાવગર બહાર નીકળવું નહીં. એવા પ્રકારનાં વિવિધ આચરણ કરવામાં વાસ્તવિક ધર્મોત્તમપણું ગણાતું નથી; પરંતુ અંતઃકરણપૂર્વક સમજીને દુષ્ટાચારનો ત્યાગ કરવો; તથા દરેક પ્રકારે પોતાપ્રતિ તેમજ સર્વ પ્રાણીમાત્રપ્રતિ સર્વોત્તમ પ્રકારે પોતાનો સ્વર્ધર્મ (Self-duty) બજાવવામાંજ વાસ્તવિક ધર્મોત્તમપણું ગણાય છે.

* * * * *

વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રાલંકાર શરીર પર ધારણ કરવામાં જે શોભા છે તે વાસ્તવિક શોભા ગણાતી નથી; પરંતુ નમ્રતા, શ્રદ્ધા, સતેષ, પરમાર્થ, શાંતિ, વિવેક, ક્ષમા, ધૈર્ય, જ્ઞાન, તેમજ પુરૂષે પલિજીત અને સ્ત્રીએ પતિજીત ધારણ કરવામાંજ વાસ્તવિક શોભા ગણાય છે.

* * * * *

કનક, કિર્તિ ને કાંતા, તથા મનોવાંછીત વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી તેનો ઉપયોગ કરનાર વાસ્તવિક સુખી ગણાતો નથી, પરંતુ સદાચારને બ્રહ્મનિષ્ઠા વડે સત્ય વસ્તુ (પરમાત્માના રસ-રૂપને) પ્રાપ્ત કરી તેનો ઉપયોગ કરનારજ વાસ્તવિક સુખી ગણાય છે.

* * * * *

	<p style="text-align: center;">નૂરજહાંન.</p> <p style="text-align: center;">(નસિનકાન્ત નરસિંહરાવ જોષાનાથ દીવસિયા.)</p>	<p style="text-align: center;">ગતિકથી ચાલુ.</p>
---	---	---

પ્રકરણ ૫ મું.

મહા મહિનાના રવિવારની એક પુણ્યમા સહવારે યેગમ ગવાસ ને મિહાર-ઉત્ત-નિસા હેમતી સોના રૂપાના દાંડાચાળી, સુનેરી રૂપેરી બરેલા અગ્નિવાળી ને મુખમલથી મહેલી પાલખીઓમાં બેઠાં, સોળ કપરમણ રંગના પોષાક પહેરેલા માણસો હેમતે પાદશાહી જનાન ખાનામાં લઈ ગયા. મેહેલના બગીચા અગળથી પસાર થયા પછી બહારના ઝાંપા આગળ તે લોકો આવી પહોંચ્યા. અહિંથી પુરોએ નદવે સ્ત્રીઓએ પાત્રખીઓ કપાડી અને સ્ત્રીઓના યોરકા આગળના ખંડમાં લાવ્યાં. અહિં તે લોકો પાલખીમાંથી ઉતરી, ને આરસ-કાચુની જમીનવાળા ખંડમાં પધને અકબરની રાણી જોષાઈ ખીજ જનાનખાનાની સ્ત્રીઓ સાથે થીકી હતી ને વસન્તોત્સવ કરતી હતી ત્યાં ચોકમાં આવી પહોંચ્યાં.

જનાનખાનામાં હરમેશ જાન. તાન ને નૃત્ય ચાલતાં જ હતાં, પણ જહોરે મહા મહિનાને ચન્દ પવન બધી સંધિમાં નવું ચોરન પૂરવા લાગ્યો; ને આકાશની સુન્દરતા બદલઈ, અપૂર્વ ચર્ચ ને પવનના ઝપાટામાં ફરફટાવાંદાંવાળા અગ્નિઓની ઝોળામાં કોપલ મંદુર સ્વરથી ગાતી હતી, ને બરોબર ખાવાનું ને પોષાક ન મળે હેવો ગરીબ ગામડાની સ્ત્રીઓ પણ મુશીમાં ગાવા મંદી બતી હતી ત્યારે તે જનાનખાનાના આનંદને તે પાર જ નહેતો.

તે દિવસનું સહવાર ધણું રમણિય હતું. સુમન્ધમ પવન વાતો હતો. જનાનખાનાની રંગ ધેરંગી પોષાક પહેરેલી સ્ત્રીઓ ત્રણે આરસ-કાચુની જમીનમાંથી જગી નીકળેલાં ફૂલ હોય હેવી જણાતી હતી. ને સૂર્યના પ્રકાશવર્ધી આરસની બીંચે ઉપરની કોતરેલી વેશ્ય ને બીજું નકશી કામ સરસ જણાતું હતું. ત્યાં સ્ત્રીઓમાંથી કોઈ ગાતી હતી ને કોઈ વાતો કરતી હતી ને એક બીજા ઉપર ફૂલ નાંખતી હતી ને કોઈ વળી દિવ્યકા પણ ખાતી હતી હેમના ભારથી દિવ્યકા સુચુક સુચુક બોલતા હતા.

જોષાઈ એક સુનેરી કસબના લુગડાની મહેલા, સનાના, રત્નજડીત મીનાકારી કાચ ઉપર સૂતી હતી. કાચની ચરે જાણ્યેથી મોલીની સેરા લટકતી હતી, ચાળીસ વર્ષ ઉપરની ઉમ્મર જોષાઈની હેરા જતાં તે દણ ધણી ખૂબસૂરત હતી. હોના શરીરનો ધાટ ધણો સરસ હતો. ને હોનો ચેરો ખૂબસૂરત હતો. હોના વાળ કાળા ભર નેવા હતા; ને અંખો પણ કાળી ને ધણો મુદર હતી. શેહેનશાહ હોને ખરા અંતઃકરણથી મહતો હતો. ને રાજ્ય કરતાં હોની વધારે દરકાર કરતો હતો. સો ઉપર દરારીઓ હોની હાજરીમાં હતી. કોઈ પુરો-શાઓને પંખો નાંખતી હતી, કોઈ ચંચાળનું અત્તર ઝાંટતી હતી, કોઈ પાન તથા એળથી બેંચતી હતી, ને બાકીની રમત ગમત કરતી હતી.

મિહાર-ઉત્ત-નિસાએ ને હોની માથે શેહેનશાહનાવડે નમન કર્યું. યેગમગવાસ શેહેનશાહનાવડે પાસે બેઠી. ને મિહાર-ઉત્ત-નિસા નદની છોકરીઓ જોડે રમવા ગઈ. જેણે સતાર કાચમાં લીપા ને જેણે આંગળાં સતારના તાર ઉપર ફર્યા કે મંદુર સુરો નીકળ્યા

માંડ્યા. કોઈવાર તે કર્ણાજનક ગીત વગાડતી ને કોઈવાર આનન્દદાયક ગીતો વગાડતી હતી. પછી તહેણે સતાર મૂકી દીધી ને ઉમરમાનનાં કાચોમાંથી એક ગાવા માંડ્યું. ને તેની સાથે નાચવા પણ માંડ્યું, તેના પગના કાંડાની આસપાસના ઝીણા ઝીણા ચાંદીના ધુધરા ગાયનના તાલ પ્રમાણે વાગતા હતા.

(હરિગીત.)

નવરંગ મધુર ગુલામ સગે શુભ યશી જ બહાર હા ।

ને યશી બંધ જવાનીનાં પાનાં સુખ-ધીધાર હા ।

તર ડાળ માહિં ગાતું મીઠું ગાન છુલ્લુલ હોણ જે,
હા । કંઈથી આવ્યું ? કંઈ બિડી ગયું પાણું ? જાણે કોણએ ?-૧.

આ બહાલી ! કિરમત લઈ મદદમાં સોધતાં તું હું મળી,

આ કુલ જહાનની ગમ ભરેલી યોજના કળિએ કદી;

તો યોજનાએ તોડી દુકડા કરી હમરો ને પછી;

શું નવી ધડી શું નહિં ફરી દિલ-હવસ લાવક એ રચી ?-૨.

આ ચંદ મુજ આનન્દની ! જે ક્ષણ ન જાણે કે સમે ।

આ ચંદ એ આરમાનનો બેગે ફરી, મગને રમે,

આ એ જ બાગ વિશે પ્રવેશી ઉગીને ફરી ચંદ એ,

મુજ બોળ કરતો વ્યર્થ કેટલીવાર મયશે મન્દ એ ?-૩.

આ ગાયન તે વખત તથા જગ્યાને માટે દિલગીરી ભરેલું હતું, પણ બધી સ્ત્રીઓ તેના ગાવાનાં ને નાચવાનાં વખાણુ કરવા મડી મઈ તેના ગાયનના સાંભળનારાંઓમાં એક હતો તે પડદાની બીજી બાજુએ આવેલી આયશીમાં બેઠો હતો, તે હર્ષથી ગાંઠા જેવો થયો હતો. તેનું અંતઃકરણ હેઠ અંદરથી ધડકવા માંડ્યું. શાહજહા સરહીમે જેવી પાલખીઓ આવતાં જોઈ કે તે મોટા ખંડ કનેની આયડીમાં આવીને બેઠો હતો. તે ત્હાંથી બધું જોઈ સકતો હતો. મિહાર-ઉત્ત-નિસાએ વગાડ્યું તે સાંભળીને તે બહુ ખુશ થયો, તહેણે ગાયું ને તે મોહિત થયો, તહેણે નૃત્ય કર્યું તે જોઈને તેની ખુશાલીને પાર જ રહ્યો નહિં. તે ગાઈ રહી પછી તેના મધુર સૂરના સરકાર યોડીનારે બંધ થયા પણ સહીમના હૃદયમાં તો તે ચાલુ જ રહ્યા. તે ત્હાંથી બહુએ ને એક કાચ ઉપર જઈને પડ્યો.

જોધખાઈએ મિહાર-ઉત્ત-નિસાને યાચીને કહ્યું. “ તારા ગાયનને લીધે મહારાં રામે રામમાં આનન્દ વ્યાપે છે. તારો અવાજ છુલ્લુલના જેવો મધુર છે. ”

બીજી એક સ્ત્રીએ કહ્યું. બહુ જ મીઠો છે. હમે પણ જાણે મંત્ર ગાવાં હોય તેમ શુપ શુપ બેઠાં હતાં. જાણે કે હમારાં હૃદય અટકી જઈને તેના મોહ પમાડે હોવા સૂરને લેવાને તૈયાર થયાં હોય હેતું લાગતું હતું. ”

જોધખાઈએ મિહાર-ઉત્ત-નિસાના પૂજ્યસૂત્ર મ્હેરા તથા શરીર તરફ જોઈને કહ્યું. ગયાસએગ પોતાની છાકરી માટે મગરૂરી ધનને તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. મ્હને વિચાર આવે છે કે તેને પોતાના જેવા દેખાતડો વર મળશે કે કેમ ? ”

એમ ગવાસે કહ્યું, “ શેહેનશાહખાન, મહારા પ્રતિજ્ઞા ગર્ભ કાલે રાતે મ્હને કહ્યું કે હિંમલે શેહેનશાહના લાકરમાંના એક જુવાન કસબી અમલદારને મિહાર-ઉત્ત-નિસા માટે વચન આપ્યું છે. તેવું નામ અરઝીકુલીએમ છે. એ કહે છે કે અલીકુલીએમ ધણે સારા માણસ છે. ”

એમજાઈએ કહ્યું, “ સારા સલાવમે કહે પણ મિહાર-ઉત્ત-નિસાને પસંદ આવશે ? તે હેને (મિહાર-ઉત્ત-નિસાને) મહારે ન પોતાની આંખની કીરીની પેઠે સંભાળશે ? મ્હે પણ સાંભળ્યું છે કે તે ધણે બદાકુર છે, પણ હેવા યોગિ, ખૂબસુરતી, કળા ને કવિ-ત્વની કદર નથી પીછાળી સકતા. રાખાલજારી માણસ હોય તે જ આ બધાં વાંતાં સમજી સકે છે. નહીં કરતા પ્હેલાં મ્હને પૂછવું એર્ધવું હતું. ”

એમ ગવાસે કહ્યું, “ મહાન રાણી ! મ્હને કાલે રાતે જ ખબર પડી. હું ત્હમરો અભિપ્રાય શી રીતે પૂછી સકું ? મ્હને પણ એ પસંદ નથી. પણ શું કરું ? હિંમલે નહીં કહ્યું છે ને એ સમજી છે. ને હું આજા સળું છું કે સૌ સારાવાં જ યશે. ”

એમજાઈએ કહ્યું, “ હું પણ તેમ જ હમ્મજું. ક્યું તે ન કહ્યું નથી થવાતું પણ મ્હને આ વિવાદ (સમાર્થ) પસંદ નથી. મ્હને તાલુક મિહાર-ઉત્ત-નિસા હેના જેવા અદાન સીપાઈની સી ધાય તે નથી અમતું. બિચારી મિહાર-ઉત્ત-નિસાને તો માયાપ નહાં મોઝલે ત્હાં જવું પડવાતું. ”

એમ ગવાસે કહ્યું, “ આપણા દેશમાં હેવી રહી છે. હિન્દુઓ ને પ્હેલાં પોતાની છાંદરીઓને પોતાની મેળે વર પસંદ કરવા દેતા હતા તેઓ પણ હવે તો આમ જ કરે છે. ”

એમજાઈએ કહ્યું, “ હા, તે રીત સારી હતી. છાંદરીને જે વર પસંદ આવતો હતો તેના મળામાં પૂજારી દાર નાંખતી હતી ને પછી હેને પરણતી હતી. ”

એમ ગવાસે—“ મ્હે હિંમને એ જ કહ્યું પણ હિંમને એ વિચાર પસંદ નથી. તે કહે છે કે જુવાન છાંદરીઓ જુવાનીમાં મોહાન્ય ધાય છે ને શું અવશ્ય જોઈ સકતી નથી. ”

એમજાઈ—હેમાં હિંમની બૂલ્ય છે. મનજ કરતાં હવે વધારે સારી રીતે ન્યાય કરી સકે છે. પુરખને સ્ત્રીના હાથની શી ખબર ? તે લોકો કદી આપણું કંઈક સમજતા નથી. પુરખ વિવાદ (સમાર્થ) કરે એ વાત જ દરવાજા જેવી છે. ”

બીજી સ્ત્રીઓ બોલી, “ આપણને પુરખો કરામાં મલુદા જ નથી ને અણે કે આપણને હવે, લાગણી કે સમજણ ન હોય તેવી રીતે મલે છે તે આપણા કુર મનસજોતું પરિણામ છે. ”

એમજાઈ—“ હેના કરતાં શું વધારે જોઈએ છીએ ? તે લોકો ધારે છે કે હિંમને કલામરા પશુની પેઠે મને તેની મરજી અમાલે ગણતી સમજ. ”

એમ ગવાસે—હા, એમ જ છે પણ આપણાથી શું ચર્ચ સકે ? રીવાજ જુઓ છે તે બંધાય નહિં ! !

એમજાઈ—“ મહારી બાબતમાં તે લગભગે હવે. પ્રેમ બધી વસ્તુઓને છતી સકે છે. ”

● આખરની પુરાણિકત સ્ત્રી મેરી કહે “ મહારા દેશમાં છાંદરીઓ પોતાની મેળે વર પસંદ

કરે છે. સ્ત્રીઓ પુરુષો સાથે કરવા નય છે, ને જેટલું સુખ પુરુષો ભોગવે છે તેટલું જ સ્ત્રીઓ પણ ભોગવે છે. ”

જોધખાઈએ નિશ્વાસ નાંખી કહ્યું “ તદાનાં રમણિયં જોતેઃ વેગેઃ એકમેક સાથે જઈને જોવાનું કેવું મઝાનું ! અહિં તો આરસની બીંચોળી બંધ થયેલા ખંડમાં રહેવાથી બહાર છું થાય છે ને શું બોલાય છે તે હમે કશું નથી જાણતાં કે સાંભળતાં. ”

બેગમ ગયાસ—“ તમારા પતિ કહે છે કે સ્ત્રીઓએ પર પુરુષ સાથે જોવાનું કે અનુભવ માણસને મેં જતાવવું એ કાયદા વિરુદ્ધ છે. ”

મેરી—“ તે તો કેણું જાણે હમારા દેશમાંની સ્ત્રીઓ અહિંના જેઠવી જ સદ્ગુણી હોય છે. અને અહિં પુરુષની હાજરીથી આવતા વિચારો તો ત્યાં રસમાં પણ નથી આવતા. ”

જોધખાઈ—એમ જ હશે. તમારા દેશની સ્ત્રીઓ દદ મનની હશે. તે પોને પોતાની સંભાળ લઈ સકતી હોવી જોઈએ. હમે તો તદ્દન પુરુષની મરજીને જ તાણે છીએ. આત્મ-નિશ્ચયી તો હમે તદ્દન અનુભવો જ છીએ. ”

મેરી—હમારા કાયદા પ્રમાણે તો કોઈ પણ પુરુષ એક કરતાં વધારે સ્ત્રી ન કરી સકે, ને જો તેમ કરે તો તેને કેદખાનામાં મોકલી સજા. રાજ પણ આ કાયદો તોડી ના સકે.

જોધખાઈ—“ તમારા દેશના સોઠા સારા હોવા જોઈએ, ને ખરા પ્રેમની માંદગી જ જોડાયેલા હોય તો એક ઉપરાંત બીજી સ્ત્રી કરવાની જરૂર જ રા. શેહેનશાહ વધારે સ્વતંત્રતા આપવાને અને કાયદાઓ સુધારવાને ઇચ્છે છે, પણ સોઠા ના કહે છે. જ્યારે તે છુદી છુદી જાતના સોઠાને એક કરશે ને અરુણી વિચારો અને બહેમોના નાશ કરી સકશે ત્યારે કોઈક સુધારો કરવાની આશા રાખે છે. ”

મેરી—“ શેહેનશાહ ખરા છે પણ એ સવાજ જ કોરે મુકવાની વાતમાં તો હું ત્હે મના મતને મળતી નથી આવતી તે વિચારો સોધને દર્શાવરા જોઈએ ને તે પોતાની મેજે જ હેમને આકર્ષશે. ”

જોધખાઈ—“ ત્હેમ કહો છો તે ખરીવાર છે ને હું પણ આશા રાખું છું કે શેહેન શાહને સુધારા કરવાને વખત મળશે. ત્હેમને તો બધાની વિરુદ્ધ ધર્મને કામ કરવાનું છે. એકલા પરમેશ્વરને જ ત્હેમના સારા ઈરાદાઓની ખબર છે ને તે જ ત્હેમને હાવા રહિથી દુઆ ગયેલા કદી ન જાણેલા સુધારાઓ કરવાને શક્તિ આપે છે. તોપણ તે કેટલીકવાર ધણા ચિન્તાતુર ને નિરાશ જણાય છે. ”

મિદાર-હિલ-નિસા જે સહીશી જોડેના પોતાના પ્રેમના ને બલિષ્ઠના સુખના વિચાર કરતી હતી તે પોતાનો વિવાદ જીતી સાથે થયેલા સાંભળતાંવાં જાણે વીજળીનો આંચકો લાગ્યો હોય તેમ મગ્ગા જઈ યઈ યઈ. તેના ગાઢ ઉપરનો મુકાબી રંગ એકદમ જતો રહી ઘાણા ધઈ ગયા ને ઘાણ વખત ઉપર જે રાના હોડ હસતા હતા, તે સદે ધઈ ગયા ને બંધ ધઈ ગયા. તે સ્તબ્ધ ધઈને બીજી ને પોતાને વિશે જે વાને થતી હતી તે સાંભળવા લાગી. પછી દિમ્મત આણીને તે એક પાસેની ઓરડીમાં યઈ ને નિરાશાથી મગ્ગાની પેઠે જઈને એક કાચ ઉપર પડી ત્યાં સહીશ પોતે હનો તેની તો હને ખબર ન નોની.

શાદખતા સહીમે પોતાની મા અને બેગમ ગાવાસ વચ્ચે થયેલી વાતો સંભળી હતી, તે શબ્દો ત્રેને તીરની પેઠે વાગ્યા હતા, ને નિરાશ થઈને તે પણ ત્યાં પડ્યો હતો. બંદારે મિદાર-ઉત્ત-નિસાને પડ્યો જાયજાને અંદર આવતી જોઈ ત્યારે તેના કરીરમાંથી એક એક નંગોમાં ખુદીનું લોહી ફરતા માંડ્યું, ને તદ્દસુ તે દુઃખને બૂંટી ગયો. પાંચના કાચ ઉપર બંદારે મિદાર-ઉત્ત-નિસાને જોઈ ત્યારે જુદુ ખુદી થયો. તે પોતાના કાચ ઉપરથી જડ્યો; ને મિદાર-ઉત્ત-નિસાના કાચ આગળ આવી તેની આગળ ઘુટણીએ પડ્યો.

મિદાર-ઉત્ત-નિસાએ ત્રેને એકદમ આવેલો જોઈ ચમકીને જાણ જાતી હતી, પણ તેણે ના કહી. બન્નેએ એક બીજા સાથું ઘોડીવાર ચાંપી જોવા કહ્યું, ને કશું બોલાયું નહિં, પણ તેમને બન્નેને પ્રેમ આંખ ઉપરથી જાણી આવતો હતો.

સહીમે યુગ્મગાતે આવ્યો કહ્યું. “તારી દું દખલો વખત મારી માયું છું. પણ મેદેરજાની કરી દું કદુ” તે ઉપર ઘોડીવાર ચાંપી ખાન આવ્યો.”

મિદાર-ઉત્ત-નિસાએ બોલવાની દિગ્મન આવવાથી કહ્યું “શાદખતા તમને મ્હા-ને કશું માફ કરવાનું છે જ નહિં. પણ તમને આજ તમને સુખ પમાડવાને કાંઈ રમત ગમત નથી ?”

“બાપી, મ્હારા પ્રાણથી પણ બદલી, તને બંદારથી મ્હેં દીધી છે તંદારથી મ્હને આરામ નથી. ન ચેન નથી પડતું. મ્હને તારી કને જ રહેવાનું મન થાય છે.”

મિદાર-ઉત્ત-નિસાએ મ્હેણ મારીને કહ્યું “પણ મ્હને સા માટે ત્હમે શોધો છે ! મ્હને એકલી રહેવા દો.”

શાદખતા—તું મ્હારી વેદનાનું કારણ જાણે છે છતાં ન જાણતી હોય ત્રેવો યોગ કરીને મ્હને તપાસે દુઃખ કેમ દે છે ? તું ત્યારે તને જોડે છું ત્યારે તારે વિશે જો મ્હારો પ્રેમ ને દુઃખ વધે છે તે તું જોઈ કરવાને પ્રયત્ન કરતી નથી. હાથ દુઃખ થું તે તું નહિં જાણતી હોય. ”

મિદાર-ઉત્ત-નિસાએ દુઃખી આવ્યો કહ્યું. મ્હારા સુખને જ્યો જાણે વીજળીથી બળી ગયો હોય તેમ જાતો રચોડે, ને ત્હમે કહે છે કે દુઃખ વસતુ તું જાણતી નહિં હોય. જાણો ત્હમે ત્હમારી મેજે મજા કરો ને જુડી ખુદામદો કરી મ્હને મ્હીકવો નહિં. ”

સહીમ—ત્હેં મ્હારા અંતઃકરણને પ્રેમથી વિચી નાંખ્યું છે. તોપણ મ્હારા પ્રેમને જુડી ખુદામદો કહે છે ”

મિદાર-ઉત્ત-નિસા—ત્હમે તો છાતી વાતો સંભળવાતર છે. મ્હારી મા અને મેદેન-શાદખાનુ વચ્ચે થયેલી વાતો ત્હમે સંભળી છે. તેથી મ્હારા ઉપર દવા કરી પરમેશ્વરને ખાતર મ્હને જવાશે. ”

સહીમ—જાં પાન મ્હેં સંભળી છે તે દું કશુવ કરું છું. ને ત્રેનાથી મ્હને કેટલું દુઃખ થયું છે તે પરમેશ્વર જ જાણે છે. પણ તું મ્હને મ્હાણ છે કે નહિં એટલું કહે પડી વચ્ચમાં આવતી બધી અડચણો કદાહી નાંખીય ને દું તને પરજીય. ”

મિદાર-ઉત્ત-નિસા—(સરમહાન) ત્હમને મ્હેણે જ દિવમે કશું કદુ. બીજા પુર-

ધોળી પેઠે અસ્થિર વિચારની નથી હોતી, જો તે મ્હાણ તો હોમના પૂર્ણ અંતઃકરણથી મ્હાણ ને જીંદગીપર્યન્ત મ્હાણ. ને પુરુષો તો સ્ત્રીઓને રમકડાં જેવી ધારે છે ને જમ્હારે પુશી પુરી થાય છે એટલે જાણે કે શ્રેષ્ઠ દેવાનાં.

સહીમે પુશી થઈને મિહાર-ઉજન-નિસાનો હાથ મ્હો આગળ લઈ જઈને કહ્યું. ત્હા. રે તું મ્હને મ્હાણ છે હેં ! ત્હારા પ્રત્યેના મ્હારો પ્રેમ ખાસી તરંગ નથી પણ અવર્ણનિય પ્રેમ છે, જે આખો દહાડો મ્હારા અંતઃકરણને ખાળી નાંખે છે. હું ત્હારા પિતાને ત્હારો અધીકૃષ્ઠી બેગ સાથે કરેલો વિવાહ ટાળવાનું કહીશ, ને જો એ નહિં ટાળે તો મ્હારા પિતાને કહીશ. "

મિહાર-ઉજન-નિસાએ દઃ અવાજે કહ્યું. " હું પણ મ્હારા માથાપને કહીશ. તે લોહો કાંઈ હેવાં હું નહિં હોય કે મ્હને મ્હારી મરજી ઉપરાંત ત્હાં પરણાવે. "

સહીમ—મ્હાશી, ફિકર ના કરીશ, દુસ્મનોનાં કૃત્યો આપણને નડી નહિં સડે. જમ્હારે પુરુષને સ્ત્રી એક જ વિચારનાં હોય તો પછી કાણ પણ શું કરી શકે ? "

" તમને મ્હારા આપનો સ્વભાવ જાણતા નથી. તે ધણા દહીલા ને સ્વમતાભિમાની છે. "

સહીમ—મ્હને ના દેહેવાની હોમની દિગ્મત નહિં આતે. મ્હને નાખુશ કરે હોવો તે કાંઈ મૂર્ખ નહિં હોય.

" તે તો કોણ જાણે વિચિત્ર છે. "

હું ત્હારા વગર રહી સડું એ તું શી રીતે ધારે છે ? જો હું જીવું તો ત્હારે મ્હને પરણવું પડશે; ને હું જીવીશ ત્હાં સહી તને ખીખ ઠાકને પરણવા દર્શશ નહિં. "

એમ કહીને આમન સામાન ઉપર મિહાર-ઉજન-નિસા કને બેઠા ને હોની પાતળી કમરની આસપાસ હાથ નાંખ્યો ને ચુમન કર્યું.

સહીમ—તું મ્હને મ્હાણ એ જ મ્હારી ઈચ્છા છે. આ મ્હોટા રાજ્ય કરતાં હું તને વધારે પ્રસન્ન કરું છું. કારણ ત્હારા સહીત એક ગામડું પણ સ્વર્ગ જેવું લોગે છે.

મિહાર-ઉજન-નિસા—તમને ધારે છે ત્હેનાથી બિચડું જ થવાનું નસીમમાં લખેલું લાગે છે. 'હેલેથી નિર્માણ પર્થ ચૂક્યું' છે, ને તે ફરવાનું નથી. તમને તો થોડા વખત પછી શહેનશાહ થશે, ને તમને મુખ પમાડવાને એટલાં બધાં વાનાં મળશે કે મ્હને તો બૂલી જશે. પણ હું તો કદી બૂલવાની નથી.

સહીમ—તને બૂલી જઈશ ? તને ? અત્યારે જો બનવું શક્ય હોત તો મ્હારું અંતઃકરણ ચીરીને બતાવત કે અંદર ત્હારી જાતી પડી છે કે નહિં, હા, તને બૂલી જઈ તો ત્હારા પેલાં હું મ્હને પોતાને જ બૂલી જઈશ. જો પેલો જંગલી ધરાની મ્હારા રસ્તામાં આવશે તો હેવું માથું ધુબ્યામાં ગમડશે.

મિહાર-ઉજન-નિસા જવામ દેવા જતી હતી. પણ એટલામાં બારણું બિચડું ને બેગમ ગયાસને સરસાથી કાપતી બિચેલી જઈ ત્હેની આંખમાંથી ક્રોધ રૂપી અગ્નિ વરસતો હતો.

હેણે આગળ આવીને કહ્યું. " શાહજાદા તમારે તો ત્હમ્હારી પ્રજામાં સારો દાખથી

બેસાડવો જોઈએ તે ત્હમે મ્હારી મૂર્ખા, નિર્દોષ મિહાર-ઉત્ત-નિસાની લાગણીઆ જોડે રમત કરો છો, ને તે પણ આવે ઘોળે દહાડે, ને ત્હમારી માના ઓરડાની પાસે જ. આ ત્હમને મિલકુલ ઝાજલું નથી.”

શાહનવાઝ—મ્હારું સાંભળો મેહેરજાની કરી સાંભળો.

બેગમ ગયાસ—સાહેબ ! કહેવાય છે કે આખ્યે જોયેલી વસ્તુનું પ્રતિબિમ્બ પાડવાને કાંઈ ચાટલાની જરૂર નથી. મ્હારે નથી સાંભળવું, આજ્ય, મિહાર-ઉત્ત-નિસા.

સલીમ—બાતું, મિહાર-ઉત્ત-નિસા પોતે જ કહેશે કે મહે' ત્હેતું' કથું અપમાન નથી કથું.

મિહાર-ઉત્ત-નિસા—“ મા. ”

બેગમ ગયાસ—“ ચુપ, રહે દુટ ઊડરી ” ને પછી સલીમ તરફ જોઈને કહ્યું “મ્હારી ઊડરીને લક્ષ્યાવીને લઈ જવાનો તમોને કરો હક નથી. ”

એમ કહીને મિહાર—ઉત્ત-નિસાનો હાથ મજબુત રીતે આડીને શેહેનશાહબાતુ ત્હાં આરામ લેતાં સુતાં હતાં તે ખંડમાં લઈ ગઈ.

બેગમ ગયાસે જોધખાઈ કને આડીને આંસુથી ભરેલી આંખે કહ્યું “ હે શેહેનશાહ બાતું ! આ દુનિયા પાપીય છે ને સારી ચાલ ચલમતવાળાં માણસોને પણ ખગાડે છે. મ્હારી ઊડરી પાસેની ઓરડીમાં આરામ લેવા ગઈ હતી, ત્યાં શાહનવાઝ સલીમ આવ્યા, ને મહે' જમ્હારે જોયું ત્હારે બે જણાં પાસે પાસે બેઠાં હતાં ને ગુપ્તગુપ્ત વાતો કરતાં હતાં. એકવાર તોડેલું સદ્ગુણનું કુલ ફરીથી ખીલવું નથી. શાહનવાઝે તો પોતાના જે'વા જુવાનિયાઓ ઉપર સારી અસર કરવી જોઈએ ને ત્હેમના પોતાના કલ્યાણાર્થે ને લોકોના કલ્યાણાર્થે આ ઉપાય લેવા જોઈએ તે આપને વધારે ખબર છે. ”

જોધખાઈએ પોતાના ઊડરા માટે ખુશી દર્શાવનારી રીતે કહ્યું, “ મ્હારો કુંવર ભર-જુવાનીમાં છે. ને જુવાની તે દાખમાં ન રાખી સકાય હેવી રિયતિ છે, પણ તે કાંઈ મ્હેરો માણસ થશે એમ લાગે છે તો ખરું પણ એટલી ખાતરી રાખજો કે ફરીથી હેવું નહિં થવા દઈએ. ત્હેને હું કપડો દઈશ, પણ કોઈને કહેશે નહિં. એટલું સારું હવું કે ત્હમે એકલાંએ હેમને જોયાં છે. ”

બેગમ ગયાસ નમન કરી—“ ઠીક નહિં' કહું આપ જે કરશો તે થોડું જ કરશો. ”

જોધખાઈ—‘ શાહનવાઝ પોતાની વર્તણૂક સુધારશે, પણ આ વાત ત્હમારે તાજન જાતી રાખવી. ’

બેગમ ગયાસ—હા તે માટે ત્હમે મ્હારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખજો. ત્હમે મ્હારી સાથે ખડુ માયાળુ રીતે વર્ત્યાં છો ને હજી પણ મ્હારી બેટીની આખર સંભાળવાનો પ્રયત્ન કરો છો. ”

જોધખાઈ—શેહેનશાહે કહાન્યું છે કે સંજો તેઓ અહિં. પધારવાના છે. એ આવશે ત્હારે ખડુ સારું લાગશે.

બેગમ ગયાસ—“ ત્હારે હવે હમે આખી રજા લઈએ છીએ આપને કામ હશે. ”

જોધખાઈ—“ હા, મ્હારે જોવું છે કે સાંજને માટે બધી તૈયારીઓ રાખી છે કે નહિં. આવજો ત્હારે. ”

બેગમ ગયાસે નમન કર્યું ને શેહેનશાહખાનુના હાથ ઉપર સુખન કર્યું, ને ખાંડી ફરવાની તૈયારીમાં હતી એટલામાં મિહાર-ઉત્ત-નિસા ધુંટણીઓ પડીને શેહેનશાહ ખાનુને કહેવા લાગી, હે શેહેનશાહખાનુ ! મ્હારી પ્રાર્થના સંભળો, મ્હને ખાતરી છે કે ત્હમે મ્હારા માખાપ જેવાં કઠણ હૈયાનાં નથી. આપનો કુંવર મ્હને ખરા અંતઃકરણથી મ્હાય છે, ને હું પણ ત્હેમના મતની વિરુદ્ધ નથી. જ્હારે ત્હેમણે મ્હને પહેલે દહાડે જોઈ ત્હારથી જ હમારી બન્ને જણાં વચ્ચે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે. ને મ્હેં ત્હેમને ‘ખરણવાનું’ વચન આપ્યું છે. શાહ-મદા એકદમ મ્હારી આંટીમાં આવ્યા ત્હેવું કારણ કે તેઓ મ્હને મ્હાય છે ને હું ત્હેમને મ્હાઈ છું. આપને પ્રેમ તે શી વસ્તુ છે તે તો ખબર દશે જ. તેથી હું બધું ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહું છું તે માફ કરશો. પણ હું શાહમદાને મ્હાઈ છું ને ત્હેમનું સુખ ત્હમારા હાથમાં દશે જ. આપ જે હાવા મ્હોટા દેશનાં શેહેનશાહખાનું છે તેથી ત્હમને, આ દુઃખમાંથી મ્હને બચાવવાની વિનંતી કરું છું. મ્હારા માખાપ મ્હને, હું નથી આજખતી, કે મ્હાતી ને મ્હાઈ સકતી પણ નથી, ત્હેવા માણસને ખરણાવવાનાં છે. તેથી હું આપને મ્હારા માખાપ મ્હને જે દુઃખ કરવાનાં છે ત્હેમાંથી છોડાવવાની અરજી કરું છું. ”

બેગમ ગયાસ આ બધું સ્તબ્ધ થઈને સંભળી રહિ, અને મનમાં બહુ જ ચીંતાઈ ગઈ, ને એકદમ રોઈ જઈને બોલ ઉપર પડીને કહ્યું, હાવી માખાપને શરમાવે હવે ઊંઘી થઈ ત્હેના કરતાં પરમેશ્વરે ન જ આપી હોત તો સારું. ”

જોધખાઈ—“ ઉતાવળાં ન થાઓ તમે શું મિહાર-ઉત્ત-નિસાએ મ્હને બધી ખરી વાત કહી તેથી ચીંતાઈ છે ? મ્હારા ઉપર શા માટે બરસો ન રાખે ? તે શું મ્હારી ઊંઘ-રી પણ નથી ? બેગમગયાસ ! આ ત્હમારો સ્વભાવ મ્હને પસંદ નથી ત્હમે પ્રેમ તે શી વસ્તુ તે નહિં જાણી હોય. ”

બેગમ ગયાસ—“ હું જ્હારે ખરણી ત્હારે બાળક હતી ને હું ત્હેમને મ્હાઈ છું. ત્હેના કરતાં બીજી કેઈ જાતનો પ્રેમ હોઈ સકે !

જોધખાઈ—“ હું ! તેથી ત્હમે ત્હમારી ઊંઘ-રી તરફ નથી. ધીરજ રાખો, બધું સારું થશે, બધું મ્હને સોંપા. ” પછી મિહાર-ઉત્ત-નિસા તરફ ફરીને કહ્યું, “ ત્હેં ત્હારી બધી વાત મ્હને કહી તે સારું કર્યું. હું દાખને નહિં કહું તેથી શાન્ત થા, ને ઈશ્વર ઉપર બરસો રાખ્ય. તે બધું સારું કરશે, એટલી ખાતરી રાખજો કે હું ત્હને સુખી કરવાને મ્હારું બનવું કરીશ. ”

મિહાર-ઉત્ત-નિસાએ ડસકાં ખાઈને કહ્યું, “ ઘણી ગેદેરખાની મ્હને દિમ્મત આણવા માટે તથા આશાવંત કરવા માટે ઇશ્વર ત્હમારું કસ્વાણ કરો ! મ્હારાં ખરાં મા ત્હમે જ છે. ”

પછી બેગમ ગયાસે ફરી નમન કર્યું ને મિહાર-ઉત્ત-નિસાને લઈને પાતખીમાં બેસી ઘેર ગયાં.

મી. મોહનલાલ ગાંધીએ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને પૂછેલા પ્રશ્નો અને તેમના ઉત્તર.

૧ પ્રશ્ન—“ આત્મા શું છે ! તે કંઈ કરે છે ! અને તેને કઈ નડે છે કે નહિ ! ”

ઉત્તર—(૧) જેમ ઘટપટાદિ જડ વસ્તુઓ છે, તેમ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ વસ્તુ છે. ઘટપટાદિ ‘અનિત્ય’ છે, ત્રિકાળ ઐક્યસ્વરૂપે સ્થિતિ કરી રહી શકે એવા નથી. આત્મા ઐક્યસ્વરૂપે ત્રિકાળ સ્થિતિ કરી શકે એવો ‘નિત્ય પદાર્થ’ છે. જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ દોષ પણ સંયોગથી થઈ શકી ન હોય, તે પદાર્થ નિત્ય હોય છે. આત્મા કોઈ પણ સંયોગથી ખતી રહે એમ જણાતું નથી, કેમકે જડના દબરો ગમે સંયોગો કરીએ, તોપણ તેથી ચેતનની ઉત્પત્તિ નહિ થઈ શકવા યોગ્ય છે. જે ધર્મ પદાર્થમાં હોય નહીં, તેવા ધણા પદાર્થો બેળા ઠરવાથી પણ તેમાં જે ધર્મ નથી તે, ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં એવો, સૈાને અનુભવ થઈ શકે એમ છે. જે ઘટપટાદિ પદાર્થો છે, તેને વિષે જ્ઞાનસ્વરૂપતા જોવામાં આવતી નથી. તેવા પદાર્થોના, પરિણામો તરફ કરી, સંયોગ કર્યા હોય, અથવા યથા હોય, તોપણ તેથી જ જાતિના યામ, અર્થાત્ જડસ્વરૂપ યામ, પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન યામ. તો પછી તેવા પદાર્થના સંયોગે આત્મા, કે જેને જ્ઞાનીપુરુષો ‘મુખ્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષણવાળો’ કહે છે, તે તેવા ઘટપટાદિ (પૃથ્વી, જળ, વાયુ. આકાશ) પદાર્થોથી, ઉત્પન્ન, કેાઈ રીતે, થઈ શકવા યોગ્ય નથી. ‘જ્ઞાનસ્વરૂપપણું’ એ આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ છે, અને તેના અભાવવાનું ‘મુખ્ય લક્ષણ જડતું’ છે. તે જાનેતા અનાદિ સદૃગ સ્વભાવ છે. આ તથા બીજાં તેવાં સદૃસગમે પ્રમાણે આત્માને ‘નિત્ય’ પ્રતિપાદન કરી શકે છે. તેમજ તેના વિશેષ વિચાર કર્યે સદૃગસ્વરૂપ નિત્યપણે આત્મા અનુભવમાં આવે છે; જેથી મુખ્યદુઃખાદિ ભોગવનાર, તેથી નિરતનાર વિચારનાર પ્રેરણા કરનાર, એ આદિ ભાવો જેના વિષમાનપણાથી અનુભવમાં આવે છે, તે આત્મા મુખ્ય ચેતન (જ્ઞાન) લક્ષણવાળો છે, અને તે ભાવે (સ્થિતિએ) કરી તે સર્વ કાળ રહી શકે એવો ‘નિત્ય પદાર્થ’ છે, એમ માનવામાં કંઈ પણ રોપ કે ખાંધ જણાતો નથી, પણ સત્ત્વનો સ્વિકાર થવા રૂપ શુભ યામ છે. આ પ્રશ્ન તથા તમરા બીજા કટલાક પ્રશ્નો એવા છે કે, જેમાં વિશેષ લખવાનું તથા કહેવાનું અને સમજાવવાનું અવસ્ય છે. તે પ્રશ્ન માટે એવા સ્વરૂપમાં ઉત્તર લખવાનું બનતું હાલ કંઈ હોવાથી પ્રથમ ‘પદાર્થન સમુચ્ચય ગ્રંથ’ તમને ઓકસેા દત્તો, કે જે વાંચના-વિચારવાથી તમને દોષ પણ અંશે સમાધાન યામ, અને આ પત્રમાં પણ કાંઈ વિશેષ અંશે સમાધાન યામ, એટલું બની શકે; કેમકે તે સંબંધી અનેક પ્રશ્નો ઉઠવા યોગ્ય છે, જે ફરી ફરી સમાધાન પ્રાપ્ત થવાથી, વિચારવાથી, સમાવેશ પામે એવી, પ્રાપ્ત સ્થિતિ છે. (૨) જ્ઞાનદશામાં—પોતાના સ્વરૂપના યથાર્થ જોધથી ઉત્પન્ન થયેલી દશામાં—તે આત્મા નિજભાવને એટલે જ્ઞાન, દર્શન (સ્વાસ્થિયત નિર્ધાર) અને

સહજ સમાધિપરિણામનો કર્તા છે. અજ્ઞાન દશામાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ આદિ પ્રકૃતિના કર્તા છે—અને તે લાવનાં ફળનો લોકતા થતાં પ્રસંગવશાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થોના નિમિત્તપણે કર્તા છે; અર્થાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થનાં મૂળદ્રવ્યોનો તે કર્તા નથી, પણ તેને ક્રોધ આકારમાં લાવવારૂપ ક્રિયાનો કર્તા છે; એ જે, પાછળ તેની દશા કહી તેને જેનું 'કર્મ' કહે છે; વેદાંત 'ભાતિ' કહે છે; તથા બીજા પણ, તેને અનુસરતા એવા શબ્દ કહે છે, વારતન્ય વિચાર કર્યેથી આત્મા ઘટપટાદિ નો તથા ક્રોધાદિનો કર્તા થઈ શકતો નથી. માત્ર નિજસ્વરૂપ એવા જ્ઞાન-પરિણામ-નોજ કર્તા એ સ્પષ્ટ સમજાય છે. (૩) અજ્ઞાનભાવથી કરેલાં કર્મો પ્રારંભકાળે બીજરૂપ હોઈ વખતનો યોગ પાપી ફળરૂપ વૃક્ષપરિણામે પરિણમે છે;—અર્થાત્ તે કર્મો આત્માને ભોગવવાં પડે છે;—જેમ અગ્નિના સ્પર્શ ઉજ્જ્વળપણાનો સંજય થાય છે, અને તેવું સહેજે વેદના-રૂપ થાય છે. તેથી આત્માને ક્રોધાદિ ભાવના કર્તાપણુએ જન્મ, જરા મરણાદિ વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે. આ વિચારમાં તમે વિશેષપણે વિચારશો, અને તે પરત્વે જે કંઈ પ્રશ્ન થાય તે લખશો, કેમકે જે પ્રકારની સમજ તેથી નિવૃત્ત થવારૂપ કાર્ય કર્યે જીવને મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્ર. ૨. " ઈશ્વર શું છે ? તે જગત્કર્તા છે એ ખરું છે ? "

ઉ. (૧) અમે તમે કર્મબંધમાં વસી રહેલા જીવ છીએ, તે જીવનું સહજ સ્વરૂપ એટલે કર્મશક્તિપણે—માત્ર એક આત્મત્વપણે—જે સ્વરૂપ છે, તે ઈશ્વરપણું છે. જ્ઞાનાદિ એશ્વર્ય જેને વિષે છે, તે ઈશ્વર કહેવા યોગ્ય છે; અને તે ઈશ્વરતા આત્માનું સહજ સ્વરૂપ છે. જે સ્વરૂપ કર્મ પ્રસંગે જણાવું નથી, પણ તે પ્રસંગ અન્ય સ્વરૂપ જાણી, જ્યારે આક્રમ્ય ગણી દૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે, અનુક્રમે સર્વચત્તાદિ એશ્વર્યપણું તે જ આત્મામાં જણાય છે; અને તેથી વિશેષ એશ્વર્યવાળો ક્રોધ પદાર્થ, સમસ્ત પદાર્થો નિરખતાં પણ અનુભવમાં આવી શકતો નથી; જેથી ઈશ્વર છે તે, આત્માનું બીજું પર્વાદિક નામ છે; એથી કોઈ વિશેષ સત્તાવાળો પદાર્થ ઈશ્વર છે એમ નથી; એવા નિશ્ચયમાં મારે અભિપ્રાય છે.

(૨) તે જગત્ કર્તા નથી, અર્થાત્ પરમાણુ, આકાશાદિ પદાર્થ નિત્ય હોવા યોગ્ય છે; તે ક્રોધ પણ વસ્તુમાંથી બનવા યોગ્ય નથી; કદાપિ એમ ગણીએ કે, તે ઈશ્વર-માંથી બન્યા છે, તો તે વાન પણ યોગ્ય લાગતી નથી, કેમકે ઈશ્વરને જો એવન-પણે માનીએ, તો તેથી પરમાણુ આકાશ વગેરે ઉત્પન્ન કેમ થઈ શકે ? કેમકે એવનથી જડની ઉત્પત્તિ થતી જ સંભવતી નથી. જો ઈશ્વરને જડ સ્વિકારવામાં આવે તો સહેજે તે અનૈશ્વર્યવાન હરે છે. તેમજ તેથી જીવરૂપ 'એવન પદાર્થ'ની ઉત્પત્તિ પણ થઈ શકે નહીં. જડએવન ઉત્પન્ન થઈ જઈ ગણીએ, તો પછી જડ-એવન ઉત્પન્ન જગત્ છે તેવું, ઈશ્વર એવું બીજું નામ કરી સતોષ રાખી લેના જેવું થાય છે;—અને જગત્નું નામ ઈશ્વર રાખી સતોષ રાખી લેવો તે કરતાં જગતને જગત્ કહેવું, એ વિશેષ યોગ્ય છે. કદાપિ પરમાણુ, આકાશાદિ ગણીએ અને ઈશ્વરને કર્મહિને ફળ આપનાર ગણીએ, તોપણ એ વાત સિદ્ધ જણાતી નથી. એ વિચાર પર " પદ દર્શન સમુચ્ચય "માં સારા પ્રમાણો આપ્યા છે.

પ્ર. ૩. " જોશ શું છે ? "

ઉ. જે કોઈના અજ્ઞાન ભાવમાં-દેહાદિમાં આત્માને પ્રતિબંધ છે, તેથી સર્વથા નિરાત થવી. મુક્તિ થવાથી તે, મોક્ષપદ જ્ઞાતિ.એ કશું છે; જે સદૃશ વિચારતા પ્રમાણ-જૂત લાગે છે.

પ્ર. ૪. " મોક્ષ મળશે કે નહિ તે જોક્ષ રીતે આ દેહમાં જાણી શકાય ? "

ઉ. એક દોરડીના ધણા બંધથી દાઢ બંધવામાં આવ્યો હોય, તેમાંથી અતુકમે જેમ જેમ બંધ છોડવામાં આવે, તેમ તેમ તે બંધના સંબંધની નિવૃત્તિ અતુભવમાં આવે છે. અને તે દોરડી વળ મૂકી ધૂટી ગયાના પરિણામમાં વર્તે છે એમ, જાણ્ય છે,—અતુભવાય છે. તેમજ અજ્ઞાન ભાવના અનેક પરિણામરૂપ બંધનો પ્રસંગ આત્માને છે તે, જેમ જેમ છૂટે છે, તેમ તેમ મોક્ષનો અતુભવ થાય છે; અને તેનું ધણુંજ અદ્યપણું જ્યારે થાય છે ત્યારે, સદૃજ આત્મામાં નિગ્ભાવ પ્રકાશી નીકળીને અજ્ઞાન ભાવરૂપ બંધથી ધૂટી શકવાનો પ્રસંગ છે;—એવો રૂપ અતુભવ થાય છે. તેમજ કેવળ અજ્ઞાનાદિ ભાવથી નિવૃત્તિ થઈ કેવળ આત્મભાવ આજ દેહને વિષે રિશ્તિમાન છતાં પણ આત્માને પ્રગટે છે, અને સર્વ સંબંધથી કેવળ પોતાનું ભિન્નપણું અતુભવમાં આવે છે;—અર્થાત્ મોક્ષપદ આ દેહમાં પણ અતુભવમાં આવવા યોગ્ય છે.

પ્ર. ૫ " એમ વાંચવામાં આવ્યું કે, મજ્જસ દેહ છોડી કર્મ પ્રમાણે જનાવરોમાં અવતરે. પથરો પણ થાય, ઝાડ પણ થાય; આ બરાબર છે ? "

ઉ. દેહ છોડી ઉપાશ્રીત પ્રમાણે જીવની ગતી થાય છે, તેથી તે તિર્થંચ(જનાવર) પણ થાય છે; અને પૃથ્વીકાય એટલે પૃથ્વીરૂપ સરીર ધારણ કરી બાકીની બીજા ચાર ઈન્દ્રિયો વિના કર્મ ભોગવવાનો જીવને પ્રસંગ પણ આવે છે; તથાપિ તે કેવળ પથર કે પૃથ્વી થઈ જાય છે, એવું કંઈ નથી. પથરરૂપ કાયા ધારણ કરે, અને તેમાં પણ અવ્યક્તપણે જીવ, જીવપણે જ હોય છે. બીજા ચાર ઈન્દ્રિયોનું ત્યાં અવ્યક્તપણું હોવાથી ' પૃથ્વીકાયરૂપ જીવ ' કહેવા યોગ્ય છે. અતુકમે તે કર્મ ભોગવી જીવ નિવૃત્ત થાય છે ત્યારે, પ્રકટ પથરનું દળ પરમાણુરૂપે રહે છે, પણ જીવ તેના સંબંધથી ચાલ્યો જવાથી આકારાદિ સંજ્ઞા તેને હોતી નથી. અર્થાત્ કેવળ જડ એવો પથર જીવ થાય છે એવું નથી. કર્મના વિષમપણાથી ચાર ઈન્દ્રિયોનો પ્રસંગ અવ્યક્ત થઈ ફક્ત એક રૂપરેંદ્રિયપણે દેહનો પ્રસંગ જીવને જે કર્મથી થાય છે, તે કર્મ ભોગવતાં તે પૃથ્વીવ્યાદિમાં જન્મે છે; પણ કેવળ પૃથ્વીરૂપ, કે પથરરૂપ થઈ જતો નથી; જનાવર થતાં કેવળ જનાવર પણ થઈ જતો નથી. દેહ છે તે, જીવને વેપ-ધારીપણું છે; સ્વરૂપપણું નથી.

૧ દા. પ્રશ્નનું પણ સમાધાન આવ્યું છે.

૭ મા પ્રશ્નનું પણ સમાધાન આવ્યું છે કે, કેવળ પથર, કે પૃથ્વી કંઈ કર્મના કર્તા નથી; તેમાં આવીને ઉપજેલો એવો જીવ કર્મનો કર્તા છે, અને તે પણ દુષ અને પાણીની પેઠે છે, જેમ તે જન્મેના સંયોગ થતાં પણ દુષ તે દુષ છે, અને પાણી તે પાણી છે, તેમ એકદિશાદિ કર્મબંધી જીવને પથરપણું-જડપણું-જણાય છે, તોપણ તે જીવ અંતર તો જીવપણે જ છે, અને ત્યાં પણ તે આદાર બધાદિસંજ્ઞા- (જે અવ્યક્ત જેવી છે.)-પૂર્વક પ્ર.

પ્ર. ૮. " આર્થધર્મ તે શું ? બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી જ છે શું ? "

ઉ. (૧) આર્થધર્મની વ્યાખ્યા કરવામાં સૌ પોતાના રક્ષને “ આર્થ ધર્મ ” કહેવા છાએ છે. જૈન જૈનને, બૌદ્ધ બૌદ્ધને, વેદાંતી વેદાંતને ‘ આર્થ ધર્મ ’ કહે એમ સાધારણ છે, તથાપિ જ્ઞાની પુરુષો તો જેથી આત્માને નિઃસ્વરૂપની પ્રતીતિ થાય એવો જે આર્થ (ઉત્તમ) માર્ગ તેને ‘ આર્થ ધર્મ ’ કહે છે; અને એમજ યોગ્ય છે.

(૨) બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી થતી સંભવતી નથી. વેદમાં જેટલું જ્ઞાન હતું છે, તેથી સદ્બ્રહ્મજ્ઞ આશયવાળું જ્ઞાન ત્રી તીર્થાંકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે એમ, મારા અનુભવમાં આવે છે, અને તેથી હું એમ જાણું છું કે, અત્ય વસ્તુમાંથી સંપૂર્ણ વસ્તુ થઈ શકે નહીં; એમ હોવાથી વેદમાંથી સર્વની ઉત્પત્તિ કહેવી ઘટતી નથી. વૈષ્ણવાદિ સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિ તેના આશયથી માનનાં અકચરું નથી. જૈન, બૌદ્ધના હેતુ મહાત્મારાદિ મહાત્માઓ થયા પહેલાં, વેદ હતા એમ જાણાય છે, તેમ તે બધા પ્રાચીન ગ્રંથ છે એમ પણ જાણાય છે, તથાપિ જે દાષ પ્રાચીન હોય તેજ સંપૂર્ણ હોય કે સાત હોય, એમ કહી શકાય નહિ; અને પાછા બીજી ઉત્પત્તિ થાય તે અસંપૂર્ણ અને અસત્ય હોય એમ પણ કહી શકાય નહિ. બાકી વેદ જેવો અભિપ્રાય અને જૈન જેવો અભિપ્રાય અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે. સર્વભાવ અનાદિ છે; માત્ર રૂપાંતર થાય છે. કેવળ ઉત્પત્તિ, કે કેવળ નાશ થતો નથી, વેદ, જૈન અને બીજા સૌના અભિપ્રાય અનાદિ છે, એમ માનવામાં અકચરું નથી; ભાં પછી વિવાદ શાને રહે ? તથાપિ એ સૌમાં વિશેષ બળવાન-સત્ય-અભિપ્રાય ઠાગે કહેવા યોગ્ય છે તે વિચારવું એ, અમને તમને સૌને યોગ્ય છે.

૯. પ્ર. વેદ કોણે કર્યો ? તે અનાદિ છે ? જો અનાદિ હોય તો અનાદિ એટલે શું ?
ઉ. (૧) બધા દાખ પહેલાં વેદ યથા સંભાવે છે. (૨) પુરતકપણે દાષ પણ શસ્ત્ર અનાદિ નથી; તેમાં કહેલાં અર્થ પ્રમાણે તો સૌ શાસ્ત્ર અનાદિ છે, કેમકે તેના તેના અભિ-પ્રાય જુદા જુદા હોવા જુદે જુદે રૂપે કહેતા આવ્યા છે. એ એમજ સિધ્ધિ સં-ભવ છે. કૌષાદિમાત્ર પણ અનાદિ છે, અને હમાગાત્ર પણ અનાદિ છે. દિંસાદિ ધર્મ પણ અનાદિ, અને અદિંસાદિ ધર્મ પણ અનાદિ છે. માત્ર જીવને દિનદારી રૂં છે એટલું વિચારવું, કાર્યરૂપ છે. અનાદિ તો બેષ છે પછી ક્યારેક જોઈ પ્રમાણ-માં અને ક્યારેક વિશેષ પ્રમાણમાં દાષવું બળ હોય છે.

૧૦. પ્ર. “ ગીતા કોણે બતાવી ? ઈશ્વરજન તો નથી ? જો તેમ હોય તો તેને દાષ પુરાવો !
ઉ. (૧) ઉપર આવેલા ઉત્તરોથી દેટલુંક સમાજન થઈ શક્યા યોગ્ય છે કે, ઈશ્વરજનને અર્થ જ્ઞાની-સંપૂર્ણ જ્ઞાની-એવો કરવાથી તે ઈશ્વરજન થઈ શકે, પણ નિયં અદિય એવા આકાશની પેઠે વ્યાપક ઈશ્વરને સિવાય તેનાં પુરતકાદિની ઉત્પત્તિ થતી સંભાવે નહીં, કેમકે તે તો સાધારણ દાર્ઢ છે, કે જેનું કર્તાવણું આરંભપૂર્વક હોય છે; અનાદિ નથી હોતું. (૨) ગીતા વેદવ્યાસજનું કરેલું પુરતક જણાય છે. અને મહા-ત્મા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને તેવો મોઢ કર્યો હતો, માટે અર્જુનપણે કર્તા કૃષ્ણજન કહે-વાય છે; જે વાત સંભવિત છે. અર્થ એટલે છે. તેવો જ્ઞાનાર્થ અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે, પણ તેજ શ્લોકો અનાદિથી ચાલ્યા આવે એમ બતાવવા યોગ્ય નથી; તેમ અર્થ થઈથી પણ તેની ઉત્પત્તિ હોય એમ બતાવવા યોગ્ય નથી, સદિય એટલે તાદૃ વેદ.

ધારીથી તે દિવા બનાવા યોગ્ય છે. માટે સંપૂર્ણતાની તે ઈશ્વર છે અને તેનાથી બાધાયલાં શસ્ત્રો તે ઈશ્વરી શસ્ત્ર છે, એમ માનવામાં અડચણ નથી.

૧૧. પ્ર. “પશુ આદિના યજ્ઞથી જરાપ પુણ્ય છે ખરું ?

ઉ. પશુના વધથી, હોવાથી, કે જરાપ તેને દુઃખ આપવાથી પાપજ છે;—તે પછી યજ્ઞમાં કરો, કે ગમે તો ઈશ્વરના ધામમાં જોડીને કરો. પણ યજ્ઞમાં જે દાનદિ દિવા યાપ છે તે, કેઈક પુણ્ય હેતુ છે, તથાપિ દ્વિસામિથિત હોવાથી તે પણ અનુમોદન યોગ્ય નથી.

૧૨. પ્ર. “જે ધર્મ ઉત્તમ છે એમ કહો, તેના પુરાવો માગી શકાય ખરો કે ?”

ઉ. પુરાવો માગવામાં ન આવે, અને ઉત્તમ છે એમ, વગર પુરાવે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તો તો અર્થ, અનર્થ, ધર્મ, અધર્મ સૌ ઉત્તમજ દરે. પ્રમાણુજ ઉત્તમ, અનુત્તમ જણાય છે. જે ધર્મ સંસાર પરિહીણ કરવામાં સર્વથી ઉત્તમ હોય, અને નિઃસ્વભાવમાં રિયત કરાવવાને ગળવાન હોય, તેજ ઉત્તમ અને તેજ બળવાન છે.

૧૩ પ્ર. “ખ્રીસ્તિ ધર્મ વિષે આપ કંઈ જાણો છો ? જો જાણતા હો તો આપના વિચાર દર્શાવશો ?

ઉ. ખ્રીસ્તિ ધર્મ વિષે સાધારણપણે હું જાણું છું. ભરતખંડના મહાભાગીએ જેવા ધર્મ શોધ્યો છે—વિચાર્યો છે, તેવા ધર્મ બીજા દેશથી વિચારાયો નથી, એમ તો એક અલ્પ અભ્યાસે સમજી શકાય તેવું છે. જીવનું સર્વદા પરવશપણું કહ્યું છે, અને મોક્ષમાં પણ તે દશા તેવીજ રાખી છે; જીવના અનાદિ સ્વરૂપનું વિદે-અન જેમાં યથાચોગ્ય નથી, કર્મસંજથી વ્યવસ્થા અને તેની નિર્ણતિ પણ યથાચોગ્ય કહી નથી, તે ધર્મ વિષે મારો અભિપ્રાય, “સર્વોત્તમ તે ધર્મ છે” એમ યદાનો સંભવ નથી. ખ્રીસ્તિધર્મમાં મેં જે ઉપર કહ્યા તેવા પ્રકારનું યથાચોગ્ય સમાધાન દેખાતું નથી. આ વાક્ય મનભેદવશી કહ્યું નથી. વધારે પૂછવા યોગ્ય લાગે તો પૂછશો. તો વિશેષ સમાધાન કરવાનું બની શકશે.

૧૪ પ્ર. “તેઓ એમ કહે છે કે; બાઈબલ ઈશ્વરપ્રેરિત છે, હવે તે ઈશ્વરનો અવતાર, તેના દિકરો છે. તે હનો ?

ઉ. એ વાન તો શ્રદ્ધાથી માની શકાય, પણ પ્રમાણુથી સિદ્ધ નથી. જેમ ગીતા અને વેદના ઈશ્વરપ્રેરિતપણા માટે મેં ઉપર લખ્યું છે, તેમજ બાઈબલ સંબંધમાં પણ ગણવું. જે જન્મમરણથી મુક્ત રચા તે ઈશ્વર, અવતાર હો તે બનવા યોગ્ય નથી, કેમકે રામદેવાદિ પરિણામજ જન્મનો હેતુ છે; તે જોને નથી એવો ઈશ્વર, અવતાર ધારણ કરે એ વાન વિચારતાં યથાર્થ લાગતી નથી. ઈશ્વરનો દીકરો છે—તે હતો, તે વાંત પણ કેઈ રૂપક તરીકે વિચારીએ તો વખતે બંધ બેસે; નહિતો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુથી બાંધ પામતી છે. મુક્ત એવા ઈશ્વરને દીકરો હોય તેમ શી રીતે કહેવાય ? અને દીકરીએ તો તેની હિપતિ શી રીતે કહી શકીએ ? બન્નેને અનાદિ માનીએ તો પિતા પુત્રપણુ શી રીતે બંધ બેસે ! એ વગેરે વાત વિચારવા યોગ્ય છે;—જે વિચાર્યેથી મને એમ લાગે છે કે. તે વાન યથાચોગ્ય નહીં લાગે.

૧૫ પ્ર. “જીવના કરારમાં જે લલિત્ય લખ્યું છે, તે બધું ઇસામાં ખરું પડ્યું છે.”

ઉ. એમ હોય તોપણ તેથી તે બન્ને શાસ્ત્ર વિષે વિચાર કરવો ધટે છે. તેમજ એવું લલિત્ય તે પણ ઇસુને ઈશ્વરાવતાર કહેવામાં બલવાન પ્રમાણુ નથી, કેમકે જ્યો-

તિપાદિકથી પણ મહાત્માની હિતવતિ જાણવી સંભવે છે, અથવા બસે કાષ્ટ જ્ઞાનથી તેવી વાત જાણવી હોય, પણ તેવા ભવિષ્યવેત્તા સંપૂર્ણ એવા મોક્ષ માર્ગના જાણનાર હતા તે વાત, જ્યાં સુધી મથારિયત પ્રમાણરૂપ ન થાય ત્યાં સુધી, તે ભવિષ્ય વગેરે એક શ્રદ્ધાપાત્ર પ્રમાણ છે, તેમ જીર્ણ પ્રમાણથી તે જ્ઞાન ન પામે એવું ધારણામાં નથી આવી શકતું.

૧૬ પ્ર. " ઇસુખીરતના ચમત્કાર વિષે લખ્યું છે. "

ઉ. કેવળ કાયામાંથી જીવ ચાલ્યો ગયો હોય, તેજ જીવ તેજ કાયામાં દાખલ કર્યો હોય, અથવા કાષ્ટ જીર્ણ જીવને તેમાં દાખલ કર્યો હોય, તો તે બની શકે એવું સંભવતું નથી; અને એમ થાય તો પછી કર્મોદ્ધિતી વ્યવસ્થા પણ નિષ્ફળ થાય. બાકી યોગાદિની સિદ્ધિથી કેટલાક ચમત્કાર હિતવત થાય છે, અને તેવા કેટલાક ઇસુને હોય, તો તેમાં તદ્દન 'જોડું' છે, કે અસંભવિત છે એમ, કહેવાય નહિ. તેવી સિદ્ધિઓ આત્માના ઔર્ધ્વ આગળ અલ્પ છે. આત્માના ઔર્ધ્વત્વે તેથી અનંતમણ્ય મહત્ત્વ સંભવે છે. આ વિષયમાં સમાગમે પૂછવા યોગ્ય છે.

૧૭ પ્ર.—" આગળ ઉપર શો જન્મ થશે તેની આ ભવમાં ખચર પડે ? અથવા અગાઉ શું હતું તેની ? "

ઉ. તેમ બની શકે. નિર્મળજ્ઞાન જેવું થયું હોય તેને તેવું બનવું સંભવે છે. વાદળો વગેરેના ચિન્હોપરથી વર્ષાદત્તું અનુમાન થાય છે, તેમ આ જીવની આ ભવની ચેષ્ટાપરથી તેના પૂર્વ કારણો કેર્તા હોવાં જોઈએ, તે પણ સમજી શકાય;—થોડે અંશે વખતે સમજાય. તેમજ તે ચેષ્ટા ભવિષ્યમાં કેવું પરિણામ પામશે, તે પણ તેના સ્વરૂપપરથી જાણી શકાય; અને તેને વિશેષ વિચારતાં કેવો ભર થયો સંભવે છે, તેમજ કેવો ભર હશે, તે પણ વિચારમાં સારી રીતે આવી શકવા યોગ્ય છે.

૧૮ પ્ર. " પડી શકે તો કેને ? " ના હિતર-હિતર ઉપર આવી ગયો છે.

૧૯ પ્ર. " મોક્ષ પામેલાનાં નામ આપ આપો છે તે શા આધાર ઉપર ? "

ઉ. મને, આ પ્રશ્ન ખાસ સંબોધીને પૂછો તો તેના હિતરમાં એમ કહી શકાય કે, અત્યંત સંસારદરા પરિદોષી બની ચક્ર છે તેનાં વચનો આવા હોય, આવી તેની ચેષ્ટા હોય એ આદિ અંશે પણ પોતાના આત્મામાં અનુભવ થાય છે, અને તેને આશ્રયે તેના મોક્ષપરત્વે કહેવાય; અને ધણું કરી તે યથાર્થ હોય એમ માનવાનાં પ્રમાણે પણ ચાલ્યાદિથી જાણી શકાય.

૨૦ પ્ર. " છુપદેવ પણ મોક્ષ નથી પામ્યા એ શા ઉપરથી આપ કહો છો ? "

ઉ. તેના શાસ્ત્ર સિદ્ધાંતોના આશ્રયે. જે પ્રમાણે તેમનાં શાસ્ત્ર સિદ્ધાંતો છે, તેજ પ્રમાણે જો તેમને અભિપ્રાય હોય, તો તે અભિપ્રાય પૂર્વોપર વિરુદ્ધ પણ દેખાય છે;—અને તે લક્ષણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનતું નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાન જ્યાં ન હોય, ત્યાં સંપૂર્ણ રાગદોષ નાશ પામવા સંભવિત નથી. જ્યાં તેમ હોય ત્યાં, સંસારનો સંભવ છે, એટલે કે વગ મોક્ષ તેને હોય એમ કહેવું બની શકે એવું નથી; અને તેમનાં કહેલાં શાસ્ત્રોમાં જે અભિપ્રાય છે, તે ચિવાય જીર્ણ તેમને અભિપ્રાય હતો, તે જીર્ણ રીતે જાણવું અમને તમને કંઈ પડે તેવું છે અને તેમ છતાં કંઈએ કે, છુપદેવનો અભિપ્રાય જીર્ણ હતો તે, કારણપૂર્વક કહેવાથી પ્રમાણભૂત ન થાય એમ કંઈ નથી.

૨૧ પ્ર.—" દુનિયાની ઉચટ શી રિયનિ થશે ? "

ઉ.— કેવળ મોક્ષરૂપે સર્વ જીવોની સ્થિતિ થાય, કે કેવળ આ દુનિઆનો નાશ થાય તેવું બનવું મને પ્રમાણરૂપ લાગતું નથી. આવાને આવા પ્રવાહમાં તેની સ્થિતિ સંભવે છે. કાંઈ ભાવ, રૂપાંતર પામી ક્ષીણ થાય, તો કાંઈ વર્ધમાન થાય; તે એક ક્ષેત્રે વધે તો બીજે ક્ષેત્રે ઘટે; એ આદિ આ સૃષ્ટિની સ્થિતિ છે. તે પરથી અને ધણાજ ઉંડા વિચારમાં ગયા પછી એમ જણાવું સંભવિત લાગે છે કે, કેવળ આ સૃષ્ટિ નાશ થાય, કે પ્રકરરૂપ થાય એ, ન બનવા યોગ્ય છે. સૃષ્ટિ એટલે એક આજ પૃથ્વી એવો અર્થ નથી.

૨૨ પ્ર૦—“ આ અનીતિમાંથી સુનીતિ યશો ખરી ! ”

ઉ.— આ પ્રશ્નોના ઉત્તર સાંભળી જે જીવ અનીતિ છુટે તેને, તે (ઉત્તર) ઉપશેષી થાય એમ થવા દેવું યોગ્ય નથી. સર્વ ભાવ અનાદિ છે નીતિ-અનીતિ. તથાપિ તમે અમે અનીતિ ત્યાગી નીતિ સ્વિકારીએ, તો તે સ્વિકારી શકાય એવું છે, અને એજ આત્માને કર્તવ્ય છે. સર્વ જીવઆત્મા અનીતિ મટી નીતિ રચાય એવું વચન કહી શકાતું નથી, કેમકે એકતિ તેવી સ્થિતિ યદ્ય શકવા યોગ્ય નથી.

૨૩ પ્ર૦—“ દુનિયાનો પ્રલય છે ? ”

ઉ૦— પ્રલય એટલે જે ‘ કેવળ નાશ ’ એવો અર્થ કરવામાં આવે, તો તે વાત ઘટતી થતી નથી, કેમકે સર્વ પદાર્થનો કેવળ નાશ થઈ જવો સંભવતો જ નથી. પ્રલય એટલે સર્વ પદાર્થનું ઇશ્વરાદિને વિષે લીનપણું, તો કાંઈ અભિપ્રાયમાં તેવાતનો સ્વિકાર છે, પણ મને તે સંભવિત લાગતું નથી, કેમકે સર્વ પદાર્થ—સર્વ જીવ એવાં સમપરિણામ શી રીતે પામે કે એવો યોગ બને ! અને જે તેવાં સમપરિણામનો પ્રસંગ આવે તો પછી શ્રી વિષમપણું થવું બને નહીં. અવ્યક્તપણે જીવમાં વિષમપણું વ્યક્તપણે સમપણું એ રીતે પ્રલય સ્વિકારીએ તોપણ દેહાદિ સંબંધ વિના વિષમપણું આ આગ્રયે રહે ! દેહાદિ સંબંધ માનીએ, તો સર્વને એકદ્રિયપણું માનવાનો પ્રસંગ આવે.—અને તેમ માનતાં તો વિનાકારણે બીજી ગતિઓના અસ્તિત્વકાર કયો ગણાય, અર્થાત્ ઉચ્ચ ગતિના જીવને તેવા પરિણામનો પ્રસંગ મટવા આવ્યો હોય તે પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે; એ અદિ ધણા વિચાર ઉર્લૂંવે છે. સર્વ જીવઆત્મા પ્રલય સંભવતો નથી.

૨૪ પ્ર૦—અભણને ભક્તિથીજ મોક્ષ મળે ખરો કે ?

ઉ.— ભક્તિ જ્ઞાનને હેતુ છે. જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. અક્ષરજ્ઞાન ન હોય તેને, અભણ કહ્યો હોય, તો તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થવી અસંભવિત છે એવું, કંઈ છે નહીં. જીવમાત્ર જ્ઞાનસ્વભાવિ છે. ભક્તિના બળે જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે. નિર્મળજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાનની આરૂપિત યથા વિના સર્વથા મોક્ષ હોય એમ મને લાગતું નથી; અને જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય ત્યાં સર્વ લાયા (સિધિ) જ્ઞાન સમ્માય એમ કહેવાની પથ જરૂર નથી. ભાષાજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. તે જેને ન હોય તેને, આત્મજ્ઞાન ન થાય એવો કંઈ નિયમ સંભવતો નથી.

૨૫. પ્ર૦—કૃષ્ણાવતાર ને રામાવતાર એ ખરી વાત છે ! એમ હોય તો તે શું ! એ સાક્ષાત્ ઇશ્વર હતા, કે તેના અંશ હતા ! તેમને માનીને મોક્ષ ખરો ?

ઉ૦—(૧) બંને મહાત્મા પુરૂષ હતા એવો તો મને પણ નિશ્ચય છે. આત્મા હોવાથી તેઓ

હૃદયર હતા; સર્વ આપરણુ તેમને મટયાં હોય, તો તેના મોક્ષ પણ, સર્વથા, માનવામાં વિવાદ નથી. હૃદયરને અંશ કોઈ જીવ છે એમ અને લાગતું નથી, કેમકે તેને વિરોધ આપતાં એવાં દર્શનો પ્રમાણુ દષ્ટિમાં આવે છે. હૃદયરનો અંશ જીવને માનવાથી બંધ, મોક્ષ બધાં વ્યર્થ થાય, કેમકે હૃદયર અજ્ઞાનાદિનો કર્તા થયે; એમ અજ્ઞાનાદિનો જે કર્તા થાય તે પછી, સહેજે, હૃદયર હોય તોય, હૃદયરપણુ ખેડ બેસે; અર્થાત્ ઉદ્ધતું જીવના સ્વામી થવા જતાં હૃદયરને નુકશાન અમવાનો પ્રસંગ આવે તેવું છે. તેમ જીવને હૃદયરનો અંશ માન્યા પછી પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય શી રીતે લાગે ! કેમકે તે રીતે તો કોઈ કર્તા દર્શાવે કહી શકે નહીં; એ આદિ વિરોધથી હૃદયરના અંશ તરીકે કોઈ જીવને સ્વિકારવાની પણ મારી શુદ્ધિ થતી નથી; તો પછી શી કૃષ્ણ કે રામ જેવા મહાત્માને તેના યોગમાં ગણવાની શુદ્ધિ કેમ થાય ! તે બંને ‘અચ્યુત—હૃદય’ હતા, એમ માનવામાં અડચણ નથી; તથાપિ તેમને વિષે સંપૂર્ણ અશ્વર્ય પ્રગટ્યું હતું કે કેમ ! તે વાત વિચારવા યોગ્ય છે.

(૨) તેમને માનીને મોક્ષ ખરો કે ! એનો ઉત્તર ચઢ્યો છે. જીવને સર્વ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનો અભાવ અર્થાત્ તેથી છૂટવું તે મોક્ષ છે. તે જેના ઉપદેશ થઈ શકે તેને માન્યે, અને તેવું પરમાર્થસ્વરૂપ વિચારી સ્વાત્માને વિષે પણ તેવી જ નિષ્ઠા થઈ, તે જ મહાત્માના આત્માને આકારે (સ્વરૂપે) પ્રતિજ્ઞાન થાય ત્યારે, મોક્ષ થવો સંભવે છે. બાકી બીજી ઉપાસના કેવળ મોક્ષનો હેતુ નથી. તેના સાધનનો હેતુ થાય છે, તે પણ નિશ્ચય થાય જ એમ કહેવા યોગ્ય નથી.

૨૬. પ્ર.—“અક્ષા, નિષ્કલેષને મહેશ્વર તે કોણ ?”

ઉ.—સદિના હેતુરૂપ ત્રણ ગુણુ ગણી તે આશ્રમે રૂપ આપ્યું હોય, તો તે વાન બંધ બેસી શકે છે, તથા તેના બીજા કારણથી તે અજ્ઞાદિનું સ્વરૂપ સમગ્રાય છે; પણ પુણ્યમાં જે પ્રકારે તેમનું સ્વરૂપ કળું છે તે પ્રકારે સ્વરૂપ છે એમ માનવા વિષેમાં મારું વિરોધ વજ્રણુ નથી, કેમકે તેમાં કેટલાંક ઉપદેશ અર્થે રૂપક કહ્યાં હોય એમ પણ લાગે છે; તથાપિ આપણે પણ તેના ઉપદેશ તરીકે લાભ લેવો અને અજ્ઞાદિના સ્વરૂપનો સિદ્ધાંત કરવાની જન્મગ્રમાં ન પડવું એ અને વિશેષ હીક લાગે છે.

૨૭. પ્ર.—“મને સર્વ કરજ્યા આવે ત્યારે મારે તેને કરજ્યા દેવો કે મારી નાંખવો ? તેને બીજી રીતે દૂર કરવાની મારામાં સક્તિ ન હોય એમ ધારીએ છીએ.”

ઉ.—સર્વ તમારે કરજ્યા દેવો એવું કામ જતાતતાં વિચારમાં પડાય તેવું છે, તથાપિ તમે જો ‘દેહ અનિત્ય’ છે એમ જાણ્યું હોય, તો પછી અસારભૂત દેહના રક્ષણ અર્થે જેને તેમાં પ્રીતિ રહી છે એવા સર્વને, તમારે મારવો કેમ યોગ્ય હોય ! જેણે આત્મદિન ઇચ્છ્યું હોય તેણે તો ત્યાં પોતાના દેહને જતો કરવો એજ યોગ્ય છે. કદાપિ આત્મદિન ઇચ્છ્યું ન હોય તેણે કેમ કરવું ? ‘તો તેના ઉત્તર એ જ અપાય કે તેણે નરકાદિને પરિત્રમણુ કરવું અર્થાત્ સર્વને મારવો એવો ઉપદેશ ક્યાંથી કરી શકીએ ? અનર્જવૃત્તિ હોય તો મારવાનો ઉપદેશ કરાય; તે તો અમને તમને સ્વપ્ને પણ ન હો, એ જ ઇચ્છ્યા યોગ્ય છે.

ઉચ્ચ અને લીર્ઘ જીવન શું છે ? તે કેમ કરાય ?

(શ્રી મણિલાલ કેશવલાલ નાણાવટી. બી. એ. એલ. એલ.બી. જીનાગઢ.)

ગજલ,

(દીધાં છાત્રી પિતામહા એ રાઠ.)

ખરું તુમ ઉચ્ચ જીવન જો, કરી લેવા કહી હજી;	
થયું ને તે ગયું ને તે, ખડુંએ તે, વિસારી રે	—ખરું.
ગદ ગુજરી જવા દેજે, જૂની જા જૂલ થઇ ને ને;	
નવું પાતું જીવનનું ને, નવે સરથી શરૂ કરજે	—ખરું.
કર્મે કસેશે ગદ બાજી, નહીં વળશે કહી પાછી;	
“ કયું મેં આમ જો હોતે,” વિચારે એ નકામા છે.	—ખરું.
ગદ ગતવાત સધળી ને, થઇ નહોતી ગણી બે ને;	
શરૂ થઇ હંઠી ગણુજે, ફરીથી એકથી ગણુજે.	—ખરું.
દિવસ ત્રણેક ઘું ધડે, ખરું તું જાણુ તે ખસ છે;	
દિવસ ત્રણેક ઘું ધડે, દિવસ પોતેજ કહી દેશે.	—ખરું.
થયાં વધેાં તુને ને આજ, નથી એ હંઠીનું માપ;	
કે સફાર્થું તું ને ને, જીવનનું માપ સાચું એ.	—ખરું.
નથી શાસોની સંખ્યામાં, જીવનના માપની ગણુના;	
કે તું સદ્ વિચારે ને, જીવનનું માપ સાચું એ.	—ખરું.
નથી ધટિકાના અકોમાં, જીવનના માપની સીમા;	
હલ્કની યુદ્ધ ઉર્મિ ને, જીવનનું નામ સાચું એ.	—ખરું.
ધટિકાના ટોચાથી, કરીશ માં વખતની ગણુતી;	
હલ્ક તારાને ધમકારે, સમય ગણુના કરી લેજે.	—ખરું.
અનિશ્ચ ને વિચારે છે, કો છે ઉચ્ચ વૃત્તિ ને;	
કૃતિઆ એટલે જોતી છે, મણિ દીધીયુ સાચો એ.	—ખરું.

મહાત્મા ઠાકુર હરનાથજી.

એમની સંક્ષિપ્ત જીવનકથા.

(ગત્તાથી માણ.)

(નર્મદાશંકર બાળાશંકર.)

એકવાર રાત્રે હરનાથજી પત્નીને સર્પદંશ થયો. અનેક માણસોની ઠાકાહલથી પણ તેમની નિદ્રાના ભંગ થયો નહિ. એવામાં એકએક તે ઉંઘમાંને ઉંઘમાં જાણ્યા, “ રાધા ગોવિંદ જોડીને સુઈ જાઓ. ” જે લોકો મત્રોપચાર કરતા હતા, તેમને હવે આશ્ચર્ય સોધે માત્રમ પડ્યું કે સર્પદંશ વિષ ઉતરી ગયું છે. હરનાથજી પોતે કહે છે કે “ મારું જીવન સ્વાધીન નથી. એક પ્રદેશીકા જેવું છે. શ્રી કૃષ્ણ આ શુદ્ધ દેહદારા શા શા યેષ કરે છે અને કરશે તે હું જાણતો નથી. મારે હાથે થતાં જે અસંભવિત કાર્યો તમે જુઓછો તે સર્વ તે લીલામયની લીલા છે. મારે કે તમારે એમાં અભિમાન કરવાનું નથી. આ દેહ ન હોત તો અન્ય દેહ વડે કીકૃષ્ણ એ કાર્ય સાધી શકત. ”

પછી તેમણે કાશ્મીરના રાજ્યની નોકરી કરવા માંડી. હજી પણ ત્યાંજ છે. એકવાર તે પોતાની ઓફિસ સાથે જમ્યુથી શ્રીનગર જતા હતા. માર્ગમાં એક અસૌકીક બનાવ બન્યો. હરનાથજીને પ્રથમ જગર આળ્યો. થોડે કાળે તેમનું મૃત્યુ થયું હોય એમ સર્વને જણાયું. એવી અવસ્થામાં તે સાંજના ત્રણથી રાત્રિના એક સુધી રહ્યા. એ બનાવ વિષે લખતાં એક પત્રમાં હરનાથજી કહે છે કે “ એક પરમ તેજસ્વી આકૃતિ મારી આગળ આવી ઉભી. તે મણે મને દેહમાંથી બહાર આવવા કહ્યું. હું જોકે છું તો મને જગત્ પારંશક દેખાવા લાગ્યું. જમીનમાંથી રસ ચૂસતાં વૃક્ષનાં મૂળીઆને હું જોઈ શકતો હતો. પર્વતની પેઢી બાજુનો પ્રદેશ હું જોઈ શકતો હતો ઇ. ” તેજ દિવસથી એમના શરીરનો વર્ણ જે સ્વામી હતો તે પક્ષટાઈને ગૌર બની ગયો. આ ફેરફારને લીધે એમના રનેલીઆ પણ પ્રથમ એમને આળખી શકતા નહિ.

એમની શક્તિઓ અદ્ભુત છે. હજારો મનુષ્યો તે પ્રત્યક્ષ રીતે જોઈ શકે છે. લેખક પોતે કાશ્મીરથી આટલો દૂર છતાં ઠાકુરની નિઃસીમ શક્તિના બળે મૃત અવસ્થામાંથી ધીરે ધીરે સજીવ થતો જાય છે. હજારો મનુષ્યોનાં જીવનમાં એમણે અદ્ભુત પરિવર્તન કર્યું છે. જે તરુણ ગૃહસ્થો માંસ, મદિરા અને સુંદરીમાંજ મુગ્ધ હતા તેઓ આજે હરિનાથમો અવિરત જપ કરતા થયા છે અને દીન તથા દુઃખી જીવનાં આંસુ લૂછનાં શીખ્યા છે. રનેહ, દીનતા, સ્વદોષ પર દષ્ટિ, પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ અને ભક્તિમાં અકચૂરપણું, એવા એવા એમના ગુણને લીધે જે કોઈ આળખે છે તેઓ તેમને ઈશ્વરતુલ્ય માને છે. સ્વ. બાણ શિશિરકુમારે જેઓ ઠાકુરના મિત્ર કે વિપાસક નહતા, માત્ર જેમણે સત્ત્વ શૌષ્ઠ્ય શુદ્ધિથી તેમને વિષે તપાસ કરી હતી, તે ઠાકુર હરનાથજી વિષે નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“ આધુનિક સમયમાં ઠાકુર હરનાથ કરતાં વિશેષ તો શું પણ તેટલીજ શક્તિ ધરાવનાર પુરુષ અમારા જાણવામાં આળ્યો નથી. એમની શક્તિઓ એટલી બધી છે કે ધણીવાર તેથી એમને પોતાને કંટાળો આવે છે, અને એ શક્તિઓ ક્ષીણ થાય એવું પણ તે ઈચ્છે છે. જીવનનો પ્રધાન હેતુ ઈશ્વરભક્તિ કરવાનો છે; કંઈ પોતાની શક્તિઓ વડે વિનોદ કરવા

કે કરાવવાનો નથી એવું તે માને છે. X X X X હરનાથ નાસ્તિકોને ભક્ત બનાવે છે, અસાધ્ય વ્યાધિ મટાડે છે, અને હિંસક પ્રાણીઓ પાળેલાં જનવરની પેઠે તેમને અનુસરે છે. X X X X એમને વિષે કહેવાની સિદ્ધિઓ નજ મનાય એવી હોવાથી જે બાજત માટે અમને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળ્યું નથી તેને અમે સ્વીકારી નથી. ”

હાકુર હરનાથજી પાસે આ સર્વ સિદ્ધિઓ છે એ વાત નિઃસંદેહ છે. જેઓને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોઈતું હોય તેમણે કાશ્મીરનો પ્રવાસ કરવા તરતી લેવી. પાશ્ચાત્ય કેળવણીના પ્રભાવે ધણા કહેવાતા સુશિક્ષિત મનુષ્યો આત્મિક શક્તિઓને હસી કઢાડે છે. એવા મનુષ્યોને ખરી સમજ આપવાને માટેજ ઉપરતું વાક્ય લખ્યું પડ્યું છે. હાકુર હરનાથજી પાસે જે સિદ્ધિઓ છે તે વિષે શંકા કરનારને અમે કાંઈ કહીશું નહિ. કેમકે તેઓ શુદ્ધરાતમાં પૂજાપ એવું અમે ઇચ્છતાજ નથી. પણ જ્યારે આત્મિક શક્તિઓને સાચે જો દેખા ઉઠાવી દેવામાં આવે છે, અમારા વિશ્વવંદ્ય ઋષિ ગણોનો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેમના જેવી સર્વ પ્રકારની શક્તિઓ ધરાવનાર મનુષ્યતરીકે અમે હરનાથજીને આગળ મૂકીએ છીએ કે જેથી પ્રાચીન મહા પુરુષો ઉપર અન્યાય શુદ્ધરતો અટકે.

આટલું જતાં પણ એમના પૂજનીયપણાનો આધાર એમની સિદ્ધિઓ ઉપર નથી. એમનો સર્વોચ્ચ સ્નેહ અને પથરને પણ આદ્ર કરે એવી દીનતા એ એમના પ્રધાન ગુણ છે. તે એક પત્રમાં લખે છે કે “ જે તમને મળે તેમને કહો કે તેઓ પોતાનાં પાપનો બોક્ષે મારે માથે મૂકી નિષ્વાપ અને પવિત્ર યજ્ઞ પ્રેમસિન્ધુ હારને ભજે, નરક મને લખતું સ્થાન નથી. તમને સર્વને સુખી અને પ્રેમી જોઈને હું મહા આનંદથી નરકમાં પણ કાળ નિર્ગમન કરી સહીશ. ”

પૂજા અને વાપવ્ય પ્રાતમાં એમના ઉપાસકો હજારો છે; અસિક્ષિત નહિ પણ ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ બુનિવર્સિટીની કેળવણી પામેલા છે. તેઓ ધારત તે એક નવો સંપ્રદાય કે સમાજ સ્થાપી શકત. પણ ભરતખંડમાં ધર્મના પડી ગણેલા વિભાગોમાં વધારો કરવાની તેમની ઇચ્છા નથી. તેઓ જે ઉપદેશ કરે છે તે સર્વ દેશના અને સર્વ ધર્મના અનુયાયીઓને ગ્રાહ્ય થાય એવા છે. “ યજ્ઞનાં જપવક્ષોઽસ્મિ ” એ ભગવદ્વચન એમના ઉપદેશનો પાયો છે. “ નામ લીધા કરો એટલે જગત્ તમારું યજ્ઞ જશે અને તમે જગત્ના યજ્ઞ જશો. જે કૃષ્ણનો સ્નેહી તે સકળ જગત્નો સ્નેહી છે. નામ લેતાં લેતાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થશે અને પ્રેમ ઉત્પન્ન થતાં પ્રેમમૂર્તિ હરિને તમે પ્રાપ્ત કરશો. સધળા રોગની મૈદાપદિ એક માત્ર કૃષ્ણ-નામ છે. ” આવા પ્રકારના ઉપદેશથી તે પોતાના આશ્રિતોને સન્માર્ગે પ્રેરે છે અને પોતાની અઘૌઠિક શક્તિ વડે તે માર્ગમાં ટકી રહેવાનું બળ આપે છે. એમના બેંગાળી પત્રોના એક ખંડનું શુદ્ધરાતીમાં ભાષાન્તર થયું છે અને ક્રમે ક્રમે બીજાનું પણ થતું જશે. એ પ્રથમાક્ષા પ્રકટ કરવાનું તથા આ લઘુ લેખ લખવાનું એટલુંજ પ્રયોજન કે જેઓની તે મહામંદિરમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા છે અને જેઓ બોમીઆની રાહ જોઈ રહ્યા છે તેઓ કૃતાર્થ થાય. જેઓ મને લખશે તેમને હું એ મહાત્માનું સરનામું ધણી ખુશીથી આપીશ !

(નર્મદાશંકર, બાળાશંકર)

રાહપોર, મુરત.)

બુકર ટી વૉર્શીંગ્ટન:

બુકર ટી વૉર્શીંગ્ટનને શાળાની જમીનના પૈસા ભેગા કરતાં જેટલી દરકત પડી તે આપણે જ્ઞેયું. એ વખતે લોકોના ઉત્સાહ અને એને અનુભવ મોટા ભાગે આપણે સાંભળ્યાં એ સમયે છે કે “કોઈ પણ ઉચ્ચ ઉદ્દેશ માટે ખરેખરે ઉત્સાહ હોય તો તેને ઉત્તેજન અને મદદ બંને મળે છે. એક વાર કામ શરૂ કર્યો પછી પ્રથમ જેટલું મુશ્કેલ કામ લાગતું હતું એટલું લાગ્યું નહિ, થોડાજ માસમાં હમે સારી રકમ ભેગવી અને તરતજ વિદ્યાર્થીઓએ પાંચે ખોદવાનું શરૂ કર્યું. નિશાળના મકાનનો પાંચો ખોદાયો. ૧૬ વર્ષ પહેલાં એ યુક્તિની પ્રજા હતી. ૧૬ વર્ષ પહેલાં એજ નિશાળના મકાન આગળ એજ યુક્તિમાં રાત્રી દીવસ વેઠ કરતા હતા. ૧૬ વર્ષ પહેલાં જે પ્રજાએ રવિનામાં પણ ફળવણીનો પડછાયો જ્ઞેયો નહોતો તે પ્રજા બિલ્કાતે માત્ર પૈસા એકઠા કરી પોતાના અભ્યુદય માટે નિશાળ બાંધવા ઉત્સાહથી તૈયાર થાય, પોતાના બાંધવો, વિદ્યાર્થીઓ, સગાબધાઓ મિત્રો અને ગોરા અધિકારી વર્ગને પણ (જે વર્ગ થોડા વર્ષ એજ યુક્તિઓપર શોધાઈ બોગવતો હતો) એ મકાનનો પાંચો નાખવાની કીધામાં ભાગ લેવા આમંત્રણ કરે, ત્યારે એ કીધા વખતનો દેખાવ અને એ પ્રજાનો તે વખતનો ઉત્સાહ અદ્ભુત હોય તેમાં શી નવાઈ ? ઉત્સાહ અને ખંતથી હમારું મકાન જેમ તેમ તૈયાર થવા માંડ્યું.

વિદ્યાર્થીઓને ધરતું કામ અને ખેતીવાડી ઉપરાંત મકાન બાંધતાં પણ શીખવવા એવો પ્રથમથીજ દૃઢ નીશ્ચય હતો. મહેનત અને મજુરીને વેઠ ન ગણના મહેનતને સારે રસ્તે કેમ ખેંચવી, તેની જોડેયણી કેમ કરવી, સારામાં સારી અને નવામાં નવી રીતનો ઉપયોગ કેમ કરવો કે જેથી તેઓના પ્રવાસથી એકલી નિશાળને ફાયદો ન થતાં વિદ્યાર્થીઓને પણ ફાયદો થાય અને મહેનતનો ખરો અર્થ તેઓ સ્વમંત્રે એજ મારો ઉદ્દેશ હતો. પુરાણી રીત પ્રમાણે મ્હારે શીખવવુંજ નહોતું. કુદરતની સર્વ વસ્તુઓની (હવા પાણી, વરાળ, વીજળી વગેરેની) મદદ હમારે તદ્દન જરૂરની હતી અને એનો ઉપયોગ શીખવવાનો મ્હારો ઉદ્દેશ હતોજ.

“વિદ્યાર્થીઓની મદદથી મકાન બાંધવા સ્કામે મ્હને ધણાંજ સલાહ આપી હતી પણ એ સલાહ મ્હારે માટે નકામી હતી. મ્હારા કામ માટે જેને સંશય લાગતો હતો તેને હું હમેશા કહેતો હતો કે અનુભવી કારીગરો બધે તેવા સારા કે સગવડવાળા મકાન પહેલા કદાચ હમારા વિદ્યાર્થી નહિ બાંધી શકે, તોપણ એ મકાન બાંધતી વખતે વિદ્યાર્થીઓ મહેનત સ્વમાન અને ટેકતા અમુક પાઠ શીખી સગવડની જોડ પુરી પાડશે. વિદ્યાર્થીઓનો મ્હોટો ભાગ ધણીજ કંગાળ સ્થિતિમાં હતો અને તેથી તેઓને આવતાને વાર સારા સુશોભિત સગવડ વાળા મકાનમાં ગોઠવી દઈએ તો કદાચ તેમને મજા તો પડે, પણ પછી મહેનત એટલે શું તે બાંધવાની તેઓ દરકાર કરે નહિ. એટલાજ માટે એ લોકોની મહેનતથીજ મેં મકાન બાંધતાં શીખવવાનું શરૂ કર્યું.”

નિશાળ બાંધાઈ અને બુકર ટી, વૉર્શીંગ્ટનના ઉત્સાહથી એની પ્રજામાં ફળવણીનું બી રોપાયું. ધીરે ધીરે તેણે પોતાના દેશના એક ઉચ્ચથી બીજા હેઠા ભગી ફળવણીનો પ્રકાર

પામ્યો. ભાંગી ગયલા તબેલામાંથી એક ભવ્ય નિશાળ એજ ઉત્સાહી પુરુષની મહેનતથી ઉદ્ભવી. પોતાના બાંધવોને દરેક ઉદ્યોગ શીખવવાને એજ મહામાયે જીવતા મહેનત કરી-સુધાર કામ, કડીયા કામ, ઈંટ બનાવવાનું કામ, હુકાર કામ, મકાન બાંધવાનું કામ, ખેતી કામ વિગેરે સર્વ ન્હાના મોટા ઉપયોગી ઉદ્યોગો એણે જાતમહેનતથી ખીસવ્યા. વીસ વર્ષની ટુંક સુદનમાં કેળવણીના પ્રચાર આ પુરુષે એકદે હાથે કર્યો. સુખ દુખના કુંગરા ખમી પોતાનો ઉચ્ચ ઉદેશ પાર પાડ્યો અને માત્ર પોતાના ઉત્સાહને લીધે અધારામાં-ફાંફા મારતા હજારો બાંધવોને પ્રકાશમાં ધસડી લાવ્યો. વીસ વર્ષ પહેલાં એક પાછતી પશુ સીસક વગર એક ખંડીવરમાં ૩૦ વિદ્યાર્થીઓથી કેળવણીના પ્રચાર કરવા હીમ્મત કરી. આજે ૨૩૦૦ એકર જમીન એ સાખાની માલિકાની છે. ૭૮૦ એકર જમીનપર આજે વિદ્યાર્થીઓ ખેતી કરે છે. એજ જમીનપર આજે ૪૦ મકાનો બાંધાયા છે. તેમાંના ૪ શિવાય સર્વ મકાનો વિદ્યાર્થીઓએ બાંધ્યા છે.

વિદ્યાર્થીઓ આજે નવામાં નવા અને સુધરેલી ઢપના સાંચાઓથી ખેતી કરે છે. આ શાળામાં ધાર્મિક અને બીજી કેળવણી ઉપરાંત ૨૮ ઉદ્યોગી ખાતાંઓ ચલાવવામાં આવે છે. ૪૦ વિદ્યાર્થીઓથી શરૂ મયલી શાળામાં આજ ૧૧૦૦ વિદ્યાર્થીઓ આફ્રીકા, કયુબા, પોટો-રીકા અને દુર દેશવરોમાંથી આવી કેળવણીનો લાભ લે છે. ૮૬ સિક્કો શાળાઓ ચલાવે છે અને બધું મળી ૧૪૦૦ સેકો નિશાળમાં રહે છે. આ શાળાનો વાર્ષિક ખર્ચ ૮૦૦૦૦ ડોલર છે. આ શાળામાંથી ૪૦૦૦ સેકે પુરુષો પસાર થયા છે અને દેશના જુદા જુદા ભાગમાં કામે લાગ્યા છે જે તે શહેરોમાં આ શાળાના ગ્રેડ્યુએટો જાય છે તે સર્વ શહેરોમાં દેશના ધર્તી જ્ઞેવામાં આવે છે. તે શહેરોમાં કેળવણીમાં વધારો થાય છે. નીતિ રીતિ સુધરે છે અને પૈસાનો પણ સદુપયોગ થાય છે. શાળાનું કામ નીચે પ્રમાણે ચાલે છે:—૫ વાગ્યે સહવારના ઉઠવાનો ઘંટ; ૬ થી ૬-૨૦ હલકું ભોજન. ૬-૨૦ થી ૬-૫૦ ઓરડા સાફ કરવાના ૬-૫૦ થી ૭-૩૦ બીજું કામ, ૭-૩૦ થી ૮-૨૦ સવારનો અભ્યાસ, ૮-૨૦ શાળામાં જવાનો ઘંટ, ૮-૨૫ વિદ્યાર્થીઓના પોપાક વિગેરેનો તપાસ, ૮-૪૦ દેવળમાં પ્રાર્થના ૮-૫૫ થી ૯ પાંચ મીનીટ નુસ પેપર સાથે. ૯ નિશાળનું કામ શરૂ. ૧૨ નિશાળ બંધ. ૧૨-૧૫ ભોજન. ૧ વાગ્યે બપોરે બીજું કામ. ૧-૩૦ નિશાળ ૩-૩૦ નિશાળ બંધ ૫-૩૦ બીજું કામ બંધ. ૬ વાગ્યે રહજી ભોજન, ૭-૧૦ પ્રાર્થના. ૭-૩૦ અભ્યાસ. ૮-૪૫, અભ્યાસ બંધ. ૯-૩૦ રાતના સુષ જવાનો ઘંટ.

શુકર દી વૉશીંગ્ટનનો ઉત્સાહ એટલેથી અટક્યો નહોતો. તેણે સીદીઓની કોનફરન્સ (Negro Conference) મજુરોની કોનફરન્સ (Worker's Conference) અને સીદીઓ માટે એક વ્યાપારી મંડળ સ્થાપ્યાં. થોડાક સમયમાં તે અમેરીકામાં એક જાણીતા અને લોકપ્રીય વક્તા થયો, દરેક મોટી સભામાં બોલવા માટે અને આમંત્રણ આવતહતાં. અને હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટી (Harvard University) તરફથી એની વિદ્યા અને સેવા માટે એક માનની ડીગ્રી પણ આપવામાં આવી. અમેરીકાના પ્રેસિડેન્ટને પણ પોતાની શાળાનું કામ જતાવી પુરવાર કરી આપ્યું કે જંગલી સીદીઓ પણ ઉત્સાહ અને કેળવણીથી પોતાને અને પોતાની સ્થિતિને સુધારી શકે. થોડાજ વર્ષોપર એ યુરોપ અને ઈંગ્લેન્ડની સુસાધરી મળે હતો. ત્યાં પણ એની કીર્તી અને

એની સેવાના ગાન એની પાછળ આગ્રામાં હતાં ઈંગ્રાંઝમાં મોટા અમીર ઉમરાવોને ત્યાં એનો આદર સત્કાર થયો અને ડયુક અને ક્યોસ આદિ સધરલેન્ડ અને કારે-નશ જેવા કરોડપતીના હાથેના છતવાને આગ્રામાંથી બન્યા પોતાના જીવનચરિત્રોના હેવાલ પુરા કરતાં એ લખે છે કે '૨૫ વર્ષ અગાઉ જે શહેરમાં હું પુલ નીચે બુખ્યો તરસ્યો આખી રાત્રી પડી રહ્યો હતો ત્યાં આજે હજારોના આમંત્રણથી હું બાપથ આપવા આવ્યો છું. હજારો કાળા અને ગોરા લોકોની સમક્ષ મહેં મહારાજ બાપથ પુરું કર્યું છે. આશા અને આનંદના હાટા મહેં તેઓ ઉપર નાંખ્યા છે. એ બંને લોકોની માથાને લીધે આજે આ મહારી જન્મજુષીમાં મને જે મોહું માન મળ્યું છે તે માટે તેઓનો અને પ્રજાનો પાડ માલું છું."

એના જીવનચરિત્રમાંથી ત્રણ વચનો ટાંકી આ લેખ સમાપ્ત કરીશું:—

"કવિતા લખવામાં જેટલું માન સમાયું છે એટલુંજ હળ ખેડવામાં પણ છે, એ બંન્નાં લગી અમુક પ્રજા શીખશે નહિ ત્યાં લગી તે પ્રજાનો અભ્યુદય અસંભવિતજ છે—"

"જે માણસ અમુક રંગ, અમુક ન્યાતના કે અમુક જાતના પક્ષપાતથી અંધ થશે તે જગતની સર્વોત્તમ વસ્તુથી સર્વદા અગ્રાત રહેશે"

ધીરજમાં, ક્ષમામાં, ખંતમાં, દુષ્ખ ખમવાની શક્તિમાં, લાલચો લોકાવવાનાં બળમાં, કરકસર કરવામાં, કૃપા સંપાદન કરવામાં, ખીજાઓની સાથે હરીફાઈમાં ઉતરવાની શક્તિમાં, વ્યાપારમાં, વિજય મેળવવામાં, ખોરાને ફેંકી દેવામાં, મોટામોટાં પણ દીન થવામાં, વિદ્વાન છતાં સાદા રહેવામાં, ઉચ્ચ છતાં પણ સર્વના સર્વદા સેવક રહેવામાં આપણી પરીક્ષા હલ્તુ થવાની છે.

પત્રપેટી.

પ્રિયભાઈ ધીમકત. + + + +

વિશેષ આપનો તા. ૨૭-૫-૧૨ નો પત્ર મળ્યો વાંચી આનંદ થયો. આપે લખ્યું કે પત્ર ઘણો ઉપયોગી છે, તમા વાંચકોના સારા અભિપ્રાય આવે છે વિગેરે. પરંતુ બાઈ થી હું કાંઈ નેવી સારી લેખક નથી. પરંતુ પૂર્વ શુભસંસ્કાર અનુસારે મારો સંબંધ એવો થયેલો છે કે હું બંન્નાં નજર કરું ત્યાં ઉત્તમ વિચારો દર્શાવનારાં પુસ્તકો નજરે પડે છે. તેમ સાધારણ વ્યવહારિક વાતચીત વખતે પણ તત્વજ્ઞાન સાબિતવામાં આવે છે. તેથી મારા હૃદયની ખડકાતુ દાર વ્યવહારિક ન થતા અંદરના પ્રકાશના કીરણમાં મનને રમણ કરવાના પ્રસંગ મળવાથી જે વિચારો ઉદ્ભવે છે, તે વિચારોને વેબરીવાણીમાં વાની રૂપે ફક્ત હું પીર સનારી છું. નેમાં મધુસ્તા કે ક્ષાલ લેવાની ખુબી વાંચકોના શુદ્ધ નિર્મળ મન ઉપર છે. ગમેતેવું સારું રચીકર બોજન તૈયાર કરી પીરસવામાં આવે પણ જમનાર ક્ષયથી પીડાતો હોય તો તે શી રીતે ગ્રહણ કરી શકે !! હું તો એક યંત્રવત વગરબાને જેમ આતરપ્રેરણાશક્તિ લખાવે છે તેમ લખું છું, ને તે લખવામાં પણ મહાન સતો તથા પરાપકારી પુરોષાણે જે વચનો મહાન અગાધ પ્રજાને દર્શાવેલા છે તેવું ખાન કરી પચાવી તેમાંથી કલ્પનારૂપે અનુભવથી કાલાવાલા રૂપે તોતળી વાણીમાં વડું છું. તે જેમ યુરબીઆ, અગ્રાન ચાર પાંચ વરસના

ખાળકની વાણીમાં મધુરતા તથા મિષ્ટતાનું ભાન કરી આનંદ માને છે તે કંઈ તે ખાળકની ખુશી યા હુદ્દિ નથી પણ તે આનંદ માનનારની છે.

આ સંસારની ઘટના એવી ત્રિવિધ છે કે તેને પાર કોઈ પામી શક્યું નથી. એક નાહાના અલ્પથી માંડીને સૂર્ય સુધીની રચના અમુક નિયમસર ચાલી જાય છે. આ બધી રચનાનો ફેરફાર આકર્ષણશક્તિથી ચલા કરે છે. મહાન વિશ્વમાં બે વસ્તુઓ વગર સંસ્તે પરસ્પરાનુવર્તિ નિયમથી જોડાઈ ત્રીજી વસ્તુ ઉત્પન્ન કરે છે. ને તેનેજ ખરેખરી રીતે સરજન યા દેવી ઉદ્ભવ કહેવામાં આવે છે. આ આકર્ષણશક્તિ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, ને તે શું છે ? તે સમજવાથી શક્ત સુખ ઉત્પન્ન થાય છે. દરેક પ્રથમ પ્રથમ અલ્પને જોડનાર આકર્ષણ શક્તિને પ્રેમ કહેવામાં આવે છે, એટલે પ્રેમ એજ આ જગતમાં ગતિ આપનાર કહે, 'યા ફેરફાર કરનાર કહે તો તે છે. દરેક સ્વયં પદાર્થમાં સ્ત્રીત્વ ને પુરુષત્વ રહેલું છે તેને સ્ત્રી પુરુષ કહે યા પુરુષ પ્રકૃતિ કહે પણ તેમને જોડનાર પ્રેમરૂપ એક શક્તિ છે. તેને સરજન શક્તિ કહે કે પરમાત્મા કહે કે અનુભવમાં આવે તે કહે, પરંતુ બે વસ્તુ આ શક્તિ થી આકર્ષાઈ એકરૂપ થઈ પોતાનું સ્વપણું જીવી જાય છે ત્યારે રૂપાંતર થઈ ત્રીજી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે આ પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુ સુખદાયક કે દુઃખદાયક નિવડવી તે જોડાણ કરનાર પ્રેમશક્તિ ઉત્પન્ન થતી વખતે જે વિચાર રિચતિ હોય છે તેને અનુસરી તે પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે આ શક્તિ ઉત્પન્ન થવામાં બંને તરફનું બળ ગતિમાન થાય છે. એક સ્વયં જાગ એટલે જેનો વ્યવહાર સ્વયં પદાર્થોને લગતા કાયદા કાનુનને અનુસરી ચાલી રહેલા છે, ને બીજો જાગ દેવી આંતર અવસ્થાનો છે, જેનો પ્રકારા ચૈતન્ય શક્તિથી સ્પુરે છે, ને તે કુદરતના કાયદા કાનુનને અનુકુળ રહી અનુસરે છે. એટલે દરેક કારણ સંતત્ પરીણામ પ્રકટાવે છે. હાલમાં આપણા સામાજિક બધારણમાં સ્ત્રી પુરુષા યુરોપ તથા અમેરીકાના સહવાસમાં આવવાથી ઉત્તમ દેખાતી વસ્તુનું અનુકરણ કરવાના નિયમ અનુસારે મુખાઈ, સુરત, અમદાવાદ વિગેરે મોટા શહેરોમાં પ્રેમશક્તિનો આવિર્ભાવ પ્રથમ એટલે સ્વયં જાગમાંથી પ્રવર્તી રહેલો હોવાથી પશ્ચીમના આવરણોના સંસ્કારો પાસે, નાગર, વણીક, ભાડીયા વિગેરે ઉચ્ચજાતિમાં સુધારા રૂપે પ્રવેશી તેની રીતભાત બોલવા ચાલવામાં પહેરવેશમાં તથા સાધારણ વ્યવહારમાં આવવાથી બીજો જાગ જે દેવી આંતર અવસ્થામાંથી થતું સ્પુરણ બંધ થઈ ગયું છે, ને તેના ઉપર કામ કોષ, લોભ, મોહ મદ મત્સરના આવરણ ચઢી તેનું વિરમરણ થવાથી સ્વયંજાતમાં એટલે ભૌતિક પદાર્થોમાં સુખ માની તે પ્રાપ્ત કરવામાં તમા તેનો ઉપયોગ કરવામાં ખર્ચ પુરપાઈ માની આંતરસુખ પરદરી, નાશવંત વસ્તુના સંગ્રહમાં આનંદ માની તેને ભોગવવા સદા અમર છીએ તેવું ભાન રાખી આ સ્વયં જાગમાં ખર્ચ સંવર્ણ છે ને તે પછી કંઈ નથી. તે ભાનમાં આધુન્ય વ્યતીત કરે છે. ને તે ભાવનામાં એટલી બધી નાણકાઈ સરીરમાં તથા મનમાં આવી ગઈ છે કે આપણે જોઈશું તો પત્નીસ ત્રીસ વરસની બેમર યતાં યતાં તો સર્વ મોહક વસ્તુ પરીત્યજ આ સ્વયં જાગમાંથી આર્થ જોડેના ચાલી જાય છે. અગર તો મોહક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં ને તેને ભોગવવામાં સ્વસ્વાર્થ પરાયણ હુદ્દિ હોવાથી અદ્ય આધુન્ય પણ આંતરકલેશથી ભોગવે છે. દાખલા રૂપે એક જોડેના મારા જોવામાં આવી છે કે તે ઈચ્છે સાઈ જાય છે. તેમ તેમનો સંસાર પણ સુખી

છે એટલે ધન દોલત ગાડી ધોડા ને સુખના પદાર્થો તથા વૈભવી પદાર્થો જોઈએ તે કરતાં વધારે છે, તથા અનુકૂળતાવાળાં છે, પરંતુ તેમની શરીરસંપત્તિ પોતાના કરતાં વધારે વૈભવ વાળા તરફ દ્રેષદષ્ટી કરવાથી આંતર હૃદયેમાં બળવાથી ઘણી નાલુક થયેલી છે. દીવસમાં જ્યારે પાચન કરાવે તેવી બે ચાર વાર દવા લે ત્યારે પાંચેર અન્ન પચી શકે. તે એક દીવસ જિત્તમ વસ્ત્ર અર્ધકાર સજ્જ આરામપુરશીમાં એક ડાક્ટર સાથે વાત કરતાં બિડાં હત્યાં. તેવામાં એક લાલધુમ જેવી લાલ પુટ મળુરજી ફાટેલાં કપડાંમાં કંઈ પારસજ લાંબને આવી. તેને દેખી તે શેઠાણીએ નાકે લૂગડું આડું ધડું ને નોકરને હુકમ કર્યો કે આવ્યા ગંદા લોકો- ને કેમ આવવા દો છો ? ડાક્ટર સમજી હોવાથી વિનોદમાં શેઠાણીને કહ્યું કે અમૃતરસ ભરેલી કુલડી તમે પસંદ કરશો કે પેશાબ ભરેલી જિત્તમ સોનેરી રંગવાળી શીશી પસંદ કરશો ? ત્યારે શેઠાણીએ કહ્યું કે પેશાબવાળી શીશી કાચ પસંદ કરે ? ત્યારે ડાક્ટરે કહ્યું કે પેત્રી મળુરજીનું લોઢી કેવું શુદ્ધ છે તે જુઓ તેના ફાટેલા કપડામાં તેનું મોં કેવું તેજસ્વી તથા આનંદી છે ને જ્યારે તે આનંદમાં નિમગ્ન રહેતી હશે ત્યારે આવી તનદુસ્ત છે. તમે સારા કપડામાં તથા દરેક મોજા. શોખવાળી વસ્તુ- આથી ઘેરાયેલાં છો, પણ જો કાળીનીઆ આઈલ કે સેન્ટ તમારાં કપડાં કે રમાણમાં ન રાખ્યું હોય તો રોગના લીધે એવી ખરાબ બધેથી તમારા શરીરમાંથી આવે છે કે કાંઈ પાંચે ન બેસે. આ સાંભળી શેઠાણી શરમાઈ ગયાં.

હાલનું વાતાવરણ કંઈ ફરવા લાગ્યું છે ને તેવા વખતમાં બાહ્ય દરનાય તથા તેની પરિત્ત જેવી છંદગી ગાળવાથી પરમ સુખ આંતરદષ્ટિ જિહ્વાવાથી મળે છે તેનું ભાન કરવા સારૂ આ સાથેનો પત્ર મોકલ્યો છે. તે પત્ર એકવાર વાંચી સડકી દેવાનો નથી. પણ તેના દરેક વાક્ય તથા તેની રચના તથા શબ્દનું રહસ્ય મનમાં જિતારી તે પ્રમાણે વર્તવા અપ્ત થાય તો ઘણો લાભ મળે. દરેક ગામમાં અમર શહેરમાં બે ચાર કે પાંચ એવા જોડાના વાતાવરણના પ્રકાશમાં જો આપણે આવીએ તો જીવિમાં ધણો ફેરફાર થઈ, દરેક ઓ પુરુષનું વાતાવરણ નિર્ભળ થઈ થોડી મુદતમાં આપણો દેશ એક જુદો દેશ થઈ જાય ને તેના વાતાવરણમાં જીહ્વતી પ્રજાપણુ બલિષ્ઠમાં મહાન વીર પ્રજા થાય.

કોઈ સારી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય તો એકચ્છુરા થઈ પોતે પાન કરી બેસી રહેવા કરતાં આપણા રનેડી સંબંધીમાં વ્હાણી કરવાથી ઘણો આનંદ પ્રાપ્ત થાય તે નિયમ અનુસાર મહે પ્રવૃત્તિ કરેલી છે. સર્વના વિચાર અનુકૂળ હોતા નથી. કપાળે કપાળે જીદી મતિ હોય છે માટે કોઈ બહેનને આમાં દોષ જણાય તો દર ગુજર કરવા વિનંતી છે. વળી અન્ય પ્રસંગે ધન્ય કૃપા હશે તો વિસ્તારથી આ વિષય જાપર વિચાર કરીશું. હાલ લંબાણુ થવાથી ઇતિ શિવમ્.

લી. રનેહ હૃદયીત બહેન ચંપા ગવરી, મહેતાના
થથા થોગ્ય સ્વીકારશો.

સ્થલ સંકેતને લીધે મહાત્મા શ્રી હરનાથને પત્ર આવતા એકેમો પ્રકટ કરવામાં આવશે તેને માટે સુત વાંચકો ક્ષમા અર્પશે.

અધિપાત.

તોખમે તાસીર ઓર સોવતે અસર.

(રા. સા. મગનલાલ દસપતરામ ખખખર મુંબઈ.)

આખા કુટુંબનો, ઝાતિનો, પ્રજાનો યાને આખી દુનિયાનો આધાર, તેની અંદર સારા અગર નરસા માણસોનો સમાવેશ થયો હોય તેના ઉપર મુખ્યત્વે કરીને હોય છે. ધણી કેટલાં બા મળીને ઝાતિ થાય છે, ધણી ઝાતિઓ મળીને રીત થાય છે. દરેક દેશની જૂઠી જૂઠી પ્રજાના સંબંધમાં હર વખતે ઉપરોક્ત કહેવતે પોતાના પાઠ કેટલો ભજવ્યો છે તે પ્રત્યેક રાજ્યના ઇતિહાસ ઉપરથી આપણને માલુમ પડે છે.

આ વિષયના અંગમાં ધણી બાબતો આવી જાય છે. જેવું બીજાં તેવું રૂઝ અને જેવી સોજત તેવી અસર. એક ન્હાના બીજામાંથી મોટું વૃક્ષ થાય છે, તે પ્રમાણે આ ન્હાની કહેવતનો મૂર્તિક અર્થ એટલો બીરો છે, કે તેવું મોટા વિસ્તારમાં પ્રયત્નશુભરી વર્ણન કરવાથી તેનો બરાબર ખ્યાલ આવશે.

જેવું વાલીશું તેવુંજ લણીશું. તેવું તેવુંજ રૂઝ ઉપજશે. જેવી સોજત કરીશું તેવી આપણા પર અસર થવા વગર રહેશે નહિ. આ કહેવત ન્હાના અને મોટા, રૂંક તેમજ રાય સર્વને લાગુ પડે છે, અને આ જગતને વિષે તે, એવી રાગની મારફત, પૂર્વ દેશમાં તેની જગરી અસર થવા વગર રહેતી નથી.

ક્યારે સી સગર્ભા હોય છે ત્યારે ક્ય જવું હોય, અગર મુસલમાનોના (તાજીઆ) તાજીઓ જતા હોય તો તે જોવાને માટે તેને સાફ મતાઇ કરવામાં આવે છે. તેવું મુખ્યકારણ એ કે તે જોવાથી સ્ત્રીના મનમાં કંઈ માડી અસર થઈ જાય તો મહાશયમાં રહેલા બાળકને તે કરતાં થયું અધિક માડી અસર થાય છે. તેટલા માટે જેમ બને તેમ સગર્ભા સ્ત્રીઓ પોતાના મન ચાંત ને પ્રથમ રાખવું વિશેષ આવશ્યક છે. એ કદાચ માતૃપિતા કોંઈ, દહીંલા, કે રીસાળ હોય તો તેનો સ્વભાવ બાળકમાં પુર્વ આગ્રા વગર રહેતો નથી. અને બાળક રીસાળ, દહીંલું વા કેંઈ થાય છે, ત્યારે સર્ગવહાલમાં કહે છે કે ' આ છોકરો તે જાના જોવો થયો, ' અગર ' જુઓ તો ખરા ! અત્યારથીજ રીસ, કેટલી છે, હડ કેટલી છે, પાંચતો એના માથાપના ચણુ આગ્રા. ' એ શું કહી આપે છે કે નવ માસ લગણુ માતાના હિરની સોબતને લીધે માતામાં રહેલા ચણેલી તેમજ પિતાના તોખમની અસર એ બાળકને થઈ.

જન્મ લઈ દુનિયાની હવા ખાવા તે યદ્યદે છે ત્યારથીજ તેને માતાની અહોનિશ સોજત રહે છે. હવે જો માતા ચણવતી, સુશીલ, અને ધૈર્યવતી હોય તો તેને તેજાજ સખરો વડે આધાસન આપી તેવું મન પ્રકુલિત રાખે છે, અને તેના સર્વ પ્રયત્નો સમાધાન કરવા પ્રેમાળ અને ક્રામળ ઉત્તર વડે તેના મગજમાં પ્રત્યેક ચીજની ઝાળખાણુ કરાવે છે. જો સી ક્રમ્પડ હશે તો કહેશે ' જા મદારા પીટયા, આધો ખસ. એતો રડયો રડ રડ કરી પગ્યાજ કરે છે ' એમ કહી ચીમટો (અગર ઉમરીડ) બારે છે. એમ કરતાં કરતાં છોકરો હરતો હરતો થયો, અને હલકા છોકરાઓની સોજત લાગી તો તેના મગજ ઉપર ખરાબ અસર થાય છે-ખરાબ જાય તેના મન પર પડે છે. જાત જાતની ચીજો બતાવવાને

ખીર્માં અગર ફરમા (પેટર્ન) બનાવવા પડે છે, અને ગાળેલો રસ રેડવાથી તેવી જાતની નવી નવી ચીજો થાય છે. જેમ કે બીડની જાળીઓ, રમકડાં, વગેરે રમખાંધ ચીજો એવી રીતે થાય છે. તેજ પ્રમાણે મગજ - એક બીજું છે. તેમાં ઉત્તમ સોજતથી રસ ચાત વાથી-રેડવાથી તેના મન પર સારો સરંકાર થાય છે અને ખરાબ સોજતથી ખરાબ સં-સ્કાર પડે છે.

કૂમળા છોડ અથવા વૃક્ષની ડાળીઓ જેમ વાળવી હોય તેમ વળે છે. છત્રી હેન્ડલ, અગર જંગમીરી બાંકડા, અથવા લાકડીઓ જેણે જોઈ હશે તેને વિદિત હશે કે એ લાકડીના હાથાને જે વાંક આપેલો છે તેની નીચે કાળાચ હોય છે. તેવું કારણ એ કે જ્યારે એ લાકડી તાજી કાઢવામાં આવે છે, ત્યારે જો કૂમળી હોય તો પકડવાનો હાથો બનાવવા તેને વાંક આપી બાંધી રાખે છે, અને જો કદાચ લાકડી સદૃજ પાકટ થઈ ગઈ હોય તો નીચે અમિનો તાપ આપી તેનો વાંક વાળે છે, જેથી ત્યાં કાળાચ મારી જાય છે. તેજ પ્રમાણે બાળકનું મગજ કૂમળું હોય છે, અને તેને જેટલું વાળીએ તેટલું વળે છે. માટે નાનપણથી બાળકનું મન તેની આસપાસ તેના સંસર્ગમાં આવતી ચીજોનું મહત્ત્વ સત્તર કરે છે. તે વખતે તેનામાં અતુકરણ કરવાની શક્તિ ઘણી જસદ હોય છે. પોપટ જેવું કાલુ કાલુ બોલે છે પણ પોપટને તો શિક્ષણ આપવા પ્રાતઃકાળમાં ગોખણપટ્ટી કરાવવી પડે છે, અને બાળકો તો ફક્ત નજરે જોઈને જ શીખી શકે છે. મહત્ત્વ કરે છે. જેવું માખાપ વર્તન કરે તેવું બાળકો આચરણ કરે. કહેવત છે કે ' ધરમાં બોલે ડોઝરાં તો બહાર બોલે ડોઝરાં. ' માટે બાળકોના મગજ ઉપર સારી છાપ પાડવા અર્થે સદ્વિચારો તેઓના મનમાં ઉતારવા સતત પ્રવાસ કરવો, એ માખાપનું કર્તવ્ય છે. આ સ્થળે પોપટીની વાર્તા યાદ આવે છે. એક પોપટીનાં બે બચ્ચાં હતાં. તેમાંથી એક બચ્ચું ડાઘ સારા ગૃહસ્થને ત્યાં વેચાયું, અને બીજું કસાઈને ત્યાં વેચાયું. ગૃહસ્થને ત્યાં વેચાયેલો પોપટ સારું શિક્ષણ પામ્યો, અને ' ચિત્રકોટકે ધાટપર, લાંબો સંતનગી બીડ, તુલસિદાસ ચંદન ધસે, તિલક કરે રઘુવીર ' એવાં ભક્તિનાં વાક્યો બોલવા લાગ્યો. કસાઈને ત્યાં વેચાયેલો પોપટ " મારો, કાપો " એવાજ સખ્તો સિવાય કંઈ બીજું ઉચ્ચારતો ન હતો. આ બે પોપટનાં બચ્ચાં પરથીજ વિચાર કરો કે સારા ગૃહસ્થના ધરમાં રહી એક પોપટ ભગવાનનું નામ લેતાં શીખ્યો, અને બીજો કસાઈના ધરમાં જવાથી તૂટી સખ્તોનો ઉચ્ચાર કરતાં શીખ્યો. એ પણ સંગતનાં પરિણામ સમજવાં.

સ્કુલમાં સારા નરસા તરેહ તરેહના ડોઝરાઓ આવે છે, ત્યાં પણ ડોઝરાઓ બગડવાનો સંભવ રહે છે. આ કૂમળા મગજો પર જે છાપ નહાનપણથી પડે છે, તે એવી સજ્જત ચોટી જાય છે કે, તે મોટાપણે જૂંસઈ જતી નથી. સારી કરતાં નારી અસર વિવૃત વગેરે મગજ પર થાય છે. એક ધર બાંધતાં, યા ઉદાન (ગાડી) બનાવતાં જેટલો વખત લાગે છે, અને શ્રમ પડે છે તેટલો વખત અને શ્રમ, ધર તોડવામાં કે જગીયાનો નાશ કરવામાં લાગતો નથી. બલકે નજીવી મહેનત પડે છે. ખરાબ ડોઝરાઓની સાજતથી કેટલી એક કુટેવો પડે છે, કેપાઈનીથી હટ અતુકરણ કરે છે. તેટલા માટે જેમ બને તેમ માખાપે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ કે, જે ડોઝરાની દોસ્તિ પોતાના ડોઝરાને હોય, તે બદલેલો હોવો ન જોઈએ, પણ એવો હોવો જોઈએ કે તેની સંગતથી તેને અગ્યાસમાં અભિરૂચિ વધે, અને એવી અ-ચો-

અન્ય મૈત્રી યતાં એક ખીખતું મન તેવાજ વિષયો પર રાખી, નિર્દોષ રમત ગમતથી તે પોતાના તન મનને વિકસિત રાખે. રૂઢીમાં જમરેલા હોઠરાઓ ધણીવાર ઠેકાણે આવતા નથી. ત્યાં તેઓને પુટીસ મારવાની (ફ્રેન્ચ લીવ લેવાની), અને રખડવાની કુટેવ પડનાં કુછંદમાં પડે છે. સાજ પડે કે દફતર લઈ, ડાઘા ડમરા યજ્ઞ ઘેર આવે છે. બાપ જાણે મ્હારો હોઠરો નિશાળે જઈ કાણી આવ્યો. બીજા દિને રૂઢીમાં માસ્તરને ગેરહાજરીના કારણમાં માથું દુઃખવાતું બહાતું જતાવે છે. વળી દરરોજ બાપ પાસેથી પૈસા લઈ છુટીના વખતમાં ખુમ-યાના ખોરાક ખાઈ સરીર બગાડે છે.

એ રીતે દળવે દળવે અભ્યાસ પરથી મન ઊડી જાય, એટલે મામાપ કંટાળી જઈ તેના વિદ્યાભ્યાસ હોઠાવી, નોકરીએ વળગાડી દે છે, અમર બાપિકા ધધામાં તેને જોડે છે. તેમાં જો સુમાગ્ય હોય તો હોઠરો આડે રસ્તેથી સીધા રસ્તા ઉપર આવી જાય છે. નહિતર પૈસા હાથમાં આવતાં વિશેષ જમડે છે. માટે ધરમધ્યે તેમજ બહાર મામાપનો જાપો સારો હોવા જોઈએ, ને હોઠરાને સોખત સારી મળવી જોઈએ, કે જેથી હોઠરાતું બવિધ્ય જમડે નહિ. બાકી તો જેવા જેવા સરકાર કોષ્ટકાર મામાપનો વાંક ને દોનાં હોઠરો પોતાને હાથે જમડે છે, અને કોષ્ટકાર એવું પણ બને છે કે હોઠરો ન્હાનપણથીજ નિર્ધનતામાં જન્મેલો હોય, અને પાછળથી સાંસારિક દુઃખ આવી પડતાં, કોષ્ટ સત્જન શ્રીમંતની ક્રોધ મળી જાય, અને પોતે પ્રવીણ હોય તો આગળ જતાં તે કુળમાં દીપવત્ પ્રકાશે છે. અમર એ શ્રીમંતની ગ્રાજ મળમાં એ પોતે જમડે છે. કોષ્ટ વાર પિતા ખરાજ હોય તો પુત્ર સારો નીવડે છે. પણ ધણીવાર તો દીવા પાછળ અધાર માલમ પડે છે. પિતાએ પુછ પરસો વાગીને મેળવી હોય, અને જાગવીને મૂડી ગયો હોય, તો તેની પાછળ તેના પુત્રો ક્રોધ-આરામમાં, અમન યમન કરી જાડાવી નાંખે. એના ધનથી મધ ઉપર હાજી કરનારા તાલીમિત્રોથી મધમાણો પણ બહુજ જણાયે-હેવટ ત્યારે મધ ખવાઈ જાય, ધન ખૂટી જાય, ત્યારે મામા ઊડી જાય. ને મિત્રો ન્હાસી જાય. ત્યારે તેની આંખ ઊધડે કે આને શું ? મ્હારો એક વાર વખન જેવો દત્તો અને હાલમાં આ શું થઈ મધુ. ! ! ખરેખર તે વખતે તેની રિયનિ દયાગનક થઈ પડે છે. ભૂંદરીએ ક્યું છે કે.—

તાનિ इन्द्रियाणी सकलानि तदेवकर्म

सा बुद्धिरमतिहवा वचनं तदेव ।

अर्पोष्पणा विरहितः पुरुषः स एव

अन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥ ૧ ॥

એ એજ માણસ કે જેની સાથે તાલીયાપ્રયોગની રહેલમાં, ક્યવના પૂર માહોમમાં, જાહોજ-લાલીમાં ગ્રાજ સોખની અંદર તેના તાલીમિત્રોએ ભાગ લીધા. તે વખતે એજ માણસ બુદ્ધિશાળી અને સ્વર ગણાવો હતો. એવું બેલવું સનેજ ગણાવું. પણ ત્યારે નાણાં વગરનો થઈ ગયો ત્યારે તેને 'ન માલો', ' ન માલો ' માલ વગરનો ગણી તેના મિત્રોએ તથા દીધા,

એ કેવું આશ્ચર્યચકિત છે ? તેના વિચાર કરો. પૂર્વે એમ કહેવાતું કે દ્રવ્ય સમ પેદી સુધી ટકે છે. પણ હાલમાં આપણી સન્મુખ અનુભવેલા દશાન્તો જોઈએ છે તો બાપીડી પુંછ ફક્ત બીજી પેદીએ ફીણ થઈ જાય છે. કાષ્ટ પૂનાની રેસમાં, તો કાષ્ટ હુતમાં, તો કાષ્ટ એકના બે કરવાની લાલચે કાંચન વર્ણના શરીરે બ્રહ્માશેષ વાળી સુન્નેરી ટોળીથી ફસાતા, તો કાષ્ટ નિર્બળા નારીના કુસંગમાં તેને પ્રવળા બનાવી પોતે સખાનાના ચુલ્લ ત્યજી અવળા જેવા થઈ, છેવટ ખળને ખાલી થતાં, જોળી ખાઈ મોક્ષ પદને પ્રાપ્ત થાય, ચાતો ધતર સ્વતંત્ર રાજ્યની પ્રજા થઈને રહે અને તેમ નહિતો આપણી માયાળુ સરકારે સહેલો, સુતરો, અને સીધો રસ્તો બાંધી આપ્યો છે, તે રસ્તે ચાલી નાદારીના સાદર લાભ લઈ, અમૂક વખત વ્યતિત થયા બાદ નિર્લજ્જ થઈ નિસ્તેજ મુખે ગ્રામમાં ફરે છે.

જે ખાનદાની તોખમ-ખીજનો હોય, તે જો નિર્ધન થઈ જાય, તેના ઉપર દુઃખના કુગર આવી પડે તોપણ ખાનદાનપણ હોડતો નથી. એ ખાનદાનપણ આધુનિક સમયમાં ચારેક પેદી સુધી જેમ તેમ ટકી રહે છે, માટે જેવું ખાનદાની તોખમ હોય તેવું જ રૂળ થાય એ નિઃસંદેહ છે.

ધણી વાર એવું પણ બને છે કે એકના એક પૂરા પુત્રને તેના માખાપ બહુજ લાડમાં ઊછેરે છે. અને તે બિન અંકુશનો ઊછરેલો હોવાથી મ્હોટી ઉમરે ખરાબ સાબતોમાં પડી જાય છે, અને તેના બાપને મદદ કરવાને બદલે બારણ થઈ પડે છે, એવા એક સદૃશ દરયાના પુત્રને તેની કિશોર વયમાં પાણી માગે તો દૂધ મળતું. પેસાનેતો કંઈ કિસામજ ન મળે. કાંકરાની માફક વપરાય. મુખ્ય કારણ એકે પિતાને પોતાના પિકતા ધંધામાં પ્રતિભાસિ હેન્ડસમ મુન્કમ, બાદશાહી આમદાની થતી. પરંતુ અસલ વાત એમ હતી કે તેમને પોતાની મર્યાદામાં કિંઈયત પ્રમાણમાં સુરાપાનતું એક ન્હાની સોય જેટલું બારીક છિદ્ર હતું. ગીતામાં કહ્યું છે યદ્યદાચરતિ એષ્ટસ્તત્ત્વેતરોજનઃ જે મોટા આચાર્ય કરે તેવું ન્હાના અનુકારણ કરે, એ કહેલો અનુસાર તેમણે જોઈ તેમના (એર અપેન્ડ) કુમારશ્રી પ્રથમ તો અદ્ય લેતાં શીખ્યા. રક્તે રક્તે એ અવ્યાસમાં એમની પ્રગતિ ધણીજ આગળ વધી. અને દેશી વ વિદેશી, સુરોપી વા ચુરોડી, ગારો વા ધનરેષ્ટરોને સાથે તત્સંબંધી દિલોબન મેત્રી બંધાતાં, તેઓની સાથે હ્યોક બાટલીઓનાં શિરમ્હેદન કરવા લાગ્યા. અને મર્યાદાઓ જેમ હોયથી ચાંદીના હોરે જળ મટમટાવી જાય છે, તેમ એ પ્રવાહી પદાર્થ ડાહ્યપૂટ કપાં વગર ચઢતી જવા લાગ્યા, અને પછી આસ્થાનના તારાની સાથે અગમનિગમની જાય થવા લાગી, કામ એટલું વધું કે તેની સાંજનમાં કેટલાએક કહેવાતા ચુસ્ત વૈજ્ઞેવો પણ સામીલ થઈ બાનુભાવ વધારવા લાગ્યા !! કાષ્ટ કાષ્ટ વાર એ જળની એટલી તો અસર થવા લાગી કે પોતે શિરથી પગ સુધી બિન વસ્ત્રે આજોડે, વામિટ પર વામિટ કરે. વળી (હ્યુસાંકા) થોડી ચંકા પણ કરે. પોતે અગ્રેજી બાપાના સુસિદ્ધિન, એટલે રસમય ચૂંટણીના હલકા (રેન્ડ વર્ડસ) ચબ્દોનો હુદિત.....આવામાં વપાઈ વપાવે ! એવું જોઈને એ પુત્રકને અનહગનો એક તરણ કુટુંબી તેના સહવાસથી આજાદ તેના જેવુંજ અનુકરણ કરવા શીખ્યો, અને તે ખાવા પીવાની ત્રિપુટીમાં નંજર વન થઈ ગયો; અને તેનાથી પણ અધિક થઈ આખસાની ગનિએ પહેર્યો. એ જોઈને પિતા તો બહુજ બિન થયો. તેની હજારો શિખામણ આપી

સંધીજ રહેવા લાગી. અતિશય પરિવ્યાદવદ્ધા. પિતા વ્યાપાર કરે, પુત્ર બેસી ચમન કરે. અદા ! પિતાની કેવી દયાજનક રીતિ ! એ ઉપરથી જોવાનું છે કે સોખત શું અસર કરે છે.

સજ્જનની સોગતથી માણસને આખરે પશ્ચાત્તાપનો વખત ન આવતાં, તેનો અંતકાળ સુધરી જાય છે. રામ નામે પરધર તરે છે શ્રી મચ્છંકરાચાર્ય મહારાજે કહ્યું છે :

ક્ષણમપિ સંગતિઃ સાધોરેકા ।

भवति प्रवर्णवितरणे नौका ॥ ૧ ॥

મહાત્મા સાધુ સજ્જન પુરુષોનો એક ક્ષણ માત્ર સત્સંગ થાય તો તે આ સંસારરૂપી સમુદ્ર તરવામાં નૌકા સમાન યદ્યપિ પડે છે, માટે સુદ પુરુષે સાધુ પુરુષોનાજ સત્સંગ કરવો. સંસારમાં સારા નરસા ધણા લોક છે તેના ત્રણ વિભાગ થઈ શકે. ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ઠ. તેમાં જેની સાથે સંગત કરીએ તેના શુભ આવે, એક કાળા કંકણીઆ બળદને ધાળા બળદ સાથે બાંધીએ, તો તેને સ્થામ વર્ણુ બદલાઈને શ્વેત વર્ણુ નથી થતો, પરંતુ તેના શુભ અવશ્ય તેનામાં આવ્યા વગર રહેતા નથી, અને તે ઉપરથી કહેવન યદ્યપિ કે "કાળીઆ સાથે ધાળીએ વસે તો વાન ન આવે પણ સાનતો આવે."

કેટલાએક સ્વાર્થપરાયણ વૃત્તિના હોય છે, તેઓ પોતાનો સ્વાર્થ સુધારવાર્થે સામાનું દિત બગાડે છે. વળી કેટલાકો એવા હોય છે કે પોતાનો સ્વાર્થ બગાડે તેનું પણ તેમને જ્ઞાન હોતું નથી, અને તેના કૃત્યોને લીધે સામાનું પણ દિત બગાડે છે. મતલબ કે પોતાનું કે પારકાનું ભણું કરી શકતા નથી, પણ પોતાને અને સામાને બંનેને ખાકામાં ઉતારે છે. જે પરદુઃખજનન હોય છે, તે તન મન અને ધનથી કોડી ઉપાયે પણ પારકાનું દિત કરવા તત્પર રહે છે અને પારકાના દુઃખમાં બાગ લઇ તેનું દુઃખ દલડું કરે છે. એવા લોકોનું કહેલોક તથા પરલોકમાં કલ્યાણ થાય છે. સાધારણ ઉદાહરણ તરીકે એક મોટું પાંદડું લઇ, તેને તળાવમાં નાખી તેના ઉપર બેસીએ, તો આપણે તળીએ જઈશું, અને પાંદડું તો પાણી પોતે તરીને બહાર નીકળશે. તેજ પ્રમાણે એક ચોરસ પરધર-ચિલા ઉપર બેસી પાણીમાં પડીએ, તો ચિલા તેમજ બેસનાર બંને તળીએ જઈને બેસશે પુનઃ ઉપર આવવાની આશાજ ન રાખવી. વળી લાકડું-જેનું વઢાણ બને છે, તેમાં બેસીએ, તો લાકડું પણ તરે છે, અને બેસનારને પણ તારે છે. માટે આપણું કર્તવ્ય છે કે નૌકાનું અનુકરણ કરવું, અને યથાશક્તિ, યથા મતિપરદિત હેડેધરી, લોકોપયોગી પારમાર્થિક કાર્યમાં સતત મંડ્યા રહેવું.

ઉપવન, નદી, તળાવ, વગેરે સ્થળોને વિશ્રામ સ્થાન ગણવામાં આવે છે પણ તે વાસ્તવિક વિશ્રામ સ્થાન નથી પરંતુ અગમ્ય એવો જે આત્મપ્રેરણ છે તેજ વાસ્તવિક વિશ્રામ સ્થાન ગણાય છે.

શ્રી કાગળવાળા.

આરોગ્યરક્ષક સંવાદ.

(ડાક્ટર એસ. કે વૈદ્ય એલ. એમ. એન્ડ એસ. મુ'બઇ.)

મનુ (૧૫ વર્ષ સાત.)—બાપુજી, બાપુજી, જરા હું કહું છું તે તો સાંભળો. જુઓ, હું મારા બાની સાથે આજે ડાક્ટર કાકાને દવાખાને ગઇ હતી. ત્યાં ધણી માણસો જોઈલાં હતાં અને વળી એક બે છોકરીઓ પણ હતી. એ બધા શું દવા લેવા આવ્યા હશે કે અમથા ? શું એટલા બધા માંદા હશે ! હું કાંઈ મારા બાની સાથે દવા લેવા ગઈ નહોતી.

વિધાવિનોદ—બેટી એ બધા બેઠાં હશે તેમાં જેમ તમે તમારા બાની સાથે ગયાં હતાં તેમ કાંઈ બીજા માંદા માણસની સાથે પણ આવેલા હશે, પણ બીજા બધાં તો દવા લેવાને આવેલાં હશે, કારણ ડાક્ટરના દવાખાનામાં માંદા માણસો સિવાય અમથા નકામાં બેસવા વાળાં માણસો બહુ થોડાં આવે છે.

મનુ—પણ ત્યારે એ બધાં માંદાં શું કામ થતાં હશે ? જો માંદાં થઇએ તો દવા લેવી પડે કેની ? હું તો માંદો નહીં પડું અને દવાએ નહીં લઉં.

વિધાવિનોદ. (સ્વગત) આવા નાના બાળકના પ્રશ્નો કેટલીશ્રેષ્ઠ વખત અધરા અને ચતુરાઈ બોલ્યા હોય છે, અને તેના થોડા ઉત્તર આપી બાળમનનું સમાધાન કરવું એ ધણું કઠણ થઇ પડે છે. પરંતુ એવા પ્રશ્નોના થોડા, સમજી શકાય તેવા રૂપમાં ઉત્તર આપવા એ ધણું જરૂર છે.—(મનુને) બેટી, જુઓ, આપણે બહુ ટાઢ પડતી હોય અને કપડાં બરાબર ન ઝીલીએ તો પછી આપણને સળેખમ અને શરદી થઇ જાય અને પછી માથું દુઃખે અને તાવ આવે તથા ખાંસી થાય અને પછી છાતીમાં ને પડખામાં દુઃખે. જુઓ તમને માદ નથી ? તે દિવસ તમને ખાંસી તથા તાવ નહોતાં થઇ આવ્યાં ? જો તમે બરાબર ખાન રાખી ગરમ કપડાં હંમેશા પહેરી રાખ્યા હોત તો ન થાત.

મનુ—પણ બાપુજી, હવે હું તો જહુ ડાહી થઇ ગઇ છું. હું કાંઈ ઉધાડી નથી રહેતી. શું હવે મને ખાંસી થશે ?

વિધાવિનોદ—ના, બેટી, તમે ડાહ્યા થઇ ગયાં છો અને બરાબર ઠંડીના દિવસોમાં જોઇએ તેવાં ગરમ કપડાં પહેરી રાખશો તો તમે માંદાં નહીં પડો.

મનુ—હેં બાપુજી, ત્યારે ખાંસી ને તાવ એ ઠંડીના દિવસોમાં જ થાય ના ? ટાઢ ન હોય તો કંઈ શરદી થાય ?

વિધાવિનોદ—બેટી, તમે કહો છો તે ખરું છે. પરંતુ કોઈ કોઈ વાર આપણે ગરમીના દિવસમાં પરસેવાથી બીજા થઇ ગયા હોઇએ અને પછી શરીરને ઉધાડું કરી એકદમ બહુ પવન આવતો હોય ને બારીમાં અથવા તો વીજળીથી ચાલતા પંખાની નીચે બેસીએ તો પરસેવાથી બીજા થઇ શરીર ટાઢું થઇ જાય અને આપણને શરદી પણ થઇ આવે વળી આપણે નહોતાં હોઇએ અને આપણા શરીર ઉપર સીધો બહુજ પવન વાતો હોય તો પણ આપણને શરદી થાય. માટે ગરમીના દિવસોમાં પણ આપણે ખાન ન રાખીએ તો શરદી થઇ આવે.

મનુ:—પણ બાપુજી, ત્યારે મારા બાતો દુધેશાં કપડાં પહેરી રાખે છે, તોપણ તેને તાવ કેમ આવ્યો ? અને વળી બાપુજી, આજ કંઈ બહુ ઠંડી નથી તોપણ એને તો તાવ આવ્યો ગયો ત્યારે રજા અને રંગ (ગોદડાં અને ધાખળી) એવાં પડ્યાં એટલી બધી ટાંઢ કપડી વાઈ ? મને તો એ વખતે ધણેજ ધામ થતો હતો અને કોઈ ટાંઢ વાતી નહતી.

વિદ્યાવિનાયક:—બેટી—એવો બીજો જાતનો તાવ હતો. આપણને સજેખમ તથા ખાંસી થાય અને તાવ આવે તો આપણે ઘરનીના તાવ છે એમ કહીએ; પણ તમારાં બાને તાવ આવ્યો તે તો “ટાડીએ” તાવ (એસીરિયા અથવા એસિરિયલ ફીવર) કહેવાય. કારણ એવી જાતના તાવમાં તાવ ચઢવા માટે ત્યારે ટાંઢ વાપ છે. એ ટાંઢ કોઈ બહારથી નથી વાતી, પણ આપણા શરીરમાં એ તાવની અસર થાય છે એટલે ટાંઢ વાપ છે. એ તાવ ઠંડીથી નથી આવતો. પણ ત્યાં કાઠવ, કચરો પડી રહેતાં હોય અને પછી હાલમાં જેમ વરસાદ પડવાથી પાણી ભરાઈ રહે છે ત્યાં ધણી ગંદકી થાય છે અને તેવી ઝગઝગમાં મગજર ધણી વધી પડે છે, એ મગજર આપણને ડાંખે તો આપણને તાવ આવે.

મનુ:—પણ આપણને એ મગજર કરડે શું કામ ? એ કેમ કરીને કરડતા હશે ?

એ કરડે તેમાં આપણને તાવ કેમ આવે ?

વિદ્યાવિનાયક:—બેટી, જેમ આપણે ઘણાંજાત શાક વગેરે ખાઈએ છીએ તે ન ખાઈએ તો આપણને બૂખ લાગે છે, તેમ એ મગજરો પણ આપણા શરીર ઉપર બેસી એક નાની અણીવાળી સૂંઢ હોય છે તેને આપણી આંખમાં અંદર દાખલ કરી આપણું દોહી પીએ છે અને તેથી પોતાનું પેટ ભરે છે. હવે જો કોઈ મગજર એક તાવ આવતો હોય તેવા માંછું-સળું દોહી પી ત્યાર પછી આપણા શરીર ઉપર બેસી આપણને ડાંખે તો તેની સૂંઢમાં જે તાવ (ના જંતુનાશું) દોહી હોય તે આપણા દોહીમાં ભળી જાય અને તેથી આપણને તાવ આવે.

મનુ:—ત્યારે બાપુજી, આ માંખીએ આપણને કરડે તો ટાડીએ તાવ આવે કે નહિ ? મને તો માંખીએ ઘરોજ બહુ કરડે છે.

વિદ્યાવિનાયક:—બેટી, એ માંખીએ કરડે તેથી આપણા શરીરમાં ટાડીએ તાવ દાખલ થઈ શકતો નથી. (એ તો એ તાવનું ઝેર (જંતુ) મગજરોની શુંઢ અને પેટમાં રહી વધી શકે છે.

મનુ:—પણ બાપુજી, ત્યારે મારાં બાને તાવ આવે છે તે તમને કે મને પણ આવશે તો ? મારાં બાને પણ મગજર તો કરડ્યાં હશે ને ?

વિદ્યાવિનાયક:—હા બેટી, તમારાં બાને તો મગજર કરડ્યા હશે. પણ હવે તમારાં બા તો ડાક્ટર સાહેબની દવા લે છે એટલે એ તાવનું ઝેર મટી જવાનું અને વળી આપણે હવે મગજરોની વાપરીએ છીએ એટલે આપણને કોઈ મગજર કરડી નહીં શકવાના અને આપણને કોઈ તાવ નહીં આવવાના. પણ જો આપણે મગજરોની આ ન વાપરતાં હોઈએ અને જો તમારાં બાને મગજર કરડે અને પછી મને કે તમને તે ડાંખે તો આપણને તાવ આવે.

મનુઃ—તારે બાપુજી, હું તો દરેકજ ગચ્છરદાનીમાંજ સદશ. મારે એવી કડવી દવા પીવી નથી. મારી બા કહે છે કે એની દવા તો બહુજ કડવી છે. મને તો મીઠી દવા ગમે. ડાક્ટર કાકા મારે માટે તો મીઠી દવા આપે છે હોં. બાપુજી, જુઓ, મારા બા બાબા. હેં બા, મારે માટે શું શું ભાગ મંગાવ્યો ?

સરસ્વતીઃ—બેન, મેં તમારે માટે નારંગી, મુસબી, દાડમ અને સફરજન મંગાવ્યાં છે. તે આપણો નાકર શક સેવા ગયો છે તે લઈ આવશે. એટલે હું તમને તેમાંથી ભાગ આપીશ.

મનુઃ—પણ બા મારે માટે જમરણ કેમ ન મંગાવ્યાં ? પેલી વનિતા એ ખાતી હતી એટલે મને બહુ ખાવાનું મન થઈ આવ્યું છે.

સરસ્વતીઃ—બેન, જમરણ ખાઈએ તો આ ઋતુમાં આપણને અછર્ણ થાય અને તાવ આવી જાય. જુઓ, તમારા બાપુજીને પૂછી જુઓ કે તાવ આવે કે નહીં ?

મનુઃ—હેં બાપુજી, જમરણ ન ખવાય ? તારે વનિતાને કેમ એનાં બાએ ખાવા આપ્યું હતું ?

વિદ્યાવિનોદઃ—બેટી, જમરણની અંદર દાણા હોંય છે તે આપણે ખાઈએ એટલે આપણા પેટમાં દુખે અને અછર્ણ પણ થાય. વળી આ ચોમાસામાં જો એ વધારે ખવાય તો તેથી તાવ પણ આવી જાય. માટે ડાહ્યા માણસોએ બનતાં સુધી એ ન ખાવું તે વિશેષ સારું છે. જમરણ ખાવાથી તાવ આવી જાય અને પેટમાં દુખે એ વાતની હકીકત વનિતાની બાને ખબર નહીં હોય અથવા તો તેની તેને દરકાર નહીં હોય. એટલે તેને જમરણ ખાવા આપ્યું હતું. જો કદાચ બહુ મન થાય તો સારા જમરણમાંથી સાત્તું હાથે તારે એકાદની ચીર મરીમીદા સાથે ખાઈએ તો એમ તાવ આવવા સંભવ આજો છે. એટલે તમારા બાએ તમને જે કહ્યું છે તે ખરું છે.

સરસ્વતીઃ—જેવું ને બહેન ! હું તમને હંમેસ સાચુંજ કહું છું અને તમે બહુ ડાહ્યા અને કલાગરા છો એટલે તમે મને બહુજ વહાલાં લાગો છો. ત્યારે ઋતુ સારી થશે ત્યારે હું તમને જમરણ મંગાવી આપીશ હોં.

(અપૂર્ણ.)

—:o:—

બી. એ. । એમ. એ. ૩ સીવીલીયનની પરિક્ષા પાસ થઈ ડીગ્રી મેળવવામાં; વેદો પુરાણો, શ્રુતિઓ તથા ઉપનિષદો પોપટની માફક ગોખી રાખવામાં, તથા જ્યાં ત્યાં નિરર્થક, ડાહી ડાહી વાતો કરવામાં વારતવિક વિદ્વતા, પંડીતાઈ, તથા હૃદાયજ્ઞ ગુણોત્તાં નથી; પરંતુ બી ઈજની અનન્ય ભક્તિ કરી કસોટીદાર પાસ થઈ જરમાતમાના મુખેથી “તુંજ મારો ખરો ભક્ત છે.” એવી ડીગ્રી મેળવવામાં, તેમજ બી ઈજના નામને મુખેથી તેમજ અંતરથી અહોનિય જાય જ્યાં સાક્ષાત્કાર કરવામાં અને માત્ર જરમાતમાનું મુશ્કાતુગાન કરવામાં વારતવિક વિદ્વતા, પંડીતાઈ તથા હૃદાયજ્ઞ ગુણો છે.

શ્રી કાગળજાળા.

—કાન્તા—

લેખક—કુન્દન.

પ્રકરણ ૧ છું.

ધર છાંયું.

ગાંધીજીના આલેખી કીરણજીની ઉમરાવતી નગરીના એક પ્રદેશમાં નીચી ફેંકતી બાંધેલા એક મહાલની વિશાળ અગારીમાં નાના પુષ્પયુક્ત છોડવાઓનાં કુંડાં બવરંધા પૂરક ગોઠવેલાં હતાં. અગારીના મધ્યભાગે ત્રીણા ગ્રંથધીના પડાથી લંબાણવાળા પ્રદેશનો એ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા હતા. એક પ્રદેશમાં એ ત્રણ પુરણે કંઈક વ્યવસ્થા કરી રહ્યા હતા, ત્યારે બીજા વિભાગમાં એ સોળે પથ હારે ચોખનામાં ગ્રંથાચેલી જણાતી હતી.

સર્વે અસ્તાચળનાં શીખર ધૂંબવા તાપર હતા. અસ્તાચળના રહેવાશીઓએ શ્રી માર્તંડના આવકારમાં ગુલાલ ઘેરાડી પશ્ચિમ પ્રદેશ ગુલામી બનાવી દીધો જણાતો હતો. પૂર્વમાં એક ઉંડાણના ભાગમાં તેજનો દગલો વધુ અને વધુ ઉજળો થતો જણાતો હતો. મંદીરામાંથી ઢોલ, ધંટા, સંખ વિગેરેથી ઘોંઘાટમય નાદ ત્યાં ત્યાં કાનમાં ભરાતા હતા. રશ્મિકાન્તાના મહાલની અગારીના એક વિભાગમાં પુરણે, અને બીજા વિભાગમાં યુવતિઓ એક પછી એક એમ આવે જતાં હતાં. બધાના મુખપર કંઈક અવધૂનીય આનંદની પ્રમારી જણાતી હતી. માત્ર પુરવર્ગમાં ઉપાગાન્ત, ભાઈના આનંદ દાઝતો એક ખૂણાના આસનમાં, ચહેસે મોંએ ઘેટીસે હતો. સ્ત્રીવર્ગમાંથી પુરવર્ગમાં અને પુરવર્ગમાંથી સ્ત્રીવર્ગમાં આણું આણું ભેદ રાગણું હતું; અને સાંભળી તો પૂછીશો રાગણું હતું.

કોઈએ પૂછ્યું “રશ્મિકાન્તા તથા કાન્તાબાબી કેમ હજી જણાતી નથી?” વિજ્યાએ જવાબ આપ્યો; “ભાઈ અને ભાભી તો નિત્યનિયમ પ્રમાણે સેવામાં બેઠાં છે. હંમણાજ આવશે.” “ત્યારે વિજ્યાબહેન! તમારાં નાનાં ભાણી, તથા ઉપાગાન્ત કાંઈ સેવા પૂર્ણ કરે છે કે ના?” વિજ્યાએ કહ્યું—“ના, કાન્તાભાણીને તો કાન્તાભાણીની અસર થોડી મળી ભાગી છે, પણ ઉપાગાન્તભાણીને એ બધી વાત નોખસંદ છે. એમનો રંસો રશ્મિકાન્તા ભાણી તંદન્ન નિરાળોજ હોય છે.”

“રશ્મિકાન્તા કા મગન કીધર હે? રશ્મિકાન્તા! રશ્મિકાન્તા!” તારવાળાએ શેરીમાં ખૂમ પાડી મૂકી. વિજ્યા દોડતી નિચે ગઈ, તાર હાથો અને પુનના હાથમાં એક રૂપાનો ચીકો સરકાવ્યો. પુને પટ લઈ પોકેટમાં પહોંચાડ્યો ને સાઈકલ દોડાવી મૂકી. અગારીમાં હોંનાદ ગાણ રહ્યો. રશ્મિકાન્તાની સેવાની સાગણું બારણું ઉઘડ્યું અને જેવો રશ્મિકાન્તા બહાર નિકળ્યો તેવાજ વિજ્યાએ તાર તેના હાથમાં આપ્યો. “Pass Second Class,

"Congratulations." ભાષ્યે પોતાના કંઠમાંથી ઝીણું એક સરની ચોતીમાળા બહેનને હર્ષ બદલ આપી. પેહેરલાંજ કપડે, સંકેતાનુસાર ખીજ કપડાં બદલવા ન જતાં, રરિમકાન્ત પુરુષવર્ગમાં અને વિજ્યા તથા કાન્તા સ્ત્રી વર્ગમાં અગાશીએ ગયાં.

આચારપદ્ધતિ (Etiquette) સંભાળવા રરિમકાન્તે ચર્ટ, ક્રાટ ને ટોપી પહેરવાં બદરનાં હતાં, પણ એક સંકેત સંભાળવાને તેણે ધૃતિ (Moral courage) હું પાલન કરવા પણ આવરપકતા હતી. માત્ર જંગાળી પેલીયું પહેરી રરિમકાન્ત અગાશીમાં ગયો, ત્યાં ચોતરફથી Congratulations (અભિનંદન) નો વર્ષાદ વર્ષવા લાગ્યો. તેની મુખમુદ્રા તો હતી તેવી ને તેવીજ ગંભીર રહી.

યુનીવર્સિટીનું પરિણામ જણાવાના દીવસે પરિક્ષામાં બેઠેલા યુવકની સ્થિતિ જોવી તો કંફોડી બને છે કે ગમે તો હોંશીઆર હોય તોપણ વિદ્યાર્થી અધીરા બની જાય છે. પાસ કલાસ થવા લાયકને નપાસ થવાનો ડર રહે છે, કલાસ લેવાવાળાને કલાસ જોઈ બેસવાનો ભય રહે છે. બપોરના બે વાગી ગયા કે ધર આગળું કરવા તે મંડી જાય છે. રસતે લાંબી ડોક દૂર સુધી જોવા હરે છે. ધરમાંથી ખારીએ જોવા હરે છે. કોષ તારવાળો ત્યાં દેખાય તો !!! પસાર, તે તો ખીજ કાંઈને તાર આપવા ચાલ્યો જાય છે. કોષ મીત્ર આવ્યો તો !!! પણ તેના પરિણામ જણવા આવ્યો હોય છે. તાર મુકનારથી જો દીલ થઈ તો અંતરમાં ઉચ્ચ પ્રાયસ થઈ જાય છે. અને જો સાંજ સુધીમાં તાર ન મુકાયો હોય તો ખીચારા વિદ્યાર્થીની આખી રાત કતલનીજ સમજવી. ખીજે દીવસે તાર મળતાં પણ ખાત્રી થવાની નહીં; તોયે આનંદ આનંદ થઈ જવાનો. ટપાલ આવ્યો તે કોષ પેપર જોવા દોડવાનો અને ત્યાં નામ દેખે સંપૂર્ણ ખાત્રી થતાં, રહજ રહજમાં મ્હોં મલકાઈ જવાનું. નાપાસ થનારને આરમાનજ તુટી પડવાનું. જેન્ટલમેન એટલાજને તો નાપાસ થવાનું માન્યજ હોય એટલે સુખ કે દુઃખ કંઈજ ન મળે.

રરિમકાન્તની સ્થિતિ આ સર્વ કરતાં કંઈક જૂદાજ પ્રકારની હતી. તેણે શાળામાં નિયમસર અભ્યાસ ધ્યાન દઈ કયોં હતો, વળી તેને આત્મચર્યા પૂર્ણોશે હતી. પોતે પોતાનું પરિણામ સમજી શકતો હતો. જ્યારે અનેક વિદ્યાર્થીએ ઉપર જણાવેલી સ્થિતિ ભોગવે છે તે વેળાએ રરિમકાન્ત પૂર્ણ શાંતિમાં રહેતો. પોતાનું કાર્ય નિયમસર કરવામાં રોકતો અને સેવાનો સમય થતાં શુદ્ધ હિંમે અને શાંત મને તેમાં ભગતો. તે સર્વ આપણે જોયું.

રરિમકાન્તે પોતાનું પરિણામ આગળથી સમજ્યો દેવાથી તથા એક સંકેતને અનુસરી આજે મિત્રાદિ સર્વને પોતાને ત્યાં આમંત્ર્યો દતાં.

નિર્મિત સમય થતાં ઘણુખરા મિત્રો, કેટલાંક સગાં તથા તે નગરમાંના કેટલાંક ભક્ત-જનો જે રરિમકાન્તમાં રસ લેતા હતા, તે આવી ગયા હતા. જદ વર્ગમાંથી, યુવકો આમન્યા ન રાખે એવા ભયને લીધે, કોષ આવ્યું ન હોવાથી, રરિમકાન્તે મધ્યમે પડદો કાઢી નાંખવા જણાવ્યું અને સર્વેને તે વાત જોડી. માત્ર ઉપાદાન્ત ધોરથીજ બચડ્યો "લાઇ સાહેબ ખી. એ. થવાને, તેમાં આ અગ્રેજ મર્યાદા ! !"

સર્વ બચરિયત થવા આદ વાદત્રાદિ એક જણી એક શર થયું. ભક્તજનોની વારી આવતાં તેમણે રસમય મધુરાં કીર્તનામાં ભક્તિનો સ્વાદ ચખાડ્યો. અભિનંદનનાં વ્યાખ્યાનો અપાયાં અને રરિમકાન્તે જવાજ ધણીજ નજરાથી વાગ્યો. જવાજમાં તેણે દરોનું કે તેના મિત્રોએ જે જે વિચારો તેના સંબંધમાં દર્શાવ્યા તેમાંનું તેને પોતાને કંઈજ જણાતું ન

હવું. ઉલટું હજી તેણે તો “Humanity is peeping through ignorance.” એમ રખે જણાવ્યું.

પુરૂષ વર્ણનું પ્રોત્સાહન જ્યાં બાદ શ્રી વર્ણના કાર્યક્રમ ચરૂ થયો. આરંભમાં ધધર સ્તવન થયા પછી કાન્તા, વિજ્યા અને શાન્તાએ નિચેતું રરિમ કાન્તા “Humanity is peeping through ignorance” ને મળતા બાવતું પદ ગાયું.

—જ્ઞાન ઉપા—

અહ ! જ્ઞાન ઉપા દસતી રમતી,
નિજ રમ્ય વિજ્યા પૂથતી ધરતી,
મધુરું વળી એ મધુ ગાન કરે,
દશદિશ વિષે શું સુધાને બરે ।।
પ્રજુના દરબારથી નિસરતી,
કુઃખને દરતી, સુખને બરતી, હલે દરતી, દસતી રમતી,
વિવિધાં કુસુમો પ્રસરે થકી એ,
સદ પ્રપચ્ચતા અતિ નૃમ્ય કરે,
બ્રમરો કુસુમે રવ શુંજ કરે,
સહ અંતરમાં સુખ જાનિ બરે,
પ્રુમ અંતર એ થકી મોદ થતો,
તમસા જવસતી, સવિતા વધતો, સહ ઉલ્લસનો દસતો રમતો.

પદ પુર થયા પછી કાન્તાએ જલવરંજ, તાઉસ, સારંગી, સતાર, હામોનીયમ વિગેરે જૂદા જૂદા વાદ્યો પર તેનો હાથ ચલાવ્યો અને સાથે સાથે મનરંજક તથા ઉપદેશમય પદો ગાયાં. ઉવટે રીફ્રેશમેન્ટ થયા બાદ મંડળ વેરાયું. એક ખીજને ‘સાહેબજી’ ‘નમસ્તે,’ ‘જય જય’ ‘ગુડબાય’ વિગેરેથી વિદાયગીરી મળી. રસમીશાન્ત ખરેખર ઉવટની ‘ગુડબાય’ ઉચ્ચારતો હતો પણ સામે ‘ગુડબાય’ બોલનારને તેની શું ખબર ।।

સર્વ મિત્રમંડળ વીઝેરાયા બાદ ધરનાં પાંચ જથ્થુ હત્યાં તે વેળા રરિમશાન્તે કશું “ઉપાશાન્ત હવે તમે ચોખ્ખા ઉગરે પહોંચ્યા છે. પિતાજીના મરજીથી અત્યાર સુધી જે કંઈ મારે તમોને સૂચવ્યું પડ્યું હતી, તે મેં કયરાને મનેજ કશું છે. છતાં તમોને હું અમરઝ આપનામાં પણ ઘણીવાર કારજીમૂત યથો છું. આજે એ જાણી રથીતિ દૂર યાય છે. મેં મારો અગ્રવાસ પિતાજીના પૈસાથીજ કરેલો છે. માટે તે ખર્ચનો ખદલો તમને આપવા મારી પૂજારી મરજી છે. હાલ જે કંઈ મીઠકન છે, તે ખર્ચાએત્રી કરતાં વધુ છે જથ્થુ લોકોમાં ગણનામાં આવે છે તે કરતાં થોડી છે. જણાવેલે ‘આધી સુડી લાખતી’ ?”

ઉપાશાન્ત—“વધારે હોય કે થોડી, હું કંઈ જાણું છું ? જાણી વાતની તમોને ખબર. હું તો પિતાજીના અવસાન વખતે ના-હોજ હવો ને ?”

વિજ્યા તથા શાન્તા બોલ્યા—“મ્હોટાજીજી ! તમો આજ આવી વાત કેમ કરો છો ?”

રશ્મિકાન્ત તથા કાન્તા—“ ઉપાકાન્તભાષને તેમની મીઠકત સોંપવા હમારો વિચાર છે. ”

ઉપાકાન્ત—“વાર ! તેમાં શું ? હું હવે મ્હોટો થયો છું. અને મેં તમોને વારંવાર જણાવ્યું છે કે મારાથી પરતંત્રતા નહિ વેળાય. ”

રશ્મિકાન્ત—“ બહેન વિજ્યા ! તારી બાળપણ પિતાજીના હાથેજ યોગ્ય વ્યવસ્થા થયેલી છે. અને બાદ ઉપાકાન્ત ! હાલ જે મીઠકત પિતાજીની કાયમ છે તે સર્વ હું તમોને સોંપું છું. તમો યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી સુખી યાવ એ મ્હારી ઇચ્છા છે. ”

ઉપાકાન્ત—“ કહ્યું તેમાં શું વળ્યું. કરવું છે કાને ? ”

રશ્મિકાન્ત અને કાન્ત—“ હમારે. ”

ઉપાકાન્ત—કયારે ?

રશ્મિકાન્ત—“ કાલે બહાણું વાતો તેમ થયેલું તમો સૌ જોશો. પણ હા. ઉપાકાન્ત મીઠકતમાં પિતાજીના મરણ પછી મારે હાથે જગાડ નથી થયો તેની ખાતરી કરવા તમો મામાને તથા કાકાને બોલાવી લાવો તો જ્યાં હીસાજ તપાસાય. ”

ઉપાકાન્ત બોલાવા ગયો. વિજ્યા અને રાન્તા જ્યોને આ બાળપણથી જ રમી ન હતી તેઓ ગદગદીત કરી રશ્મિકાન્ત તથા કાન્તાને આમ ન કરવા, પણ ના હાથે હોય તો મીઠકત બેઠેલી લેવા, વિનવવા લાગ્યાં. રાન્તા કહે “ મ્હોટાભાઈ ! એ તો ઉદ્ધતાઈ કરે છે પણ તમો આમ શા માટે કરો છો ! આજના તમારા બી. એ. યુવાનો આનંદને રથાને આવી વાત કાં કરો છો ! કાન્તા બાળીજી ! હું તમારે પ્રાપ્ત લાગ્યું છું. તમો મ્હારા મ્હોટા ભાષને કહી મીઠકતની બેઠેલણી કરાવો. તમો જાણી શોધી તમારે માટે શું કરશો ! ”

કાન્તા—“ બહેન રાન્તા ! મારે તો મારા પિતાનો વિચાર તેજ માથે કાયદો, તમારે પણ ઉપાકાન્તના વિચારમાં જ ભળવું જોઈએ. અમારા ઉભય માટે તમારે નિશ્ચિંત રહેવું. ”

ત્યાં ઉપાકાન્ત, કોલાકાકા અને માંકામામાને, લાઇ આવ્યો. રશ્મિકાન્તે હિસાબ રજુ કર્યો. કાકાએ તથા મામાએ હીસાજ તપાસી નોંખ્યા; અને રશ્મિકાન્તનું રૂ. ૧૫૦૦) નું ખર્ચ જતાં રૂ. ૭૫૦૦)ની મીઠકત માત્ર હવાન નીકળતી હતી. રશ્મિકાન્તે સર્વ મીઠકત ઉપાકાન્તને મામા તથા કાકાની રૂબરૂ સોંપી દીધી, પણ ઉપાકાન્ત, મામા અને કાકાને રશ્મિકાન્તે હજો દીધો છે એમ લાગ્યું, અને તેના વચન પણ રશ્મિકાન્તને સંભળાવી દીધાં. રશ્મિકાન્ત શ્રાંતજ રહ્યો હતો. તેને જવાબ આપવાનો હવે રજોજ ન હતો. ઉત્તરમાં કાન્તા તથા રશ્મિકાન્તે પહેરેલે વસ્ત્રોજ ધર લેવા, અને વિજ્યા તથા રાન્તા રડતાં રડતાં કાકા, મામા ને ઉપાકાન્તને આ વાત ગમતીજ હતી.

કાન્તા રશ્મિકાન્તની સાથે સાથેજ રહેવા ઇચ્છા ધરાવતી હતી. તેનામાં ધૃતિ, ક્ષમા, ક્ષમા અને અસ્તેય, આ ચાર મુખ્ય ગુણો અપ્રતિષ્કાર પામ્યા હતા. રશ્મિકાન્તે અને કાન્તાએ એક સંકેતાવૃત્તિસાર, બાંધને સર્વરત સોંપી ધર લેવા.

अस्तेय वृत्त.

પ્રકરણ ૨ જી.

—અસ્તેયવૃત્ત યાને અનર્ગળ ધનપ્રાપ્તિનો અમોઘ ઉપાય.—

સૂર્યના કિરણો બાહ્ય સ્વભાવ મુકી, પ્રખર થવા લાગ્યાં હતાં, લક્ષ્મણનો લક્ષિત, ચેત્, સંખ્યા સેવાદિથી પરવારી પોત પોતાના કામ ચેત્તાના દના. પક્ષીઓનો ઘોંઘાટ કંઈક ઝાઝો સંભળાવા માંડ્યો હતો. આવે સમયે ઉપાકાન્ત પથારીમાં આગેડતો હતો. થોડીવાર રહી વિજયાને મ્હા લઈ આવવા શુભ મારી. વિજ્યા દાનજી તથા પાણીને લોટો લઈ આવી. ઉપાકાન્તભાઈનો મીઠાઈ ખસ્યો. એકદમ હિસા થઈ મોટાને ગળાવી પાડ્યો, દાનજી ભાંગીને નાખી દીધું અને વિજયાને જો ચાર વ્યાખ્યાન સંભળાવી બોલ્યો “ શું, મેં મ્હા મગાવી હતી કે દાનજી ? ”

વિજયા—“ ભાઈ ! મ્હા તૈયાર થાય છે અને તે પહેલાં તમારે દાનજી કરી લેવું જોઈએ ને ! ”

ઉપાકાન્ત—“ ના ! મારે પથારીમાંથી ઉઠતાં મ્હા જોઈશે. એતો રશ્મિકાન્તનાં રાજ્ય ગયાં. તે ભાઈને તો આઠ દીવસે પણ મ્હા પીવાનું મન ન થાય. આજથી દુઃખેયું હું છું તે પહેલાં મ્હા તૈયાર કરવી. હું તો હિના પાણીથી મ્હાં સાફ કરીશ. સવારમાં લાકડાં આવવાનું મને પસંદજ નથી. ”

રશ્મિકાન્ત ધર હોડી ચાલી ગયાની વાત નખરમાં પીરે પીરે પ્રસરી. ગામમાં વાત વધી જૂદા જૂદા માણસોને કંઈ કંઈ ઉદ્ગારો કાઢવાને વિષય મળ્યો. ડાઈ ફરે “ ભાઈ ! એ હાકરોજ ધણો કાઢ્યો, બીલકુલ લોભ તો તેનામાં મગજ નરિ. ડાઈ દીવસ ડાઈની સાથે લડવાની તો વાતજ મી ! એ ઉપાકાન્તથી લડવાનું દૂર કરવાજ, જતો રહેા જણાય છે. ” “ અરે શું ! એ તો અગ્રેજી લજોવાનાં મગજજ ઉધાં. વળી ધર ત્યજીને તે જવાનું દરો ! ” “ નાના એતો એના મામા કહેતા હતા કે લોકોમાં જય ખાટવા, ભાઈનાથી જાના રૂપીઆ બીજે કંઈક રાખી, માત્ર રૂ. ૭૦૦૦ની મીલકત જણાવી તે તેને મોંપી રશ્મિકાન્ત હુમ્મ્યાઈથી જતો રહેા છે. ” “ નારે ના; રશ્મિકાન્ત બીચારો તેના કાકા તથા મામાથી ત્રાસી ગયો. ” “ પણ પેલી કાન્તાને સાથે લેઈને ગયો છે. એ તે કંઈ અગ્રેજી લજોવાને બાન દરો કે તેમનાં ભેજાંજ ખસી જતાં દરો ! ” વિગેરે અનેક ચર્ચા નગરમાં ચાલી રહી હતી. રશ્મિકાન્ત અને કાન્તા તો આ સમયે જંગલમાં ચાલતાં હતાં.

રાત્રિએ રશ્મિકાન્ત અને કાન્તા ધરથી નીકળ્યાં, પણ રાત્રિનો સમય અને નગર બહાર ગાઢ જંગલ હોવાથી તુરત નગર ત્યજવાનું તેઓને ચેત્ત ન લાગ્યું. કીધાના એક દરવાજા નજીક એક શિવાલય હતું, ત્યાં તેમણે રાતની રાત પડી રહેવાનું ઉચિત ધાર્યું, આખી રાત્રિ વિવિધ વિચાર કરવામાંજ ગાળી.

રશ્મિકાન્તને કાન્તાના ધૈર્યમાં વિશ્વાસ હતો, છતાં તે તેને તેના પિયર જવાનું કહેડા લાગ્યો. તેણે રસે નહતાં વિના સંભળ્યાં. તાપ, દાઢ વિગેરે અસુખ ફુગાવા જોગ થવું

પડશે એમ સમજાવ્યું. પણ કાન્તા પતિનાં દુઃખમાં ભાગ પડાવવા દૃઢ નિશ્ચય કરીનેજ સાથે નિકળી હતી. વાતચીત, પ્રભુસ્તવન વિગેરેથી રાત્રી પુરી કરી. બીજી સવારમાં વહેલાં ઇશ્વરસ્થામાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખી તેનું ચિંતન કરતાં બન્ને જણુ નગર બહાર નિકળ્યાં. તેમણે સરીયામ રસ્તે ન જતાં સંકેતાનુંસારે એક જંગલી રસ્તો સ્વીકાર્યો. તેમણે શિવાલયથી ચાલવા માંડ્યું તેવાજ તેમના કર્ણપુટપર ગંભીર શબ્દોનો ધ્વનિ યથો કે—

શિવાસ્તે સન્તુ પન્યાનઃ ।

આ ને આ સૂત્રનાજ વિચાર કરતાં તેઓ આશ્ચર્ય આલ્યાં.

કાન્તા, વેલા, ઝાંખરામાંથી પસાર થતાં થતાં તેઓ નગરથી બહુ દૂર ગયાં નહતાં તે વામાં એક ટેકરી નજીક રશ્મિકાન્તને પોતાની સામે દ્રવ્યના ચર જેવું કાંઈક જણાયું. રશ્મિકાન્તને દ્રવ્ય દેખતાંજ પોતાની રથાંતિનો ખ્યાલ આવ્યો. એક દાય લમણે ને બીજો હૃદયપર મુકાઈ જવાયો. કાન્તા તેના હૃદયને કળી ગઈ, પતિના મનની એકદમ આતી દુર્લભા જોઈ તે ગભરાઈ. દીન ચહેરે તે બોલી “ પ્રભો ! શું થયું ? આમ કેમ રતબ્ધ થઈ ગયા છે ” । રશ્મિકાન્ત થોડીવાર પછી બોલ્યો “ હા, જોને પેલું શું દેખાય છે ? ”

કાન્તા—“ માડી. ”

રશ્મિકાન્ત—“ માડી ! અરે, આ શું છે ? અહા પ્રભુએ અહીં પણ આ રાખ્યું છે ? જોને આ કેવું છે ? ”

કાન્તા—“ માડી જેવુંજ, મને તો અન્ય કંઈજ જણાયું નથી. ”

રશ્મિકાન્ત—“ અરે, આનો દ્રવ્ય છે ને. ! ”

કાન્તા—“ ના પ્રભો ! આપેજ મને જણાયું છે કે ‘માતૃવત્ત પરદારેણ પરદ્રવ્યેણ લોપ્સત્ ।’ આતો માડીજ છે. ”

રશ્મિકાન્ત—“ બહાલી ! એ વાત અક્ષરસઃ સત્ય છે. પણ આ દ્રવ્ય કેવું છે તે આપણે જાણતાં નથી. વળી આપોઆપ આપણને મળે છે. આપણે એને લેવા આવ્યાં નહતાં. વળી જ્યારે પાસે દ્રવ્ય હોય છે તેના કરતાં દ્રવ્યના અભાવે તેની કીંમત વધારે જણાય છે. જ્યાં બૂધ તરસ લાગશે કે આપણું ઘર વિગેરે વાદ આવવાનાંજ. દ્રવ્ય વિના આપણે શું કરવાનાં હતાં ? આપણે આ દ્રવ્ય લેઈએ તો તો ગરીબાઈના દુઃખથી મુકાઈએ અને બીજા કોઈ નગરમાં જઈ સુખે દિવસ ગાળીએ. આ લેવામાં કંઈ આપણે ઝોટું કરતાં નથી. વળી જો નથી લેતાં તો અર્થશાસ્ત્રના નિયમે આપણે જનસમાજને હારે નુકસાન કરીએ છીએ. દ્રવ્ય વિના શું કરશું ? મને હવે વિચાર સુઝે છે. આ કંઈ સ્તેવકર્મ નથી. કેમ, આપણે આ લેઈ લઈશું ના ? ” કાન્તા જે આ બધું ઉદ્દીપ્ત મને સાંભળ્યા કરતી હતી તે નમ્રતા પૂર્વક કહેવા લાગી, “ નાથ ! હું આપને શું જણાવ આપું ? પણ આપનાજ ઉપદેશોનું સ્મરણ કરતાં મને જણાય છે કે આપે અસ્તેવનો અગ્રે અનાદર કયો જેવું થયું છે, આપેજ જણાયું હતું કે પોતીજી મહેનત શિવાલયનું દ્રવ્ય મેળવવું તે અસ્તેવમાજ ગણાય. આપે પિતાશ્રના દ્રવ્યમાં આપણો દિરસો દોષા છતાં અસ્તેવજ્ઞતાનું ખરા સ્વરૂપમાં પાલન

કરવા ધર ત્યજું છે. વળી આપના થોડા સમય મહેરબાની વિચારમાં આ દ્રવ્ય જોતાંની સાથેજ તે સર્વ વિચાર ફરી ગયા એજ જણાવે છે કે આ દ્રવ્ય શુદ્ધ નહિ પણ મલીન છે. આ દ્રવ્ય લેવામાં આપણે ચોરી નથી કરતાં, તેમ તે લેવામાં આપણે મહેનત પણ કરી નથી. આપણી મહેનતથી સંપાદેલા દ્રવ્ય સિવાયના દ્રવ્યમાં દ્રવ્યશુદ્ધિજ, અસ્તેયનો ભંગ કરે છે તો તે લેવા મરજી થવી તે તો હિચિત જણાવજ કેમ ? જનસમાજને હાની ન થવા માટે આપણી પાસે એક ઉત્તમ ઉપાય છે. આપણે આ રથાન્ને બરાબર ધ્યાનમાં રાખવું અને કોઈ થોડા પાત્રને અણીના વખતે આ દ્રવ્યનું રથાન સૂચવી દેવું. અને આપણી ગરીબાઈ તો, આપણેજ સ્વિકારી છે માટે તેને તિરસ્કારવી જોઈએજ નહિ. આ દ્રવ્યથી દૂર થતાંજ તે યાદ પણ નહિ આવે. ”

રશ્મિકાન્તના ધ્યાનમાં આ વાત ઉતરી નહિ. તે બોલ્યો “ આપણે બીજા કોઈ મહે-
રમાં જઈ ત્યાં પણ દ્રવ્ય તો મેળવવુંજ જોઈશે ને ? આ દ્રવ્યપર બીજા કોઈ પણ માણસનો
પોતાનો હક્ક છે એમ જણાવવું કોઈ છે નહિ તો બીજા કોઈને ઉપયોગમાં ન આવતી
ચીજને આપણે ઉપયોગમાં લઈએ તો શું ખોટું ? આપણે દ્રવ્ય વિના કેમ ચત્તારીશું ? મને
તો આવાજ વિચાર આવે છે. આવુંજ સુકે છે. ” રશ્મિકાન્તની સ્થિતિ સ્મશાનત્યાગીના
જેવી થઈ ગઈ હતી, તેવું મન બીજા વિચાર કરી શકવુંજ ન હતું, કાન્તાનું ધૈર્ય અડગ
હતું, તે રશ્મિકાન્તની માફક નરમ ઘણું જાય તેમ નહતી. આધ્યાત્મિક સામગ્રીથી ભરપૂર
કાન્તાનું હૃદય આર્થિક સામગ્રીથી લક્ષ્યાય તેમ નહતું. તે બોલી—નાથ ! આ દ્રવ્યનું માપ
થઈ શકે તેમ છે માટે તે સદા ટકે તેમ નથી. આનો અંત આવશે. આપણું કેન્દ્ર અંતમાં
નથી પણ અનંતમાં છે. આ ભાર અહીંથી હિચ્છી જવાને બદલે અનંત ત્રીજેરીમાં આપણે
વિશ્વાસ કાં ન થાપવો. આ પ્રત્યક્ષ દ્રવ્યનો માલિક કોઈ નથી તેજ જણાવી આપે છે કે તે
આપણું નથી. અને આપણું નથી તો આપણે તે લેવું પણ કેમ ? બીજાની વસ્તુ માટે તેના
ઉપયોગમાંથી દૂર યદ્ય હોય તેવી વેળાએ પણ તે વસ્તુ મેળવવા આપણે વિચાર કરવો તે
આપણી ભીંશતાજ છે; આપણા સામર્થ્યમાં અશક્તજ છે. આવી જાતની અશક્તિ તે અસ્તે-
ય નથી. પરંતુ ઇશ્વરની અગાધ ત્રીજેરીમાં તથા પોતાના સામર્થ્યમાં શક્તિ તેજ અસ્તેયવૃત્ત છે
અને તે આપણે સ્વીકાર્યું છે. અસ્તેયવૃત્ત તે અનર્ગળ દ્રવ્યનો અભોધ ઉપાય છે, અને આ
સત્ય આપણે હમણાજ જોયું છે. ઉપાકાન્તલાભએ બધી મીઠકતપર પોતાનો હક્ક છે એમ તમેને
જણાવ્યું હતું. તેથી આપે પોતાનો હારિસો પણ ત્યજ દીધો. પાર્થિવ દ્રવ્યનો અપનાદર કરી
આપ આ રસ્તે વળ્યા. પરિણામમાં આ દ્રવ્ય પાણું આગળને આગળ આવ્યું. ત્યાં સુધી
આપને આત્મશ્રદ્ધા છે. ત્યાં સુધી અસ્તેયવૃત્ત આપના અંતરમાં આરંભ છે ત્યાં સુધી દ્રવ્ય
તો ડગલે ને પગલે આપની સમીપજ આવવાનું, પાર્થિવ ત્રીજેરીનો અંત આવે પણ ઇશ્વ-
રી ત્રીજેરી તો અનર્ગળ છે. નાથ ! દૃઢ થાઓ. ચાલો, આ રથાનજ બધા વાનાવર-
ણ વાળું છે. ”

રશ્મિ — “ પણ આનો આવ્યો દાન ચુકવા જેવું થાય છે. લક્ષ્મી ચાલેલી કરવા
આવી છે અને મ્હોં ધોવા જવા જેવું કરીએ છીએ. ” રશ્મિકાન્તને દ્રવ્ય ત્યજ ચાલ્યા
જવું અકાર્ય થઈ પડ્યું. કાન્તાએ જણવું આ આવી રીતે સમજનાર નથી. તેને કીડસો

જડશે તે બોલી “ માંકામામા અને દોલાકાકાએ આપને કાલે રાત્રે છેવટે શું કહ્યું હતું તે યાદ છે કે, જો આ દ્રવ્યમાં હાથ ધાવશો તો જ્યારે ત્યારે આ દ્રવ્ય તમારે પિતાજીની મીઠકતમાંથી ઉત્પાત કરેલું હશે. માટે આને તો અહીંજ રહેવાં હો.” રસિકાન્તને તો છુટ્ટો દ્રવ્ય ત્યજવા જરૂર પડી. બન્ને આગળે ચાલ્યાં. ધીરે ધીરે ટેકરી આગળતું દ્રવ્ય લક્ષ્ય બદલે ચલ્યું.

વનમાં ફળ પુલ વિગેરેનાં ઝાંડ પુષ્કળ હતી. અવાસમાં બૂંચ જેવું જથ્થાતી ફળનેાં ઉપયોગ થયો. એકાદુ અરણ્યનાં પાણીથી તરસ પણ છીપી હતી. બંનેએ એક વીસાળું ઝાંડ નીચે બાંધે વિશ્રાંતિ લેવા બેઠાં. વિષ વિષ વિષય પર વાતોલાપ કરતો કાંતીએ ટેકરીવાળા દ્રવ્યની વાત સંભારી, અત્યારે રસિકાન્તનું ચિત્ત સ્વચ્છ હતું. તેને તે દ્રવ્ય હવે હુંદર ભાસવા માંડ્યું, પોતે જથ્થાવેલી બીરતા માટે તે શરમાયો અને પસ્તાયો, તે બોલ્યો “ દેવી ! મેં ધુધરનો અપરાધ કરીયો. મેં તેના પ્રતિની શ્રદ્ધામાં પાછીયાની કરી. આ શું ! મને એમ કેમ ચલ્યું ? ” કાન્તાએ કહ્યું “ પ્રભો ! આપને દોષ નથી. આપે રથાનની સત્તા જોઈ ! તે રથાનના વાતાવરણમાંજ એવા સરેકાર હતા. દ્રવ્ય પણ તેજુજ. ”

કેટલોક વખત વિરામ લેઈ તેમજે પાછા પ્રવાસ શરૂ કર્યો લગભગ બે કલાક ચાલ્યા હશે એટલે એક ખીણ આવી. એક બીજાનાં હાથ ઝાલી ખીણમાં અટપટા અને સાંકડા રસ્તાઓમાં ચાલવા માંડ્યું. ખીણમાં કલાકેક ચાલ્યા પછી કાન્તા બોલી “ નાથ ! આપણે હવે કેટલુંક દૂર જવાતું છે. આતો હવે રાત્રિ પડશે. વળી આ ખીણમાં પશુઓનાં ભય જથ્થા છે રાત્રિ પડશે તો આપણે ક્યાં રહીશું ! અધાર તો થવા આંચું. આપે મને જથ્થાબુ હતું કે રાત્રી પહેલાં આપણે પંહોળીશું, હવે તો થાક પણ લાગ્યો છે, ચલાવું. પણ નથી. આંચું શે અશ્વમ ! આટલુંએ હું તો આપની હુકમ ચાલી શકી છું.”

રસિકાન્ત—“ પ્રભો ! ગલરા નહિ. આજ આપણું સંકેતસ્થાન. જો સામે, કેમાં ”

(અપૂર્ણ.)

ધન, વૈભવ, અજ, વસ્ત્ર વગેરે પ્રાપ્ત ન થતાં હોવાને તેથી જે દીનતા માનવામાં આવે તે વાસ્તવિક દીનતા ગણાતી નથી; પરંતુ ગમે તેવા ધનાઢય હોય તો પણ બધા સુધી તેણે પરમાત્માનું સર્વોત્તમ પદ પ્રાપ્ત કર્યું હોવું નથી, ત્યાં સુધીની જે દીનતા તેજ વાસ્તવિક દીનતા ગણાય છે.

શ્રી કાગળવાળા.

*

*

*

*

સુવર્ણ, મોતી, રત્ન, આદિ દ્રવ્ય, મંદિર, માળા, વાડી, બગીચા વગેરે પ્રાપ્ત કરનારાં વાસ્તવિક સંપત્તિવાન ગણાતા નથી, પરંતુ અપરોક્ષ જ્ઞાન, સાત્વિક સ્વભાવ, સત્યતા, શાંતિ, આનંદ, સત્યપ્રેમ વગેરે પ્રાપ્ત કરનારાં જ વાસ્તવિક દેવી સંપત્તિવાન ગણાય છે.

શ્રી કાગળવાળા.

*

*

*

*

श्रीमद्.

Straits of Malacca-Penang.

Gnvardhan L. Patel B. A.—Baroda.

What Silvery clouds link round those piles
Making a sky nn earth,
Hnw sunny look those dark grey isles
Floating on waves in mirth.
That chain nf hills in creslant stands
Tn check the pride of sea,
How hangs that cloud on yonder peak
A flag nf victory.
Hnndreds nf trees nn coast-line stand
Forming phalanx files,
Snbdned are waters and ronse no wave
In quee for miles and miles.

—A Rainbow on the sea—

Govardhan L. Patel B. A.—Baroda.

Why dance these waves with smiling crests !
Tn great the morning sun !
They whisper joye at Rainbow wright
On yonder horizon.
Hail ! Thon Queen nf Watery world
Emerging from the ass,
Thy blushing hues the waves reflect
With undue ectasy.
What sudden change ! Thon fade and fads !
A vacaut space I see
The sun there hides his face in clnud
Tn shad a fear for thee
The clnud in anger drops that tear
On dark blns waves belnw:
A hsavy shower strikes the waves
With hullnw shrill nf wne.

સંજ્ઞા; સ્નેહલગ્નની.

(ભેન-કેશવ, હરગોવિન્દદાસ. શેક.)

૧

ઋતિમિત્ર ભરેલી ઠાળી નિશાએ,
 * માર્ગવક્ષાની સપળી દિશાને;
 ઘેરી લીધીંતી, સખા !
 માર્ગવક્ષા પર ચન્દ્રવેળા બધિસો.
 તે પર * મૌકિતક ને મૌલિક ટંગિસો,
 મધ્યે મોટો * ગોળો ચોટિસો;
 તે પલકે પલકે ચળકે,
 " મર્ત્ય દોહની મુખપાંખ વિલોહી,
 ડોહીઆં કરતા અમૃતપૂર વાસીનાં,
 હોશી રમીત ભણે મુખમાં મલકે;
 એમજ અત્ર એ પલકે પલકે ચળકે; "
 દિશાઓ ચાન્ત પણ શૂન્ય હતી.
 * મલકી ખીલી રહેલી લીલી વનરપતિ,
 હતી તો મગાની; ભની !
 કિન્તુ એ વિષે,
 મિષે મિષે ય ડેલી ફેલી કરનાર,
 મંજુલ, રસિક, મધુર, અને,
 અમુલ્યા ફળપુલની કદર ધરનાર;
 ને-અમર વેલીને વરનાર,
 વીરલાઓ વીરલજ હતો; સખા !
 * અનિદ્ર આહો આહો વરસતો હતો,
 તથાપિ તે સ્થિર તો નહતોજ થતો;
 અનિદ્રના આવાહને પીપળનાં પર્ણ,
 ખરતાં; ને તેથી કુમળી કુમળી,
 હસતી હોયતી ! આભાસ એવો થતો.
 રતોવાઈ એકલીજ;
 એ અનિલસહરીએ તણાતી,

* કથા કલ્પિત નથી, કિન્તુ સત્ય છે. ઋગ્વેદસભ્ય ભગવાન દેશની
 અધિગતિ આણેલી જતાં લોકો આજો ખોલી ધરીત ફેરફાર કરવાને કંગાળ હોવાથી સંસાર
 રને એક અનધારી રજની કદી છે. ૧. વિષ્ણુ ૨ નભમંડલ. ૩. હિંદુમત્ત ૪ શશધર. ૫ એટલે
 આર્ષદેશમાં ૬ ઉચ્ચાથયે.

અળગા પથ નિમળા.
 તમમય નિશાએ દિશા હુંડતી,
 માંજલમાંની પરિમળ સુંઘતી;
 કવચિત્-૧ કુસુમો, અને સજિત લુપ્તો નેમ ચુંડતી.
 ચરણ ધીરથીજ ધરણી પર મૂકતી,
 વિકટ વાટિકા કાપતાં આગળ પળતીંતીં.
 શિર કેશ સ્થાપ. ચકચકિત હતા; બાલિકાના,
 કિન્તુ પાંધી ન હતી પારેજી !
 શરીર શ્વેત સાડી પરિધાન કરેલો; બાલિકાએ,
 કિન્તુ કાર ન હતી મહેલી !
 લલાટ તેજમય તેમ બલ્ય હવું; બાલિકાનું,
 કિન્તુ ક્રમક્રમની ચાંદલો ન હતી કરેલી !
 સૌન્દર્ય તો કુદરતેજ બક્ષેલ,
 સાથે સદૃશ્ય પથ અર્પેલ;
 નેકે એની યોગ્ય વય થયેલ,
 તથાપિ કર, ચરણ તો નરના જેવા !
 છતાંય શીલ—પુનિત પ્રતિમા,
 વનદેવી જેવી જણાતી હતી ! અચિત;
 એવી વનદેવી જેવી (દેવી)
 રણનીએ એકલીજ દેખીલા—અરે !
 કિશોરી; ઉંડું, ઝીણું વિષ્ણુ શું—ગાન,
 આનને દહકતી—ને જમણું આગળ મૂકતી;
 કહું છું, એ શું ગાતીંતી તે—અવલુકર—
 ૧“ ઝીણો અરમર વસ્ત્રે એક,
 બાંજે મહારી-સુન્દરી ”
 જાણ્યું ?
 પણ બન્ધુ ! એતો એના અંતઃકરણની ઉંડી દાઝ.
 બાકી ન હતી ગાજવીજ કે ન હતો વનરાજ.
 ગગન મંડળ નિર્મળ હવું;
 ઉડુગથ પથ પૂર્ણ રીતે ખીલેલા,
 ત્યાં તે મેદલો શાનો ?
 સખા ! માનો વા ન માનો—કિન્તુ—
 ૨“ આ શું ? આસુ કે ચોમાસુ આબુ આંખમાં ”;
 અચિત બનાવ એવો બનેલો—એને,

૧ કળે કંઠાલેલી કામા કાંઈ વખત કુદરતી નિયમનેજ તુચ્છકારતી—(કિન્તુ). ૨ મીરાંબાઈ.

કમળ શાં ખુલતાં ને ખીડાઈ જતાં;
મૂંઝાં શાં અણિયાળાં ફિન્તુ કીકીધી કાળાં,
ઝેવાં લલિત લોચનદ્વારા-મિટે મિટે;
ટપકે, ટપકે, મેલકિતકના ઝીણા કણુશાં,
અશ્વ મિન્દુ ટપકતાં ને
વદન વેલીધી, કુસુમો મ ખરતાંતાં,
ખરેખર, તે આ પ્રમાણે:—

(રખતો)—

“ દુઃખીના દીલની પીડા;
“ કવણુને કહીય પખીડા !
“ કહે તો દુઃખોં ને કહે જે,
“ સુખીયું નામ ના લે જે.

(અચોખ્ખ)

“ દુઃખીના દીલની પીડા,
“ સુખી ના પ્રીછશે પીરા !
“ સુખી તો રોખમાં મરતાન,
“ દુઃખી કંઈ રોકમાં બે ખ્યાન.
“ અરે ! તો લાવ જા દુઃહી,
“ દુઃખી ને કે મદુલીધી;
“ મળે તો કંઈ મળે આરામ,
“ મગર આ અન્તનાજ મણામ.”

(ત્યાર પછી)—

મન્દાકાન્તી—

વાયુ વેગે કદળોં પડતી એમ બાળા ટળી ગઇ.
જોયા આસે હૃદય ધડકે ચાન પૂરી મળે નહિ
એ વેળાએ હવું ન તહીં કે કાણુ સંભાગ સે રે !
૧ બાળી બોળી કુમળોં કળોં ને ત્યારી દીધેલ વેલે.

(શિખરિણી)

પ્રભુ અંતર્યામી, હૈન હૈનના દીન સરણા.
સિવાયે કે સુરો, દીન હજરને દેજ કરણા;
મળે કેાઇ વિશ્વે, કદર કરનાય વીરલ તો,
ન લે બાકી ખીજા, મધુર રસ ચોંવી પિમળનો

(અનુકુપ)

દયાવાન દીનાનાયે, પોતાનો ગણુ ચોકસ્યો.
પડી હતી ત્યાં બાલિકા, પુવાન-તે-પ્રતિ-વલ્યો.

(વસન્ત તિલકા)

સંસારયોગી મનને શુભ માનનારો,
સંસારને સુરપૂરી તુલ્ય જાણનારો;
સંસારીની શીળથાણે ભોંડ ભાગનારો,
એવો બહો યુવક બાહ્ય સમીપ આળ્યો.
બાલિકા બેભાન હતી
યુવકે તે જોયું, પણ * જાણ્યું નહિ
સાક્ષિપાન એક સરોવરિયું હતું
શ્વાસભરો યુવક ત્યાં ગયો
સ્વચ્છ સશ્વિત થોડુંક પીધું—ને
એ નિર્મળ જળ જળપાત્ર માંથી લીધું
પશ્ચિત ત્યાંથી પાછો વળ્યો

પછી, પ્રભુના બાળકે,
પ્રભુની પ્રસાદીના,
કુમળી કળી પર આછો ઇંટકાવ કર્યો;
ઇંટકાવ રૂબો પણ ખરો,
“જળના રૂપેરી ઝરણે જેમ,
કરમાતી વેલ ખીલે, એમ,
કિંવા—પ્રભાકરના કિરણે જેમ
પંકજ પત્ર ખુને ને પ્રપુલ્લ જણાય,
એમ બાલિકા જણાઇ.
આજસ મરડી નિદ્રામાંથી ઉઠે એમ,
અબળા ઉડી; ને—
પૂર્ણ પુનિત પ્રતિમાને—અનિદ્રિયે,
અવલોકી; ત્હેના પ્રતિ ટગર ટગર
વગર સંકોચે, વગર ડરે, રિયર નજરે,
વિચારતી તિરણ નખને જોઈ રહી;
મધુર મોરલી, ડોડીલા કલાપીના રહામે,
ટગર ટગર પણ નીચી દૃષ્ટિએ મોલી રહી !
તવ કલાપીએ મનશુંજ દેકારવ કર્યો:—

(અંખરિણી.)

“અહો કેવા પન્થે, કુદરતી કરે છે ગતિ અને—”
“અહો ! કેવા પન્થે, કુદરતી તણું બાળક ભમે !”

(અપૂર્ણ.)

સ્પિંક્ષ અને તે સંબંધે યત્કિંચિત્ પ્રકાશ.

—લેખક. કુન્દન સહસ્રસંદ્, ગુજરાત ડોલેજ.—

શ્રી ભક્તનો ગત વર્ષનો માર્ગશીર્ષનો અંક વાંચ્યા પછીથી મારું ચિત્ત નવાજ વિચારો સેવતું હતું. દિવસે દિવસે વિચારોનો ભંડાર વધતો ચાલ્યો પણ ઇચ્છેલું સત્ય જાણવાને બદલે ગુન્ધવાડો વધવા લાગ્યો. જે દિવસે “પૃથ્વીમાં પડ” તું મુક વાંચ્યું તે દિવસે મને કંઈક નવી આશા સ્પુરી આવી અને ડોઢ દેવી સત્તાને મારો ગુન્ધવાડો ઉકેલવા વિનવવા નિશ્ચય કર્યો. તેજ રાત્રિએ ધરમાં સર્વના નિદ્રાવશ થયા પછી છાનોમાનો પચાસીમાજ બેઠો યદ્ય અનુક્રમે મારા સદ્ગુરુ ભગવાન તથા મુક વાંચતાં જાણેલા સદ્ગુરુથી અભિન્ન વિશ્વવંદનું સ્મરણ કરતો મને રહાય અપેવા વિનવતો હતો. મને સમજાય છે કે હું અર્ધ જાગૃત અને અર્ધ નિદ્રાવાળી સ્થિતિમાં બેઠો હૃદય તેવામાં મને અદ્ભુત દર્શન થયું. એક ગરૂડ પક્ષી પોતાની પાંખો, જેમાં તેજોમય આકૃતિ—એકમાં મારા સદ્ગુરુની અને અન્યમાં તદ્ભિન્ન સ્વરૂપની—હતી તે પોતાની પીઠપર કંઈક સત્, અસત્, દેખાતું વળી કંઈજ નહિ, એવું તત્વ લેઈ મારા સમીપ આવી પહોંચ્યું. મેં જેમ બારિકાથી જોવા માંડ્યું તેમ તેમ પાંખો માંની આકૃતિઓ પણ પીઠપરના તત્ત્વજેવી ક્રિયાવાળી અને ક્રિયા રહિત સ્થિતિ બેગવવા લાગી. મારો ગુન્ધવાડો વધવા લાગ્યો. હું ચિત્તને એકાગ્ર કરતો પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. “હે પરમ તત્ત્વ હું આપના મૂળ સ્વરૂપને ઓળખી શકતો નથી. હું ઈદ્રિયથી વ્યાપાર કરનારો, આપનું કોઈ ઈદ્રિયગોચર સ્વરૂપ હોય તોજ અનુભવી શકીશ. પ્રભો ! કૃપા કરી મને રહાય આપે.”

આશ્ચર્ય ! ગરૂડાદિ અદસ્ય યદ્ય ગયું અને સર્વત્ર તેજ પ્રસરી ગયું, ઉડે મધુર ધ્વનિ ઉડ્યો “કેમ ! હમણાં તને ગુન્ધવાડામાં પડવાનું કારણ જાણે છે ?” હું બોલ્યો “પ્રભો ! હું મારા બ્યવહારમાં વિજય મેળવવા આપની સેવા છોડી, આપથી દૂર રહ્યો તેજ-કારણ સમજાય છે. પણ પ્રભો ! તેમ કરવામાં મેં બીજાં સર્ગાઓની સલાહ માની છે. હવે માત્ર એકાદ વર્ષ પછી હું મારી પહેલાંની ક્રિયાઓમાં યોગદશ, પણ હાલતો મારો ચાલુ ગુન્ધવાડો દૂર કરો. નાથ ! બાળકનાપર કૃપા રાખો.” અવાજ આવ્યો “તારી ચક્ષુ તથા કર્ણો દ્રિય જેજે અનુભવે તેમથી તેને તું જાણશે.”

થોડી ક્ષણો વીતી નહિ; ત્યાં તો મને પૂર્વ દિશાભિમુખ બેસવા આજ્ઞા થઈ; અને મેં તેમ કર્યું. મારી આગાડી પડ કરતું ડોઢ પ્રાણી મને જણાયું. મેં તપાસ કરી તો પાછસો ભાગ સિંહનો અને તેનો આગલો ભાગ રીંગો જણાયો, હું સ્તબ્ધ બન્યો, ત્યાં સ્વર આવ્યા “મારા સ્વરૂપનો સંકેત જાણવા તારી મહેનતના પ્રમાણમાં હું ઉત્તર આપીશ. માયાવૈષ્ણવ આત્મા સાધારણ પ્રસંગોમાં અદ્ભ મમત્વમાં શુભાયાથી આત્મા સંબંધે વિચાર સરખો કરતો નથી. પણ ત્યારે ભય કે દુઃખમાં હોય છે ત્યારે દેવીસત્તાની શોધમાં લાગે છે. ઈષ્ટમાં નાઈલ નદી જે સમયમાં ઉભરાય છે અને સર્વત્ર ત્રાસ ફેલાવે છે તે વેળાએ આકાશમાં સિંહ, અને કન્યાના ગ્રહો હોય છે. મનુષ્ય આવા ત્રાસના વખતમાં દેવી સત્તા શોધે છે તે અનુસાર ત્યાંના સીધા પણ તેની શોધ કરતા, અને દેવી સત્તાને મનુષ્ય આકાશમાં ધારતા હોવાથી સિંહ અને કન્યા (Leo અને Virgo) પર તેમની દૃષ્ટિ કરી. તેમણે તે અનુસાર સત્તાનું સંકેત Sphinx રિપ્લેક્સ બનાવ્યું અને તેની સેવા સ્વિકારી—” અને પ્રશ્ન ઉઠ્યો કે માણસોને રિપ્લેક્સ ગળી જતું, તે વાત—“ધિરજ રાખ. પહેલાં જણાવ્યું તેમ નાઈલ નદી સાથે મારો સંબંધ હોવાથી તેવાથી થતું નુકસાન મને આરેખાયું. મારા સંબંધમાં અનેક દંત

કથાઓ શરૂ થઈ, અને તેમાંની એક તારા વાંચવામાં આવી. મને દૈવી સત્તા તરિકે પૂજનારને હું દેવીસત્તાજ છું. તારા સદ્ગુરુ તથા તદ્દલિન્ન મૂર્તિઓમાં પણ હુંજ છું” મારી શંકાનું સમાધાન પૂરું થતાં પહેલાં તો તે પ્રાણી ચાલી ગયું. પણ અહા! મારા સદ્ગુરુ મારી નજીક આયા અને માથે હાથ મુકી બોલ્યા “કેમ થોડી મહેનતમાં ધણો લાભ લેવો છે કે ?” મેં કહ્યું “ પ્રભો ! આપની કૃપા છે તો મારે મહેનતજ ક્યા કરવાની છે ? ” તેઓ હસ્યા.—

મારાપર કરૂણા વર્ષાવતા તેઓ બોલ્યા “ રહસ્ય પુરેપુરું સમજતાં તારો નાસતો છેજ. માટે તને પણ અડધુંજ હું જણાવીશ. હું તને

“ Osiris sinks in capricorn

And Isis seals the tomb

Horus the prince of Love is born

And joy dispelleth gloom”

ના બે રીતના જવાબ આપીશ. પહેલો; સૂર્ય મકર રાશીમાં કુબ્જતાં તેની (સૂર્યની) સ્ત્રી પૃથ્વી ધનધાન્યાદિની કબર બંધ કરે છે અર્થાત વર્ષાદને અંગે પાકતાં ધાન્યો બંધ થાય છે—મૃત્યુને પામે છે. પણ વસંત ઋતુમાં પ્રેમાદિપન થાય છે જેથી આનંદ ઉદ્ભવતાં શોકાદિના અધકાર નાશ પામે છે ” મેં જણાવ્યું “પ્રભો ! આ ઉત્તરથી મને સતોષ થતો નથી.”

તેઓથી બોલ્યા “ સજીવ ! ખ્યાન આપ. ઓસિરીસ એ સર્વે સદ્ગુણો જેવા કે પવિત્રતા (holyness) વિગેરેના અધિપતિનો સંકેત છે. ઇસિસ સત્ય (truth) રસ-સર કવિની યુના (Una) છે. મકર (capricorn) કલ્પિત રાક્ષસ અથવા મગર (eligator) હું સૂચન છે. કલ્પિત રાક્ષસ કલ્પનાજ સૂચવે છે અર્થાત અસત્યનું પરિણામ દર્શાવે છે જે જીવનો સંકેત છે. મગર પણ અસત્યનું સૂચન છે કારણ તેને અગ્રિજમાં (crocodile's tears) મગરનાં આંસુ સાથે સંબંધ છે, જે અસત્યનુંજ સૂચન છે માટે જીવનો સંકેત છે. પ્રેમ તે ઇશ્વરનો સંકેત છે કારણ Love is God શુદ્ધ પ્રેમ ઇશ્વર છે. કેમ કંઈ સમજાય છે ? ”

મેં કહ્યું “ પ્રભો આપજ બધું સ્પષ્ટ કરો.”

તેઓથી બોલ્યા “જ્યારે ગુણો, સદ્ગુણો વિગેરેના અધિપતિને માત્ર જીવાત્મામાંજ રાજ્ય કરવા દેવામાં આવે છે, અને સત્ય, જીવાત્માની કબર બંધ કરે છે અર્થાત તેને આત્મા બનાવે છે, ત્યારે તે પ્રભુરૂપ થાય છે.

જીવાત્મા એ સત્ય નથી પણ અસત્ય છે. માયાના પ્રભાવે કલ્પિત બ્રમ છે. શુચ્છ, સદ્-શુચ્છ વિગેરેને જીવાત્મા સાથે સંબંધ છે. આત્મા ત્રિચુચ્ચાતિત છે. આ બધાનો અનુભવ કરાવનાર સત્ય છે. જ્યારે સત્યથી જીવાત્માનો નાશ થાય છે ત્યારે આત્માનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. આત્મા સત, ચિત્ અને આનંદ છે. આનંદ ત્યાં શોક નહિ. ચિત્ પ્રકાશ ત્યાં અધકાર નહિ.

... ..

અન્તે મેં પૂછ્યું “ પ્રભુ ! શી ભક્તમાં સૂચના પ્રમાણે હું ઉત્તર આપું કે નહિ ? ” તેઓથી બોલ્યા “ જેવી તારી ઇચ્છા, મારી મના નથી.”

ઈંદુનું સ્મરણ કરતો કરતો ઈંધવા મેં ધણેજ પ્રયત્ન કર્યો પણ ઈંધ ન આવવાથી મેં આ સમજી સમજાવિયાર કિધી અને આ પત્ર બંધ કરતી વેળાએ રાત્રીના બે વાગ્યા છે. પ્રભુ આપણને સર્વેને અધિક પ્રકાશ દર્શાવો અરતુ.

પંડિત ઇશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર.

આ પંડિતશ્રી વિદ્યાન પુરુષ ઇ. સ. ૧૮૨૦માં મીઠનાપુર જિલ્લામાં ખીરસીંગ નામના ગામમાં જન્મ્યા હતા. તેમનાં માતાપિતા અતિ નિર્ધન હતાં. તેમને અન્ય કોઈની સાહાય ન હતી. મહાપુરુષો સાહાય વિના પણ દેવી મહતી ઉત્પત્તિ કરી શકે છે તેવું તે જ્વલંત નિર્દશન હતા. તેમણે સરકારી સંસ્કૃતશાળામાં શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું. તેમના જ્ઞાનથી પ્રીતિદો તથા શિક્ષકો એટલા તો ઝસમ થયા કે તેઓએ તેમને વિદ્યાસાગરની પદવી આપી.

ઇ. સ. ૧૮૪૧માં ૨૧ વર્ષની વયે શેર્ટ વિલીઅમ કોલેજમાં સરકારના મુખ્ય પંડીતની સરકારી નોકરી તેમણે સ્વિકારી. આ સમયે તેમણે અંગ્રેજી અભ્યાસ આરંભ્યો. થોડાજ સમયમાં તેમણે તે લાખાનું ઉત્તમ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. ઇ. સ. ૧૮૪૬માં સંસ્કૃતશાળામાં તે સાહાયભૂત વ્યવસ્થાપક (Assistant Secretary) નીમાયા. ત્યાં તેમને શિક્ષણપતિ મંડળ (Council of Education) ના સભાસદો સાથે ન જનવાળી તેમણે તે અધિકારને ત્યાગ કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૯માં તે શેર્ટ વિલીઅમ પાઠશાળામાં મુખ્ય શિક્ષક નિમાયા; તથા તેમને સંસ્કૃત પાઠશાળાના ઉપાધ્યાયનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો. મુખ્ય શાલાધિકારીના કાર્ય ઉપરાંત હુગલી, નદીઆ, બર્ધવાન તથા મીઠનાપુર જિલ્લાની શાળાઓના તે ઇ. સ. ૧૮૫૫માં નિરીક્ષક નિમાયા. તેમના સ્વતંત્ર વિચારોને લીધે આ સર્વ પરતંત્રતા તેમને રૂચિર ન થઈ. સામાજિક શિક્ષણના મુખ્ય યોજક (Director of Public Instruction) ની સાથે તેમને અનુરાગ થતાં ઇ. સ. ૧૮૫૬માં તેમણે નોકરી છોડી.

અખ્યાત બંગાળી કાવ્યકાર મધુસૂદનદત્ત કહે છે કે “તે પ્રાચીન ઋષિના જેવા સરલ છે, ઇન્દ્રિય જેવા કાર્યદક્ષ છે, તેમનો પ્રેમ બંગાળી માતાના જેવો છે.”

વિનેતા રૂપે સંસ્કૃત શાસ્ત્રને ઉત્તમ પંકિતએ તે લાખ્યા. તેને સુવ્યવસ્થ કરી. આ કાર્યમાં તેમને અનેક તિબ્બ નડ્યા, તોપણ અતે તે વિજયી થયા. ઇ. સ. ૧૮૬૪માં સાધારણ વર્ગની પ્રજાને ઉત્તમ શિક્ષણ પ્રાપ્ત થાય, એવા ઉદ્દેશથી પોતાના બે લાખ રૂપીઆ ખર્ચાં તેમણે રાજધાનીય શાલા (Metropolitan Institution) સ્થાપન કરી. પોતાની જન્મભૂમિ ખીરસીંગમાં પણ તેમણે ઇન્દ્રિયશાળા સ્થાપન કરી. ત્યાં વિનામૂલ્યે વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ તથા શિક્ષણ પ્રાપ્ત થતું. પ્રાકૃત ભાષાંય શિક્ષણઅર્થે પણ તેમણે ઉત્તમ પ્રયત્ન કર્યો. તે સમયે શાલામાં યોગ્ય પુસ્તકો ન હોવાથી, બાલપોથી સર્વ ઉચ્ચ વર્ગોને અનુકૂળ આવે એવી પુસ્તકમાળા તેમણે તૈયાર કરી.

પ્રવેશક સંસ્કૃત વ્યાકરણ તથા સંસ્કૃત પુસ્તકમાળાથી સંસ્કૃત શિક્ષણ પણ તેમણે સરલ કર્યું. તેમણે ગદ્ય, પદ્યાત્મક ધણા સંસ્કૃત ગ્રંથો પ્રકાશિત કર્યા. ‘માસ્તર બેટપુન સાથે’ શિશુશિક્ષણે તેમણે ઉત્તમ પ્રયત્ન કર્યો.

પંડિત શ્રી સંસારસુધારક પણ હતા. વિધવા સ્ત્રિઓ અલંત દુઃખમય, શોકજનક સ્થિતિથી તેમનું હૃદય દ્રવીભૂત થતું. શાસ્ત્રાવે કરી તેમણે નિઘય કર્યો કે વિધવા પુનર્લગ્ન ને શાસ્ત્રથી બાધ નથી. આ સિદ્ધાન્ત પ્રતિષ્ઠાપિત કરવા તેમણે ઇન્દ્રિય તથા બંગાળી ભાષામાં ઉત્તમ રીતે લખ્યા; એટલુંજ નહિ પણ સરકારના આજ્ઞાપત્રી વિધવા પુનર્લગ્ન ન્યાયપુરસ્કર છે એવો કાયદો અમલમાં મૂકાવ્યો.

આ પંડિતશ્રી પુરુષ દરમિયાં ૧૫૦૦ રૂપીઆ ખર્ચતા. કોઈ પણ નિરાધાર, નિર્ધન, કે દુઃખીને આશ્રય દેવા તે ઉચત રહેતા પંડિત, વિનેતા, સુધારક તથા પંડિતશ્રી રૂપે બંગાલામાં પ્રખ્યાતી પામી ઇ. સ. ૧૭૯૧ ના જુલાઈની ૨૬ મી તારીખે સદ્ગતિ પામ્યા.

કાવ્ય દક્ષતા. કાર્યકારણ શક્તિ, ગોપન શીલતા, અંતરદુરુષ તથા રમરણ શક્તિઆદિ શુભો તેમનામાં આદિકોવને પામ્યા હતા. મનુષ્યસ્વભાવની પરિદા અતિસાંન પણ તેમનું ઉત્તમ હતું. પંડિતશ્રી તેમના જીવનનું હૃદય હતું, તેમનું અંતઃકરણ શાન્ત સરલ, અવિકારી તથા વાસ્તવ્યભાવથી પૂર્ણ હતું.

આલો દિવસ પોતાનો ચાલુ ઉદ્યોગ કરવા ઉપરાંત માત્ર એક અથવા બે કલાકજ કામ કરવાથી પોતાની રોજની ઉપજ કરતાં વેવડી અથવા ત્રણ ગણી કમાઈ કરી શકાય છે.

અમારા કેટલાક સર્વ એજન્ટો પ્રથમ નોકરી કરતા હતા અને તે સાથે અમારું પણ કામ કરતા હતા. પણ જ્યારે તેમની લાત્રી થઈ કે નોકરી કરવા કરતાં અમારા કામમાં તેમને ત્રણથી ચારગણી વધારે આવક થાય છે ત્યારે તેમણે પોતાની દશ દશ વર્ષની નોકરી-ઓ છોડી દેવાનો સમય અમારા કામમાં રોકવા માંડ્યો અને હાલ તેઓ સ્વતંત્રપણે ઘણી સારી પેંદાશ કરે છે.

જેમને અમારા સર્વ એજન્ટ તરીકે

શ્રી ભક્ત સચિત્ર માસિકના

ગ્રાહકો મેળવવાનું કામ કરવા મરજી હોય તેમણે નીચેના સરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવો.

પોતાના વ્યવહાર માટે પૈસા કમાવા ઉપરાંત સાહિત્યની સેવાનું મહદ્ પુણ્ય પણ તેઓ મેળવે છે. વંઢી પ્રજામાં ધર્મ-જ્ઞાન-યોગ-ભક્તિ અને વ્યવહારનું ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન ફેલાવે છે.

સારું કંમીશન આપવામાં આવે છે. લાલો:—

સી. એમ ત્રિવેદી.

શ્રી ભક્ત સચિત્ર માસિકના સોલ એજન્ટ.

ચાંદા સ્ટ્રીટ, અમદાવાદ.

પંડિત ઇશ્વરચંદ્ર-વિદ્યાસાગર.

આ પંચોપકારી વિદ્વાન પુરુષ ઇ. સ. ૧૮૨૦માં મીઠનાપુર જિલ્લામાં ખીરસીંગ નામના ગામમાં જન્મ્યા હતા. તેમની માતાપિતા અતિ નિર્ધન હતા. તેમને અન્ય શોધની સાહાય ન હતી. મહાપુરુષો સાહાય વિના પણ કેવી મહત્તી ઉન્નતિ કરી શકે છે તેનું તે જ્ઞાત નિદર્શન હતા. તેમણે સરકારી સંસ્કૃતશાળામાં શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું. તેમના જ્ઞાનથી પ્રરીક્ષકો તથા શિક્ષકો એટલા તો અસત્ત થયા કે તેઓએ તેમને વિદ્યાસાગરની પદવી આપી.

ઇ. સ. ૧૮૪૧માં ૨૧ વર્ષની વયે શ્રેષ્ઠ વિદ્યાર્થમ કોલેજમાં સરકારના મુખ્ય પંડીતની સરકારી નોકરી તેમણે સ્વિકારી. આ સમયે તેમણે અંગ્રેજી અભ્યાસ આરંભ્યો. થોડાજ સમયમાં તેમણે તે ભાષાનું ઉત્તમ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. ઇ. સ. ૧૮૪૬માં સંસ્કૃતશાળામાં તે સાહાયભૂત વ્યવસ્થાપક (Assistant Secretary) નીમાયા. ત્યાં તેમને શિક્ષણપતિ મંડળ (Council of Education) ના સભાસભ્ય સાથે ન જનવાથી તેમણે તે અધિકારનો ત્યાગ કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૯માં તે શ્રેષ્ઠ વિદ્યાર્થમ પાઠશાળામાં મુખ્ય શિક્ષક નિમાયા; તથા તેમને સંસ્કૃત પાઠશાળાના ઉપાધ્યાયનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો. મુખ્ય શાલાધિકારીના કાર્ય ઉપરાંત હુગલી, નદીઆ, બદવાન તથા મીઠનાપુર જિલ્લાની શાળાઓના તે ઇ. સ. ૧૮૫૫માં નિરીક્ષક નિમાયા. તેમના સ્વતંત્ર વિચારોને લીધે આ સર્વ પરતંત્રતા તેમને શ્વિકર ન થઇ. સામાજિક શિક્ષણના મુખ્ય યોજક (Director of Public Instruction) ની સાથે તેમને અનુરાગ થતાં ઇ. સ. ૧૮૫૬માં તેમણે નોકરી છોડી.

પ્રખ્યાત બંગાળી કાવ્યકાર મધુસૂદનદત્ત કહે છે કે “તે પ્રાચીન ઋષિના જેવા સરલ છે, ઇંગ્લેન્ડ જેવા કાર્ષદક્ષ છે, તેમનો પ્રેમ બંગાળી માતાના જેવો છે.”

વિનેતા રૂપે સંસ્કૃત શાસ્ત્રને ઉત્તમ પંક્તિએ તે લાભ્યા. તેને સુઅવરચ કરી. આ કાર્યમાં તેમને અનેક વિધન નડ્યાં, તોપણ અતિ તે વિજયી થયા. ઇ. સ. ૧૮૬૪માં સાધારણ વર્ગની પ્રજાને ઉત્તમ શિક્ષણ પ્રાપ્ત થાય, એવા ઉદ્દેશથી પોતાના બે લાખ રૂપીઆ ખર્ચી તેમણે રાજધાનીય શાસ્ત્ર (Metropolitan Institution) સ્થાપન કરી. પોતાની જન્મભૂમિ ખીરસીંગમાં પણ તેમણે ઇંગ્રેજશાળા સ્થાપન કરી. ત્યાં વિનામૂલ્યે વિદ્યાર્થીઓને આગ્રહ તથા શિક્ષણ પ્રાપ્ત થતું. પ્રાકૃત ભારીય શિક્ષણમર્થે પણ તેમણે ઉત્તમ પ્રયત્ન કર્યો. તે સમયે શાલામાં યોગ્ય પુસ્તકો ન હોવાથી, બાલપોથીથી સર્વ ઉચ્ચ વર્ગોને અનુકૂળ આવે એવી પુસ્તકમાળા તેમણે તૈયાર કરી.

પ્રવેશક સંસ્કૃત વ્યાકરણ તથા સંસ્કૃત પુસ્તકમાલાથી સંસ્કૃત-શિક્ષણ પણ તેમણે સરલ કર્યું. તેમણે ગણ, પદાત્મક ધણા સંસ્કૃત ગ્રંથો પ્રકાશિત કર્યા. ભારતર બેટપુન સાથે ત્રિ શિક્ષણાર્થે તેમણે ઉત્તમ પ્રયત્ન કર્યો.

પંડિત શ્રી સંસારસુધારક પણ હતા. વિધવા સ્ત્રિઓ અત્યંત દુઃખમય, શોકજનક સ્થિતિથી તેમનું હૃદય દ્રવીભૂત થતું. શાસ્ત્રત્વે કરી તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે વિધવા પુનર્વંશ ને શાસ્ત્રથી બાધ નથી. આ સિદ્ધાન્ત પ્રતિપાદિત કરવા તેમણે ઇંગ્રેજી તથા બંગાળી ભાષામાં ઉત્તમ લેખો લખ્યા; એટલુંજ નહિ પણ સરકારના આશ્રયથી વિધવા પુનર્વંશ ન્યાયપુરસ્કર છે એવો કાયદો અમલમાં મૂકાવ્યો.

આ પંચોપકારી પુરુષ દરમિયાં ૧૫૦૦ રૂપીઆ ખર્ચતા. કોઈ પણ નિરાધાર, નિર્ધન, કે દુઃખીને આશ્રય દેવા તે ઉચત રહેતા પંડિત, વિનેતા, સુધારક તથા પંચોપકારી રૂપે બંગાલામાં પ્રખ્યાતી પામી ઇ. સ. ૧૮૯૧ ના જુલાઈની ૨૯ થી તારીખે સદગતિ પામ્યા.

કાર્ય દક્ષતા, કાર્યકારણ શક્તિ, ગોપન શીલતા, અંતરદુરણ તથા રમણ શક્તિઆદિ ગુણો તેમનામાં અવિભાવને પામ્યા હતા. મનુષ્યસ્વભાવની પરિક્ષા આત્મસાંન પણ તેમનું ઉત્તમ હતું. પંચોપકાર તેમના જીવનનું લક્ષ્ય હતું, તેમનું અંતઃકરણ શાન્ત સરલ. અવિઠારી તથા વાસ્તવ્યભાવથી પૂર્ણ હતું.

આલો દિવસ પોતાનો ચાલુ ઉદ્યોગ કરવા ઉપરાંત માત્ર એક અથવા બે કલાકજ કામ કરવાથી પોતાની રોજની ઉપજ કરતાં વેવડી અથવા ત્રણ ગણી કમાઈ કરી શકાય છે.

અમારા કેટલાક સર્વ એજન્ટો પ્રથમ નોકરી કરતા હતા અને તે સાથે અમારું પણ કામ કરતા હતા. પણ જ્યારે તેમની યાત્રી થઈ કે નોકરી કરવા કરતાં અમારા કામમાં તેમને ત્રણથી ચારગણી વધારે આવક થાય છે ત્યારે તેમને પોતાની દશ દશ વર્ષની નોકરી-ઓ છોડી દઈ થોડો સમય અમારા કામમાં રોકવા માંડ્યો અને હાલ તેઓ સ્વતંત્રપણે ઘણી સારી પેંદાશ કરે છે.

જેમને અમારા સર્વ એજન્ટ તરીકે

શ્રી ભક્ત સચિત્ર માસિકના

ગ્રાહકો મેળવવાનું કામ કરવા મરજી હોય તેમને નીચેના સરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવો.

પોતાના વ્યવહાર માટે પૈસા કમાવા ઉપરાંત સાહિત્યની સેવાનું મહદ્ પૂણ્ય પણ તેઓ મેળવે છે. વઢી પ્રજામાં ધર્મ-જ્ઞાન-યોગ-ભક્તિ અને વ્યવહારનું ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન ફેલાવે છે.

સારું કમીશન આપવામાં આવે છે. લખો:—

સી. પમ ત્રિવેદી.

શ્રી ભક્ત સચિત્ર માસિકના સોલ એજન્ટ.

ચાંદા સ્ટ્રીટ, અમદાવાદ.

શ્રી સુદામાપુરી ગાયત્રિ મંદીરનું ધર્મદા ફન્ડ.

સર્વે ધર્મીનુરાગી મહાશયોને આથી વિદિત કરવામાં આવે છે કે કચ્છ, કાઠિઆવાડ, તથા ગુજરાતમાં શ્રી ગાયત્રિ માતાનું મંદિર નહિ હોવાને લીધે અનેક સદ્ગૃહસ્થોની ઇચ્છાનુસાર શ્રી સુદામાપુરી (પોરબંદર) મધ્યે શ્રી ગાયત્રિ માતાનું મંદીર બાંધવાના કાર્યનો પ્રારંભ કરવામાં આવેલો છે. તેને માટે શ્રી પોરબંદરના ઍડમીનીસ્ટ્રેટર દ્વારા શ્રી વાજસુરવાળા સાહેબ તરફથી શ્રી લડકેવર મહાદેવની, જોડમાં આસરે રૂ. ૩૦૦૦) ની જગા કૃપાની રાહે ધર્મદા આપવામાં આવેલી છે, અને તેના કમ્પાઉન્ડને લગતી દિવાલ મુંબઈના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ સદ્ગત શેઠ. વૃન્દાવનદાસ પુરૂષોત્તમદાસના સત્પુત્ર તરફથી બાંધાવી આપવામાં આવી છે. આ ફન્ડના ટ્રેઝરર તરિકે કામ કરવાને શેઠ ધીરજલાલ વૃન્દાવનદાસ તથા શેઠ. મગનલાલ દલપતરામ ખખખરે કબુલેલું છે. આ મંદિરને લગતો ઘાઘણોને માટે વેદાભ્યાસ અર્થે એક ધર્મશાળા તથા પુસ્તકાલય પણ સ્થાપવાની આવશ્યકતા છે. એ સર્વેનો અડસટો લગભગ રૂ. ૯૦૦૦) ધારવામાં આવેલો છે. જે કોઈ સખી ગૃહસ્થ રૂ. ૩૫૦) ની ઉમદા સખાવત કરશે તેના નામનો એક એરડો બાંધી આપવામાં આવશે. માટે સર્વે ઉદાર ગૃહસ્થોને વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે આ ધર્મ કાર્યની અંદર ઉદાર હીલથી જો કોઈ મદદ કરશે તો પોતાના દ્રવ્યનો સદ્વ્યય થશે એમાં કંઈ સંશય નથી. આ ધર્મ કાર્ય જોશી હીરજી પ્રભાસંકરે માથે લીધું છે અને તન મનથી સતત પ્રયાસ કરે છે.

લીં સેવકો.

ધીરજલાલ વૃન્દાવનદાસ.

જમનાદાસ માણેકચંદ ગોરા ગાંધી.

મગનલાલ દલપતરામ ખખખર.

નરોત્તમ મનજી.

ગોવિંદજી રાઘાજીજી લાખણી વકીલ.

કલ્યાણરાય છબીલાલ વકીલ.

શા. મોતીચંદ કપુરચંદ ગાંધી.

નવા વર્ષ માટે મેટ.

એવી તો

સુંદર અને ઉપયોગી થશે કે જેવી તમે
કદીજ નોંધ નથી.

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી

મહાપ્રભુજીનું

સચિત્ર લીલામૃત

દરેક માહકને બેટ આપવામાં આવશે.
બેટને સહજપણે આવવા માટે શ્રીગૌરાંગ
મહાપ્રભુ વાળી બેટ જોવા કૃપા કરવી.
અધિપતિ.

નવાં ગ્રાહકોને વધામણી

અમારા જીનાં ગ્રાહકોને

શ્રીગૌરાંગ મહા પ્રભુજીના ચરિતા
મૃતની બેટ આપવામાં આવી છે.

આ પુસ્તક નવા ગ્રાહકો ખરીદ કરવા
માગે છે, પણ પહેલી આવૃત્તિ ખલાસ
થવાથી આપવાને અશક્ત છાએ. થોડા
સમયમાં તેની બીજી આવૃત્તિ બહાર પાડ-
વામાં આવશે અને તે અર્ધા કિંમતે નવાં
ગ્રાહકોને આપવામાં આવશે. જે શ્રી ભક્તના
ગ્રાહક નહિ હશે તેમને પુરેપુરી કિંમત
પડશે. જુઓ ખાસ વચ્ચે.

આધિપતિ.

પેડીંગ પોસ્ટેજ માટે એક આનાની ટીકીટ મોકલી આપનારને નીચેની
વાર્તા વગેરે પુસ્તકો મફત મોકલવામાં આવશે.

શ્રી મહાસક્ષમી સ્તોત્ર. લાલાભક્ત. રુકમિણી વિવાહ. શશિકલા. મુજનસિંહ.
પ્રતિનીધિ અને સોલ એજન્ટ } સી. એમ. ત્રિવેદી.
શ્રીભક્ત સચિત્ર માસિક. } ચાંદ્રાદ્રીટ. અમદાવાદ.

ખાસ વિજ્ઞપ્તિ.

બેટનું પુસ્તક ખલાસ થવાથી ઘણા ગ્રાહકોને અમારે દીલગીરી સાથે આઠમા વર્ષના
ગ્રાહક તરીકે સ્વીકારવાની ના કહેવી પડી છે. તેમાંના ઘણા સંજ્ઞો નવમા વર્ષથી અમારા
ગ્રાહક થયા છે. તેમની તરફથી આઠમા વર્ષની બેટ ખરીદવાની માગણી કરવામાં આવે
છે તેથી અમારે

શ્રી ગૌરાંગ મહાપ્રભુજીના સચિત્ર ચરિતા મૃતની

મુધારા વધારા સાથે બીજી આવૃત્તિ જલદીજ બહાર પાડવી પડશે એમ લાગે છે.

અમારા નવા ગ્રાહકોને આ બીજી આવૃત્તિ અમે અડધી કિંમતે એટલે માત્ર રૂ
૧-૮-૦માં આપીશું અને બીજા સંજ્ઞો જેઓ અમારા માસિકના ગ્રાહક નહિ
હશે તેમને તે રૂ ૩-૦-૦માં આપવામાં આવશે. પેડીંગ પોસ્ટેજ જીડું પડશે.

કેટલી નકલી છપાવવી તે પ્રથમથી નક્કી કરવામાં મુગમ પડે માટે
વાચક વર્ગને વિજ્ઞપ્તિ કરવામાં આવે છે કે જેમને આ પુસ્તક ભોળું
હોય તેમણે અમને એક પોસ્ટ કાર્ડથી લખીને ખબર આપવા કૃપા કરવી.
અથવા જેમને અર્ધા કિંમતે એ પુસ્તક લેવું હોય તેમણે શ્રીભક્ત સચિત્ર
માસિકના સત્વર ગ્રાહક થવા કૃપા કરવી. પાછળથી ઇચ્છા કરનારને પુસ્તક
માટે ત્રીજી આવૃત્તિ બહાર પડતા સુધી ધીરજ ધરવી પડશે. માટે સત્વર
ગ્રાહક થવા કૃપા કરવી.

નવમા વર્ષ માટે ગ્રાહકો વધ કરતાં વધારે સુંદર બેટ તૈયાર થાય છે.

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું

સચિત્ર લીલામૃત. જાઓ. આધિપતિ અને પ્રકાશક

શ્રીભક્ત સચિત્ર માસિક સત્વર—અમદાવાદ.

ખીનઓ કરતાં ગોદરેજની તીજેરીઓ

સસ્તી હોવાનાં કારણ

થોડા વખત ઉપર મુંબઈની મરચંટ બેંક માટે ગોદરેજે ત્રણ હજાર રૂપયાની બે તીજેરીઓ ખનાવી હતી, સરદાર બહાદુર શીવલાલ મોતીલાલ માટે રૂ. ૨૧૦૦ ની એક ખનાવી હતી; શેઠ ગોરધનદાસ ભગત સોનાવાળા માટે રૂ. ૨૦૦૦ ની એક ખનાવી હતી. આ ત્રણે વખત મુંબઈના ખીન તીજેરી વાળાઓનો ભાવ કાઢવામાં આવ્યો હતો અને ગોદરેજથી અતી વધુ હતા.

તીજેરીની ખનાવટ એવી હોય છે કે જે કામ સાંચાથી એક કલાકમાં થાય તે હાથે કરતાં બે દહાડે પણ થાય નહીં.

ગોદરેજ રૂ. ૮૦,૦૦૦ નાં સંપુરણ સાંચાકામની મદદથી તીજેરીઓ ખનાવે છે.

વળી હાથે કામ કરનારની તીજેરી મજબુત પણ હોઈ શકે નહીં, કારણ જોડી પ્લેટ સાંચા વીના વાળી શકાય નહીં અને તેથી હાથે કામ કરનાર પાતળી પ્લેટ વાપરે. તીજેરી જોડાઈ રહ્યા પછી એક કારીગર પોતે પણ કહી શકે નહીં કે ખનાવટ હલકી છે ચા ઉચી.

ગોદરેજે તીજેરીઓ ખનાવવા માંડી તે પહેલાં

આર આર પતરાંના ટુકડા જોડીને ખનાવવામાં આવતી હતી અને પીઠ રફુથી વળગાડવામાં આવતી હતી એટલે ફક્ત એક ડીસપીસથીજ તીજેરી ફોડી શકાય.

ફાયરબ્રુક કરવા માટે તીજેરીઓમાં અગરક ભરવામાં આવતો હતો જોકે અગરકથી તીજેરીની અંદરની ચીજો અરધા કલાકની આગમાં પણ બળી જાય.

કળો ચળની વાપરવામાં આવતી હતી. જોકે ચળ પોત પોતાની ઓપડીમાં લાગે છે કે અમે તીજેરીની કળ વેચતા નથી, પણ લાકડાંનાં ખાંનાને લગાડવાની નાની નાલુક કળો વેચીએ છીએ અને એ કળો તીજેરી માટે લાયક નથી.

ગોદરેજે કામ શરૂ કર્યું ત્યાર પછીનાં પ્રદર્શનોમાં ખીનઓની તીજેરીઓને ઉતરતી લેખવામાં આવવાનું કારણ ઉપલું છે.

ગોદરેજે અગીઆર પ્રદર્શનોમાં પોતાની તીજેરીઓ ખંતાવી છે અને દરેક વેળા પહેલાં ઇનામ મેળવ્યાં છે.

ગોદરેજની તીજેરીઓ સાંચાથી બને છે એટલે મજબુત તેમજ ખીન-ઓથી સસ્તી હોવાના સળગથી જ્યારે

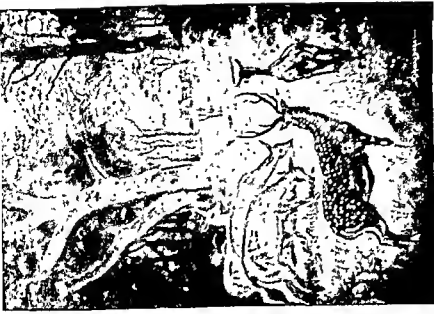
ગોદરેજને ત્યાં ૪૫૦ માણસ જંથુક કામ કરે છે

ત્યારે ખીન કારખાનાઓમાં ૬૦ થી વધુ હોતાં નથી.

—કારખાનું—

ગેસ કંપની પાસે, પરેલ મુંબઈ.

દુકાન—શેખ મેમન સીટ, મુળજ જેઠા કાપડ બજારની સામે, મુંબઈ.

प्रकृति-सौन्दर्य.

“ પ્રકૃતિ સૌન્દર્ય.* ”

રા. રા. નંદનાથ કેદારનાથ દિક્ષિત. બી. એ.

પ્રિન્સિપાલ મેલ્ટ્રેનીંગ કોલેજ—વડોદરા.

(ગતિકથી ચાલુ.)

‘ તરૂપતિ જે ભારીવતી કંઈ દિસે બૂપાળ ’

આથી પ્રાકૃત જન સમૂહને જન સેવાનું શિક્ષણ મળે છે. જનસેવાનો શાયતધર્મ આપાન સ્વીકારે એવી ઇચ્છા માનવભૂતિ રાખે તો ઉન્નત જીવનના અભિમાની આપણે મનુષ્યોએ તો તેનો સ્વીકાર કરવોજ જોઈએ એમ હરે છે. જનસેવા જેવા પરમ મહાન કાર્યમાં ઉત્તુક્ત થવાનું શિક્ષણ સૃષ્ટિની શોભા કેવી લલિત રીતે આપે છે. ! વળી દૈન્યપ્રેમ કેવો છે તેનું પણ જ્ઞાન કોઈવાર બે સાથે ઉગેકાં વૃક્ષો આપણને આપે છે. તેમને વીંટાયલી વનવેલ્લીઓ સાત્ત્વિક પ્રેમમાં વિયોગ નથી એવું સૂચન કરે છે. સાંકુની વિભૂતિ તે પરોપકાર અર્થેજ છે, એમ સિખવળું વડવૃક્ષ કશા પણ બદલાની અપેક્ષા રાખ્યા વિના વટેમાર્ગને શિતળ છાયા અર્પી પોતેજ કૃતાર્થ યથેચ્છું માને છે. આજ એની મહત્તા સિદ્ધ કરે છે; કેમકે તાડવૃક્ષો તો બહુ હોય છે પણ કંઈ કરી શકતો નથી, અર્થાત્ ખરી મહત્તા તે ઉત્તમતાજ છે. અને તે ઉત્તમ કામો ઉપર આધાર રાખે છે. વડને મહાન કહીએ કે ઉત્તમ કહીએ એ સરખુંજ છે, પણ તેનું કારણ તેની ઉંચાઈ કે લંબાઈ પહોળાઈ નથી. માત્ર તેને કામ કરે છે તેના પ્રમાણમાંજ તેની ઉત્તમતા છે. વિશાળ હૃદયનું વડવૃક્ષ, લાલ લલનાને રમવાને પોતાની શા-આઆથી લતાકુંજ કરી આપે છે; જોગીને ઉપાસના કરવાને માટે એકાંત વાસ કરી આપે છે. અનેક પક્ષિઓને પોતાના ડાંગાંમાં રહેવાની વ્યવસ્થા કરી આપે છે. પીંપળાને, લીમડાને અને આસોપાલવને વડ જાણે એમ કહેતો હોય કે તમારી સુંદરતા કરતાં મારી ભવ્યતા, કંઈ જાણ્ય એવી નથી, તેમ જાતી કાઢીને ઉભો રહે છે, ત્યારે વનસ્પતિ અનેક સદૃશ્યોનું શિક્ષણ આપે છે; આજ તેમનામાં ગુપ્ત રહેલું સૌન્દર્ય ! આવા રમણીય પ્રદેશમાં લીલો ગા-લીલો બીજાએ હોય તેમ તે ફુવાં અને લીલું ઘાસ પ્રાણીમાત્રને માટે ઉગી નિકળેલાં હોય છે. ગુફાસ અને ગલગોટાનાં, તથા કરેલ્યાં અને મધુમાલતીનાં કુસુમો, કોઈ સ્વચ્છદે રમ-તા પણ નિર્મળ વહેતા ઝરા આગળ, સહસ્રાં દેખાઈ કવિ હૃદયમાં સંગીત, જાગૃત કરે છે; પોતે પ્રકૃતિની પાંખમાં રહી આપણાં બધેનેના તિરસ્કાર કરતાં હોય તેમ કોતુકમય મીઠું મીઠું હાસ્ય કરે છે; પોતાનાં રંગોરંગી પ્રકાસથી આપણું હૃદય રંગે છે. ઈશ્વરની લીલાનો વિચાર આ અલૌકિક સૌન્દર્યથી કિયા માણસને નહિ આવે ? કવિથી એમ પણ કહેવાઈ જાય છે કે—જગતમાં સૌન્દર્ય માત્રું નથી તેથી આ ખુબસૂરત ફૂલો,

‘ વનસંધુ વાસિત કરે મિથ્યા ખીલી ખરી જાય ’

* આ આખોજ વિષય એક સામટો છપાય એવી અમારી ઇચ્છા હતી, પણ રચણ સંકેતને લીધે ગતિકમાં માત્ર ત્રણ પૃષ્ઠજ આપી શક્યાં હતાં. આમ આટલા બધા સુંદર અને હિતકર સેખને સુટક સુટક આપવો એ અમારા અંતઃકરણને અડીક લાગતું હતું તેથી આ અંકમાં તે આખો વિષય આપી દેવામાં આવ્યો છે. અમે માનીએ છીએ કે આ સેખની ઉત્તમતા અમારા વાંચકોની દૃષ્ટિની બહાર ભણેજ રહેશે. (અધિપતિ.)

આજ પ્રકારની, બધાં આમ પણ કાંઈક ઉત્તમ પ્રતિભા સુંદરતા, પાર્થિવ સ્વર્ગજીવા કાશ્મીરમાં દીકામાં આવે છે. હિન્દુસ્તાનની ખરી ભવ્યતાનો ખ્યાલ, કેટલાક મુસાફરોના કહેવા પ્રમાણે કાશ્મીર પ્રાન્ત જોયા વિના લાગ્યેજ આવવી શકે. હિમાલયમાં જે અદૈકિક ભવ્ય સૌન્દર્ય, સૃષ્ટિકર્તાએ ભરી મૂક્યું છે તે માત્ર સદૈજ અવલોકન કરીને જોયું હોય તો આપણા આનંદનો પાર રહે નહિ. આ સૌન્દર્યનુભવજનિત સુખ હીણાકર્મના જન ભોગવરી ન શકે. સ્વીડનબૅરોની તેમજ હાર્દન નદીની પાસેના પ્રદેશોની રમણીયતા પણ બહુ વખણાય છે. પ્રોફેસર કેલેવિન એ દેશના સૌન્દર્યથી બહુ સાનંદાર્થ્ય પામ્યો હતો. જેણે નાશક ત્ર્યંબક આગળના દેખાવ કવિની દૃષ્ટિએ જોયો હતો તેને કુદરતની ખૂબસૂરતી કેટલી છે તેનું જ્ઞાન થયા વિના નહિ રહ્યું હોય. નર્મદા નદીને કાંઈ આવેલું વ્યાસક્ષેત્ર પણ એવુંજ રણીઆમણું છે. સામે પાસ શુક્રદેવજીનો આશ્રમ છે. એ બે ઉપર દૃષ્ટિ નાખીને ઇતિહાસનું રમણ કરતાં સહિમાં ભવ્યતા અને સુંદરતા એકદમ સદૃશ અનુભવાય છે, વર્તમાન, ભૂત તથા ભવિષ્ય અવિચ્છિન્ન સંકળાયલા જણાય છે. નાશક આગળ ગોદાવરીનું તટ બહુ સુંદર લાગે છે. ગુજરાતનો પ્રખ્યાત કવિવર ભારે ત્યાં જન્મ્યાએ ગયો ત્યારે બહુ સાધારણ વસ્તુઓમાં પણ તેણે રમણીયતા જોઈ. આ રમણીયતાની પ્રતીતિ, વાંચનારને એમનાં સૃષ્ટિસૌન્દર્ય વિષેનાં કાવ્યો વાંચ્યાથી થશેજ યશો. સંખ્યા સમયે સામેપારથી જેમી ડોક કરીને તરી આવતી ગાયોનું ચિત્ર શાર્દૂલ વિદીડિતની ચાર પંક્તિઓમાં કવિએ આપ્યું છે. તે વર્ણનામક સંગીતના નમૂના જેવું છે. તેનું ચિત્ર ચિત્રકાર એ કાવ્ય ઉપરથી કાઢી શકે એમ છે. એ ચિત્ર માનસિક દૃષ્ટિ આગળ ખડું કરી તેમાં કલ્પનાદારા ધંટડીનો નાદ જે ગાયોના આશવાથી સાધારણ રીતે યાય છે. તેનો ઉમેરો કર્યો હોય તો મન આ સપ્તગાનો અનુભવ લેતાં આનંદથી અંકિત થયા વિના કેમ રહે ? જગત્ વિખ્યાત કવિ શિરોમણિ કાલીદાસનો ઋતુ સંહાર નામનો ગ્રંથ દરેક ઋતુની અપૂર્વ રમણીયતા સિદ્ધ કરે છે. ઋતુ ઋતુના વિદ્યાસી ઉત્તમ પ્રકારે ભોગવવાનો અવકાશ જગત્વિષંતાએ રાખ્યો છે; અને તે પ્રમાણે તેનો લાભ માનવ જાતિ લે તો સૃષ્ટિમાં કેટલો આનંદ ભર્યો છે તે સદૈજ આપણે જાણીએ. સૃષ્ટિસૌન્દર્યનાં જુદાં જુદાં કાવ્યો જોશો તો એમ ખાતરી થશે કે જુદા જુદા લેખકોને જુદી જુદી ઋતુઓ પ્રિય છે, કાંઈ કવિને વસંત પ્રિય છે, તો કાંઈને વર્ષાઋતુ ઉપર પ્રેમ છે, કાંઈને શ્રીભમનાં પુષ્પોજ બહુ ગ્રણુવાન લાગે છે તો કાંઈ શિયાળાના સિતળ વાથી મોહિત થાય છે. એટલે તેને જે ઋતુમાં પાક ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રિય લાગે છે, ખીજાઓને નવપલ્લવથી તથા પુષ્પથી જ્યારે બાગમગીચા ખીલી રહ્યા હોય છે તે વખત ધણો સારો લાગે છે. તો એથી નિર્ણવ એવો નિકળી શકે કે હેમંત, સિંચિર કે વસંત, શ્રીભ, વર્ષા કે શરદ એ સપ્તજીજ્ઞ ઋતુમાં કાંઈને કાંઈ મોહતો રહ્યો છેજ.

અહ, ઉપગ્રહો અને તારાઓનાં નિયમસર ફરવાં તેમની કક્ષાઓની ખૂબી તેમનાં રૂપ-રંગ, તેમનું કર્તવ્ય, પરસ્પર તેમના સંપર્ક એ સૌ એક મહાનવિષયાનું હોવાપણુ સિદ્ધ કરે છે. નાગને લખેલું અતિ ગૂઢકાવ્ય, તેમજ આકાશના ખીજા દિવ્ય લેખો જે સાયંપાતઃ આપણે જોઈએ છીએ તે જો વાંચીને સમજીએ તો હૃદય પ્રેમ અને ભક્તિથી અંકિત નહિ થાય વાર ?

રાજેશ્વી નરસિંહરાવનું* ‘અંદા’ નામનું રમણીય કાવ્ય, ભરતભૂમિમાં અજવાળી રાત્રિએ ફેવી ખૂબી થઇ રહે છે તેનું જ્ઞાન રજતમય હારવવાળી વાણીથી આપણને કરાવે છે. કવિશ્રીનું ‘સાંભળી શોભાતો રળીઆમણી;’ વિજયતી રંગીલી વાણીમાં ‘રંગીલું’ પ્રભાત આજ રંગ રંગ બાસે;’ ‘ઝહાલી પેલો જો ધન દીપ પડ્યો આઝાશમરે’ એ સુખરંગીરાનાં અમૃત્ય પદો પ્રકૃતિ સૌન્દર્યનું હૃદયદ્રાવક ચિત્ર આપણી નગર આગળ પ્રત્યક્ષ કરે છે. ધન્ય છે એ પવિત્ર આત્માઓની વાણીને !

કામળ અરણ્યોદયનાં મધુરાં સોનેરી કિરણોની તથા સૂર્યાસ્ત સમયની રંગિરંગી લઘુ-રીઝાની આર્નૅદાયક અસર ક્રિયા મનુજમાલ ઉપર થઇ નથી ! દરેક ઉપર જ થઇ છે. અને જેમ માણસ સંસ્કારી વિશેષ તેમ તેની અસર વિશેષ, વિરમયનો કાયાંકુર કે જેને પરિણામે જ્ઞાનનો ઉદય છે, તે કુદરતની ખૂબસુરતી જોઈને જન્મ પામે છે. વિરમયમાંથી તત્ત્વ જ્ઞાનનો ઉદય અને તેને પરિણામે માનવમનનું સુખ શી રીતે સાધી શકાય, એ પ્રશ્નને નિર્ણય સંભવે છે. ગૃહોની રચના, તેમનું બંધારણ, તેમને લગતી હકીકત એ બધું જાણવાનો પ્રયાસ કરવામાં, તથા તે જાણવામાં, જે રસ આપણે અનુભવીએ છીએ તેનો ખ્યાલ જે પોતાની અવલોકન શક્તિ ફેળવતો નથી તેને શી રીતે આવી શકે ! જેનારને જોવાનું થયું છે. અધને ખિચારાને કશું એ નથી. જ્યાં લગી એક દીવો અધારા ચોરડામાં થયો નથી ત્યાં સુધી અધારા ફેટકો છે, તેનું જ્ઞાન થતું નથી. તેમ જ જેણે અવલોકનશક્તિ જરાપણ ફેળવી નથી તેને અવલોકનથી દેખાતી વસ્તુઓમાં ફેટલી સુંદરતા જોઈ શકાય છે, તે સમજતું નથી. જેમ આધળા માણસને કોઇ પ્રકારે પણ લીલા કે લાસરંગનું જ્ઞાન કરાવી શકાય નહિ, તેમ જ અનેક સૌન્દર્ય પૂરિતસૃષ્ટિ, અવલોકન કેમ કર્યું તે જે જાણતો નથી તેને સૌન્દર્ય રહિત લાગે છે. ભૂતળ કે ભૂસ્તરનો આખો વિષય એવો જ છે. જમીનમાં પડે શી રીતે બંધાવા હશે! કેમ તેમાં શ્રેષ્ઠાર થતો હશે ? એ સઘળી વિચાર પણ માણસના મગજનાં દાર એવા નાંખે છે. એ વિચારનાં અનેક પ્રકરણો નદી, પહાડ તથા સરોવરોની ઉત્પત્તિ, રિપત્તિ અને લયનાં કારણો, અવલોકન તેમજ કલ્પનાના પરિણામ તરીકે આપણી આગળ મૂકે છે; સરોવરો અને સાગરો કેમ અને કેવી રીતે થયાં હશે તે શિખવે છે; સરિતાઓ, સાગરો અને સરોવરોમાં ફેવા બિન્ન બિન્ન પ્રકારનું સૌન્દર્ય રહ્યું છે તે સૂચવે છે; પણ જો તે વાંચીએ નહિ, તે સમજવા પ્રયાસ કરીએ નહિ અને કુદરત તથા કુદરતના કરનાર સાથે સમભાવથી રહીએ નહિ તો તે બધું શા અર્થનું ? !

કાડીથી કુંજર સુધીમાં પ્રાણીઓનું વર્ણન કરવાનું આ સ્થાન નથી. સૃષ્ટિમાંથી સૌન્દર્ય શી રીતે જોઈ લેવું અને મન આર્નૅદથી શી રીતે ભરવું એટલું બતાવવાનો આ લેખનો હેતુ છે. કાડીને લેવમ, તેમની વ્યવસ્થા, ભવિષ્ય ઉપર દષ્ટિ રાખીને વ્યવ કરવાની તેમની વર્તણૂક એ સહુ કોને અજાણ્યું છે ? એમ છતાં આપણા પૈકીના કેટલા યોગા તે લક્ષમાં લઇ પોતાનું વર્તન સુધારે છે ?

માણસને કોઇ કોઇવાર એમ લાગે છે કે જીવન પ્રાણીઓ પોતાના કરતાં વધારે સ્વ-તંત્ર છે. તે વાત કાંઈ અંશે છે પણ ખરી, પણ તેમાંથી એવો અર્થ નિકળતો નથી કે

* રસમ વાચકોને આ કવિની કૃતિ અત્યંત પ્રસાદમય લાગ્યા વગર રહેતી નથી.

(અધિપતિ.)

મનવર્જનતિ સિવાયનાં પ્રાણીઓ પોતાની ક્રમજામાં આવે તેમ વર્તી નિરર્થક કાળ નિર્જનન કરે છે. સહેજ આપણે સૂક્ષ્મ નજરે જોઈએ તો આ વાતની ખાતરી થશે. કુદરત નિયમને આપે છે. જો એમ ન હોય તો સૂક્ષ્મમાં અનેક ઉત્પાતો થાય, અને સધળું બંધારણ તૂટી જાય. પ્રાણી નિયમને આધીન છે. સરકારના કાયદાનો ભંગ છાનો છાનો કાઢ કરી શકતું હોય, પણ દિવ્ય નિયમ કાઢ ભંગ કરીને શાસન સુકારણો નથી. માણસને અને ક્રિતર પ્રાણીને આ નિયમ લાગુ છે. ધર્મિયર પ્રણિત નિયમનો કવિ ટેનીસન શ્રદ્ધાળુ ભક્ત હતો. એની હકુમતના રથાનિક ધારણે વા ખીજે કાઢ ધારણે વિભાગ થઈ શકતા નથી. ઇશ્વરી નિયમો સર્વામાન્ય છે અને સહુને લાગુ કરેલા છે. નાનાં છવ જંતુઓ જેમ આપણાં બાળકો નાન-મથુમાં રમે છે, કૂદે છે તેમ, માત્ર હરી કૂરીનેજ કાળ વ્યતીત કરે છે; પણ જે પુખ્ત વયના હોય છે તેઓ તો એટલા ઉદમ કરે છે કે, કાંઈ કહેવાની વાત નહિ. તેઓ એક રીતે કહેતાં ઉદમ, ઉદમ તથા ઉદમ શિવાય કંઈજ કરતાં નથી. જો તમે એક મધમાખીને જોશો તો તે પ્રાતઃકાળ થતાં વારને એક પુષ્પ ઉપરથી ખીજા પુષ્પ ઉપર જઈને બેસે છે. તેમાં રહેલું મધ ચૂસી લે છે, અને પોતાના બંધારમાં લાવી તેના એવી રીતે સંચય કરે છે કે—તે મધને કાઢપણીથી તુલકાન કે હાની થાય નહિ. કીડીના ઉદમથી તેમજ તેની કરકસરની તો અવધિ ! આખો દહાડો તે કામ કરે છે એટલુંજ નહિ પણ પોતાના સિવાય ખીજાં ટોળાંમાંની કીડીઓને પોતાના બંધાર આગળ જવા પેલું દેતી નથી. એનો ચોખ્ખો પહેરો કાચકરી સિપાઈના પહેરા કરતાં બાગેજ ઉતરતો દરો. શ્રમ કરીને સંચય કરવો અને સંચય કરીને ચાચવવું કે કાંઈ દરામખોરી કરીને તેનું દરણું કરી ન જાય; એ સધળી હકીકત કીડીને માહિત છે. એટલુંજ નહિ પણ તે પ્રમાણે પ્રેરણાથી તે વર્તી ચાલી જાય છે. કાંઈ શાળામાં એમને શિક્ષણ લેવું પડતું નથી; અને એક રીતે અચાનક છે તોપણ પોતાને ઉપયોગનું એટલું સધળું જ્ઞાન તેને છે, અને તેને તે ઉપયોગ કરે છે. શિષ્યાળામાં તેમજ ઉનાળામાં ઉઘોગી કીડીઓ ધણે સ્થરો સંચય કરી રાખે છે. તે એટલા માટે કે ચોમાસાની શરૂઆતમાં કે ખીજા કાંઈ સંકટના સમયમાં કાંઈ પણ રીતની તંગીથી તેને સાસણું પડે નહિ, ઉપર આપણે કહ્યું કે—આ તે પ્રેરણાથી કરે છે, પણ તેમ કહેવાનો હેતુ એવો નથી કે, એનામાં કશું હડાપણું નથી અને એ માત્ર પંતની પેઠે પોતાનું કાર્ય કર્યા કરે છે. તેનામાં સમજશક્તિ છે. અને તે સારી છે એમ કીડીના સમજ-ધર્મ કરવામાં આવેલા અખતરાઓ ઉપરથી જણાય છે. એક પ્રયોગ એવો કરવામાં આવ્યો હતો કે ધણી કીડીઓમાં એકને પકડીને તેને રંગી નાખવામાં આવી; પછી તેને તેના બાંધવ જનોથી થોડો વખત છૂટી રાખી હતી; પાછી તેને, જે કીડીઆરામાંથી લેવામાં આવી હતી ત્યાં મૂકી દેવામાં આવી અને તેને જોઈને બીજી કીડીઓ કેવી રીતે વર્તે છે તે બારીકાઈથી તપાસી જોવામાં આવ્યું. આ તપાસથી એમ સિદ્ધ થયું હતું કે બીજી કીડીઓ તેનું રૂપ બદલાયા છતાં પણ તેને ઓળખી શકી હતી. થોડો વખત જૂદી રહી, રંગમાં બોળાઈ એટલે દેખાવ પણ બદલાયો, એમ છતાં તેજ ટોળાની બીજી કીડીઓ તેને સહેજ તપાસથી ઓળખી શકી. એ વાત એમ બતાવે છે કે કીડીઓનામાં સમજ શક્તિ તથા સ્મરણશક્તિ એ બંને છે; જો એમ ન હોયતો આ પોતાના વર્ગ પૈકીનીજ છે, એવું જ્ઞાન તેમને થઈ શકે નહિ એ દેખાતું છે. જૂતકાળમાં બનેલી હકીકત તેઓ વર્તમાનમાં ઓળખી શકે છે તેથી તેમનામાં સ્મરણશક્તિ પણ હોવીજ નેપ્રત્યે.

કાઠીઓ કેટલી બધી વખત આપણા સહુના દીઠામાં આવે છે; કેટલીક તો બિચારી આપણા પગતળે છુંદાઇને મરી જાય છે, પણ તેમનામાં શી શી શક્તિઓ દરો એવિયે આપણા-માંના કેટલા યોગા વિચાર કરે છે ! ! !

ખીખાં જનાવરોમાં હરણની ચાલવાની ઢળ, સિંહની નિહરતા, કૂતરાની નિમકહલાલી ગાયનો ગરીબડો સ્વભાવ, વાંદરાની નકલ કરવાની ટેવ, બાળકનો સહનશીલ સ્વભાવ, ઘોડાનો પ્રેમ, મોરની કળા, પોપટનું બણવું, એ સહુ આપણા આગળ અગાધ અવલોકનના પ્રદેશ છે, એમ કોણ નહિ કહે ? ગ્રાણીઓના ચણે દષ્ટિ આગળથી ખસેડી નાખ્યા હોય, આયત્ના તે ચણેને આધારે કવિઓએ જે ઉપમાઓ ઘડી કાઢી પોતાના કાવ્યો અન્નકૃત કાષાં છે, તે બધી કાવ્યોમાંથી દૂર કરી હોય તો કવિતાની કેટલી રસમવતા ઓછી થશે એના વિચારજ સિદ્ધ કરે છે કે જે આપણે જોઇએ છીએ તે રસ અને સૌંદર્યથી પૂર્ણ છે.

માત્ર ગ્રાણીઓનું અવલોકન આપણું જીવન સુધારે છે એમ નથી, તેમની ખૂબસુરતી-થી આપણામાંના બલબલોનો પ્રભાવ નષ્ટ થાય છે. સરકસમાં જેટલું શિક્ષણ ઘોડાને આપવા-માં આવે છે તથા જે રીતે સિંહ અને વાઘ જેવાં ગ્રાણીઓને પોતાનો સ્વભાવ બૂઝાવી દેવામાં આવે છે તે ઉપર મનન કરતાં કેટલાં નિરાશ થતાં માણસોનું મન ઉત્સાહપૂર્ણ થશે ? કેટલાં શિક્ષકો ઉત્સાહથી પોતાના શિષ્યોને શિક્ષણ આપવાનું મન કરશે ?

ગ્રાણીઓના વિચિત્ર દેખાવ તરેહ તરેહના રંગો, તથા તેઓનું આનંદદાયી બોલવું એ સધ-જીવું મનુજ બાલને આનંદ આપે છે ખરું, પણ તેથી પણ અધિક આનંદ આપણામાંના ધણકો પુલોની સુગંધ, આકાશી પદાર્થોની રચના, તથા કુદરતી રંગોમાંથી પ્રાપ્ત કરતાં હોદ્દાં. સુવર્ણ તથા હીરા મોતીના શણગારથી મિથ્યાભિમાની સ્ત્રીને જેટલો આનંદ મળતો હશે, તેનાથી પણ કંઈક અંશે નિશેષ આનંદ સમજી સુધડ સુંદરીને પુલોના સહવાસથી થતો હશે એ નિર્વિવાદ છે. કદંબના કે બકુલના પુલથી કિયું માનવહૃદય પ્રસન્ન નહિ થયું હોય ! ચંદ્રબીડી, ચંદ્રદાવદી, કે ચંદ્રબાસ જેતાં કોની આંખ એ ધડી કરી નહિ હોય ! ગાદશોક, ઉપનયનમાં એ ધડી ચિત્રામ કર-તાં કોણ વિસરી નહિ ગયું હોય ? સ્ત્રીના નયનનું આસિ અને યોદ્ધાઓના યશનું ગાન એ કોઈ દિવસ કોઈને અપ્રિય હોય એમ જાણવામાં નથી. તેમજ કુમુદનું સુંદર પુલ કોને પ્રિય નથી ? ચંદ્રમા, કુમુદમા, રામના પવિત્ર જીવનમાં તેમજ ચંદ્રાનનાના ખૂબસુરત નયનમાં જેણે આનંદ ન માવ્યો-જેને સુખ ન મળ્યું એવા કોઈને કવિએ જોવા નહિ તેથીજ તે લખે છે કે—

ચંદ્રાનના નયન દેખી દીલે ન પામે

આરામ; ના નિરખી ચંદ્ર મને વિરામે

રાત્રે રમે ન મનકું કુમુદે રીઝે ના,

દીકા નથી, ન, નવ દેખીય, દેખું આવા !

આખી સૃષ્ટિ તરફ અવલોકનની દષ્ટિથી જોઇએ કિંવા તેના એક ખંડ ઉપર નજર કરીએ તો પણ તેમાંથી ઘણું શિખરાનું મળે છે એમ કહેવાની સત્યતા કોઈ પણ માન્ય રાખશેજ. સમગ્ર દરેક પદાર્થોના સૌંદર્ય ચાલની રીતે તેમજ બોલ રીતે પણ અવ્યાસ થઈ શકે. ઇતિહાસકારની દષ્ટિએ પણ તેનું ધ્યાનપૂર્વક અધ્યયન થઈ શકે. તત્ત્વજ્ઞની નજરે પણ તેના ઉપર વિવેચન કરી શકાય; વળી ટીકાકારને ધારણે તેના ચણદોષોનું કથન પણ કરી શકાય; જેમ કરવા ધારીએ તેમ થઈ શકે પણ કોઈ પણ માર્ગે યોગ્ય ધણું સૌન્દર્ય

જથાયા વિના રહે એમ નથી. કુદરતના કરનારની 'ખુશીનું' એક દર્શાત લક્ષ્ય એ તો જથ્થારો કે માત્ર પુષ્પો વિષે પણ ધણું બોલી શકાય.

અનેક વખતના અવલોકનથી હાલ પરિણામવાદને આધારે એવી શોધ કરવામાં આવી છે કે પૃથ્વીના બાહ્ય કાળમાં ફૂલો લીલા રંગનાં તથા નાનાં હોવાં જોઈએ. એ પુલોની રચના બહુ સાધારણ તરેહની છે. જેમ માણસો કાળક્રમે વધારે આંદીધુટી સમજી શકે છે, તેમ કુદરતમાં નજરે પડે છે. જેમ બાળકદય સરળ હોય છે, તેમ બાળસૃષ્ટિમાં બહુ આંદીધુટી જણાતી નથી. માણસ અનુભવથી સરળતા છોડી, કિલ્લેટતા અને ખીજી રીતો શિષ્યે છે તેમ કુદરતમાં પણ વખત જતાં સરળ વસ્તુઓનાં નવાં રૂપાન્તરો વધારે શુચ્ચવણ ભરેલી રચનાવાળાં થતાં હોય એમ જણાય છે; પુષ્પો ઉપર જે શુચ્ચ હોય છે, તેમની દ્વારા એક જાતના પુલોની રજકણો બીજામાં જાય છે અને જે રજકણોના સંમિશ્રણથી નવીન પ્રતિનું પુલ પેદા થાય છે. અનુમાન એવું કરવામાં આવ્યું છે કે કાળક્રમે પુષ્પોના રંગોમાં ફેર પડે છે. પ્રથમ સફેદ રંગનાં પુલ થયાં, વળી કંઈક કાળ વીતતાં આસમાની રંગનાં થયાં. આ લાલ અથવા કીરમજી કે બૂરા રંગનાં પુષ્પોની ઉત્પત્તિ મોડી થઈ હશે. એ માનવાને સખળ કારણ એ છે કે તેઓની રચના બીજાઓના કરતાં વધારે અધરી છે. જે પુષ્પો સૃષ્ટિના બાહ્યકાળમાં થયાં હશે, તેની રચના ધણેભાગે સાધારણ હોવી જોઈએ. જેમ જેમ વધારે ઉન્નત રચના થતી જાય તેમ તેમ તેના કર્તવ્યમાં પણ ફેરફાર થતો જ જાય છે એ દેખીતું છે. કદિન રચનાવાળાં ધણાં પુલોનું શુચ્ચ પણ 'કંઈક' વધારે ઉન્નત હોય એમ જણાય છે. કેટલાકને ટેવ પડી હોય, તેમ અમુક વખતે ખીલે છે, અને અમુક વખતે દરમાય છે. કેટલાક સૂર્યોદય થતાં જ જાણે જગતાં હોય તેમ ખીલે છે; તો કોઈ વળી જાણે વરસાદથી પોતાને બચાવ કરતાં હોય તેમ ખીલે જાય છે. કોઈ સૂર્યના તાપ સહન ન કરી ચક્રતાં હોય તેમ દહાડે કરમાઈ ગયેલાં જણાય છે, અને રાત્રે ચંદ્રોદય થતાની સાથે ચંદ્રિકાની સાથે હાસ્યમય કટાક્ષ કરતાં હોયતી ! તેમ ખીલે છે. સૂર્યોદય કે ચંદ્રોદયની રાહ જોતાં હોય તેમ આતુરતાથી ખીલવાને માટે તૈયાર એવાં ધણાં પુલો વાંચનારની જાણમાં હશેજ. કમળોનાં, કુમુદીનાં ને સૂર્યમુખીના પુલોની ખાસીયતોથી ભાગેજ 'કોઈ અજાણ્ય' હશે. આવાં અનેક જાતનાં અને અનેક સ્વભાવનાં પુષ્પોથી જે સૃષ્ટિખંડ શોભિત થયો હોય તેમાં ચંદ્રોદયને સમયે ફરવાનું મન કોઈ હત ભાગ્યનેજ ન થાય ! પ્રભુએ પરમ ઉદારતાથી વેરેલી સુંદરતા જેના તગદીરમાં હોય તે અનુભવે ને 'અર' સુખ ચાખે. ઉપવનનું અપૂર્વ સૌન્દર્ય જેવાની ઉત્તમ જગ્યા એ છે કે, જ્યાં મોટાં વૃક્ષો ધૂટાં ધૂટાં પોતાની ઘટાની છાયા નાંખી બાળ છેડવાને પ્રકૃતિની ઉછેરમાં સુખે ઉછેરવા દેતાં હોય; વળી આવા વનમાં ત્યારે વળી આવશ્ય માસનો 'ઝરમર ઝરમર વરસે મેઘુલો' એવી રચના ધઈ રહી હોય તે જોતાં જોતાં, જે અનેક જળત્રિંદુનાં મોતીઓ ઝાડનાં પાંદડાં ઉપરથી નીચે ખરી પડી જઈ અનંતતામાં ભળી જતાં હોય તે તરફ મન જાય ત્યારે પ્રભુનું પ્રભુત્વ શું છે તેના વિચારથી આપણું મન ભક્તિપૂર્ણ થવા વિના રહેજ નહિ. આ બધું રચનામાં "લીસો લખરક પાણીનો તડકો, પ્રસરતો પાણીનો તડકો" એવી દિવ્યછલા પથરાય તો આ મૃત્યુ લોક છે એમ પછી કોણ કહે ? આમાના મહેલના દીવાન-ઈ-આસ ને માટે પાદશાહ એવું કહેતો કે પૃથ્વી ઉપરનું સ્વર્ગ આજ છે; પણ પાદશાહોનો પાદશાહ પોતાની સૃષ્ટિમાં મહેલ કે ધર બાંધ્યા

વગર જે સૌન્દર્ય સંસ્કારીને ખતાવે છે તે ખરે અકથનીયજ છે. પ્રકૃતિ તથા ઉપપ્રકૃતિના પ્રકાશથી રત્ન જડિત હોયતી (૧) એવી શાન્તિ ઉપજવવામાં જોયમ અને તેમાંની અનેક અદ્ભુત રચનાઓ માત્ર માનવ હૃદયનેજ સ્પર્શ કરે છે એમ નથી; વનસ્પતિ માત્રને તેની અસર થાય છે; કેમકે-પુષ્પાત્મી સૌવધિ: સર્વા સોમો મૃત્યા રસાત્મકા: એવું વાક્ય આપણા આર્ષ, પ્રત્વીત, પૂન્ય ગ્રંથમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વનસ્પતિયુક્તિના વિચાર કરતાં આપું વનસ્પતિસાત્ત પ્રત્વીત, પૂન્ય ગ્રંથમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વનસ્પતિયુક્તિના વિચાર કરીયું તો કેટલી અનવધિ જાતની વનસ્પ- ઉત્પન્ન થયું છે. એ શાસ્ત્ર સંબંધીજ વિચાર કરીયું તો કેટલી અનવધિ જાતની વનસ્પ- તિઓ સૃષ્ટિમાં જન્મ્યા છે તેના અવાજ આપણને આવે છે; પ્રત્યેક ઝાડ અમુક ખડખડા ધાપ તેના પાંદડાના રંગ અમુકજ હોય છે; એ સઘળાનું શું કારણ? એનો ઉત્તર આપવામાં કેટલી મગજમારી કેવા કેવા વિદાનો કરે છે. પ્રકૃતિ અને તેના અંગો સાથે સ્નેહ બાંધવો તથા આપણું હૃદય પ્રકૃતિના હૃદયમય કરવું એ આપણું શુભ છે. કેાઇ પુષ્પ પોતાના રંગને લીધે આનંદદાયક લાગે છે; તો કેાઇ પોતાની ગંધને માટે પ્રખ્યાત છે. વનસ્પતિઓ- માંની કેાઇ કેાઇ માત્ર પૃથ્વીમાંથીજ પોતાનું પોષણ મેળવે છે; તો કેાઇ નાનાં પ્રાણીઓને કે જીવજંતુઓને પશુ લક્ષ કરે છે. જેમ માણસને જીવ છે તેમજ અન્ય પ્રાણીઓને છે અને પદાર્થોને છે એમ હમણાં હમણાં મનાઈ જાય છે. જો કે સઘળાના જીવનમાં ફેર છે. કેાઇનું જીવન પૃથ્વી તો કેાઇનું અપૂર્ણ, કેાઇનું અરપણ અને રથૂજી તો કેાઇનું તેજસ્વી અને પાણીદાર. આપણને સફળે વિવિધ છે કે કેટલીક જાતના પતંગીઆમાં ધોળેલા તથા જીવ જંતુ- યો નાના છોડવાનાં પાંદડા ખાઈ જાય છે, પશુ એલિસ નામના સુવિખ્યાત વનસ્પતિ લાક્ષીય ત્યારે એવી ચોષ કરી કે, ઉત્તર અમેરિકાના કેટલાક ભાગોમાં એવા છોડો થાય છે, કે તે જીવજંતુઓને ખાઈ જાય છે, ત્યારે સઘળાને બહુ સાનંદાચર્ય થયું હતું. પ્રાણીઓ- માં જેમ કેાઇ ખસાહારી કેમ, અને કેાઇ માત્ર વનસ્પતિનેજ આહાર કરનાર કેમ, એવા પ્રશ્ન સંભવે છે તેમ, વનસ્પતિમાં પણ અમુકનો રંગ આવે કેમ અને અમુકનો આવે શા માટે એવા પ્રશ્નો હોય છે. દરેક પ્રકારની કુસુમો કાંઈક કારણને લીધે અમુક રંગનાં, કદનાં કે ઘાટનાં સજ્જિતીએ કપાં છે. સહુથી નાનામાં નાના પુષ્પાવલે જો સઘળા પ્રકારની માહિતી આપણે પુસ્તક, અભ્યાસ કે અવલોકનદ્વારા પ્રાપ્ત કરી ચકીએ તો કુદરતની કેટલીક ક્રિયામાં ક્રિયા પ્રાણીઓ આપણા જાણવામાં આવી જાય,—પ્રકૃતિની અનેક જાતની વાતો જ ઉઘાડી પડી જાય. કુસુમના ઉપર પતંગીઆઓ બેસે છે. તે માત્ર તેમની સુવાસને લીધેજ નહિ. માત્ર સ્વાર્થની ખાતરજ આ દલમાં પ્રાણીઓ પોતાનું જીવન ચાળતી નથી. તેમજા અજકતા રંગો- થીજ માત્ર તેના ઉપર બેસી તેઓ આનંદ માનતા નથી. કુસુમોને સુખવ કરીનેજ ધરતી નથી. તેમાં રહેલું મધ પીનેજ સતોષ માનતી નથી, પણ કેવળ પારકાના હિતને અર્થે એક કુસુમના રજકણો તે બીજામાં લઈ જાય છે. આ રજકણોને લીધે આપણને અનેક પ્રાપ્ત થાય છે. કુદરત તારી શી બહીહારી! શું પરાપકરણતિ માણસ જાતનેજ બહારી નથી? જો આ વૃત્તિ પતંગીઆમાં દોષ તો તેવું જીવન, સ્વાર્થપરાયણ મનુષ્ય જીવન કરતાં ઉન્નત ન રહેવું બેધર્ય?

કુસુમના રંગ વિશે જે બારીક ચોક્કસાત્ત થઈ છે, તેને પરિણામે એમ જાણવામાં આવ્યું છે કે પૃથ્વીના બાહ્યકણમાંના કુસુમ લીલા રંગનાં તથા નાનાં કદનાં હોવાં બેધર્ય; હાલ પણ જે પુષ્પોની ઉત્પત્તિ, વનસ્પતિ લક્ષમાં જતાં કેસર રજકણોથી થાય છે તે જાણજ છે.

સરેક કે પીળા રંગનાં પુલો, મોડાં અસ્તિત્વમાં આવ્યાં હશે, એવું જે અનુમાન હાલ કેટલોક કાળ થયાં પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું છે, તે વિષે ઉપર એક સ્થળે આપણે બોલી ગયા છીએ. એજ પરિણામવાદને આધારે પ્રાણીઓમાં પણ ફેરફારી થતા સમ્યગ્-ધીના અનેક સિદ્ધિઓ આગળ કરવામાં આવે છે. અગાઉ જે પ્રાણીઓ અસ્તિત્વમાં હતાં તેમાંનાં કેટલાંક તો પૃથિ-વીની સપાટી ઉપરથી તદ્દન જતાં રહ્યાં હોય એમ જણાય છે. પક્ષિઓ સમ્યગ્-ધી પણ એક એવી અટકળ કરવામાં આવી છે કે, લાલ, ભૂરા તથા પીળા રંગનાં પક્ષિઓ થોડાં હોવાનું કારણ એજ કે શિકારીઓની નજરે તેઓ વહેલાં પડે, કેમકે જાડના રંગથી તેમનો રંગ જૂદો અને તેથી તેમનો નાશ સત્તર થાય. લીલા રંગનાં અને કાળા રંગનાં પંખીઓ હજી સંખ્યામાં વિશેષ છે કેમકે, તેઓ જાડના રંગ સાથે મળતાં આવતાં હોવાથી મારનારની નજરે એકદમ પડતાં નથી, અને તેથી તેઓનો નાશ થતો નથી અને તેમની આસાદ વધતી રહે છે. આ અને બીજાં અનેક અનુમાનો સૃષ્ટિમાં રહેલી વિચિત્રતાનું અવલોકનપૂર્વક-અધ્ય-યન કીધાથી કાઢી શકાય છે. પ્રાણીઓના રૂપમાં થોડા વખતમાં ફેટલા ફેરફાર થાય છે તેજ જો આપણે તપસીએ તો પૃથિવી ઉપર નિરંતર કાંઈને કાંઈ ફેરફાર થયાજ કરે છે, એવી આપણી પ્રતીતિ થાય છે. દેહકાળો નાનાં હોય છે ત્યારે તેમને પૂંછડી હોય છે, જ્યારે તેઓ મોટાં થાય છે ત્યારે તે ખરી પડે છે. એક નાની સરખી છોળ થોડો વખત રહીને સુરત અવસ્થામાં આવે છે. આવી સ્થિતિમાં પડી રહ્યાં પછી તેને પાંખ આવે છે. અને તેનું પતંગીઈ બને છે. જ્યારે તે સુરત અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે તે કેવળ મૃતવત્ લાગે છે. તે જીવંત હોય એમ જણવાને કશું સાધન નથી. તે પડી રહે છે અને ધોરાકની પણ તેને જરૂર જણાતી નથી, પણ ભયાં તેને પાંખ આવી કે તરતજ તે જાગૃત અવસ્થામાં આવી જઈ અતિશય ચાંચલપ્રવૃત્તિ પ્રસિંહિત કરે છે. કુરકુરીઆંચો નવ દિવસનાં થાય ત્યાં સુધી અધિર્ગાજ હોય છે. વગી જે પ્રાણીઓને કાન નથી, તેઓ ધણું ખરું ઈંડાં મૂકે છે, જેને કાન છે તેને બચ્ચાં થાય છે. આ આદિ અનેક વસ્તુઓ જોતાં જીવન કેવું અને કેટલું રસ-મય થાય, એનો વિચાર સહજ આવી શકે એમ છે. જનાવરોની ખાસીયતો જોતાં અનેક પ્રકારનું શિશુશુ માણસ મેળવી શકે એમ છે. ડાં લિવિસ્ટન પોતાની આક્રિષ્ઠ ખંડની સુસાફરીનું વર્ણન આપતાં કહે છે કે હાથીનામાં એટલો તો વાત્સલ્ય લાવે છે કે આપણે તે સગજ પણ શકતા નથી, સહુને પોતાની સંતતિ વહાણી લાગે છે. એક તત્ત્વજ્ઞનો તો એવો પણ સિદ્ધાંત છે કે સર્વોત્તમ સુખ તે સંતતિ અબાધિત રીતે, અનવધિકાળપર્વત, ઉત્તમે-ત્તમ ગતિને પહોંચિ; અને તેના અંત કદી પણ ન આવે તેમાંજ સમાયણું છે. શું હાથીને આ જ્ઞાન થઈ ચૂક્યું હશે ! અથવા તો શું આપણે હાથીના કરતાં સ્વાર્થાં વિશેષ હોઈશું ? કદાચ હોય પણ ખરું.

વાષની અવલોકન શક્તિનાં ધણાં દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે. શિકારીઓના સહેજ અવા-જથી અગર તેને જવાને માર્ગે શિકારીની રૂમાલ જેવી કાંઈપણ નજી વસ્તુથી પણ વાધ એતી જાય છે કે પૂર્વ સ્થિતિમાં કાંઈ ફેરફાર થયો છે. ગાદ જંગલમાં પણ નાની સરખી ઝીજ તેના જોવામાં આવતી નથી, એમ નથી.

વનરપતિ અને પ્રાણી એ ઉભયને આપણે જીવંત ચાનીએ છીએ અને તેથી કદાચ તેમાં રહેલી ખૂબીઓ જોઈને આપણને બહુ આશ્ચર્ય નહિ લાગે; પણ ધાતુ જેવી વસ્તુઓ કે જેમાં

દેખીની રીતે જીવ હોય એમ માનવાને કશું સાધન નથી, તેના ઉપયોગ અને રૂપાન્તરોનો વિચાર કરતાં અનેક-લાભ થાય છે.

અનેક ધાતુઓ નિરંતર બળમાં હરે છે, તેથી સૂર્ય જેવા તેજસ્વિન પ્રકાશે છે અને આપણે બધાં જીવંત રહીએ છીએ. તેજના પૃથક્કરણ વિષે, તેમજ આકાશી ગોળાઓના પ્રકાશ વિષે ખગોળવેત્તાઓ અનેક અટકલો બાંધે છે; તેમાંની કોઈક ખોટી પણ હશે; કે કોઈ ખરી પણ હશે, ગમે તેમ હોય પણ શાસ્ત્રકરોનાં અનુમાનોમાં અસત્ય કરતાં બહુધા એમ પ્રતીતિ થશે કે તેમાં સત્ય વિશેષ રહેલું છે. તેઓની એક અનુભવ સિદ્ધ કલ્પના વિચારણીય છે. અનેક ધાતુના બળવાળી રાતા, પીળા, બૂરા, લીલા વગેરે રંગોના ભડકા થાય છે. અને તેઓ એવી તો ત્રણથી કરતા રહે છે કે તેમનું સંમિશ્રણ યથાથી અજવાળું પડે છે.— સાધારણ પ્રયોગ કરેથી આ વાત ખરી હરે છે. આ સિવાય ધ્રુવર ગ્રહોના રંગ ઉપરથી, તેમજ બીજી કેટલીક રીતે તેમાં હવાપાણી કેવાં હશે? ત્યાં પ્રાણીઓ રહેતાં હશે કે કેમ વિગેરે કલ્પનાઓ કરવામાં આવે છે. યત્રેદારા તેઓ પૃથ્વીથી કેટલા દૂર હશે, અને તે પ્રકાશે છે તે કેવી રીતે; આદિ બીજાં પણ ધર્મો શોધી અવલોકન તથા કલ્પનાદ્વારા કરવામાં આવ્યા છે તેથી તો અવધિ! ત્યારે ધાતુઓ માત્ર વાસણકુસણ કરવાના ઉપયોગમાં આવે છે એમ નથી, સોાપથી માંડીને તે સમર્થગણમાં વપરાતી બધુંજ તોપો કરવાનાજ ઉપયોગમાં આવે છે, એમ પણ નથી, સ્ત્રીઓના અક્ષર કરવામાંજ સુવર્ણ અને રૂપું વાપરે છે એમ પણ નથી, શરણીર તરવાર બાંધીને મલકાય છે, અને ચોરને બેડીથી શાસન થાય છે તેથી પણ ધાતુનો ઉપયોગ પૂર્ણ થતો નથી; દવાના ઉપયોગમાં પણ તે પુષ્કળ આવે છે. અને એથી પણ વિશેષ, તેના નિરંતર પ્રકાશથી આ સર્જિત એક અંગ પૃથ્વી, તેને પ્રાણુદાન પ્રાપ્ત થાય છે; કેમકે સૂર્યનું તેજ જો ન મળતું હોય તો આપણું અસ્તિત્વ અહિં કેટલો કાળ ટકે તે કળી થકાય તેમ નથી.

પણ કોઈપણ ઠેકાણેથી સૌન્દર્યની અપેક્ષા રાખવી હોય તો માણસે સમભાવથી પોતાનું હૃદય હમેશ પૂર્ણ રાખવું. શુદ્ધ નિર્મળ હૃદયમાં સમભાવ હોય તોપણ સૃષ્ટિસૌન્દર્ય જે આનંદ તેમાં રેડી શકે છે તે બીજું કોણ ઉત્પન્ન કરી શકે એમ છે?

પૃથ્વી કે આખી પ્રકૃતિ, તેનું સૌન્દર્ય કે તેદ્વારા મળતું શિક્ષણ ગમે તેના વિચાર કરતાં તેના કર્તાનો વિચાર આવે છેજ અને તે કોણ હશે એમ પ્રશ્ન થતાં તે યતોવાચો ત્રિવર્તે શૂન્યેન મનસા સદૃશ છે એમ જોવી વિરામ પામી જવાય છે. તથાસ્તુ.

—(૦)—

શ્રી સૂતસંહિતા.

શ્રીયુત દુર્ગેશ્વર નટવરજી. બી. એ. સીડી મેજીસ્ટ્રેટ—મુરત.

૨ અધ્યાય પાશુપત મત,

(ભાદ્રપદ ૫૪ ૧૦૮ થી ચાલુ)

અનુભવ પર્વત જ્ઞાન યત્રામાટે બ્રહ્માપરેય યત્રા પૂર્વે પાશુપત મતની અનિવાર્ય જરૂર છે. આ જગત અનિલ છે માટેજ તેની ઉત્પત્તિ તો છે. એ જગતરૂપ કાર્ય છે માટે તેનું કોઈપણ કારણ હોવુંજ જોઈએ. આ જગતના ઉપાદાન વિગેરેનું જેને જ્ઞાન હોય નહિ તેવો કોઈ તેનો કર્તા હોઈ શકે નહિ જીવમાત્રનું જ્ઞાન મર્મહિત છે અને પ્રકૃતિ જડ છે એટલે તેને તો જ્ઞાન

ખીલકુલજ નથી. માટે તે બન્નેમાંથી કોઈપણ જગતનો કર્તા નથી. મલ માયા અને કર્મ એ ત્રણ પાશોવડે જીવમાત્ર બંધાયેલા છે માટે તેમને પણ કહેલા છે. જેમને એકદો મલ નામનોજ પાશ છે તેમાં જેમના તે મલપાશ પરીપકવ થયો છે, સમાપ્ત થયો છે તેમને વિવેક કહે છે. અને સમાપ્ત નથી થયો તેવા સપ્તકોટિ મહામંત્ર સ્વરૂપો છે. જેમનામાં મલ તથા કર્મ એ બે પાશ છે, તે જેમના પાક્યા નથી હોતા તે નાના ચોનિયોમાં જન્મે છે. જેમનાં તે પોદલાં હોય છે તેમાંથી કોઈ કોઈ શ્રી ઇશ્વરના અનુમહથી પ્રવચ કલાવાળા થઈ જીવનપતિ બને છે. જેમને ત્રણે પાશો છે, તેમને કલાદિના સંબંધ હોવાથી તેમને સકલ કહે છે. શિવના અનુમહ વડે તેમાંથી ૧૦૮ મંત્રધરા, ૧૦૦ રૂદ્રો ૧૦૦ મંડલાધિપતિ, ૮ ક્રોધાદિ તથા ૮ શ્રી કંઠ અને વીરેશ્વર થયા છે. બાકી રહ્યા તેમાંથી જેમના એ ત્રણે મળો પાક્યા છે તેમના ઉપર અનુમહ કરીને શિવ પોતેજ આચાર્યરૂપે પ્રકટ થઈને તેમને દિક્ષા આપે છે. જેમના તે પાશ પાક્યા નથી તેમને નાના ચોનિયોમાં જોડીને તેમના તે પાશોને પકવે છે. ને તે પકવવા માટેજ તેમને વિવિધ ભોગોને તે આપે છે આ રીતે આ બધામાં જ્ઞાન થોડુંગણું છે, પણ તે પાશવાળાં પશુઓમાંથી કોઈ પણ સર્વજ્ઞ નથી, માટે તેમાંથી કોઈ પણ આ જગતનું કર્તા નથી. જડ એટલે જ્ઞાનથી રહિત એવી પ્રકૃતિ પણ કર્તા નથી માટે તે બન્નેથી કોઈ અન્યજ સર્વજ્ઞતત્વ આ જગતનું કર્તા છે, તો એ તત્ત્વ કયું છે તે કહેા એમ મુનિ. થોથે શ્રી સુત ભગવાનને પૂછ્યું. શ્રી સુત ભગવાન અથર્વ શિરસમાંની આખ્યાયિકા કહે છે કે પૂર્વે વિષ્ણુ આદિ સર્વ દેવોએ જગતના કારણનો વિચાર કર્યો પણ તેમાં તેમને સંશય રહ્યો તેથી તેઓ રૂદ્ર લોકમાં ગયા. તે લોકનું સુખ દુઃખવડે મિશ્રિત થયેલું અગર ઉત્તર કાળમાં ઢંકાઇને અદૃશ્ય થઈ જાય તેવું નથી હોતું પણ સર્વદા પણ અભિલાષાને અનુરૂપ તૈયારજ થઈ રહેલું હોય છે. સંસાર જે રૂદ્ર તેને ઝોગાળી નાખનાર એવા રૂદ્ર ભગવાન ત્યાં પ્રવક્ષ થયા.

પૂર્વે કદી જોયેલા નહિ તેથી તેમનાં દર્શન થતાં દેવોએ તેમને પ્રણામ કરીને પૂછ્યું કે આપ કોણ છો ? તેમણે ઉત્તર આપ્યું કે પણ ઉપર અનુમહ કરીને હું તેમને પાણું છું માટે મને પશુપતિ કહે છે. હું ઇશ્વર રૂદ્ર ભગવાન છું અનાદિમલને હું દુર કરું છું સર્વનો સંહા તથા દંડા હું છું. પાશ માત્રને તેમના તે તે વ્યાપારો કરવાનું સામર્થ્ય મેં આપેલું છે તથા તે પાશોથી બંધાયેલા પશુઓને ભોજ તથા અપવર્ગને પણ હુંજ આપું છું તેથી હું રૂદ્ર સર્વનો ઇંદ્ર છું. અન્ય તત્ત્વો પ્રવચ સુધી જ ટકી રહે છે અને હું તો પ્રવચમાં પણ ટકી રહું છું માટે હું તત્ત્વોનો પણ તત્ત્વ છું. જ્ઞાતી પૂર્વે પણ હું હતો હાલ છું અને હવે પછી પણ હું તો હોઇશજ એવો હું એકજ છું. મદારાથી અન્ય કોઈજ નથી. હું એક છું એમ કહેવામાં બે ત્રણ આદિ અનેકતરૂપ સંખ્યાનો ગાંધ એજ ઉદ્દેશ છે. એકત્વ સંબંધ કોઈ તેમાંથી જ સમજવાનો નથી, કારણ કે હું કાળ તથા સંખ્યાની મર્યાદા રહિત છું.

એક જ શિવ છે અને અન્ય કોઈ નથી એમ કહેલું છે તો આ જગત જે અનુભવાય છે તે શી વસ્તુ છે ? દોરડીમાં જામ થતાં દોરડીના જે આ (ધંદ) અંસ છે તે આ સર્વ આ દંડ-આ ધારા એ રીતે તે દોરડીમાં પ્રાપ્ત થતા સર્વ દંડ ધારામાં અનુવિદ્ય એટલે વ્યાપેલા ભાસે છે માટે તે સર્વ દંડ ધારા એ દોરડીમાં કંપાયેલા છે. તેજ રીતે ધંદ છે પટ છે એ રીતે આ જગત સત્ (ઊ) વડે વ્યાપ્ત થઈ રહેલું ભાસે છે માટે એ વ્યાપક સત્ એકજ જ જોમતું સ્વરૂપ છે એવા પરમ શિવમાં આપું વિદ્ય કંપાયેલું છે. સ-

સન્માત્રનો અવભાસ દુર થતાં તેવડે વ્યાસ જગતના આગ્રાસનો ખીલકુલ સંભર હોય તેવું સન્માત્રથી નિરાણું જગત નથી કારણ કે તે સન્માત્રનો પ્રકાર તો સદાજ છે, તેથી દૂર યદ્ય શક્યો જ નથી. તે સન્માત્રનો પ્રકારક અન્યકોષ્ટ પદાર્થ નથી; કારણકે સન્માત્રથી અન્ય હોય તો તે અસત્ તેથી કલ્પિત અને જડ હોય માટે જે સન્માત્ર છે તેજ સ્વપ્રકાશ હોવાથી ચિન્માત્ર છે. આત્મા ચિન્માત્રથી નિરાણો નથી અને આત્મા પ્રેમત્વ મહોદામાં મહોદુરં સ્થાન છે, તેથી આનંદરૂપ છે માટેજ તેને વેદમાં પરબ્રહ્મ એક રસ કહેલો છે. કલ્પિત જગત અનાદિ તથા અનંત હોય તો તેની પ્રતિનિ સર્વદા થવી જોઈએ. કાષ્ટ વખતે પ્રતિત થાય ને કાષ્ટ વખત અપ્રતિત થાય તેવું તે હોય એટલે કાશ્ચિત્ક હોય તો તેને કારણની અપેક્ષા હોય છે તેથી તેના અનુરૂપ કાષ્ટ કલ્પિત ઉપાદાનનો સ્વિકાર કરવો પડે છે. જો તે ઉપાદાનને સત્ય સ્વરૂપ લેઈએ તો કાર્ણના કલ્પિતપણામાં વ્યાધાતનો દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. જો કારણને આદિવાણુ લઈએ તો તે કારણ અન્ય કારણની અપેક્ષાને રાખે છે અને તે વળી અન્યનો એમ અનવસ્થા દોષ પ્રાપ્ત થાય છે માટે તે જગતના કારણરૂપ માયા અનાદિ છે એમ સ્વીકારવું પડે છે. એ માયા સત્ રજસ અને તમસ એમ ત્રીણુઆત્મક છે. સાંખ્ય મતવાળા પ્રધાન તત્ત્વને માને છે તેવી તે માયા સ્વતંત્ર નથી પણ ધંધરનાં વશમાં વર્તનારી છે માટે પરતંત્ર છે તેથી તેને શક્તિ કહી છે. એ શુણ્વનો સ્વભાવ પરસ્પરને દયાવવાનો છે જેમાં રજોગુણ તથા તમોગુણ અત્યંત દખાઈ ગયા છે તેને વિશુદ્ધ સત્વા માયા કહી છે. તે બે શુણ્વો જેમાં સડેજ ઉભે તરી આવેલા છે તેને મહીન સત્વામાયા કહી છે. તમો ગુણ અત્યંત તરી આવતાં સત્વા તથા રજોગુણ જેમાં અત્યંત દખાઈ જઈ નહીં વત્ થાય છે તે કેવળ તમોમયી માયા છે. પરમ શીર જ્યારે શુદ્ધ સત્વા માયા રૂપ ઉપાધિને પ્રહણ કરીને પોતાને વશ તેને વતવે છે ત્યારે પોતે માયી એટલે ધંધર અને છે જગતને રચે છે સર્વંશ થાય છે અને ભોગના આપનારા બને છે. જ્યારે તેજ ચૈતન્ય સ્વરૂપ મહીન સત્વા માયાની ઉપાધિને ધારણ કરે છે ત્યારે તે તે માયાને અધિન થઈ રહે છે તેને સંસારી જીવ કનાં જુક્તા કહે છે. કેવળ તમોમયી માયા પોતાના આશ્રયજન તેજ ચૈતન્યને અસત્ જેવુંજ કરી મુકે છે અને તેથી તેવી ઉપાધિને ધારણ કરતાં તે ચૈતન્ય પોતે જીવ લૌકિક જગતરૂપે ભોગ બની રહે છે. શુદ્ધ સત્વા માયાને વશ વર્તાતનાર જે ધંધર ભોગપદ તેમજેજ તે માયાવડે કેવળ તમોમયી દયાને પ્રાપ્ત બોલ્ય જગતરૂપ અથળ તેને રમ્યું છે. એ રીતે ભોગપ્રદ ભોક્તા તથા ભોગ્ય એવા વિચાલ કષ્ટનારી માયા છે તે માયા પોતેજ કલ્પિત છે. પરંતુ આગળથી સ્વીકારે છે, તો વારતવે તે પરિચરથી બીજ કાષ્ટ પણ માયાનું પરમાર્થ સ્વરૂપ છે નહિ. અજ્ઞાતાન યદ્યું નથી ત્યાં મુકી એ ત્રણ પ્રકારનો ભેદ પ્રતિત થાય છે અદ્યને જાણનાંજ તે ત્રણે અજ્ઞાન યદ્યું રહે છે. શીરજ દાતાભોક્તા તથા આસર્વ જગતરૂપ છે. શિવજ યજોતડે યજે છે જે શિવ છે તેજ હું છું. જે શિવમાયાથી અતિત છે તેજ શિવ પોતાની માયાવડે ભોગપ્રદ ભોક્તા તથા ભોગ્ય બને છે, ભોક્તાને તે શિવ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થતાંજ તે વિચાળની હેતુશ્ચતમાયા નિહન યદ્યું જાય છે ને ભોક્તા પોતે શિવરૂપ યદ્યું રહે છે. તેમ યવાનો ઉપાય આ રીતનો છે, ભોક્તા પણ છે તેણે આચાર્ય પાસેથી વેદનાંકયનો ઉપદેશ લેવો. તે વેદનાંકયોથી ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનવડે એ શ્રી મહેશ્વરી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારેજ મોક્ષ મળ્યો કહેવાય છે. માટે શ્રી ગુરુના ઉપદેશ વડેજ જાણવા યોગ આ સ્વરૂપને જાણ્યો એવો ઉપદેશ શ્રી મહાદેવજીએ તે દેવાને કથો ને પછી પોતે અંતરધ્યાન થયા એટલે પોતાનાં પુણ્યરૂપે થયા

તેથી અદ્વય થયા. પાશુપતમત પ્રચુર પંચાક્ષર આદિના જપ એ વિગેરે સાધનોનું જ્ઞાન તો શાસ્ત્રમાંથી મળે તેવું છે સ્વરૂપના ઉપદેશથી દેવાને સંતોષ થયો અને અદ્વય લાભ મળશે એવીજ ખાતરી થઈ તેથી દેવાએ “યોતૈરુદ્ધઃ સ મગવાન૦” ક્રત્યાદિ અથર્વ શિરસવડે તથા નાના પ્રકારના ચત રૂદ્રીય આદિ સુક્રોતવડે તથા પંચાક્ષરમંત્રવડે ઈંચા હાથ કરીને શ્રી માહાદેવની સ્તુતિ કરી. વળી શીવ જ્ઞાનની સિદ્ધિ અર્થે અગ્નિહુત્રની ભરમને આદરપૂર્વક લખને શુદ્ધ પાત્રમાં ભરી જળરડે પગ ધોષને બે વાર આચમન કરીને પવિત્રીસહ એકામ્ર થયા પછી “॥ ઓં આપો હ્યોતી રસોઽમૃતમ્ ॥ ગ્રહ મૂર્ચ્ચઃ સ્વરોમ્ ॥” એ મંત્રને ભક્તિપૂર્વક ભજુતા જળના અપ્પક્ષ દેવતા શ્રી વીષ્ણુ ભગવાનનું ધ્યાન કરતા અને ભરમને લેતા પછી “॥ અગ્નિરિતિમસ્મ ઘાયુરિતિ મસ્મ જલામિતિ મસ્મ સ્થલામિતિ મસ્મ જ્યોમેતિ મસ્મ-સર્વે હવા ર્દ મસ્મ-મન પતાનિ ક્ષુપિ મસ્માનિ એ જળાશ મંત્રો તે ભરમને પાણીથી ભીની કરીને તે શુદ્ધ તથા એકામ્રદ્વૈતવાળા દેવાએ શિવ તથા શિવાનું ધ્યાન ધરતાં તેમનીજ ભાવના સહ તે બ્રહ્મરૂપ યજ્ઞેલી ઈજળી ભરમને પગથી માંથા સુધી સંવાંગે ખુજ ચોળી, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રૂદ્રરૂપી ત્રિપુરોને તેમણે લશાદે હૃદયે, કુખે ને બન્ને ભુજાઓએ ક્યાં અથર્વ શિરસમાં આ પાશુપતદૃત આપેલું છે. તે કરવાથી દેવો શમ, દમ, તથા વૈરાગ્ય યુક્ત થયા અને કમોના તેમણે ત્યાગ કર્યો, હૃદયકમળના વચસા તંત્ર ઉપરની અત્યંત સૂક્ષ્મ જે ગોળી તે ગોળોની મધ્યમાં વાળના અમ્ર જેવડું અર્થાત અત્યંતજ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ વિષ્ણુના ધણું છે. પ્રતિત યજ્ઞેલું સર્વજ્ઞાન એમનું સ્વરૂપ છે. સંસારને તેના કારણુ સહ જાણી મુક્તાર અગ્નિ સ્વરૂપ તે છે. સર્વજ્ઞ, સર્વના કર્તા સર્વના આધાર અદ્વિત્ય તે મહેશ્વરનું ધ્યાન કરીને પ્રચુર મંત્રના જપ સહિત તેમનું પૂજન કર્યું. તેથી સંસ્કાર રૂપે રહેલી અવિદ્યા નિવૃત્તિ કરીને નિર્મળતા, પ્રસાદ પ્રસન્નતાને આપવા સારૂં શ્રી રૂદ ભગવાન રૂદ્રીથી પ્રગટ થયા. પ્રથમ જતાદિ કરવાથી પરમ-શિવનું સુક્રમ્ એટલે કળાવાણું સ્વરૂપ પ્રતક્ષ થયેલું હતું તે સમયે તે શિવના ઉપદેશ દ્વારા “સત” સ્વરૂપે નિષ્કળ સ્વરૂપ પરીક્ષા રિતે દેવાએ જાણી લીધું હતું હવે પ્રતિજ્ઞાક પાપોના ક્ષય થવાથી તેમનું નિષ્કળ સ્વરૂપ પ્રગટ થયું પશુ માત્રને તે પાળે છે સર્વને નિયમમાં પ્રવર્તો વે છે. એમનું અર્ધ ચરિર ઉમાસ્વરૂપ છે. શ્રી નામના તેજવાળા છે. લશાદે અર્ધ ચંદ્ર મુકુટ સ્થાને રહેસો છે. નિલકંઠ છે એના એ સકળ રૂદ ભગવાન સંસારરૂપ રોગને નિવૃત્ત કરે છે. અન્ય આધાર વિના પેલાતા મદિમા રૂપજ આધારવાળા છે. માયાની પરતંત્રતા રૂપ જે મક્ષ તેથી રહીત દેવાથી તે માયાના કાર્યરૂપ સંસારમાં દુઃખો તે જેને નથી તેને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રૂદ્ર પુત્ર છે. તેજ નિષ્કળ પરમેશ્વર આ સપરે પ્રકટ થયા ॥ સતયં જ્ઞાનમન તં બ્રહ્મ ॥ આદિ વેદનાં અવાંતર વાક્યો તથા ॥ તત્ત્વમસિ ॥ અહં બ્રહ્માસ્મિ ॥ આદિ વેદનાં મહા વાક્યોવડે પ્રથમ તેમાંના ચન્દોની અભિધા નામની મુખ્ય અર્થ જ્ઞાતિદારા સચ્ચુ બ્રહ્મને જાણીને પછી લક્ષણા જ્ઞાતિથી તેજ સર્વના સાક્ષી રૂપી જાણવાના છે એવા તે ચંદર ભગવાન પ્રતક્ષ થયા. સત્ય, જ્ઞાન, અનન્ત, આનંદ, એ ચન્દોપર તથા અપર એમ દોષને જાતિ વાચક છે. તે સર્વ જાતિઓની આધાર જૂન એકજ વ્યક્તિ જે છે તે બ્રહ્મ ચન્દ વડે સૂચવાયેલી છે. તત્ત્વ બ્રહ્મ વિગેરે ચન્દોથી સર્વ સત્ય જગત કારણુત્વ વિગેરે ધર્મો સમગ્રય છે. તેમજ ॥ ત્યમ્ ॥ અદમ્ ॥ આદિ ચન્દોથી સંસારિત્વ આદિ ધર્મો સમગ્રય છે એ સ્તિયા વિરોધી વિશેષ રૂપને સૂચવનારા ધર્મો-

તે ત્યાગ કરતાં અખંડ એક રસતા આવી રહે છે. ઉપાધી માત્ર જેમાં નિરાતિ થતી ગઈ છે તેથી એકજ સ્વત્વ રોગ જે છે તેવું તેમણે કહ્યું છે. માટે તેમને સ્વરૂપ જુદું કહે છે. જે વ્યવહારમાં તેનો શ્રાક્ષી નથી જોડાતો તે રીતે સંસારમાં જોડાતો નથી પણ ઉદારી ન રહે છે. જે પરમાનંદ સંસારીઓને પોતાના શુભ કર્મથી રચાયેલા વિષયો સાથે ઇંદ્રિયોના ચો-અ સંબંધ થતાં પોતાની અનંતકેરણુ વૃત્તિમાં સહેજ સાજા પ્રમાણમાં અનુભવાય છે તથા તે સંસાર નિવૃત્ત થતાં જે તેજ પરમાનંદ પોતાની પૂર્ણ કળામાં પ્રકાશે છે એવા તે આનંદ સુખને આપનારા આ શંકર છે. શ્રીત સ્માર્ત ધર્મથી રહીત જનોને જે પ્રતક્ષથી થતા એમને પ્રાપ્ત કરવા માટે બ્રાહ્મણ્યદિ વેદોને લાણે છે, ને ઉત્તમ બ્રાહ્મણો તેમજુજ યજ્ઞન કરે છે તેજ પરમદેવ છે. ચોગીઓ પાપોને બાળીને તેમનેજ પ્રતક્ષ કરે છે. વિષ્ણુ ભગવા-નનું પાલન સામર્થ્ય તથા બ્રહ્મા ભગવાનનું રચવાનું સામર્થ્ય એ એમનાજ પ્રસાદ રૂપ છે. દેવો શુદ્ધ સત્ત્વ વાળા થયા તેથી તેમને એવા શ્રી મહાદેવ પ્રત્યક્ષ થયા. પ્રથમ સકલ રૂપે શ્રી મહાદેવે ઉપદેશ આપ્યો હતો. તેથી દેવોને પરોક્ષ જ્ઞાનને આનંદ થયો હતો. તેથી તેમણે અથર્વ શિરસ વડે શ્રી શંકરની સ્તુતિ કરી હતી. હવે પ્રતક્ષ જ્ઞાનને લાભ મળ્યો, તે આનંદના ઉત્સાહથી ફરીથી તેમની સ્તુતી દેવાએ કરી. આવા જ્ઞાનથી નિરખતીરાય આનંદ થાય છે, તેથી એટીજ વખતે સર્વ કામ-નાઓ સાથેજ સજ્જ થાય છે એટલે સર્વ પ્રકારના સુખોનો તેમાં અંતરભાવ થાય છે. સંસારી દશાની માફક એ સુખો પણ ક્રમે પ્રાપ્ત થઈ ક્રમે લોપાઈ જતાં નથી. એવા આનંદ સુખ માનને આપનારા આ શંકર છે. સંસારરૂપ રોગના દુઃખને મટાડવાનું તે ઔપધરૂપ છે. એવા શ્રી મહેશ્વરની ગદગદિત કંઠથી તે દેવોએ સ્તુતિ કરી. સાંજ મહાદેવે દેવો ઉપર અમૃત દ્રષ્ટિ ફેરવી વાળીને કહ્યું કે હું પ્રસન્ન થયો છું. કર્ણા સદ ગંભીર વાણીથી શ્રી મહા-દેવે દેવોની ખાત્રી કરવા કહ્યું કે જે હું આ તમને પ્રદર્શ થયો છું તેજ હું પરશિવ સ્વરૂપ છું. છેવટનું પરમતત્ત્વ હું છું. મારામાંથી જન્મત ઉત્પન્ન થઈ રહીનિર્મા રહીને મારામાંજ લયને પામે છે. સંસારમાં છે એવે રૂપે પ્રતિત થાય છે છતાં મુક્ત દશામાં તો મારાથી અન્યનો વાસ્તવે આત્મિક અભાવ છે. તેથી મારા જેવો કોઈ જ અન્ય નથી તો મારાથી અધિકની તો વાનાં જ થી ! મારા સ્વ એટલે ઉપાધીનું નહિ પણ ઉપાધી રહીત તત્ત્વના રૂપનું એટલે મારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતાં જ સંસારથી મુક્ત થવાય છે. યજ્ઞદિ કર્મવડે જ્ઞાન ની ઇચ્છા થવામાં નહતાં પાપો દૂર થાય છે. ત્યારે અધિકારી મુમુક્ષુ બને છે, એવા મુમુક્ષુ ને જ્ઞાન થવામાં નહતાં પાપો હોય છે તે વૃત્ત આદિવડે દૂર થાય છે ત્યારે તે પ્રજ્ઞાંત મહાત્મા થાય છે અને વેદાંતનાં શ્રવણદ્વારા મારા સંબંધી જ્ઞાનને મેળવે છે. ધ્યાન કરવામાં કર્મ માત્ર વિશ્લેષ કરવાના રાહાવવાળાં છે માટે કર્મમાત્રને છોડીને જ શંકરના ધ્યાનમાં સ્થીર રહેવા-નું છે. જેમણે યજ્ઞ, દાન, વિગેરે કરીને મહા પાપના સમુદ્રને ક્ષિણુ કર્યો છે તેવાને જ વેદાંત શ્રવણદ્વારા મારા સંબંધી જ્ઞાન થાય છે. અને જે એ રિતે જાણે છે તેજ સર્વગ છે. અન્ય કોઈ જ સર્વગ નથી. લોકોને રંજન કરવા માટે દંબથી કરેલાં વૃતાદિ નિષ્ફળ છે, માટેજે આ-દર સહીત પાશુપતવૃત્ત કરે તેમનેજ આ વેદાંતના વિદ્યાનને ઉપદેશ કરવાનો છે, એટલું દહોને શ્રી મહાદેવજી અંતર્ધ્યાન થયા. શ્રી સૂત ભગવાન કહે છે કે સુખીમાં મૈત્રીની ભાવના સખતાં તેના સખમાં આપણને અભિમાન રહે છે અને તેમ થતાં આપણા ચિત્તની ઇર્ષ્યા મળ દૂર થાય છે. દુઃખીમાં કર્ણાની ભાવના થતાં અન્યને દુઃખ કરવામાં પોને નિમીત થવા રૂપ જે દેવ મળ તે નિવૃત્ત થાય છે. પૂણ્યજ્ઞાનમાં મુક્તિની ભાવના કરતાં તેમના શુભોમાં દોષોનું.

આરોપણ કરવારૂપ અસુધામલ નાશ પામે છે. પાપીમાં ઉપેક્ષાની ભાવના થતાં તેમના સંસર્ગ છુટે છે ને સંસર્ગમાંથી આવતા દોષારૂપીમળ ટળે છે. એ રીતે મન નિર્મળ થાય છે. ત્યારે જ જગત્તા કારણરૂપે મહાદેવને જીજ્ઞાસુને માનવાનું બને છે માટે હે મુનીઓ તમે પણ તેમ જ કરો. એ સર્વશ પરમેશ્વરને જગત્તા કારણરૂપે માને ને તેમને બ્રહ્મ સર્વ જગત્તા હેતુ ચંદ્રમૂર્તિ-ઉમાના નિત્ય સહવાસ માટે રોમ-લલાટે તેમને અર્ધ ચંદ્ર છે એવા ઇશ્વર મહાદેવ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, આદિ સર્વ દેવો સહિત પ્રસન્ન થઈને અનુગ્રહ કરવા માટે ટમટમી રહેલા છે માટે તમને પ્રતક્ષ થશે મુનિઓ આવો પાશુપતવ્રતનો તથા મહાદેવનો મહિમા સાંભળીને અત્યંત દર્ષને પામ્યા અને સર્વ અર્થના સાગર મહાભા શ્રીસત્સંગવાનને તેમણે પ્રણામ કર્યા અને વિજ્ઞાનની સિદ્ધિને અર્થે ભક્તિ પૂર્વક તેમનું પૂજન કર્યું. એ રીતે પાશુપતવ્રત મના અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

શ્રી બુદ્ધ મહાત્માનું ચરિત્ર શું શીખવે છે ? *

(લેખક. રા. રા. સન્મુખલાલ ઝવેરલાલ પંડ્યા-મુંબાઇ.)

(ગતાર્થી ગાલુ.)

ધર્મ સાચવવાના ઉપલા આઠ પ્રકારને બીજા રૂપમાં પણ મુકવામાં આવ્યા છે. સમ્યક્ દષ્ટિ, સમ્યક્ સંકલ્પ, સમ્યક્ વચન, સમ્યક્ કર્માન્ત, સમ્યગાચર, સમ્યગ્ વ્યાપાર, સમ્યક્ રમૃતિ અને સમ્યક્ સમાધિ આ આઠ અંગો આધુષ્યની પ્રત્યેક ક્ષણનો સદ્બોધ કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે, એમ બોધી માને છે. સમ્યક્ દષ્ટિ એટલે શુદ્ધ ભગવાને ઉપદેશોક્તા તરવો ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા વિના માનસિક ઉન્નતિ થવી અસંભવિત છે. જો શ્રદ્ધા નથી હોતી તો મનુષ્યનું મનકુલર્ક કરવાતરફ વળે છે. પરંતુ શ્રદ્ધા હોય છે ત્યારે ત્યારે મનુષ્યથી તરવનું ખરું રહસ્ય સમજાય છે, અને શંકાને જરા પણ રચાન મળતું નથી. આ વાત અનુભવ સિદ્ધ હોવાથી શ્રદ્ધાને સર્વ ધર્મમાં બહુજ મહત્ત્વ અપાયું છે. આ શ્રદ્ધા આરંભમાં જરા અધશ્રદ્ધા જેવી લાગે છે પણ અનુભવથી આ શ્રદ્ધા અધ શ્રદ્ધા નથી એમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી. બીજું અંગ સમ્યક્ સંકલ્પ. સમ્યક્ સંકલ્પ એટલે વિષયોથી વિમુખ્ત રહેતું. તે ઉચ્ચ લોકની સાધના માટે વિષયોથી વિરક્ત રહેતું આવશ્યક છે. અસત્ય ભાષણ, પૈશુન્ય, મર્મભેદી વા કહું પરિહાસ અથવા વૃથા પ્રજ્ઞાપ એ સર્વથી દૂર રહેતું તે સમ્યક્ વચન. સમ્યક્ કર્માન્તમાં દિંસા ન કરવી, અન્યને ઉપદ્રવ ન કરવો, અને અનીતિથી દૂર રહેતું ઈશ્વાર સદ્ગુણોના સમાવેશ થાય છે. સદુદ્યોગ અને સદુપાયોથી ઉપજીવિકા પ્રાપ્ત કરવી એને સમ્યગાચર કહે છે. સમ્યગ વ્યાપાર એટલે ધર્મ પ્રાપ્તિ માટે પ્રવૃત્તિ અને અધર્મથી દૂર રહેવાની વૃત્તિ. સમ્યક્ રમૃતિ એટલે ઈન્દ્રિયોથી મોહમાં ન પડતાં સાવધતાથી આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિ કરવી નિવિંકાર અને શુદ્ધ ઉદારીનાવસ્થામાં મનને નિશ્ચલ રાખવું તેને શુદ્ધ ધર્મ સમ્યક્ સમાધિ કહે છે. આ સર્વ નીતિનાં સ્ત્રોતને શુદ્ધ ભગવાને પોતાના અનુયાયીઓને વ્યવહારમાં મુકવા આદેશ કર્યો છે. નીતિનાં સર્વ માન્ય તરવો ઉપર રચાયેલા ધર્મ બીજા ધર્મો કરતાં પ્રમાણમાં વધારે પ્રચલિત થાય એ ધર્મ જ સ્વાભાવિક છે. સર્વ ધર્મો નીતિને તોડીકાંટે છેજ. બીજા અધા ધર્મોએ ગદન પ્રત્યેનો અહુજગંભીરતાથી વિચાર કર્યો છે; પણ શુદ્ધધર્મ ગમે તે ધર્મની એક શાખા નીતિ, તેના ઉપર વિસ્તૃત છે. દૂધમાં રહસ્ય જોઈએ તો શુદ્ધધર્મ અન્ય ધર્મો જેટલો ગદન તો નહિજ. દરે શુદ્ધધર્મનો પ્રચાર આટલો બધો શી રીતે થયો તે જોઈએ. શુદ્ધધર્મનો આટલો બધો પ્રચાર શુદ્ધના મહાન અનુયાયી અશોક રાજાના સમયમાં થયો હોય એમ માનવાને ધર્મા કારણો છે. મહાન રાજા

અશોકના શિક્ષા લેખોમાં શુદ્ધ ધર્મનાં ધણા ખગ્ગ મુખ્ય તત્ત્વોનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. શિક્ષા લેખોમાં અશોકને પ્રિયદર્શી નામ આપવામાં આવેલું છે. અશોક રાજા વિના શુદ્ધધર્મ આવડેલો બધા પ્રચાર પામત કે નહિ એ સંશયાત્મક છે. પ્રતાપી શ્રૌત રાજા મહાન અશોકના શિક્ષા લેખો દત્તિહાસનાં કેટલાક પાનામાં સાશો પુરે છે. દત્તિહાસમાં જન સમાજના આમાર વિચારનું પ્રતિબિંબ હોય છે, તેથી લોક રિથિનિતિનું ખરું સ્વરૂપ દત્તિહાસ દ્વારા જોઈ શકાય છે.

શ્રી શુદ્ધ ભગવાને ધર્મને સર્વત્ર પ્રસારવા પોતાના અનેક શિષ્યોને ચારે દિશાએ મોકલ્યા. પોતે પણ સર્વત્ર ફરતા અને શ્રીમંત વા બરીમ, બ્રાહ્મણ તેમજ ચાંડાળ, સ્ત્રી વા પુરૂષ સર્વ ને પોતાના ધર્મમાં સ્વીકારતા. શુદ્ધ ભગવાનની લોકપ્રિયતા જોઈ મિત્ર મિત્ર પંથના પ્રતિરૂપિષ્ઠિ-એએ અનેક રીતે શુદ્ધ મહાત્માને હલકા પાડવા પ્રયત્નો કર્યા પણ કોઈ કાયા નહિ અને અંતમાં શુદ્ધભગવાનને યરણે આપ્યા. શુદ્ધભગવાને સર્વને ક્ષમા આપી. દ્રેષ દ્રેષથીજ નહિ પણ પ્રેમથીજ નાશ પામે છે એ ઉત્તમ સિદ્ધાંત શિષ્યએ શુદ્ધભગવાન કેવલ પવિત્ર અને નીતિ-મય જીવન ગણતા હતા.

નિર્વાણ અને આત્મા—નિર્વાણ અને આત્મા ઉપર અનેક વિદ્વાનોએ જુદા જુદા વિચારો દર્શાવ્યા છે. નિર્વાણ એ વેદાન્તીઓના નેતિનેતિ જેવું કંઈક હોય એમ લાગે છે. પરંતુ નિર્વાણ એ સર્વથા દુઃખરહિત સ્થિતિ છે. શ્રી શુદ્ધભગવાન નિર્વાણ આગળ આવીનેજ અટકે છે—એથી આગળ વધતા નથી. પરંતુ શુદ્ધમન પ્રમાણે જીવિત અને અસ્તિત્વ એ સાધારણરીતે પર્થાય ચળદ હોવાથી નિર્વાણ એટલે જીવાસ્તિત્વ નાશ એમ કહી શકાય. અંદિઆ અસ્તિત્વ એટલે કંઈ સંસારમયની બહારની સ્વતંત્ર કલ્પના નથી, પરંતુ સંસારમાંની કોઈ-પણ એક અવસ્થા—સ્થિત્યાન્તર—એજ અસ્તિત્વ એમ શુદ્ધનો મત છે. આ ઉપરથી નિર્વાણ એટલે નિરન્વય વિનાશ એમ ગાનવું યોગ્ય નથી એ જણાઈ આવશે. શુદ્ધના સિદ્ધાંતો પ્રમાણે જીવોનિતિનું નીચે પ્રમાણે વર્ગીકરણ છે:—નારકીય યોનિ, તિર્થંચોનિ, વિદ્યાયોનિ મનુષ્ય યોનિ અને દેવયોનિ. જેવટના વર્ગમાં સમ સર્ગની સર્વ ઉચ્ચનિમ અવસ્થાનો અંત-ભાવ થાય છે. કોઈ કોઈ દેહોએ અસુરયોનિ નામનો એક અધિક વર્ગ મળી આવે છે, આ સર્વ અવસ્થામાં જીવને વધારે ઝાણા પ્રમાણમાં મુખદુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ આ સર્વ ક્ષણભંગુર હોવાથી, સર્વ દુઃખરૂપ છે, એટલે ઉચ્ચતમ દેવયોનિમાં પણ જીવને સાધનિક સુખ મળવું સંભવિત નથી. આથી આ દુઃખમય સંસારમાંથી મુક્તિ મેળવવી યશાય છે કે નહિ અને હોય તો એને મારે કયો માર્ગ છે એ પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર તે શુદ્ધના શિક્ષણનું એક મૂળતત્ત્વ છે. ઉપર જનસામું તેમ સંસારનું કારણ આધ્યાત્મિક છે અને તેજ પ્રમાણે સંસારનો સમૂળ નાશ આધ્યાત્મિક ઉપાયોથી સાધ્ય થાય છે. જો મૂંઝાતો, જીવન આસક્તિ-નો તદ્દન નાશ થાયતો પુનર્જન્મ થતો નથી. સર્વ ઐદિક અને પારલૌકિક આશા, સંકલ્પ અને જીવના અસ્તિત્વની લાલસા પણ તજી દેવી જોઈએ. આવા વૈરાગ્યથી નિર્વાણ મેળવાય છે. કેટલાક પાશ્વત્ય લેખોમાં નિર્વાણને અર્થ-વ્યર્થ સમજ્યા નથી, અને તેથી આ વિષયને બહુજ વિવાદમય કરી મૂક્યો છે. યજ્ઞજ્ઞરાએ નિર્વાણ મારે લખ્યું છે, પણ કંઈ ચોક્કસ પરિણામ આપી શક્યા નથી. તારતમ્ય દલાખાં જણાય છે કે નિર્વાણ એ દુઃખ રહિત, મૂંઝા રહિત, પૂર્ણસાનમય અને પરિવ્રતામય સ્થિતિ છે. શ્રી શુદ્ધભગવાને આ સ્થિતિએ પોતેથી વખને ને દર્શ, રાત્રિ આનંદ અને નિરુદ્ધતા દેખાડી હતી એથી શુદ્ધ મહાત્માને શ્રી શુદ્ધભગવાનનું ઉચ્ચમપા આપવું જરૂર છે. અકમાના અસ્તિત્વ મારે પણ બધા વિદ્વાનો સંમત

યતા નથી. કેટલાક કહે છે કે જીવાત્મા કે પરમાત્મા એવી વસ્તુજ નથી. શુદ્ધમત પ્રમાણે મનુષ્ય વ્યક્તિ એટલે કેટલીક શારીરિક અને માનસિક ક્રિયાના સંઘાત જેવી રીતે જિન્ન બિન્ન પ્રેરણાથી એક વિવક્ષિત પરિણામ સક્રિય પાદુર્ભૂત થયેલી ભાસમાન થાય છે, તેવીજ રીતે અનેક શારીરિક અને માનસિક પ્રેરણાના સંમેલનમાંથી એક વિવક્ષિત સ્વરૂપ આભાસ-માન થાય છે, તેજ મનુષ્ય વ્યક્તિ અને તેજ જીવાત્મા પાશ્ચાત્ય લેખકો આ વિષયનું ખરું રહસ્ય સમજ્યા નથી અને વિષયને વિના કારણ વિવદ્ધામક કરી નાંખ્યો છે.

ઉપસંહાર:—શુદ્ધભગવાનના ચરિત્રના અનેક પ્રસંગો શું શિખવે છે એનું દોહન ક્યા પછી, એ મહાત્માનાં કેટલાંક સૂત્રો અને શુદ્ધધર્મનાં કેટલાંક તત્ત્વો જોયા પછી એ સર્વનો ઉપસંહાર કરી જઈએ. શુદ્ધ ભગવાન પાંચ નિષેધ કરે છે કે દિંસા કરવી નહિ, ચોરી કરવી નહિ. વિષય ભોગમાં ઉદ્ધત વર્તન ન રાખવું, અસત્ય બોલવું નહિ અને માદક પદાર્થોનું સેવન કરવું નહિ. આ નિષેધો પ્રમાણે જે ચાલે છે તે ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચરિષ્ઠિતિ પ્રાપ્ત કરે છે એમ ધમ્મપદ કહે છે. શુદ્ધ ભગવાન સર્વત્ર ઉપદેશો છે કે પ્રમત દશામાં ન પડતાં અન્ય ધર્મોપરિતિ સમાન દષ્ટિ રાખવાથી અને હૃદયમાંથી બૂતદયાના સતત પ્રવાહ વહેતો રાખી શુદ્ધજીવન ગાળવાથી નિત્યસાથ નિર્વાણ મેળવાય છે. શુદ્ધધર્મ ત્રયોમાં બોદ્ધેની ભાવના કેવી હોવી જોઈએ એ વિષયે નીચે પ્રમાણે લખેલું છે. જે “બક્તિને અન્યનું બહુ કરવાની અને અત્યંત શાંતિના રયાનરૂપ નિર્વાણની ઈચ્છાહોય તેણે નિષ્કપટી અને પ્રમાણિક રહી, શબ્દોમાં પણ નમ્ર અને વિનયી થવું જોઈએ. નિરભિમાની રહી, હક્કમાં કામ કર્યા વિના વિચારમાં વચનમાં અને કાર્યમાં ધર્મના નિષેધો પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ, ચાર ઉમદા સત્યોનું જ્ઞાન મેળવીને તેણે અષ્ટવિધમાર્ગ પ્રમાણે નિર્દોષ જીવન ગાળવું જોઈએ. સંપત્તિ કે વિપત્તિમાં પણ તૃપ્તિ રાખવી નહિ.”

પ્રભુ કંઈ પ્રતિદિન મહાત્મારૂપે આપણી પાસે આવતા નથી, પણ જેમ શ્રીકૃષ્ણ ગીતા-જીમાં કહે છે તેમ યુગે યુગે સંભવે છે. સત્યુત્થાને ઉચ્ચ જીવન સુવાસ અવિચિન્ન યુગના યુગ સુધી પ્રસરે છે. મહાત્માનું જીવનચરિત્ર કેવલ પરાપકારમય અને અન્યને માટેજ નિર્માણ થયેલું હોય છે. મહાત્માના ચરિત્રનું પરિશીલન કર્યાના ફલરૂપે જો ઉચ્ચ અને સાત્ત્વિક જીવન ગાળવાની ઉત્સુકતા થાય તો એ મહાત્માનું જીવન પુનઃ પુનઃ સાર્થક થવા ખરોખર છે.

શુદ્ધભગવાનનું બૂતદયાનું સૂત્ર રુહુદ્ધી જોવાને તો સન્માન્ય હોય છે. દયા વિનાનું જીવન એ જીવન જ નથી. મહાન કવિ શેક્સ્પિયર દયાના દેવારી સત્ત્વને પોર્ષાઆદાર બહુજ સજળ રીતે વ્યક્ત કરે છે.

The quality of mercy is not strained;
If droppeth as the gentle rain from heaven
Upo the place beaech; it is twice blessed;
It blessoth him that gives, and him that takes
'Tis mightiest in the mightiest; —Merchaat of Venico.

આ સંસારમાં વિચરતા અનેક અનિવાર્ય પ્રસંગો મનુષ્ય માત્રને કસે છે, પણ સર્વ-ન, સુચારિત્ર અને સાત્ત્વિક જીવન અતે વિજયી કરે છે. સંસારસાગરમાં વિહરવા માટે મહાત્મા ઉપદેશો છે કે

Honour and shnme from ao conditioa rise—
Act well thy part there all the honour lies.—Pope.

આનાં ઉપયોગી સૂત્રો શિખવનાર મહાત્માઓ ઉપર પ્રયુક્તો આશીર્વાદ ઉતરે.

શ્રીભક્ત.

—પતિ ભક્ત પ્રેમદા—

“દલે યોડીંગ વાસમાં હું માગ પ્રભુનાં દર્શન કરીશ.”

સીંછા કુળો, રતિ કિશ્કિન્ધો તાપ અદ્વિત આપે,
હાડી મીઠી, પતનવદરી અંગ આત્મી અડે છે,

તેવે કાળે, રમણી રમીડી પુષ્પ નાના લાલને,
પ્રેમી દીવે, પુષ્પન કરવા પ્રેમ ઘેડી જતીતી.

X X X X

પતિ તેને દતો બેઠો,
પ્રેમીની સેવ કરવાને,
ધણ દિન યમી ત્યાગી,
ભોજન ને પતિ સેવાને.

X X X X

પુર એ આજ ચરાનું, પતિનું તપ આદ્યું,
તેહની રહાય મારે આ, સામગ્રી લેઈ સંચરી,

X X X X

જે ઇજને પતિ સેવે, કામા તો તેહના રમરે,
પતિ એ પ્રેમી રાખાને, ઇજને ઇજ જાસતો.

X X X X

પતિ જે દેવ જોવાને, દિનના દિન જાપતો,
નથી તે તેણીના ખ્યાલે, જોવાને પ વિચારકો.

X X X X

સામગ્રી ઇજ મારેની, પારી છે તેહના કરે,
જના એ ઇજ જૂઠીને, નારી તો પતિને રમરે.

X X X X

મંદીર પાસમાં આવી, તેણી જે કાંઈ બોલતી,
ખાત્રી તે સાંજાગી યાશે, પ્રેમી તે પતિ ભક્તની.

X X X X

“હવે થોડીજ વારમાં હું મારા પ્રેમીનાં દર્શન કરીશ.”

નૂરજહાન.

(નસિનકાન્ત બેળાનાથ દીવટિયા.)

ગતાંકથી ચાલુ.

(પ્રકરણ ૭ મું.)

જહારે મિદ્દાર-ઉન-નિસા પોતાની મા સાથે તે ખંડમાંથી ગઈ ત્યારે સલીમને જાણે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો હોય તેવું લાગ્યું. સૂર્યનાં કિરણો આરસની બીંતોને અને જગી- નને શોભાવમાન કરતાં હતાં પણ તેથી સલીમના પ્રેમાતુર હૃદયને કંઈ શાન્તિ મળી નહિ; થોડીક વાર ઉપર થયેલી વાતોથી તેવું મન એટલું બધું તો ખુશીથી ભરપૂર થઈ ગયું હતું કે તે નીકળવાને માટે આકાશ તથા પૃથ્વી બધું સાંકડાં જણાતાં હતાં. પણ હવે તેને પ્રકાશવંત સ્વર્ગમાંથી જાણે કે ઘોર નરકમાં નાંખી દીધા હોય તેમ લાગ્યું. તે જોયો થયો પણ આલવાને માટે તેનાં શાસ્ત્ર ધર્મો દિયેલ ધર્મ ગયાં હતાં. તે પાછો સુતો ને કલાશો સૂધી દિલગીરીને વિચારમાં પડ્યો. તે બળ્ય મેહેલ ઉપર સાંજ પડવાથી અંધારું બાધી રહ્યું ને હજારો સુંદર દીવાળી તારાની પેઠે ચમકવા લાગ્યા, હવે સલીમ જાણ્યો ને પોતાના ખંડ તરફ દિલગીરીથી માથું નીચું નાંખીને અદમ વાળીને રહવારે જે ખુશમિગજ શાહ- જાદો હતો તે અત્યારે હારી રિયતીમાં પોતાના ખાનગી ખંડમાં પેઠા. ત્યાં તેના આનંદી મિત્રો તેની વાટચ જોના હતા. તે ખંડ ધણે જ બપકાવણો કરી દીધો હતો. તેમાં ચારે ખૂણેથી ફૂલનાં તોરણો લટકતા હતાં. વચમાં નાણુક બપકાદાર ટેમલ ઉપર આરસના પ્યા- લાઓમાં સુગંધીદાર ફૂલો હતાં; ને તેની ઉપર મોટું બળ્ય ઝુમ્મર લટક્યું હતું, ને તેમાંથી નીકળના પ્રકાશને લીધે બીંતોમાં જડેલાં સનો ને બપકાદાર સામાન પ્રકાશી નીકળ્યાં હતાં. તેના મિત્રોએ તેને (સલીમને) દર્શાવી અલગર દીધો, પણ તે તો દિલગીરી ભરેલે મહેરે એક કાચ ઉપર જઈને બેઠો. તે કાચની પાસે એક સુનાના મેજ ઉપર ઉત્તમો- તમ દાક્ષારસ હતો.

સલીમની પાસે આવીને એક મિત્રે પૂછ્યું, “ આપનો રાજનો તેજસ્વી મહેરો આજ કેમ ફિક્કો પડી ગયેલો લાગે છે ? ”

બીજાએ કહ્યું “આજે વસન્તપંચમીની રાત્રે આપને દિલગીર જોઈને હમને જલ્દ દિલગીરી થાય છે ”

મિત્રો ધયાદીમ કાકા—“ આપને માટે દાર, ગાનનાં વગેરે સર્વે તૈયાર છે. આપ- નો આજસૂધીની દિલગીરીઓ અને અરિષ્ટની બીંતોઓને દૂર કરનારો પાસો બાર ? ”

સલીમ—“ ગમે તેટલી દાસીનારસ કદાહીને એક છુટો પીઈ તોપણ મારા હૃદ- યમાં જગનો અગ્નિ ઠંડો નહિં પડે. ”

ધયાદીમ—“ આપ બંધમાં વાતો કરનાર છે. હમને એમ ટટળાવો નહિં. ચોખ્ખું કહો કે મારે ચન્દ્ર જોઈએ છીએ ” તો હું તરત આકાશમાંથી ખુશ્બી લઈ ને આપના બોગમાં મૂકું. ”

સલીમ—“ત્હમે ખરોખર અટકળયું, મ્હારે ચન્દ્ર જોઇતો નથી, પણ ચન્દ્રમુખી કન્યા છે તે જોઈએ છીએ, પણ તે ચન્દ્ર જેવી યેપરવા નથી. તે છતાં પણ મ્હારા સુખનું મદલું કરનાર કાણું વાદળું વચ્ચમાં આવેલે.”

એક જણે પૂછ્યું “તે આપને મ્હાલી નથી ? ના, ના તેમ તો ના જ હોય.”

સલીમ—“ના, ના તેતો મ્હને ખરા અંતઃકરણથી મ્હાયછે. પણ—

ઈબ્રાહીમ—ત્હારે શો વાણી છે ? મ્હને આઘા કરો ને આજ રાત્રે આપ ત્હને અહિં મળશો.”

સલીમ—ના, હેને મ્હારે કંઈ આજ રાત્ર મળે જ નથી મળવું. હું હેને મ્હારી રાણી, મ્હારી શેહેનશાહખાનું બનાવીશ.”

ઈબ્રાહીમ—ત્હમે મરકરી તો નથી કરતા ને ? કારણ જો ત્હમારે ત્હને પરણવાની મરજ હોય તો ત્હનો બાપ કાણુ છે ? તે મ્હને કહો અટલે હું ત્હને મળીને નક્કી કરું.”

સલીમ—“ત્હના બાપનું નામ મિરજા બાપાસળેગ છે તે મ્હારા પિતાનો બહુ માનીતો છે.”

ઈબ્રાહીમ અંદાં ! મિહાર-કિત-નિસાએ ત્હમને આજ દીધા છે. હું ત્હના બાપને જાણણું છું. ને મ્હેં મિહાર-કિત-નિસાને ગાતી પણ સાંભળી છે. ત્હનો અવાજ તો જણે શુભશુભનો જ અવાજ જોઈ લ્યો.”

સલીમ—હા, તે બહુ જ મધુર ગાયછે. ને જ ગાયનો તે ગાયછે તે પોતાનાં શબ્દો છે. ને સતાર અને લાપર (લાપર તે એક જાતનું તારવાળું વાદ્ય છે) વગાડેછે એ બે માંથી કયામાં તે કાબજેલી કરતાં ચડીયાતી છે તે સમજાવું નથી. તે ખૂબસૂરત પણ બહુ છે. મ્હારે જો હજાર શબ્દો હોત તોપણ ત્હનું વર્ણન કરવાને જોઈ પડત.”

બીજા એક મિત્રે કહ્યું “હા મ્હેં પણ ઘણા જણને મ્હોંએ સાંભળ્યું છે તે આકાશ માંથી ઉતરી પડેલી અક્ષરા છે. મ્હને ખાતરી છે કે એના સારા નસીબને પરિણામે ભવિષ્યનો શેહેનશાહ ત્હની છોકરીને પરણવાનું ઇચ્છે છે, એમ ત્હના બાપને ખબર કરીશ ત્હારે તે ઘણા ખુશી થશે ને ઉપકાર માનશે.”

સલીમ—તે તો કાણુ જણે. ત્હના બાપે તો ત્હનો વિવાહ અલીકુલીમિગ સાથે કર્યો છે. ને તે બહુ દંડ વિચારેના કહેવાય છે. જો તે લોકો આ સંબંધ તોડી નહિં નાંખે તો પછી મ્હારું આવી બન્યું.”

ઈબ્રાહીમ—“કેમ, વળી, શેહેનશાહ તે લોકોને તેમ કરવાનું કહી સકે ને શેહેનશાહની મરજ વિરુદ્ધ નહિં થઈ સકે.”

મ્હારો સદેશો લઈ જનાર થઈશ, ને ત્હમનો વિચાર

ખુશીથી કરત પણ શુભો ચન્દ્ર પ્રકાશે છે, રાત્રનો સમય ને પ્રકાશે છે વખત આલ્યો જાય છે ચાલો સુન્દર શાહજાદા સલીમનું નામ દર્દ ને પાલો ભરીયો.”

સહીમ— “ ના, ના શૃંગારી જાણેલા નહિં પણ વધારે દેખાવડા ને મુકા
યેલો, મ્હારા અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રેમે ત્હમે જાગ ન પાડી શકો હેવા સ્વર્ગમાં
મ્હને મ્હડાવ્યોછે. ”

ઈલાહીમે તે દરમ્યાન શાહનશાહના હાથમાં રત્નજડીત ખાત્રો મૂક્યો.

સહીમે ખાત્રો ખાત્રી કરીને કહ્યું કે હું ના નથી કહી સકતો. મિશર-ઉત્ત-નિસાનુ
નામ ઈને મ્હને વિપનો ખાત્રો આપ્યો તો તે પણ અમૂન જેમ પીતો હોઈ તેમ પી જાઉં.”

ખાત્રો લાવનાર માણસને બધાએ કહ્યું “ ભર્યો ભર્યો હમે દેવો આશીર્વાદ ઈએ છીએ
કે ત્હારું પીકું વર્ષો વરસ કાયમ રહે. ”

ને જેમ જેમ ખાત્રાઓ ભરતા ગયા તેમ તેમ મંડળી પ્રપુત્ર થઈ. સહીમે એક
ખીજે ખાત્રો માગ્યો ને ખીજને પણ પીવાની છમ્છા બતારી અને મગપાન ખુશ ચાલ્યું.
ઈલાહીમ સહીમનો દૂધમાઈ હતો ને ત્હેનો ખાનગી કારભારી પણ હતો. ત્હેણે હાથ હલાવ્યો કે
તરત પડકારની પાછળથી એક વારાંગનાની ટોળી આવી. ત્હેમાંની કોઈએ માથામાં ફૂલ પહેર્યો
હતો, ને કોઈ કને સનાર હતો ને કોઈ કને લાવર નામનું વાજું હતું તો કોઈ કને પુષ્પના હાર
હતા. ત્હેમણે પોતાની સાથે આણેલા ચાંદીના ખાત્રા મગથી ભર્યા અને નૃત્ય કરવા તથા
ગાવા માંડ્યું. ત્હેમના ગાયનના સુરો આખા ખંડમાં ફેલાઈ ગયા ને નૃત્ય કરતે કરતે ને
નીચેનું ગાયન ગાતે ગાતે તે પી ગયાં.

(૧)

(ગઝલ)

પ્રવાદી લાલ રનેલી
ચરાખી રેલ વહેવા દે,
અને યો બાગ ! દિલમાંની
ગમી અતિ દૂર રહેવા દે.
જનૂની મુખે શું જાણે ?
તમારા સ્વર્ગમાં ક્યાં છે—
અમગ ધરણ રૂઝ જેવું,
અને કુંજ મોહિતે સાચે !

(૨)

મધુર મુગ્ધ તું દેખા દે,
અને મુજ કંઠ વીંટી લે;
નાર્ખી મુકુબાર ભુજવણી,
મ્હને જો એમ છતી લે;
ગુલાબી ગાય કમલ કરમાં,
જુવે કવિ સ્વમ આનંદનાં,
ન દે જો ખજાના જુખારનાં,
જુધા રત્ન વા સમરકંદનાં.

(૩)

પ્રેમી સુન્દરીઓ આ,
 ઝિગરનાં છુપાં ભોંઝણોમાં;
 નેન ફેરે, અને મહુર,ા,
 ધરે ચારુ અંગ, કતલ કરતાં;
 ઠટાસિ દરેક એ વીધે
 ઝિગર નાજુક મુજ ધારો !
 હરે આરામ અખમો જનનો,
 ધરે જન્મ સિકાર તારારા.

(૪)

શ્યા હમડાં જવળે પ્રેમે,
 નિસાસા-અમિમમાં દૂખી,
 મનોહર એહ અંગમાં
 શું કંઈ દોષો નવી ખૂબી ?
 પસારે પોતીમાં કુદરત
 જલજતા રંગ જે માલે,
 ચલાવે જલ્દા ખીલે તાળાં,
 હનરનો આપ તે ના લે.

(૫)

કરો ના વાત કિસ્મતની,
 કરો વાતો જ હુલસતની,
 ચારખોની જ, ખુશખોની,
 ખીલેલાં ખુશનવા ગુલની
 શિલા છે સર્વ, છે રવખુડાં-
 ખુશી ઇસ્કમાં ખ્યાલ દે રાણી;
 બધું આ પાક અધાર,
 મધે જોવા શું તે જોણી !

(૬)

અખર કેવી સુરતખૂબી !
 બધાં લક્ષણ એ પ્રેરે;
 યદુદી નોજવાતને કાજે
 મિસરે બાતુ પાકે પછુ જૂરે.
 અદા કરી ઘડી બાતુ !
 સરિત નાજુક કહે સંચરિયો,
 યુવક જેહ વેળ રખાવો,
 અને લાજે પળી ભરિયો.

(૭)

અહો ! પણ મીઠી મુઝાચો !
 ' સિખામણુ સાંભળો મ્હારી;
 વદે સાણા અનુભવી જે,
 યુવકને તે સુણવું ધારી:—
 જવણુ સંગીતથી મોહો,
 અમકતો સરામ નવન રીઝે;
 ત્યાં સદુ મોજ માણી જો,
 છુઝગી ભલે ભરે ખીજે.
 નમેરા આ જવાબો શા
 સુણ્યા મ્હેં સંગદિલ ! આજે !
 ન હો કશું દૂર દુઝ મુખથી;
 તું તો છે બ્હાણી મુજ સાચે !
 અરે ! તો મિટ મધુ પીતા,
 મધુરતાનાં ઝરણુ રેલે
 દોઢ દુઝ તે ઘણી ખરિયું
 વચન કહુ આજ શી પેરે !

૯

અહો સાદી કવિતા મ્હારી !
 ગમે તેમ ગૂંચ્યાં તું દુઝ મોની;
 આનિમ હોતી સરસતાથી,
 દિમતથી તું ચાલ્ય જમ જોતી;
 વદે લલના તું છે મીઠી;
 અહો ! પણ જમને કાજે
 મરાયા સુર, પરીખા તે
 રીઝે તો તું મીઠી અધિક સાચે.

હવે ધરાની વારાંજનાં નમન કરીને જાતી રહી અને દિન્દુસ્તાની વારાંજનાની ટેળા
 આપીને લેણે નૃત્ય કરતે કરતે ગાવા માંડ્યું.

ગરબી.

(યીખ સામ્રાટ દે છે ૨. એ ચાલ.)

અધુ કમળ કુમુદ બ્હાણી ! તું સોજે રીઝારી,
 શોભનાં એ સરિત કંઠ મધુર ખાલ્યાં જારી;
 બોલી લલરી સરિતની રે:—“ નમે હોમને રપરે; ”
 તોય અલ્પ ઘડ મ્હેરે તું-કાજે ચૂંટ્યાં દર્પે.

હતાં તાજાં વિપાસમ રે દીક્ષાં મ્હેં જે વારે,
પણ કરમીં ગયાં હવે રે ન દીક્ષિ કંઈ ધારે;
મન મલકતાં—‘અમ સમ રે—ન સુન્દર અહિં ડાહ્ય’
મયાં દીન કરમીંને રે રૂપરાણી નેઈ.
૨
ઘજ સુકુમાર ઉરપર રે રુચિર કુચ શિર મુકી
ભલે કુસુમ એ સુતાં રે જુવે સ્વપ્નાં મૂકી;
સ્વર્ગસુખ કેરી વાનગીં રે ચાખતાં એ કંઈ
મહારાં મૃતસમ કુસુમો રે ભલે સુતાં ત્યાંહિં.
૩
સર્વ ગુણ અને રૂપની રે રાણી ઘં છે બહાલી !
તોપ હમકું આ ધૃષ્ટ જ રે વદે—‘ઘં મુજ રાણી.’
મહારે કમળકુસુમ આ રે પ્રેમપાત્ર ઘં કરતી,
અપ્યાં જેણે કુસુમ એ રે દાસ તે ન વીસરતી.
૪

સલીમ—અહુ જ સુન્દર મહારે કાલ્યે મિહાર—ઉજ—નિસાને કુલ થોડા મોકલવાં નેઈયે.
ઈશ્વાદીમ—ના, ના જેલ્લાં મ્હને હેના પિતાને મળવા ઘે ને વિવાહ તોડવાતું કહેવા ઘે નહિં તો પછી જરાક પણ બૂલ્ય યશે કે બધું ધુલ્યમીં. ગવાસબેગ બહુ સખત લાગણીનો માણસ છે. ને ત્હેને ત્હેની લાગણીએ જોડે રમત રમેછો એમ લાગશે તો પછી ધર્મ રહ્યું.
સલીમ—હીક ત્હારે ત્હમે કહેશે તેમ કરીશ પણ મ્હને ત્હમારી ગવાસબેગ અને અધી-કુલીબેગની સાથેની મુલાકાતનું પરિણામ જણવાને ઉતાવળ ધર્મ રહીછે.

ઈશ્વાદીમ—“ કાલ્યે રહવારે જેલ બેલું કામ ગવાસબેગને મળવાતું રાખીય. ”
સલીમ—પણ ત્હારે મોહું યશે માટે આપણે જીવવા જઈએ. કારણ કાલ્યે ત્હમારે બેલા જીવવાતું છે ને મિરજા ગવાસબેગ દરવારમાં જાય તે જેલ મળવાતું છે.

તેથી સલીમ અને ત્હેના મિત્રો જીઠયા ને પોત પોતાના ખંડમાં જીવવા ગયા.
ઈશ્વાદીમ જીઠ્યો ત્હારે જરાક મોહું ધર્મ ગયું હતું, રહવારના સૂર્પનાં કિરણો ત્હેની પથારી ઉપર આવતાં હતાં તે જીઠ્યો ને બરફથી ઠંડા કરેલો શરબત પીધા ને પછી તૈયાર ધર્મ સરસ રથમાં બેસીને ગવાસબેગને ત્હાં જવા નીકળ્યો. ગવાસબેગે ત્હેને ઘણા માનથી આવકાર દીધો ને બરફ જેવા સફેદ પાથરણા ઉપરના સોનેરી કસબથી ભરેલા મખમલનાગાદી તકીયા ઉપર બેસાડ્યો, સોનાના હુકકાની નળી ત્હેની તરફ વાળીને પાન સોપારી આપ્યાં ને શરબતો પાપા અને પછી પૂછ્યું આપની મુલાકાતનું માન મ્હને શા કારણે મળ્યું છે. ?

ઈશ્વાદીમ—મહારા પ્રિય મિત્રે કેટલીક વાતોએ મ્હને વિકલ્પમાં નાંખ્યોછે ને ત્હેમાંથી છુટવાને માટે ત્હમારી મદદ લેવા આજ્યોહું.

ગવાસબેગ—હું હમશેમાં આપની તાબેદારીમાં તૈયારહું. આપને હું ઉપયોગી ધર્મ પડવાને માટે ધણો ખુશી છું.

ઈશ્વાદીમ—ત્હમારી સારી ઈચ્છાએ માટે હું ત્હમારો ઉપકાર માનુહું. પણ આ વિષય જરાક બારીકછે. ને હું ત્હમારી આજળ ચોખ્ખું બોલું તો મ્હને માફ કરશો.

મિરજા ગવાસ—હા, કહોને મ્હને જમીનાત જણાવો.

ઈશ્વારીમ—“ શાદળદા સહીમ મ્હને મોકલ્યોછે, ને તમારી પુત્રી સુન્દર મિદાર-ઉન્ન-નિરસા માટે માથું કધું છે. ”

મિરઝા ગવાસ—હું હોમની માગણીથી બહુ મગરર થયો છું, પણ હોનો તો મીરઝા અલીકુલીબેગ જેને વિવાદ થઈ ગયોછે ને મને ખાતી છે કે આ વાત શાદળદા સહીમ ન્હારે જાણશે ત્હારે પોતાનો વિચાર બદલશે.

ઈશ્વારીમ—તે તો ક્યારના જાણેછે ને તેથી જ હોમને વધારે મન થાયછે.

મિરઝા ગવાસ—ના ના, તેમ હોય જ નહિ. એ પ્રજા શાદળદાના તરંગે જ છે ને મ્હારી આ વિષયમાં પરાધિનતાને સીધીની સાચારી તમે ન્હારે હોમને કહેશો ત્હારે તો તે માનેશે જ.”

ઈશ્વારીમ—મ્હને ક્ષમા કરો, પણ મ્હારે હવે તમને ચોખ્ખું કહેવું જઈએ કે શાદ-ળદાનો હોની સાથે પ્રેમ બધાઈ ચૂક્યોછે ને તે બહુ પીડાયછે ને તેથી મ્હને આ વિવાદ તોડાવવાને મોકલ્યોછે.

મિરઝા ગવાસબેગ—હું ધણો દિલગીર છું કે કંઈ કરી સકતો નથી મ્હેં અલીકુલી બેગને મ્હારું વચન આપ્યુંછે ને તે હું પાછું ખેંચી સકતો નથી.”

ઈશ્વારીમ—“ હું તમને આ વિષય ઉપર ફરીથી વિચારી જોવાની સલાહ આપું છું” ને તમારે જાણવું જોઈએ કે બવિખ્યાના રોડેનશાહનું સુખ તમારા હાથમાંછે. સાદચ કરવાના પ્રજા શા થાય છે તે તો આપને ખબર દરી જ.”

ગવાસબેગ—મ્હેં બધાનો વિચાર કર્યોછે તમને ખબર જ છે કે શાદળદા ઘરમાંછે, ને એ એક પગ ધારે છે કે હું મ્હાઉંછું. પણ બીજી પગ ચૂંપી તે પ્રેમ રહેવાનો નહિ.”

ઈશ્વારીમ—ના, ના, એમ ધારવામાં તમે ભૂજો છો. હું તમારા કરતાં શાદળદાને વધારે સારીરીતે જાણું છું. ને હું તમને ખાતરીથી કહું છું કે હોમના અંતઃકરણમાં ચિરકાળ પ્રેમરૂપી અગ્નિ બળેછે.”

મિરઝા ગવાસબેગ—“ હું ધણો દિલગીર છું. પણ પૈસાના લોભે મ્હારી આખરને કલંક લગાડવા કરતાં હું એક મિખારી થવું વધારે પસંદ કરું છું. મ્હેં અલીકુલીબેગને વચન આપ્યુંછે ને હવે હોમાંથી છોડાવવાને અધિકાર હોને જ છે. ”

ઈશ્વારીમ—આ હું તમારું ઉલ્લુ કહેલું છે? તમે એટલું જાણને કે પોતાનું ધાર્યું કરવાને શાદળદા કને સચા અને ઉપાયો પજુછે.”

મિરઝા ગવાસબેગ—“ હોની હું ના નથી કહેતો અધજન દરી જ. પણ મ્હારે મ્હારું મ્હેં પરમેશ્વરને બતાવવાનું છે ને હોને ચેરઆખર અને અસલતાથી કાઠું કરવા કરતાં મોત હું વધારે પસંદ કરું છું. મ્હારે માટે કદી એમ નહિં કહેવલ કે મિરઝા ગવાસબેગ એટલે સુખને માટે બચતની થયો. પણ તમે અલીકુલીબેગને મગલને ને જો તે મ્હને મ્હારા વચનથી ખુશ કરશે તો હું ધણી ખુશીથી શાદળદાની માગણી કસુલ રાખીશ.”

ઈશ્વારીમ—હું તરત જ અલીકુલીબેગને મગલા જઈશ. મ્હારી વાટચ શાદળદા જોના દરી, સાદેજ.”

મિરઝા ગવાસબેગ—સાદેજ. ઈશ્વારીમને સલાહ થાપ્યા. મ્હને આશા છે કે શાદ-ળદા મ્હને ક્ષમા કરશે.”

હતા તાજાં ઊપાસમ રે દીધાં મહેં જો વારે,
પથુ કરમીં ગયાં હવે રે ન દીસિ કંઈ ધારે;
મન મલકતાં—‘અમ સમ રે—ન સુન્દર અહિં ટાઈ;’
યયાં દીન કરમીં રે રૂપરાણી જોઈ.

૨

તુજ સુકુમાર કેરપર રે સ્થિર કુચ શિરે મુખી
બલે કુસુમ એ સુતાં રે જીવે સ્વપ્નાં મૂકી;
સ્વર્ગસુખ કેરી વાનગીં રે આખતાં એ કાંઈ
મહારાં મૃતસમ કુસુમા રે બલે સુતાં ત્યાહિં.

૩

સર્વ ગુણ અને રૂપની રે સર્ણી તું છે વહાલી !
તોય હમડું આ ધૂષ્ટ જ રે વટે—‘તું મુજ રાણી,’
જહારે કમળકુસુમ આ રે પ્રેમપાત્ર તું કરતી,
અપ્યાં જોલો કુસુમ એ રે દાસ તે ન પીસરતી.

૪

સલીમ—જહુ જ સુન્દર મહારે કાલ્યે મિહાર—હિન્ન-નિસાને ખુલ થોડો મોકલવાં જોઈયે.

ઈબ્રાહીમ—ના, ના જેલાં મહેને હેના પિતાને મળવા દો ને વિવાહ તોડવાનું કહેવા દો નહિં તો પછી જરાક પથુ બૂલ્ય યશે કે બધું ધુલ્યમાં. ગયાસબેગ જહુ સખત લાગણીનો માણસ છે. ને તેને તેની લાગણીઓ જોડે રમત રમેછો એમ લાગશે તો પછી યધ રહ્યું.

સલીમ—ઠીક ત્હારે લહે કહેશેા તેમ કરીય પથુ મહેને ત્હમારી ગયાસબેગ અને અપ્પી-કુલીબેગની સાથેની મુલાકાતનું પરિણામ જાણવાને ઉતાવળ યર્થ રહીછે.

ઈબ્રાહીમ—“ કાલ્યે રહવારે જેલ વહેલું કામ ગયાસબેગને મળવાનું રાખીશ. ”

સલીમ—પથુ ત્હારે મોડું યશે માટે આપણે ઊંઘવા જઈએ. કારણ કાલ્યે ત્હમારે જોલા ઊઠવાનું છે ને મિરજા ગયાસબેગ દરજારમાં જાય તે જેલાં મળવાનું છે.

તેથી સલીમ અને તેના મિત્રે ઊઠ્યા ને પોત પોતાના ખંડમાં ઊંઘવા ગયા.

ઈબ્રાહીમ ઊઠ્યો ત્હારે જરાક મોડું યર્થ થયું હતું, રહવારના સૂર્યાં કિરણો તેની પથારી ઉપર આવતાં હતાં તે ઊઠ્યો ને બરફથી ઠંડો કરેલો સરખત પીધો ને પછી તૈયાર થઈ સરસ રથમાં બેસીને ગયાસબેગને ત્હાં જવા નીકળ્યો. ગયાસબેગે તેને ઘણા માનથી આવકાર દીધો ને બરફ જેવા સફેદ પાથરણા ઉપરના સોનેરી કસબથી બરેલા મખમલનાગાદી તકીયા ઉપર બેસાડ્યો, સોનાના હુકકાની નળી તેની તરફ વાળીને પાન સોપારી આપ્યાં ને સરખતો પાયા અને પછી પૂછ્યું આપની મુલાકાતનું માન મહેને શા કારણે મળ્યું છે. ?

ઈબ્રાહીમ—મહારા પ્રિય મિત્રે કેટલીક વાતોએ મહેને ચિદરૂપમાં નાંખ્યોછે ને તેમાંથી છુટવાને માટે ત્હમારી મદદ લેવા આપ્યોછું.

ગયાસબેગ—હું હમંચાં આપની તાબેદારીમાં તૈયાર છું. આપને હું ઉપયોગી યર્થ પડવાને માટે બહોં ખુશી છું.

ઈબ્રાહીમ—ત્હમારી સારી ઈચ્છાઓ માટે હું ત્હમારો ઉપકાર માનુછું. પથુ આ ક્ષિય જરાક બારીકછે. ને હું ત્હમારી આગળ ચોખ્ખું બોલું તો મહેને માફ કરશેા.

મિરજા ગયાસ—હા, કહેાને મહેને બધીવાત જણાવેા.

ઈલાહીમ—“ શાહનવા સલીમ મ્હને મોકલ્યો છે, ને ત્હમારી પુત્રી સુન્દર મિદાર-
ઉન્ન-નિરસા માટે માગું છું. ”

મિરજા ગવાસ—હું હેમની માગણીથી બહુ મગર થયો છું, પણ હેનો તો મીરજા
અલીકુલીએ જોડે વિવાહ થઈ ગયો છે ને મને ખાતરી છે કે આ વાત શાહનવા સલીમ
મ્હારે જાણશે ત્હારે પોતાનો વિચાર બદલશે.

ઈલાહીમ—તે તો ક્યારના જાણે છે ને તેથી જ હેમને વધારે મન થાય છે.

મિરજા ગવાસ—ના ના, તેમ હોય જ નહિ. એ ફક્ત શાહનવાના તરંગ જ છે ને મ્હારી
આ વિષયમાં પરાધિનતાને લીધેની લાચારી ત્હમે મ્હારે હેમને કહેશે ત્હારે તો તે માનેશે જ.”

ઈલાહીમ—મ્હને ક્ષમા કરો, પણ મ્હારે હવે ત્હમને ચોખ્ખું કહેવું જોઈએ કે શાહ-
નવાનો હેની સાથે પ્રેમ બધાઈ ચૂક્યો છે ને તે બહુ પીડાય છે ને તેથી મ્હને આ વિવાહ
તોડાવવાને મોકલ્યો છે.

મિરજા ગવાસએ—હું ધણો દિલગીર છું કે કંઈ કરી સકતો નથી મ્હેં અલીકુલી
એમને મ્હારું વચન આપ્યું છે ને તે હું પાલું જોઈ સકતો નથી.”

ઈલાહીમ—“ હું ત્હમને આ વિષય ઉપર ફરીથી વિચારી જોવાની સલાહ આપું છું
ને ત્હમને જાણવું જોઈએ કે કવિવ્યના શેરુનવાહતું સુખ ત્હમારા હાથમાં છે. સાહસ કર-
વાના ફળ શાં થાય છે તે તો આપને ખબર હશે જ. ”

ગવાસએ—મ્હેં જાણે વિચાર કર્યો છે ત્હમને ખબર જ છે કે શાહનવા દુરમી છે,
ને એ એક પગ ધારે છે કે હું મ્હાઉં છું. પણ બીજી પગ સૂધી તે પ્રેમ રહેવાનો નહિ. ”

ઈલાહીમ—ના, ના, એમ ધારવામાં ત્હમે ભૂલો છો. હું ત્હમારા કરતાં શાહનવાને
વધારે સારીરીતે જાણતું છું. ને હું ત્હમને ખાતરીથી કહું છું કે હેમના અંતઃકરણમાં
મિરજા પ્રેમથી અગ્નિ બળે છે. ”

મિરજા ગવાસએ—“ હું ધણો દિલગીર છું. પણ પૈસાના લેખે મ્હારી આજરને
કલંક લગાડવા કરતાં હું એક મિખારી થવું વધારે પસંદ કરું છું. મ્હેં અલીકુલીએમને વચન
આપ્યું છે ને હવે હેમાંથી ઉડાવવાને અધિકાર હેને જ છે. ”

ઈલાહીમ—આ શું ત્હમારું ઉદ્દેશ કહે છે? ત્હમે એટલું જાણજે કે પોતાનું ધાર્યું
કરવાને શાહનવા કને સત્તા અને ઉપાયો પાડે છે. ”

મિરજા ગવાસએ—“ હેની હું ના નથી કહેતો અલગન હશે જ. પણ મ્હારે મ્હારું
મ્હેં પરમેશ્વરને જતાવવાનું છે ને હુંને ગેરઆજર અને અસલતાથી દાણું કરવા કરતાં મોત હું વધારે
પસંદ કરું છું. મ્હારે માટે કદી એમ નહિં કહેવાય કે મિરજા ગવાસએ એક સુખને માટે
બિચ્ચની થયો. પણ ત્હમે અલીકુલીએમને મગજને ને જો તે મ્હને મ્હારા વચનથી મુક્ત
કરી તો હું બધી ખુશીથી શાહનવાની માગણી કસ્ટલ રાખીશ. ”

ઈલાહીમ—હું તારા જ અલીકુલીએમને મગવા જઈશ. મ્હારી વાટય શાહનવા જોતા
હશે, સાહેબ. ”

મિરજા ગવાસએ—સાહેબજીઃધીર ત્હમને સલામ થાઓ. મ્હને આશા છે કે શાહ-
નવા મ્હને ક્ષમા કરશે. ”

ઈશ્વારીમ જવાળ દીધા વગર ગાડીમાં બેસીને ચાલતો થયો. અલીકુલીબેગના હાંપા આગળ ગાડી બેઠી કે તરત તે આંખો ને પોતાના સાથ દિવાનખાનામાં લઈ ગયો ને કહ્યું. “આજ કાંઈ સિપાઈના ધરને ત્હમરી મુલાકાતનું માન મળ્યું છે. શાંદળદાની તબિયત કેવી છે?”

ઈશ્વારીમ—તે સારા છે. ત્હમને જ કામે હું આંખો છું.”

અલીકુલીબેગ—“ મ્હારું ત્હમને કામ છે ? એમ હોય તો હું મ્હારી છાંદગી આપવાને તૈયાર છું.”

ઈશ્વારીમ—ત્હમે બહુ કામ કરી સોઝા એમ છે. ધારો તો ત્હમે તેમને સુખી કરી સોઝા ને ધારો તો ત્હમને આખી છાંદગીબર દુઃખી રાખી સોઝા.

અલીકુલીબેગ—મ્હને સ્વષ્ટ કહો ? મ્હારી તત્તવાર ત્હમની સેવામાં હાજર છે.

ઈશ્વારીમ—ત્હમરી તલવારની જરૂર નથી. એ કે શાંદળદા ત્હની કદર પીછાણી સકે છે ના તો હૃદય સંજની વાત છે.

અલીકુલીબેગ—એટલે શું તે સમજાવશે ?

ઈશ્વારીમ—હું ધણો દિલગીર છું કે એ વાતથી તમને દુઃખ થશે પણ મ્હારો ઉપાય નથી. શાંદળદા, મિદાર-ઉન્ન-નિરસા જેના વિવાહ ત્હમરી સાથે થયો છે ત્હની સાથે પ્રેમથી બંધાઈ ગયો છે—ને તે વિવાહ તોડી નાંખવાનું કહેવા મ્હને મોકલ્યો છે.”

અલીકુલીબેગ તલવાર આનમાંથી ખેંચીને બોલ્યો, “ સાહેબ સુપ રહેલ મ્હેં મ્હારું માથું વેચ્યું છે પણ આજર નથી વેચી. મ્હારું શરીર વેચ્યું છે પણ મ્હારું અંતઃકરણ નથી વેચ્યું. જે કન્યા મ્હારી આ તરીકે લેખાઈ છે ત્હને હું તજી સકતો નથી.”

ઈશ્વારીમ—“ મેહેરબાની કરીને મ્હારું સંભળો તો ખરા. જે તે કન્યા ત્હમને મ્હાતી જ ના હોય ને શાંદળદાને વરવાને આપુર હોય તો, ત્હમે જે માણસ ત્હમને મ્હાવાને ખદ્દો પિછારે ત્હને ન ખરણી સકે.”

અલીકુલીબેગ—મ્હારાવાળી કન્યાની આજર બદનામ કરનારો એક પણ શબ્દ બોલો ને પછી જીવે કે ત્હમે છોડો છો કે કેમ ? મ્હારા મનમાં ત્હને વિશે હોયો વિચાર આવશે જ નહિં.

ઈશ્વારીમ—પણ શાંદળદાની માગણી ન સ્વીકારવામાં જે બૂલ્હ આપ કરો છો તે મ્હને ખતાવવા દેશો ?

અલીકુલીબેગ—મ્હારે પણ જણ્યું બેધર્મિ જ નથી, મ્હારે શું કરવું તે હું સારી રીતે જાણું છું ને ત્હમરી સલાહ માટે ઉપગર માતું છું સાહેબજી.

ઈશ્વારીમે બાંહે બાંહે કહ્યું, “ સાહેબજી, ઉદ્ધત માણસ, ત્હારા આ કૃત્ય માટે ત્હારે પસ્તાવું પડશે.”

અલીકુલીબેગે કાંઈ જ જવાળ ન દીધા પણ નમન કરીને ઈશ્વારીમને વદાય કર્યો.

ઈશ્વારીમ ધણા ઉદાસ મનથી શાંદળદાના મેહેલ તરફ ચાલ્યો.

ઈશ્વારીમ જેવો મેહેલમાં દાખલ થયો કે સ્ત્રીમે કહ્યું, “તું કાંઈ સારી ખબર લાગ્યો નથી. ત્હારા મ્હેા ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે જે કામ માટે તું ગયો હતો ત્હમાં નિષ્ફળ થયો છે.”

ઈશ્વારીમ—આપે બરોબર અનુમાન કર્યું. હું નિષ્ફળ થયો છું એટલું જ નહિં પણ પેલા જંગલી ધરાનીએ મ્હારું અપમાન કર્યું છે.

સલીમ—મહેને બીકે હની જ પણ તારાં અપમાન કહ્યું છે તેવું વેર ન વાળું તો મારાં નામ સલીમ નહિં.

ઈશ્વાદીમ—એ લોકો જલુ દહીયા છે. હું ગણસભ્યેગને ત્યાં ગયો ને તેણે પોતાણું વચન પાળું એથી લેવાની ના કહી. મહેં અગ્રીકુચીમેગને સમગ્રાઓ પણ તેણે પણ ના કહી.

સલીમે પલખ ઉપર પડીને કહ્યું, “ પિછાર છે મારા જીવનને. હવે હું કશું તે મહેને કહો. મહેને જલુ પીડા વાળ છે. ને બીજા કશા વિચાર આવના જ નથી. ”

ઈશ્વાદીમે બહાસથી કહ્યું, હીમન રાખ્ય, મારા મિત્ર ! હું હેના કરતાંયે ખૂનસુરત છાંરી લાવી આપીય. જીટલે હવે એ જાતના વિચાર કદાહી નાંખો. ”

સલીમ—મહેં તેમ કરવાને પણ પ્રયત્ન કર્યોછે. મહેં હેના ઉપરના મારો પ્રિય પણ અતઃકવરોને પ્રયત્ન કર્યોછે. મારા મનને આત્માસન દીધું છે કે હેના કરતાં વધારે ખૂનસુરત ધળીએ છાંરીઓએ, પણ મારાં મન માનતું નથી. મિદાર-ઉત્ત-નિસા મારા મનની રાણી થઈછે. હેના વગર મારી જીંદગી દિલગીરીલરેલી ને નકામી થવાની.”

ઈશ્વાદીમે થોડી વાર વિચાર કરીને કહ્યું, “ ત્યારે શેદેનસાદને લખી જુલો તો સારું. બધી સાચી વાનથી હેમને જાણીતા હશે ને વખતે તે શંકિ કરી સો. ”

સલીમ—“ હા, એ જરૂર છે. હું હેમને લખીશ ને મહેને એ વખતે સુખી કરી સો. હમણાં જ લખું ! ” એમ કહી હલમ લીધી ને નીચે પ્રમાણે એક ચીઠ્ઠી લખી નોંદરને આપી ને તે શેદેનસાદને હાથોહાથ આપવાનું કહ્યું.

“ મારા બહાવા પ્રભુ પિનાજી, જાને દુનિયાના માર્ગદર્શક તારા, મારાં રક્ષણ કરવાને અનંતકાળ સુધી જીવતા રહેલ.

હું હલમ પડવાને પણ સંક્રામણ નથી અને મારા પવમાં કંઈ પણ અથોગ વર્ણન આવે તો મારા બહાવા પિનાજી મહેને સમા કરશે. મહેને ખાતરી છે કે આ ચીઠ્ઠી વાંચીશ ત્યારે મારા દુરગી સમજાવથી લખાવથી વાતો માટે સમા કરશે. પિનાજી ! આપે પણ મિદાર-ઉત્ત-નિસાને જોઈએ ને હેને જાનાં વચાળાં પણ સંભળીએ ને મહેને લાગેએ કે પામેયર પોતે પણ હેના જેવી બીજી જીંદગી નહિં કરી સો તેણે મહેને પ્રોત્સાહમાં નાંખ્યોછે, તે હમાસથી હાલુ રાખવાની કંઈ જલુ જરૂર નથી. હું હેને મારા ખરા અંતઃકરણથી મહાઉંછું ને મારા પ્રેમને ઉત્તર પણ મરેએ. મારો પ્રિય હેના ઉપરથી ખસે હેવું કહી લખતું નથી. હેની પ્રતિમા મારા હલમમાં કાતરડાં મરેએ તેથી મારા બહાવા પિનાજી ! મહેને એ વિચાર છાંરી લેવાનું આજ શેદેને નહિં. મારાં સુખ કે દુઃખ આપના દુઃખના પ્રમાણમાં ઘણે અણ હમને એ જલુને ધણું સુખી કરી સો. અલગ તો હમારી આખી જીંદગી દુઃખી કરી સો. એમ છે. હું હેના વગર છાંરી સજાશ નહિં. ને જો હમે હા નહિં કરો તો આખા પ્રિય પુત્રને હમનેકેને માટે દુઃખીને લાગ્યાર કરશે. મહેને જાગર પડી છે કે હેના નિવજ્ઞ અગ્રીકુચીમેગ સાથે મરેએ, પણ તે નિવજ્ઞ દોષવાને હમને એ જલુને સુખી કરી સો. એમ છે.

ચિ. આપને અનુગ્રામી પુત્ર

સલીમ.

“ અમેતો પ્રેમમાં મસ્તાન ”

(ગઝલ)

અમારું પ્રેમનું છે ગાન, લગાવ્યું પ્રેમનું છે તાન.
 કરી છે પ્રેમની પીઠાન, અમે તો પ્રેમમાં મસ્તાન;
 નહિ છે સુર કંઈ સારો નહિ કેને રીઝવનારો,
 નથી કે, રાગની શુદ્ધ સાન, અમે તો પ્રેમમાં મસ્તાન,
 નથી “આલાપ” આવડતા, નથી સુરો હિચે ચડતા,
 છતાં ગાઇએ થઈ મુઝતાન, અમે તો પ્રેમમાં મસ્તાન,
 સુણી સારંગી કે, સિતાર, નથી તે તાળનો વિચાર,
 નથી નરખાં તથાં કંઈ યાન, અમે તો પ્રેમમાં મસ્તાન,
 નથી સંગીત શુગારી, નથી હિંચુ અજકારી,
 ધરે શોખી જનોનાં ખ્યાન, અમે તો પ્રેમમાં મસ્તાન,
 નથી ગંધર્વ કે, હિરતાલ, નથી, પ્રેક્ષકો શું વાલ,
 નહિ ગાયન કળા શુમાન, અમે તો પ્રેમમાં મસ્તાન,
 સુણી એ ગાનનાં રીઝે, વગર પ્રેમી હરે ખીજે,
 અમારું ત્યાં રહે નહિ જાન, અમે તો પ્રેમમાં મસ્તાન,
 મોહન કે, મુખીં કહી હસ્તા, કહે શું, આમ ગંગિરતા,
 નહિ દેતા અમે ત્યાં કાન, અમે તો પ્રેમમાં મસ્તાન.
 નગિનાશ્રમ—શાન્તાકુચ. મોહનજાલ, ગોપાળજી દવે.

સ્વર્ગસ્થ રા. વા. લાલશંકર.

(રા. મુનીલાલ દરગોવન જાની. ખીજી. એલ. એલ. ખી. વકીલ.)

“ વનોઝુલર સોસાઈટીનું સુકાન સુપથ ચકાવવા,
 તુજ ભાગ્ય ભૂમિ હે યજ્ઞરી ! આ દેવ પુરૂષ પામવા;
 કગિયુગ પૂર્ણ પ્રચંડમાં આવા હવે ક્યાં આવવા ! ”
 “ સંસાર સુધારાતથા કંઈ પ્રશ્નને ચર્ચાવવા—

X

X

- X

X

શુભરાત સાંસારિક ઉદય માટે તપેલું હૃદયનું,
શાન્તવન કરી, સ્વાર્થી બની, રહતાં મુકર્ષાં શુભરતનું ”
“ X X X પાંખી પિતા તરીકે તમે સંભાળી પિતૃ પ્રેમથી.”

રા. બા. લાલચંકર ઉમીઆશંકરના નામથી શુભરાતમાં બાગેજ કેઈ માણસ અનવધું દશે. તેમના ખેડકારક મુખથી અમદાવાદ શહેરને તેમજ શુભરાતને તેમની બારે ખોટ પડી છે. તેઓ જ્ઞાતે વિસનગરા નાગર હતા અને અમદાવાદ શહેરના વતની હતા. તેમની માતાનું નામ માનદાર અને પિતાનું નામ ઉમીઆશંકર હતું. પોતાનો જન્મ નારદીપુર નામક નાના ગામડામાં તેમના દાદા નામે ધીરપાશંકરને ત્યાં થવાથી બાલ્યાવસ્થા તેમણે નારદીપુરમાં ગાળી હતી. તેમનો જન્મ સંવત ૧૯૦૧ ના શ્રાવણવદી ૬ ને દિવસે થયો હતો, પણ તે એવા સારા યોગ અને નક્ષત્રમાં થયેલો હતો કે તેમની કુંડળી ઉપરથી દરેકાઈ જોનાર એમ ખ્યાલ કરતો કે આ બાળક આગળઉપર પરાક્રમી અને તેજસ્વી નીવડશે અને ખરેખર થયું પણ તેમજ, તેમની માતૃશ્રી તેમને ચાર પાંચ વરસની વયના મૂકી ગત થઈ હતી અને ત્યારપછી તેમના પિતા રવ. ઉમીઆશંકર તેમને અમદાવાદમાં લાવ્યા હતા. તેમના અવધાસની શરૂઆત અમદાવાદમાં ખાડીઆમાં આવેલી પહેલા નંબરની નિશાગના સુમસિક મહેતાજી તુલ. જ્ઞામંત્રી દેખરેખ નીચે શરૂ થઈ હતી. આ શરૂ શિક્ષણ ધણી ઉત્તમ પંક્તિનું અને શોકપ્રિયતાને પામેલું હતું. શિક્ષક ઉમદા મળ્યા તેવીજ રીતે શિક્ષકને શિષ્ય આસાક અને ઉમંગી મળ્યો એટલે શિષ્યને પોતાની શક્તિઓ ખીલવા અને શુદ્ધિ બળ અજમાવવા તક મળી. તેમના પોતાના સાથીઓમાં લાલચંકર ધણા પ્રિય તેમજ માન્ય હતા અને વિદ્યાર્થી વર્ગમાં સૌ કેઈ તેમના શબ્દને માન આપતા. જેમ જેમ ઉત્તરોત્તર વર્ગ ચઢતા ગયા તેમ તેમ તેઓ પોતાનો શુદ્ધિનો પ્રભાવ બતાવવા લાગ્યા તે એટલે સુધી કે શિક્ષકો તેમને માટે ઉચ્ચ અભિપ્રાય ધરાવતા. નાનપણથીજ તેઓ આગ્રહી ખતીલા અને નિશ્ચયી હતા. ધાતું કામ કતિ તેઓ કરતા કે કાંઈ દાખમાં ધરતાજ નહિ. તેમનું આલક્ષણ પાછળની અવસ્થામાં સ્વભાવરૂપ થયું હતું. તેમના સાથીઓ ઉપર પણ તેમના વર્તન ધણીજ અસર કરી હતી અને તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેઓ સધળા ઉચ્ચ દરજ્જા બોગવવા બાગ્યશાળી થયા. રા. બા. લાલચંકરે પોતાનો અવધાસ ઉપરની શાળામાં થોડો વખત કર્યા બાદ તેમને ધર્મક્રિયાનું જ્ઞાન મેળવવાની શ્રદ્ધ પડી અને તેનું કારણ એ હતું કે તેમના પિતા ધાર્મિક હોવાથી તેમને ધાર્મિકક્રિયા વિગેરે કરાવતું પડતું. અને તેમના પિતાની ઉમેદ એવી હતી કે ધાર્મિકજ્ઞાન મળે એટલે રા. બા. લાલચંકર પોતાનું ઉદરપાપણ કરવા તેમજ શાસન સલાવવા સક્તિમાન થાય. જો કે તેમના પિતાનો ઇરાદો આવ્યા પ્રકારનો હતો પરંતુ એશ્વરીક નિર્માણ કાંઈક વિલક્ષણ હતું. રા. બા. લાલચંકર આ જન્મમાં જન્મ લઈ માત્ર કાંઈવત્ ઉદર નિમિત્ત જીવન ગાળી સ્વાર્થી પરાવણ બની આ સંસારની રંગભૂમિમાંથી અદૃશ્ય થવા સરળ એવા નહોતા. વિધિએ તેમના માટે જુદાં જુદાં અને ધણી કાર્યો નિર્માત કર્યાં હતાં. આવું જતાં રા. બા. લાલચંકરે પોતાના પિતાની ઇચ્છાનુસાર યાત્રિકી કામને લગતો અવધાસ કર્યો અને તેમાં આગળ વળ્યા પરંતુ તે સમયે તેમને બાલજ્ઞાન માટે વધુ ઇચ્છા હતી. ધાર્મિક અવધાસ સાથે શાળાને અવધાસ પણ જરૂરી રાખ્યો. આ સમયે તેમને અનેક શુરોલીઓ. માંથી પસાર થયું પડ્યું હતું. માત્ર નીચેની થોડી દહીકનો આ બાબતો માટે બસ થયો.

૨૧. જ. લાલચકરને ધણી વખત ધાર્મિક ક્રિયા કરાવવા જવું પડતું. આમ યનાથી શાળાના અભ્યાસમાં વિદ્યુત આવતું અને ખરેખર પડતી. આમ પોતે કિશુક વર્ગના હોવાથી તાતિના ગૃહસ્થો તેમજ સર્ગા વહાલામાં પ્રાણજી તરીકે તેમને યોગ્ય નીમિત્તે જવું પડતું. આ પ્રકારની ઉપાધિઓથી તેઓ અભ્યાસમાં ધણા હેરાન થતા. પાછળથી તેમને જાણ્યું કે માત્ર જમણુ અને તે ઉપર અપાતી દક્ષિણાના લોકથી, પિતા તેમના ઉપર જમવા દેવાજી કરે છે ત્યારે તે વખત ગણીએ કે જમવા જવા નિમંત્રણ આવતાં છતાં પોતે જમવા ન જતાં, ઘેર પિતા ઝડપે ન થાય માટે દક્ષિણા તરીકેની રકમ પોતે પોતાની પાસેથી ખાનગીમાંથી આપતા અને પિતાને રીઝવતા. પરંતુ પોતે જમવા ગયા નથી એમ ખબર પડવા દેતા નહિ. આવું ધણી વખત કરવું પડતું હતું. આવા પ્રકારની બીજી ઉપાધી તેમને ધણી વખત વેડવી પડી હતી. હાલમાં અભ્યાસ ઉપર જેટલી ધાનજી અને જેટલું ધ્યાન અપાય છે તેટલા પ્રમાણમાં તેમના તે વખતના જમાનામાં નહોતું. આથી ત્યારે ત્યારે ૨૧. જ. લાલચકરને અભ્યાસ માટે લાંબી રાત્રી સુધી ઉજાગરા કરી જતાં ખર્ચ કરવું પડતું, તેના ઉપચોડીપણા વિશે તેમના માતાપિતાને ખ્યાલ ન હોવાથી જેટલીક વખત સખત કપકાના પાત્ર થવું પડતું હતું, અને એવા ધણા પ્રસંગો આવેલા કે ત્યારે તેમને મુનીસીપાલીટીના ફાઇલિયે અભ્યાસ કરવો પડતો. એટલે કે મૂળ ગરીબાઈ નેની સાથે પિતા યાસિદ્દાંતવાળા અને પિતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પોતાના મન પસંદગીવાળો અભ્યાસ કરી પોતાનું જીવન જીવી પરનાલિકાએ ગાળવાની ઇચ્છા — આવા વિરુદ્ધ અને વિષમ સંયોગોમાં નેમને ધણી અગવડતાઓ વેડવી પડી હતી. તેમના સુસ્ત અને નિશ્ચયક્રમક સ્વભાવને લીધે તેઓ એક પછી એક એમ દરેક પ્રતિજ્ઞાતાને દુર કરી પોતાનો અભ્યાસ વધારતા ગયા અને પોતાનો ધારેલો હેતુ પાર પાડવાને સમર્થ થયા. ધાર્મિક અભ્યાસ થોડો ધણો કર્યાનાદ અમરાવાદની નેરમલ રુઝુમાં નેઓ દાખલ થયા. ત્યાં તેમને માસિક રોકાવરશીપ રૂ. ૫) મળતી ત્યારનાદ નેરમલ રુઝુ જેને વર્નાક્યુલર કોલેજમાં ફેરવી નાંખવામાં આવી, તેમાં રૂ. ૧૦ની રોકાવરશીપ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા અને તેમનો ભાગ્યોદય આ કોલેજમાંથી શરૂ થયો. આ કોલેજમાં ૨૧. રામચંદ્ર નામના ગણિતના શોખીન શિક્ષકના સહવાસમાં લાલચકર આવ્યા અને લાલચકરને ગણિતનો અનિ તીવ્ર શોખ હોવાથી તેમજ તે વિષયમાં તેઓ પ્રવિણ હોવાથી પોતાના શિક્ષકના ભાનીતા વિદ્યાર્થી તેઓ ઘણ પડ્યા. તેમની ૧૯ વરસની વયે એલ્ફરીન્ડન કોલેજના ગણિત વિષયના સુવાલ પત્રો નેમજો ધણીજ સંતોષકારકરીને લખેલા હતા, જેના પરિણામે તેમના પરિક્ષકએ લાલચકરનાં ધણી વખાણ કીધા હતાં. આ વખતે અંગ્રેજ અભ્યાસ કરવાની તેમને ઉત્કટ ઇચ્છા ધણ; પરંતુ સાધન રહીત હોવાથી મુશ્કેલીઓ હોઈ ધણ. તેમના પિતા અંગ્રેજ ભાષાને યાવની ભાષા લેખી તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જોતા પોતાનો પુત્ર ઉમદા ધાર્મિક ક્રિયા કરાવનાર નીરડે એવી ઇચ્છા ધરાવનાર પિતાને ત્યારે માનુષ પડ્યું કે ને નો યાવની ભાષાનો અભિગમી અને જીતાસુ થયો છે, ત્યારે નેમના ઉપર પિતાની અવધાનો પાર રહ્યો નહિ. પિતા પુત્ર વચ્ચે સખત મતભેદ પડ્યા અને એના પરિણામમાં પિતાનું દરમાન ધણું કે નો નેમને અંગ્રેજ ભણવું હોય નો તેમજો પિતાના ધરથી મદાર નીકળી જીતા રહેવું. આ પ્રસંગે લાલચકરને, જે રોઈ ગૃહસ્થે મદદ કરી હોય, કોઈ શિક્ષકે આપનાસન આપી ઉત્સાહી કર્યો હોય અને કોઈપણ રહેલીએ સારી સલાહ આપી સારે રસ્તે દોરી જાવિખની ઉજાગરા

स्वर्गस्थ रा. भ. लालशंकर डिभ्याशंकर त्रवाणी.
(पुर्व मद्रास मुन्शिर.)

કારકિદીના પથે ચલાવ્યા હોય તો તે પરોપકારી દયાળુ અને શાશ્વત સદૃશ રા. સા. મહીપત-
રાય રૂપરામ જેઓ વનાકિયુર કોલેજના પ્રીન્સીપાલ હતા, તેઓજ માત્ર હતા. લાલશંકરના
શુદ્ધ પ્રભાવથી તેઓ અંત્રાત ન હતા અને તેમને ખાતરી હતી કે તે ભવિષ્યના એક
નેતા થશે-આથી લાલશંકરને મદદ દરવાજાં તેમણે જણાવ્યું અને વખત આવે પિતાથી
પણ જુદા રહેવું પડે તો રહેવું પણ પોતાના અભ્યાસ જરૂરી રાખી જીવન ઉચ્ચતમ કરવા
ચૂકવું નહિ એવી આગ્રહપૂર્વક સલાહ આપી. રા. બા. લાલશંકરે આ સલાહ માન્ય રાખી અને
પિતાથી જુદા રહ્યા. થોડા વખતમાં અંગ્રેજ હાઈસ્કુલમાં તેમને રૂ. ૫૦) થી ગણિત શિક્ષક
તરીકે નીમવામાં આવ્યા અને ત્યારબાદ ટુંક મુદતમાં માસિક રૂ. ૭૫) થી તે વખતે ચાલતી
પ્રીન્સીપાલ કોલેજમાં ચંદતા દરજ્જાથી તેમની નીમણૂક થઈ. આટલેથી તેઓ અટક્યા
ન હતા. ખાનગી વખત તેઓ અભ્યાસમાં માણતા અને તેના લાભ હંધરે તેમને આપ્યો.
સને ૧૮૬૫ માં તેમણે મેટ્રીકની પરિક્ષા પાસ કરી અને થોડા વખત પછે મદ્રાસમાં એફ.
ઈ. એ. ની પરિક્ષા પસાર કરી. તેમનો અતિમ હેતુ બી. એ.ની ડીગ્રી મેળવવાનો હતો. પરંતુ
નોકરીના સમયે તે બની શક્યું નહિ.

વિદ્યાર્થી જીવન પુરું કર્યા પછી અને ફળવણી ખાતામાં નોકરી કર્યા બાદ તેમની ઇચ્છા
ન્યાયખાતામાં જોડાવાની થઈ. સને ૧૮૭૨ માં રમેલકોઝ કોર્ટના કલાર્કની જગ્યા ખાલી પડી
અને રા. બા. ગોપાળ દરિ દેશમુખે તેમની હોંશીઆરી સાંભળી તે જગ્યા ઉપર નિમણૂક કરી.
બીજાઓની માફક નોકરી કરી ફાતલુ વખત યુમાતી દેવાની તેમને દેવ ન હતી. વખતનો
ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તેનું જ્ઞાન અને તેની કીમત તેઓને બરાબર હોવાથી જે વખત
તેમને મથી આવવો તેના ઉપયોગ ફાયદાનો અભ્યાસ કરવામાં કરતા. સને ૧૮૭૩ માં
તેમણે હાઈકોર્ટ પ્લેડર અને સર્વિસની પરિક્ષા પાસ કરી અને ૧૮૭૪ માં પંદરપુરમાં
તેઓ સર્વિસની નીમણૂક. આ હોદ્દા ઉપર તેમણે ધંધુકા, ઘોષા, શોલાપુર, નાસિક અને અ-
મદાવાદમાં નોકરી કરી અને આ દરેક સ્થળે લોકપ્રિય થઈ પડ્યા હતા. જ્યાં જ્યાં ગયા
ત્યાં ત્યાં દવાખાનાં અને લાપ્સેટી રચાવી, લોકમાં નિવા અને જ્ઞાનની-અભિરૂચી ઉત્પન્ન કરી
અને તેમનામાં નવિન જીવન રેડ્યું. ફળવણીની કદર કરાવી તેના ફાયદાની સમજૂતિ આપી
તેના બહેણા અને જલ્દી પ્રસાર કેમ યાવ તેની રાત્રિદીવસ યોજનાઓ કરતા અને લોકસ-
માજમાં તેની ચર્ચાઓ કરાવતા. સને ૧૯૦૩ માં તેઓ અમદાવાદની રમેલકોઝ કોર્ટના
ન્યાયાસન ઉપરથી માસિક રૂ. ૪૧૦) ના ચેન્સલરી વાનધરૂથ થયા અને ૧૮ મી ઓક્ટોબર
૧૯૧૨ ના દીવસે તેમનો દેહાંત થયો.

આ પ્રમાણે તેમના ટુંક જીવનની મોટી મોટી દૃષ્ટિકોણ છે છતાં તે ટુંક સમયમાં
તેમણે લોકોપયોગી અને જનકમાજના દિનમાટે જે જે ક્યું છે તે અપરિમિત છે. વિદ્યાર્થી
તરીકે જ્યારે તેઓ અભ્યાસ કરતા ત્યારે “સાગાપત્ર” માં અચારનચાર, જીવસાથી ઉત્ત-
રાઈ જતા અને લાગણીથી ભરપૂર, તે વખતના દટગેડી રીવાજો અને તેને નાશુદ્ધ કરાવતી
યના ફાયદા ઉપર લેખો આપતા. ફળવણી ખાતામાં જોડલા સમય સુધી નોકરી છોડી તે
વખતમાં ધર્મી સાગાપયોગી પુરતકો જેવા કે બ્યાકરજી, અજિત, બૂનરવિદ્યા, દેવી નામાની
પદ્ધતિ અને તેના બીજાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યાં. ન્યાય ખાતામાં જોડાયા પછી તેમણે પોતાના

કાર્યની દિશા બદલી. અત્યાર સુધી વિચાર ફેલાવવા માટે તેમજ કેળવણીના પ્રસાર માટે પુસ્તકો રચવાની પ્રવૃત્તિ હતી તે બદલી હવે તે વિચારોને અમલમાં મૂકવા મંડળો રચાવી સંસ્થાઓ ઉભી કરી. તેના થોડા દાયકા તરીકે—તેમણે જે જગ્યાએ સમજાવવા તરીકે નોકરી કરી છે, તે તે જગ્યા લાપ્તેરી અને દવાખાના સિવાયની નહીં હોય. પંદરપુરમાં તેઓએ “બાલ સંરક્ષણ” નામની સંસ્થા રચાવી છે જેમાં અનેક તજ્ઞ દેવાએકાં બાળકોનું પોષણ થાય છે અને જે હજી સારા પાયાઉપર હયાત છે. તેમજ દુકાળ પ્રસંગે ત્યાંના લોકોને તેમણે ધણીજ મદદ કરી હતી, જેના પરિણામે પંદરપુરમાં લોકો હજી તેમનું નામ યાદ કરે છે. છેવટે ૧૮૯૧ માં તેઓ દક્ષિણમાં, ફરીથી અમદાવાદમાં આવ્યા ત્યાર પછી તેમનું નામ ધણી રીતે જાહેરમાં આવ્યું. અમદાવાદમાં આવેલી એક સંસ્થા એવી નહિ હોય કે જેની સાથે તેમનું નામ જોડાયેલું નહિ હોય. ૧. ગુજરાત વનોદ્યલક્ષ્મી સોસાયટીને હાલની સ્થિતિએ પહોંચાડનાર, તેનું હાલનું આયુ મોટું ભડોળ કરી આપનાર અને આજાદીમાં લાવનાર તેજ વીરનર હતા. ૨. નેશનલ ઇન્ડિઅન એજીક્યુકેશન. ૩. આપારાવ બોળાનાથ લાપ્તેરી. ૪. મણીલાલ રણુભાઈલાલ લાપ્તેરી, ૫. આર્યનાસમાજ, ૬. વિધવા વિવાહોત્તેજક સમાજ, ૭. અબજીમને ઇસ્લામ અને ૮. અનાથઆશ્રમ વિગેરે બીજી ધણી સંસ્થાઓના તેઓ પાલક, પોષક, નેતા અને સીધી અથવા આડકતરી રીતે રક્ષક અને મદદગાર હતા. તેઓ ધણી ફોરેની બચવથા કરતા હતા. ૧. પરમેન્ટ રીલીફ ફંડ ૨. મીસમૅનિંગ ફંડ. ૩. લેલી મેમોરીઅલ ફંડ. અને બીજા ધણી ફોરેના બચવથાપક હતા. તેઓ માત્ર આ સંસ્થાઓ સાથે નામ જોડી સંતોષ પામતા નહોતા. પરંતુ ફરેકમાં આગેવાન તરીકે ભાગ લેતા હતા. તેમણે પોતાની મીલકતમાંથી પણ પોતાની સક્રિય પ્રમાણે લોકોપયોગી કામો કરવા સંભાવત કરી છે. પોતાની પત્નિના નામથી “દીવાળી બાઈ કલ્યાણા” રચાવી, અનેક બાલિકાઓને કેળવણી લેતી કરી છે, પોતાના સ્વભવિગ્નના પુણ્યાર્થે એકીસપ્તીજ બંગલો આગળ દવાખાનું બાંધ્યું છે જેને લાલ આસપાસના નાના ગામડાના દરદીઓ લે છે. વનોદ્યલક્ષ્મી સોસાયટીને પણ સાંભળ્યા પ્રમાણે રૂ. ૧૦૦૦) ની પોતાની જીંદગીની વીમા પોલીસી તેઓએ અર્પણ કરી છે. ૧૯૦૦ ની સાલમાં બ્યારે સખત દુકાળ પડ્યો ત્યારે તેમણે કેટલ રીલીફ વર્કર્સ ઉધાડ્યું અને ખેડૂત વર્ગને ઉત્તમ પ્રકારની મદદ કરી. આથી નામદાર સરકારે, ખુદ થઈ તેમને કંપસરે લીંદને ખતાજ એનાયત કર્યો. તેજ પ્રમાણે સને ૧૯૧૧-૧૨ સખત દુકાળમાં પણ તેમણે ઉત્તમ પ્રકારની સેવા બજાવી હતી, જેના વખાણ કલેક્ટર મી. પેઇન્ટરે સરકારમાં કરેલા રીપોર્ટમાં દર્શાવેલ યાદ છે અને જેને માટે નામદાર સરકારે તેમને પદક બદ્યું છે.

૨. બા. લાલશંકર પદોપકારી તેમજ મહાન સુધારક હતા. કેળવણીના આગેવાન, વિધવા વિવાહના ઉત્તેજક અને બાળલગ્નના નિવેષક હતા. પરદેશગમનના ચુસ્ત હોમાયતી અને ઉપદેશક હતા. બિપર જજાવેલા ક્ષેત્રોમાં તન મન અને ધનથી પણ પ્રસંગ આવ્યે મદદ કરવા ચૂક્યા નથી. તેઓની ઉદારતા તથા મદદ ન્યાત જાતના તજાવત સિવાયની હતી. તેમની કાર્યદક્ષતા એટલી ઉત્તમ હતી કે સર ચંદાવરધરે વિધવા હોશનું મૂકું કરતાં જણાવ્યું હતું કે “He (Lalshanker) is a moving saint amongst you.” તેમની રહેવાની પદ્ધતિ ધણી સાદી અને નિયમિત હતી. સારીરિક સંપત્તિ સાચવવા તેઓ ખાસ

કાળજી રાખતા અને તે માટે વખતો વખતે બાધામ કરવા પણ ચૂકતા નહિ. પહેરવેશ ધણી સાદો રાખતા. તેમનું જીવન સૂત્ર “Simple living and High thinking” હતું. વખતને જરા નકામો જવા દેતા નહિ. કામ ઉદ્યોગ અને મહેનત, ખંત આગ્રહ અને નિશ્ચય, ઉત્સાહ, અડગપણ અને આત્મબળ આ લક્ષણો તેમનામાં એટલા પ્રધાન હતા કે તેમના નિશ્ચયો એક વખત બાધા પછી ભાગ્યેજ ફરતા. આ કારણે લીધે જે જે ચુકરથો તેમના સહવાસમાં આવતા તેમને પોતાના નિશ્ચયોથી વાદવિવાદ અને કાર્પલ્લતાથી બચાવવામાં લાઇ લેતા કે સામા માણસને તેમના નિશ્ચયોને માન આપ્યા વગર ચાલતું નહિ. ગયા દુષ્કાળ પ્રસંગે કેટલરીલીક વર્ક્સ માટે અમદાવાદમાં તેમની મહેનતથી એક મોડુ ફંડ થયું. તે ફંડ મુબાઇની સેન્ટ્રલ ફેમીન રીલીફ કમીટીમાં લઈ જવા માટે ત્યાંના પ્રતિનિધિઓ ધણી આગ્રહ કર્યો. પરંતુ રા. બ. લાલશંકર સારી રીતે સમજતા હતા કે આપણા પૈસા ત્યાં મોકલાયા પછી આપણા ગુજરાતનાં દોરની મદદ માટે મુબાઇની કમીટી ઉપર આધાર રાખી તેમના અંકુશ તળે રહેવાનું ધવાથી જોઈએ તેવી તે રકમની વ્યવસ્થા અને મદદ ઘણી સહેલી નહિ તેથી આગ્રહપૂર્વક ભાર દઇ પ્રતિનિધીને તેની ધણીજ મરજી વિરૂદ્ધ જણાવ્યું કે અમદાવાદના પૈસા મુબાઇ મોકલવાનું કોઇ કાળે બનવાનું નથી. જ્યારે સહેરમાંથી કેટલકાર્મ માટે મહેનત લઇ કામ કરવા કોઇ આગળ આવતું જણાયું નહિ ત્યારે તેમણે પોતે આગેવાન યાં તે કાર્ય ઉપાડી લીધું અને ગુજરાતનાં દોરોને મદદ કાઢી. કટોકટીના પ્રસંગે વખતે તેઓ કઠી પાછી પાની કરતા નહિ અને કુક્તિસર કુશળતા વાપરી ધાર્યું કામ કરી સેવા ચૂકતા નહિ. દરેક કામ પદ્ધતિસર કરતા. શીલ્પમાં શીલ્પી બાળતમાં પણ આ નિયમનું અવલંબન કરતા. પોતાનું ધાર્યું કામ પાર પાડવામાં મહેનત કે થમની દરકાર કરતા નહિ. આ માટે એકજ દાખલો બસ છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે જ્યારે તેઓ મદ્રાસ પરિદા આપવા ગયેલા તે પ્રસંગે ગુજરાતી શાળાઓમાં ગણિતના વિષય માટે પુસ્તક લખાવાની તેમજ મંજુર કરવાની તજવીજ ચાલી. કોઇ અન્ય વિદ્વાને તે પુસ્તક લખ્યું પણ ખરૂં અને હાપખાનામાં તે પુસ્તકનો ધણોખરો ભાગ મુદ્રાકિત થયો અને બે ચાર દીવસ પછી તે પુસ્તક પુરૂં હપાઈ બધાઈ અને મંજુર થવા માટે નજી કરેલ તારીખે પુને જીકકમીટી ઉપર મોકલવાનું પણ હતું. મદ્રાસથી આત્મા પછી રા. બ. લાલશંકરને ખબર પડી કે પુને પુસ્તક મોકલવાની હકી તારીખનો વખત લગભગ એક અઠવાડીયા જેટલો રહ્યો હતો, આ ઉત્તમ તક જવા નહીં દેવી એવો નિચાર થતાં વગર વિલંબે બે ચાર મિત્રોની મદદ લઇ પદ્ધતિસર કામની વહેંચણી કરી, હાલનું નાનું અંકગણિત ત્રણ દીવસના કુંક સમયમાં પુરૂં કરી અધ્યાય શ્રમ લઇ તાજાંતેજ હપાવી પ્રથમ હપાવેલા ગણિત સાથે પોતાનું ગણિત પુને હરીદાઈમાં મોકલી આપ્યું અને ઉવટે તે મંજુર થયું, જે હાલ પણ શાળાઓમાં ચાલે છે.

તેઓ સ્વભાવે મિલનસ્પર અને ભણા હતા પરંતુ કાર્ય પરત્વે ઊંઝ અને તીખા પણ હતા. કાર્ય સાધકતાને યજ્ઞ યજ્ઞીજ ઉત્તમ રીતે વિકાસ પામેલો હતો. સંખાવન માટે કોઈપણ માણસ પાસેથી દ્રવ્ય લી રીતે મેળવતું તેની એમનામાં અદ્ભુત આવડ હતી. જાણ્યા પ્રમાણે ન્યાયમર્તિ દયારામ ગીકુમલે ખાનગી વાનચીનમાં લાલશંકર વિવે પોતાનો નિચાર જણાવ્યો હતો કે—પરોપકારી કામમાં ઉત્તમ રીતે માન્યતા કરનાર જો કોઇ બાદોશ અને વિલંબ

દાણ માણસને જોયો હોય તો તે વિલક્ષણ પુરુષ લાલચકરજ છે. તે કુટુંબ, યાત્રિ તેમજ જન સમાજ ઉપર સમાન દષ્ટિએ જોતા. જનસમાજને ઉપયોગી થવા ચૂકતા નહિ-તેવી રીતે યાત્રિને તેમજ યાત્રિ વિઘ્નરૂપિણને મદદ કરતા.

સ્થળ સંક્રાંત્ય હોવાથી લેખ લખાઇ જવાની બીતિથી દુઃકાણીમાં એટલું કહેવું બસ થશે કે તેમનું જીવન આદર્શમય અને ઉચરતી પ્રજાને અનુકરણીય છે. મહાન પુરુષોમાંના એક તરીકે તેઓ અમર રહેશે. તેમના મૃત્યુથી તેમની યાત્રિને એક સ્તંભરૂપ, સહેરને એક ઉત્તમ નેતારૂપ અને હિંદુસ્થાનના એક સુધારક તરીકે મોટી ખોટ પડી છે. તેમના ખેદ કારક મૃત્યુને લીધે મુખાધ ધંધાકામાંથી ધણા ધણા સ્થળોથી દીલાસા પત્રો અને તારો આવ્યા હતા. વર્તમાન પત્રોમાં તેમના સંબંધી લેખો છપાયા હતા અને મંડળોએ ખેદ જણાવનાર ઠગવો પસાર કરી તેમના કુટુંબ ઉપર મોઢલી આપ્યા હતા. અમદાવાદને એમના મૃત્યુથી બારે ખોટ પડી છે. ધંધર તેમના આત્માને શાંતિ આપે. અને તેમના ઉચ્ચ ગુણોનું અનુકરણ ઉચરતી પ્રજાના હૃદયમાં ફેલાયો.

ગદ્ગલે-મસ્તાન.

૧.

મહેશુખ યાર હરદમ મુસકે રડાવી રહી છે;	
જુદાઇ પાક દીલપર નસ્તર ચલાવી રહી છે.	૧
હાલત હમારી મુશ્કલીસ બીમાર બીજાને;	
અપે જાને મન ! હથેલી જહાન આવી રહી છે.	૨
બદનામ બોજ લીધા છીધા જરી ન ગમ;	
બીચારી દરેક મુજને રે રગરગાવી રહી છે.	૩
તસલ્લી દીઝ વફાથી રહમત મીઝી નજર;	
રખસા લાલી દુનિયાને ઝગમગાવી રહી છે.	૪
થાય પાર બેડા બેહાળ મસ્તીમાં;	
ધંકે રાહ ન્યારી આશક રખતો રહી છે.	૫
દાના બન્યા દિવાના દેહાર મારુકે,	
મારુકે ફેરી મહબ્બત કંઈ કંઈ બતાવી રહી છે.	૬
મરતાન આજ ફળશે ખ્વાદીસ વસ્લની;	
બે ગુનાહ કલાર્ધ નાજુક ખંજર ચલાવી રહી છે.	૭

કમ્પટી.

દી. બી. કંથારીઆ.

તા. ૧૦-૧૨-૧૨.

શ્રી ભાઈ,

આશીર્વાદ, ધન્ય બાંક પૈસા લેવા.

“ હરસ મસાના દરહના ”

ઈલાજ, વાડકાપ વગર ખીન નિખાની, હાડી દવા લગાડી દરદ ખેરવી કાઢી છુટીને
માટે નીરમૂળ કીધા બાદ દવાના પૈસા લેવાની સરત કરીએ છીએ.

ખાત્રોને માટે નમુનો મોકલ.

વીસ બલના પ્રમેહ-ચાંદી-વીસફેલીક, સંધીવા, ઠીચીના પ્રારોગ-રતવા ભાંડી
બીચાડ, હાડીમાં દમ-ફાવ-ને ખાંસી ને માટે અકસીર ઈલાજ છે. પોષ્ટ ખર્ચ ૦-૧-૦
મોકલી હાકીકત લખો.

વેદ. ડી. એલ. અખ્વાર સાંકડી શેરી. ૧૭૦૫

અમદાવાદ.

એ. એમ. પટેલની કું:

એડવર ટાઈઝીંગ એજન્ટો.

જાહેર ખબર લખનારા,

સુગવડ પડતી રીતે જાહેર ખબરની ઉત્તમ શોધવણ
કરી આપનારા—અને સરતી રીતે જાહેર ખબર કેમ
કરવી તેની નવી. નવી રીતે તૈયાર કરી આપનારા.

લખો અથવા મળો.

પોસ્ટ નં. ૯ મુંબઈ.

“ પાગલ હરનાથ દિવ્ય પ્રેમથી ભરપૂર છે. ” એની બીસેન્ટ.

પાગલ હરનાથ. ભાગ ૧.

મહાત્મા હરનાથજીના કૃષ્ણભક્તિ અને પ્રેમથી ભરપૂર અમૃતપાસા જેવા પ્રવાહનું જંગમ
ઉપરથી કાપાનું. એકવાર વાંચ્યો તો ભક્તિથી તમે જરૂર ચક્રવર્તી થઈ જશો. જાન અને
કારનચરિત્ર સહિત. પૃષ્ઠ ૧૫૦. મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦. મગવાનું ટેકાણું:—

નર્મદાશંકર બાળાશંકર. શાહપોર—સુરત.

પી. પી. રેળે અને કંપની. રબ્બર સ્ટેપ મેકર્સ ને એન્ગ્રેવર્સ વિગેરે.

૧૯૯ કાલકારિની રોડ, મુંબઈ.
ગત વર્ષના રબ્બરી શીશાના નમુના-પેટી, જરા અને શાર્પ સાથે નીચેની કીમતમાં મળશે.
નં. ૪૧૭ રૂ. ૪-૦-૦ નં. ૪૧૪ રૂ. ૩-૦-૦

Dr. B. B. BANIKER,
Twentieth Century
MEDICAL DISPENSARY,
No. 140, Main St., POONA.

લાખને માટે પીતળના સીલ.
જે અધારના મોનોગ્રામની કીમત રૂ. ૨-૮-૦
તથા અધારના મોનોગ્રામની કીમત રૂ. ૩-૦-૦
સ્થાયેલો પેન.

ફક્ત એકવાર શાહી બરવાળી ૧૦૦૦૦ રાજક
અડધી લખાય ગિની.
કીમત અન્ન ૧૪. રૂ. ૧૧. રૂ. ૧૩.

અંગુઠો
છાપ.
દસ્તાવેજ
તેવા કી.
મતી કાગ.

જોપર અબાલુ લેકાના અંગુઠા છાપી
લેવામાં બહુજ બપયોગી પડે છે.
અંગુઠાની નિશાની હોવા વગર તે
કાગળ કાલકારિ થતો નથી.
નં. ૧ (સામાન સાથે) કીમત આના ૧૨
નં. ૨ રૂ. ૧-૦-૦ નં. ૩૩. ૪-૦-૦
નં. ૩ ની સાથે પેલેટ, રબ્બરનો રોલર
સાદીની શિશી અને સુરી આવશે.

એક નાની પેટી વિજળીના લાઈટ
સાથે રોજ થોડીવાર સુધી બળતી
સખવાળી ઘણા મહીના સુધી ટકે છે.
કી. રૂ. ૧૦ તથા ઇલેક્ટ્રીક ફ્લુએસન્ટ,
પોર્કેટ લેમ્પ અને કાલબેલ વિગેરે
અમારે અહીંયા મળશે.

આતંક નિગ્રહ ગોળીઓ.

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ આરોગ્યની દેવી છે, પૌષ્ટિક દવાઓની મહારાણી છે. ડાક્ટરો અને વૈદ્યોનું અમોઘ હથિયાર છે, વીર્યની ઉત્પત્તિનો ઝરો છે, શક્તિનો અખૂટ ખજાનો છે, સ્મરણશક્તિનો સાગર છે, છુટ્ટાઓને જુવાનીનો મંત્ર છે, દુખિઓને આશિર્વાદ છે અને દુકામાં મનુષ્યમાનનું જીવન છે.

શુભ થયેલી યાદદાસ્ત, શુભ થયેલો મરદાઈ તત્વ, તથા શુભ થયેલ તાકાતને પાછી મેળવવા માટે, મગજને સુષ્ટિ આપવા માટે, જ્ઞાન તંત્રીઓને તેજ કરવા માટે, ધાતુવિકારને દૂર કરવા માટે, આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ બિનહરીફ ધલાજ છે.

કિંમત ગોળી ૩૨ ની ડબ્બી ૧ નો રૂપિયા ૧ એક.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવીંદજી.

હેડ ઓફીસ—જામનગર કાઠીયાવાડ.

માલેક—આતંકનિગ્રહ ઔષધાલય.

સાંચ મુખ્ય કાલબાદેવીરોડ. પોષ્ટ નંબર ૨

સઘળી જાતના નૈતિક અને શારીરિક લયમાંથી

મુક્ત રહેવા માટે મહેરબાની કરી

“કામશાસ્ત્ર”

નામનું અમારું પુસ્તક વાંચો, તે આરોગ્ય, હેલ્થ અને

આજીવનના ઉત્તમ માર્ગો દેખાડનારું છે.

દર આયુર્વિદ્યો, કાદુર પરી આજ મુખીમાં તેની આક લાખ કરતાં વધારે પ્રતો વહેંચાઈ ચુકી છે.

તે પુસ્તક

ઈંગ્લેન્ડ, મરાઠી, ગુજરાતી, હિંદી, ઉર્દુ (ગુજરાતી લીપીમાં) તથા ઉર્દુમાં બંગાળી અને તામીલ ભાષામાં તૈયાર છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવીંદજી

જામનગર કાઠીયાવાડ.

અઢીસો રૂપીઆમાં અમર નામ.

પુન્યશીલ દાતાઓ માટે ઉત્તમ તક.

[અત્યાર સુધીમાં ૫૮ દાતાઓએ પોતાના નામની ઝોરડીઓ બંધાવી છે.]
 નંદીઆદ હિંદુ અનાથ આશ્રમમાં અનાથો અને અર્પગોની સંખ્યામાં મોટો
 વંધારો થવાથી અનાથોને શહેમાં વિગેરે માટે ઘણી અગવડ પડતી હોવાથી,
 આશ્રમના મધ્યસ્થતામાં વંધારાનું મકાન બાંધવાની જરૂર છે, આ નવાં મકાનની
 નીચેની ઝોરડીઓમાં અનાથ, અર્પગો વિગેરેનાં સમાસ કરવામાં આવશે.
 મકાનને લગતી દરેક ઝોરડી બાંધતાં લગભગ પાંચસો રૂપીઆ નો ખર્ચ
 થાય છે. તથાપી કોઈ દાતા ગૃહસ્થ એકી વખતે રૂ. ૨૫૦) આપશે તો તે
 ગૃહસ્થના નામની એક ઝોરડી બાંધી તેના સુખદાર ઉપર આરસ પાણીની
 તજતી ચોદી તે સખી દાતાનું નામ અમર કરવામાં આવશે. આ મકાન બાંધતાં
 આર હજાર રૂપીઆ સુધી ખર્ચ થાય તેમ છે, પરંતુ કોઈ શ્રીમંત સખી
 ગૃહસ્થ ત્રણ હજાર રૂપીઆ સામટા દાન આપશે તો તે એ આખું મકાન એ
 દાતાના નામથી બંધાવી અમે કૃતાર્થ થઈશું; આ મકાન આશ્રમમાં ઘણાજ
 આગળ પડતા સ્થળમાં ચોરાજ સમયમાં બંધાનાર હોવાથી દાનશીલ સજ્જનો
 આ ઉત્તમ તકનો ઢાંલ લેવા ચુકશે નહીં એવી આશા છે, વધુ વિગત માટે લખો.

મંત્રી હિન્દુ અનાથ આશ્રમ નંદીઆદ.

જીવીતદાન આપનાર સો પાળકપાણું નહીં નીકળે !

દીનવત્સલો ! ! પ્રભુની આતર દયા લાવો અને અનાથોના પાળક બનો.
 દરમાસે રૂ. ૭) આપનાર ધર્માત્માના નામથી ચાર વર્ષથી મોટી ઉમ્મરના
 અનાથને, અને દર માસે રૂ. ૩-૮-૦ આપનાર ધર્માત્માના નામથી એથી
 નાની ઉમ્મરના અનાથને પાળી વિદ્યાદાન આપી સનાથ બનાવીશું. આ પુન્ય
 ભૂમિમાંથી અનાથના પ્રાણદાતા એવા માત્ર સો (૧૦૦) પાલક પંજુ નહિ
 નીકળે ? જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી હિન્દુ અનાથ આશ્રમ નંદીઆદ.

ખાસ રૂદ્રાક્ષની સાથી માળાઓ. નેપાલની.

મોઠા તથા જીજી મરી જોડવા દાણા. ખોટી દરે પૈસા ખાજા, કેટલોય મફત.

સુગંધીદાર ઉંચી અગરબત્તી

આખા ઘરને મધમધાટ દરી મુકનાર, સરનામાં સસ્તી, આખા દિંદુ.
સ્તાનમાં વધારેમાં વધારે વપરાતી. કેટલોય મફત.

જીવનરસાયનદવાઓ. Biochemical Medicines.

ખાજાઓ, ઓળો, વૃદ્ધો, સર્વના રોગ ઉપર તાત્કાલિક અમર કરનાર,
હિતમમાં હિતમ, વૈદ્યશાસ્ત્રે હેઠળમાં હેઠી શોધતી, ઓળા ખમ્યવાળી વેધ
કે દાંડતરની સલાહ વિના જાને વાગરી ચકાવે તેરી, માત્ર આજ દવાઓ છે.
વિશેષ ખુશાસી પણ સખવાળી કરવામાં આવે છે.

ગ્રામોફોન તથા રેકર્ડ.

તમામ જાતનાં ગ્રામોફોન તથા તમામ જાતની રેકર્ડની ખોટી અને
ખેદક સસ્તી દુકાન માત્ર ખખાતનારને પથ સાથે કમીચન મળે છે.
જનથી ખુશાસી કરે.

જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની

ટાવર; વડોદરા.

પૂજાની પેટી.

આ પેટીમાં પંચપાત્ર, લખાણ, આચમની, દીપી, અગરબત્તી કે, આરતી, માળા,
ભરમં, અગરબત્તી, કેર, વગેરે તમામ પૂજાને સામાન આવે છે. આ પેટી ધણી મુશોભિત,
કોઈમતમાં ધણી સસ્તી તથા જલદાર લેઈ જવા માટે ધણીજ અનુકૂળ છે. કિંમત માત્ર
રૂ. ૫) પોસ્ટેજ કે રેલવે ચાર્જ તથા પેકીંગ જુદું.

જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

ટાવર વડોદરા.

વિવિધ બોધજનક વિધ્યો.

આ પુસ્તકમાં વિવિધ બોધજનક તથા જીવનમાં અનંત ઉપયોગી વિષયો આપેલા
છે, વિષયોની અનુક્રમબદ્ધ મહત્ત્વમાં આવે છે, કિંમત રૂ. ૧૫ પેસ્ટેજ જુદું.

વ્યવસ્થાપક ધર્મવિજ્ઞાન વડોદરા.

હવા સ્વચ્છ કરી રોગથી બચો.

ઉંચી ભંતની આ સાકુંતલ મુગંધી બગરબત્તી-
ઓના ધૂપથી હવા સ્વચ્છ કરી મન પ્રસન્ન રાખે.

પાળી. તોલા ૧ ના તોલા ૨૪ ના રોર

શુભાળી કસ્તુરીની	૩.	૧	ના ૩.
શુભાળી અંબરની	૦૧	૦૧	૧૦
શુભાળી	૦૧	૦૧	૦૧
નવાઈની	૦૧	૦૧	૫
મતાબની	૦૧	૦૧	૬૧
પુનગની	૦૧	૦૧	૩૧
અગરબત્તી	૦૧	૦૧	૩૦
અગરબત્તી હલકી	૦૧	૦૧	૧૧
અંબરની ધણી જીણી નંબ ૧૦૦ ના ૩ ૧			૧

વી. પી. ખર્ચ દરેકનું જુદું.

એ સિવાય બીજી હલકી પશુ ને બારની નેહરો
તે બાવની મળશે. દરેક ટેકાણે એજન્ટો નેહરોએ. બ્રહ્મસી પાન, ઉત્તમ ભત્તની કેરીયા, ગોવા,
મલગોવા, પીતર અને હીલપસંદ વગેરે માટે તાકીદે
ગોધામાં એજન્ટો (૩) અગરબત્તી મોકલી આપે તેને ધાવો.
બ્રહ્મસી જરી કિનારી છોડનાં પાતીયાં. ખેસ, રમાલ,
ફેટા, સાફ, સાડીઓ વગેરે મંગાવો. જરી સાધી.
ધી છડીયન એજન્ટો, સાવકાર પેક, બ્રહ્મસી.

બારટન ચરમાવાલા.

વિશાલની આંખની નજીવી આસપીતાલમાં
કામ કરી આવેલા, તથા ત્યાંની માનવત્વ હીમી
ધરાવાનારા ડાક્ટરની સલાહને મુત્ત લાભ આપીને.
ચંડા પરચરના ચસમા કીડાયત લાવે હમારા ત્યાં
આપવામાં આવે છે. (દરેક ચસમાની ત્રણ વરસની
દેખીત નમીનગીરી આપીશું.)
સફાઈથી બોલનારની નજીમાં ફસી પડી, હલકા
ચરમ કાચોના ચસમા વાપરીને, આંખના નાજુક
તત્વોને નાશ કરાવવા આગમજ હમારા "આર્જી-
લીયન પરચર" નાં ચસમાં વાપરો, જે આંખમાં
ચંડક આપીને માથાના સખત દુખાવાને તુરત
નરમ પાડે છે.

કોઈ પણ આસપીતાલના યા ડાક્ટરેના નંબર
પ્રમાણે, ચસમા નમીનગીરીથી ધણાજ કીડાયત
માવે બનાવી આપીશું. જે હમારો બનાવેલો ચસમા
ડાક્ટર નાપસંદ કરે, યા કોઈ પણ રીતથી ખમી બ-
રેલો નજાય તો તેના કુલે પેસા પાછા આપવાની લે-
ખીત કબુલત કરી શું.

ખરી સોનાની, રૂપાની, રોલ્ડ ગોલ્ડની, નીક-
લની, સ્ટીલની, ચસમાની કેમે તથા, આઈગ્લાસો
તાવ તપાસવાના ધરમાથીતરે, ઇનશાનની નક્કી
આંખો, પાવરફુલ બાયનો ક્યુલરો, તેલેસકોપ, ટ-
લકી તથા ઉંચી ભંતના ફરબોનો, છુટક તથા નજા-
બંધ ધણાજ સસ્તા લાવે મલશે.

કાલબાદેવી રોડ હારનબી રોડ.
બારટન ચરમાવાલા. લી૦

મેલેરીયા, ઇનફલ્યુએન્ઝા અને

સાધારણ પ્લેગ માટે

બાટલીવાળાનું એચુ મીક્ષચર અથવા

ગોળીઓ, કીમત રૂ. ૧.

બાટલીવાળાનું ટ્રેથ પાઉકર, દેશી તથા
અંગ્રેજી ઓપધીઓ, જેથી કે માવાફળ અને
કારગોલીક એસીડમાંથી રસાયણીક રીતે બના-
વવામાં આવે છે વી. પી. કીમત ૪ આના.
બાટલીવાળા દાદરનો મલમ કી. ૪ આના.
ઉપલી દવાઓ દરેક ટેકાણે, તેમજ

એચ૦ એલ૦ બાટલીવાળા,
વરલા લેબોરટરી, દાદર મુંબઈ-
એ ટેકાણેથી પણ મળશે.

શ્રી ભક્ત સચિત્ર માસિક.

લલાજી અગાધી.

હિંદુસ્તાનમાં રૂ. ૩-૦-૦

હિંદુસ્તાન બહાર રૂ. ૩-૧૨-૦

ઉત્તમ સચિત્ર ભેટ આપવામાં આવે છે.

લખો. અધિપતિ અને પ્રકાશક.

અમદાવાદ.

જામનગરનો વખાણાએલો અતી ઉત્તમ

શુદ્ધ સાચા મોતીનો સુરમે.

જામનગરમાં અમારે ત્યાં વંશપરંપરાથી
બનતો આવેલો.

આ સુરમે આંખમાં આંજવાથી આંખોના
જુદી જુદી ભતનાં ધણા દરદોને ધણીજ સંતોષ
કારક રીતે ફાયદો આપે છે. આંખમાં અંમે તેવી
બળતરા, ચરમી અને તેનાથી થતો માથાનો
દુઃખાવો, જાંખ, ડુલું, ખીસ, ટુકીનજર વિગેરે.
આંખની નમજાણને લીધે આંખમાંથી વખતો
વખત પાણીનું ઝરવું, રસી તેમજ ચીપડાનું થવું.
આંખનું ઉઠવાપણું તેને આ સુરમે જલદીથી
ફાયદો આપે છે.

વિદ્યાર્થી તેમજ રાતનો ઉગમગેરો કરનારા
કારીગરો, મેહેતાજી, તેમજ દરેક માણસ માટે
આ સુરમે એક આશીર્વાદ સમાન છે. વધારે
લલામણુ નહિ કરતાં એક વખત વાપરવાથી
ખાતી થશે.

કીમત તોલા ૧ ના નંબર ૧, ૨, ૩,
૪-૨-૧

એમ. ડી. અત્તરીઅ.

જામનગરવાળા.

જુલેશ્વર-મુંબઈ.

જુવાની

રેસ્તમી બળ

—અને—

મરદાઈ તાકાત ગઈ હોય તો

—એમ. ઇ. હકીમની બનાવેલી—

સક્રિયતા ગોળીઓ વાપરવામાં ખુબ ઉત્તમ અને ફાયદાકારક છે.

આપે ગોળીના વાપરનારોઓએ તેના ઉત્તમ ગુણોની ખાતરી કરવા માટે પેત્રાન્ડા દ. ગ્વેરો લાગતા વળગતાઓમાં ચાલુ કીધી છે, અને તેને ૫૦ રૂપીઆની માફતી અને તેનીજ ખીજ દવાઓ કરતાં પણ વધારે ફાયદાકારક છે એમ કયુલો સુચ્યા છે.

આપે દવા દુન્યાના પ્રખ્યાત ડાક્ટર લુકમાને હકીમના ઉત્તમ દુરકામાંની એક ઉત્તમ બનાવે છે, માટે વાપરી ખાતરી કરો.

તમારી જુવાનીપણાની નખગાઈ દુર થશે. દીકરી પહેલી નસી મજબુત થશે, બીમારીથી લેહો તથા ચાકલી ઓછી થઈ દરો તો તે સક્રિય વધારશે અને ઓછી યાદશક્તિને ખીલવીને મજબુતી નખગાઈ દુર કરશે. અને તેનાજ બીજા ચક્તિને લગતા દરો માટે ખુબ ઉત્તમ છે, માટે દરેક જણે વાપરવાની ખાસ જરૂર છે, કારણ કે તેથી એક નદિ પણ અનેક સાધારણ દરો દુર થશે.

૪૦ ગોળીની સીશી ૧ નો ર. ૧—પોરબંજર જુડુ.

લખો:—એમ. ઇ. હકીમ. સીધપુર—નોર્થ ગુજરાત.

—સફેદ બાલ કાળા કરવા માટે—

—તદન નવી રોધ—

વેદ કું. ૭ બનાવેલું:—અતિ ઉત્તમ.

હેઅર ગ્રૉવર (સોલ્યુશન)

૧૫ દિવસ સુધી બાલ ઉપર નિયમિત લગાડવાથી અમે તેના સફેદ બાલ કાળા કરી નાખશે અને મધ્યમાં પહેલી તાલતી જગ્યાએ ફરી બાલ પેદા થશે અને કાળા બાલ થશે થકી સફેદ થવાની તમારી બધી પંચાતી દુર થશે એટલે પછી તમે.

જુવાનજ દેખારો! ખડું કે ?

આપે સોલ્યુશન તેના ઉત્તમ ગુણ માટે સાધારણ રીતે ધરેધર વપરાય છે.

કારણ કે:—તેથી મગજને ઘણીજ દૃઢક મળે છે અને બાલોને નરમ રેલમ જેવા અને ચળકતા બનાવે છે, તો પછી તે કરતાં

વધારે શું જોઈએ છે ?

ક્રીમત બાટલી અકના ર. ૨-૦-૦ પોરબંજર જુડુ.

લખો:—વેદની કું. ખાંડ બજાર, } મુંબઈ

અંગ્રેજી પ્રેસર્સ દરજી મુગળની કું. જુમામસજીદ-મુંબઈ.

ડોંગરેનું

ખાલામૃત
નાના છોકરાંઓને માટે
અકસીરદવા.

હાલ અમારા ખાલામૃતની ઘણી નકલો નીકળેલી છે,
માટે અમારું ખાલામૃત ખરીદતી વખતે તે ડોંગરેનું જ છે,
એ વીરે ચોકસ ખાત્રી કરી ખરીદવું.

બાદલીની, કીમત ૧૨ આના, ટ. ખ. ૪ આના.

ડે. ટી. ડોંગરેની, કુ. ગીરગામ—સુખધ.

ખાલોનું ઉત્તમ રીતે જતન કરવા.

—માટે—

નારાયણ હેમ્પર ઓઈલ.

સરવેથી ઉત્તમ સાબીત થઈ ચુક્યું છે.

આએ તેજ તમારા ખાલોનું દરેક રીતે જતન કરશે, ૧૫ લીવસ. આહુ
વાપરવાથી તમારા ચહેદ ખાલ એકદમ કાળો થશે અને તે ફરીવાર સફેદ થશે
નહિ. માથાનો દુઃખાવો દુર કરી મગજને સુખી આપી માદકોક્તને તેજ કરે છે.
કીમત મોટી શીશીના ૩.૧-૦-૦, મધ્યમ કદની શીશીના ૨.૧-૧૨-૦, નાની શીશીના ૨.૧-૦-૦.

ખાંસીની અકસીર ગોળી.

આએ ગોળી મોઝામાં રાખી ગુલવાથી કાંઈ પણ જાતની ખાંસી તરતજ નરમ પડી જશે.
કીમત શીશીના આના ૬.

—દરેક ઘરમાં રાખવાની ખાસ જરૂર છે—

લગા:—પી. ટી. ડોંગરે, હાથરાફલી—સિદ્ધપુર—ગાંધી અગરા.

“લુ-લુ” આંખનાં ટીપાં.

આંખના દરદોનો ચોકસ ખાતો લેવો હોકે આપનાર અકસીર ઈલાજ છે, આંખના દરદોને એક દીવસમાં કાયદો કરે છે. કી રૂ. ૧.

મુંબઈમાં ફક્ત અમારે ત્યાંજ અસમાધી આંખની મુશ્કેલ ખામીઓ સુધારવા વેલાતની ત્રણ આંખની હસ્પિટાલના અમારા ડાકતર દીનશાહ દરેતુરે મફત આંખ તપાસે છે. ૧૧ી આંખના દરદોની દવા અને એપરેશનો કરવામાં આવે છે.

દીનશાહ એમ. દસ્તુર કુ. “પુરાણી પેટી” નામના પાટિયા ઉપર જુઓ. કોટમાં એસપ્લેન્ટ રોડ, કાલા પથરની કરનસી એક પાસે

FOR PHOTO-LIKE PICTURES

APPLY TO

GOMES & LAWRIE

BOMBAY.

કેમ્બ્રીક કેસમીરની નવી ડીઝાઇનો હાજર છે.

કોલર્સ ડાઈંગ લેન્ડસ્કેપીકેસ.

અને

આકીરફીટસને સગતી દરેક ચીજો.

જાણીતા ગ્રહરથો અને કદરવાળા આલેકોમાં તેમ રાજરજવાડામાં હમારો કંટ્રીએક્ટી-અવાજે ચખાણાય છે ખાત્રી કરો.

ડી. વાડીલાલની કું.

કલોથ મરચન્ટસ.

રેલર્સ અને આકીરફીટસ.

ટેલીફોન નંબર ૧૨૫૦.

રતીવારે દુકાન ખુલી રહે છે.

કાલખાદિવી-પ્રિનસેસ સ્ટ્રીટ, ભરૂચા બ્રિડ્જીંગ.

કામીનીઆ ઓઇલ

છે. આ સરવોત્તમ ગુણગ્રસ્ત તેલ, - હાલમાં હીંદુસ્તાનનાં દરેક ભાગના સર્વથા લોકો વાપરે છે, કારણ કે એમાં કામીની વસાણાઓ પડેલાં છે, તેથી વાપરનારાઓને ધણું સતોષકારક પરિણામ આપે છે. કામીનીઆ ઓઇલ માથામાં નાખવાથી માથું દુઝાર રહે છે, તેથી વીદ્યારથીઓને, મગજ સંબંધી કામ કરનારાઓને અને જેઓને માથામાં ચાલુ દુઃખારો રહેતો હોય તેઓને માટે એ બેમુલ્ય તેલ છે.

કામીનીઆ ઓઇલ-માથાનો ખોડો દુર કરી ખરેખર પડતા વાળને અટકાવી નીમાળા કાળા સુંદર ચકચકીત અને સુંવાળા બનાવે છે. હાલમાં બજારમાં વેચાતાં ઘણી દલકી જાતનાં તેલો માથાના વાળને અને મગજને ખરાબ કરે છે, તેવાં તુલકસાનકારક તેલો વાપરવા કરતાં તમે હમેશા સરવોત્તમ કામીનીઆ ઓઇલ વાપરો. એની રચના બનાવટ માટે છેલ્લાં માસોરના પ્રદર્શનમાં,

સોનાનો આંદ

તેમજ અસાધ્યબાદના પ્રદર્શનમાં સરડીશીકેટ ઓફ મેરીટ આપવામાં આવેલ છે. તેમજ આ તેલ સંબંધી બીજા દુબરો અબીપ્રાયો મળેલા છે.

કી. બાટલી ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦ પી. પી. રૂ. ૦-૪-૦

કી. બાટલી ૩ નો રૂ. ૨-૧-૦ પી. પી. રૂ. ૦-૭-૦

તા. ૩-ફેબ્રુઆરી વેપારીઓ દલકા માલમાં સારો નફો મળવાની આશાએ દલકી જાતનું તેલ સારું અને સસ્તું છે એમ કહી આપવાને કોશિષ કરે છે, તે માટે ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઇલની મીલજબદ બાટલી ખરીદજો.

દી લ બ હા ૨ હું ૨ ઓ ઈ લ.

આ તેલનો ગુણ કામીનીઆ ઓઇલના જેવોજ છે. સુગંધમાં પણ મધુર છે. સુગંધ બુદ્ધિ હોવાથી મોસાવરીમાં દરેકને પસંદ પડેલ છે. કી. બાટલીનો રૂ. ૧.૦ આ આનાની પોષ્ટની રીપીટ મોકલનારને નમુનો મફત મોકલવામાં આવશે.

સોલ્ડ એન્ટ:-ધી. એન્ટો હીટીયન ફ્રગ એન્ડ કેમીકલ કો.,

દરેક જાતની દવાઓ વેચનારા, બુમા મરીદ-મુખર્ષી